

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Διδακτορική διατριβή του
Θεοχάρη Ράπτη

Τίτλος:

Poe – Lacan – Derrida
Συνδεσμολογίες

Τριμελής επιτροπή:

Γιώργος Βέλτσος (Καθηγητής, επιβλέπων)
Γιάννης Σταυρακάκης (Αναπληρωτής Καθηγητής)
Διονύσης Καββαθάς (Επίκουρος Καθηγητής)

Αθήνα 2011

Η συγγραφή της παρούσας διδακτορικής διατριβής ενισχύθηκε οικονομικά από το 6ο Πρόγραμμα Υποτροφιών το οποίο προκήρυξε για το ακαδημαϊκό έτος 2005-2006 το Κοινωφελές Ίδρυμα «Προποντίς».

Στον πατέρα και τη μητέρα μου

Έξεργο

Σέβομαι τη γνώμη του Poe, να μη διαφαίνεται ίχνος φιλοσοφίας, ηθική ή μεταφυσική· και προσθέτω: αλλά μόνο να υποβόσκουν, εσωτερικά και λανθάνοντα.

Stéphane Mallarmé¹

Ποτέ δεν με ξαναδιαβάζω, αλλά όταν με ξαναδιαβάζω, δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο με θαυμάζω.

Jacques Lacan²

Συνέβη ενίοτε να γράψω κείμενα που ήξερα ότι θα τραυματίσουν [...], ε λοιπόν, μου ήταν αδύνατον να τα κρατήσω για τον εαυτό μου. Είναι ένας νόμος, ένα είδος ενόρμησης και νόμου: δεν μπορώ να μην το πω. [...] Μου συνέβαινε κάποιες στιγμές που έγραφα αυτό το είδος κειμένων κάπως προκλητικά εριστικών [...], να γράψω κάτι και μετά, τη στιγμή που άρχιζα να αποκοιμιέμαι, μεταξύ ύπνου και ξύπνου, υπήρχε κάποιος μέσα μου, πιο διαυγής και εγρήγορος, που έλεγε: «μα είσαι τελείως τρελός, δεν έπρεπε να το κάνεις αυτό, δεν έπρεπε να γράψεις αυτά τα πράγματα. Θα δεις τι έχει να γίνει...». Και μετά, όταν ανοίγω τα μάτια και αρχίζω να δουλεύω, το κάνω. Απειθώ σε αυτήν τη νουθεσία. Αυτό είναι που ονομάζω ενόρμηση αλήθειας.

Jacques Derrida³

Ακόμη και το πιο κλειστό

—ένας μονόλιθος ιερός σαν την Αλήθεια—

διαθέτει μια κλωστή απ' όπου κατεβαίνει ο φόβος

Γιώργος Βέλτσος⁴

¹ «Sur Poe», στο Mallarmé, *Œuvres complètes*, επιμ. Henri Mondor και G. Jean-Aubry, Παρίσι, Gallimard, «Bibliothèque de la Pléiade», 1945, σ. 872.

² Ο Lacan για το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”». Βλ. παράδοση 10ης Μαρτίου 1971, στο *Le Séminaire. Livre XVIII. – D'un discours qui ne serait pas du semblant* (1971), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2006, σ. 93.

³ Ο Jacques Derrida για τον «Ταχυδρόμο της αλήθειας». Βλ. «La vérité blessante», στο *europe*, n° 901, Μάιος 2004, σ. 21.

⁴ Γιώργος Βέλτσος, *Ποιήματα [1993 - 2005]*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2006, σ. 571.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Ευχαριστίες</i>	i
<i>Συντομογραφίες</i>	ii
<i>Πρόλογος</i>	viii

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

LACAN:

«ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ»

Εισαγωγή	1
1. Το γράμμα στον Freud	1
2. Το γράμμα στον Lacan	4
3. Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»	14
 Κεφάλαιο 1: «ποιητής...»	18
I. Παρουσίαση του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”»	18
I.1. Το «Κλεμμένο γράμμα» και η δομή της επανάληψης	20
I.2. Το «Κλεμμένο γράμμα» ως ιστορία μυστηρίου	27
I.3. Η κυριότητα επί του γράμματος	39
I.4. Η πρωτοκαθεδρία του συμβολικού	44
I.5. Η μεταμορφωτική δύναμη του γράμματος	45
I.6. Ο Ντυπέν στην κατοχή του γράμματος	54
I.7. «Εγώ, το σημαίνον, μιλώ»	58
 II. Παράρτημα	62
II.1. «Ένα τόσο απάισιο σχέδιο...» (Crébillon)	63
α / Ο μύθος	63

β / Ο <i>Ατρέας</i> του Crébillion ως συγκείμενο του «Κλεμμένου γράμματος»	65
γ / Το δίστιχο του Crébillion: ένα σπάραγμα του πραγματικού	66
II.2. Nullibiété (Borges)	77
α / Ο Lacan και ο/με τον Borges – <i>buried in a footnote</i>	77
β / Από τη <i>nullibiété</i> του γράμματος στη <i>nullibiété</i> της απόλαυσης	85
II.3. A letter, a litter (Joyce)	88
α / «A Litter to Mr. James Joyce»	88
β / Ο Joyce με τον Lacan	92
γ / <i>A letter, a fetish</i> (Gide)	94
δ / Το σύμπτωμα ως εκτός-λόγου	95
II.4. Στην κουζίνα της μαμάς (Bonaparte)	98
α / Το ψυχοβιογραφικό εγχείρημα	99
β / «... κάτω από το μέσον της κορνίζας του τζακιού»...	101
γ / Ψυχαναλυτικός «βοναπαρτισμός»	103
Σημειώσεις	106
 Κεφάλαιο 2: «... και μαθηματικός»	147
I. «... ένα παιχνίδι γραφής»	150
I.1. Το παιχνίδι του συμβόλου	151
I.2. Το δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», ή <i>Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate</i>	153
I.3. Ο (υπερ)στρουκτουραλισμός του Jacques Lacan	155
α / Ο στρουκτουραλισμός του Jacques Lacan	155
β / Ο υπερστρουκτουραλισμός του Jacques Lacan	160
I.4. Μεταγραφή, μεταγραμματισμός	163
α / «Κορόνα-γράμματα»	163
β / Ορθο-γραφώντας το τυχαίο	167
I.5. Το δίκτυο 1, 2, 3	170
α / Κατασκευάζοντας το συμβολικό δίκτυο	170
β / Συμβολικός καθορισμός και συντακτικός νόμος	172

γ / Η μνήμη της αλυσίδας	173
δ / Η σύνταξη και η μνήμη ως επιτελέσματα του σημαίνοντος	174
I.6. Το δίκτυο α, β, γ, δ	175
α / Πρώτο βήμα	176
β / Δεύτερο βήμα	178
γ / Ο πίνακας κατανομής ΑΔ	181
δ / Οι πίνακες Ω και Ο	183
I.7. Τυχαίο; Δε νομίζω, ή Ο θρίαμβος της σύνταξης	185
I.8. Μνήμες της ψυχανάλυσης	189
α / Η ψυχαναλυτική μνήμη: μια μετα-βιολογική μνήμη	190
β / Μνημική εγγραφή, μνημική ανάκληση	192
γ / Ο (αν)ελεύθερος συνειρμός...	194
δ / Επανάμνηση	196
I.9. Το <i>caput mortuum</i> του σημαίνοντος	198
α / Το απωθημένο επιστρέφει από το μέλλον...	199
β / Σημαίνουσες αλχημείες	202
γ / <i>C(α)put mortuum</i>	205
II. Ο Lacan και η κυβερνητική	207
II.1. Μηχανές της ψυχανάλυσης	208
α / Η κυβερνητική μηχανή	208
β / Η μηχανή Turing	210
γ / Πληροφορία και εντροπία στην ψυχική οικονομία του υποκειμένου	212
II.2. Η μηχανή Poe: ο Poe με τον Turing...	213
II.3. Οι αλυσίδες Markov	215
α / Το παράδειγμα του Shannon: Η μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας	216
β / Ο λόγος του Άλλου: μια διακριτή πηγή πληροφοριών;	218
γ / Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής (πεπερασμένων καταστάσεων), ή Ο Lacan και η θεωρία των αυτομάτων	219
δ / Το παράδειγμα του Chomsky: <i>the man comes</i> · γλώσσα/γραμματική(ς) πεπερασμένων καταστάσεων	220
ε / Το παράδειγμα του Deleuze: <i>he danced his did</i> · το ασυνείδητο είναι μηχανοποιημένο σαν μια ιδιόλεκτος	222

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

DERRIDA:

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΥ

Εισαγωγή: Ο Derrida για τον Lacan	245
1. «Θέσεις» του Derrida	246
α / Το επιχείρημα της «χύτρας»	246
β / Τέσσερα μοτίβα	247
2. «Για την αγάπη του Lacan»...	250
α / Ο χιασμός, η διπλή δέσμευση	250
β / Εννέα μοτίβα	252
 Κεφάλαιο 3: «Ο ταχυδρόμος της αλήθειας»	255
Παρουσίαση του κειμένου	255
I. Αποδόμηση εκ προοιμίου: «Wir besitzen ein interessantes Zeugnis dafür...»	256
II. Το ζήτημα/ερώτημα του κειμένου	262
II.1. Το νόημα του γράμματος – «Nous n'en sommes pas encore là»	264
II.2. Le manque à/a sa place: η έλλειψη στη θέση της	265
II.3. «... όταν η αλήθεια κατοικεί τη μυθοπλασία»	266
II.4. Ο ουδετεροποιών αποκλεισμός του αφηγητή	268
α / Οι δύο χρόνοι του αποκλεισμού	269
β / Το πρόβλημα του πλαισίου	271
γ / «Το σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»: μια φορμαλιστική αναδίπλωση της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης	272
δ / Η αρχή της του τετάρτου αποκλείσεως	273
II.5. Ο τόπος και το νόημα του γράμματος (κοντεύουμε ...)	274
α / Ο προσίδιος τόπος	275
β / Το προσίδιο νόημα	276
II.6. Ο τόπος του γράμματος: ο τόπος του ευνουχισμού (... φτάσαμε)	277
α / Το γράμμα επανέρχεται-αναλογεί στη γυναίκα	277

β / Ο δεσμός της Θηλυκότητας και της Αλήθειας	278
II.7. Ο Derrida «με το μέρος της εμπλεκόμενης κυρίας»... Bonaparte	280
α / Ο Ντυπέν (και ο) ψυχαναλυτής	282
β / Ο Freud – από δεύτερο χέρι	287
γ / Η προβληματική του διπλού: διάκλειση και ουδετεροποίηση	290
III. Το σύστημα της αλήθειας	292
III.1. Το πλαίσιο αναφοράς	292
III.2. Η ιδεατότητα και η φωνη(μα)τικότητα του γράμματος: το υπερβατολογικό σημαίνον/σημαινόμενο ονόματι «φαλλός»	294
III.3. Ο Lacan με τον Heidegger	297
α / Η λογοτεχνική μυθοπλασία ως <i>Dichtung</i>	297
β / Λόγος και αλήθεια	299
γ / Αυτό που «μας λέει πραγματικά ο Freud» (του Lacan): <i>Τι είναι μεταφυσική;</i>	303
III.4. Η Αυτού Εξοχότης ο Φαλλός	307
α / Η υπερβατολογική θέση του φαλλού	307
β / Η <i>Bedeutung</i> του φαλλού και η <i>Aufhebung</i> του σημάνσμου	309
γ / Ο φαλλοκεντρισμός ως ανδροκεντρισμός	310
IV. Η σκηνή της γραφής	314
Σημειώσεις	327
Κεφάλαιο 4: Ανεπίδοτα	337
I. Αποδομώντας την αποδόμηση (Johnson)	338
I.1. Εντός του γράμματος, εκτός κειμένου	338
I.2. <i>Υστερον πρότερον...</i>	339
I.3. Αριθμολογικά	341
α / Αριθμοί της ψυχανάλυσης	341
β / Η «αριθμητική» (κριτική) του Derrida	342
I.4. <i>Séminaire</i> vs <i>Disséminaire</i>	345
α / Η εξίσωση «γράμμα = φαλλός»	346
β / Τυφλά σημεία	348

I.5. Το πλαίσιο αναφοράς	349
α / Το πλαίσιο ως απο-οριοθέτηση	349
β / Η αναγωγή της σκηνής της γραφής σε σημαινόμενο: η «λογοτεχνία» ως σημαινόμενο του «Κλεμμένου γράμματος»	351
I.6. Αναφορικά – με τον φαλλό: αναφορικότητα και ερμηνεία	353
I.7. Ο «ευνουχισμός» ως ερμηνεία μιας διαφοράς: ερμηνευτικά τραύματα	356
I.8. «... ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του»	358
II. Ξανανοίγοντας τον φάκελο του «Κλεμμένου γράμματος» (Βεργέτης)	361
II.1. « <i>Ας είμαστε δίκαιοι...</i> » – με τον Derrida	361
II.2. Ένας Άλλος αναγνώστης	363
α / Αποδόμηση της «εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης»: το έργο τέχνης δεν είναι δομημένο σαν ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου	363
β / «Επιστροφή στον Freud» (ως) «Επιστροφή στη Μεταφυσική»: το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν τη σκηνή της <i>α-λήθειας</i>	364
II.3. Μεροληψία	366
II.4. Διάκλειση – του πραγματικού	372
α / Η παλινδικία του φαλλού	372
β / Η ενορμητική <i>Kehre</i> του Lacan	380
II.5. Διάκλειση – του λογοτεχνικού	384
III. Πέραν της αποδόμησης: ψυχανάλυση και μιντιο-τεχνολογία (Kittler)	387
III.1. Freud: Η γέννηση της «ψυχικής συσκευής» από το πνεύμα της τεχνικής	388
III.2. Lacan: Η ψυχανάλυση στην εποχή της υψηλής τεχνολογίας	393
III.3. $R \rightarrow S$: Η Άλλη σκηνή του «Σεμιναρίου»	398
Σημειώσεις	401
<i>Επίλογος</i>	409
<i>Βιβλιογραφία</i>	418

Ευχαριστίες

Στον Γιώργο Βέλτσο, για την ατσάλινη έγνοια του να γίνω αυτό που είμαι.

Στον Διονύση Καββαθά, στάλκερ μου στον θαυμαστό καινούργιο κόσμο της μιντιο-τεχνολογίας.

Συντομογραφίες

Έργα του Edgar Allan Poe

- MRM / ΦΟΜ «The Murders in the Rue Morgue», στο *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe*, Λονδίνο, Penguin, 1982, σσ. 141-168· «Οι φόννοι της οδού Μοργκ», στο Έντγκαρ Άλλαν Πόε, *Τρία αστυνομικά προβλήματα για τον Αύγουστο Ντυπέν – Οι φόννοι της οδού Μοργκ, Το μυστήριο της Μαρί Ροζέ, Το κλεμμένο γράμμα*, μτφ. Γιώργος Μπλάνας, Αθήνα, Ερατώ, 2005, σσ. 29-104.
- MMR / MMP «The Mystery of Marie Roget», στο *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe*, Λονδίνο, Penguin, 1982, σσ. 169-207· «Το μυστήριο της Μαρί Ροζέ», στο Έντγκαρ Άλλαν Πόε, *Τρία αστυνομικά προβλήματα για τον Αύγουστο Ντυπέν – Οι φόννοι της οδού Μοργκ, Το μυστήριο της Μαρί Ροζέ, Το κλεμμένο γράμμα*, μτφ. Γιώργος Μπλάνας, Αθήνα, Ερατώ, 2005, σσ. 105-219.
- PL / ΚΓ «The Purloined Letter», στο John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1988, σσ. 6-23· *Το κλεμμένο γράμμα*, μτφ. Άρης Μπερλής, Αθήνα, Ολκός, ²2001, σσ. 7-52.

Έργα του Sigmund Freud

S.E. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 24 τόμοι (I-XXIV), μτφ. James Strachey (σε συνεργασία με την Anna Freud και με τη βοήθεια των Alix Strachey και Alan Tyson), Λονδίνο, Vintage, 2001. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1953-1974].

Έργα του Jacques Lacan

É *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966.

SLV / ΣΚΓ *«Le séminaire sur “La Lettre volée”», στο Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 11-61· *Το σεμινάριο για το «Κλεμμένο γράμμα»*, μτφ. Δημήτρης Βεργέτης, Ειρήνη Μαρκίδη, Αθήνα, Πατάκης, 2010.

ΛΠΟΓΨ *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, μτφ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ – Ρεζινάλντ Μπλανσέ, εισαγωγή Ζακ-Αλέν Μιέρ, επίμετρο Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, σειρά «Ευμενείς έλεγχοι», 2005.

ΣΦ *«Η σημασία του φαλλού»*, μτφ. Βλάσης Σκολίδης, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σσ. 9-17.

ΘΑ *«Θέση του ασυνειδήτου»*, μτφ. Επαμεινώνδας Θεοδωρίδης, Νασία Λινάρδου, Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Ναυσικά Παπανικολάου-Θεοδωρίδου, επιμ. Ρεζινάλντ Μπλανσέ, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 6, άνοιξη 2009, σσ. 8-27.

ΑÉ *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001.

SI *Le Séminaire. Livre I. – Les écrits techniques de Freud* (1953-1954), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1975.

- SII *Le Séminaire. Livre II. – Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse* (1954-1955), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1978.
- SIII / ΣIII *Le Séminaire. Livre III. – Les Psychoses* (1955-1956), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1981· *Σεμινάριο τρίτο. Οι ψυχώσεις*, μτφ. Ρούλη Χριστοπούλου, Βλάσης Σκολίδης, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογιός, 2005.
- SIV *Le Séminaire. Livre IV. – La relation d’objet* (1956-1957), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1994.
- SV *Le Séminaire. Livre V. – Les formations de l’inconscient* (1957-1958), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1998.
- SVII *Le Séminaire. Livre VII. – L’éthique de la psychanalyse* (1959-1960), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1986.
- SVIII *Le Séminaire. Livre VIII. – Le transfert* (1960-1961), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, ¹1991/²2001.
- SIX *L’identification. Séminaire 1961-1962*, Παρίσι, Éditions de l’Association Freudienne Internationale, 2000. [Έκδοση εκτός εμπορίου].
- SX *Le Séminaire. Livre X. – L’angoisse* (1962-1963), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2004.
- SXI / ΣXI *Le Séminaire. Livre XI. – Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1964), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1973· *Το Σεμινάριο. Βιβλίο XI. – Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης* (1964), μτφ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου, Αθήνα, Κέδρος, 1982.

- SXIV *La Logique du fantasme. Séminaire 1966-1967*, Παρίσι, Éditions de l'Association Lacanienne Internationale, 2004. [Έκδοση εκτός εμπορίου].
- SXVI *Le Séminaire. Livre XVI. – D'un Autre à l'autre* (1968-1969), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2006.
- SXVII *Le Séminaire. Livre XVII. – L'envers de la psychanalyse* (1969-1970), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1991.
- SXVIII *Le Séminaire. Livre XVIII. – D'un discours qui ne serait pas du semblant* (1971), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2006.
- SXIX *... ou pire. Séminaire 1971-1972*, Παρίσι, Éditions de l'Association Freudienne Internationale, 2000. [Έκδοση εκτός εμπορίου].
- SXX *Le Séminaire. Livre XX. – Encore* (1972-1973), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1975.
- SXXII *R.S.I.. Séminaire 1974-1975*, Παρίσι, Éditions de l'Association Freudienne Internationale, 2002. [Έκδοση εκτός εμπορίου].
- SXXIII *Le Séminaire. Livre XXIII. – Le sinthome* (1975-1976), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2005.

Έργα του Jacques Derrida

- DG / ΙΙΓ *De la grammatologie*, Παρίσι, Minuit, 1967· *Περί γραμματολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1990.

<i>ÉD / ΓΔ</i>	<i>L'écriture et la différence</i> (1967), Παρίσι, Seuil, σειρά «Points Essais», 1979· <i>Η γραφή και η διαφορά</i> , μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003.
<i>VPh / ΦΦ</i>	<i>La Voix et le phénomène</i> (1967), Παρίσι, PUF, «Quadrige», ³ 2007· <i>Η φωνή και το φαινόμενο</i> , μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Ολκός / Μικρή Άρκτος, 1997.
<i>D</i>	<i>La dissémination</i> , Παρίσι, Seuil, 1972.
<i>ΠΦ</i>	<i>Πλάτωνος φαρμακεία</i> , εισαγ.-μτφ.-σημ. Χ. Γ. Λάζος, Αθήνα, Άγρα, 1990.
<i>MP</i>	<i>Marges – de la philosophie</i> , Παρίσι, Minuit, 1972.
<i>ΑΜ</i>	<i>Η λευκή μυθολογία. Η μεταφορά μέσα στο φιλοσοφικό κείμενο</i> , μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2004.
<i>P / Θ</i>	<i>Positions</i> , Παρίσι, Minuit, 1972· <i>Θέσεις</i> , μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2006.
<i>EYN</i>	<i>Εμβολα. Τα ύφη του Νίτσε</i> , μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2002.
<i>VP</i>	<i>La Vérité en peinture</i> , Παρίσι, Flammarion, συλλ. «Champs», 1978.
<i>CP</i>	<i>La Carte postale. De Socrate à Freud et au-delà</i> , Παρίσι, Flammarion, 1980.
<i>FV</i>	«Le facteur de la vérité», στο <i>La Carte postale. De Socrate à Freud et au-delà</i> , Παρίσι, Flammarion, 1980, σσ. 439-524.
<i>O</i>	<i>Otobiographies. L'enseignement de Nietzsche et la politique du nom propre</i> , Παρίσι, Galilée, 1984.
<i>Prg</i>	<i>Parages</i> , Παρίσι, Galilée, ² 2003 (¹ 1986).
<i>SPC</i>	<i>Schibboleth – pour Paul Celan</i> , Παρίσι, Galilée, 1986.

- DE *De l'esprit. Heidegger et la question*, Παρίσι, Galilée, 1987.
- UG *Ulysse gramophone. Deux mots pour Joyce*, Παρίσι, Galilée, 1987.
- LI *Limited Inc.*, Παρίσι, Galilée, 1990.
- SM / ΦΜ *Spectres de Marx*, Παρίσι, Galilée, 1993· *Φαντάσματα του Μαρξ*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Εκκρεμές, ²2000.
- PAL / ΓΑΛ «Pour l'amour de Lacan», στο *Résistances – de la psychanalyse*, Παρίσι, Galilée, 1996, σσ. 55-88· «Για την αγάπη του Lacan», στο *Αντιστάσεις της ψυχανάλυσης*, μτφ. Ε. Κοντονάσιου-Β. Νασούλη, επιμ. Γ. Λεκάκης, Β. Νασούλη, Μ. Παυλής, Ε. Τζαβάρα, Αθήνα, Πλέθρον, 1999, σσ. 71-119.

Πρόλογος

Poe – Lacan – Derrida είναι το όνομα μιας ακολουθίας, ή –ανατρέχοντας στο μιντιο-τεχνολογικό λεξιλόγιο– ενός κυκλώματος, που εδώ προσεγγίζεται με βάση μια μέθοδο την οποία προδιαγράφουν τα ίδια τα υπό εξέταση αντικείμενα, ήτοι επιτελεστικά σύμμορφη προς αυτά, και η οποία θα μπορούσε να ονομαστεί *ιχνογραφική*. Αυτό σημαίνει ότι η έννοια του *ίχνους* –θα έπρεπε να πούμε, η *οιονεί* έννοια του *ίχνους*– έχει εν προκειμένω αναχθεί σε διεπιφάνεια (interface) *μεταξύ* της (αστυνομικής) λογοτεχνίας (Poe), της ψυχανάλυσης (Lacan) και της αποδόμησης (Derrida). Ο χώρος λοιπόν στον οποίο η παρούσα εργασία επιλέγει να εγκατασταθεί είναι ο χώρος του *μεταξύ*, ένας χώρος επισφαλής, «μερισμού» (partage) και «απο-οριοθέτησης» (dé-limitation)· μια «“διάμεση” περιοχή» (région «médiane»)¹ μέσω της οποίας, και των περιχωρήσεων και (αντι)μεταθέσεων που λαμβάνουν χώρα εντός της, εισβάλλουν στην τάξη του λόγου μετα-ερμηνευτικά ή και αντι-ερμηνευτικά στοιχεία που η τάξη αυτή παραδοσιακά αποκλείει ή απωθεί, και τα οποία είναι σε θέση να λογο-δοτήσουν όχι μόνο για το νόημα αλλά και για τις μεταπτώσεις του ή και για την ανατροπή του ακόμη.

Η έννοια του *ίχνους* είναι μια έννοια παραδειγματικής δυσκολίας στη σύλληψη, στον ορισμό και τον χειρισμό της. Αυτό οφείλεται σε τρεις τουλάχιστον λόγους:

1. Στο σημασιακό εύρος του όρου, όπως μας παραδίδεται από τα λεξικά.
2. Στη σπάνη των σχετικών φιλοσοφικών και εν γένει θεωρητικών προσεγγίσεων. Με φαινή εξαίρεση τον Derrida, ο οποίος, εξ όσων γνωρίζω τουλάχιστον, υπήρξε ο μόνος, και πάντως ο πρώτος, που επεξεργάστηκε μια

πραγματική «σκέψη του ίχνους», χορηγώντας στην εν λόγω έννοια φιλοσοφικό καθεστώς.

3. Στην αστάθεια του ίδιου του «αναφορικού» (référent) του όρου, στην απουσία σταθερού αναφορικού του όρου. Όπως και άλλοι εξίσου γενικοί όροι (η «μορφή», για παράδειγμα), το ίχνος χαρακτηρίζεται, θα λέγαμε, από την ενδιάθετη γενική του: είναι δηλαδή πάντοτε ίχνος *κάποιου πράγματος*, ακόμη και *κάποιου άλλου ίχνους*. Δεν ορίζεται καθ' εαυτό και αφ' εαυτού, δεν είναι προικισμένο με προσίδια, αυτόνομη ύπαρξη, δεν υπάρχει παρά μόνο σε σχέση με κάτι άλλο (ένα συμβάν, ένα ον, ένα οιοδήποτε φαινόμενο κ.λπ.) – αλλά και για κάποιον άλλο ο οποίος θα το αποκρυπτογραφήσει προσδίδοντάς του νόημα. Εξ ου και η δυσκολία, αν όχι να οριστούν, τουλάχιστον να χαρακτηριστούν και προπάντων να απογραφούν τα ίχνη, αφού κάθε τι δύναται να καταστεί ίχνος κάποιου πράγματος. Το ίχνος είναι παραπεμπτικό, αντιπροσωπευτικό και ίσταται δίχα μεταξύ της αισθητής, υλικής πραγματικότητας και της συμβολικής πραγματικότητας.

Από τις διάφορες σημασίες του ίχνους εδώ συγκρατούνται δύο, οι οποίες αντιστοιχούν στα ισάριθμα επιστημολογικά μοντέλα ή «παραδείγματα» (paradigms) με βάση τα οποία μελετάται η ιστορική διαμάχη Lacan-Derrida για το «Κλεμμένο γράμμα» («The Purloined Letter», 1844) του Poe:

1. Το ίχνος ως ένδειξη ή λεπτομέρεια, με σημασιακή, ακριβέστερα με σημειωτική αξία, το οποίο βρίσκεται στο επίκεντρο του επονομαζόμενου «ενδεικτικού παραδείγματος» (paradigma indiziario), όπως προτάθηκε και θεωρητικοποιήθηκε από τον ιταλό ιστορικό Carlo Ginzburg.²
2. Το ίχνος ως υλικό αποτύπωμα, υλική εγχάραξη ή εγγραφή (από την εγγραφή στον πηλό μέχρι την εγγραφή στο βινύλιο, και πέραν, στο πυρίτιο), ως μετασημασιολογική ή και αποσημασιολογημένη υλικότητα, σύμφωνα με το «μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα» που έφεραν στο φως οι καινοτόμες εργασίες του κορυφαίου γερμανού ιστορικού και θεωρητικού των μέσων Friedrich A. Kittler.³ Παραφράζοντας μian ευτυχή διατύπωση του Jacques-Alain Miller, θα έλεγα ότι το «μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα» στοχάζεται ή εξετάζει το ίχνος στην «ηλίθια υλικότητά» του.⁴

Τι κοινό έχουν, από τη σκοπιά του ενδεικτικού παραδείγματος, ο ήρωας του Poe και πρόδρομος του Σέρλοκ Χολμς, ντετέκτιβ Σ. Ωγκύστ Ντυπέν,⁵ ο ψυχαναλυτής και ο αποδομιστής; Όλοι τους εργάζονται με βάση την ίδια μέθοδο: τη συλλογή και την αποκρυπτογράφηση ίχνων.

Στην περίπτωση του Ντυπέν, τα ίχνη αυτά ακούνε στο όνομα «ενδείξεις». Ο Ντυπέν είναι το πρότυπο του ντετέκτιβ ο οποίος *εξιχνιάζει εγκλήματα*, ο οποίος ανακαλύπτει τον δράστη του εγκλήματος με βάση ενδείξεις και ανεπαίσθητες λεπτομέρειες που, από τον πολύ κόσμο, περνούν απαρατήρητες ή θεωρούνται ασήμαντες. Η μέθοδος του Ντυπέν είναι, με όρους του Ginzburg, η «ενδεικτική μέθοδος»,⁶ αναρίθμητα δείγματα της οποίας έχουμε στην τριλογία όπου πρωταγωνιστεί και την οποία συνθέτουν, κατά χρονολογική σειρά, οι «Φόνοι της οδού Μοργκ» («The Murders in the Rue Morgue», 1841), το «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ» («The Mystery of Marie Rogêt», 1842-1843) και το «Κλεμμένο γράμμα». Μάλιστα, όπως έχει επισημανθεί,⁷ πρόκειται ακριβέστερα για τη μέθοδο των «συγκλινουσών ενδείξεων», στην οποία ο Ντυπέν (Poe) επιχειρεί να προσδώσει κύρος θεμελιώνοντάς τη στον μαθηματικό «Λογισμό των Πιθανοτήτων» (*MMR*, 169, 207 / *MMP*, 108, 210-211), και αναδεικνύοντας έτσι ένα από τα, κατά Ginzburg, θεμελιώδη γνωρίσματα του ενδεικτικού παραδείγματος και του οικείου τύπου γνώσης: τον *εικοτολογικό* χαρακτήρα του/της. Η ενδεικτική γνώση είναι έμμεση, βασισμένη σε ίχνη, πιθανολογική.⁸

Στην περίπτωση του ψυχαναλυτή, τα ίχνη ονομάζονται «συμπτώματα» ή «σχηματισμοί του ασυνειδήτου» (όνειρα, παραδρομές κ.λπ.). Ο ψυχαναλυτής μπορεί να συγκριθεί με τον ντετέκτιβ, ο οποίος ανακαλύπτει τον δράστη του εγκλήματος (το κίνητρο ή το αίτιο του συμπτώματος, π.χ. μιας φοβίας) με βάση την ενδεικτική μέθοδο (τα «ιστορικά ασθενείας» του Freud εξιστορούν ερμηνευτικά κατορθώματα που δεν έχουν τίποτα να ζηλέψουν από εκείνα του Ντυπέν ή του επιγόνου του, Σέρλοκ Χολμς). Όπως ο ντετέκτιβ, έτσι και ο ψυχαναλυτής, λέει ο Freud, «είναι συνηθισμέν[ος] να μαντεύει μυστικά και κρυφά πράγματα από περιφρονημένα ή απαρατήρητα χαρακτηριστικά, από τα “απορρίμματα”, κατά κάποιον τρόπο, της παρατήρησης [ist gewöhnt, aus gering geschätzten oder nicht beachteten Zügen, aus dem Abhub –dem “refuse”– der Beobachtung, Geheimes und Verborgenes zu

erraten]». ⁹ Και όπως ο ντετέκτιβ, έτσι και ο ψυχαναλυτής αναλαμβάνει την αποκρυπτογράφηση των ιχνών αυτών.

Δεν έχει κανείς παρά να ανοίξει την ιδρυτική τριλογία του ασυνειδήτου –την *Ερμηνεία των ονείρων* (*Die Traumdeutung*, 1900), την *Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής* (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 1904) και το *Ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο* (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905)– για να διαπιστώσει ότι, κάθε φορά, ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία κρυπτογράφησης, ως ένα κρυπτογραφημένο ίχνος το οποίο αξιώνει την αποκρυπτογράφησή του. Το φροϋδικό ασυνείδητο (όπως ο δολοφόνος) αφήνει αινιγματικά, κρυπτογραφημένα ίχνη· και ο αναλυτής (όπως ο ντετέκτιβ) αποδύεται στο έργο της αποκρυπτογράφησής τους, της εξιχνίασης του «εγκλήματος». Η αναλυτική γνώση είναι μια ενδεικτική γνώση. ¹⁰ Και το γεγονός ότι ο «δολοφόνος» ενδέχεται να έχει σβήσει τα ίχνη του δεν πτοεί τον αναλυτή, ο οποίος γνωρίζει ότι η ίδια η πράξη της εξάλειψης των ιχνών αφήνει τα ενδεικτικότερα και αποκαλυπτικότερα ίχνη, ότι χωρίς την εξάλειψη ιχνών δεν δύνανται να υπάρξουν ούτε ίχνη ούτε εξασφάλιση ιχνών. Διότι, όπως μας δίδαξε ο Derrida, το ίχνος *n'arrive qu'à s'effacer*: ¹¹ το ίχνος δεν φθάνει-συμβαίνει παρά εφόσον σβησθεί· το ίχνος δεν καταφέρνει παρά να σβησθεί.

Ανακεφαλαιώνοντας, το ασυνείδητο εργάζεται κρυπτογραφώντας, η εργασία του είναι κρυπτογράφηση και η «βαθμίδα του γράμματος στο ασυνείδητο» είναι ίχνος. Ο αναλυτής εργάζεται αποκρυπτογραφώντας, η εργασία του είναι αποκρυπτογράφηση και η ερμηνευτική του μέθοδος ή τεχνική είναι εξασφάλιση και αποκρυπτογράφηση ασυνείδητων ιχνών. Και θα δούμε ότι, όταν κάνουμε λόγο για «αποκρυπτογράφηση» (των ιχνών) του ασυνειδήτου, δεν κινούμαστε αποκλειστικά και μόνο στον χώρο της μεταφοράς. Παρεμβάλλοντας το μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα, θα λέγαμε ότι η βαθμίδα του γράμματος στο ασυνείδητο είναι κρυπτόγραμμα ή ψηφίο και η εργασία του αναλυτή μετατροπή του (ασυνειδήτου) κρυπτογραφημένου «κειμένου» σε «καθαρό κείμενο» (clear text) – αν μπορεί ποτέ να υπάρξει κείμενο απολύτως «καθαρό».

Αν όμως είναι εύκολο, πατώντας στα χνάρια του Ginzburg, να ορίσουμε τα αστυνομικά (ενδείξεις) και τα ψυχαναλυτικά ίχνη (συμπτώματα) και να δείξουμε,

σύμφωνα με το ενδεικτικό παράδειγμα, τη διαγραφόμενη αναλογία ανάμεσα στη μέθοδο του ντετέκτιβ και σε εκείνην του ψυχαναλυτή, απομένει το ερώτημα σχετικά με το τι θα ονομάζαμε «ίχνη» στην περίπτωση της αποδόμησης. Ο Ginzburg δεν τη συγκαταλέγει –όπως την ψυχάνάλυση– στους επονομαζόμενους «ενδεικτικούς κλάδους»,¹² ήτοι στους γνωστικούς εκείνους κλάδους που προϋποθέτουν την ανάδυση του ενδεικτικού παραδείγματος (δεν αναφέρεται καν σε αυτήν). Διότι είναι αλήθεια ότι η αποδόμηση δεν υπάγεται αβίαστα στο ενδεικτικό παράδειγμα.

Ασφαλώς, η ντερριντιανή αποδόμηση αυτοσυστήθηκε εν πολλοίς ως μια «σκέψη του ίχνους». Ωστόσο, το «ίχνος» (trace) στον Derrida είναι αποδομητικό μοτίβο που επιστρατεύεται εναντίον παλαιφάτων φιλοσοφικών παρακαταθηκών (μεταφυσική της παρουσίας) και –το κρισιμότερο– είναι διακριτό από το «σημείο» (signe). Ποια όψη λοιπόν της αποδόμησης είναι συμβατή με το ενδεικτικό παράδειγμα;

Αν απαγκιστρωθούμε από τη φιλοσοφική εμβέλεια της έννοιας του ίχνους στον Derrida, θεωρώ ότι η αποδόμηση συμβιβάζεται με το ενδεικτικό παράδειγμα από την άποψη του μικροσκοπικού ή μικρολογικού τρόπου με τον οποίο διαβάζει τα κείμενα που μελετά, της τεταμένης προσοχής ή εμμονής στη λεπτομέρεια, ή μάλλον σε ό,τι είθισται να απορρίπτεται –αμελώς ή επιμελώς– ως ασήμαντη λεπτομέρεια, ή να μην διαβάζεται καν. Στην περίπτωση της αποδόμησης, θα έλεγα ότι τα ενδεικτικά «ίχνη» είναι ό,τι ο Derrida ονομάζει «περιθώρια» (marges) της φιλοσοφίας και των μεγάλων κειμένων που συγκροτούν τον φιλοσοφικό κανόνα: ήτοι τα περιθωριακά, έκκεντρα ή εκκεντρικά εκείνα στοιχεία τους που διαφεύγουν την παρατήρηση, αποκλείονται, απορρίπτονται ή απωθούνται, και που η αποδόμηση τα θεωρεί αποκαλυπτικά, μετατοπίζοντάς τα στρατηγικά από το περιθώριο στο κέντρο· χειρονομία που επάγεται, σε πρώτο χρόνο, την αντιστροφή των παγιωμένων ιεραρχιών και, σε δεύτερο χρόνο, τη γενικότερη μετατόπιση του συστήματος στο οποίο υπάγονται.

Τέτοια «περιθώρια» δεν είναι μόνον έννοιες, ή μάλλον λέξεις που η φιλοσοφική παράδοση προσπέρασε με μάτια ερμητικά κλειστά (το *αναπλήρωμα* [supplément] στον Rousseau,¹³ το *φάρμακον* στον πλατωνικό *Φαίδρο*,¹⁴ το *πάρεργον* στην τρίτη καντιανή *Κριτική*¹⁵ κ.λπ.)· δεν είναι μόνον *παρακειμενικά* στοιχεία

(πρόλογοι, έξεργα, υποσημειώσεις¹⁶ κ.λπ.) που παραδοσιακά παραγνωρίζονται ή παραλείπονται και που προβληματοποιούν την έννοια του *εκτός κειμένου*, του *εκτός βιβλίου* ή του *εκτός έργου*· είναι και ολόκληρες προβληματικές που η φιλοσοφία αποκλείει ή απορρίπτει ως μη φιλοσοφικές (π.χ. η προβληματική της υπογραφής).¹⁷ είναι στοιχεία μη αναγώγιμα στο νόημα ή και στην ίδια την πράξη της ανάγνωσης (ο ρυθμός, η τομή, το χάσμα, το κενό, το διάστημα)· ακόμη και σημεία που καθαυτά στερούνται φιλοσοφικής βαρύτητας ή σημασίας (λ.χ. τα εισαγωγικά).¹⁸

Κοντολογίς, ως αναγνωστική μέθοδος, στρατηγική ή τέχνη, η αποδομητική ανάγνωση είναι η τέχνη της «περιθωριακής» ανάγνωσης, και υπ' αυτήν την έννοια η αποδομητική ανά-γνωση είναι ενδεικτική.

Τι συγκρατούμε λοιπόν από το ενδεικτικό παράδειγμα και πώς αυτό αποτυπώνεται στην παρούσα εργασία;

α) Την προσοχή στη λεπτομέρεια («σχολαστική» θα τη χαρακτήριζε ο αγαπητός μου Γιώργος Βέλτσος), αλλά και την απόλαυση, τον σενσουαλισμό της λεπτομέρειας, την προσήλωση στις «μικροσκοπικές ή μικρολογικές μετατοπίσεις» όπου, όπως επέμενε πάντα να ελπίζει ο Derrida, «τα πράγματα αποφασίζονται» (PAL, 58 / GAL, 75).

β) Την πρόταση μιας αναγνωστικής μεθόδου επικεντρωμένης στα «απορρίμματα», στα περιθωριακά στοιχεία, που ανάγονται από τη μέθοδο αυτήν σε κλειδαρίθμους των υπό εξέταση κειμένων και της ερμηνείας τους.

γ) Την αντικατάσταση της μακροσκοπικής από τη μικροσκοπική κλίμακα, την πρόσδεση στο συγκεκριμένο και στο περιπτωσιολογικό, την άρνηση να θυσιαστεί η γνώση του ατομικού ή του εξατομικευμένου υπέρ της γενίκευσης. Όχι λοιπόν «Ο» Lacan ή «Ο» Derrida (που, ούτως ή άλλως, δεν υπάρχουν, όντας αμφότεροι, ο καθένας με τον τρόπο του, της τάξης του *μη-όλου*), ή έστω «Ο» Lacan και «Ο» Derrida, «Η» ψυχανάλυση και «Η» αποδόμηση,¹⁹ αλλά η συγκεκριμένη περίπτωση της διαμάχης τους για το «Κλεμμένο γράμμα» του Edgar Allan Poe, όπως στοιχειοθετείται από δύο συγκεκριμένα κείμενα: το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο

γράμμα”» («Le séminaire sur “La Lettre volée”», 1957) και τον «Ταχυδρόμο της αλήθειας» («Le Facteur de la vérité», 1975).

δ) Τη μετωνυμική προσέγγιση: το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» ως μετωνυμία του κλασικού λακανισμού της δεκαετίας του ’50· ο «Ταχυδρόμος της αλήθειας» ως μετωνυμία της μείζονος ντερριντιανής προβληματικής, κατά τη δεκαετία του ’70, σχετικά με τη *διαφορά* –και με την *οικονομία* αυτής της διαφοράς– μεταξύ θεωρητικού, επιστημονικού, διδακτικού (φιλοσοφικού ή/και ψυχαναλυτικού) λόγου και λογοτεχνίας ή μυθοπλασίας.

ε) Την έμφαση σε φινέτσες που ανθίστανται στην τυποποίηση, στην ερμηνεία, ακόμη και στη μετάφρασή τους σε λόγο: το απαράμιλλο «στυλ» των δύο στοχαστών που είναι έτσι σμιλεμένο ώστε να ματαιώνει και να περιπαίζει κάθε πρόσβαση σε ένα απομονώσιμο περιεχόμενο, σε ένα μονοσήμαντο νόημα καθορίσιμο πέραν αυτού, και επομένως κάθε πάγια θέση, τοποθέτηση ή κρίση του ερμηνευτή ως αυτόκλητου διαιτητή υπέρ του ενός ή του άλλου, προσδίδοντας έτσι στην πράξη της ερμηνείας/διαιτησίας μια, με όρους του Ginzburg, οξύμωρη «ελαστική αυστηρότητα».²⁰ Τόσο η λακανική ψυχανάλυση όσο και η ντερριντιανή αποδόμηση συνιστούν απορητικές μορφές λόγου που ρέπουν όχι προς τη θέση ή την τοποθέτηση, αλλά προς την αθέτηση ή την «αθεσία» (*athèse* στα ντερριντιανά), ακόμη και προς τη *σιωπή*. Η ροπή αυτή προσβάλλει αναπόδραστα τον αναγνώστη/μελετητή/ερμηνευτή, ο οποίος *οφείλει* να μην ενδώσει σε αυτό που τον ωθεί όπως και σε αυτούς που αναμένουν να πάρει θέση· και, όπως ο Derrida (*PAL*, 59 / *GAL*, 76), σε αυτούς που τρέφουν παρόμοιες προσδοκίες ή ψευδαισθήσεις για να διαμορφώσουν την κρίση τους, τους εύχομαι να περάσουν καλά.

Πώς παραδειγματιζόμαστε από το μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα;

Αποδίδοντας έμφαση όχι, ως είθισται, αποκλειστικά στους ρηματικούς (*discursives*), αλλά και στους τεχνο-επιστημονικούς όρους δυνατότητας του λακανικού λόγου, και δη ως *τυφλό σημείο* της ντερριντιανής κριτικής. Όχι λοιπόν πλέον, αποκλειστικά και μόνο, ο Lacan με τον Husserl και το λακανικό «γράμμα» δομημένο σαν μια χουσερλιανή ιδεατότητα· όχι μόνο ο Lacan με τον Heidegger και

το ασυνείδητο δομημένο σαν τη σκηνή της *α-λήθειας*: όχι πάλι ο Lacan με τον Saussure, τον Jakobson, τον Lévi-Strauss και η στρουκτουραλιστική ρητορική του ασυνειδήτου· αλλά και, *πέραν* αυτών, ο Lacan με τον Markov και η μαρκοβιανή διάταξη της σημαίνουσας αλυσίδας· ο Lacan με τον Wiener και η κυβερνητική αυτονομία της τάξης του συμβολικού· ο Lacan με τον Turing και η high-tech (ανα)διαμόρφωση της φροϋδικής «ψυχικής συσκευής» (διότι το να μας απασχολούν οι μιντιο-τεχνολογικές, και όχι αποκλειστικά οι ρηματικές συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκε ιστορικά ο λακανικός λόγος, σημαίνει ότι αποδίδουμε τη δέουσα σημασία στο γεγονός ότι οι πρώτοι ηλεκτρονικοί υπολογιστές κατασκευάστηκαν στα χρόνια λίγο πριν από το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»: ο ENIAC το 1945, ακολουθούμενος από τους EDVAC, MANIAC, ILLIAC και τον επονομαζόμενο JOHNNIAC –προς τιμήν του John von Neumann–, έπειτα ο SAGE, το 1949, και ο UNIVAC, ο πρώτος δημοφιλής εμπορικός υπολογιστής, το 1951).

Για να παραφράσω έναν πολύ γνωστό υπότιτλο του Derrida, «από τον Lacan στον Derrida και *πέραν*» είναι το σχήμα στο οποίο υπακούει η παρούσα εργασία: ό,τι καινούργιο, ή έστω λιγότερο τετριμμένο, έχω να πω για τον Lacan και τη διαμάχη του με τον Derrida, εγγράφεται σε αυτό το *πέραν* (της αποδόμησης) που το μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα, κατά την κρίση μου, αντιπροσωπεύει. Θα ισχυριζόμουν μάλιστα ότι η μιντιο-τεχνολογία υπερβαίνει την αποδόμηση ολοκληρώνοντάς την (όπως το Google Art Project ολοκληρώνει την ενδεικτική «μέθοδο του Morelli»· οι δύσπιστοι δεν έχουν παρά να επισκεφθούν τον ιστότοπο www.googleartproject.com). Διότι απαιτούνται γενναία αποθέματα αφέλειας ή τυφλότητας για να θεωρεί κανείς ότι σήμερα η αποδόμηση ασκείται ή συντελείται από κείμενα και επί κειμένων: η αποδόμηση της φιλοσοφίας ως μεταφυσικής της παρουσίας ή το πεπρωμένο της *διαφοράς* (*différance*) είναι σήμερα (αν δεν ήταν πάντοτε-ήδη) υπόθεση των νέων μέσων και των νέων τεχνολογιών. Η αποδόμηση πλέον είναι το προϊόν μιας τεχνολογικής και όχι θεωρητικής επανάστασης.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται μια κλάση προβλημάτων που θα μπορούσαν να ονομασθούν «τεχνο-ψυχαναλυτικά». Εγγράφεται έτσι, συνεχίζοντας και εξειδικεύοντάς την, σε μιαν ερευνητική πορεία που ξεκίνησε πριν από τρία περίπου

χρόνια, με πρώτο της σταθμό το αφιέρωμα «Ψυχανάλυση και θεωρίες των μέσων» στο περιοδικό *αλήθεια*, που επιμελήθηκαν από κοινού ο Διονύσης Καββαθάς και ο γράφων, και όπου συμπεριλήφθηκαν κείμενα αναφοράς για τη διασύνδεση ψυχανάλυσης και μιντιο-τεχνολογίας, όπως η «Σημείωση για το “Μαγικό σημειωματάριο”» του Freud («Notiz über den “Wunderblock”», 1925), η ιστορική διάλεξη του Lacan «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας» («Psychanalyse et cybernétique, ou de la nature du langage», 1955) και το τεχνο-ψυχαναλυτικό μανιφέστο του Kittler «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής» («Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», 1989).²¹

Το συνθετικό «τεχνο-» δεν συνιστά ρητορική φιοριτούρα· αποτυπώνει μια ιστορική πραγματικότητα. Αφετηριακή υπόθεση εργασίας των επιμελητών υπήρξε η φουκωική διάγνωση ότι, σήμερα, ο «τεχνο-επιστημονικός κόσμος [...] είναι ο μοναδικός μας κόσμος»,²² εντός του οποίου αναδύονται ερωτήματα, ζητήματα και προβλήματα τεχνο-ψυχαναλυτικά, τεχνο-λογοτεχνικά,²³ τεχνο-φιλοσοφικά κ.λπ.. Και θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο Derrida, ήδη από την εποχή του *Περί γραμματολογίας* (*De la grammatologie*, 1967), είχε οξεία επίγνωση των ζητημάτων αυτών, παρά το γεγονός ότι δεν τα ανήγαγε σε συγκροτημένο σύστημα σκέψης, όπως ο Kittler.

Απόδειξη ότι τον όρο «τεχνο-ψυχαναλυτικά», τον δανείζομαι από τον Derrida, ο οποίος, σε μιαν ομιλία του με τον εύγλωττο τίτλο «Για την αγάπη του Lacan» («Pour l’amour de Lacan», 1992), έλεγε τα εξής αποκαλυπτικά:

Κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα, η γέννηση της ψυχανάλυσης –σε συνδυασμό με την έλευση νέων τεχνικών αρχειοθέτησης ή τηλεπικοινωνίας– έχει καθιερώσει το μηχανισμό ορισμένων παραδόξων με τα οποία, αυτή είναι τουλάχιστον η προσωπική μου εκτίμηση, η συμβατική ιστορία, ο τρόπος γραφής ή αφήγησης της ιστορίας ή των ιστοριών, ίσως δεν έχει ακόμη αναμετρηθεί με συστηματικό τρόπο. Κατά βάση, εδώ τίθεται πολύ απλά υπό εξέταση η έννοια της ιστορίας. Οι επιπτώσεις αυτών των παραδόξων, που θα μπορούσαν να ονομαστούν *τεχνο-ψυχαναλυτικά* [techno-psychoanalytiques· δική μου η υπογράμμιση] (εφόσον αναφέρονται *από κοινού*, ταυτοχρόνως, σ’ αυτό που η ψυχανάλυση μπορεί να μας πει για την εγγραφή, τη διαγραφή, τα κενά, το ανείπωτο, την καταγραφή στη μνήμη και για τις νέες τεχνικές

αρχαιοθέτησης, αυτή εδώ, παραδείγματος χάριν, καθώς και για όλα τα μαγνητόφωνα που βρίσκονται σ' αυτήν την αίθουσα), δεν αφορούν ασφαλώς μόνο τον Lacan. Το παράδειγμα του Lacan όμως προσφέρει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αξίζουν την προσοχή όποιου ενδιαφέρεται γι' αυτά τα θέματα. (PAL, 58 / ΓΑΛ, 74· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Σε ό,τι αφορά τη ρητορική επιφύλαξη που εξέφραζε («ίσως...»), ο Derrida ήταν άδικος: ήταν άδικος με αυτόν που, από τη δεκαετία του '80, αναμετρήθηκε με συστηματικό και μετωπικό τρόπο με τα κάθε λογής «παράδοξα» του μιντιο-τεχνο-επιστημονικού μας κόσμου, ξαναγράφοντας και αφηγούμενος υπό το φως τους την ιστορία της νεωτερικότητάς μας, και που ακούει στο όνομα Friedrich A. Kittler. Σε ό,τι αφορά τον Lacan ωστόσο, απομένει ότι ο Derrida είχε θεμελιωδώς δίκιο, ή μάλλον –για να παραπέμνω σε μια φράση του Bataille που ο ίδιος χρησιμοποίησε για να μιλήσει για τη σχέση του Bataille με τον Hegel (ÉD, 369 / ΓΔ, 385)– «δεν ήξερε πόσο δίκιο είχε». Διότι, ακόμη και στην περίπτωση που οι συμμετέχοντες στα λακανικά σεμινάρια εξακολουθούσαν να μην κατανοούν τίνος «υποκείμενα», δηλαδή τίνος «υποτελείς» (sujets), είναι, ο τεχνικός εξοπλισμός (τα μαγνητόφωνα) ήταν ευτυχώς διαθέσιμος για να καταγράψει –*ερήμην της κατανόησης*– την ακόλουθη διάγνωση:

Είστε εφεξής, απείρως περισσότερο απ' ό,τι διανοείστε, υποκείμενα-υποτελείς [sujets] οργάνων τα οποία, από το μικροσκόπιο μέχρι τη ραδιοτηλεόραση, καθίστανται στοιχεία της ύπαρξής σας. Προς το παρόν δεν μπορείτε ούτε καν να σταθμίσετε τη σημασία του γεγονότος αυτού, δεν παύει όμως να συνιστά μέρος αυτού που αποκαλώ επιστημονικό λόγο, στο μέτρο που ένας λόγος είναι αυτό που καθορίζει μια μορφή κοινωνικού δεσμού. (SXX, 76· παράδοση 13ης Μαρτίου 1973)

Αξιοθαύμαστα «καθαρό κείμενο» για τα δεδομένα του 1973, όταν ακόμη ο τεchnο-καπιταλισμός δεν είχε ρίξει στην αγορά τα νέα αντικείμενα α (iPhone, iPod, iPad κ.λπ.), τις νέες δηλαδή και ακόμη πιο θαυμαστές μικροηλεκτρονικές συσκευές που είναι κατά μείζονα λόγο αντικείμενα α σε σύγκριση με τα κατά πολύ ογκωδέστερα γκάτζετ του 1973, και, μαζί με αυτά, τα νέα κοινωνικά συμπτώματα.

Η διασύνδεση ψυχανάλυσης και μιντιο-τεχνολογίας είναι μέρος της κληρονομιάς του Lacan. Και οφείλουμε να το αποδεχθούμε και να σταθούμε στο

ύψος του ως κληρονόμοι. Αν μη τι άλλο γιατί αποδεικνύει πως ό,τι κληροδότησε ο Lacan δεν έρχεται από το παρελθόν αλλά, όπως το σύμπτωμα, από το μέλλον, χαρτογραφώντας το.

Είναι γόνιμο, θεωρώ, να εγγράφει κανείς εκ προοιμίου στον ορίζοντα της προβληματικής του μιαν απορία, ακόμη κι όταν αυτή προσβάλλει τους όρους, τα δεδομένα ή τις προκείμενες της ανάγνωσής του. Γι' αυτό και θα ήθελα να κλείσω με τις ακόλουθες παρατηρήσεις του επίσημου κληροδόχου του Lacan, Jacques-Alain Miller:

Όσον αφορά το ασυνείδητο, δεν υπάρχει αλγόριθμος της αποκρυπτογράφησης [...]. Ο Φρόντ, έλεγε [ο Βιτγκενστάιν], δεν δείχνει ποτέ ότι ξέρουμε πού να σταματήσουμε, ποια είναι η σωστή λύση. Και τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα απ' ό,τι πίστευε, αυτός που πίστευε στο κλειδί των ονείρων: δεν υπάρχει κώδικας, η ερμηνεία είναι πάντα ιδιαίτερη και τα αποτελέσματά της δεν είναι υπολογίσιμα (δεν υπάρχει αλγόριθμος της ερμηνείας).

Η μετάδοση του αναλυτικού λόγου βαίνει, όντως, «από τον ένα στον άλλο», πάνω στη βάση της μεταβίβασης. Δεν γίνεται μετάδοση χωρίς μεταβίβαση, και το ίδιο ισχύει και για τον ψυχαναλυτικό λόγο. Η μεταβίβαση είναι η προϋπόθεση της μετάδοσης, στην προερχόμενη από τον Φρόντ εμπειρία εννοείται, διότι κυβερνητική, θεωρία της πληροφορικής, *computer science*, βάζουν μια χαρά τη μετάδοση σε τύπους, και χωρίς καμία αναφορά στη μεταβίβαση.

Σε τι θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στην ψυχανάλυση οι σύγχρονες επιστήμες της μετάδοσης; Σε τίποτα, θα έλεγα, εκτός αν εξαιρέσουμε αυτό που ο Λακάν εγκαινίασε, και ταυτόχρονα ολοκλήρωσε, στο [δεύτερο] σεμινάριό του για το *Εγώ*, με στόχο να απογυμνώσει από την παραληρηματική συμβολική, όπου είχε κολλήσει η φροϋδική ανακάλυψη, το κενό και τυφλό συμβολικό που συνοψίζεται στο άνοιγμα και κλείσιμο της [λογικής] πύλης²⁴ [...].

Τι μπορούμε να αποκομίσουμε από τα μαθηματικά της πληροφορίας εκεί όπου το θέμα είναι η αλήθεια; Ότι ένα μήνυμα του οποίου διπλασιάζεται

η διάρκεια φέρει εξ υποθέσεως διπλή πληροφορία, αλλά και ότι ο αριθμός (το πλήθος) των αντιμεταθέσεων των συστατικών στοιχείων της πληροφορίας, δηλαδή ο αριθμός (το πλήθος) των δυνατών μηνυμάτων, αντίστοιχα πολλαπλασιάζεται, και ότι αυτό το δεδομένο, συνδυασμένο με το δεδομένο της λεγόμενης εκ των υστέρων πιθανότητας, επιτρέπει να οριστεί η μονάδα της πληροφορίας σε λογαριθμική βάση, και ως εκ τούτου να τυποποιηθεί η μέση πληροφορία ανά μήνυμα, σύμφωνα με έναν τύπο που έχει την ίδια μορφή με την εντροπία των συστημάτων στη θερμοδυναμική, ή το γεγονός, για παράδειγμα, ότι μπορεί να υπολογιστεί χωρίς λάθος ο μέγιστος ρυθμός μετάδοσης για έναν δεδομένο δίαυλο, όλα αυτά δεν προσφέρουν κανένα δίδαγμα για τη μετάδοση της ψυχανάλυσης, πέρα από το να απεικονίζουν την ηλίθια υλικότητα του σημαίνοντος.²⁵

Εκεί (εδώ) όπου το θέμα είναι η αλήθεια, τι δίδαγμα μπορούμε να αποκομίσουμε; Ότι η αλήθεια –και ο ψυχαναλυτής, ως «κύριος της αλήθειας» (É, 313 / ΑΠΟΓΨ, 190)– φρίττει με την «ηλίθια υλικότητα» του σημαίνοντος. Και ότι δεν υπάρχει αλγόριθμος της ερμηνείας. Η ερμηνεία είναι μη υπολογίσιμη (uncomputable) και, εκεί όπου το θέμα είναι η ερμηνεία, δεν ξέρουμε πού να σταματήσουμε, ποια είναι ή αν υπάρχει καν η σωστή λύση. Με όρους του Turing, *Entscheidungsproblem* ή *halting problem* της ερμηνείας: είναι το πρόβλημα από το οποίο πάσχει και το παρόν πόνημα.

¹ Βλ. Michel Foucault, *Les mots et les choses* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «*tel*», 1990, σ. 12· *Οι λέξεις και τα πράγματα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1986, σ. 18.

² Βλ. Carlo Ginzburg, «Σημάδια. Ρίζες ενός ενδεικτικού παραδείγματος», μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Έλλη Δρούλια και Παναγιώτης Πούλος, στο Παναγιώτης Πούλος (επιμ.), *τοπικά β'*, «Περί κατασκευής», Αθήνα, Νήσος, 1996, σσ. 55-88. [1η δημοσίευση: «Spie. Radici di un paradigma indiziario», στο A. Gargani (επιμ.), *Crisi della ragione*, Τορίνο, 1979, σσ. 59-106 (= C. Ginzburg, *Miti Emblemi Spie. Morfologia e storia*, Τορίνο, 1992, σσ. 158-209)].

Κατά τον Ginzburg, γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα, αναδύθηκε μέσα στον χώρο των επιστημών του ανθρώπου ένα νέο «επιστημολογικό μοντέλο» (ή «παράδειγμα», με την έννοια του Kuhn): το «ενδεικτικό παράδειγμα». Με τον όρο αυτόν ο Ginzburg δηλώνει την «αναλογία» ανάμεσα σε τρεις ερευνητικές «μεθόδους», εν χρήσει, την ίδια εποχή, σε πολύ διαφορετικούς μεταξύ τους τομείς:

α) Στην ιστορία και κριτική της τέχνης, με τις εργασίες του ερασιτέχνη τεχνοκρίτη Giovanni Morelli, οι οποίες πρότειναν μια νέα μέθοδο για την ταυτοποίηση των πινάκων και την απόδοσή τους στον αληθινό τους δημιουργό. Η μέθοδος αυτή συνίστατο στη διάκριση των πρωτοτύπων από τα αντίγραφα με βάση τις «πιο αμελητέες λεπτομέρειες» (τους λοβούς των αυτιών, τα νύχια, το σχήμα των δαχτύλων κ.λπ.) και έμεινε γνωστή στην ιστορία της τέχνης ως «μέθοδος του Morelli».

β) Στη λογοτεχνία, με τη μέθοδο που, τα ίδια σχεδόν χρόνια, είχε αποδώσει στον ντετέκτιβ Σέρλοκ Χολμς ο δημιουργός του, Arthur Conan Doyle, και η οποία, όπως η ενδεικτική μέθοδος του Morelli, συνίσταται στην ανακάλυψη του δράστη του εγκλήματος (του αληθινού δημιουργού του πίνακα) με βάση ανεπαίσθητες, για τον πολύ κόσμο, ενδείξεις (ίχνη μέσα στη λάσπη, στάχτες από τσιγάρο, ανατομικά χαρακτηριστικά κομμένων αυτιών κ.λπ.).

γ) Στην ψυχανάλυση, με τον Freud, ο οποίος, στο δοκίμιό του *Ο Μωυσής του Μιχαήλ Αγγέλου* (*Der Moses des Michelangelo*, 1914), αναφέρεται ρητά στον Morelli και στην ενδεικτική ερευνητική του μέθοδο, αναγνωρίζοντας τη στενή συνάφειά της με την τεχνική της ψυχανάλυσης. Βλ. Freud, «The Moses of Michelangelo», στο *S.E.*, τόμ. XIII, σ. 222· *Ο Μωυσής του Μιχαήλ Αγγέλου*, μτφ. Μάριου Μαρκίδη, Αθήνα, Έρασμος, ²2010, σσ. 37-38.

Όπως επισημαίνει ο Ginzburg (βλ. *αυτόθι*, σ. 60):

Και στις τρεις περιπτώσεις, ακόμη και απειροελάχιστα ίχνη δίνουν τη δυνατότητα να συλληφθεί μια βαθύτερη πραγματικότητα, που αλλιώς θα έμενε απρόσιτη. Ίχνη: ακριβέστερα, συμπτώματα (στην περίπτωση του Φρόνυτ), ενδείξεις (στην περίπτωση του Σέρλοκ Χολμς), ζωγραφικά σημεία (στην περίπτωση του Morelli).

Ο Ginzburg δεν παραλείπει να επισημάνει επίσης τη «βιογραφική σύμπτωση» που ενώνει τους τρεις (ο Freud ήταν γιατρός· ο Morelli είχε πτυχίο ιατρικής· ο Conan Doyle είχε χρηματίσει γιατρός προτού αφιερωθεί στη λογοτεχνία), διαβλέποντας και στις τρεις περιπτώσεις αυτό που ονομάζει «πρότυπο της ιατρικής σημειωτικής», ήτοι «του κλάδου που επιτρέπει τη διάγνωση ασθενειών που δεν επιδέχονται άμεση παρατήρηση» (*αυτόθι*)· και, πέραν αυτού, την εδραίωση στις επιστήμες του ανθρώπου, γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα –ακριβέστερα, στη δεκαετία του 1870-1880–, ενός ενδεικτικού παραδείγματος βασισμένου ακριβώς στη σημειωτική.

Η ιδιοφυΐα του Ginzburg συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο αφηγείται τη μακράιωνη ιστορία του ενδεικτικού ή σημειωτικού παραδείγματος μέχρι τη στιγμή της εδραίωσής του, και στον τρόπο με τον οποίο αναδιφά τις μακρινές του ρίζες, αναζητώντας και εντοπίζοντάς τις σε αυτό που αποκαλεί «κυνηγετικό παράδειγμα» και «κυνηγετικό τύπο γνώσης» (αυτόθι, σ. 61): ήτοι την «αποκρυπτογράφηση» ή «ανάγνωση», από τον άνθρωπο κυνηγό, των αχναριών των ζώων (πατημασιές μέσα στη λάσπη, σπασμένα κλαδιά, κόπρανα, τούφες μαλλί, ανακατεμένα φτερά, επίμονες μυρωδιές κ.λπ.), με την οποία ο Ginzburg συνδέει –τολμηρά και συναρπαστικά– τη γέννηση της ίδιας της αφήγησης, αλλά και την επινόηση της γραφής (αυτόθι).

Από το κυνήγι στην ψυχανάλυση, με ενδιάμεσους σταθμούς τις πρακτικές της αρχαίας μαντικής, την κριτική της τέχνης ή τις αστυνομικές έρευνες, την ιατρική, τη σημειωτική και την ιστορία, ποια είναι, σύμφωνα με τον Ginzburg, τα βασικά γνωρίσματα του «ενδεικτικού παραδείγματος» και των «ενδεικτικών [γνωστικών] κλάδων» (ιατρική, νομολογία, φιλολογία, ιστορία, ψυχανάλυση κ.λπ.);

α) Η *εξατομίκευση* του αντικειμένου της ανάλυσης.

β) Ο *έμμεσος* χαρακτήρας της αποκρυπτογράφησης.

γ) Ο *εικοτολογικός* χαρακτήρας του οικείου τύπου γνώσης.

Πρόκειται, όπως σημειώνει ο Ginzburg, για «κατ' εξοχήν ποιοτικούς κλάδους, αντικείμενο των οποίων είναι οι ατομικές περιπτώσεις, καταστάσεις και τεκμήρια, που με το να θεωρούνται ατομικές, φθάνουν σε αποτελέσματα που έχουν ένα ανεξάλειπτο περιθώριο τυχαιότητας», για κλάδους «αθεράπευτα δεμέν[ους] με το συγκεκριμένο», για μια γνώση «έμμεση, ενδεικτική, εικοτολογική» (αυτόθι, σ. 64).

Τέλος, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι, ως τέτοιο, το ενδεικτικό παράδειγμα αντιπαράκειται από τον Ginzburg στο «γαλιλαικό παράδειγμα» (αυτόθι, σσ. 63-64) της μαθηματικοποιημένης νεωτερικής επιστήμης και γνώσης.

³ Βλ. τα δύο μεγάλα βιβλία του Kittler: α) *Discourse Networks 1800/1900*, μτφ. Michael Metteer - Chris Cullens, πρόλογος David E. Wellbery, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, Stanford University Press, 1990. [1η έκδοση *Aufschreibesysteme 1800/1900*, Μόναχο, Wilhelm Fink Verlag, 1985· *Συστήματα καταγραφής 1800/1900*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, επιμ. Διονύσης Καββαθάς - Δημήτρης Γκινουσάτης, Αθήνα, Σμίλη, υπό έκδοση]· β) *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, μτφ. Τούλα Σιετή, επιστημονική επιμέλεια και επίμετρο Διονύσης Καββαθάς, Αθήνα, Νήσος, 2005. [1η έκδοση *Grammophon Film Typewriter*, Βερολίνο, Brinkmann & Bose, 1986]. Για μια εξαιρετικά κατατοπιστική εισαγωγή στη σκέψη του Kittler βλ. το επίμετρο του Διονύση Καββαθά: «“Η υλικότητα της επικοινωνίας” ή Η τεχνολογική τάξη των πραγμάτων», αυτόθι, σσ. 357-366. Επιγραμματικά, το προσέδιο ερευνητικό πρόγραμμα του Kittler είναι αυτό μιας «οντολογίας των μέσων», η οποία, ως μεταστοιχείωση της χαϊντεγκεριανής «Ιστορίας του Είναι» (Seinsgeschichte), μελετά τις εποχικές τομές στην ιστορία των μέσων, εξαιτίας των οποίων προκαλούνται ενικές μετατοπίσεις στον άξονα της γνώσης και της εξουσίας· μετατοπίσεις που είναι αδύνατον να αναγνωστούν και να αποκωδικοποιηθούν μέσω των λόγων περί αυτών και που ανήκουν στη «σιωπηρή τάξη» (ordre muet), στη «“διάμεση” περιοχή» (région «médiane») των τεχνικών μέσων.

⁴ Βλ. Jacques-Alain Miller, «Algorithmes de la psychanalyse», στο *Ornicar?*, τχ. 16, φθινόπωρο 1978, σ. 18· «Αλγόριθμοι της ψυχανάλυσης», μτφ. Δημήτρης Βεργέτης, στο *αληθεια*, τχ. 6, υπό έκδοση. Ευχαριστώ τον Δημήτρι Βεργέτη για την παραχώρηση της μετάφρασής του.

⁵ Όπως πολύ εύστοχα έχει παρατηρήσει ο Raymond Queneau:

[Κ]άθε αναγνώστης του Conan Doyle θα αναγνωρίσει στον Ντυπέν το πρωτότυπο του Σέρλοκ Χολμς: το παράξενο θυμικό του, η πίπα, η αρέσκειά για τη νύχτα, μια απέραντη ευρυμάθεια – ή μάλλον γνώσεις – σε απρόσμενους τομείς [...] και φυσικά οι «μαντικές» του ικανότητες. Ο Conan Doyle επαναλαμβάνει διαρκώς και πραγματεύεται επ’ άπειρον την πρώτη σκηνή των «Φόνων της Οδού Μοργκ» όπου ο Ντυπέν ανασυσταίνει την ακολουθία των ιδεών του φίλου του [...] ή, πιο κάτω, όπου προβαίνει στην ταυτοποίηση ενός αγνώστου ως ναυτικού σε μαλτέζικο πλοίο με βάση τη μορφή ενός κόμπου [MRM, 163-164 / ΦΟΜ, 87-88], είδος κατορθώματος σύνηθες στον Σέρλοκ Χολμς.

Βλ. «Poe et l’“Analyse”», στο Raymond Queneau, *Bords*, Παρίσι, Hermann, 1963, σ. 71. [1η δημοσίευση ως επίμετρο σε συλλογή έργων του Poe, Παρίσι, Mazenod, 1957]. Φυσικά, οι «μαντικές» ικανότητες του Ντυπέν, χαρακτηριστικό παράδειγμα των οποίων είναι η ανασύσταση της πορείας των σκέψεων του αφηγητή στους «Φόνους της Οδού Μοργκ» (MRM, 145-147 / ΦΟΜ, 42-47), το «κατόρθωμα» του Ντυπέν δεν είναι άλλο από την πρωτόγνωρη χρήση, στην εξιχνίαση εγκλημάτων αλλά και αινιγμάτων και μυστηρίων της καθημερινότητας, ενός ορισμένου τύπου συλλογισμού, που με όρους του Peirce θα ονομαζόταν «απαγωγικός» (abductive), και που θα αποτελέσει το σήμα κατατεθέν του Σέρλοκ Χολμς. Για την αντιπαράθεση της «μεθόδου» των Ντυπέν-Χολμς με τη σημειωτική του Peirce και τους τρεις κανονιστικούς τύπους συλλογισμού –«παραγωγή» (deduction), «επαγωγή» (induction) και «απαγωγή» (abduction)–, βλ.: α) Thomas A. Sebeok και Jean Umiker-Sebeok, «“You Know My Method”: A Juxtaposition of Charles S. Peirce and Sherlock Holmes», στο Umberto Eco και Thomas A. Sebeok (επιμ.), *The Sign of Three. Dupin, Holmes, Peirce*, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1983, σσ. 11-54· β) Nancy Harrowitz, «The Body of the Detective Model: Charles S. Peirce and Edgar Allan Poe», *αυτόθι*, σσ. 179-197.

⁶ Βλ. Carlo Ginzburg, «Σημάδια. Ρίζες ενός ενδεικτικού παραδείγματος», *ό.π.*, σ. 57.

⁷ Βλ. Jean-Claude Milner, «Retour à la Lettre volée», στο *Détections fictives*, Παρίσι, Seuil, 1985, σσ. 14-15. [1η δημοσίευση στο *Cahiers de poétique comparée*, τχ. 5, 1982].

⁸ Βλ. Carlo Ginzburg, «Σημάδια. Ρίζες ενός ενδεικτικού παραδείγματος», *ό.π.*, σσ. 63-64, 70.

⁹ Βλ. Freud, «The Moses of Michelangelo» (1914), στο *S.E.*, τόμ. XIII, σ. 222· *Ο Μωυσής του Μιχαήλ Αγγέλου*, *ό.π.*, σ. 38 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁰ Η υπαγωγή της ψυχανάλυσης στο ενδεικτικό παράδειγμα ενισχύεται και από τον *εικοτολογικό* χαρακτήρα του ψυχαναλυτικού τύπου γνώσης. Θυμίζω ότι, από το ’50 και μετά, με την παρέμβαση του Lacan η ψυχανάλυση αποκτά καθεστώς «εικασιακής επιστήμης» (science conjecturale), όρο που θα επιλέξει ο Lacan για να τον αντιπαραθέσει τόσο στις φυσικές/θετικές όσο και στις ανθρωπιστικές επιστήμες (για την αντιδιαστολή των φυσικών/θετικών και ανθρωπιστικών επιστημών προς τις «εικασιακές επιστήμες», βλ. *SII*, 341 κ.ε.: «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», μτφ.-σημ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Δ. Βεργέτης – Χ. Ε. Ράπτης, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σ. 51 κ.ε.)· όπως και ότι ο Lacan έφθασε να ορίζει τον μεγάλο Άλλο ως «το αμιγές υποκείμενο της σύγχρονης στρατηγικής των παιγνίων, ως τέτοιο εξ ολοκλήρου προσπελάσιμο σύμφωνα με τον εικασιακό λογισμό» (*É*, 806). Βέβαια, θα ήταν ακριβέστερο να πούμε ότι η λακανική ψυχανάλυση παραπέμπει με τη χρήση της θεωρίας των παιγνίων και της θεωρίας των πιθανοτήτων στο εικοτολογικό «ενδεικτικό παράδειγμα» και με τη χρήση του *mathème* στο «γαλλιαλικό παράδειγμα», ότι τοποθετείται δηλαδή *διαγωνίως* μεταξύ των δύο παραδειγμάτων.

¹¹ Βλ. *SPC*, 89, όπου ο Derrida αναμετράται, στα ποιήματα του Celan, με το αίνιγμα της ημερομηνίας ως κρυπτογραφημένου ίχνους του συμβάντος.

¹² Βλ. Carlo Ginzburg, «Σημάδια. Ρίζες ενός ενδεικτικού παραδείγματος», *ό.π.*, σ. 64.

¹³ Βλ. DG, 203 κ.ε. / III, 245 κ.ε..

¹⁴ Βλ. «La pharmacie de Platon», D, 69-197. [1η δημοσίευση στο *Tel Quel*, τχ. 32-33, 1968].

¹⁵ Βλ. «Parergon», VP, 21-168.

¹⁶ Βλ. π.χ. το κείμενο με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ousia et grammè. Note sur une note de Sein und Zeit» (1968), MP, 31-78.

¹⁷ Βλ. ενδεικτικά: α) «Signature événement contexte», MP, 365-393· β) O, 43, 53· γ) UG, 111.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά DE, 46, 52-54, 105-107, για την εντός/εκτός εισαγωγικών χρήση του *Geist* στον Heidegger.

¹⁹ Βλ. π.χ.: α) Andrea Hurst, *Derrida Vis-à-vis Lacan. Interweaving Deconstruction and Psychoanalysis*, Νέα Υόρκη, Fordham University Press, 2008· β) Michael Lewis, *Derrida and Lacan. Another Writing*, Εδιμβούργο, Edinburgh University Press, 2008. Οι δύο πρόσφατες αυτές μελέτες είναι ενδιαφέρουσες και –το σημαντικότερο– συμβάλλουν στη συστηματοποίηση της συζήτησης γύρω από τη δύσκολη σχέση της αποδόμησης με τη λακανική θεωρία, συζήτηση η οποία εδώ και δεκαετίες εξελίσσεται με διαλείποντα και ελαττωματικό τρόπο. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό ότι οι αναγκαστικά περιορισμένες σελίδες που αφιερώνουν στην κομβική στιγμή της σχέσης αυτής, τη διαμάχη Lacan-Derrida για το «Κλεμμένο γράμμα», είναι γενικόλογες και μάλλον κοινότοπες (βλ. σσ. 348-385 και 250-254, αντιστοίχως).

²⁰ Βλ. Carlo Ginzburg, «Σημάδια. Ρίζες ενός ενδεικτικού παραδείγματος», *ό.π.*, σ. 78.

²¹ Για μια εισαγωγή στη σχετική προβληματική ας μου επιτραπεί να παραπέμψω στο κείμενο των επιμελητών: Διονύσης Καββαθάς και Χάρης Ε. Ράπτης, «Αρματώσεις της ψυχής», στο *αλήθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 15-42. Θα ήθελα και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω τον Διονύση Καββαθά, διότι η συνεργασία μας, καίτοι καθυστέρησε κατά ένα και πλέον έτος την ολοκλήρωση αυτής της διατριβής, λειτούργησε ταυτοχρόνως σαν το καλύτερο προπαρασκευαστικό φροντιστήριο.

²² Παρατίθεται στο Friedrich Kittler, «Bewegliche Lettern», στο N. Bolz, F. Kittler, R. Zons (επιμ.), *Weltbürgertum und Globalisierung*, Μόναχο, Fink, 2000, σ. 124.

²³ Βλ. σχετικά Διονύσης Καββαθάς και Χάρης Ε. Ράπτης, «Αρματώσεις της ψυχής», *ό.π.*, σσ. 27-33. Στην Ελλάδα, εξ όσων γνωρίζω, ο πρώτος, και για πολλά χρόνια ο μόνος, που αναμετρήθηκε θεωρητικά και συστηματικά με τέτοιου είδους ζητήματα, υπήρξε ο Δημήτρης Δημηρούλης. Βλ. ενδεικτικά: α) «Μεταφράζοντας Τόμας Πίντσον: Πεντηκοστή ή Βαβέλ;» (1986), στο Δημήτρης Δημηρούλης, *Παραλλάξ. Σύμμεικτα για τη λογοτεχνία και τη γλώσσα*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2002, σσ. 51-62· β) «Οι τεχνολογίες της γραφής και το μέλλον του βιβλίου» (1998), *αυτόθι*, σσ. 205-221· γ) «Λογοτεχνία και διαδίκτυο (σημειώσεις ενός ερασιτέχνη)», *Poeticanet*, τχ. 3, Δεκέμβριος 2006, στο www.poeticanet.com. Επιπλέον, υπήρξε ο μόνος από τον χώρο του που *εργάστηκε* με βάση το μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα, ανανεώνοντας τον κορεσμένο τρόπο πρόσληψης και ανάγνωσης ενός τοτέμ της ελληνικής φιλολογίας, όπως είναι ο Σολωμός. Βλ. Δημήτρης Δημηρούλης, *Φάκελος «Διονύσιος Σολωμός»*. *Ανατομία ενός εθνικού θρίλερ*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003. Στην εν λόγω μελέτη, θα έλεγα ότι ο Δημηρούλης παραπέμπει με την έννοια του «φακέλου» στο ενδεικτικό παράδειγμα και με την έννοια του «αρχείου» στο μιντιο-τεχνολογικό παράδειγμα. Βλ. *αυτόθι*, «Το σολωμικό αρχείο ως υπερκείμενο», σσ. 285-293.

²⁴ «Πύλη» καλείται ο ηλεκτρονικός διακόπτης που αποτελεί το θεμελιώδες στοιχείο ενός ψηφιακού κυκλώματος. Παράγει ένα ηλεκτρικό σήμα εξόδου που αντιπροσωπεύει ένα δυαδικό 1 ή 0 και

συνδέεται με τις καταστάσεις ενός ή περισσότερων σημάτων εισόδου μέσω μιας πράξης λογικής Boole, όπως οι AND, OR ή NOT. Βλ. *SII*, 347-350· «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», *ό.π.*, σσ. 59-61.

²⁵ Βλ. Jacques-Alain Miller, «Algorithmes de la psychanalyse», *ό.π.*, σσ. 17-18· «Αλγόριθμοι της ψυχανάλυσης», *ό.π.*

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

LACAN:

«ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ»

Εισαγωγή

1. Το γράμμα στον Freud

«Η πρωτοτυπία του Freud [...] είναι η προσφυγή στο γράμμα. Πρόκειται για το άλας της φροϋδικής ανακάλυψης και της αναλυτικής πρακτικής», έλεγε σε μια ιστορική διάλεξή του ο Lacan (*SIII*, 272 / *ΣIII*, 272).¹ Και πράγματι, παρά το γεγονός ότι το γράμμα και η γραφή αποκτούν καθεστώς ψυχαναλυτικών εννοιών με τον Lacan, πολυάριθμες είναι, στο έργο του Freud, οι αναφορές στη γραφή, από το πρώιμο *Προσχέδιο για μια ψυχολογία* (*Entwurf einer Psychologie*, 1895) έως τη *Σημείωση για το «Μαγικό σημειωματάριο»* (*Notiz über den «Wunderblock»*, 1925). Για παράδειγμα, ήδη στις *Μελέτες για την υστερία* (*Studien über Hysterie*, 1895), και με αφορμή την περίπτωση της Καταρίνα, η συμπτωματολογία της υστερίας συγκρίνεται με μια «εικονογραφική γραφή» (*Bilderschrift*).² Αλλά και το όνειρο, ο Freud το μελετά αρχικά σαν έναν «εικονόγριφο» (*Bilderrätsel* / *Rebus*) και κατόπιν σαν μια ιδεογραφική γραφή, όπως τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά.³ Έτσι, διαβάζουμε στην *Ερμηνεία των ονείρων* (*Die Traumdeutung*, 1900):

Το ονειρικό περιεχόμενο διατίθεται τρόπον τινά [*gleichsam*] σε εικονογραφική γραφή [*Bilderschrift*], τα σημεία [*Zeichen*] της οποίας πρέπει να μεταφερθούν [*übertragen*] ένα προς ένα στη γλώσσα των ονειρικών ιδεών. Προφανώς θα ήταν πλάνη να διαβάζαμε αυτά τα σημεία σύμφωνα με την εικονιστική τους αξία [*Bilderwert*] και όχι σύμφωνα με τη σημειακή τους σχέση [*Zeichenbeziehung*]. Ας πούμε πως έχω μπροστά μου έναν εικονόγριφο [*Bilderrätsel* (*Rebus*)]: ένα σπίτι με μια βάρκα στη στέγη του, ύστερα ένα μεμονωμένο γράμμα της αλφαβήτου, μια αποκεφαλισμένη φιγούρα που τρέχει κλπ. Θα μπορούσα να πέσω στην παγίδα της κριτικής και να θεωρήσω αυτό το σύνολο και τα συνθετικά του ανόητα. Μια βάρκα δεν

έχει θέση στη στέγη ενός σπιτιού και ένας αποκεφαλισμένος δεν μπορεί να τρέξει· επίσης ο άνθρωπος είναι μεγαλύτερος από το σπίτι, και αν υποθεθεί πως όλα αυτά παριστάνουν ένα τοπίο, τα μεμονωμένα γράμματα δεν εναρμονίζονται, καθώς δεν υπάρχουν στη φύση. Η σωστή εκτίμηση του εικονόγραφου απαιτεί κατ' αρχάς να παρατήσω αυτές τις ενστάσεις κατά του όλου συμπλέγματος και των λεπτομερειών του και να δοκιμάσω αντ' αυτού να αντικαταστήσω κάθε εικόνα με μια συλλαβή ή λέξη, την οποία σύμφωνα με μια κάποια σχέση φαίνεται να παριστάνει η εικόνα. Οι λέξεις που θα συνευρεθούν με αυτόν τον τρόπο δεν είναι πια χωρίς νόημα, αλλά είναι δυνατόν να αποδώσουν την πιο όμορφη και έμπληη νοήματος ποιητική ρήση. Τέτοιος εικονόγραφος είναι λοιπόν το όνειρο, και οι προηγούμενοι ονειρολόγοι διέπραξαν το σφάλμα να κρίνουν τον εικονόγραφο, στο πεδίο της ερμηνείας των ονείρων, ως σχεδιαστική σύνθεση. Και σαν τέτοια τους φάνηκε χωρίς νόημα και αξία.⁴

Το 1913 πάλι, στο *Ενδιαφέρον της ψυχανάλυσης* (*Das Interesse an der Psychoanalyse*), η αναφορά στον «εικονόγραφο» θα δώσει τη θέση της στα «αιγυπτιακά ιερογλυφικά»:

Αν σκεφτούμε ότι τα παραστατικά μέσα του ονείρου είναι κυρίως οπτικές εικόνες, όχι λέξεις, τότε η σύγκριση του ονείρου με ένα σύστημα γραφής θα μας φανεί ακόμα πιο ταιριαστή απ' ό,τι η σύγκρισή του με μια γλώσσα. Στην πράξη η ερμηνεία του ονείρου είναι απόλυτα ανάλογη [analog] με την αποκρυπτογράφηση [Entzifferung] μιας αρχαίας εικονογραφικής γραφής [Bilderschrift], όπως των αιγυπτιακών ιερογλυφικών. Εδώ όπως κι εκεί υπάρχουν στοιχεία που δεν προορίζονται για να ερμηνευτούν –ή να διαβαστούν– παρά θέλουν μονάχα να εξασφαλίσουν την κατανόηση άλλων στοιχείων ως προσδιοριστικά τους. Η πολλαπλή σημασία διάφορων στοιχείων του ονείρου βρίσκει το αντίστοιχό της σε αυτά τα αρχαία συστήματα γραφής, όπως ακριβώς και η παράλειψη διάφορων σχέσεων, που εδώ όπως κι εκεί πρέπει να εννοηθούν από τα συμφραζόμενα.⁵

Αυτό που θα πρέπει να συγκρατήσουμε είναι ότι, όταν ο Freud λέει ότι τα σχέδια του εικονόγραφου δεν θα πρέπει να διαβαστούν σύμφωνα με την «εικονιστική τους αξία» αλλά σύμφωνα με τη «σημειακή τους σχέση», υποδεικνύει ότι, στους μηχανισμούς του ονείρου, η εικόνα έχει αξία σημαίνοντος, και όχι σημασίας. Αν το ιερογλυφικό είναι ένα απλοποιημένο σχέδιο, η λειτουργία του δεν είναι αποκλειστικά να παριστά,

για παράδειγμα, έναν γύπα ή ένα γεωργικό εργαλείο. Το σχέδιο μπορεί να χρησιμοποιείται για τη φωνο-γραμματική του αξία, οπότε το όνομα του παριστώμενου αντικειμένου μετέχει φωνητικά στη σύνθεση ενός σημαίνοντος το οποίο δεν έχει καμία σχέση με το παριστώμενο αντικείμενο. Με άλλα λόγια, το ιερογλυφικό μπορεί να λειτουργεί ως ιδεόγραμμα, ή σημείο που σημαίνει αυτό που παριστά, άμεσα, ή τροπικά: όπως στην αιγυπτιακή γραφή η εικόνα του βοδιού μπορεί να σημαίνει «βόδι», έτσι και, στο όνειρο, η εικόνα μιας χρυσόμυγας μπορεί να σημαίνει «χρυσόμυγα» (με την επιφύλαξη, βεβαίως, των ενδεχόμενων επικαθορισμών). Μπορεί, ωστόσο, να λειτουργεί και ως φωνόγραμμα, ή σημείο που προσλαμβάνει τη φωνητική αξία, όχι όμως και το νόημα αυτού το οποίο παριστά: όπως, για παράδειγμα, στο όνειρο του Freud όπου η εικόνα του ασημόχαρτου δεν σημαίνει «ασημόχαρτο» (*Stanniol*) αλλά τον συγγραφέα *Stannius*, ήτοι γράφει φωνητικά ένα κύριο όνομα.⁶ Όπως γίνεται αντιληπτό, πρόκειται για μια γραφή φαινομενικά εικονογραφική και στην πραγματικότητα φωνη(μα)τική, ασφαλώς ιδιωτική και εξαρτημένη από τη γλώσσα του ονειρευόμενου.⁷

Ωστόσο, όπως δείχνει ο Freud, το όνειρο χρησιμοποιεί και την κοινή γραφή. Για παράδειγμα, στις *Παρατηρήσεις για μια περίπτωση ψυχαναγκαστικής νεύρωσης* (*Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose*, 1909), παραθέτει το ακόλουθο όνειρο: Ο «Ράττενμαν» ονειρεύεται πως είχε πεθάνει η μητέρα του Freud και αποφασίζει να γράψει μια συλλυπητήρια κάρτα. Όμως, τα γράμματα «p. c.» (*pour condoléances*, «συλλυπητήρια») μετατρέπονται, εκ παραδρομής, σε «p. f.» (*pour féliciter*, «συγχαρητήρια»)).⁸

Σε ό,τι αφορά το *lapsus calami*, ο Freud δεν το διακρίνει, στο επίπεδο της ερμηνείας, από το *lapsus linguae*. Ωστόσο, υπάρχουν πολυάριθμες περιπτώσεις οι οποίες σχετίζονται ειδικά με τη γραφή, και όχι με το φώνημα. Για παράδειγμα, στο *Από την ιστορία μιας παιδικής νεύρωσης* (*Aus der Geschichte einer infantilen Neurose*, 1918), τα γράμματα V και W είναι κομβικής σημασίας: ο Freud τα βρίσκει στο V του ρολογιού, που δείχνει την ώρα της πρωταρχικής σκηνής, στον συνειρμό του ασθενούς του με το παρωνύμιο «Βόλφσμαν», για τον οποίο το άνοιγμα και το κλείσιμο των φτερών της πεταλούδας είναι σαν το ρωμαϊκό V που σχηματίζουν τα ανοιχτά πόδια μιας γυναίκας, και αντιστοίχως στο όνειρο του «Βόλφσμαν» με τα μαδημένα φτερά της «σφήκας» (*Wespe*), την οποία ο «Βόλφσμαν» προφέρει *Espe*

(«λεύκα»), ακρωτηριάζοντας το W της, για να ξαναβρεί έτσι τα αρχικά του πραγματικού ονόματός του, S. P. (Sergei Pankejeff).⁹ Ομοίως, στις *Παρατηρήσεις για μια περίπτωση ψυχαναγκαστικής νεύρωσης*, ο Freud, σαν τον Saussure των αναγραμμαμάτων,¹⁰ αναλύει τη μαγική λέξη-ξόρκι του «Ράπτενμαν» *Glejisamen* στα συνθετικά της *Gisela* (το όνομα της αγαπημένης του) και *Samen* («σπέρμα»), δείχνοντας πώς η συγχώνευση των γραμμάτων εκπληρώνει αυτό που είχε απωθηθεί.¹¹

Γενικότερα, δεν έχει κανείς παρά να ανοίξει την ιδρυτική τριλογία του ασυνειδήτου –την *Ερμηνεία των ονείρων*, την *Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής* (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 1904) και το *Ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο* (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905)–, για να διαπιστώσει ότι, για τον Freud, το ασυνείδητο *ξέρει γράμματα*. Κάθε φορά, ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου (σύμπτωμα, όνειρο, παραδρομή) εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία *κρυπτογράφησης* η οποία αξιώνει την *αποκρυπτογράφησή* της. Το ασυνείδητο κρυπτογραφεί· η ανάλυση αποκρυπτογραφεί.

2. Το γράμμα στον Lacan

«Η γραφή, το γράμμα, ανήκουν στο πραγματικό, και το σημαίνουν, στο συμβολικό» (παράδοση 12^{ης} Μαΐου 1971· *SXVIII*, 122). Αυτή δεν είναι μια διάκριση από την οποία ο Lacan εκκινεί, αλλά μια διάκριση η οποία συνιστά το καταληκτικό πόρισμα μιας γραπτής και σεμιναριακής διδασκαλίας τριάντα περίπου ετών. Πολύ σχηματικά, έξι είναι οι σταθμοί της λακανικής διδασκαλίας για το γράμμα:

1. Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» («Le séminaire sur “La Lettre volée”», 1955-1957), όπου το «γράμμα», με την έννοια της επιστολής, συνιστά ουσιαστικά μια ποιητική αλληγορία του σημαίνοντος και της δύναμής του. Πρόθεση του Lacan είναι να δείξει, μέσα από το διήγημα του Poe, πώς το υποκείμενο καθορίζεται θεμελιωδώς από το σημαίνον. Όπως θα πει μερικά χρόνια αργότερα:

Τη λειτουργία του γράμματος, την εισήγαγα αρχικά κατά τρόπο κάπως ποιητικό. Το σεμινάριο για το *Κλεμμένο γράμμα*, στα πρώτα κιόλας χρόνια των επεξεργασιών μας, είχε ως στόχο να σας υποδείξει

ότι κάποιο πράγμα, με την κυριολεκτική σημασία του όρου «γράμμα» εφόσον επρόκειτο για μιαν επιστολή, ήταν πράγματι κάτι που μπορούσαμε να το θεωρήσουμε ως καθοριστικό, μέχρι και στο επίπεδο της ψυχικής δομής του υποκειμένου. Μύθος, το δίχως άλλο, ο οποίος όμως δεν έπαυε να φθάνει την πιο βαθιά αλήθεια μέσα στη μυθοπλαστική της δομή. (παράδοση 20ής Δεκεμβρίου 1961· *SIX*, 81)

Υλικότητα και ικανότητα (απ)εντοπισμού είναι εδώ τα δύο γνωρίσματα του γράμματος στη σχέση του με το σημαίνον. Εντούτοις, όπως θα δούμε, η διάκριση μεταξύ γράμματος και σημαίνοντος είναι ήδη αναγνώσιμη –καίτοι δυσδιάκριτη– σε διάφορα σημεία του κειμένου.

2. Η «Βαθμίδα του γράμματος στο ασυνείδητο ή ο λόγος μετά τον Freud» («L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud», 1957· *É*, 493-528),¹² όπου τα δύο παραπάνω γνωρίσματα επαναλαμβάνονται σε ισάριθμους ορισμούς του γράμματος. Το γράμμα ορίζεται, αφενός, ως «υλικός φορέας [support] τον οποίο ο λόγος [discours] δανείζεται από τη γλώσσα [langage]» (*É*, 495), αφετέρου ως «εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος» (*É*, 501). Αυτή η ικανότητα εντοπισμού αντιστοιχεί κατ' ουσίαν στην ικανότητά του να εισέρχεται σε μια συνδυαστική θέσεων ή να μετέχει σε μια δομή αντιθέσεων. Μια τέτοια διαφορική δομή προσιδιάζει στη φωνηματική δομή. Επομένως, απ' αυτή την οπτική, το γράμμα είναι αυτό το οποίο συνιστά δομικά το σημαίνον υπό τη μορφή του ως φωνήματος.

Εκείνη την εποχή, το «σημαίνον» είναι ένας όρος δάνειος από τη σωσσυριανή γλωσσολογία και τοποθετείται στο επίπεδο του ακουστικού, του ηχητικού.¹³ Είναι αυτό που ακούγεται όταν ένα υποκείμενο ομιλεί. Φορέας του είναι, λοιπόν, η φωνή και συνδέεται θεμελιωδώς με την ομιλία. Η μικρότερη υλοποίησή του είναι το φώνημα ως εκείνο το σημαίνον στοιχείο που συγγενεύει περισσότερο με το γράμμα, όχι μόνον λόγω του στοιχειώδους χαρακτήρα του, αλλά και λόγω του ορισμού του ως ελάχιστης διαφορικής μονάδας, ως υλικού φορέα της καθαρής διαφοράς. Εκτός του ηχητικού του χαρακτήρα, που το τοποθετεί πλήρως από την πλευρά του σημαίνοντος, το φώνημα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως οριακό στοιχείο μεταξύ σημαίνοντος και γράμματος.

Τέλος, ως παράδειγμα του γράμματος, δίνεται εδώ ο τυπογραφικός χαρακτήρας. Όπως γράφει ο Lacan, αυτή η εντοπισμένη δομή της ομιλίας (το φώνημα ως διαφορικό στοιχείο) ήταν «προορισμέν[η] να χυθεί στο καλούπι των κινητών τυπογραφικών χαρακτήρων, οι οποίοι, με Didot ή Garamond που συνωθούνται στο κάτω μέρος της στοιχειοθήκης, ενεστωποιούν με έγκυρο τρόπο αυτό που ονομάζω γράμμα, τουτέστιν την ουσιωδώς εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος» (*É*, 501).

3. Το ένατο σεμινάριο *Η ταύτιση (L'identification, 1961-1962)*,¹⁴ όπου, με άξονα την έννοια του *trait unaire* («εναδικό γνώρισμα / χαρακτηριστικό») –το οποίο ο Lacan καθιερώνει ως ιδιότυπη μετάφραση της φρουϊδικής έκφρασης «*ein einziger Zug*» (η οποία θα αποδιδόταν κανονικά ως «ένα μόνο / μοναδικό γνώρισμα / χαρακτηριστικό»)–,¹⁵ υφάινεται ένας θεαματικά πρωτότυπος κόμβος ανάμεσα στο γράμμα και το σημαίνον, τη γέννηση της γραφής¹⁶ και το «κύριο όνομα» (*nom propre*),¹⁷ την επανάληψη και τη διαφορά. Το γράμμα ορίζεται εδώ ως «ουσία του σημαίνοντος», ως αυτό «μέσω του οποίου το σημαίνον διακρίνεται από το σημείο» (παράδοση 6ης Δεκεμβρίου 1961· *SIX*, 53). Με τη διαφορά ότι, πλέον, η «ουσία του σημαίνοντος», ή –με όρους της «Βαθμίδας του γράμματος»– ο «υλικός φορέας» ή η «εντοπισμένη δομή» του σημαίνοντος, δεν είναι φωνηματικής αλλά *γραφηματικής* τάξεως. Ο Lacan θα την απεικονίσει παραδειγματικά με τη μορφή του *einziger Zug*, αναβαθμισμένου θεωρητικά και αναβαπτισμένου μεταφραστικά ως *trait unaire*.

Η ολοκληρωμένη λακανική θεωρία του *trait unaire* βρίσκεται κατατεθειμένη στην παράδοση της 6ης Δεκεμβρίου 1961 (*SIX*, 54-60). Ο Lacan την ανακάλυψε –ή είδε να επιβεβαιώνεται– σε μια στιγμή μεγάλης συγκίνησης, κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψής του στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο του Σαιν-Ζερμαίν-αν-Λεϊέ και της συνάντησής του, σε μία από τις αίθουσες του μουσείου, με ένα παλαιοντολογικό εύρημα. Αυτή η συνάντηση φαίνεται να είχε για τον Lacan αντίκτυπο αληθινής επιφοίτησης:

Πώς να σας εκφράσω αυτήν τη συγκίνηση που με συνεπήρε, όταν, σκυμμένος πάνω σε μία από τις προθήκες του μουσείου, είδα, χαραγμένες πάνω σε ένα λεπτό πλευρό, προφανώς το πλευρό ενός

θηλαστικού [...], μια σειρά από μικρές ραβδώσεις, δύο αρχικά, έπειτα ένα μικρό διάστημα, και εν συνεχεία πέντε, κι ύστερα ξαναρχίζουν. (SIX, 55)

Για τον Lacan, αυτές οι εγχάρακτες εγκοπές λειτουργούν ακριβώς ως σημαίνοντα. Και τι σημαίνουν; Δεν σημαίνουν τίποτε άλλο από το ίδιο το υποκείμενο. Λόγω του απολύτως στοιχειώδους χαρακτήρα τους, είναι αδύνατον να εκληφθούν ως σημεία που δηλώνουν κάποιο πράγμα, δεν μπορούν παρά να δηλώνουν το υποκείμενο στις σχέσεις τους με τα άλλα σημαίνοντα. Ο περίφημος λακανικός ορισμός του σημαίνοντος εμφανίζεται εδώ για πρώτη φορά: «Το σημαίνον, σε αντίθεση με το σημείο, δεν είναι αυτό που αναπαριστά κάτι για κάποιον, είναι αυτό που αναπαριστά ακριβώς το υποκείμενο για ένα άλλο σημαίνον» (SIX, 60).

Μέσω του *trait unaire*, το σημαίνον διακρίνεται και διαφοροποιείται από το σημείο. Μας είναι άγνωστο τι δηλώνουν αυτές οι εγκοπές. Ένα σκοτωμένο ζώο από έναν κυνηγό, μια σεληνιακή περίοδο, έναν σφαγιασμένο εχθρό; «Θα είναι πολύ πονηρός», λέει ο Lacan, «αυτός που θα μπορούσε να μας πει τίνος πράγματος ήταν σημείο αυτά τα 1 πάνω στο οστό της Μαγδαληναίας εποχής» (SIX, 58). Το σημαινόμενο τους έχει «σβησθεί». Απολυτοποιώντας τη διάζευξη μεταξύ σημαίνοντος και σημείου, ο Lacan ανάγει το «σβήσιμο» του σημαινομένου, το «σβήσιμο» της σχέσης του σημείου με το πράγμα, σε προϋπόθεση συγκρότησης του σημαίνοντος (ξαναβρίσκουμε εδώ το ουσιώδες χαρακτηριστικό του γράμματος του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», το οποίο λειτουργεί ως καθαρό σημαίνον, επιφέροντας τα επιτελέσματά του ανεξάρτητα από τη σημασία, το μήνυμα ή το περιεχόμενό του):

[T]ο σημαίνον δεν είναι διόλου ένα σημείο. Ένα σημείο [...] αναπαριστά κάτι για κάποιον [...]. Ένα σημαίνον διακρίνεται από ένα σημείο, πρωτίστως ως προς το εξής [...], ότι τα σημαίνοντα εκδηλώνουν πρωτίστως την παρουσία της διαφοράς ως τέτοιας, και τίποτε άλλο. Το πρώτο πράγμα επομένως που συνεπάγεται, είναι ότι η σχέση του σημείου με το πράγμα σβήνεται. (SIX, 58)

«Το σημαίνον ως τέτοιο χρησιμεύει στο να συνδηλώνει την αμιγή διαφορά», αποφαινεται ο Lacan (SIX, 56), ο οποίος εισάγει το *trait unaire* ως γραφηματικό φορέα της διαφοράς: «Αυτό το Εν ως τέτοιο [...] είναι το σημάδι της αμιγούς διαφοράς» (SIX, 59). Με άλλα λόγια, «γραφή και διαφορά» – *à la lettre* και *avant la lettre* (το ντερριντιανό, εννοείται).

Το *trait unaire* είναι Εν ή εν-αδικό, ακριβώς επειδή δεν είναι ούτε «μοναδικό», ούτε «μόνο», ούτε «μονό», αλλά πολλαπλό και επαναληπτικό. Μία και «μοναδική» ή «μόνη» εγκοπή πάνω στο οστό του θηλαστικού δεν θα ήταν «εναδική»: είναι «εναδική» λόγω της επανάληψής της, από την οποία εξαρτά την ύπαρξή της. Το *trait unaire* εν-τοπίζεται στον εαυτό του και συνάμα κατανέμεται σε μια σειρά, σαν μια συνάρτηση η τιμή της οποίας εξαρτάται από τις μεταβλητές της. Είναι μια τέτοια συνάρτηση, υλικά αποτυπωμένη σε ένα γραφικό ίχνος. Στην επαναληπτική εγγραφή της εγκοπής, ο Lacan αναγνωρίζει τον μηχανισμό της σημαίνουσας επανάληψης, τον οποίο και επαναπροσδιορίζει με κεντρική αναφορά τη γραφηματική, γραμματολογική διάσταση του *trait unaire*.

Η λακανική «εικασία» για τη γέννηση της γραφής, η γραμματολογική θεμελίωση του «κύριου ονόματος», η γραμματολογική αναγωγή του σημαίνοντος για να εξισωθεί με το *trait unaire*, γενικότερα η σχετική πρόταξη του γράμματος έναντι του σημαίνοντος και της γραφής έναντι της ομιλίας, όλα αυτά τα κεντρικά μοτίβα που κυριαρχούν στο πρώτο ήμισυ του ένατου σεμιναρίου, εξηγούν γιατί μέχρι τέλους ο Lacan θεωρούσε πως, πρώτος αυτός, είχε εγκαινιάσει «αυτή την υπόθεση της γραφής» (παράδοση 11ης Μαΐου 1976· SXXIII, 145) – πρώτος, εννοείται, σε σχέση με τον Derrida, τέσσερα περίπου χρόνια πριν από τη δημοσίευση του πρώτου μέρους της ντερριντιανής *Γραμματολογίας* («L'écriture avant la lettre») στο περιοδικό *Critique* (Δεκέμβριος 1965-Ιανουάριος 1966). Γίνεται, επομένως, αντιληπτό γιατί κάθε σοβαρή συγκριτική μελέτη των δύο στοχαστών δεν μπορεί να παρακάμψει αυτό το σεμινάριο, ένα από τα σημαντικότερα του Lacan.

4. Το γραπτό με τον μη μεταφράσιμο, τζοϋσικής κοπής τίτλο «Lituraterre» (1971· ΑΕ, 11-20),¹⁸ όπου η διάκριση μεταξύ γράμματος και σημαίνοντος

απολυτοποιείται. Το «γράμμα» (*lettre*) ορίζεται ως *littoral* («ακτή», «παράκτιο», «ακτογραμμή» ή, τολμών να πω, «ακτόγραμμα») –ο Derrida θα έλεγε *parage* («παράλιο»· *Prg*, 15-16)– μεταξύ (ασυνείδητης) «γνώσης» (*savoir*) και «απόλαυσης» (*jouissance*), και προσκτάται μια διττή λειτουργία: ως «οπή [trou] στη γνώση» (στο σημαίνον, στο συμβολικό) και ως αντικείμενο α. Πρόκειται επίσης για το κείμενο όπου ο Lacan επεξεργάζεται μια μετασυσυριανή σύλληψη του σημαίνοντος και όπου η βαθμίδα του γράμματος δεν αντιπροσωπεύει πλέον, όπως το 1957, την «εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος», αλλά συνιστά υποδοχέα και πυκνωτή απόλαυσης. Τέλος, πρόκειται για το κείμενο όπου ο Lacan, εκλαμβάνοντας ως βασικό αντίπαλό του τον Derrida (χωρίς ποτέ, ωστόσο, να τον κατονομάζει), απαντά στη μείζονα ντερριντιανή θέση περί της πρωταρχικότητας της γραφής και της προτεραιότητάς της σε σχέση με την ομιλία («μυθική *αρχι-γραφή*», την αποκαλεί αλλού ο Lacan),¹⁹ περί της γραφής ως προϋπόθεσης της γλώσσας, θέση στην οποία ο Lacan αντιτρέπει το γράμμα ως συνέπεια της γλώσσας. Για τον Lacan, το γράμμα δεν είναι πρώτο σε σχέση με το σημαίνον, είναι μια υλικότητα δευτερογενής, παράγωγη, και δη έκπτωτη από το σημαίνον. Όπως γράφει ο Jacques-Alain Miller:

[Για τον Λακάν], η γραφή δεν είναι πρώτη, ούτε πρωτογενής, πέφτει από την ομιλία.

Σε σημείο που να χαρακτηρίζει τα γραπτά του απορρίμματα ή κατάλοιπα της διδασκαλίας του. Γενικότερα, το μόνο καθεστώς που αναγνώριζε στο γράμμα είναι το καθεστώς του σκουπιδιού.

Αυτό το καθεστώς συμφωνεί με το λογοπαίγνιο που κάνει ο Τζέιμς Τζόις στην αγγλική γλώσσα, *a letter* [ένα γράμμα] και *a litter* [ένα σκουπίδι].

Φρόντισα ώστε ο τόμος των *Άλλων γραπτών* [...] να αρχίζει με τούτο το ευφρολόγημα, μια και τίποτε δεν αποδίδει καλύτερα τη σχέση του Ζακ Λακάν με τα γραπτά που παρήγαγε.

Το γραπτό ήταν για εκείνον της τάξεως του αντικειμένου, ήταν ένα αντικείμενο – και γι' αυτό αρνιόταν να κάνει ψυχανάλυση του γραπτού, ανεξάρτητα με το αν αυτό ήταν ντοκουμέντο ή

λογοτέχνημα, αρχείο ή έργο. Κατ' αυτόν, δεν υπήρχε ψυχανάλυση παρά μόνο της ομιλίας – της ομιλίας κατά τη διαφορά της με τη γραφή.²⁰

Από το τζουϊστικό λογοπαίγνιο επαν-εκκινεί ο Lacan στο γραπτό «Lituraterre» (ΑΕ, 11), το οποίο ο Miller τοποθέτησε επικεφαλής των *Άλλων γραπτών* (*Autres écrits*, 2001) αναγνωρίζοντάς του, «για πολλούς λόγους» όπως λέει,²¹ τη θέση την οποία κατέχει, στον τόμο των *Γραπτών* (*Écrits*, 1966), το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», όπου το ευφυολόγημα του Joyce εμφανίζεται για πρώτη φορά (SLV, 25 / ΣΚΓ, 41). Θεωρώ, ωστόσο, ότι ο βασικός λόγος είναι ένας: φροντίζοντας ώστε ο τόμος των *Άλλων γραπτών* να ανοίγει με τη «Lituraterre», ο Miller φρόντισε αναδρομικά ώστε να ανοίγει με τη λακανική απάντηση στην κριτική του Derrida – ουδέποτε, ασφαλώς, διατυπωμένη ως τέτοια, δεδομένου ότι ο «Ταχυδρόμος-παράγοντας της αλήθειας» («Le facteur de la vérité») θα δημοσιευθεί το 1975 (στο *Poétique*, τχ. 21), ήτοι τέσσερα χρόνια μετά το λακανικό γραπτό. Όπως θα δούμε, βασική αιχμή της ντερριντιανής κριτικής είναι ότι, στην περίπτωση του Poe, ο Lacan κάνει ακριβώς ψυχανάλυση του λογοτεχνικού γραπτού. Η «Lituraterre», τιθέμενη υπό το έμβλημα του τζουϊστικού λογοπαίγνιου, δεν απαντά μόνο στην κατηγορία του Derrida περί αμιγούς φωνο-φαλλο-λογο-κεντρικής σύστασης και θέσπισης του λακανικού γράμματος (όπως εξάλλου και το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», όπου για πρώτη φορά εισάγεται), αλλά έχει επιπλέον το προνόμιο να ξεκαθαρίζει τις σχέσεις της (λακανικής) ψυχανάλυσης με τη λογοτεχνία, και δη με τη λογοτεχνική κριτική ψυχαναλυτικής εμπνεύσεως. Προς επίρρωσιν του ισχυρισμού μου, αναφέρω ότι ο Miller θα χαρακτηρίσει αλλού τη «Lituraterre» ως ένα από τα «παροράματα» (*bénues*) της ντερριντιανής κριτικής,²² λέγοντας πως πρόκειται για ένα κείμενο που «είχε τα πάντα για να τραβήξει την προσοχή του φιλοσόφου».²³ Και πράγματι, διατυπώσεις όπως η ακόλουθη, για παράδειγμα, δεν βλέπουμε πώς θα μπορούσαν να μην έχουν τραβήξει, ή πώς δεν τράβηξαν, την προσοχή του Derrida:

Για την ψυχανάλυση, το γεγονός ότι είναι προσαρτημένη στο Οιδιπόδειο, επ' ουδενί δεν της δίνει το δικαίωμα να αναγνωρίζει τον

εαυτό της στο κείμενο του Σοφοκλή. Η μνεία από τον Freud ενός κειμένου του Ντοστογιέφσκι δεν αρκεί για να πούμε ότι η κειμενική κριτική [...] έλαβε από την ψυχανάλυση νέα πνοή. (ΑΕ, 12)

Ο Miller απέφευγε επί μακρόν να εμπλακεί στον «πικρόχολο λακανο-ντερριντιανό πόλεμο».²⁴ Του το απαγόρευαν το «χρέος» που είχε συνάψει, κατά τα χρόνια της φοίτησής του στην École Normale Supérieure, με τον τότε καθηγητή, δάσκαλο και έμπιστο φίλο του, Jacques Derrida, και επιπλέον το ότι, όπως ο ίδιος ομολογεί, αδυνατούσε να συμμεριστεί την «επιδεικτική περιφρόνηση» του Lacan για τον Derrida.²⁵ Θεωρώ ότι η εκδοτική χειρονομία της πρόταξης της «Lituraterre» εξυπηρετεί, μεταξύ άλλων, ακριβώς αυτό: αποτελεί, τρόπον τινά, την πρώτη δημόσια παρέμβαση του Miller στη διαμάχη Lacan-Derrida, την πρώτη δημόσια –έμμεση,²⁶ το δίχως άλλο– απάντηση του Miller στον Derrida – εις το όνομα του Lacan.

5. Το γραπτό «L'étourdit» (1973 [1972]: ΑΕ, 449-495) και το εικοστό σεμινάριο *Encore* (1972-1973), όπου το γράμμα έχει ως πρότυπό του το μαθηματικό γράμμα, το γράμμα της μαθηματικής γραφής και τυποποίησης. Είναι το γράμμα του *mathème*, του «μαθήματος», το οποίο: α) έχει ως βασική του λειτουργία να διασφαλίζει την ολοκληρωτική μεταδοσιμότητα μιας γνώσης (*savoir*): β) διαμορφώνεται κατά το μαθηματικό παράδειγμα (*paradigme*). Δύο ενδεικτικά παραθέματα διευκρινίζουν την έννοιά του: «εννοώ ως αμιγές μάθημα [*pur mathème*] το μόνο το οποίο δύναται να διδαχθεί» («L'étourdit», ΑΕ, 472).²⁷ «Η μαθηματική τυποποίηση [*formalisation mathématique*] είναι ο στόχος μας, το ιδεώδες μας. Γιατί; Διότι μόνο αυτή αποτελεί μάθημα [*mathème*], είναι δηλαδή ικανή να μεταδοθεί ολοκληρωτικά» (SXX, 108). Επιγραμματικά, εισάγοντας την έννοια του *mathème*, ο Lacan αποσκοπούσε σε μια μεταδοσιμότητα της ψυχαναλυτικής γνώσης εφάμιλλη εκείνης η οποία διακρίνει τη νεωτερική μαθηματοποιημένη επιστήμη.²⁸
6. Η γραφή του «βορρόμειου κόμβου» (*pseud borroméen*). Είναι σαφές ότι, από το 1972 και μετά, η χρήση των μαθηματικών αλλάζει. Επιγραμματικά, η αναφορά στα μαθηματικά αφομοιώνεται σταδιακά από την τοπολογία των κόμβων και τη θεωρία του βορρόμειου κόμβου. Ο βορρόμειος κόμβος εισάγεται για πρώτη φορά στο δέκατο ένατο σεμινάριο με τίτλο ... *ou pire*

(1971-1972), και συγκεκριμένα κατά την παράδοση της 9ης Φεβρουαρίου 1972 (*SXIX*, 73-74), ωστόσο σταθμός στην επεξεργασία του θα πρέπει να θεωρηθεί το εικοστό δεύτερο σεμινάριο *R.S.I.* (1974-1975), και στην κλινική εφαρμογή του στη μελέτη των ψυχώσεων το εικοστό τρίτο σεμινάριο *Το σύνθωμα* (*Le sinthome*, 1975-1976), όπου κατατίθεται η συναρπαστική λακανική ανάγνωση της ψύχωσης του Joyce.

Ο βορρόμειος κόμβος συνιστά το προνομιακό τοπολογικό μοντέλο της θεωρίας και κλινικής του τελευταίου Lacan, με το οποίο καθίσταται κυριολεκτικά ορατή η σύμπλεξη των τριών τάξεων: του πραγματικού (R), του συμβολικού (S) και του φαντασιακού (I). Ορίζεται από την ιδιότητα του αλληλένδετου των τριών κρίκων, κύκλων ή δακτύλιών του: αρκεί ο ένας να σπάσει για να διασκορπιστούν και οι υπόλοιποι και να καταλυθεί η συνοχή του κόμβου. Όπως γράφει ο Jean-Claude Milner:

Πριν από τον κόμβο, τα κεφαλαία γράμματα R, S, I μπορούσαν να εκληφθούν ως απλές συντομογραφίες, χωρίς άλλο κανόνα χειρισμού από την ευκολία στην περιγραφή, χωρίς άλλη νομιμότητα από εκείνη που τους έδινε το γεγονός ότι ήταν τα αρχικά γράμματα του πραγματικού, του συμβολικού και του φαντασιακού. Έχοντας γίνει, καθένα εξ αυτών, το σήμα ενός δακτύλιου σε βορρόμεια σύμπλεξη με τους δύο άλλους, αποκαλύπτεται ότι εμπλέκονται σε έναν πραγματικό νόμο ο οποίος επιφέρει καταναγκασμούς. Επιτρέπουν τον υπολογισμό κλασικών κατηγοριών της εμπειρίας (αναστολή, σύμπτωμα, άγχος, απόλαυση [...]). Έχουν γίνει πραγματικά γράμματα. [...] Ολόκληρη η θεωρία μπορεί του λοιπού να κλίνεται με αφετηρία αυτή την απείρως γόνιμη, μία και μόνη μήτρα.²⁹

Ο κόμβος καθιστά το (μαθηματικό) γράμμα κυριολεκτικά απτό, και για την ακρίβεια το αντικαθιστά. Όπως σημειώνει ο Jacques-Alain Miller: «οι κόμβοι είναι γραφή, και ο κόμβος γράμμα».³⁰

Αυτοί είναι, σχηματικά και επιγραμματικά, οι έξι σταθμοί της λακανικής θεωρίας και πρακτικής του γράμματος, η οποία, θα πρέπει να τονίσουμε, ουδεμία σχέση έχει με

μια γραμμική πρόοδο. Η λακανική σκέψη –όπως κάθε αληθινή σκέψη– προόδευσε μέσα από ρήξεις, πρωτίστως με τον εαυτό της, και η γονιμότητά της έγκειται ακριβώς σε αυτόν τον ατέρμονα απορητικό διάλογο που διεξήγε με τον εαυτό της, συχνά στα όρια της εσωτερικής κρίσης. Η θεματική του γράμματος δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Μπορούμε να πούμε ότι, κάθε δέκα χρόνια, ο Lacan επεξεργαζόταν εκ νέου τη θεωρία του για το γράμμα. Από δεκαετία σε δεκαετία, στη διάρκεια σχεδόν τριάντα χρόνων, προσπαθούσε να εξαγάγει τις συνέπειες και να αναγάγει σε διέξοδο τα αδιέξοδα που προέκυπταν από διαφορετικούς, έως και αντιφατικούς, ορισμούς του γράμματος. Σύμφωνα με μια πολύ επιτυχημένη διατύπωση του Jacques-Alain Miller:

Σε όλα αυτά δεν υπάρχει τίποτε που να μοιάζει, έστω και λίγο, με δογματική επιφοίτηση αφού [...] ο Λακάν σκεφτόταν πρώτα απ' όλα εναντίον του Λακάν.³¹

Η παρούσα εργασία ενδιατρίβει στον πρώτο από τους έξι παραπάνω σταθμούς: το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”». Διατριβή η οποία είναι απόρροια μιας τριπλής στρατηγικής στάθμισης:

1. Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» είναι απολύτως αντιπροσωπευτικό του «ύφους» (style) του Lacan, του ύφους που ο Lacan προόρισε για την ψυχανάλυση μετά τον Freud.
2. Είναι μια κιβωτός του επονομαζόμενου κλασικού λακανισμού, ήτοι της περιόδου που εκτείνεται από το 1953 έως τις αρχές του '60 και συμπίπτει εν πολλοίς με την περίφημη «επιστροφή στον Freud» (retour à Freud). Είναι, με άλλα λόγια, μια μετωνυμία του κλασικού Lacan και ως τέτοια αντιμετωπίστηκε από τον Derrida.
3. Έχει επιπλέον το προσόν να υπερβαίνει κατά σημεία, και κατά πολύ, τα όρια της πρόδηλης προβληματικής του, προοιωνιζόμενο μελλοντικές λακανικές επεξεργασίες και συνδέοντας έτσι τον κλασικό με τον μετα-κλασικό Lacan.

3. Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»

Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» (SLV / ΣΚΓ) είναι απότοκο της προφορικής διδασκαλίας του Lacan, και συγκεκριμένα του δεύτερου σεμιναρίου, με τίτλο *Το εγώ στη θεωρία του Freud και στην τεχνική της ψυχανάλυσης* (*Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, 1954-1955), την προβληματική του οποίου απηχεί, προϋποθέτει, εξελίσσει, αλλά και υπερβαίνει. Θυμίζω, εν παρόδω, ότι πρόκειται για το σεμινάριο όπου ο Lacan διατυπώνει τη μνημειώδη θέση του περί ομοιογένειας του ασυνειδήτου και της επανάληψης, συνταυτίζοντας το συμβολικό καθεστώς του «καταναγκασμού επανάληψης» (*Wiederholungszwang*) με την «ενόρμηση θανάτου» (*Todestrieb*). Οι παραδόσεις της 23ης Μαρτίου και κυρίως της 26ης Απριλίου 1955 (SII, 211-221, 225-240) αποτελούν την προφορική υποτύπωση του γραπτού, η σύνταξη του οποίου χρονολογείται από το μέσον Μαΐου έως το μέσον Αυγούστου του 1956. Δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1957, στο περιοδικό *La Psychanalyse* (P.U.F., τόμος 2, σσ. 1-44).

Σε σχέση με την προφορική του εκδοχή, το δημοσιευμένο κείμενο παρουσιάζει όλες εκείνες τις διαφορές που υπάρχουν, στον Lacan, ανάμεσα στον προφορικό και τον γραπτό του λόγο, στην προφορική (σεμιναριακή) και τη γραπτή του διδασκαλία, κοντολογίς ανάμεσα στο *Σεμινάριο* και τα *Γραπτά*, διαφορές τις οποίες έχει έξοχα απογράψει ο Jean-Claude Milner.³² Παραφράζοντάς τον, θα έλεγα ότι, από την άποψη τουλάχιστον της θεωρίας, δεν υπάρχει τίποτε στο προφορικό σεμινάριο που να μην μπορεί να βρεθεί στο γραπτό, υπάρχουν όμως πάρα πολλά στο γραπτό «Σεμινάριο» που δεν βρίσκονται στο προφορικό.

Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» αναδημοσιεύθηκε, το 1966, στον τόμο των *Écrits* (É, 11-61), όπου και τοποθετήθηκε επικεφαλής από τον Lacan, κατά παράβαση της διαχρονικής σειράς διάταξης της ύλης («*Ouverture de ce recueil*», É, 9). Με τη συμπερίληψή του στην έκδοση των *Écrits*, εμπλουτίστηκε σημαντικά και υπέστη, πέρα από ελαφρές τροποποιήσεις, ορισμένες αλλαγές σε επίπεδο δομής που κάθε άλλο παρά επουσιώδεις είναι.

Στην έκδοση του 1966, το «Σεμινάριο» εμφανίζεται προικισμένο με μια πολύ πιο σύνθετη δομή. Χωρίζεται αδρά σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος είναι ενιαίο και

αντιστοιχεί στις σελίδες 11-41 της γαλλικής έκδοσης και 11-73 της ελληνικής μετάφρασης (ΣΚΓ). Το δεύτερο μέρος αντιστοιχεί στις σελίδες 41-61 (ΣΚΓ, 75-113) και χωρίζεται, με τη σειρά του, σε τρία τμήματα. Το πρώτο τμήμα, τυπωμένο με μικρότερα στοιχεία, τιτλοφορείται «Παρουσίαση της συνέχειας» («Présentation de la suite»· SLV, 41-44 / ΣΚΓ, 75-80) και εμφανίζεται για πρώτη φορά στην έκδοση του 1966. Ο τόνος του είναι πολεμικός, καταφέρεται εναντίον αντιπάλων που δεν κατονομάζονται, και χρησιμεύει τρόπον τινά ως προεισαγωγή στο δεύτερο τμήμα, που φέρει τον τίτλο «Εισαγωγή» («Introduction»· SLV, 44-61 / ΣΚΓ, 81-113) και που είναι το μόνο που απαντά και στη δημοσίευση του 1957. Στο τμήμα της «Εισαγωγής» παρεντίθεται ένα τρίτο τμήμα, επίσης με μικρότερα στοιχεία και με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Παρένθεση των παρενθέσεων» («Parenthèse des parenthèses»· SLV, 54-57 / ΣΚΓ, 101-105). Όπως επισημαίνεται, συνιστά προσθήκη του 1966 και σε αυτό ο Lacan σχολιάζει και προεκτείνει, από μια αναδρομική προοπτική, τις αναπτύξεις της «Εισαγωγής».

«Κάνεις λάθος. Τον γνωρίζω καλά. Είναι και τα δύο. Ως ποιητής και μαθηματικός θα πρέπει να σκέφτεται μετά λόγου» (PL, 17 / ΚΓ, 35). Η φράση αυτή του Ντυπέν, από το «Κλεμμένο γράμμα» του Ροε, εφαρμόζει τέλεια στη δομή του «Σεμιναρίου». Στο πρώτο του μέρος, δεσπόζει ο «ποιητής» Lacan, ο Lacan που συνομιλεί με τον Ροε και τον Baudelaire, μεταφραστή του διηγήματος, τον Joyce, τον Mallarmé και τον Borges, αλλά και με τον Crébillon, τον Μολιέρο, τον Corneille. Το αποτέλεσμα είναι μια απαστράπτουσα «ποιητική», λογοτεχνική σύνθεση, με την οποία γράφεται μια νέα λαμπρή σελίδα στην ιστορία της γαλλικής γλώσσας και λογοτεχνίας. Στο δεύτερο μέρος, δεσπόζει ο «μαθηματικός» Lacan, ο Lacan που συνομιλεί με τον Markov (θεωρία πιθανοτήτων), τον Wiener (κυβερνητική), τον Shannon (μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας), τους von Neumann και Morgenstern (θεωρία παιγνίων), και ο οποίος αναδιατυπώνει και επαναπροσδιορίζει με μαθηματικούς όρους τη γλώσσα που «μιλάει» το φροϋδικό ασυνείδητο.

Έτσι, κατά παράβαση της περίφημης λακανικής ρήτρας που θέλει το γράμμα να μην «επιδέχεται τον μερισμό» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 37), θα έλεγα ότι το γράμμα του «Σεμιναρίου» μερίζεται σε «ποιητικό» ή «λογοτεχνικό» και σε «μαθηματικό» γράμμα, ότι η σκηνή του «Σεμιναρίου» εμφανίζεται διχασμένη σε (ποιητική ή λογοτεχνική) σκηνή του «γράμματος» (πρώτο μέρος) και σε (μαθηματική) σκηνή του

«προγράμματος» (δεύτερο μέρος: SLV, 42 / ΣΚΓ, 77: «Το πρόγραμμα που διαγράφεται εφεξής για εμάς είναι αυτό που αφορά στον τρόπο με τον οποίο μια τυπική γλώσσα [langage formel] καθορίζει το υποκείμενο»). Ας ονομάσουμε την πρώτη, σκηνή του *proème*, του «ποιήματος», και τη δεύτερη, σκηνή του *mathème*, του «μαθήματος» (αν και καταχρηστικά ομολογουμένως, καθότι τα μαθηματικά μοντέλα του δεύτερου μέρους δεν αποτελούν, με την αυστηρή έννοια, *mathème*). Η διάκριση είναι κρίσιμη διότι, όπως θα δούμε, οι δύο αυτές σκηνές δεν είναι συνεκτατές, αλλά ασύμβατες και ετερογενείς, και μάλιστα η παραγνώριση της διαφοράς τους ή η ομοιογενοποίησή τους υπήρξε πηγή σοβαρών παρανοήσεων που βαρύνουν διαχρονικά τις ερμηνευτικές ή κριτικές προσεγγίσεις του «Σεμιναρίου» (μηδέ εξαιρουμένης της κριτικής του Derrida).

Υπό το φως των παραπάνω παρατηρήσεων, μπορούμε να σχολιάσουμε τη βασικότερη δομική αλλαγή που σημειώνεται με τη συμπερίληψη του κειμένου στον τόμο των *Écrits*, και η οποία αφορά στη θέση της «Εισαγωγής»: ενώ στη δημοσίευση του '57 η «Εισαγωγή», ως είθισται, προηγείται του κειμένου του «Σεμιναρίου», στην έκδοση του '66 έπεται. Ασφαλώς, μόνον εικασίες μπορούν να γίνουν για τον λόγο και τη λογική αυτής της αντιστροφής ή αντι-μετάθεσης, δεδομένου ότι, εξ όσων γνωρίζω, ο Lacan δεν την εξηγεί πουθενά. Ίσως με αυτήν τη χειρονομία να θέλησε να δομήσει το κείμενό του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν της ψυχαναλυτικής χρονικότητας του «εκ των υστέρων» (*Nachträglichkeit*). Έτσι, επιπλέον, το κείμενο κάνει αυτό που λέει, συμμορφώνεται επιτελεστικά με το ίδιο του το αντικείμενο: ο νόμος τού «εκ των υστέρων» ο οποίος διέπει τη συμβολική επανάληψη, διέπει και το κείμενο όπου αυτός διατυπώνεται. Θεωρώ, ωστόσο, ότι, από το '57 στο '66, αυτό που αλλάζει, και που εξηγεί την αλλαγή της θέσης της «Εισαγωγής», είναι η θέση των μαθηματικών στη λακανική θεωρία. Το '57 το *mathème* εισάγει στο *proème*: το '66 το *mathème*, ή πιο σωστά η μαθηματική τυποποίηση, έχει αρχίσει να γίνεται –για να χρησιμοποιήσω μια μεταγενέστερη έκφραση του Lacan– «ο στόχος, το ιδεώδες» (SXX, 108) της λακανικής διδασκαλίας.

Ανοίγοντας τη συλλογή των *Γραπτών* του με το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ο Lacan θεωρούσε ότι προσέφερε στον αναγνώστη μια προνομιακή δίοδο στο «ύφος» του («*Ouverture de ce recueil*», *É*, 9). Τι το(ν) χαρακτηρίζει; Θεωρώ ότι ο χαρακτήρας του αποτυπώνεται ιδανικά στην παραπάνω φράση του Poe: «ποιητής

και μαθηματικός». Αυτό είναι το ύφος που ο Lacan προόρισε για την ψυχανάλυση, και για την τύχη του οποίου προβληματιζόταν ο κατ' εξοχήν αναγνώστης του, Jacques-Alain Miller, ήδη από το 1978:

Το διπλό αίτημα [postulation], μαθηματικό και ποιητικό, που ισορροπεί στο ύφος [style] του Λακάν, προορίζεται να παραμείνει το ύφος της ψυχανάλυσης; Διαπιστώνουμε ωστόσο ότι η ισορροπία σπάει πολύ συχνά στους ψυχαναλυτές που έμαθαν «με τον Λακάν», και ότι, όσο η επιστημονική διάσταση τούς απωθεί, τόσο αυτή που μπορούμε να ονομάσουμε λογοτεχνική ασκεί πάνω τους ακαταμάχητη έλξη.³³

Αφήνοντας κατά μέρος τους ψυχαναλυτές, θα πω ότι πάνω σ' αυτό το «ύφος», πάνω σ' αυτό το «διπλό αίτημα» ισορροπεί η παρούσα εργασία. Όσο για την έλξη, είναι και αυτή μοιρασμένη.

Κεφάλαιο 1

«ποιητής...»

I. Παρουσίαση του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”»

Η παρουσίαση του κειμένου του Lacan –όπως και του Derrida– δεν είναι απλή υπόθεση. Η πολυπλοκότητά του, η γραφή του, το ύφος του, ο ασυνήθιστα υψηλός βαθμός παρεκβατικότητας που το χαρακτηρίζει, και ο οποίος κάνει συχνά τον αναγνώστη να διερωτάται ποιο είναι το θέμα του –ή αν υπάρχει καν θέμα–, καθιστούν απαγορευτική την παρουσίασή του με τη μορφή της απομόνωσης και απογραφής επιχειρημάτων, νοημάτων και σημασιών, κοντολογίς με τη μορφή της παρουσίασης του περιεχομένου του. Με ντερριντιανούς όρους, θα έλεγα ότι αυτή τούτη η στιγμή του «αναδιπλασιαστικού σχολίου» (*commentaire redoublant*: DG, 227 / ΠΓ, 273), με το οποίο ο Derrida εννοούσε εκείνο το πρώτο επίπεδο ανάγνωσης το οποίο αναλαμβάνει να ανασυστήσει το *vouloir-dire* ενός κειμένου,³⁴ είναι εδώ ναρκοθετημένη. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι παύει να είναι και απαιτητέα:

Αναμφίβολα, αυτή η στιγμή του αναδιπλασιαστικού σχολίου οφείλει να έχει την θέση της μέσα στην κριτική ανάγνωση. Αν δεν την αναγνωρίσουμε και δεν σεβαστούμε όλες τις κλασικές απαιτήσεις της, πράγμα που δεν είναι διόλου εύκολο και προϋποθέτει όλα τα εργαλεία της παραδοσιακής κριτικής, τότε η κριτική παραγωγή θα διακινδύνευε να εκφραστεί προς οιαδήποτε κατεύθυνση και να εξουσιοδοτηθεί να πει οτιδήποτε. (DG, 227 / ΠΓ, 273· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Για να διαφύγω αυτόν τον κίνδυνο, ο οποίος αυξάνει κατακόρυφα στην περίπτωση των κειμένων του Lacan, έκρινα σκόπιμο να παρουσιάσω *in extenso* το πρώτο μέρος του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», που είναι μακράν το πιο γνωστό (υποτίθεται) και το πιο σχολιασμένο, αλλά και εκείνο εναντίον του οποίου βάλλει κατ’ αποκλειστικότητα ο Derrida. Η διεξοδική και λεπτομερής παρουσίασή του αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορέσει ο αναγνώστης να παρακολουθήσει την πυκνή και λεπτοφυή επιχειρηματολογία του Derrida. Για τις ανάγκες της, επέλεξα –όπως και στην περίπτωση του κειμένου του Derrida– τη συνδυαστική χρήση δύο δοκιμασμένων τεχνικών: της παράφρασης και της παράθεσης. Το σκεπτικό ήταν να διατηρηθεί κατά το δυνατόν ανέπαφη η επιφάνεια του λακανικού κειμένου, περιορίζοντας την ερμηνεία στον χώρο των σημειώσεων. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι ο ιδιαίτερος σχηματισμός που προκύπτει από τον συνδυασμό και τις αντιμεταθέσεις τους, ότι ο τρόπος που παραφράζει κανείς και τα αποσπάσματα που επιλέγει να παραθέσει, δεν προ-καθορίζουν ήδη την ερμηνεία, δεν συνιστούν ήδη μια ερμηνεία (και άρα μια παραμόρφωση του κειμένου).

Φυσικά, αυτό που δεν επιδέχεται παρουσίαση είναι το απαράμιλλο ύφος του Lacan, το οποίο, έτσι σμιλευμένο ώστε να απαγορεύει κάθε πρόσβαση σε κάποιο απομονώσιμο μήνυμα ή περιεχόμενο, σε κάποιο μη αμφίσημο νόημα καθορίσιμο πέραν της γραφής, συνιστά, κατά την κρίση μου, το κατ’ εξοχήν τυφλό σημείο της ανάγνωσης του Derrida, το πλέον ανθεκτικό στοιχείο στην ντερριντιανή κριτική περί μονοσημαντότητας του λακανικού γράμματος. Όποιος έχει αποπειραθεί να διαβάσει πραγματικά το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», γνωρίζει πόσο αλλεργικό είναι το κείμενο σε κάθε αποφαντική μονοσημαντότητα. Ακόμη και οι πλέον μη αμφίσημες, φαινομενικά, αποφάνσεις –όπως, λόγου χάριν, ότι «ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73)–, εγγραφόμενες στα συμφραζόμενά τους, αποδεικνύονται προικισμένες με την πλέον ριζική αμφισημία. Και τούτο χάρη στο ασταμάτητο παιχνίδι του σημαίνοντος που υπονομεύει κάθε αφελή σημασιολογισμό. Γενικότερα, δεν θα ήταν υπερβολή αν έλεγα πως δεν υπάρχει ούτε μία φράση του λακανικού κειμένου όπου, σύμφωνα με τη λογική του κλεμμένου, το σημαινόμενο να μην υποκλέπτεται από το σημαίνον.

Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, στις σημειώσεις περιλαμβάνονται, πέρα από ερμηνευτικά, και μεταφραστικά σχόλια. Όχι μόνο για να μεταδοθεί κάτι από το

ύφος και τη γλώσσα του Lacan, αλλά και διότι, στα υπό εξέταση κείμενα, ερμηνεία και μετάφραση είναι απολύτως αλληλένδετες. Αρκεί να πω ότι ορισμένα από τα κεντρικότερα και πλέον επίμαχα μοτίβα της λακανικής ερμηνείας, όπως ο υποτιθέμενος τελεολογικός προορισμός του γράμματος, η συμβολική εξίσωση γράμματος και φαλλού ή το επιτέλεσμα εκθήλυνσης που επιφέρει η κατοχή του γράμματος, συνδέονται με ζητήματα που προκύπτουν από την μπωντλαιρική μετάφραση του διηγήματος του Poe. Σταθερό μέλημα υπήρξε επίσης η ανάδειξη του φιλοσοφικο-λογοτεχνικού διακείμενου του «Σεμιναρίου», ενώ ερμηνευτικά σχόλια μεγαλύτερης έκτασης και ιδιαίτερης βαρύτητας αυτονομήθηκαν και ενσωματώθηκαν στο Παράρτημα.

Σε όλη την έκταση της εργασίας παραπέμπω στην –έξοχη και κατά τόπους αληθινά εμπνευσμένη– μετάφραση του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» από τον Δημήτρι Βεργέτη (σε συνεργασία με την Ειρήνη Μαρκίδη). Ορισμένες, ευάριθμες, ασυμφωνίες που θα διαπιστώσει ο αναγνώστης δεν απηχούν καμία από μέρους μου κριτική διάθεση απέναντι σε μια μετάφραση που, προσωπικά, τη θεωρώ πραγματικό άθλο.

Τέλος, η ελληνική μετάφραση, υπακούοντας στις προδιαγραφές που έχει ορίσει για την έκδοση των λακανικών γραπτών και σεμιναρίων ο Jacques-Alain Miller, δεν συνοδεύεται από εκτενή υπομνηματισμό. Ελπίζω η παρούσα εργασία να λειτουργήσει ως προς αυτό συμπληρωματικά.

I.1. Το «Κλεμμένο γράμμα» και η δομή της επανάληψης

Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» αρχίζει *in medias res*, με την ανακοίνωση ενός θεμελιώδους ερευνητικού πορίσματος: συγκεκριμένα, ότι ο «αυτοματισμός της επανάληψης» (*automatisme de répétition*)³⁵ έχει τη βάση του σε αυτό που ο Lacan αποκαλεί «εν-ιστάμενη εμμονή της σημαίνουσας αλυσίδας» (*insistance de la chaîne signifiante*), έννοια την οποία προσδιορίζει ως «σύστοιχη της εξ-ιστάμενης τοπικής [*ex-sistence*] (ήτοι: της έκκεντρης θέσης), όπου πρέπει να τοποθετήσουμε το υποκείμενο του ασυνειδήτου, αν θέλουμε να πάρουμε στα σοβαρά την ανακάλυψη

του Freud» (SLV, 11 / ΣΚΓ, 11). Όπως τονίζει, με την ψυχανάλυση εγκαινιάζεται μια ιδιαίτερη μορφή εμπειρίας, που είναι η μόνη που μας επιτρέπει να συλλάβουμε πώς, μέσω του «φαντασιακού» (*imaginaire*), το *συμβολικό* αιχμαλωτίζει τον άνθρωπο (*prise du symbolique*), και μάλιστα «μέχρι τα μύχια του ανθρώπινου οργανισμού» (SLV, 11 / ΣΚΓ, 11).

Ο Lacan υποστηρίζει ότι σκοπός της διδασκαλίας αυτού του σεμιναρίου είναι ακριβώς να καταδείξει ότι οι «επιπτώσεις του φαντασιακού» (*incidences imaginaires*), πόρρω απέχοντας από το να αντιπροσωπεύουν την ουσία της ανθρώπινης εμπειρίας, διακρίνονται για τον «μη συνεκτικό» (*inconsistant*) χαρακτήρα τους, εκτός κι αν αναχθούν στη «συμβολική αλυσίδα» (*chaîne symbolique*) που τις συνδέει και τις προσανατολίζει. Χωρίς να παραγνωρίζει τη σημαντικότητα των φαντασιακών παραγόντων, αποφαινεται αξιωματικά ότι: «τα καθοριστικά για το υποκείμενο ψυχαναλυτικά επιτελέσματα [*effets*] διέπονται ακριβώς από τον προσίδιο νόμο αυτής της αλυσίδας» (SLV, 11 / ΣΚΓ, 12) – επιτελέσματα όπως η «διάκλειση» (*forclusion / Verwerfung*), η «απώθηση» (*refoulement / Verdrängung*) ή η «άρνηση» (*dénégation / Verneinung*). Παράλληλα, και με την αρμόζουσα έμφαση, τονίζει ότι τα εν λόγω επιτελέσματα ακολουθούν τόσο πιστά τη «μετάθεση» (*déplacement / Entstellung*)³⁶ του σημαίνοντος, ώστε οι φαντασιακοί παράγοντες, παρ' όλη τη δύναμη «αδράνειας» τους (*inertie*), «δεν παίζουν έναν ρόλο παρά ως σκιές και αντανakλάσεις» (SLV, 11 / ΣΚΓ, 12).

Έτσι, προτιθέμενος να «απεικονίσει παραδειγματικά» (*illustrer*),³⁷ όπως λέει, την «αλήθεια» (*vérité*) που αναδύεται μέσα από τη στιγμή της φροϋδικής σκέψης την οποία εκείνη την περίοδο μελετά (ότι δηλαδή: «η συμβολική τάξη [*ordre symbolique*] είναι αυτή που συγκροτεί το υποκείμενο» [SLV, 12 / ΣΚΓ, 13]), ο Lacan αποφασίζει να καταδείξει, μέσω μιας «ιστορίας» (*histoire*), πώς «το υποκείμενο καθορίζεται θεμελιωδώς από τη διαδρομή ενός σημαίνοντος» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13). Μάλιστα, θα επισημάνει ότι «είναι ακριβώς η αλήθεια αυτή που καθιστά δυνατή την ίδια την ύπαρξη της μυθοπλασίας [*fiction*]» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13) και ότι, ως εκ τούτου, ένας «μύθος» (*fable*) είναι εξίσου κατάλληλος με οποιονδήποτε άλλη «ιστορία» για να τη φέρει στο φως. Για τον λόγο αυτό, στον Lacan θα χρησιμεύσει ως «παράδειγμα» (*exemple*) η «ιστορία» εκείνη όπου παρεμβάλλεται η «διαλεκτική του παιχνιδιού “μονά-ζυγά”» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13), και για την οποία θα πει ότι –διόλου τυχαία–

απεδείχθη πρόσφορη για την εξέλιξη μιας ερευνητικής πορείας που είχε ήδη στηριχθεί σ' αυτήν.³⁸ Πρόκειται για το «διήγημα» (conte) του Edgar Allan Poe «The Purloined Letter» (1844), που ο Baudelaire μετέφρασε στα γαλλικά υπό τον τίτλο «Το κλεμμένο γράμμα» («La lettre volée»).

Ευθύς εξαρχής, ο Lacan μάς καλεί να κάνουμε στο πλαίσιο του «τη διάκριση ανάμεσα σ' ένα δράμα [drame], στην αφήγησή του [narration] και στους όρους [conditions] αυτής της αφήγησης» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13-14), υπογραμμίζοντας ότι κανένα στοιχείο του δράματος δεν θα μπορούσε να γίνει αντιληπτό χωρίς τον «πλάγιο φωτισμό [...] που ρίχνει η αφήγηση σε κάθε σκηνή από την οπτική γωνία που είχε, παίζοντάς το, ο ένας εκ των πρωταγωνιστών της» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 14). Ακολουθεί η σύνοψη της πλοκής του διηγήματος του Poe από τον Lacan, η οποία περιλαμβάνει την παράφραση κατ' ουσίαν των δύο σκηνών του δράματος –δηλαδή των δύο κλοπών–, βάσει των αντίστοιχων αφηγήσεων των προσώπων του δράματος. Εφόσον και ο Derrida, στο κείμενό του, επιλέγει να παραθέσει την παράφραση του Lacan, την παραθέτω με τη σειρά μου μεταφρασμένη:

Αυτές οι σκηνές είναι δύο, την πρώτη εκ των οποίων θα κατονομάσουμε αμέσως ως πρωταρχική σκηνή [scène primitive], και όχι από απροσεξία [par inattention],⁴⁰ αφού η δεύτερη μπορεί να θεωρηθεί ως επανάληψή της, με το νόημα που προσδίδουμε εδώ βέβαια στον όρο επανάληψη.

Η πρωταρχική σκηνή λοιπόν διαδραματίζεται, όπως πληροφορούμεθα, στο βασιλικό μουντουάρ, ούτως ώστε να υποψιαζόμαστε ότι το πρόσωπο υψίστης περιωπής, το καλούμενο και ως επιφανές πρόσωπο, το οποίο βρίσκεται μόνο του εκεί όταν λαμβάνει ένα γράμμα, είναι η Βασίλισσα. Η αίσθησή μας αυτή επιβεβαιώνεται από την αμηχανία στην οποία βυθίζει το εν λόγω πρόσωπο η είσοδος του άλλου επιφανούς προσώπου, για το οποίο έχουμε ήδη πληροφορηθεί, πριν από την αφήγηση αυτή, ότι αν τυχόν λάμβανε γνώση του εν λόγω γράμματος, δεν θα ετίθετο σε κίνδυνο τίποτα λιγότερο από την τιμή και την ασφάλεια της συγκεκριμένης κυρίας. Πράγματι, η σκηνή που αρχίζει να εκτυλίσσεται με την είσοδο του Υπουργού Ντ. μάς αφαιρεί τάχιστα κάθε αμφιβολία ότι πρόκειται όντως για τον Βασιλιά... Τη στιγμή αυτή, εκ των πραγμάτων, η Βασίλισσα δεν μπόρεσε να κάνει κάτι καλύτερο από το να ποντάρει στην απροσεξία [inattention] του Βασιλιά, αφήνοντας το γράμμα πάνω στο τραπέζι,

«γυρισμένο ανάποδα, με το όνομα του παραλήπτη πάνω-πάνω» [«retournée, la suscription en dessus»]. Αυτό, ωστόσο, δεν ξεφεύγει από το αετίσιο μάτι [œil de lynx] του Υπουργού, ο οποίος και δεν παραλείπει να προσέξει τη σύγχυση της Βασίλισσας, και να μαντέψει έτσι το μυστικό της. Στη συνέχεια όλα εκτυλίσσονται με ακρίβεια ρολογιού. Αφού διεκπεραίωσε με την ταχύτητα και το πνεύμα που συνηθίζει τις τρέχουσες υποθέσεις, ο Υπουργός βγάζει από την τσέπη του ένα γράμμα όμοιο στην όψη με αυτό που έχει ενώπιόν του και, προσποιούμενος ότι το διαβάζει, το αποθέτει δίπλα στο άλλο. Λίγες κουβέντες ακόμα προς τέρψη του βασιλικού ζεύγους, και ο Υπουργός, χωρίς τον παραμικρό δισταγμό, αρπάζει το ενοχλητικό γράμμα και αποχωρεί γρήγορα-γρήγορα, χωρίς η Βασίλισσα, που δεν της έχει διαφύγει τίποτα από τη μηχανορραφία του, να μπορέσει να παρέμβει, από φόβο μήπως κινήσει την προσοχή του Βασιλέως συζύγου της ο οποίος εκείνη την ώρα βρίσκεται δίπλα της.

Όλα θα μπορούσαν λοιπόν να περάσουν απαρατήρητα από τον ιδεατό θεατή μιας πράξης [opération] κατά την οποία κανείς δεν έβγαλε άχνα, και το *πηλίκο* [quotient] της οποίας είναι ότι ο Υπουργός υφάρπαξε το γράμμα από τη Βασίλισσα και ότι –αποτέλεσμα ακόμη πιο σημαντικό από το πρώτο– η Βασίλισσα ξέρει ότι αυτός είναι που το έχει στην κατοχή του [détient] τώρα, και όχι επ’ αγαθώ.

Ένα *υπόλοιπο* [reste] που κανείς αναλυτής δεν θα παραβλέψει, καθότι εκπαιδευμένος να συγκρατεί ό,τι είναι της τάξεως του σημαίνοντος [tout ce qui est du signifiant], χωρίς ωστόσο και να γνωρίζει πάντα τι να το κάνει: το γράμμα, που άφησε πίσω του ο Υπουργός, και που το χέρι της Βασίλισσας μπορεί τώρα να το μετατρέψει σε χάρτινο μπαλάκι.

Σκηνή δεύτερη: στο γραφείο του Υπουργού. Βρισκόμαστε στην οικία του, και γνωρίζουμε, από την αφήγηση του Διευθυντή της Αστυνομίας στον Ντυπέν, του οποίου το δαιμόνιο στην επίλυση αινιγμάτων εισάγει εδώ για δεύτερη φορά ο Poe,⁴¹ ότι η αστυνομία, επί δεκαοκτώ μήνες,⁴² έχει ερευνήσει εξονυχιστικά την οικία και τον γύρω χώρο, επιστρέφοντας όσο συχνά της το επέτρεπαν οι νυχτερινές τακτικές απουσίες του Υπουργού. Εισ μάτην – αν και ο καθένας μπορεί να συμπεράνει βάσει της καταστάσεως ότι ο Υπουργός φυλάει αυτό το γράμμα σε άμεσα προσβάσιμο μέρος.

Ο Ντυπέν ζητάει να αναγγείλουν την άφιξη του στον Υπουργό. Αυτός τον δέχεται με επιδεικτική νωχέλεια, με λόγια που προσποιούνται μια ρομαντική ανία [ennui]. Εν τω μεταξύ ο Ντυπέν, που αυτή η προσποίηση δεν τον εξαπατά, με τα μάτια του να προστατεύονται από ένα ζευγάρι πράσινα γυαλιά, επιθεωρεί τα κατατόπια της οικίας. Όταν το βλέμμα του πέφτει πάνω σε μια πολύ φθαρμένη επιστολή που μοιάζει παραπεταμένη μέσα στο χώρισμα μιας άθλιας φανταχτερής καρτοθήκης από χαρτόνι η οποία κρέμεται, τραβώντας το βλέμμα με τη φτηνή της λάμψη, στο μέσον ακριβώς της κορνίζας του τζακιού, ξέρει ήδη ότι έχει βρει αυτό που αναζητά. Την πεποίθησή του ενισχύουν οι ίδιες εκείνες οι λεπτομέρειες που μοιάζουν καμωμένες ώστε να αντιβαίνουν στην περιγραφή που του έχει δοθεί για το κλεμμένο γράμμα, τη εξαιρέσει του σχήματος της επιστολής που είναι συμβατό.

Κατόπιν τούτου δεν του μένει παρά να αποσυρθεί, αφού πρώτα «ξεχάσει» την ταμπακιέρα του πάνω στο τραπέζι, ώστε να επιστρέψει την επομένη για να την αναζητήσει, εφοδιασμένος με μια απομίμηση [contrefaçon] του γράμματος πιστή ως προς την παρούσα όψη του. Όταν ένα επεισόδιο στον δρόμο, που σκαρώνεται την κατάλληλη στιγμή, τραβάει τον Υπουργό στο παράθυρο, ο Ντυπέν επωφελείται της ευκαιρίας για να αρπάξει με τη σειρά του το γράμμα αντικαθιστώντας το με το κατ' επίφαση όμοιό του [semblant], και δεν έχει πλέον παρά να τηρήσει ενώπιον του Υπουργού τα προσχήματα μιας καθ' όλα φυσιολογικής αποχώρησης.

Και εδώ επίσης όλα συνέβησαν, αν όχι αθόρυβα, τουλάχιστον χωρίς πάταγο. Το πηλίκο της πράξης [quotient de l'opération]⁴³ είναι ότι ο Υπουργός δεν έχει πλέον το γράμμα, αλλά δεν το ξέρει, και πόρρω απέχει από το να υποψιάζεται ότι ο Ντυπέν είναι αυτός που του το υφάρπαξε. Επιπλέον, αυτό που εδώ του απομένει στα χέρια ως υπόλοιπο [ce qui lui reste en main] κάθε άλλο παρά ασήμαντο είναι για τη συνέχεια. Θα επανέλθουμε στο τι οδήγησε τον Ντυπέν να γράψει δυο αράδες στο πλαστό γράμμα του. Όπως και να 'χει, όταν ο Υπουργός θελήσει να κάνει χρήση του γράμματος, θα μπορέσει να διαβάσει τις ακόλουθες λέξεις, χαραγμένες ώστε να αναγνωρίσει το χέρι του Ντυπέν:

... *Un dessein si funeste*

S'il n'est digne d'Atrée, est digne de Thyeste

[... Ένα τόσον απαίσιο σχέδιο

Αν είναι ανάξιο του Ατρέα, είναι άξιο του Θυέστη],⁴⁴

που ο Ντυπέν μάς επισημαίνει ότι προέρχονται από τον Ατρέα του Crébillon.

Είναι άραγε ανάγκη να υπογραμμίσουμε ότι οι δύο αυτές πράξεις είναι όμοιες [semblables]; Ναι, διότι η ομοιότητα [similitude] που θέλουμε να αναδείξουμε δεν συνίσταται στην απλή συγκέντρωση χαρακτηριστικών [traits] επιλεγμένων με μόνο στόχο να συνταιριαστούν [appareiller] οι μεταξύ τους διαφορές. Και δεν θα επαρκούσε να συγκρατήσουμε αυτά τα ομοειδή χαρακτηριστικά [traits de ressemblance] εις βάρος των άλλων, για να προκύψει η όποια αλήθεια. Αυτό που θέλουμε να αναδείξουμε είναι η διωποκειμενικότητα [intersubjectivité]⁴⁵ που καθορίζει τα κίνητρα των δύο πράξεων, και οι τρεις όροι [termes] με τους οποίους τις δομεί.

Ο προνομιακός χαρακτήρας των τριών αυτών όρων κρίνεται από το γεγονός ότι αντιστοιχούν στους τρεις λογικούς χρόνους [temps logiques] που καθορίζουν την επίσπευση της απόφασης, και συγχρόνως στις τρεις θέσεις όπου αυτή κατανέμει τα υποκείμενα που διαχωρίζει.

Η απόφαση αυτή σφραγίζεται τη στιγμή [moment] ενός βλέμματος [regard]. Διότι οι ελιγμοί που ακολουθούν δεν προσθέτουν τίποτα σε αυτήν τη στιγμή, όσο κι αν την παρατείνουν στα κρυφά, ούτε άλλωστε η αναβολή τους για ευθετότερο χρόνο στη δεύτερη σκηνή διαρρηγνύει την ενότητα αυτής της στιγμής.

Το βλέμμα αυτό προϋποθέτει δύο άλλα, τα οποία συνενώνει σε μια θέαση του χάσματος που άφησε η απατηλή συμπληρωματικότητά τους, για να προεξοφλήσει την υφαρπαγή του λάφυρου που προσφέρεται σε αυτή την ακάλυπτη ζώνη. Επομένως, τρεις χρόνοι, που συνδιατάσσουν τρία βλέμματα, φορείς των οποίων είναι τρία υποκείμενα, που κάθε φορά ενσαρκώνονται από διαφορετικά πρόσωπα.

Ο πρώτος είναι ο χρόνος ενός βλέμματος που δεν βλέπει τίποτα: είναι ο Βασιλιάς, και εν συνεχεία η αστυνομία.

Ο δεύτερος είναι ο χρόνος ενός βλέμματος που βλέπει ότι το πρώτο βλέμμα δεν βλέπει τίποτα και βαυκαλίζεται με την εντύπωση ότι έχει καλύψει αυτό που κρύβει: είναι η Βασίλισσα, κατόπιν ο Υπουργός.

Ο τρίτος είναι ο χρόνος του βλέμματος που βλέπει ότι τα δύο βλέμματα αφήνουν αυτό που έχουν να κρύψουν ακάλυπτο για όποιον θελήσει να το σφετεριστεί: είναι ο Υπουργός, και εν τέλει ο Ντυπέν.

Για να γίνει αντιληπτό στην ενότητά του το διυποκειμενικό σύμπλεγμα [complexe intersubjectif] που μόλις περιγράψαμε, ευχαρίστως θα αναζητούσαμε το πρότυπό του στη θρυλική τεχνική που αποδίδεται στη στρουθοκάμηλο [autruche] όταν θέλει να προστατευθεί από τους κινδύνους: διότι η τεχνική αυτή θα άξιζε σε τελική ανάλυση να χαρακτηρίζεται πολιτική, έτσι όπως επιμερίζεται εδώ μεταξύ τριών εταίρων, ο δεύτερος εκ των οποίων θα θεωρούσε εαυτόν αόρατο, λόγω του ότι ο πρώτος θα είχε βυθίσει το κεφάλι του στην άμμο, αφήνοντας εν τω μεταξύ έναν τρίτο να του μαδάει ανενόχλητος τον πισινό· θα ήταν αρκετό να εμπλουτίσουμε με ένα γράμμα την παροιμιακή έκφραση, να τη γράψουμε δηλαδή ως *politique de l'autruche*,⁴⁶ για να αποκτήσει επιτέλους δια παντός ένα νέο νόημα.

Δοθείσης λοιπόν της διυποκειμενικής μήτρας της δράσης που επαναλαμβάνεται, απομένει να αναγνωρίσουμε εδώ έναν *αυτοματισμό της επανάληψης*, με την έννοια που μας ενδιαφέρει στο κείμενο του Freud. (SLV, 12-15 / ΣΚΓ, 14-21)

Η «πολλαπλότητα των υποκειμένων» (pluralité des sujets) με την οποία έχουμε να κάνουμε εδώ δεν συνιστά πρόβλημα, βεβαιώνει ο Lacan, για όσους είναι εξοικειωμένοι με τις προοπτικές που συνοψίζει η φράση του: «το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου» [«l'inconscient, c'est le discours de l'Autre»] (SLV, 16 / ΣΚΓ, 21), δηλώνοντας αμέσως μετά ότι δεν θα υπενθυμίσει τι προσθέτει σ' αυτήν η έννοια της «ανάμειξης των υποκειμένων» (immixtion des sujets), την οποία είχε πρόσφατα εισαγάγει πραγματευόμενος εκ νέου τη φροϋδική ανάλυση του ονείρου με την ένεση της Ίρμας [Irma].⁴⁷ Αυτό που τον ενδιαφέρει εδώ, θα πει, είναι «ο τρόπος με τον οποίο τα υποκείμενα αλληλοδιαδέχονται το ένα το άλλο [se relaient] κατά τη μετάθεσή τους [déplacement] στη διάρκεια της διυποκειμενικής επανάληψης [répétition intersubjective]» (SLV, 16 / ΣΚΓ, 21). Και –εξισώνοντας, στο σημείο αυτό, το «κλεμμένο γράμμα» με ένα «καθαρό σημαίνον» (pur signifiant)– θα επιχειρήσει να καταδείξει πώς «η μετάθεσή τους καθορίζεται από τη θέση που έρχεται να καταλάβει, μέσα στην τριάδα, το κλεμμένο γράμμα ως καθαρό σημαίνον» (SLV, 16 / ΣΚΓ, 21).

1.2. Το «Κλεμμένο γράμμα» ως ιστορία μυστηρίου

Ο Lacan αφήνει εκκρεμές το θέμα της αλληλοδιαδοχής των υποκειμένων, για να εξετάσει σε τι ακριβώς έγκειται το ενδιαφέρον του διηγήματος. Διερωτάται κατά πόσον μπορούμε να θεωρήσουμε ως απλή «εκλογίκευση» (rationalisation) το γεγονός ότι η ιστορία μάς παρουσιάζεται σαν «αστυνομικό αίνιγμα» (énigme policière), σαν ιστορία μυστηρίου. Ο Lacan παρατηρεί ότι όλα εκείνα τα στοιχεία μιας αξιόποινης πράξης ή ενός εγκλήματος που θα δημιουργούσαν ένα τέτοιο αίνιγμα ή μυστήριο –η φύση και τα κίνητρα του εγκλήματος, το όργανο και η εκτέλεσή του, η διαδικασία αποκάλυψης του δράστη–, έχουν εδώ επιμελώς εξαλειφθεί, ήδη από την αρχή κάθε επεισοδίου. Ο δόλος, οι μηχανορραφίες του δράστη, καθώς και οι επιπτώσεις τους στο θύμα, μας είναι εξαρχής γνωστά. Το όλον πρόβλημα –όπως μας το εκθέτουν– περιορίζεται στην ανεύρεση του δολίως αποκτηθέντος αντικειμένου, με σκοπό την απόδοσή του στο θύμα της κλοπής, ενώ δεν είναι τυχαίο ότι η λύση στο πρόβλημα έχει ήδη δοθεί, όταν μας την εξηγούν: «Με αυτόν τον τρόπο άραγε μας κρατούν με κομμένη την ανάσα;» (SLV, 16 / ΣΚΓ, 22) διερωτάται ο Lacan, προσθέτοντας ότι, όποια αξία κι αν αποδίδουμε στις «συμβάσεις» (convention) τις οποίες ένα λογοτεχνικό «είδος» (genre) χρησιμοποιεί για να προκαλέσει ένα ειδικό ενδιαφέρον στον αναγνώστη, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι είναι κάπως πρόωρο για τον συγγραφέα να παίζει με τις συμβάσεις, δεδομένου ότι η τρίτη αυτή ιστορία με ήρωα τον Ντυπέν είναι «πρότυπη» (prototype) και δεν έλκει το είδος παρά μόνον από τις δύο προηγούμενες.⁴⁸

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Lacan, θα ήταν εξίσου παραπλανητικό να αναγάγουμε το όλον σε έναν «μύθο» (fable) του οποίου το «ηθικό δίδαγμα» (moralité) θα ήταν πως, προκειμένου να προφυλάξει κανείς από τα αδιάκριτα βλέμματα ένα γράμμα, του οποίου η μυστικότητα κρίνεται αναγκαία για τη διατήρηση της συζυγικής γαλήνης, δεν έχει παρά να το αφήσει σε κοινή θέα.

Μήπως τότε το μυστήριο –πέραν της ανικανότητας του Διευθυντή της Αστυνομίας που τον οδηγεί στην αποτυχία– έχει να κάνει με τον ίδιο τον χαρακτήρα του Ντυπέν και με μια ορισμένη «ασυμφωνία» (discordance) ανάμεσα στις άκρως διεισδυτικές –αν και όχι πάντα απόλυτα ορθές στο σύνολό τους– παρατηρήσεις με τις

οποίες μας εισάγει στη μέθοδό του, και στον τρόπο με τον οποίο στην πραγματικότητα παρεμβαίνει;

Ενισχύοντας αυτή την αίσθηση που έχουμε ότι μας ρίχνουν «στάχτη στα μάτια» (*proudre aux yeux*), ο Lacan στη συνέχεια θα διερωτηθεί μήπως –από την εναρκτήρια έως την τελική σκηνή– «αυτό που προκαλεί εδώ την ευχαρίστησή μας είναι τελικά το γεγονός ότι οι πάντες εμπαίζονται» (*SLV*, 17 / *ΣΚΓ*, 24).⁴⁹ πόσο μάλλον που, όπως προσθέτει, ξαναβρίσκει στην ιστορία του Poe ένα παραδειγματικό πεδίο επαλήθευσης του ορισμού του «μοντέρνου ήρωα» (*héros moderne*) που είχε δώσει αλλού εν παρόδω, ως κάποιου «τον οποίο φαιδρά κατορθώματα απεικονίζουν σε κατάσταση σύγχυσης» (*SLV*, 17 / *ΣΚΓ*, 24).⁵⁰

Αλλά μήπως κι εμάς τους ίδιους δεν μας συνεπαίρνει «το επιβλητικό παρουσιαστικό του ερασιτέχνη ντετέκτιβ, πρότυπο ενός νέου φανφαρόνου, ακόμη αμόλυντου από την ανοσιτία του σύγχρονου *superman* [υπεράνθρωπου]» (*SLV*, 17 / *ΣΚΓ*, 24);

«Καλαμπούρι», θα πει ο Lacan, που αρκεί ωστόσο για να μας κάνει να εντοπίσουμε σε αυτήν τη διήγηση μια τόσο τέλεια «αληθοφάνεια» (*vraisemblance*), «ώστε μπορούμε να πούμε ότι η αλήθεια αποκαλύπτει εδώ τη μυθοπλαστική της διάταξη [*ordonnance de fiction*]» (*SLV*, 17 / *ΣΚΓ*, 24). Στους κόλπους αυτού του χιάσματος μεταξύ «αληθοφάνειας» και «αλήθειας», ο Lacan θα διακρίνει ένα «νέο δράμα» (*nouveau drame*), το οποίο και θα χαρακτηρίσει ως «συμπληρωματικό» (*complémentaire*) του πρώτου, καθώς το πρώτο, όπως επεξηγεί, είναι αυτό που αποκαλούμε «δράμα χωρίς λόγια» (*drame sans paroles*), ενώ το ενδιαφέρον του δεύτερου ποντάρει στις «ιδιότητες του λόγου» (*propriétés du discours*).

Ο Lacan υποστηρίζει ότι το γεγονός ότι μας αφηγούνται καθεμία από τις δύο σκηνές του «πραγματικού δράματος» (*drame réel*) μέσα από έναν διαφορετικό διάλογο, δεν συμβαίνει μόνο για τη χάρη της έκθεσης, αλλά ότι αυτοί καθαυτοί οι διάλογοι, κατά την αντιθετική χρήση που κάνουν των «αρετών της ομιλίας» (*vertus de la parole*), αποκτούν μian ένταση που τους ανάγει σ' ένα «άλλο δράμα» (*autre drame*), το οποίο θα πρέπει να διακριθεί από το πρώτο δεδομένου ότι «βρίσκει το έρεισμά του στη συμβολική τάξη» (*SLV*, 18 / *ΣΚΓ*, 25).

Ο πρώτος διάλογος –ανάμεσα στον Διευθυντή της Αστυνομίας και στον Ντυπέν– παίζεται, θα πει χαρακτηριστικά ο Lacan, «σαν τον διάλογο ενός κουφού με κάποιον που ακούει», παρουσιάζοντας έτσι την «αληθινή πολυπλοκότητα αυτού που συνήθως απλουστεύουμε προσφεύγοντας στην έννοια της επικοινωνίας» (SLV, 18 / ΣΚΓ, 25). Ο Lacan θεωρεί το εν λόγω παράδειγμα ως άκρως ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο «η επικοινωνία μπορεί να δίνει την εντύπωση, στην οποία η θεωρία στέκεται υπερβολικά συχνά, ότι δεν έχει κατά τη μετάδοσή της [transmission] παρά ένα μόνο νόημα [sens], ως εάν το έμπλεο σημασίας [signification] σχόλιο με το οποίο το συνάπτει αυτός που ακούει να μπορούσε να εκληφθεί ως εξουδετερωμένο [neutralisé], καθότι διαφεύγει την αντίληψη αυτού που δεν ακούει» (SLV, 18 / ΣΚΓ, 26).

Απομένει ότι εάν συγκρατήσουμε, θα πει ο Lacan, μόνο το νόημα του διαλόγου ως «αναφοράς» (compte rendu) των πεπραγμένων, τότε η «αληθοφάνειά» του φαίνεται να ποντάρει στην εγγύηση της «ακρίβειας» (exactitude). Όμως, ο διάλογος αυτός αποδεικνύεται πιο γόνιμος απ' ό,τι φαίνεται, αν εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στην αφήγηση της πρώτης σκηνής. Γιατί το διπλό και τριπλό ακόμα «υποκειμενικό φίλτρο» (filtre subjectif) μέσω του οποίου φθάνει σ' εμάς η εν λόγω σκηνή –αφήγηση από τον φίλο και συνεργάτη του Ντυπέν («τον οποίο εφεξής θα αποκαλούμε γενικό αφηγητή [narrateur général] της ιστορίας» [(SLV, 18 / ΣΚΓ, 26)]) της διήγησης μέσω της οποίας ο Διευθυντής γνωστοποιεί στον Ντυπέν την αναφορά των γεγονότων που του έκανε η Βασίλισσα–, δεν μπορεί να είναι, παρατηρεί ο Lacan, απλώς και μόνο το αποτέλεσμα μιας τυχαίας διάταξης. Αν η δεινή θέση στην οποία έχει περιέλθει η «πρωταρχική αφηγήτρια» (narratrice original) αποκλείει το γεγονός να έχει παραποιήσει τα όσα συνέβησαν, θα είχαμε άδικο να πιστεύουμε ότι ο Διευθυντής είναι εδώ εξουσιοδοτημένος να της δανείσει τη φωνή του μόνο και μόνο λόγω της έλλειψης φαντασίας για την οποία φημίζεται: «Το γεγονός ότι το μήνυμα [message] αναμεταδίδεται κατ' αυτόν τον τρόπο μάς διαβεβαιώνει για κάτι το οποίο δεν είναι απολύτως αυτονόητο: δηλαδή ότι το μήνυμα ανήκει πράγματι στη διάσταση της γλώσσας [dimension du langage]» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 27), αποφαινεται ο Lacan.

Στο σημείο αυτό ακολουθεί μια σημαίνουσα παρέκβαση για την έννοια της ανθρώπινης γλώσσας και της επικοινωνίας. Ο Lacan θα επικαλεστεί για μία ακόμη φορά το αντιπαράδειγμα της «υποτιθέμενης γλώσσας των μελισσών» –στο οποίο είχε

ήδη αναφερθεί στον «Λόγο της Ρώμης»–, όπου «ένας γλωσσολόγος» (un linguiste), όπως λέει, δεν βλέπει παρά μιν «απλή σηματοδότηση [signalisation] της θέσης του αντικειμένου, άλλως ειπείν μια φαντασιακή λειτουργία [fonction imaginaire] πιο διαφοροποιημένη από τις άλλες» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 27).⁵¹ Θα τονίσει, ωστόσο, ότι μια τέτοια μορφή επικοινωνίας δεν είναι τελείως απύσχα στον άνθρωπο – «όσο κι αν χάνονται από εμπρός του τα φυσικά γνωρίσματα του αντικειμένου λόγω της εξαύλωσης που υφίσταται μέσα από τη χρήση του συμβόλου» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 27). Το ισοδύναμό της μπορεί να βρεθεί στη «μέθεξη» (communion) την οποία εγκαθιστά μεταξύ δύο ανθρώπων το μίσος τους, π.χ., απέναντι στο ίδιο αντικείμενο: με τη διαφορά ότι κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό παρά σε σχέση με ένα και μόνο αντικείμενο, που χαρακτηρίζεται από τα «γνωρίσματα» (traits) του όντος απέναντι στο οποίο αμφότεροι έχουν στάση άρνησης. Όμως, όπως θα επισημάνει ο Lacan, «μια τέτοια επικοινωνία δεν είναι μεταδόσιμη υπό συμβολική μορφή. Δεν στηρίζεται παρά μόνο στη σχέση με αυτό το αντικείμενο. Και έτσι μπορεί να συνενώσει έναν απροσδιόριστο αριθμό υποκειμένων σε ένα κοινό “ιδανικό”: η επικοινωνία του ενός υποκειμένου με το άλλο στο εσωτερικό του πλήθους που συγκροτείται κατ’ αυτόν τον τρόπο, θα παραμείνει ωστόσο απαραμείωτα διαμεσολαβημένη [médiatisée] από μιν άφατη σχέση [relation ineffable]» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 28). Αυτή η παρέκβαση, θα πει ο Lacan, δεν απαντά μόνο σε όσους του καταλογίζουν ότι αγνοεί τη «μη λεκτική επικοινωνία» (communication non verbale), αλλά, προσδιορίζοντας την εμβέλεια «αυτού που επαναλαμβάνει ο λόγος [discours], προλειαίνει το έδαφος για να αναρωτηθούμε τι επαναλαμβάνει το σύμπτωμα [symptôme]» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 28).⁵²

Επανερχόμενος στο θέμα της αφήγησης της πρώτης σκηνής, ο Lacan παρατηρεί εν κατακλείδι ότι η «έμμεση» (indirecte) διάταξη της «διαυγάζει [décante] τη διάσταση της γλώσσας, και ο γενικός αφηγητής, αναδιπλασιάζοντάς την, “έξ υποθέσεως” δεν προσθέτει τίποτα» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 28). Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και για τη λειτουργία του στον δεύτερο διάλογο. Γιατί ο δεύτερος διάλογος, θα πει ο Lacan, αντιπαράτίθεται στον πρώτο όπως, στο επίπεδο της «γλώσσας» (langage), η «λέξη» (mot) στην «ομιλία» (parole). Με τον δεύτερο διάλογο μεταβαίνουμε από το «πεδίο της ακρίβειας» (champ de l’exactitude) στο «κατάστιχο της αλήθειας» (registre de la vérité): «Ωστόσο, το κατάστιχο αυτό [...] εντοπίζεται σε ριζικά άλλο τόπο, ήτοι στα θεμέλια ακριβώς της διωποκειμενικότητας. Εντοπίζεται εκεί όπου το

υποκείμενο δεν δύναται να συλλάβει τίποτε άλλο εκτός από την ίδια την υποκειμενικότητα που συγκροτεί έναν απόλυτο Άλλο [un Autre en absolu]» (SLV, 20 / ΣΚΓ, 28-29). Για να υποδείξει τη θέση του, ο Lacan θα επικαλεστεί τον περίφημο διάλογο μεταξύ των δύο Εβραίων που σχολιάζει ο Freud στο έργο του *Το ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο* (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905), και ο οποίος, όπως θα πει χαρακτηριστικά, αξίζει τον τίτλο της εβραϊκής ιστορίας λόγω της λιτότητας με την οποία εκθέτει τη «σχέση του σημαίνοντος με την ομιλία», μέσα από την έκκληση με την οποία ο διάλογος φθάνει στο αποκορύφωμά του: «Γιατί μου λες ψέματα, αναφωνεί ο ένας με κομμένη την ανάσα, ναι, γιατί μου λες ψέματα ότι πηγαίνεις στην Κρακοβία για να πιστέψω ότι πηγαίνεις στο Λέμπεργκ, ενώ στην πραγματικότητα πηγαίνεις στην Κρακοβία;» (SLV, 20 / ΣΚΓ, 29)⁵³

Το φροϋδικό παράδειγμα είναι άκρως αποκαλυπτικό και απολύτως εύστοχο, διότι, σύμφωνα με τον Lacan, την ίδια επίδραση έχει σ' εμάς τους αναγνώστες, και το ίδιο ερώτημα μάς γεννά, αυτός ο «καταιγισμός αποριών, εριστικών [éristiques] αινιγμάτων, παραδόξων, και δη αστεϊσμών» (SLV, 20 / ΣΚΓ, 29), που μας παρουσιάζονται δίκην εισαγωγής στη μέθοδο του Ντυπέν, την οποία ο Lacan αποδίδει πολύ παραστατικά με την ακόλουθη εικόνα: «Τι πιο πειστικό εξάλλου από τη χειρονομία να ανοίγει κάποιος τα χαρτιά του; Είναι τόσο πειστική σε βαθμό που μας πείθει προς στιγμήν ότι ο ταχυδακτυλουργός φανέρωσε πράγματι, όπως εξήγγειλε, πώς γίνεται το τρικ του, ενώ απλά το επανέλαβε σε πιο καθαρή μορφή: και αυτήν ακριβώς τη στιγμή μπορούμε να σταθμίσουμε την υπεροχή του σημαίνοντος [suprémie du signifiant] απέναντι στο υποκείμενο» (SLV, 20 / ΣΚΓ, 30).

Αυτός είναι ο τρόπος, θα πει ο Lacan, με τον οποίο ενεργεί ο Ντυπέν, που όλα όσα λέει –εκθέτοντας, υποτίθεται, τη μέθοδό του– παραπέμπουν σ' αυτή την παραπλανητική χειρονομία του ταχυδακτυλουργού: η εμβόλιμη ιστορία (PL, 15-16 / ΚΓ, 29-31) με το παιδί θαύμα που ξεγελούσε τους συμμαθητές του στο παιχνίδι «μονά-ζυγά», χρησιμοποιώντας το τέχνασμα της «ταύτιση[ς] της σκέψης σου με τη σκέψη του αντιπάλου σου» [«an identification of the reasoner's intellect with that of his opponent»] (PL, 15 / ΚΓ, 31): η ρήψη των ονομάτων των La Rochefoucauld, La Bruyère, Machiavelli και Campanella, η φήμη των οποίων ωχριά, υποτίθεται, μπροστά στο παιδικό κατόρθωμα (PL, 16 / ΚΓ, 31): η ρήση του Chamfort: «Μπορεί

να στοιχηματίσει κανείς ότι κάθε κρατούσα αντίληψη, κάθε αποδεκτή σύμβαση, είναι ανοησία, καθόσον βολεύει την πλειοψηφία» (PL, 17 / ΚΓ, 36)· ο χαρακτηρισμός των Γάλλων ως απατεώνων, επειδή έχουν «παρεισαγάγει τον όρο “ανάλυσις” ως υποκατάστατο του όρου “άλγεβρα”» (PL, 18 / ΚΓ, 36).⁵⁴ οι φιλολογικές παρατηρήσεις του Ντυπέν –«που θα ευφράνουν την καρδιά των εραστών της λατινικής» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31), όπως λέει χαριτολογώντας ο Lacan–, όταν υπενθυμίζει, άνευ περαιτέρω σχολίων, ότι: «αν ένας όρος φέρει σημασία – αν οι λέξεις αντλούν αξία από τη χρήση τους, τότε η λέξη “ανάλυσις” αποδίδει την “άλγεβρα” τόσο όσο, στα λατινικά, η λέξη *ambitus* δηλώνει τη “φιλοδοξία”, η *religio* τη “θρησκεία”, και η φράση *homines honesti* μια ομάδα έντιμων ανθρώπων» (PL, 18 / ΚΓ, 36-37).⁵⁵ «Αναμφίβολα ο Poe το διασκεδάξει...» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31), καταλήγει ο Lacan.

Όμως, θα παρατηρήσει εν συνεχεία, η εξής υποψία μάς δημιουργείται: «αυτή η επίδειξη ευρυμάθειας δεν προορίζεται άραγε να μας κάνει να ακούσουμε τις κύριες λέξεις [maîtres-mots] του δράματός μας; Ο ταχυδακτυλουργός δεν επαναλαμβάνει άραγε το κόλπο του ενώπιόν μας, χωρίς αυτήν τη φορά να μας παραπλανά ότι μας αποκαλύπτει τάχα το μυστικό του, αλλά θέτοντας ως παράτολμο στοίχημα να το φωτίσει πραγματικά χωρίς εμείς να αντιληφθούμε απολύτως τίποτα; Αυτό θα ήταν το απόγειο της τέχνης του θαυματοποιού [illusionniste]: μέσω ενός στοιχείου της μυθοπλασίας του [être de sa fiction] να μας εξαπατήσει μέσω της αλήθειας [véritablement tromper]» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31-32).

Και αυτό είναι, κατά τον Lacan, το απόγειο της τέχνης του Poe, ο οποίος, μέσω του Ντυπέν –δηλαδή μέσω ενός «φανταστικού ήρωα» (*héros imaginaire*) που δεν μπορούμε να αντισταθούμε στον πειρασμό να τον εκλάβουμε ως «πραγματικό πρόσωπο» (*personnage réel*)–, καταφέρνει έτσι να μας εξαπατήσει μέσω της αλήθειας,⁵⁶ δηλαδή να μας εισαγάγει με επιδεξιότητα ταχυδακτυλουργού στο παιχνίδι και στη διπλή κίνηση της αλήθειας, με τη χαϊντεγκεριανή έννοια: «όταν ανοίγουμε το είναι μας για να ακούσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Martin Heidegger μας αποκαλύπτει [découvre] στη λέξη *αληθής* [ελληνιστί στο πρωτότυπο] το παιχνίδι της αλήθειας [jeu de la vérité], τι άλλο κάνουμε από το να ξαναβρίσκουμε ένα μυστικό στο οποίο εκείνη ανέκαθεν μούσε τους εραστές της, και χάρη στο οποίο γνωρίζουν

ότι επειδή ακριβώς η αλήθεια κρύπτεται, προσφέρεται σ' αυτούς με τον πιο αληθή τρόπο [*le plus vraiment*]» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 32).⁵⁷

Με γνώμονα το παιχνίδι της αλήθειας, κατέχοντας το μυστικό της, ο Lacan ιχνηλατεί την αλήθεια των λόγων του Ντυπέν, ακολουθώντας τα ίχνη του εκεί ακριβώς όπου αυτά μας παραπλανούν· και κατ' αρχάς στην κριτική με την οποία ο Ντυπέν αιτιολογεί την αποτυχία του Διευθυντή. Τη βλέπαμε να ξεπροβάλλει, θα παρατηρήσει ο Lacan, ήδη κατά την πρώτη μεταξύ τους συνομιλία, μέσα από εκείνα τα περιπαικτικά, αλλά βαρύνουσας σημασίας, υποδόρια σχόλια του Ντυπέν, τα οποία ο Διευθυντής προσπερνά ως απλούς αστεϊσμούς. Λόγου χάριν, ο υπαινιγμός του Ντυπέν ότι επειδή «το μυστήριο *παραείναι* απλό (...) [*π*]α*ραείναι* αυτονόητο» [*the mystery is a little too plain (...) [a] little too self-evident*] (PL, 7 / ΚΓ, 10), ίσως γι' αυτό και να φαίνεται σκοτεινό, κάνει με τη φαιδρότητά του τον Διευθυντή να ξεσπάσει «σε τρανταχτά γέλια» (PL, 7 / ΚΓ, 10). Όλα είναι έτσι ενορχηστρωμένα, θα πει ο Lacan, ώστε να μας υποβάλουν την ιδέα της «ηλιθιότητας» (*imbécillité*) του ανδρός: όπως ο ισχυρισμός του Ντυπέν ότι ο Διευθυντής και οι ακόλουθοί του, σε περίπτωση που θα παρουσιαζόταν ανάγκη να κρύψουν ένα οποιοδήποτε αντικείμενο, θα ήταν παντελώς ανίκανοι να συλλάβουν οτιδήποτε θα ξεπερνούσε τη φαντασία ενός κοινού απατεώνα – δηλαδή την πολύ συνηθισμένη σειρά από ασυνήθιστες κρυψώνες, ο κατάλογος των οποίων μας δίνεται από τον Διευθυντή (PL, 10-12 / ΚΓ, 19-23).

Ωστόσο, κατά τον Lacan, την παραδειγματική αιχμή της κριτικής του Ντυπέν συνιστά η εκ μέρους του επισήμανση και διακωμώδηση του λογικού σφάλματος που διαπράττει ο Διευθυντής, όταν, από το γεγονός ότι ο Υπουργός είναι ποιητής, συνάγει το συμπέρασμα ότι δεν απέχει και τόσο από το να είναι ανόητος: «*Εντελώς* ανόητος [*altogether a fool*] μπορεί να μην είναι», λέει ο Διευθυντής, «αλλά είναι ποιητής – πράγμα που δεν απέχει και τόσο [*only one remove from a fool*]» (PL, 10 / ΚΓ, 18)· σφάλμα που συνίσταται σε μια «εσφαλμένη κατανομή του μέσου όρου» (*fausse distribution du moyen terme*): «Αλλά ο δημόσιος λειτουργός εξαπατήθηκε πλήρως και η απώτερη αιτία της ήττας του έγκειται στην πεποίθησή του ότι ο Υπουργός είναι ανόητος επειδή έχει αποκτήσει φήμη ως ποιητής. Όλοι οι ανόητοι είναι ποιητές – αυτό καταλαβαίνει ο Διευθυντής. Το λογικό σφάλμα που διαπράττει είναι του τύπου

non distributio medii, καθόσον συνάγει ότι όλοι οι ποιητές είναι ανόητοι» (PL, 17 / KG, 35).⁵⁸

Και ενώ θα περίμενε κανείς να μας εκθέσουν, στο σημείο αυτό, σε τι ακριβώς συνίσταται η «ανωτερότητα του ποιητή» (*supériorité du poète*) στην τέχνη της απόκρυψης, όχι μόνο μας αφήνουν να περιπλανιόμαστε στο σκοτάδι, αλλά το γεγονός ότι ο Υπουργός αποδεικνύεται ότι είναι και μαθηματικός [*poet and mathematician*] (PL, 17 / KG, 35), δίνει αντ' αυτού στον Ντυπέν την αφορμή να ξεσπαθώσει εναντίον των «μαθηματικών» [*mathematicians*] ως πρωτεργατών της καθολικά αποδεκτής πλάνης –«η οποία δεν παύει να αποτελεί πλάνη [error], όσο και αν διαδηλούται ως αλήθεια» (PL, 17 / KG, 36)– ότι η «μαθηματική λογική» [*mathematical reason*] είναι «η κατεξοχήν λογική» [*the reason par excellence*] (PL, 17-19 / KG, 36-39).

Μήπως, όμως, τόσο πνεύμα δαπανάται τελικά, διερωτάται ο Lacan, μόνο και μόνο για να εκτραπεί το δικό μας από αυτό που λίγο πριν μας είχε υποδειχθεί ως δεδομένο – τουτέστιν ότι η αστυνομία έχει ψάξει παντού [*every where / partout*] (PL, 10 / KG, 19); Πράγμα το οποίο, σύμφωνα με τον Lacan, θα πρέπει να εννοήσουμε –σε ό,τι αφορά το πεδίο ερευνών εντός του οποίου η αστυνομία εύλογα υπέθετε ότι θα έπρεπε να βρίσκεται το γράμμα– «υπό την έννοια μιας εξαντλητικής έρευνας του χώρου [*exhaustion de l'espace*], αναμφίβολα θεωρητικής, που όμως το ίδιο το άλας της ιστορίας [*sel de l'histoire*] είναι να την πάρουμε κατά γράμμα [*au pied de la lettre*]» (SLV, 23 / ΣKG, 35). Αυτό, λόγου χάριν, δεν μας παρακινεί να κάνουμε η παρατήρηση ότι ο χωρισμός της όλης επιφάνειας σε αριθμημένα «τμήματα» [*compartments*] (PL, 12 / KG, 21) –ως κανόνας που διέπει την αστυνομική επιχείρηση– είναι τόσο ακριβής ώστε «[ο]ύτε χιλιοστό», όπως λέγεται με έμφαση, δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από τη βάση των ερευνητών; «Κι έπειτα, χρησιμοποιούμε κανόνες ακριβείας [*accurate rules*]. Ούτε χιλιοστό [*the fiftieth part of a line*] δεν μας ξεφεύγει» (PL, 11 / KG, 19). Δικαίως, συνεπώς, δεν αναρωτιόμαστε, συνεχίζει ο Lacan, πώς είναι δυνατόν το γράμμα να μην βρέθηκε πουθενά (*nulle part*), απ' τη στιγμή μάλιστα που το πεδίο το οποίο οι αστυνομικοί υποτίθεται ότι ερεύνησαν εξαντλητικά το περιελάμβανε πράγματι, όπως τελικά αποδεικνύεται περίτρανα από την ανακάλυψη του Ντυπέν;

«Μήπως λοιπόν το γράμμα, από όλα τα αντικείμενα, ήταν προικισμένο με την ιδιότητα της *nullibiété*;» θα ρωτήσει ο Lacan· και θα συνεχίσει: «για να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον όρο που το γνωστό λεξικό του *Roget* αντλεί από τη σημειολογική ουτοπία [*utopie sémiologique*] του επισκόπου Wilkins» (*SLV*, 23 / *ΣΚΓ*, 36).⁵⁹ Για να αποφανθεί εν τέλει: «Είναι προφανές [*évident*] (*a little too self-evident*) ότι το γράμμα διατηρεί πράγματι τέτοιες σχέσεις με τον τόπο [*lieu*], για την απόδοση των οποίων καμία γαλλική λέξη δεν έχει την εμβέλεια του αγγλικού προσδιορισμού: *odd*.⁶⁰ Το επίθετο “αλλόκοτος” [*bizarre*], με το οποίο τον μεταφράζει συστηματικά ο Baudelaire,⁶¹ δεν τον αποδίδει παρά μόνο κατά προσέγγιση. Ας πούμε ότι οι σχέσεις αυτές είναι “μοναδικές-παράδοξες” [*singuliers*], διότι είναι αυτές ακριβώς που διατηρεί με τον τόπο το σημαίνον» (*SLV*, 23 / *ΣΚΓ*, 36-37).

Ο Lacan θα ξεκαθαρίσει ότι σκοπός του δεν είναι η σύγχυση «γράμματος» και «πνεύματος» (*esprit*) – ακόμη κι όταν, σύμφωνα με το ευφυέστατο λογοπαίγνιό του, λαμβάνουμε το γράμμα «μέσω πνευματικού ταχυδρομείου» (*par pneumatique*). Παραπέμποντας σιωπηρά στον Απόστολο Παύλο, υποστηρίζει ότι το γράμμα «σκοτώνει» (*tue*) ενώ το πνεύμα «δίνει ζωή» (*vivifie*),⁶² στο βαθμό που «το σημαίνον [...] υλοποιεί τη βαθμίδα του θανάτου» (*SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 37).⁶³ Όμως, αν εξαρχής, όπως λέει, επέμεινε στην έννοια της «υλικότητας του σημαίνοντος» (*matérialité du signifiant*), «η υλικότητα αυτή είναι *μοναδική-παράδοξη* [*singulière*] για μια σειρά από λόγους, ο πρώτος εκ των οποίων είναι ότι δεν επιδέχεται διόλου τον μερισμό [*de ne point supporter la partition*]» (*SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 37). «Κόψτε ένα γράμμα κομματάκια, παραμένει το γράμμα που είναι» (*SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 37), ισχυρίζεται ο Lacan, προσφεύγοντας εν συνεχεία στη συνδρομή της γλώσσας ως προνομιακού πεδίου επαλήθευσης των ισχυρισμών του:

Η γλώσσα εκδίδει την ετυμολογία της σε όποιον είναι σε θέση να την ακούσει: με τη χρήση του άρθρου ως μεριστικού μορίου [*particule partitive*]. Και μάλιστα, εδώ ακριβώς είναι που το πνεύμα, αν το πνεύμα είναι η ζώσα σημασία [*vivante signification*], εμφανίζεται, κατά τρόπο όχι λιγότερο μοναδικό-παράδοξο [*non moins singulièrement*], να επιδέχεται τον ποσοτικό προσδιορισμό [*quantification*] περισσότερο απ’ ό,τι το γράμμα. Αρχίζοντας από την ίδια τη σημασία που μας επιτρέπει να λέμε: αυτός ο μεστός *σημασίας* λόγος [*de signification*], με τον ίδιο τρόπο που αναγνωρίζουμε *πρόθεση* [*de l'intention*] σε μια πράξη, που οδυρόμαστε ότι δεν υπάρχει πια *αγάπη*

[d' amour], που συσσωρεύουμε *μίσος* [de la haine] και σπαταλάμε *αφοσίωση* [du dévouement], και που τόσο *ξεμυάλισμα* [d' infatuation] συμβιβάζεται με το ότι πάντα θα υπάρχει εν αφθονία *λαχταριστή σάρκα* [de la cuisse] και *σκυλοκαβγάς* [du rifici] μεταξύ ανδρών.⁶⁴

Αλλά όσον αφορά στο γράμμα, είτε το εκλάβουμε ως τυπογραφικό στοιχείο [élément typographique] είτε ως επιστολή [épître] είτε ως αυτό που κάνει τον άνθρωπο εγγράμματο [ce qui fait le lettré], θα πούμε ότι αυτό που λέγεται πρέπει να εννοηθεί *κατά γράμμα* [à la lettre], ότι ο γραμματοκομιστής έχει για σας *ένα γράμμα* [une lettre], και βέβαια ότι είστε *άνθρωποι των γραμμάτων* [des lettres] – ποτέ όμως ότι *πουθενά* δεν υπάρχει *γράμμα* [de la lettre], με όποιο τρόπο κι αν αυτό σας αφορά, ας είναι και για να δηλώσει ότι έχει καθυστερήσει η παράδοση της αλληλογραφίας σας.

Διότι το σημαίνον είναι ενότητα μοναδικού όντος [unité d'être unique], μη όντας από τη φύση του παρά σύμβολο μιας απουσίας.⁶⁵ Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο δεν μπορούμε να πούμε για το κλεμμένο γράμμα ότι πρέπει, καθ' ομοίωση των άλλων αντικειμένων, να βρίσκεται *ή* να μη βρίσκεται κάπου, αλλά ότι, κατ' αντίθεση προς αυτά, θα βρίσκεται *και* δεν θα βρίσκεται εκεί που είναι, όπου κι αν πάει. (SLV, 24 / ΣΚΓ, 38-39)

Σ' αυτή την τελευταία ιδιότητα του κλεμμένου γράμματος θα πρέπει να αναζητηθεί και η απώτερη αιτία της αποτυχίας των ερευνητών, την πρακτική των οποίων –σε ό,τι αφορά την εξονυχιστική έρευνα του πεδίου εντός του οποίου επιχειρούν– ο Lacan μάς παρακινεί να εξετάσουμε προσεκτικότερα. Αυτή η πρακτική μάς εκτίθεται με κάθε λεπτομέρεια: «Τι είναι όλες αυτές οι διατρήσεις, οι καθετηριάσεις, οι αντηχήσεις και μικροσκοπήσεις, η διαίρεση της επιφάνειας των κτιρίων σε αριθμημένα τετραγωνικά εκατοστά;» (PL, 16 / ΚΓ, 33) είναι σαν να ρωτάει –δια στόματος Ντυπέν– ο Lacan. Όταν μάλιστα οι αστυνομικοί, νιώθοντας τον κλοιό να σφίγγει γύρω τους, δεν αρκούνται απλώς στο να ανοίξουν και να τινάξουν τα βιβλία, αλλά τα φυλλομετρούν κιόλας, «φύλλο το φύλλο κάθε τόμο» (PL, 12 / ΚΓ, 22), «δεν βλέπουμε άραγε τον χώρο να γίνεται φύλλο και φτερό καθ' ομοίωση του γράμματος;» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 39)

Ποια είναι, λοιπόν, η βαθύτερη αιτία της αποτυχίας των αστυνομικών; Είναι ακριβώς το γεγονός ότι έχουν «μια τόσο αμετακίνητη αντίληψη για το πραγματικό

ώστε δεν παρατηρούν ότι η έρευνά τους το μεταμορφώνει σιγά-σιγά στο ίδιο της το αντικείμενο» (SLV, 25 / ΣΚΓ, 40). Ωστόσο, θα πει ο Lacan,

η ηλιθιότητά τους δεν είναι ούτε ατομικής ούτε επαγγελματικής φύσεως, πηγή της είναι η ίδια η υποκειμενικότητα. Είναι η πραγματιστική ηλιθιότητα που δεν στέκεται να σκεφτεί ότι τίποτα, όσο βαθιά στα έγκατα της γης κι αν καταφέρει ένα χέρι να το καταχωνιάσει, δεν θα μείνει ποτέ κρυμμένο, αφού ένα άλλο χέρι μπορεί πάντα να το φθάσει, και ότι κρυμμένο δεν είναι παρά αυτό που λείπει από τη θέση του [*ce qui manque à sa place*], όπως αναγράφεται στο δελτίο αναζήτησης ενός χαμένου τόμου στη βιβλιοθήκη· ο οποίος, ακόμη κι αν βρισκόταν στο διπλανό ράφι ή χώρισμα, θα παρέμενε κρυμμένος, όσο καθαρά κι αν φαινόταν. Διότι δεν μπορούμε να πούμε κατά γράμμα [*à la lettre*] ότι κάτι λείπει από τη θέση του παρά μόνο γι' αυτό που δύναται να αλλάξει θέση, δηλαδή για το συμβολικό. Γιατί το πραγματικό, όσο και να φέρουμε τα πάνω κάτω, παραμένει πάντα και σε κάθε περίπτωση εκεί, στη θέση του, την κουβαλάει κολλημένη πάνω του, αγνοώντας τι θα μπορούσε να το εκτοπίσει απ' αυτήν. (SLV, 25 / ΣΚΓ, 40-41)⁶⁶

Επομένως, πώς θα μπορούσαν οι αστυνομικοί, διερωτάται ο Lacan, να αναγνωρίσουν το γράμμα, εφόσον δεν βλέπουν στο αντικείμενο που κρατούσαν στα χέρια τους παρά κάτι το οποίο δεν ανταποκρινόταν (*ne répondait pas*) στην περιγραφή που τους είχε δοθεί για το κλεμμένο γράμμα; Όλο τους το δράμα βρίσκεται υποδειγματικά συμπυκνωμένο στο περίφημο λογοπαίγνιο του James Joyce, που δανείζεται στο σημείο αυτό ο Lacan και το οποίο απαθανατίζει με επιγραμματική σοφία τη διττή φύση του γράμματος: «A letter, a litter, ένα γράμμα [*lettre*], ένα σκουπίδι [*ordure*]», μεταφράζει ο Lacan· και προσθέτει: «Στον κύκλο του Joyce η ομοηχία αυτών των δύο λέξεων στην αγγλική γλώσσα έδωσε τροφή για λογοπαίγνια» (SLV, 25 / ΣΚΓ, 41).⁶⁷ Αυτό, συνεπώς, που περιεργάζονται οι αστυνομικοί δεν είναι στα μάτια τους παρά ένα είδος «απορρίμματος» (*déchet*) που δεν τους αποκαλύπτει την άλλη του φύση για τον λόγο και μόνο ότι είναι –φευ!– «σχισμένο σχεδόν στα δυο, στο μέσον» (PL, 21 / ΚΓ, 46):

[Σ]την εμφάνιση [*appearance*] ήταν ριζικά διαφορετικό από το γράμμα που μας περιέγραφε λεπτομερώς ο Διευθυντής. Σε τούτο η σφραγίδα [*seal*] ήταν μεγάλη και μαύρη και έφερε το μονόγραμμα του Ντ. [*the D- cipher*].⁶⁸ σε εκείνο ήταν μικρή και κόκκινη, και είχε τον δουκικό θυρεό της οικογενείας

των Σ. Τούτο απευθυνόταν στον Υπουργό και η διεύθυνση [address] ήταν γραμμένη με μικροσκοπικά, γυναικεία γράμματα [diminutive and feminine]. Σε εκείνο ο γραφικός χαρακτήρας [superscription] ήταν τολμηρός και αποφασιστικός [bold and decided] και το γράμμα απευθυνόταν σε κάποιο βασιλικό πρόσωπο. (PL, 21 / ΚΓ, 47)

Όλα αυτά λειτουργούν για τους αστυνομικούς σαν τις πλέον απαραβίαστες κρυψώνες.⁶⁹ Και αν οι αστυνομικοί στέκονται μόνο στην «πίσω όψη», στην «ανάποδη» (revers) του γράμματος –όπου ως γνωστόν την εποχή εκείνη αναγραφόταν η «διεύθυνση του παραλήπτη» (adresse du destinataire)–, είναι γιατί, όπως λέει ο Lacan, «γι’ αυτούς το γράμμα δεν έχει άλλη όψη [face] από την ανάποδη» (SLV, 26 / ΣΚΓ, 41). Διότι τι θα μπορούσαν άραγε να έχουν ανιχνεύσει βάσει της «πρόσθιας όψης» (avers) του γράμματος; «Το μήνυμά του;» (SLV, 26 / ΣΚΓ, 42) ρωτάει ο Lacan. Έχουμε, όμως, ποτέ αναλογιστεί ότι στην πραγματικότητα το «μήνυμα» αυτό έχει ήδη φθάσει στην «παραλήπτριά» του –και μάλιστα από την πρώτη κιόλας σκηνή– μ’ εκείνο το «ασήμαντο κουρελόχαρτο» (bout de papier insignifiant) –το υπόλοιπο (reste) της πρώτης σκηνής, σύμφωνα με τον Lacan (SLV, 13 / ΣΚΓ, 16)– που άφησε πίσω του ο Υπουργός και που τώρα εκπροσωπεί το «μήνυμα» εξίσου αποτελεσματικά με το πρωτότυπο;

«Αν μπορούσαμε να πούμε ότι ένα γράμμα εκπλήρωσε το πεπρωμένο του [destin] άπαξ και επιτέλεσε τη λειτουργία του [fonction], η ιεροτελεστία της επιστροφής των γραμμάτων θα ήταν λιγότερο αποδεκτή ως επίλογος όταν σβήνουν τα φώτα στη γιορτή του έρωτα. Το σημαίνουν δεν είναι λειτουργιστικό. Όπως και η κινητοποίηση του καλού κόσμου, του οποίου παρακολουθούμε εδώ τα παιχνιδίσματα, δεν θα είχε νόημα [sens], αν το ίδιο το γράμμα αρκείτο στο να έχει ένα νόημα. Γιατί η κοινοποίησή του σε μια ολόκληρη ενωμοτία μπάτσων δεν θα ήταν και ο καταλληλότερος τρόπος για να το κρατήσει κανείς κρυφό» (SLV, 26 / ΣΚΓ, 42), παρατηρεί με νόημα ο Lacan. Θα μπορούσαμε μάλιστα, συνεχίζει, να δεχθούμε ότι το γράμμα έχει ένα τελείως διαφορετικό –αν όχι πιο φλέγον– νόημα για τη Βασίλισσα από εκείνο που αντιλαμβάνεται ο Υπουργός. Και πάλι, η πορεία των πραγμάτων δεν θα επηρεαζόταν αισθητά, ακόμη κι αν το γράμμα ήταν απολύτως ακατανόητο για κάθε μη υποψιασμένο αναγνώστη. Αυτό, όμως, δεν ισχύει ασφαλώς για όλους, αφού –όπως μας διαβεβαιώνει με έμφαση ο Διευθυντής, τα λόγια του οποίου αναπαράγει ο

Lacan– «η αποκάλυψη του εγγράφου [document] σε τρίτο πρόσωπο [third person] – που δεν θα κατονομαστεί– θα θέσει εν αμφιβόλω την τιμή ενός προσώπου υψίστης περιωπής [personage of most exalted station]. Και τούτο δίδει στον κάτοχο [holder] του εγγράφου μian εξουσία [ascendancy] επί του επιφανούς προσώπου [illustrious personage], η τιμή και η ηρεμία του οποίου τίθενται ως εκ τούτου αναμφιβόλως σε κίνδυνο» (PL, 8 / KI, 12). Επομένως, θα ήταν επικίνδυνο να τεθεί σε κυκλοφορία όχι μόνο το «νότημα» αλλά και το «κείμενο» (texte) του «μηνύματος», και μάλιστα όσο πιο ανώδυνο θα φαινόταν το ίδιο το κείμενο τόσο πιο επικίνδυνο θα ήταν, αφού θα αυξάνονταν έτσι οι κίνδυνοι της αδιακρισίας που θα μπορούσε να διαπράξει εν αγνοία του κάποιος από τους «προσωρινούς κατόχους» (dépositaires) του γράμματος:

Τίποτα λοιπόν δεν μπορεί να διασώσει τη θέση της αστυνομίας, και τίποτα δεν θα αλλάζαμε βελτιώνοντας «την κουλτούρα της». *Scripta manent* [Τα γραπτά μένουν], μάταια η αστυνομία θα αποστήθιζε από μια πολυτελή φιλολογική έκδοση το παροιμιακό μάθημα που κλείνει με τις λέξεις *verba volant* [τα λόγια πετούν]. Μακάρι να 'μεναν τα γραπτά [écrits], όπως συμβαίνει κατά πώς φαίνεται με τα λόγια [paroles]: διότι το ανεξάλειπτο χρέος τούτων γονιμοποιεί τουλάχιστον τις πράξεις μας με τις μεταβιβάσεις του [transferts].

Τα γραπτά σκορπίζουν στον άνεμο ανυπόγραφους τίτλους πίστεως, καλπάζουσας αναξιοπιστίας. Κι αν δεν ήταν φύλλα περόεντα, δεν θα έκαναν φτερά τα γράμματα. (SLV, 26-27 / ΣΚΓ, 43-44)⁷⁰

1.3. Η κυριότητα επί του γράμματος

Κατά τον Lacan, το γεγονός και μόνο ότι υπάρχουν γράμματα τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως «κλεμμένα», αρκεί για να τεθεί το εύλογο ερώτημα σχετικά με την *κυριότητα* επί του γράμματος: «σε ποιον ανήκει [appartient] άραγε ένα γράμμα;» (SLV, 27 / ΣΚΓ, 44) Στον αποστολέα ή στον παραλήπτη του; Η απάντηση στο ερώτημα κάθε άλλο παρά αυτονόητη είναι, αν μάλιστα αναλογιστεί κανείς τι το μοναδικό και παράδοξο ενέχει η «ιεροτελεστία της επιστροφής των γραμμάτων» (SLV, 26 / ΣΚΓ, 42), στην οποία ο Lacan έχει μόλις προ ολίγου αναφερθεί. «Το γράμμα, επί του οποίου ο αποστολέας [celui qui l'a envoyé]

διατηρεί ακόμα δικαιώματα, δεν θα ανήκε λοιπόν απολύτως σε εκείνον στον οποίο απευθύνεται; Ή μήπως αυτός εδώ ουδέποτε υπήρξε ο αληθινός παραλήπτης του [vrai destinataire];» (SLV, 27 / ΣΚΓ, 44) προβληματίζεται ο Lacan.⁷¹ Εξυπακούει άραγε ο εν λόγω χαρακτηρισμός τη διάκριση μεταξύ ενός «προσωρινού» ή «φαινομενικού» και ενός «τελικού» ή «αληθινού» παραλήπτη; Υπάρχει σε τελική ανάλυση κάποιος ο οποίος, όσον αφορά στο γράμμα, διεκδικεί τον τίτλο του «αληθινού παραλήπτη» – κι αν ναι, ποιος θα μπορούσε να είναι αυτός;

Όπως ευφυώς παρατηρεί ο Lacan, «αυτό που πρόκειται να μας διαφωτίσει είναι αυτό που μπορεί κατ' αρχάς να συσκοτίσει περαιτέρω την υπόθεση, το ότι δηλαδή η ιστορία μάς αφήνει σε παντελή σχεδόν άγνοια σχετικά με τον αποστολέα [expéditeur], όπως και σε σχέση με το περιεχόμενο [contenu] του γράμματος» (SLV, 27 / ΣΚΓ, 44). Το μόνο που πληροφορούμεθα είναι ότι ο Υπουργός κατάφερε να αναγνωρίσει αμέσως τον γραφικό χαρακτήρα του αποστολέα από την αναγραφόμενη διεύθυνση της Βασίλισσας, και έτσι να τον ταυτοποιήσει: «Το όνομα του παραλήπτη [address] ήταν πάνω πάνω και το περιεχόμενο [the contents] δεν φαινόταν. Ως εκ τούτου, πέρασε απαρατήρητο. Σε αυτή την κρίσιμη στιγμή μπαίνει ο υπουργός Ντ. Το ατίσιμα μάτι του [lynx eye] αντιλαμβάνεται αμέσως το γράμμα, αναγνωρίζει τον γραφικό χαρακτήρα [handwriting], παρατηρεί τη σύγχυση της παραλήπτριας [personage addressed] και κατανοεί το μυστικό της» (PL, 8-9 / ΚΓ, 13-14)· και μόνο παρεμπιπτόντως αναφέρεται από τον Ντυπέν –όταν αυτός περιγράφει τις λεπτομέρειες της παραχάραξης του γράμματος από τον Υπουργό– ότι το γράμμα έφερε αρχικά «τον δουκικό θυρεό της οικογενείας των Σ.» [«the ducal arms of the S-family»] (PL, 21 / ΚΓ, 47). Όσον αφορά δε στη δύναμή του, γνωρίζουμε μόνον τους κινδύνους που το γράμμα επιφέρει αν περιέλθει στην κατοχή ενός ορισμένου «τρίτου προσώπου» (PL, 8 / ΚΓ, 12), καθώς και ότι η κατοχή του έχει επιτρέψει στον Υπουργό να «χρησιμοποιηθεί τον τελευταίο καιρό για πολιτικές επιδιώξεις σε βαθμό επικίνδυνου» η «δύναμη που αποκτήθηκε με αυτόν τον τρόπο» (PL, 9 / ΚΓ, 14-15). Και πάλι όμως, όλα αυτά δεν μας αποκαλύπτουν τίποτα σχετικά με το «μήνυμα» που το γράμμα διακινεί:

Ερωτική επιστολή ή συνωμοτικό γράμμα, γράμμα κατάδοσης ή γράμμα πληροφόρησης, προειδοποιητικό γράμμα ή γράμμα απόγνωσης, δεν μπορούμε να συγκρατήσουμε παρά ένα μόνο πράγμα, ότι η Βασίλισσα δεν

θα μπορούσε να το αφήσει να περιέλθει εις γνώσιν του άρχοντα [seigneur] και αφέντη της [maître]. (SLV, 27 / ΣΚΓ, 45)

Ωστόσο, όπως τονίζει ο Lacan, οι δύο αυτοί όροι —«άρχοντας» και «αφέντης»— αποκτούν στην προκειμένη περίπτωση εξέχουσα σημασία, καθώς δηλώνουν τον «μονάρχη» της (souverain), με τον οποίο τη συνδέουν όρκοι πίστεως, και δη εις διπλούν καθότι η θέση της συμβίας δεν την απαλλάσσει από τα καθήκοντά της ως «υπηκόου» (sujette), αλλά μάλλον την προάγει σε θεματοφύλακα αυτού που η «βασιλεία» (royauté) σύμφωνα με τον «νόμο» (loi) ενσαρκώνει ως προς την εξουσία, και που ακούει στο όνομα «νομιμότητα» (légitimité).

Το γράμμα, θα πει ο Lacan, «είναι το σύμβολο ενός συμφώνου [symbole d'un pacte] και, ακόμη κι αν η παραλήπτριά του δεν τηρήσει αυτό το σύμφωνο, η ύπαρξη του γράμματος την τοποθετεί εντός μιας συμβολικής αλυσίδας ξένης προς αυτήν που συγκροτεί την πίστη της. Η ασυμβατότητα αυτή αποδεικνύεται από το γεγονός ότι είναι αδύνατον να προασπιστεί κανείς δημοσίως τη νομιμότητα κατοχής [possession] του γράμματος και, για να γίνει αυτή σεβαστή, η Βασίλισσα δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί παρά το δικαίωμά της στην ιδιωτικότητα, το προνόμιο της οποίας βασίζεται στην τιμή που η ίδια η κατοχή του γράμματος προσβάλλει» (SLV, 28 / ΣΚΓ, 45-46): διότι, θα συνεχίσει, η Βασίλισσα —ως ενσάρκωση της χαρίεσσας όψης της υπέρτατης αρχής— δεν μπορεί να προκαλέσει ούτε καν την κατ' ιδίαν επικοινωνία χωρίς να προκαλέσει πλήγμα στην εξουσία, ούτε μπορεί απέναντι στον μονάρχη να επικαλεστεί τη μυστικότητα χωρίς να εισέλθει πάραυτα στην «παρανομία» (clandestinité). Ως εκ τούτου, η ευθύνη του «συντάκτη» (auteur) του γράμματος περνά σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με την ευθύνη εκείνου που το έχει στην κατοχή του, διότι την προσβολή της μεγαλειότητος έρχεται εφεξής να διπλασιάσει η *εσχάτη προδοσία* (*haute trahison*). Έτσι, ο Lacan επανέρχεται στο ερώτημα σχετικά με την *κυριότητα* του γράμματος, επιστώντας μας την προσοχή στην εξής διάκριση:

Λέμε: αυτός που έχει στα χέρια του το γράμμα [qui la détient], και όχι: αυτός που έχει στη νόμιμη κατοχή του το γράμμα [qui la possède]. Γιατί καθίσταται πλέον σαφές ότι η κυριότητα [propriété] που έχει επί του γράμματος η παραλήπτριά του δεν είναι λιγότερο υπό αίρεση απ' ό,τι για οιονδήποτε θα μπορούσε να το πάρει στα χέρια του, καθώς τίποτα, αναφορικά με την ύπαρξη του γράμματος, δεν μπορεί να επανέλθει στην τάξη, αν δεν εκφέρει

την κρίση του επ' αυτού εκείνος που είδε τα προνόμιά του να θίγονται από το γράμμα. (SLV, 28 / ΣΚΓ, 46-47)

Το τρίτο αυτό τμήμα του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου» κλείνει με μια εξαιρετικά πυκνή σελίδα, στην οποία ο Lacan –έπειτα από μια μεταβατική παράγραφο όπου μας δίνεται εκ νέου η ευκαιρία να ακούσουμε, μέσα από τον παιγνιώδη τρόπο του Lacan, τις «κύριες λέξεις» του δράματος (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31)– προσφεύγει εκ νέου στη συνδρομή της γλώσσας για να συναγάγει –μέσω της ετυμολογικής και σημασιολογικής ανάλυσης του πρωτότυπου τίτλου του διηγήματος του Poe– ό,τι ο ίδιος αναγνωρίζει ως προσίδιο χαρακτηριστικό του γράμματος ως σημαίνοντος, και συνεπώς ως προσίδιο χαρακτηριστικό της τάξης του συμβολικού. Πρόκειται για μια σελίδα άκρως παραδειγματική τού πώς η ερμηνευτική πράξη συμβαδίζει εδώ με τη μεταφραστική – για να μην πούμε ότι παράγεται από αυτήν· αλλά και για μια σελίδα παραδειγματικής δυσκολίας σε ό,τι αφορά την ίδια τη μετάφρασή της, γεμάτη υπαινικτικά λογοπαίγνια, ιδιοματισμούς και διαγλωσσικές αντιστοιχίες:

Όλα αυτά δεν συνεπάγονται εντούτοις ότι, επειδή το μυστικό του γράμματος είναι ανεπίδεκτο υπερασπίσεως, η προδοσία αυτού του μυστικού είναι καθ' οιονδήποτε τρόπο έντιμη πράξη. Οι *honesti homines*, οι καλοί καγαθοί [les gens bien], δεν θα τη βγάλουν καθαρή τόσο εύκολα. Υπάρχει παραπάνω από μία *religio* και θα χρειαστεί καιρός για να σταματήσει η διεκυστίνδα των ιερών δεσμών [liens sacrés]. Όσο για την *ambitus*, η εκτροπή [détour], το βλέπουμε, δεν εμπνέεται πάντα από τη φιλοδοξία [ambition].⁷² Γιατί αν εδώ ακολουθούμε μια παρακαμπτήριο [détour], η ιδέα δεν είναι κλεμμένη [nous ne l'avons pas volé]⁷³ –η λέξη ταιριάζει γάντι εδώ– αφού, για να σας ομολογήσουμε τα πάντα, δεν υιοθετήσαμε τον τίτλο του Baudelaire παρά με στόχο να καταδείξουμε όχι τον συμβατικό χαρακτήρα [caractère conventionnel] του σημαίνοντος, όπως άστοχα διατυπώνεται, αλλά μάλλον την πρωτοκαθεδρία του [préséance] έναντι του σημαινομένου. Παραμένει ωστόσο ότι ο Baudelaire, παρ' όλη την αφοσίωσή του, πρόδωσε τον Poe μεταφράζοντας ως «la lettre volée» [«το κλεμμένο γράμμα»] τον τίτλο του που είναι: *the purloined letter*, που επιστρατεύει δηλαδή μία αρκετά σπάνια λέξη ώστε να είναι πιο εύκολο για μας να προσδιορίσουμε την ετυμολογία της παρά τη χρήση της.

Το *purloin*,⁷⁴ μας λέει το λεξικό της Οξφόρδης, είναι μια αγγλο-γαλλική λέξη, σύνθετη δηλαδή από το πρόθεμα *pur-* που συναντάμε στις λέξεις *purpose* [σκοπός, πρόθεση], *propos* [σκοπός, πρόθεση, λόγια, κουβέντες], *purchase* [αγορά], *provision* [προμήθεια], *purport* [έννοια, νόημα, σημασία], *portée* [εμβέλεια, ικανότητα, δύναμη], και από τη λέξη της Παλαιάς Γαλλικής: *loing*, *loigner*, *longé*. Αναγνωρίζουμε στο πρώτο συνθετικό το λατινικό *pro* που διακρίνεται από το *ante* ως προς το ότι προϋποθέτει ένα όπισθεν έμπροσθεν του οποίου φέρεται, ενδεχομένως διασφαλίζοντάς το, και δη φερόμενο ως ο εγγυητής του (ενώ το *ante* σπεύδει προς το μέρος αυτού που έρχεται προς συνάντησή του). Όσο για το δεύτερο συνθετικό, πρόκειται για παλαιά γαλλική λέξη: το ρήμα *loigner*, από τον επιρρηματικό προσδιορισμό του τόπου *au loing* (ή και το *longé*), που δεν σημαίνει «πέρα μακριά» [*au loin*] αλλά «παραπλεύρως» [*au long de*]: επομένως η σημασία του είναι *βάζω κατά μέρος* [*mettre de côté*] ή, για να χρησιμοποιήσουμε μιαν έκφραση της καθομιλουμένης που παίζει με τις δύο σημασίες, *βάζω στην άκρη* [*mettre à gauche*].⁷⁵

Έτσι, η εκτροπή που ακολουθούμε [*détour*] δικαιώνεται από το ίδιο το αντικείμενο που μας συμπαρασύρει σε αυτήν: γιατί αυτό που μας απασχολεί είναι πράγματι το *γράμμα που εκτράπηκε από την πορεία του* [*la lettre détournée*],⁷⁶ εκείνο το γράμμα του οποίου η διαδρομή *προεκτάθηκε* [*prolongé*]⁷⁷ (αυτή είναι στην κυριολεξία η αγγλική λέξη του τίτλου) ή, για να ανατρέξουμε στο ταχυδρομικό λεξιλόγιο, το *ανεπίδοτο γράμμα* [*la lettre en souffrance*].⁷⁸

Ιδού λοιπόν *simple and odd* [«απλή και παράδοξη»], όπως μας ανακοινώνεται από την πρώτη κιόλας σελίδα, συμπυκνωμένη στην πιο απλή της έκφραση, η μοναδικότητα-παραδοξότητα [*singularité*] του γράμματος, το οποίο, όπως αφήνει ο τίτλος να διαφανεί, είναι το *αληθινό υποκείμενο* [*sujet véritable*] του διηγήματος: εφόσον το γράμμα μπορεί να υποστεί μιαν εκτροπή, αυτό σημαίνει ότι έχει μία *προσίδα* διαδρομή [*un trajet qui lui est propre*]. Γνώρισμα μέσω του οποίου επιβεβαιώνεται εν προκειμένω η επίπτωσή του ως σημαίνοντος [*incidence de signifiant*]. Διότι έχουμε μάθει να συλλαμβάνουμε το σημαίνον ως αυτό που δεν διατηρείται παρά εντός μιας μετάθεσης [*déplacement*], συγκρίσιμης με εκείνη των φωτεινών μας επιγραφών κυλιόμενων μηνυμάτων [*bandes d'annonces lumineuses*] ή των ανακυκλικών μνημών [*mémoires rotatives*] των μηχανών-που-σκέφτονται-

όπως-οι-άνθρωποι [machines-à-penser-comme-les-hommes],⁷⁹ και αυτό λόγω της λειτουργίας του, οριζόμενης από μια αρχή [principe] εναλλαγής, η οποία επιβάλλει στο σημαίνον να εγκαταλείψει [quitte] τη θέση του, με ανοιχτό το ενδεχόμενο να [quitte à] επιστρέψει σ' αυτήν ακολουθώντας κυκλική διαδρομή. (SLV, 28-29 / ΣΚΓ, 47-49)

I.4. Η πρωτοκαθεδρία του συμβολικού

«Αυτό ακριβώς συμβαίνει με τον αυτοματισμό της επανάληψης» (SLV, 29 / ΣΚΓ, 49), αποφαίνεται ο Lacan, και ανακεφαλαιώνει: «Αυτό που μας διδάσκει ο Freud [...] είναι ότι το υποκείμενο ακολουθεί τον μίτο του συμβολικού [filière du symbolique], αλλά αυτό που απεικονίζεται παραδειγματικά εδώ ενώπιόν σας είναι ακόμα πιο συναρπαστικό: δεν είναι μόνο το υποκείμενο, αλλά τα υποκείμενα, τα αιχμάλωτα στη διυποκειμενικότητά τους υποκείμενα, που μπαίνουν στη σειρά, με άλλα λόγια οι στρουθοκάμηλοί μας, τις οποίες να που τις ξαναβρίσκουμε εδώ, και οι οποίες, πιο πειθήνιες κι από πρόβατα, συγκροτούν το ίδιο τους το είναι με βάση το καθοριστικό στοιχείο [moment] της σημαίνουσας αλυσίδας που τις διαπερνά» (SLV, 30 / ΣΚΓ, 49-50).

Η παράγραφος που ακολουθεί –και με την οποία κλείνει αυτό το τέταρτο, και πιο σύντομο, τμήμα του «Σεμιναρίου»– είναι εμβληματική της λακανικής «Επιστροφής στον Freud» υπό την αιγίδα του *συμβολικού*, της πρωτοκαθεδρίας του *συμβολικού* έναντι του *φαντασιακού*, στην οποία ο Lacan ανάγει ρητά όλο το νόημα της φροϋδικής ανακάλυψης. Διαβάζουμε:

Αν αυτό που ο Freud ανακαλύπτει ξανά και ξανά, με αύξουσα ριζοσπαστικότητα, έχει ένα νόημα [sens], αυτό είναι ότι η μετάθεση του σημαίνοντος καθορίζει τα υποκείμενα στις πράξεις τους, στο πεπρωμένο τους, στις αρνήσεις τους, στην τύφλωσή τους, στις επιτυχίες τους και στην τύχη τους, παρ' όλα τα έμφυτα χαρίσματα και τα κοινωνικά κεκτημένα τους, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα ή του φύλου τους, και ότι θέλοντας και μη οτιδήποτε υπάγεται στα ψυχολογικά δεδομένα θα επιβιβαστεί εν είδει αποσκευής στον συρμό του σημαίνοντος. (SLV, 30 / ΣΚΓ, 50)

1.5. Η μεταμορφωτική δύναμη του γράμματος

Ο Lacan επανέρχεται στο κομβικό σημείο της ανάλυσής του, δηλαδή στο ερώτημα που είχε θέσει ήδη από την αρχή του «Σεμιναρίου» σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα, στο διήγημα του Poe, «αλληλοδιαδέχονται το ένα το άλλο κατά τη μετάθεσή τους στη διάρκεια της διωποκειμενικής επανάληψης» (SLV, 16 / ΣΚΓ, 21). Η βασική του θέση, την οποία στο σημείο αυτό επαναλαμβάνει αναδιατυπωμένη και εμπλουτισμένη, είναι ότι «αυτό που διέπει την είσοδο και τον ρόλο των υποκειμένων είναι το γράμμα και η εκτροπή του» (SLV, 30 / ΣΚΓ, 50): «Τι κι αν το γράμμα υφίσταται τα πάθη του ανεπίδοτου [soit en souffrance], εκείνα είναι που θα υποφέρουν.⁸⁰ [...] Περιερχόμενα στην κατοχή του γράμματος [en possession de la lettre] –θαυμαστή αμφισημία της γλώσσας–,⁸¹ το νόημά του είναι αυτό που τα κατέχει» (SLV, 30 / ΣΚΓ, 50-51), τονίζει μ' ένα διπλό λογοπαίγνιο.

Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα στην περίπτωση του Υπουργού και στην επανάληψη της πρώτης, «πρωταρχικής σκηνής» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 14), κατά την οποία όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που είχαν οδηγήσει, την πρώτη φορά, στον θρίαμβό του, οδηγούν τώρα στην πανωλεθρία του. Η εξήγηση που δίνει ο Lacan είναι ότι, αν ηττάται τώρα ο Υπουργός, τούτο οφείλεται στο ότι έχει πλέον μεταβεί «στη δεύτερη θέση της τριάδας, εντός της οποίας είχε αρχικά την τρίτη θέση ταυτοχρόνως με τη θέση του κλέφτη – και αυτό λόγω της φύσεως του αντικειμένου της αρπαγής του» (SLV, 30 / ΣΚΓ, 51). Διότι, όπως εύλογα διερωτάται ο Lacan, αν –τώρα όπως και πριν– το ζητούμενο είναι να προφυλαχθεί το γράμμα από τα αδιάκριτα βλέμματα, άραγε το καλύτερο που έχει να κάνει ο Υπουργός είναι να χρησιμοποιήσει την ίδια εκείνη μέθοδο που ο ίδιος ματαίωσε – δηλαδή να αφήσει το γράμμα εκτεθειμένο σε κοινή θέα;

[Δ]ικαιούμαστε να αμφιβάλλουμε ότι ξέρει έτσι τι κάνει, βλέποντάς τον να αιχμαλωτίζεται [captivé] αμέσως σε μια δυαδική σχέση [relation duelle], όπου αναγνωρίζουμε όλα τα σημάδια της μιμητικής πλάνης [leurre mimétique] ή του ζώου που κάνει το ψόφιο, και να παγιδεύεται σε μια κατάσταση τυπικά φαντασιακή: να βλέπει ότι δεν τον βλέπουν, να παραγνωρίζει [méconnaître] την πραγματική κατάσταση στην οποία τον βλέπουν να μη βλέπει. Και τι είναι αυτό που δεν βλέπει; Ακριβώς η συμβολική κατάσταση που αυτός ο ίδιος ήταν τόσο ικανός να δει, και όπου

τώρα να που τον βλέπουν να βλέπει τον εαυτό του ως κάποιον που δεν τον βλέπουν. (SLV, 30-31 / ΣΚΓ, 51)

Ο Υπουργός, παρατηρεί ο Lacan, δρα ως κάποιος που γνωρίζει ότι η έρευνα της αστυνομίας είναι η άμυνά του, αφού, όπως πληροφορούμεθα, επίτηδες της αφήνει το πεδίο ελεύθερο με τις τακτικές νυχτερινές του απουσίες. Ωστόσο, παραγνωρίζει ότι έξω από αυτόν τον τύπο έρευνας είναι πλέον ανυπεράσπιστος. Έτσι, πέφτει θύμα της ίδιας της απάτης την οποία εξύφανε, ή –όπως λέει ο Lacan εμπλουτίζοντας τον νεολογισμό του– της ίδιας της *autruicherie*⁸² της οποίας υπήρξε πρωτουργός, όχι όμως λόγω ευήθειας. Τι συμβαίνει, επομένως, στον Υπουργό;

Στο σημείο αυτό αρχίζει το πιο δύσκολο ίσως μέρος του «Σεμιναρίου». Εδώ, πίσω από κάθε λέξη αυτών των πυκνών και αινιγματικών σελίδων (από τη σελίδα 30 του πρωτοτύπου μέχρι το τέλος του πρώτου μέρους), υφάρχει ο φαλλός. Ωστόσο, αυτή η λέξη είναι τελείως απύσχα ή μόνο υπαινικτικά παρούσα στο «Σεμινάριο». Θα χρειαστεί να περάσουν δεκαπέντε περίπου χρόνια ώστε ο Lacan, επιστρέφοντας στο γραπτό του, να πει *expressis verbis*: «Αυτό για το οποίο μιλώ είναι ο φαλλός» (παράδοση 10ης Μαρτίου 1971· *SXVIII*, 94).

Γιατί, για να παίξει το παιχνίδι εκείνου που κρύβει, [ο Υπουργός] χρειάζεται να ενδυθεί τον ρόλο της Βασίλισσας, υιοθετώντας ακόμη και τις ιδιότητες της γυναίκας και της σκιάς που τόσο ευνοούν την πράξη της απόκρυψης.

[...]

Εδώ, το σημείο [signe] και το είναι, θαυμάσια διαχωρισμένα, μας δείχνουν ποιο υπερισχύει όταν έρχονται σε αντιπαράθεση. Ο άνδρας, που είναι αρκετά άνδρας ώστε να αψηφά μέχρι περιφρονήσεως την τρομερή μήνιν της γυναίκας, υφίσταται μέχρι μεταμορφώσεως την κατάρα του σημείου από το οποίο την αποστέρησε.

Γιατί αυτό το σημείο είναι πράγματι το σημείο της γυναίκας, καθότι με αυτό αναδεικνύει το είναι της, θεμελιώνοντάς το εκτός νόμου [hors de la loi],⁸³ ο οποίος την περιέχει πάντα περι-ορίζοντάς την [contient], μέσα από την επιτελεστικότητα των απαρχών, σε θέση σημαίνοντος,⁸⁴ και δη σε θέση φετίχ. Για να αρθεί στο ύψος της εξουσίας αυτού του σημείου, δεν έχει παρά να μείνει ακίνητη στη σκιά του, βρίσκοντας επιπλέον εκεί, όπως η

Βασίλισσα, εκείνο τον προσομοιωμένο έλεγχο της μη-δράσης που μόνο το «αετίσιο μάτι» του Υπουργού μπόρεσε να διαπεράσει.

Από τη στιγμή που υφάρπαξε αυτό το σημείο, ο άνδρας περιέρχεται λοιπόν στην κατοχή του: ολέθρια κατοχή, γιατί δεν μπορεί να έχει άλλο στήριγμα από την τιμή την οποία αψηφά· καταραμένη κατοχή, γιατί καλεί αυτόν που είναι το στήριγμά της στην τιμωρία ή στο έγκλημα, που αμφότερα διαρρηγνύουν την υποτέλειά του στον Νόμο. (SLV, 31 / ΣΚΓ, 52-53)

Για να περιγράψει γλαφυρότερα την επίδραση αυτού του σημείου στον κάτοχό του, ο Lacan θα συνδυάσει αφενός τη λατινική εκδοχή της παροιμιακής ευαγγελικής ρήσης του Ιησού κατά τη σκηνή της αναγνώρισής του από τη Μαρία Μαγδαληνή μετά την Ανάσταση, αφετέρου την περίφημη παρομοίωση του Σωκράτη με θαλάσσια νάρκη (*νάρκη τη θαλαττία*) από τον Μένωνα στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο (80a2-b2).⁸⁵ Λέει λοιπόν πως μέσα στο σημείο αυτό θα πρέπει να ενυπάρχει η προσταγή ενός όλως μοναδικού-παράδοξου *noli me tangere* (*μη μου άπτου*),⁸⁶ ώστε, σαν τη «σωκρατική νάρκη» (*torpille socratique*), να μουδιάζει τον κάτοχό του σε βαθμό που να τον κάνει να περιπίπτει σε κατάσταση τέλειας αδράνειας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Υπουργού. Διότι επισημαίνοντας, όπως κάνει ο αφηγητής από τον πρώτο κιόλας διάλογο, ότι «η κατοχή [possession] του γράμματος, όχι η χρήση του [employment], εξασφαλίζει την εξουσία», και κυρίως ότι «[ά]παξ και χρησιμοποιηθεί, η εξουσία χάθηκε» (PL, 9 / ΚΓ, 15), αντιλαμβανόμαστε ότι η επισήμανση αυτή δεν αφορά παρά μόνο τη χρήση του γράμματος με σκοπό την απόκτηση και την άσκηση εξουσίας – καθώς και ότι μια τέτοια χρήση καθίσταται τελικά επιβεβλημένη για τον Υπουργό. Για να μην είναι σε θέση να απαλλαγεί απ' αυτό, ο Υπουργός, παρατηρεί ο Lacan, θα πρέπει να μην ξέρει τι άλλο να κάνει με το γράμμα. Διότι αυτή η χρήση τον κάνει να εξαρτάται τόσο πολύ από το γράμμα ως τέτοιο, ώστε στο τέλος δεν αφορά καν το ίδιο το γράμμα.

Αν η χρήση αυτή αφορούσε πραγματικά το γράμμα, θα πει ενδεικτικά ο Lacan, ο Υπουργός –ο οποίος εξάλλου θα ήταν εξουσιοδοτημένος να κάνει κάτι τέτοιο στα πλαίσια της υπηρεσίας του στον Βασιλιά– θα μπορούσε, για παράδειγμα, να επιπλήξει με όλο το σεβασμό τη Βασίλισσα, ακόμη κι αν προηγουμένως θα έπρεπε να έχει εξασφαλίσει, διά των απαραίτητων εγγυήσεων, ότι δεν θα στραφούν εναντίον του οι συνέπειες της πράξης του· ή θα μπορούσε να κινηθεί εναντίον του συντάκτη

του γράμματος⁸⁷ ή και να προσκομίσει ακόμη το γράμμα δίκη αποδεικτικού στοιχείου στον Βασιλιά, τον μόνο αρμόδιο να κρίνει αν θα παραδοθεί η Βασίλισσα στην πυρά ή αν θα περιπέσει σε δυσμένεια ο Υπουργός. Δεν θα μάθουμε ποτέ γιατί ο Υπουργός δεν προχωράει σε κάποια απ' αυτές τις χρήσεις, και δεν χρειάζεται να μάθουμε άλλωστε, αφού, όπως λέει ο Lacan, «μας ενδιαφέρουν μόνο οι επιπτώσεις της μη-χρήσης [non-usage]» (SLV, 32 / ΣΚΓ, 55)· αρκεί που γνωρίζουμε ότι ο τρόπος απόκτησης του γράμματος δεν θα αποτελούσε εμπόδιο σε καμία εξ αυτών. Διότι είναι σαφές, συνεχίζει ο Lacan, ότι αν η «μη σημαντική» (non significatif) χρήση του γράμματος είναι επιβεβλημένη για τον Υπουργό, η χρήση του με σκοπό την απόκτηση εξουσίας δεν μπορεί να είναι παρά μόνο «δυννητική» (potentiel), εφόσον δεν μπορεί να γίνει πράξη χωρίς να γίνει πάραυτα καπνός:

[T]ο γράμμα δεν υφίσταται ως μέσο εξουσίας πάρα μέσα από τους ύστατους προορισμούς [assignments] του καθαρού σημαίνοντος [pur signifiant], τουτέστιν: είτε προεκτείνοντας την εκτροπή του ώστε να φθάσει στα χέρια του δικαιούχου μέσω μιας πρόσθετης μετάβασης [transit], δηλαδή με μια άλλη προδοσία, οι συνέπειες της οποίας είναι δύσκολο να προβλεφθούν λόγω της σπουδαιότητας του γράμματος – είτε καταστρέφοντας το γράμμα, που θα ήταν ο μόνος βέβαιος τρόπος, και ως τέτοιος κατονομάζεται ευθύς εξαρχής από τον Ντυπέν [PL, 10 / ΚΓ, 18], να ξεμπερδέψουμε οριστικά με αυτό που από τη φύση του προορίζεται να σημαίνει την ακύρωση αυτού ακριβώς που σημαίνει. (SLV, 32-33 / ΣΚΓ, 55)

Επομένως, θα παρατηρήσει ο Lacan, η υπεροχή που αντλεί από την κατάσταση ο Υπουργός δεν απορρέει από το ίδιο το γράμμα, αλλά, είτε το γνωρίζει ο ίδιος είτε όχι, «από το προφίλ που του προσδίδει» (SLV, 33 / ΣΚΓ, 56). Ο Διευθυντής, τα λόγια του οποίου παραθέτει στο πρωτότυπο ο Lacan, μας τον παρουσιάζει ως κάποιον «who dares all things», «που τολμά τα πάντα» (PL, 8 / ΚΓ, 13), προσθέτοντας με νόημα: «those unbecoming as well as those becoming a man» (PL, 8)· φράση που ο Lacan μεταφράζει ως: «αυτά που δεν αρμόζουν όπως και αυτά που αρμόζουν σε έναν άνδρα» [«ce qui est indigne aussi bien que ce qui est digne d'un homme»] (SLV, 33 / ΣΚΓ, 56), και που η αιχμή της, όπως λέει, αμβλύνεται όταν ο Baudelaire τη μεταφράζει ως εξής: «εκείνα που δεν αρμόζουν σε έναν άνδρα όπως και εκείνα που αρμόζουν σ' αυτόν» [«ce qui est indigne d'un homme aussi bien que ce qui est digne

de lui)].⁸⁸ Γιατί, θα επισημάνει, «στην πρωτότυπη μορφή της η εκτίμηση είναι πολύ πιο προσαρμοσμένη σε ό,τι αφορά μια γυναίκα» (SLV, 33 / ΣΚΓ, 56).⁸⁹

Αυτό αφήνει να διαφανεί η φαντασιακή διάσταση του προσώπου του Υπουργού, δηλαδή η «ναρκισσιστική σχέση [relation narcissique] στην οποία βρίσκεται να έχει εμπλακεί ο Υπουργός, αυτήν τη φορά σίγουρα εν αγνοία του» (SLV, 33 / ΣΚΓ, 56). Η σχέση αυτή υποδηλώνεται επίσης στο πρωτότυπο αγγλικό κείμενο, από την τρίτη κιόλας σελίδα, μέσα από μία παρατήρηση του αφηγητή τη διατύπωση της οποίας δεν παραλείπει να εξάρει ο Lacan, χαρακτηρίζοντάς την ως «απολαυστική» (savoureuse): «Αλλά αυτή η εξουσία [...] θα εξαρτηθεί από τη γνώση που έχει ο κλέφτης για τη γνώση που έχει το θύμα για τον κλέφτη» στο πρωτότυπο: «But this ascendancy [...] would depend upon the robber's knowledge of the loser's knowledge of the robber» (PL, 8 / ΚΓ, 12-13).⁹⁰ Λόγια των οποίων η σημασία υπογραμμίζεται από τον ίδιο τον συγγραφέα, βάζοντας τον Ντυπέν να τα επαναλάβει κατά λέξη αμέσως μετά την αφήγηση της σκηνής της αρπαγής του γράμματος που ακολουθεί: «“Εδώ λοιπόν”, είπε ο Ντυπέν, “έχουμε ακριβώς ό,τι απαιτείται για την άσκηση εξουσίας – τη γνώση που έχει ο κλέφτης για τη γνώση που έχει το θύμα για τον κλέφτη”» [“Here then”, said Dupin to me, “you have precisely what you demand to make the ascendancy complete – the robber's knowledge of the loser's knowledge of the robber”] (PL, 9 / ΚΓ, 14).⁹¹

Αυτό που έχει σημασία για τον κλέφτη, θα επαναλάβει εμφαντικά ο Lacan, δεν είναι μόνο να γνωρίζει η Βασίλισσα ποιος την έκλεψε, αλλά κυρίως με τι είδους κλέφτη έχει να κάνει· να τον θεωρεί δηλαδή ικανό για όλα, πράγμα που σημαίνει: «να του αποδώσει εκείνη τη θέση που ουδείς δύναται να επωμισθεί πραγματικά επειδή πρόκειται για μια θέση φαντασιακή, για τη θέση του απόλυτου κυρίου [maître absolu]» (SLV, 33 / ΣΚΓ, 57). Στην πραγματικότητα, όμως, πρόκειται για μια θέση «απόλυτης αδυναμίας» (faiblesse absolue), η οποία ωστόσο, μας εφιστά την προσοχή ο Lacan, δεν πλήττει το πρόσωπο που θα αναμέναμε. Η απόδειξη δεν είναι μόνον ότι η Βασίλισσα τολμά να καλέσει την αστυνομία, διότι η αστυνομία «απλά συμμορφώνεται με τη μετάθεσή της κατά μία βαθμίδα στη διάταξη της αρχικής τριάδας, συναινώντας στην τύφλωση [aveuglement] που προϋποθέτει η ανάληψη αυτής της θέσης» (SLV, 33 / ΣΚΓ, 57-58): «Δεν θα μπορούσε, υποθέτω, [...] να επιθυμήσει κανείς, ή ακόμη και να φανταστεί, οξυνότερο διαχειριστή της

υπόθεσης» [«no more sagacious agent could, I suppose, be desired, or even imagined»] (PL, 9 / KG, 15), όπως λέει ειρωνικά ο Ντυπέν αναφερόμενος στον Διευθυντή της Αστυνομίας. Η Βασίλισσα κάνει λοιπόν αυτό το βήμα, αποφαίνεται ο Lacan, όχι τόσο «ευρισκόμενη σε απόγνωση» [«driven to despair»] (PL, 9 / KG, 15), όπως νομίζει ο Διευθυντής, όσο γιατί αναλαμβάνει την ευθύνη μιας «ανυπομονησίας» (impatience) που θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε μια «κατοπτρική αυταπάτη» (mirage spéculaire).

Ωστόσο, αν η Βασίλισσα δρα όπως δρα υπό το βάρος της ανυπομονησίας της, ο Υπουργός από τη μεριά του, ως το ανεστραμμένο, κατοπτρικό είδωλο της Βασίλισσας –για να εξελίξουμε την οπτική μεταφορά του Lacan–, θα πρέπει να βάλει τα δυνατά του για να παραμείνει στην «απραξία» (inaction) που είναι ο κλήρος του εκείνη τη στιγμή. Γιατί, πράγματι, ο Υπουργός δεν είναι «εντελώς ανόητος» [«not altogether a fool»] (PL, 10 / KG, 18): πρόκειται για την παρατήρηση του Διευθυντή που επαναλαμβάνει ο Lacan, σχολιάζοντας πως, όπως πάντα, «τα λόγια του είναι χρυσός» (parle d'or), και προσθέτοντας με νόημα πως «είναι αλήθεια ότι το χρυσάφι των λόγων του δεν ρέει παρά για τον Ντυπέν» (SLV, 34 / ΣΚΓ, 58):⁹²

Ο Υπουργός λοιπόν δεν είναι εντελώς τρελός [absolument fou] μέσα σ' αυτήν τη λιμνάζουσα κατάσταση τρέλας [stagnation de folie], και γι' αυτόν το λόγο πρέπει να συμπεριφερθεί κατά το πρότυπο της νεύρωσης [névrose]. Σαν τον άνθρωπο που αποσύρθηκε σ' ένα νησί για να ξεχάσει... τι πράγμα;... το ξέχασε – έτσι κι ο Υπουργός, με το να μην κάνει χρήση του γράμματος, καταλήγει να το ξεχάσει. Αυτό εκφράζει η επιμονή της συμπεριφοράς του. Αλλά το γράμμα, ακριβώς όπως το ασυνείδητο του νευρωτικού [inconscient du névrosé], δεν τον ξεχνά. Τον ξεχνά τόσο λίγο ώστε ολοένα και περισσότερο τον μεταμορφώνει στην εικόνα εκείνης που το προσέφερε στην αιφνιδιαστική υφαρπαγή του, και τώρα ο ίδιος, ακολουθώντας το παράδειγμά της, πρόκειται να το παραχωρήσει σε μια παρόμοια αιφνιδιαστική υφαρπαγή. (SLV, 34 / ΣΚΓ, 58-59)

Ο Lacan θα αναδείξει τη σταδιακή μεταμόρφωση του Υπουργού στην εικόνα της Βασίλισσας εντοπίζοντας ένα προς ένα τα γνωρίσματά της και συνδέοντας την, τόσο χαρακτηριστική στο κείμενο του Poe, εμφάνισή τους με την «επιστροφή του απωθημένου» (retour du refoulé). Έτσι, θα σταθεί πρωτίστως στην ακόλουθη

«λεπτομέρεια» (η λέξη εντός εισαγωγικών, διότι, ενώ στο κείμενο του Poe παρουσιάζεται ως στοιχείο μιας ουδέτερης καταγραφής, στην πραγματικότητα συνιστά το πλέον αδιάψευστο και άκρως αποκαλυπτικό γνώρισμα αυτής της μεταμόρφωσης): όπως πληροφορούμεθα από την περιγραφή του Ντυπέν, ο Υπουργός με τη σειρά του έχει «γυρίσει ανάποδα» (*retournée*) το γράμμα, όχι όμως με τον βεβιασμένο και αδέξιο τρόπο της Βασίλισσας, αλλά πιο περίτεχνα, όπως π.χ. γυρίζουμε το μέσα έξω ένα ρούχο. Έτσι ασφαλώς πρέπει να πράξει, λέει ο Lacan, σύμφωνα δηλαδή με τον τρόπο που την εποχή εκείνη δίπλωναν και σφράγιζαν ένα γράμμα για να ελευθερώσουν την άγραφη όψη και να αναγράψουν μια νέα διεύθυνση.⁹³

Ανακάλυψα όμως και ένα πρόσθετο στοιχείο [...]. Κοιτάζοντας προσεκτικά τις άκρες του χαρτιού, παρατήρησα ότι ήσαν *φθαρμένες* στο τσάκισμα περισσότερο απ' όσο θα ήταν φυσικό. Όπως όταν ένα σκληρό χαρτί διπλωθεί στα δύο και ύστερα ξαναδιπλωθεί αντίστροφα, πάνω στο ίδιο αρχικό τσάκισμα. Αυτό το στοιχείο ήταν καθοριστικό. Ήταν σαφές ότι το γράμμα είχε γυριστεί το μέσα έξω, σαν γάντι, είχε γραφεί νέος παραλήπτης και είχε σφραγιστεί εκ νέου [the letter had been turned, as a glove, inside out, re-directed, and re-sealed]. (*PL*, 22 / *KF*, 48-49)

Ο νέος παραλήπτης είναι ο ίδιος ο Υπουργός και η νέα αυτή διεύθυνση καθίσταται τώρα η δική του: «[Το γράμμα] έφερε μια μεγάλη μαύρη σφραγίδα, με το μονόγραμμα του Ντ. *λίαν* ευδιάκριτο, και απευθυνόταν στον ίδιο τον Υπουργό. Ο γραφικός χαρακτήρας ήταν μικροσκοπικός, γυναικείος» [«It had a large black seal, bearing the D— cipher very conspicuously, and was addressed, in a diminutive female hand, to D—, the minister, himself»] (*PL*, 21 / *KF*, 46). Αυτή η «μοναδικότητα-παραδοξότητα» (*singularité*) ενός γράμματος που φέρει τη σφραγίδα με το μονόγραμμα του «παραλήπτη» του (*destinataire*), θα πει ο Lacan, καθίσταται ακόμη πιο εντυπωσιακή στη σύλληψή της για τον λόγο ότι, καίτοι αρθρώνεται «*λίαν* ευδιάκριτα» [«very conspicuously»] μέσα στο κείμενο, δεν σχολιάζεται καν ως τέτοια από τον Ντυπέν στη συζήτηση που αφιερώνει αμέσως μετά στην ταυτοποίηση του γράμματος (*PL*, 21-22 / *KF*, 46-49). Σκόπιμη ή ακούσια, αυτή η «παράλειψη», θα παρατηρήσει ο Lacan, προκαλεί έκπληξη μέσα στην αρχιτεκτονική ενός έργου, όπως το συγκεκριμένο, που διακρίνεται για τη σχολαστική ακρίβειά του. Σε κάθε περίπτωση, «το σημαντικό είναι ότι το γράμμα, που σε τελική ανάλυση ο Υπουργός

απευθύνει στον εαυτό του, είναι το γράμμα μιας γυναίκας: σαν να επρόκειτο για μια φάση κατά την οποία έπρεπε να αποδεχθεί μια φυσική εναρμόνιση [convenance] του σημαίνοντος» (SLV, 35 / ΣΚΓ, 60).⁹⁴

Επιπλέον, όλα –από τη νωχελική αύρα που αποπνέει ο Υπουργός και που φθάνει ως την προσποίηση της μαλθακότητας, μέχρι την επίδειξη μιας ανίας που στα λόγια του αγγίζει τα όρια της αποστροφής, ή και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που ο Poe, ως συγγραφέας ενός δοκιμίου που φέρει τον τίτλο «Φιλοσοφία της επίπλωσης» («Philosophy of Furniture»), ξέρει πολύ καλά πώς να δημιουργεί μέσα από σχεδόν ανεπαίσθητες νότες, όπως αυτήν των μουσικών οργάνων αφημένων πάνω στο τραπέζι του Υπουργού (PL, 21 / ΚΓ, 45)–, όλα λοιπόν, καταλήγει ο Lacan, μοιάζουν έτσι «ενορχηστρωμένα» (concerté) ώστε το πρόσωπο που σε κάθε κουβέντα περιεβλήθη με τα «γνωρίσματα της αρρενωπότητας» (traits de la virilité), να «αναδίδει όταν κάνει την εμφάνισή του το πλέον μοναδικό-παράδοξο [singulière] *odor di femina* [άρωμα γυναίκας]» (SLV, 35 / ΣΚΓ, 61).

Το γεγονός ότι όλα αυτά δεν είναι παρά ένα «τέχνασμα» (artifice) του Υπουργού, ο ίδιος ο Ντυπέν δεν παραλείπει να το επισημάνει υποδεικνύοντάς μας, όπως λέει ο Lacan, «πίσω από αυτό το επίπλαστο ποιόν την επαγρύπνηση του αρπακτικού που είναι έτοιμο να χιμήξει» (SLV, 35 / ΣΚΓ, 61):

Βρήκα τον Ντ. να χασμουριέται και να οκνεύει, ως συνήθως, προσποιούμενος ότι βρίσκεται σε κατάσταση έσχατης ανίας [ennui]. Σε βεβαιώνω ότι είναι ίσως ο πιο δραστήριος άνθρωπος στον κόσμο – όταν δεν τον βλέπει κανείς [only when nobody sees him]. (PL, 21 / ΚΓ, 45)

Όμως, θα πει ο Lacan, εδώ πρόκειται για κάτι πολύ πιο σημαντικό – τουτέστιν για «το καθαυτό επιτέλεσμα του ασυνειδήτου, με την ακριβή έννοια που του δίνουμε όταν διδάσκουμε ότι το ασυνείδητο είναι ακριβώς ότι ο άνθρωπος κατοικείται από το σημαίνον» (SLV, 35 / ΣΚΓ, 61). Και σύμφωνα με τον Lacan, δύσκολα θα βρούμε για αυτό ομορφότερη «εικόνα» (image) από εκείνη που πλάθει ο ίδιος ο Poe για να μας κάνει να κατανοήσουμε το κατόρθωμα του Ντυπέν – και που είναι, σημειωτέον, πάλι η εικόνα ενός παιχνιδιού:

Υπάρχει ένα παιχνίδι [game of puzzles] [...] που παίζεται σε ένα χάρτη. Ο ένας από τους παίκτες ζητάει από τον άλλον να βρει μια λέξη που ο ίδιος έχει

“βάλει” – το όνομα μιας πόλης, ενός ποταμού, ενός κράτους ή μιας αυτοκρατορίας, μια οποιαδήποτε λέξη που υπάρχει πάνω στην πολύχρωμη και περίπλοκη επιφάνεια του χάρτη. Ο αρχάριος στο παιχνίδι προσπαθεί κατά κανόνα να μπερδέψει τον αντίπαλό του “βάζοντας” λέξεις που είναι τυπωμένες με μικροσκοπικά στοιχεία, ενώ ο έμπειρος διαλέγει λέξεις που απλώνονται, με μεγάλους χαρακτήρες, από τη μίαν άκρη του χάρτη ως την άλλη. Οι λέξεις αυτές, όπως και οι μεγαλογράμματες επιγραφές και αφίσες στους δρόμους, διαφεύγουν της προσοχής μας ακριβώς διότι είναι λίαν προφανείς. Και εδώ, η φυσική αβλεψία είναι ακριβώς ανάλογη με τη διανοητική παραδρομή, όταν ο νους αδυνατεί να συλλάβει σκέψεις οι οποίες είναι εξοφθάλμως πρόδηλες. (PL, 20 / ΚΓ, 43-44)

Η παραπάνω εικόνα είναι αυτή που θα εμπνεύσει στον Lacan μίαν αναλογία που κάθε της λέξη χρήζει εκτενούς σχολιασμού, και την οποία διαδέχεται μια εξίσου εμπνευσμένη καταληκτική παράγραφος, βρίθουσα υπαινικτικών αναφορών:

Έτσι και το κλεμμένο γράμμα, σαν ένα πελώριο γυναικείο σώμα, απλώνεται στον χώρο του γραφείου του Υπουργού, όταν εισέρχεται ο Ντυπέν. Αλλά έτσι κιόλας κι εκείνος περιμένει να το βρει, και με τα μάτια του καλυμμένα με πράσινα γυαλιά δεν έχει πλέον παρά να ξεγυμνώσει αυτό το μεγάλο σώμα.

Κι έτσι λοιπόν, χωρίς να έχει ανάγκη ούτε άλλωστε, για προφανείς λόγους, την ευκαιρία να κρυφακούσει πίσω από την πόρτα του Καθ. Freud, θα πάει κατευθείαν εκεί όπου κείται και φωλιάζει αυτό που το εν λόγω σώμα αποσκοπεί να κρύψει, σε κάποιο όμορφο μέσον όπου διεισδύει το βλέμμα, και δη σ’ εκείνο το μέρος που οι καρδιοκατακτητές ονομάζουν κάστρο του Αγίου Αγγέλου [château Saint-Ange] με την αθώα αυταπάτη που τους διακατέχει ότι χάρη σ’ αυτό το σημείο κρατούν στο χέρι τους την Πόλη.⁹⁵ Ορίστε! Ανάμεσα στις παραστάδες [jambages] του τζακιού, ιδού το αντικείμενο σε απόσταση χειρός, την οποία ο άρπαγας δεν έχει πλέον παρά να τείνει... Το ερώτημα αν το αρπάζει πάνω από την κορνίζα [sur le manteau], όπως το μεταφράζει ο Baudelaire, ή κάτω από την κορνίζα του τζακιού [sous le manteau de la cheminée], όπως διατυπώνεται στο πρωτότυπο κείμενο, μπορεί να εγκαταλειφθεί χωρίς κόστος για τους συμπερασμούς του μαγειρέματος [inférences de la cuisine]. (SLV, 36 / ΣΚΓ, 62-63)⁹⁶

1.6. Ο Ντυπέν στην κατοχή του γράμματος

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Lacan, ούτε η «συμβολική αποτελεσματικότητα» (*efficacité symbolique*) σταματά εδώ, ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει υπάρξει απόσβεση του «συμβολικού χρέους» (*dette symbolique*), όπως μαρτυρούν δύο επεισόδια που ο Lacan μάς εφιστά την προσοχή να μην τα υποτιμήσουμε ως δευτερεύοντα και επουσιώδη, παρότι εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι αποτελούν παραφωνία μέσα στο έργο.

Το πρώτο είναι το επεισόδιο με την αμοιβή του Ντυπέν, το ζήτημα της οποίας τίθεται με την ανενδοίαστη ερώτησή του στον Διευθυντή αναφορικά με την προβλεπόμενη αμοιβή, το ύψος της οποίας ο Διευθυντής, καίτοι επιφυλάσσεται να αποκαλύψει το ακριβές ποσόν, δεν διανοείται να αποκρύψει από τον Ντυπέν, αναφέροντας μάλιστα εν συνεχεία ότι η αμοιβή έχει εν τω μεταξύ διπλασιαστεί:

«Πόσο είπες είναι η αμοιβή που προσφέρεται;» ρώτησε ο Ντυπέν.

«Η αμοιβή; – μεγάλη, πολύ μεγάλη· δεν θέλω να πω πόση ακριβώς, αλλά θα πω ένα πράγμα – ότι δεν θα δίσταζα να δώσω μια προσωπική επιταγή πενήντα χιλιάδων φράγκων σε όποιον κατάφερνε να μου βρει αυτό το γράμμα. Το θέμα είναι ότι μέρα τη μέρα το γράμμα αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία. Και η αμοιβή διπλασιάστηκε εσχάτως [...]» (*PL*, 13 / *KI*, 25)

Το γεγονός, θα πει ο Lacan, ότι ο Ντυπέν μάς είχε παρουσιαστεί στο παρελθόν ως ένας πένης, που ζει αποτραβηγμένος από τον κόσμο, μας προετοιμάζει για τη συναλλαγή που κάνει για την παράδοση του γράμματος, η διεκπεραίωση της οποίας επιτυγχάνεται άμεσα χάρη στο μπλοκ επιταγών που βγάζει απ' το συρτάρι του: «“Στην περίπτωση αυτή”, απάντησε ο Ντυπέν, ανοίγοντας ένα συρτάρι και βγάζοντας ένα μπλοκ επιταγών, “μπορείτε να συμπληρώσετε μια επιταγή στο όνομά μου, το ποσό που είπατε. Όταν την υπογράψετε, θα σας παραδώσω το γράμμα”» (*PL*, 14 / *KI*, 26-27). Ο Lacan δεν θεωρεί άνευ σημασίας το γεγονός ότι το «απερίφραστο *hint*» (*hint sans ambages*), όπως λέει (*SLV*, 36 / *ΣKI*, 64), δηλαδή ο απερίφραστος *υπαινηγμός* με τον οποίο ο Ντυπέν θίγει το θέμα, έχει να κάνει με την ιστορία ενός – «πολύ διάσημου και πολύ εκκεντρικού», όπως μας πληροφορεί σε σχετική σημείωσή του ο Baudelaire– Άγγλου γιατρού ονόματι Άμπερνεθ:

«Ξέρεις, Γκ., νομίζω ότι δεν έκανες τα πάντα, ό,τι περνούσε απ' το χέρι σου, σε αυτή την υπόθεση. Θα μπορούσες να κάνεις κάτι λίγο περισσότερο – νομίζω.»

«Πώς; Με ποιο τρόπο;»

«Ναι – (παφ-πουφ) – θα μπορούσες – (παφ-πουφ) – να ζητήσεις τη συμβουλή ειδικών – ε; – (παφ-πουφ-παφ). Θυμάσαι την ιστορία με τον Άμπερνεθ;»

«Όχι! Δεν μας παρατάς με τον Άμπερνεθ!»

«Καμία αντίρρηση! Άκου όμως την εξής ιστορία: Κάποτε ένας πλούσιος σπαγοραμμένος συνέλαβε το σχέδιο να αποσπάσει δωρεάν μια ιατρική συμβουλή από αυτόν τον Άμπερνεθ. Του έπιασε λοιπόν κουβέντα σε μια συνάντησή και επιτήδεια ανέφερε την περίπτωσή του στον γιατρό ως περίπτωση ενός φανταστικού προσώπου.

»“Ας υποθέσουμε”, είπε ο σπαγοραμμένος, “ότι έχει αυτά και αυτά τα συμπτώματα. Εσείς, γιατρέ, τι θα τον συμβουλευάτε να πάρει;”»

»“Τι να πάρει;” είπε ο Άμπερνεθ. “Συμβουλή από γιατρό, βέβαια!”»
(PL, 13-14 / KI, 25-26)

Και χωρίς να αφήνει κανένα περιθώριο παρερμηνείας σε ό,τι αφορά την αναλογία μεταξύ της θέσης που καταλαμβάνει στο διήγημα ο Ντυπέν και εκείνης του ψυχαναλυτή, ο Lacan παρατηρεί ακολούθως τα εξής:

Δεν δικαιούμαστε εμείς άραγε να θεωρούμε πράγματι εαυτούς άμεσα ενδιαφερόμενους, όταν αυτό που ενδεχομένως κρίνεται για τον Ντυπέν είναι η δική του απόσυρση από το συμβολικό κύκλωμα [circuit symbolique] του γράμματος – εμείς που καθιστάμεθα οι απεσταλμένοι [émissaires] όλων των κλεμμένων γραμμάτων που για ένα διάστημα τουλάχιστον παραμένουν μαζί μας ανεπίδοτα [en souffrance] κατά τη μεταβίβαση [transfert]. Και την ευθύνη που ενέχει η μεταβίβασή τους, δεν την ουδετεροποιούμε άραγε [neutralisons] εξισώνοντάς την με το σημαίνον το πλέον ακυρωτικό κάθε σημασίας, δηλαδή το χρήμα. (SLV, 37 / ΣΚΓ, 64)

Όμως, η ιστορία δεν σταματά εδώ, πράγμα το οποίο μας φέρνει στο δεύτερο επεισόδιο που κεντρίζει το ενδιαφέρον του Lacan. Γιατί, όπως εύλογα επισημαίνει,

αυτό το κέρδος που τόσο εύκολα αποκομίζει ο Ντυπέν για το κατόρθωμά του –αν στόχος του είναι να επιτρέψει στον Ντυπέν να «αποτραβηχτεί σαν κύριος» (tirer son épinglé du jeu), όπως λέει χαρακτηριστικά ο Lacan (SLV, 37 / ΣΚΓ, 64-65)–, καθιστά ακόμη πιο παράδοξο, αν όχι σκανδαλώδες, το ύπουλο χτύπημα που αίφνης επιτρέπει στον εαυτό του να καταφέρει στον Υπουργό, το αλαζονικό γόητρο του οποίου ωστόσο φαίνεται να έχει επαρκώς πληγεί από το άσχημο παιχνίδι που του έχει μόλις παίξει ο Ντυπέν. Ο Lacan υπενθυμίζει τους δυσοίωνους στίχους από τον *Ατρέα* του Crébillon που ο Ντυπέν, δίκην υπογραφής ή μονογράμματος στην παραχαραγμένη επιστολή με την οποία αντικαθιστά το κλεμμένο γράμμα, δεν αντιστέκεται στον πειρασμό να αφιερώσει στον Υπουργό, τη στιγμή που ο τελευταίος, έξω φρενών με τις ανοιχτές προκλήσεις της Βασίλισσας, θα θελήσει να τη συντρίψει και θα καταβαρθρωθεί στην άβυσσο: «*facilis descensus Averni*», αποφθέγγεται ο Ντυπέν (PL, 23),⁹⁷ προσθέτοντας ότι ο Υπουργός θα αναγνωρίσει μετά βεβαιότητας τον γραφικό του χαρακτήρα: πράγμα που, καθώς συνεπάγεται για τον Υπουργό μιαν ανηλεή ατίμωση και για τον Ντυπέν μια νίκη «χωρίς κίνδυνο» (sans peril), φαντάζει, ιδίως στην περίπτωση ενός άξιου αντιπάλου, σαν ένας «θρίαμβος χωρίς δόξα» (triomphe sans gloire), θα πει ο Lacan (SLV, 37 / ΣΚΓ, 65),⁹⁸ επισημαίνοντας ότι η «μνησικακία» (rancune) που επικαλείται ο Ντυπέν το μόνο που προσθέτει είναι μια ακόμη νότα ζοφερότητας:

«[...] Στην παρούσα περίπτωση δεν αισθάνομαι καμία συμπάθεια –ή τουλάχιστον οίκτο– για αυτόν που κατεβαίνει [...]. Ομολογώ, ωστόσο, ότι πολύ θα ήθελα να ήξερα τον ακριβή χαρακτήρα των σκέψεών του όταν προκληθεί ανοικτά από αυτήν που ο αστυνομικός διευθυντής αποκαλεί “ένα κάποιο πρόσωπο” και αναγκαστεί να ανοίξει το γράμμα που του άφησα στην καρτοθήκη.»

«Γιατί; Έγραψες τίποτα το ιδιαίτερο;»

«Βεβαίως. Δεν μου φαινόταν σωστό να το αφήσω λευκό – θα ήταν προσβλητικό. Κάποτε στη Βιέννη, ο Ντ. μού έκανε μια βρομοδουλειά [an evil turn] και του είχα πει τότε, γελώντας, ότι δεν θα το ξεχάσω. Γνωρίζοντας, λοιπόν, ότι θα έχει την περιέργεια να μάθει την ταυτότητα του ανθρώπου που του την έφερε, σκέφτηκα ότι θα ήταν κρίμα να μην του δώσω μια ένδειξη. Ξέρει πολύ καλά τον γραφικό μου χαρακτήρα. Στο μέσον, λοιπόν, της λευκής σελίδας έγραψα τις λέξεις:

Αν είναι ανάξιο του Ατρέα, είναι άξιο του Θυέστη.

»Είναι από τον Ατρέα του Κρεμπιγιόν.» (PL, 23 / ΚΓ, 51-52)

Ο Lacan εξετάζει εκ του σύνεγγυς αυτή την «έκρηξη πάθους» (explosion passionnelle), όπως την αποκαλεί (SLV, 37 / ΣΚΓ, 65), και ειδικά σε σχέση με τη στιγμή όπου επέρχεται κατά την εκτέλεση μιας ενέργειας που η επιτυχία της εξαρτάται από ένα τόσο ψύχραιμο μυαλό. Έρχεται λοιπόν αμέσως μετά την αποφασιστική στιγμή της ταυτοποίησης του γράμματος, οπότε και ο Ντυπέν, παρότι δεν το έχει ακόμη υφαρπάξει, είναι σαν να κρατάει ήδη στα χέρια του το γράμμα, χωρίς ωστόσο να είναι ακόμη σε θέση και να απαλλαγεί απ' αυτό: «Είναι επομένως άμεσα εμπλεκόμενος στη διυποκειμενική τριάδα [triade intersubjective], και ως τέτοιος βρίσκεται στην ενδιάμεση θέση [position médiane] που είχαν προηγουμένως καταλάβει η Βασίλισσα και ο Υπουργός» (SLV, 37 / ΣΚΓ, 66), θα πει ο Lacan, και θα συνεχίσει:

Αποδεικνύοντας άραγε εκεί την ανωτερότητά του θα μπορέσει να μας αποκαλύψει συγχρόνως τις προθέσεις του συγγραφέα;

Αν κατάφερε να επαναφέρει το γράμμα στον σωστό του δρόμο [droit chemin], απομένει να το κάνει να φθάσει στη διεύθυνσή του. Και η διεύθυνση αυτή βρίσκεται στη θέση που κατείχε προηγουμένως ο Βασιλιάς, αφού εκεί το γράμμα όφειλε να επανενταχθεί στην τάξη του Νόμου.

Το είδαμε, ούτε ο Βασιλιάς ούτε η Αστυνομία, που τον αντικατέστησε σ' αυτήν τη θέση, μπορούσαν να το διαβάσουν, διότι *η θέση αυτή συνεπάγεται την τύφλωση* [cette place comportait l'aveuglement]. (SLV, 37-38 / ΣΚΓ, 66)

Μόνο που ο Ντυπέν σχεδιάζει να παραδώσει το γράμμα όχι στον Βασιλιά αλλά στον Διευθυντή της Αστυνομίας, μειώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εμβέλειά του: «Τι απομένει από το σημαίνον όταν, αποφορτισμένο ήδη από το μήνυμά του για τη Βασίλισσα, το βλέπουμε τώρα ακυρωμένο ως προς το κείμενό του άπαξ και φύγει από τα χέρια του Υπουργού;» (SLV, 39 / ΣΚΓ, 69) ρωτάει ο Lacan, για να δώσει κατόπιν την απάντηση: «Δεν του απομένει ακριβώς τίποτε άλλο από το να απαντήσει σ' αυτό καθαυτό το ερώτημα, τι απομένει δηλαδή από ένα σημαίνον όταν δεν έχει

πλέον σημασία» (SLV, 39 / ΣΚΓ, 69). Όπως λέει ο Lacan, πρόκειται για το ίδιο ερώτημα που του απηύθυνε εκείνος τον οποίο ο Ντυπέν ξαναβρίσκει τώρα στη σημαδεμένη από την τύφλωση θέση.

1.7. «Εγώ, το σημαίνον, μιλώ»

Δεν έχει κανείς παρά να δοκιμάσει να προσπελάσει τις τελευταίες αυτές σελίδες του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου» για να πεισθεί ότι κάθε ερμηνευτική ή κριτική προσέγγιση που παραγνωρίζει ή απωθεί τη λογοτεχνικότητα του συγκεκριμένου γραπτού, που αρνείται ή αδυνατεί να το διαβάσει (και) σαν/ως λογοτεχνία, είναι καταδικασμένη να ξαστοχεί μέσα στη λογοκεντρική προκατάληψη και μονομέρειά της. Για να το πούμε αλλιώς: είναι πολύ δύσκολο να αποφασίσουμε, να αποφανθούμε τι είδους «γλωσσικό παιχνίδι» παίζουμε εδώ. Διαβάζουμε ένα ψυχαναλυτικό ή ένα λογοτεχνικό γραπτό; Η διαφορά καθίσταται ανεπίκριτη. Μ' έναν λόγο μεγάλης πνοής, ο Lacan οδηγεί την ανάλυσή του σε μια ανεπανάληπτη κορύφωση όπου κάθε ερμηνευτικός πορισμός είναι υποθηκευμένος σ' έναν τόνο προφητικό και χρησιμοδοτικό, και κάθε σημαινόμενο περιεχόμενο ή νόημα είναι συνάρτηση –και δη παίγνιο– του σημαίνοντος και της λογο-τεχνικής τοπικής του. Για να το πούμε επιγραμματικά, εδώ ο Lacan δεν λέγει, σημαίνει.

Το παραπάνω ερώτημα («τι απομένει δηλαδή από ένα σημαίνον όταν δεν έχει πλέον σημασία») είναι λοιπόν αυτό που οδήγησε στη σημαδεμένη από την τύφλωση θέση τον Υπουργό, αν υποτεθεί, θα πει ο Lacan, ότι είναι πράγματι ο «παίκτης» (joueur) που μας έχουν πει ότι είναι, όπως τουλάχιστον η ίδια η πράξη του προδίδει:

Γιατί το πάθος του παίκτη δεν είναι άλλο από αυτό το ερώτημα που τίθεται στο σημαίνον, μορφοποιούμενο από το *αυτόματον* [ελληνιστί στο πρωτότυπο] του τυχαίου [hasard].

«Τι είσαι εσύ, μορφή του ζαριού που αναποδογυρίζω στη συνάντησή σου [rencontre] (τύχη)⁹⁹ με αυτό που με περιμένει [ma fortune]; Τίποτε άλλο, παρά μόνο εκείνη η παρουσία του θανάτου που καθιστά την ανθρώπινη ύπαρξη μian αναβολή από μέρα σε μέρα εν ονόματι των σημασιών που το σημείο σου εξουσιάζει. Έτσι έκανε η Σεχραζάντ για χίλιες και μία νύχτες, έτσι κάνω κι εγώ εδώ και δεκαοκτώ μήνες, καθώς υφίσταμαι την επιρροή

αυτού του σημείου με αντίτιμο μια ιλιγγιώδη σειρά από στημένες ζαριές στο παιχνίδι “μονά-ζυγά”.» (SLV, 39 / ΣΚΓ, 69-70)

Έτσι λοιπόν ο Ντυπέν –«από τη θέση που είναι» [*de la place où il est*] (SLV, 39 / ΣΚΓ, 70), όπως υπογραμμίζει ο Lacan–, δεν μπορεί παρά να νιώσει, εναντίον εκείνου που θέτει ένα τέτοιο ερώτημα, μιαν «οργή έκδηλα γυναικείας φύσεως» (*rage de nature manifestement féminine*). Η υψιπετής εικόνα του Υπουργού, όπου «η επινοητικότητα του ποιητή και η ακρίβεια του μαθηματικού συνάπτονταν με την αταραξία του δανδή και την κομψότητα του απατεώνα» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 70), καθίσταται αίφνης, θα πει ο Lacan, για αυτόν μάλιστα χάρη στον οποίο μπορέσαμε να την απολαύσουμε, το αληθινό *monstrum horrendum*, το αληθινό *αποτρόπαιο*, *αποφώλιον τέρας*, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Ντυπέν: «Είναι *τέρας αποφώλιον*, άνθρωπος ιδιοφυής μεν, αλλά χωρίς αρχές» [*He is that monstrum horrendum, an unprincipled man of genius*] (PL, 23 / ΚΓ, 51). Εδώ λοιπόν είναι που σημαίνεται η προέλευση αυτής της φρίκης, και εκείνος που τη βιώνει, λέει ο Lacan, δεν χρειάζεται να δηλώσει –και μάλιστα τελείως αναπάντεχα– ότι είναι «με το μέρος της εμπλεκόμενης κυρίας» [*a partisan of the lady concerned*] (PL, 23 / ΚΓ, 51) για να μας την αποκαλύψει: «γνωρίζουμε ότι οι κυρίες απεχθάνονται να θίγονται οι αρχές [*principes*], γιατί τα θέλγητρά τους οφείλουν πολλά στο μυστήριο του σημαίνοντος» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 71), αποφαίνεται ο Lacan· και συνεχίζει:

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Ντυπέν θα στρέψει εν τέλει προς το μέρος μας την όψη μέδουσας [*face médusante*] του σημαίνοντος, αυτού του σημαίνοντος που κανείς εκτός από τη Βασίλισσα δεν μπόρεσε να διαβάσει παρά την άλλη πλευρά του. Ο κοινός τόπος του παραθέματος αρμόζει στον χρησμό που αυτή η όψη εκφέρει με τον μορφασμό της, καθώς και στο ότι έχει τις ρίζες του στην τραγωδία. (SLV, 40 / ΣΚΓ, 71)

Αμέσως μετά ο Lacan θα παραθέσει για δεύτερη φορά τους στίχους από την τραγωδία του Crébillon, με τη διαφορά ότι, κατά τη νέα αυτή παράθεση του παραθέματος, το χωρίο υφίσταται μιαν ανεπαίσθητη παραλλαγή που δεν θα ήταν φρόνιμο να σπεύσουμε να τη θεωρήσουμε ως κοινή παραδρομή – ή που, ακόμη κι αν υποτεθεί ότι πρόκειται όντως για *lapsus calami*, δεν παύει να διατηρεί εις το ακέραιο τη σημασία της. Ένα δίγραμμα λοιπόν εκπίπτει για να πάρει τη θέση του ένα άλλο γράμμα, το δίγραμμα *se* αντικαθίσταται από το γράμμα *t*, και αίφνης η λέξη *dessein*

(«σχέδιο») μετατρέπεται στη λέξη *destin* («πεπρωμένο»). Έτσι, η απλή αλλαγή ενός γράμματος αρκεί για να μεταμορφώσει το «απαίσιο σχέδιο» του Υπουργού στο «απαίσιο πεπρωμένο» του και το «σχέδιο» της τελεολογίας σε ένα «πεπρωμένο» που καθορίζεται από την επανάληψη και τον αυτοματισμό της:

... *Un destin si funeste,*

S'il n'est digne d'Atrée, est digne de Thyeste.

[... Ένα τόσο απαίσιο πεπρωμένο

Αν είναι ανάξιο του Ατρέα, είναι άξιο του Θυέστη.] (SLV, 40 / ΣΚΓ, 71)

Εκκρεμεί ωστόσο η απόκριση σ' ένα ερώτημα – ήτοι η απόκριση του ίδιου του σημαίνοντος σε όποιον του απευθύνει το ερώτημα: «τι απομένει από ένα σημαίνον όταν δεν έχει πλέον σημασία;» Μετερχόμενος το ρητορικό σχήμα της προσωποποίησης, ο Lacan δίνει τον λόγο στο ίδιο το σημαίνον, το οποίο και μιλά: «Εγώ, το σημαίνον, μιλώ» – για να παραφράσουμε μιαν άλλη, πασίγνωστη λακανική προσωποποιία.¹⁰⁰ Ποια είναι λοιπόν η απόκριση του σημαίνοντος;

Ιδού η απόκριση του σημαίνοντος πέραν όλων των σημασιών:

«Νομίζεις ότι δρας [agir] όταν σε κλυδωνίζω [agite] κινώντας τα νήματα [liens] με τα οποία διαπλέκω τις επιθυμίες σου. Έτσι αυτές αυξάνουν σε ισχύ και πολλαπλασιάζονται σε αντικείμενα που σε επαναφέρουν στον κατακερματισμό της σπαρασσόμενης παιδικής σου ηλικίας. Ε λοιπόν, αυτό θα είναι το συμποσιακό γεύμα σου [festin]¹⁰¹ μέχρι την επιστροφή του πέτρινου καλεσμένου¹⁰² που θα είμαι για σένα αφού με ανα-καλείς.» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 71)

Συμπτύσσοντας την απάντηση του σημαίνοντος σε έναν επιγραμματικό χρησμό, υπό μορφήν κατηγορικής προσταγής, ο Lacan θα πει ότι «η απάντηση του σημαίνοντος σε όποιον το επερωτά είναι»:

«Τρώγε το Dasein σου.» [«Mange ton Dasein.»] (SLV, 40 / ΣΚΓ, 72)¹⁰³

«Αυτό λοιπόν περιμένει τον Υπουργό όταν έρθει η ώρα ενός μοιραίου ραντεβού [rendez-vous fatidique];» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 72) διερωτάται ο Lacan. Ο Ντυπέν μάς

διαβεβαιώνει πως ναι, πλην όμως, όπως τονίζει ο Lacan, έχουμε μάθει να μην είμαστε υπερβολικά εύπιστοι στους αντιπερισπασμούς του. Ιδού λοιπόν ο τολμηρός άνδρας σε «κατάσταση ηλίκιας τύφλωσης», που είναι η κατάσταση στην οποία περιέρχεται ο άνθρωπος όταν βρίσκεται αντιμέτωπος «με τα χαραγμένα στον τοίχο γράμματα [lettres de muraille] που υπαγορεύουν τη μοίρα του» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 72): «Αλλά, τη στιγμή που τον καλούν προς συνάντησή τους, ποια επίπτωση μπορούμε να αναμένουμε από τις προκλήσεις της Βασίλισσας σε έναν άνδρα σαν αυτόν;» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 72) ρωτά ο Lacan. Και δίνει την απάντηση:

Την αγάπη ή το μίσος. Η μεν είναι τυφλή και θα τον κάνει να παραδώσει τα όπλα. Το δε είναι προικισμένο με διαύγεια, αλλά θα κινήσει τις υποψίες του. Αν όμως είναι πράγματι ο παίκτης που μας λένε ότι είναι, προτού δείξει τα χαρτιά του, θα τα συμβουλευτεί μια τελευταία φορά και, διαβάζοντας σ' αυτά το φύλλο του, θα σηκωθεί από το τραπέζι εγκαίρως ώστε να αποφύγει το όνειδος. (SLV, 40-41 / ΣΚΓ, 72)

«Άραγε αυτό είναι όλο;» αναλογίζεται εν κατακλείδι ο Lacan· και, συνεχίζει, «μήπως πρέπει να θεωρήσουμε ότι αποκρυπτογραφήσαμε [déchiffré] την αληθινή στρατηγική του Ντυπέν, πέραν των φαντασιακών τρικ [trucs imaginaires] που είχε ανάγκη για να μας πλανέψει [leurrer];» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 72) «Δεν χωράει αμφιβολία πως ναι», γιατί αν –όπως υπαινίσσεται ο Ντυπέν– «[κάθε] πράγμα [που] απαιτεί σκέψη [...] θα το εξετάσουμε καλύτερα στο σκοτάδι» [«If it is any point requiring reflection (...) we shall examine it to better purpose in the dark»] (PL, 7 / ΚΓ, 9), τώρα πλέον, βεβαιώνει ο Lacan, μπορούμε εύκολα να ρίξουμε «άπλετο φως» στη λύση του. Ήταν εξάλλου, θα πει, εύκολο να συναχθεί από τον ίδιο τον τίτλο του διηγήματος, που την περιείχε ήδη, και βάσει του «τύπου της διυποκειμενικής επικοινωνίας [communication intersubjective]», σύμφωνα με τον οποίο: «ο πομπός λαμβάνει από τον δέκτη το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή» [«l'émetteur reçoit du récepteur son propre message sous une forme inversée»] (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73).¹⁰⁴ Έτσι λοιπόν, αυτό που θέλει να πει «το κλεμμένο γράμμα», και δη «το ανεπίδοτο γράμμα» («en souffrance»), είναι ότι: «ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» [«une lettre arrive toujours à destination»] (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73). Διάσημα λόγια με τα οποία πέφτει η αυλαία του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”».

II. Παράρτημα

Οι υποσημειώσεις, σημειώνει στον «Ταχυδρόμο-παράγοντα της αλήθειας» ο Derrida (FV, 474), είναι, αν όχι η αλήθεια, το παράρτημα όπου φανερώνεται αυτό που δεν πρέπει να λεχθεί ή, όπως λέει ο Schelling τα λόγια του οποίου δανείζεται στο *Ανοίκειο* (*Das Unheimliche*, 1919) ο Freud, αυτό που «αναδύεται στην επιφάνεια των πραγμάτων, ενώ όφειλε να παραμείνει στην αφάνεια, κρυφό».¹⁰⁵ Αυτή είναι η λογική που διέπει και το παρόν παράρτημα. Τρεις υποσημειώσεις του λακανικού κειμένου αναδύονται στην επιφάνεια με στόχο να δει το φως αυτό που παρέμεινε στο σκοτάδι ή στο ημίφως, να λεχθεί αυτό που αποσιωπήθηκε ή που ειπώθηκε με μισόλογα. Κίνηση εξάλλου τυπικά αποδομητική: τρία «περιθώρια» (marges) του λακανικού κειμένου μετατίθενται στο κέντρο και προάγονται σε βασικούς κλειδάριθμους του «Σεμιναρίου» και της ανάλυσής του. Πιστό ωστόσο στον τίτλο του πρώτου αυτού κεφαλαίου, το παράρτημα ανοίγει με την ποίηση. 3 + 1 λοιπόν –το Εν της ποίησης–, με κοινό παρονομαστή τους τον χώρο της λογοτεχνίας (Crébillon, Borges, Joyce).

II.1. «Ένα τόσο απαίσιο σχέδιο...» (Crébillon)

Τον τελευταίο λόγο στο «Κλεμμένο γράμμα» δεν τον έχει ο Poe, αλλά ο Γάλλος δραματικός ποιητής Prosper Jolyot de Crébillon (1674-1762). Πηγή του παραθέματος είναι η τραγωδία σε πέντε πράξεις *Atrée et Thyeste* (1707). Συγκεκριμένα, πρόκειται για τους στίχους 13-14 από τον μονόλογο του Ατρέα που καταλαμβάνει όλη την 5η σκηνή της 5ης πράξης του δράματος: «*Quel qu'en soit le forfait, un dessein si funeste, / s'il n'est digne d'Atrée, est digne de Thyeste.*»

α / Ο μύθος

Ο Ατρέας και ο μικρότερος αδελφός του, Θυέστης, ήταν γιοι του Πέλοπα και της Ιπποδάμειας.¹⁰⁶ Μετά τη δολοφονία, με συνεργό τη μητέρα τους, του Χρύσιππου – του πολυαγαπημένου νόθου γιου του Πέλοπα και της νύμφης Αστυόχης, που όλοι φοβούνταν ότι θα τον όριζε διάδοχό του–, και οι τρεις, εξόριστοι και καταραμένοι από τον πατέρα, βρήκαν καταφύγιο στη μυκηναϊκή ακρόπολη Μιδέα, κοντά στον βασιλιά Σθένηλο, πατέρα του Ευρυσθέα, του ανιψιού του Ατρέα. Ο Σθένηλος, αφού εξεδίωξε τον αντίπαλό του Αμφιτρύωνα από την Αργολίδα, κάλεσε κοντά του τον Ατρέα και τον Θυέστη και τους παραχώρησε την εξουσία στη μικρή πόλη. Όταν ο Ευρυσθέας, που διαδέχτηκε τον Σθένηλο, πέθανε άτεκνος, οι Μυκηναίοι έλαβαν έναν χρησμό που όριζε να διαλέξουν για βασιλιά τους έναν από τους γιους του Πέλοπα. Ο Ατρέας και ο Θυέστης διεκδίκησαν τότε, ο καθένας για λογαριασμό του, τον θρόνο και το μίσος δεν άργησε να ξεσπάσει μεταξύ τους.

Για να εκλεγεί, ο Θυέστης χρησιμοποίησε δόλο: Ο Ατρέας είχε κάποτε υποσχεθεί να προσφέρει θυσία στη θεά Άρτεμη το ωραιότερο ζώο από τα κοπάδια του, αλλά αθέτησε την υπόσχεσή του, όταν βρήκε ανάμεσά τους τον θαυμαστό αμνό με το χρυσόμαλλο δέρας. Θέλησε τότε να κρατήσει τον θησαυρό για τον εαυτό του και εμπιστεύτηκε το χρυσόμαλλο δέρας στη γυναίκα του Αερόπη, που το φύλαξε κλεισμένο σ' ένα σεντούκι. Όμως η Αερόπη το παρέδωσε κρυφά στον Θυέστη, τον εραστή της. Ενώπιον των συγκεντρωμένων Μυκηναίων, ο Θυέστης πρότεινε ύπουλα να διαλέξουν για βασιλιά αυτόν που θα είχε στην κατοχή του το χρυσόμαλλο δέρας. Ο Ατρέας, ανυποψίαστος για τη δολοπλοκία, βιάστηκε να συμφωνήσει με την

πρόταση του αδελφού του. Τότε ο Θυέστης προσκόμισε το δέρας και έγινε βασιλιάς των Μυκηνών. Ωστόσο ο Δίας, που δεν μπορούσε να ανεχτεί την αδικία, μήνυσε με τον Ερμή στον Ατρέα να προκαλέσει τον Θυέστη να βάλουν στοίχημα πως ένα άλλο θαύμα θα όριζε τον αληθινό βασιλιά: αν άλλαζε η πορεία του ήλιου, τότε θα βασίλευε ο Ατρέας· αν όχι, ο Θυέστης. Ο Θυέστης δέχτηκε και, με το θέλημα του Δία, εκείνη την ημέρα ο ήλιος ανέτειλε στη δύση και βασίλευσε στην ανατολή. Μπροστά σ' ένα τέτοιο αλάνθαστο σημάδι της εύνοιας των θεών, οι Μυκηναίοι αναγνώρισαν το σφάλμα τους και ανέβασαν στον θρόνο τον Ατρέα, ο οποίος στη συνέχεια εξόρισε τον αδελφό του.

Ανακαλύπτοντας με τον καιρό, εκτός από την απάτη με το χρυσόμαλλο δέρας, την απιστία της γυναίκας του, ο Ατρέας, με το πρόσχημα της συμφιλώσης, έστειλε να καλέσουν πίσω τον Θυέστη. Στο μεγάλο τραπέζι που στρώθηκε για τον γυρισμό του αδελφού, ο Ατρέας προσέφερε ψημένες τις σάρκες των παιδιών του Θυέστη, που κρυφά τα είχε σφάξει και τα είχε διαμελίσει. Σαν έφαγε καλά ο Θυέστης, ο Ατρέας τού παρουσίασε τα κεφάλια και τα χέρια από τα διαμελισμένα πτώματα. Φρίκη κυριεύσε τότε τον Θυέστη από την αποτρόπαια εκδίκηση του αδελφού του. Έπεσε ανάσκελα, ξέρασε το ανόσιο δείπνο και, αφού αναποδογύρισε με μια κλωτσιά το τραπέζι, έφυγε τρέχοντας και καταρώμενος όλο το γένος των Ατρείδων. Λέγεται μάλιστα πως τότε ο ήλιος «απέστρεψε το πρόσωπό του» και άλλαξε πορεία. Αυτή είναι η φρικαλέα ιστορία της παιδοθυσίας και παιδοφαγίας, που έμελλε να μείνει παροιμιώδης με την αρχαϊστική έκφραση *θυέστεια δείπνα*.

Ο Ατρέας είχε δύο γιους από την Αερόπη: τον Αγαμέμνονα και τον Μενέλαο. Στον Θυέστη είχε απομείνει μετά τη σφαγή των γιων του μόνο μια κόρη, η Πελοπία. Γυρεύοντας τρόπο να ανταποδώσει το κακό που του έγινε, ο Θυέστης απευθύνθηκε στο μαντείο των Δελφών. Ο χρησμός που έλαβε, όριζε ότι ο εκδικητής θα γεννιόταν από μια ανόσια συνένωση, από την ένωση του πατέρα των σκοτωμένων με την ίδια του την κόρη. Όταν το έμαθε αυτό η Πελοπία, δέχτηκε να ενωθεί με τον πατέρα της· έτσι γεννήθηκε ο Αίγισθος. Άλλες παραλλαγές του μύθου αναφέρουν πως ο Θυέστης, μια σκοτεινή νύχτα, χωρίς να αναγνωριστεί από την κόρη του, τη βίασε, τη στιγμή που εκείνη προσέφερε θυσία στον βωμό της Αθηνάς στη Σικυώνα, και πως η Πελοπία, αφού γέννησε, εγκατέλειψε το βρέφος στο βουνό, όπου το έθρεψε με το γάλα της μια «αίγα», γι' αυτό και το ονόμασαν Αίγισθο. Σύμφωνα πάλι με άλλες

παραλλαγές, η αιμομιξία έγινε τυχαία –δίχως να έχει οριστεί από χρησμό και δίχως να το ξέρουν και να το θέλουν πατέρας και κόρη– ως εξής: Όταν εκδιώχθηκε από την Αργολίδα η οικογένεια του Θυέστη, η Πελοπία βρέθηκε στην προστασία του βασιλιά Θεσπρωτού. Περιπλανώμενος ο Θυέστης, αρκετά χρόνια αργότερα, φιλοξενήθηκε από τον Θεσπρωτό και εκεί πατέρας και κόρη, χωρίς να αναγνωρίσει ο ένας τον άλλο, ενώθηκαν ερωτικά. Ύστερα ο Θυέστης συνέχισε μόνος τις περιπλανήσεις του. Μια μέρα πέρασε από τη Θεσπρωτία ο Ατρέας, είδε την Πελοπία, την πήρε μαζί του και, όταν αυτή γέννησε τον Αίγισθο, ο Ατρέας τον κράτησε και τον μεγάλωσε σαν δικό του.

Είτε σαν έκθετο και νόθο, είτε σαν θετό παιδί του Ατρέα, ο Αίγισθος, μόλις μεγάλωσε, μπήκε στην υπηρεσία του βασιλιά. Εκείνο τον καιρό άνθρωποι του Ατρέα συνέλαβαν και φυλάκισαν τον Θυέστη. Τότε ο Ατρέας έστειλε τον Αίγισθο, σαν πιο έμπιστό του, με την εντολή να σκοτώσει τον φυλακισμένο με κάθε μυστικότητα. Την τελευταία στιγμή ο Θυέστης αναγνώρισε στον δήμεό του τον ίδιο του τον γιο, από το σπαθί που κρατούσε: ήταν το σπαθί που του είχε πέσει τη σκοτεινή εκείνη νύχτα που πλάγιασε με την κόρη του· η Πελοπία το είχε βρει στον τόπο του βιασμού, το φύλαξε και αργότερα το έδωσε στον γιο της. Με το ίδιο σπαθί τώρα, μετά την αναγνώριση, ο Αίγισθος σκότωσε τον Ατρέα και εγκατέστησε πάλι τον Θυέστη βασιλιά στις Μυκήνες.¹⁰⁷

β / Ο Ατρέας του Crébillion ως συγκείμενο του «Κλεμμένου γράμματος»

Το γεγονός ότι συγγραφέας της «τελευταίας λέξης» στο «Κλεμμένο γράμμα» δεν είναι ο Ροε αλλά ο Crébillion, ότι οι «τελευταίες λέξεις» του διηγήματος δεν ανήκουν στον Ντυπέν αλλά είναι τρόπον τινά «κλεμμένες» από τον Ατρέα του Crébillion, επιφέρει αξιοσημείωτα επιτελέσματα που πολλαπλασιάζουν τη δυναμική λειτουργία του κειμένου. Η Barbara Johnson τα έχει αναδείξει και σχολιάσει υποδειγματικά:

Όταν αναγνωσθεί ως το συγκείμενο [context] από το οποίο έχει κλαπεί το γράμμα του Ντυπέν προς τον Υπουργό, ο Ατρέας του Crébillion είναι αξιοσημείωτος, όχι απλώς επειδή εξιστορεί μιαν εκδίκηση ως συμμετρική επανάληψη του αρχικού εγκλήματος, αλλά επειδή αυτό γίνεται ακριβώς μέσω ενός κλεμμένου γράμματος. Ένα γράμμα πληροφορεί τον Βασιλιά

Ατρέα για το μέγεθος της προδοσίας και του χρησιμεύει ως όργανο εκδίκησης· ο ίδιος ο Βασιλιάς έχει κλέψει το γράμμα – το οποίο είχε γράψει η Βασίλισσα στον εραστή της, Θυέστη, λίγο πριν από τον θάνατό της. Το γράμμα αποκαλύπτει ότι ο Πλεισθένης, που θεωρείται απ’ όλους γιος του Ατρέα, είναι στην πραγματικότητα γιος του Θυέστη, αδελφού του Ατρέα. Έχοντας κρατήσει το γράμμα και το μήνυμά του μυστικό για είκοσι χρόνια, ο Ατρέας σχεδιάζει να αναγκάσει τον Πλεισθένη, ο οποίος δεν γνωρίζει την αληθινή καταγωγή του, να διαπράξει πατροκτονία. Όταν το σχέδιό του ματαιώνεται επειδή ο Πλεισθένης αρνείται να σκοτώσει τον πατέρα της αγαπημένης του, της Θεοδάμειας, η οποία, χωρίς να το ξέρει ο Πλεισθένης, είναι αδελφή του, ο Ατρέας αναγκάζεται να δείξει το γράμμα, να επανασυνδέσει την παράνομη οικογένεια και να μεταθέσει την εκδίκησή του από την πατροκτονία που θα διέπραττε ο Πλεισθένης στην παιδοφαγία που διαπράττει ο Θυέστης. Μια Βασίλισσα που προδίδει έναν Βασιλιά, ένα αντιπροσωπευτικό αυτής της προδοσίας γράμμα που κλέβεται με σκοπό να χρησιμοποιηθεί ως μέσο εξουσίας, μια τελική επιστροφή του γράμματος στον αποδέκτη του, που συνοδεύεται από μια πράξη εκδίκησης η οποία αντιγράφει το αρχικό έγκλημα – το «Κλεμμένο γράμμα», ως ιστορία επανάληψης, είναι το ίδιο μια επανάληψη της ιστορίας από την οποία κλέβει τις τελευταίες του λέξεις. Η φροϋδική «αλήθεια» του καταναγκασμού επανάληψης δεν απεικονίζεται παραδειγματικά [illustrated] απλώς στην ιστορία· απεικονίζεται παραδειγματικά από την ιστορία. Η ιστορία υπακούει σ’ εκείνον ακριβώς τον νόμο τον οποίο αυτή η ίδια διατυπώνει· πλαισιώνεται [framed] από το ίδιο το περιεχόμενό της. Και, κατά συνέπεια, το «Κλεμμένο γράμμα» παύει πλέον να επαναλαμβάνει απλώς τη δική του «πρωταρχική σκηνή»: εκείνο το οποίο επαναλαμβάνει δεν είναι τίποτε λιγότερο από μια προηγούμενη ιστορία επανάληψης. Η «τελευταία λέξη» [last word] ορίζει τον τόπο όπου η «μη αρχικότητα» [nonfirstness] της «αρχικής λέξης» [first word] επαναλαμβάνει εαυτόν.¹⁰⁸

γ / Το δίστιχο του Crébillon: ένα σπάραγμα του πραγματικού

Την πιο συναρπαστική ωστόσο εικασία σχετικά με τη λειτουργία των στίχων του Crébillon στο διήγημα του Poe έχει διατυπώσει ο Jean-Claude Milner στο δοκίμιό του που φέρει τον τίτλο «Επιστροφή στο Κλεμμένο γράμμα».¹⁰⁹ Το κείμενο του Milner

είναι ιδιοφυές. Κομίζει δε στον αναγνώστη ό,τι ακριβώς υπόσχεται ο τίτλος του βιβλίου στο οποίο έχει συμπεριληφθεί: αναπτύσσεται δηλαδή σαν μια πραγματική «μυθοπλαστική αστυνομική εξιχνίαση» (detection fictive) της «αστυνομικής μυθοπλασίας» (detective fiction) του Poe. Η εικασία του Milner έχει επιγραμματικά ως εξής: οι στίχοι του Crébillon συνιστούν τον αδιάψευστο κειμενικό δείκτη ότι ο Ντυπέν και ο Υπουργός Ντ. είναι αδέρφια. Ασφαλώς, η συμμετρία του Ντυπέν και του Υπουργού έχει επισημανθεί από τους περισσότερους σχολιαστές, ορισμένοι εκ των οποίων μάλιστα έχουν χρησιμοποιήσει για την περιγραφή της τον όρο «αδέρφια» –ή έχουν χαρακτηρίσει τον Υπουργό ως «σωσία» του Ντυπέν–, πάντοτε όμως μεταφορικά. Η βαθιά πρωτοτυπία της ανάγνωσης του Milner είναι ότι, με ιδιοσυγκρασία ντετέκτιβ, καταδυόμενος στο σύμπαν του Poe, αποδεικνύει ότι ο Ντ. και ο Ντυπέν είναι αδέρφια –στην «πραγματικότητα». Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά.

Ο Milner μάς υπενθυμίζει ότι το τελευταίο επεισόδιο του «Κλεμμένου γράμματος» δεν έχει ακόμη επισυμβεί τη στιγμή που πέφτει η αυλαία του διηγήματος: απομένει ακόμη να ανοίξει ο Υπουργός Ντ. το γράμμα που νομίζει ότι παραμένει στην κατοχή του και να ανακαλύψει έτσι ότι του το έχουν κλέψει. Εμφορούμενος από μια πρόθεση εκδίκησης, που προστίθεται στη θέλησή του να υπηρετήσει τη Βασίλισσα, ο Ντυπέν θέλει επιπλέον να αναγνωρίσει τότε ο Υπουργός την ταυτότητα του κλέφτη. Για τον σκοπό αυτό ο Ντ. διαθέτει μian ένδειξη: ένα χωρίο γραμμένο με το χέρι του Ντυπέν και αποσπασμένο από τον *Ατρέα* του Crébillon.

Αυτό το επεισόδιο –πραγματικά «ένα επιπλέον» (un en plus) στη δομή του διηγήματος– χρήζει κατά τον Milner ερμηνείας: τόσο ως προς την ίδια του την ύπαρξη όσο και ως προς την αφηγηματική του υπόσταση. Γιατί, διερωτάται ο Milner, ως προς τι ακριβώς οι γραμμές που καταλείπει ο Ντυπέν συνιστούν ένδειξη και επιτρέπουν στον Υπουργό να ταυτοποιήσει τον κλέφτη, δηλαδή τον ίδιο τον Ντυπέν; Ασφαλώς, η ιδιόχειρη γραφή είναι εδώ κρίσιμη, αλλά σε τελική ανάλυση αυτός καθαυτός ο γραφικός χαρακτήρας το μόνο που θα αποκαλύψει στον Υπουργό είναι ότι ο Ντυπέν έγραψε δυο αράδες. Ο Ντυπέν δεν μπορεί να είναι βέβαιος ότι ο Υπουργός –ως μαιτρ της λογικής ανάλυσης– δεν θα συμπεράνει πως πρόκειται για ένδειξη *λίαν* απλή, *λίαν* προφανή και, ως τέτοια, προορισμένη να τον παραπλανήσει:

με άλλα λόγια, ότι δεν θα σκεφτεί ότι ο Ντυπέν είναι μεν αυτός που τις έχει γράψει, αλλά όχι και αυτός που έχει κλέψει το γράμμα. Πρόκειται για απλή εφαρμογή των εικασιακών αντιστροφών και της «ταύτιση[ς] της σκέψης σου με τη σκέψη του αντιπάλου σου» (PL, 15 / KG, 31), όπως απεικονίζονται στο «Κλεμμένο γράμμα» με το παράδειγμα του παιχνιδιού «μονά-ζυγά».

Ωστόσο, ο Ντυπέν πρέπει να είναι σίγουρος για το συμπέρασμα του Υπουργού, αφού σ' αυτό έγκειται η αιχμή της εκδίκης του. Πρέπει λοιπόν στην αμφίσημη ένδειξη του γραφικού χαρακτήρα να προστεθεί μια άλλη, επιβεβαιωτική της πρώτης και μονοσήμαντη. Σύμφωνα με τον Milner, η ένδειξη αυτή δεν μπορεί να είναι άλλη από το ίδιο το μήνυμα. Πρέπει λοιπόν οι ίδιοι οι *στίχοι* του Crébillon να εμπεριέχουν το στοιχείο που θα προσδιορίσει, για τον Υπουργό, την ταυτότητα του κλέφτη. Όμως, όποιο κι αν είναι αυτό, θα πρέπει να το εικάσουμε, μας εφιστά την προσοχή ο Milner, λαμβάνοντας υπ' όψιν το εξής: οι στίχοι του Crébillon παραπέμπουν υποχρεωτικά στο μήνυμα μέσω του τροποποιητή *αν* σε θέση *shifter*· όποια λοιπόν κι αν είναι η ένδειξη που παρέχουν, δεν θα λειτουργήσει παρά σε αναφορά με την ομιλία: πράγμα που σημαίνει ότι ως δέκτης ακριβώς του μηνύματος θα πρέπει ο Υπουργός να αποκαλύψει την ταυτότητα του Ντυπέν ως πομπού.¹¹⁰

Με άλλα λόγια, η εσωτερική ανάλυση των στίχων θα πρέπει να είναι αρκετή για να τους αρθρώσει με κάποια ταυτοποιητική ιδιότητα: α) του Υπουργού β) του Ντυπέν και γ) του ενός σε σχέση με τον άλλον. Τις εν λόγω ιδιότητες, και τα στοιχεία που αντλούμε από αυτές, εξακριβώνει ο Milner προχωρώντας σε μια ανοιχτή ανάγνωση της τριλογίας με πρωταγωνιστή τον Ντυπέν – πράγμα, σημειωτέον, που δεν κάνει ο Lacan και που ο Derrida, όπως θα δούμε, δεν παραλείπει να του το καταλογίσει.

Έτσι, για τον Υπουργό, γνωρίζουμε, από το «Κλεμμένο γράμμα», το μόνο διήγημα όπου εμφανίζεται, τα εξής:

- 1) το αρχικό του ονόματός του Ντ., το οποίο μας παρουσιάζεται ως αυθεντικό (PL, 8 / KG, 13), όπως και το όνομα του Διευθυντή της Αστυνομίας Γκ. (PL, 6 / KG, 8).¹¹¹
- 2) είναι ποιητής και μαθηματικός (PL, 17 / KG, 35).

- 3) έχει έναν αδελφό (*αυτόθι*).
- 4) αυτός ο αδελφός είναι ποιητής (*αυτόθι*).¹¹²
- 5) βγαίνει έξω τη νύχτα (*PL*, 9 / *KΓ*, 16: «Συχνά απουσιάζει όλη τη νύχτα από το σπίτι του»).

Για τον Ντυπέν πάλι, γνωρίζουμε, από την τριλογία όπου πρωταγωνιστεί, τα εξής:

- 6) κατάγεται από ένδοξη οικογένεια («Οι φόννοι της οδού Μοργκ»).
- 7) έχασε την περιουσία του κατόπιν μιας σειράς ατυχών γεγονότων (*αυτόθι*).¹¹³
- 8) τα γεγονότα αυτά ανάγονται σε μια οικογενειακή ιστορία (*αυτόθι*).¹¹⁴
- 9) δεν βγαίνει πια έξω παρά μόνο τη νύχτα και, εδώ και χρόνια, έχει πάψει να συναντά τον οποιονδήποτε και να τον γνωρίζει ο οποιοσδήποτε (*αυτόθι*).¹¹⁵
- 10) είναι ποιητής (*PL*, 10 / *KΓ*, 18: «... έχω κι εγώ διαπράξει στιχουργήματα»).
- 11) το όνομα που του αποδίδεται από τον αφηγητή παρουσιάζεται ως αυθεντικό.

Τέλος, για τις μεταξύ τους σχέσεις, γνωρίζουμε τα εξής:

- 12) γνωρίζονται καλά, εφόσον ο Ντυπέν μπορεί, χωρίς δυσκολία, να γίνει δεκτός στην υπουργική κατοικία (*PL*, 21 / *KΓ*, 44-45: «Με αυτές τις σκέψεις, ένα ωραίο πρωινό [...] επισκέφθηκα δήθεν τυχαία την υπουργική κατοικία»), πράγμα που έρχεται κατά τα φαινόμενα σε αντίφαση με το σημείο 9.
- 13) ήταν μαζί στη Βιέννη, όπου ο Υπουργός έπαιξε ένα άσχημο παιχνίδι στον Ντυπέν (*PL*, 23 / *KΓ*, 52: «Κάποτε στη Βιέννη, ο Ντ. μού έκανε μια βρομοδουλειά και του είχα πει τότε, γελώντας, ότι δεν θα το ξεχάσω»).
- 14) ο Υπουργός Ντ. γνωρίζει τον γραφικό χαρακτήρα του Ντυπέν (*αυτόθι*: «Ξέρει πολύ καλά τον γραφικό μου χαρακτήρα»).
- 15) ο Ντυπέν είναι σε θέση να αναπαραγάγει, κατ' ιδίαν, το μονόγραμμα του Υπουργού Ντ., σε σημείο που ο τελευταίος ξεγελιέται (*PL*, 22 / *KΓ*, 49: «[...] αντικατέστησα [το γράμμα] με ένα πανομοιότυπο, κατά την όψη, που είχα φιλοτεχνήσει στο σπίτι μου, με ακριβή απομίμηση του μονογράμματος του

Ντ., την οποία επέτυχα χρησιμοποιώντας μια σφραγίδα που κατασκεύασα από ψωμί»). Αυτό προϋποθέτει ότι ο Ντυπέν έχει στην κατοχή του ένα έγγραφο με αυτό το μονόγραμμα, κατά πάσα πιθανότητα ένα γράμμα. Μπορεί κανείς να συνδυάσει τα σημεία 14 και 15 στο ακόλουθο:

16) ο Ντυπέν και ο Υπουργός αλληλογραφούν·

17) ο Ντυπέν γνωρίζει τις ιδιαίτερες συνήθειες του Υπουργού: τις μεθόδους του και προπάντων τη θαυμαστή ενεργητικότητά του, η οποία, όπως λέει ο Ντυπέν, εκδηλώνεται μόνον «όταν δεν τον βλέπει κανείς» (*PL*, 21 / *KΓ*, 45). πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε ότι:

18) ο Ντυπέν έχει υπάρξει μάρτυρας του τρόπου με τον οποίο συμπεριφέρεται ο Υπουργός όταν δεν τον βλέπει κανείς. Με άλλα λόγια, ο Υπουργός συμπεριφέρεται με τον Ντυπέν όπως δεν συμπεριφέρεται με κανέναν άλλο: αντίφαση συμμετρική της αντίφασης που στοιχειοθετούν τα σημεία 9 και 12·

19) ο Ντυπέν ξέρει ποια θέματα μπορούν να κινήσουν το ενδιαφέρον του Υπουργού (*PL*, 22 / *KΓ*, 48: «[...] ενεθάρρυνα μια πολύ ζωντανή συζήτηση με τον Υπουργό, για θέμα το οποίο ήξερα πως τον ενδιέφερε και τον ερέθιζε»).

Ό,τι προηγείται οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, ανάμεσα στον Υπουργό και τον Ντυπέν, υπάρχουν μια ιδιαίτερη οικειότητα, καθώς και μια κάποια ομοιότητα: και οι δύο έχουν παρόμοιες συνήθειες (πρβ. σημεία 5 και 9) και καθένας συμπεριφέρεται με τον άλλον όπως δεν συμπεριφέρεται με κανέναν (πρβ. σημεία 12 και 18). Διαγράφεται επομένως μια σχέση, η ακριβής φύση της οποίας δεν μπορεί ωστόσο να εξακριβωθεί άμεσα βάσει των ρητών ενδείξεων που περιέχονται στο διήγημα. Απομένει λοιπόν, θα πει ο Milner, να προχωρήσουμε μέσω ενός έμμεσου συλλογισμού, ο τύπος του οποίου εξάλλου έχει περιγραφεί από τον ίδιο τον Poe.

Από την άποψη αυτή, οι παραπάνω απαριθμημένες πληροφορίες χωρίζονται σε δύο ομάδες: σε αυτές που φαίνονται αναγκαίες για την οικονομία του διηγήματος, εξηγώντας ορισμένες περιστάσεις και ορισμένες συμπεριφορές· και σε εκείνες, αντιθέτως, που μοιάζουν περιττές και, ως τέτοιες, κινούν εύλογα την προσοχή και την υποψία μας: μη όντας αναγκαίες για την οικονομία της αφήγησης, μήπως η παρουσία τους είναι μιας άλλης εμβέλειας και σημασίας;

Υπάρχουν δύο πληροφορίες αυτού του είδους: η μία είναι ότι ο Υπουργός Ντ. έχει έναν αδελφό ποιητή· η άλλη, ότι ο Ντυπέν είναι ποιητής. Καμιά τους δεν εξυπηρετεί τη δράση· τουναντίον, αποτελούν την αφορμή για μια μακρά παρέκβαση. Αν, σ' αυτές τις πληροφορίες, χαρίσουμε τη δέουσα προσοχή, γίνεται αυτομάτως φανερό ότι συνδυάζονται μετ' ευκολίας σε μία και μόνη: γιατί ο ποιητής αδελφός του Υπουργού να μην είναι ο ίδιος ο Ντυπέν; Έτσι, θα συνδιατάσσονταν, κατά τον Milner, και δη με μία και μόνη κίνηση, ένα σύνολο σημείων: το αρχικό Ντ. – είτε ο Υπουργός έχει κρατήσει το επώνυμό του *Ντυπέν*, είτε το έχει αλλάξει διατηρώντας το αρχικό· οι ομοιότητες στη συμπεριφορά και η ιδιαίτερη οικειότητα· οι πρότερες σχέσεις και το γεγονός ότι χάλασαν έπειτα από ένα άσχημο παιχνίδι, που ίσως δεν είναι άλλο από εκείνη την οικογενειακή ιστορία για την οποία γίνεται λόγος στους «Φόνους της οδού Μοργκ» (πρβ. σημεία 8 και 13)· τέλος, ο ένδοξος χαρακτήρας της οικογένειας του Ντυπέν, ο οποίος δικαιολογείται επαρκώς από τη λαμπρή θέση του Υπουργού Ντ.

Ο Milner μάς εφιστά την προσοχή ότι, αν συμπεραίναμε από τα σημεία 3, 4 και 10 ότι ο Ντυπέν είναι αδελφός του Υπουργού, τότε θα διαπράτταμε πραγματικά το συλλογιστικό σφάλμα του τύπου *non distributio medii*, για το οποίο κατηγορείται, αδίκως άλλωστε, ο Διευθυντής.¹¹⁶ Όμως, όπως λέει ο Milner, αυτό που λειτουργεί αποδεικτικά, δεν είναι ο ίδιος ο συλλογισμός, είναι αυτή η «σύγκλιση ενδείξεων» (*convergence d'indices*) την οποία επιτρέπει το συμπέρασμά του. Ένας τέτοιος τρόπος συλλογισμού, λανθασμένος από την άποψη της γενικής λογικής, είναι ωστόσο ο τρόπος ακριβώς του οποίου την εγκυρότητα αντιποιείται ο Ροε. Κατ' αυτόν τον τρόπο, π.χ., στο «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ», ο Ντυπέν βεβαιώνεται ότι το αγνώστων στοιχείων πτώμα που ανασύρεται από τις όχθες του Σηκουάνα είναι η σορός της εξαφανισμένης *grisette*. Όπως λέει ο δαιμόνιος ντετέκτιβ:

Το ζήτημα [...] δεν είναι πως το πτώμα που βρέθηκε είχε τις καλτσοδέτες της αγνοούμενης κοπέλας, ή τα παπούτσια της, ή το καπέλο της, ή τα λουλούδια του καπέλου της, ή τα πόδια της, ή ένα χαρακτηριστικό σημάδι στο μπράτσο, ή τις γενικές αναλογίες και το γενικό παρουσιαστικό της – το ζήτημα είναι πως το πτώμα είχε το καθένα απ' αυτά ξεχωριστά, και όλα αυτά μαζί. (MMR, 187 / MMP, 159· μτφ. τροποποιημένη)

Έτσι και στο «Κλεμμένο γράμμα», το γεγονός ότι ο Ντ. ή ο Ντυπέν έχουν το τάδε ή το δείνα επιμέρους χαρακτηριστικό, δεν συνιστά από μόνο του απόδειξη· αυτό που έχει αξία είναι ότι η εικασία περί της συγγένειάς τους τα φωτίζει ταυτοχρόνως όλα. Κοντολογίς, η απόδειξη της εικασίας βρίσκεται στη γονιμότητά της (*fécondité*):¹¹⁷

Αυτό που, από μόνο του, δεν θα ήταν τεκμήριο ταυτότητας, καθίσταται, δυνάμει της επιβεβαιωτικής θέσης του, η πλέον αδιάσειστη απόδειξη. [...] Καθένα διαδοχικά είναι ένα πολλαπλάσιο στοιχείο – μια απόδειξη που δεν προστίθεται σε μιαν άλλη, αλλά πολλαπλασιάζεται κατά εκατοντάδες ή χιλιάδες. (*MMR*, 187 / *MMP*, 157-158· μτφ. τροποποιημένη)

Υπόθεση εργασίας του Milner είναι λοιπόν ότι το «Κλεμμένο γράμμα» υπακούει ακριβώς στη λογική των συγκλινουσών ενδείξεων, στην οποία ο ήρωάς του με τόση πεποίθηση βασίστηκε στην προηγούμενη έρευνά του.¹¹⁸ Και θεωρώντας την εν λόγω σύγκλιση ως επαρκώς εδραιωμένη πλέον, προχωράει, προς επίρρωση της εικασίας του περί της συγγένειας των δύο προσώπων, στην ανεύρεση μίας ακόμη ένδειξης στην οποία η εν λόγω εικασία θα έριχνε φως.

Αυτή η ένδειξη, από μόνη της, είναι επουσιώδης ασφαλώς, πλην όμως, στην ίδια πάντα λογική, δεν στερείται επιβεβαιωτικής ισχύος: γνωρίζουμε ότι Dupin είναι το όνομα ενός Γάλλου πολιτικού, που αναφέρεται σε ένα βιβλίο για το οποίο ο Poe είχε γράψει μια κριτική τον ίδιο μήνα κατά τον οποίο δημοσίευσε το πρώτο του διήγημα με ήρωα τον Ντυπέν, τους «Φόνους της Οδού Μοργκ».¹¹⁹ Ωστόσο, το πλήρες όνομα αυτού του προσώπου δίνεται πάντοτε υπό τη μορφή Dupin ο *πρεσβύτερος*, προκειμένου να διακριθεί από τους αδελφούς του.¹²⁰ Με άλλα λόγια, απ' όλα τα πιθανά ονόματα, ο Poe διάλεξε ακριβώς, υπογραμμίζει ο Milner, το όνομα ενός άνδρα ο οποίος δηλώνεται δομικά ως *αδελφός*. Αυτή η αναφορά στον Dupin τον πρεσβύτερο είχε μεν ανέκαθεν επισημανθεί από τους σχολιαστές, αλλά κατά τρόπο παράξενο: αφενός, το όνομα του Dupin του πρεσβύτερου θα είχε υποτίθεται δανειστεί ο ήρωας-ερευνητής του Poe· αφετέρου, όμως, το *πρόσωπό* του θα είχε χρησιμεύσει ως πρότυπο για τον Υπουργό Ντ. Αυτό προϋποθέτει ότι ο Dupin ο πρεσβύτερος υπηρέτησε δύο σκοπούς εξολοκλήρου διακριτούς, και δη ασυνάρτητους. Αν όμως υποτεθεί ότι ερευνητής και Υπουργός είναι αδελφοί, τότε, κατά τον Milner, όλα εναρμονίζονται. Η ιστορική φυσιογνωμία του Dupin του πρεσβύτερου, ως μήτρα,

χρησίμευσε: α) ως αδελφός (υπάρχουν δύο αδελφοί στον Ροε)· β) ως πολιτικός (είναι ο Υπουργός Ντ.)· γ) ως όνομα (είναι ο ερευνητής Ντυπέν).

Η «μυθοπλαστική αστυνομική εξιχνίαση» του Milner δεν σταματά όμως εδώ. Διότι δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο τελικός όρος της σύγκλισης δεν είναι άλλος από την ένδειξη απ' την οποία ξεκίνησαν όλα: δηλαδή οι στίχοι του Crébillon. Αυτό που θα επιτρέψει στον Υπουργό Ντ. να ταυτοποιήσει, μέσω αυτών και χωρίς την παραμικρή αμφισημία, τον κλέφτη, είναι πράγματι η πλέον προφανής σημασία τους: ως στίχοι που προφέρονται από έναν αδελφό, έτοιμο να πάρει εκδίκηση από τον αδελφό του, επιτρέπουν στον Υπουργό να αναγνωρίσει, κατά ακριβή αναλογία, ότι το χτύπημα που υπέστη είχε τον χαρακτήρα εκδίκησης και προερχόταν, στην περίπτωση του, όπως και στην περίπτωση του τραγικού ήρωα, από τον ίδιο του τον αδελφό: σαν τον Θυέστη, είναι κι αυτός προορισμένος να καταβροχθίσει τους καρπούς της ίδιας του της ίντριγκας, αναγκαζόμενος να αντιμετωπίσει έτσι τον Ατρέα του, δηλαδή τον Ντυπέν.

Σύμφωνα με τον Crébillon, το μίσος του Ατρέα για τον Θυέστη είχε ως θρυαλλίδα μια γυναίκα. Μόλις ο Ατρέας είχε νυμφευθεί την Αερόπη, ο Θυέστης τού την έκλεψε. Ωστόσο, ξέρουμε από την τριλογία ότι ο Ντυπέν γνώρισε τρεις δοκιμασίες: την απώλεια της περιουσίας του, ένα οικογενειακό δράμα και ένα άσχημο παιχνίδι που του έπαιξε ο Υπουργός Ντ. Ότι οι τρεις αυτές δυστυχίες ανάγονται σε μία, το έχουμε ήδη συμπεράνει. Γιατί λοιπόν να μην εικάσουμε, βάσει της τραγωδίας του Crébillon, ότι ο Ντ. έδρασε, απέναντι στον Ντυπέν, όπως ακριβώς ο Θυέστης απέναντι στον Ατρέα, κλέβοντάς του, στη Βιέννη, τη γυναίκα την οποία είχε μόλις παντρευτεί (ή ήταν έτοιμος να παντρευτεί), προκαλώντας επιπλέον την οικονομική καταστροφή του αδελφού του; Υπάρχει άραγε ασχημότερο παιχνίδι απ' το να κλέψει ένας αδελφός τη γυναίκα του αδελφού του; Αυτό δεν θα ήταν άραγε το αποκορύφωμα ενός οικογενειακού δράματος; Επομένως, πίσω από την εκδίκηση του Ντυπέν, όπως και από εκείνη του Ατρέα, κρύβεται μια γυναίκα.¹²¹ όπως και η εκδίκηση του Ατρέα, έχει ως μέσο της ένα ον που το ίδιο το θύμα το έφερε στην ύπαρξη: στην περίπτωση του Θυέστη, τα παιδιά του· στην περίπτωση του Υπουργού, το γράμμα που αυτός κυριολεκτικά ανα-παρήγαγε.

Όσον αφορά τώρα στην ερμηνεία του μηνύματος που αφήνει ο Ντυπέν, αυτή δεν θα δυσκολέψει τον Υπουργό: αρκεί να θυμηθεί τον Crébillon. Οι παρατιθέμενοι στίχοι προέρχονται από το στόμα του Ατρέα, ο οποίος προετοιμάζει την εκδίκησή του και αναλογίζεται τον μυσάρο χαρακτήρα της. Σε μια κατάσταση ενδοσκόπησης, κλασική στην τραγωδία, αντιπαρέρχεται μια κρίση συνειδήσεως: η πράξη που πρόκειται να εκτελέσει δεν είναι άραγε ανάξιά του; Τι σημασία έχει, αποκρίνεται στον εαυτό του: «*Αν είναι ανάξια του Ατρέα, είναι άξια του Θυέστη*». Το άγος που στιγματίζει το σχέδιό του δεν είναι λοιπόν παρά το άγος που έχει στιγματίσει αυτόν ο οποίος ετοιμάζεται να πέσει θύμα του σχεδίου του. Αναδεικνύεται εδώ η διαλεκτική της ανταλλαγής και της συμμετρίας που οργανώνει ολόκληρο το διήγημα: κατά τον ίδιο τρόπο, ο Ντυπέν διέπραξε μια πράξη που ο ίδιος την κρίνει ως ανάξια –να κλέψει ένα γράμμα–, αλλά αυτή η πράξη επαναλαμβάνει απλώς την αναξιότητα μιας άλλης, την οποία έχει διαπράξει προηγουμένως ο Ντ., ο αδελφός του. Ο Ντυπέν ιδιοποιείται λοιπόν τα λόγια του Ατρέα και τα επαναλαμβάνει: σαν τον Ατρέα, σχολιάζει την ίδια του την εκδίκηση, το κρίμα της οποίας αποδέχεται, σαν πληρωμή για ένα προγενέστερο κρίμα. Όμως, ενεργώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο, κάνει ένα επιπλέον κόλπο, που δεν απαντά στον Crébillon. Διότι αυτό το «*απαίσιο σχέδιο*», που δεν είναι άλλο από την εκδίκηση, ποια είναι η ουσία του, αν όχι οι ίδιοι οι στίχοι; Χωρίς αυτό το τελευταίο γράμμα, απλό πανομοιότυπο ενός άλλου γράμματος, που και το ίδιο είχε με τη σειρά του παραχαραχθεί, δεν θα είχε υπάρξει η αντικατάσταση που επέτρεψε στον Ντυπέν να υπηρετήσει τη Βασίλισσα. Χωρίς όμως το μήνυμα που φέρει, δεν θα υπήρχε εκδίκηση. Επομένως, οι στίχοι που απευθύνονται από τον Ντυπέν στον Ντ., παραπέμποντας υποχρεωτικά στο μήνυμα μέσω της λέξης *αν*, δεν δηλώνουν τίποτε άλλο από την ίδια τους την εκφορά. Το σχέδιο που κατονομάζουν δεν εκπληρώνεται παρά μόνο μέσω αυτών και δεν συνίσταται πάρα μόνο σ’ αυτούς· καθένας από τους όρους του μηνύματος το οποίο αρθρώνουν είναι έτσι ικανός και αναγκαίος για να προκαλέσει και να εγγυηθεί αυτό χωρίς το οποίο ο Ντυπέν δεν θα είχε εξασφαλίσει αυτό που επιθυμούσε: τη βεβαιότητα του Υπουργού. Όπως αποφαίνεται ο Milner:

Το δίστιχο είναι το μήνυμα του διηγήματος. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία περί αυτού: απ’ όλα τα σκόρπια κείμενα, μόνον αυτό διασώζεται. Στα συμβολικά γράμματα, στα φαντασιακά έγγραφα, το απόσπασμα του Crébillon προστίθεται σαν ένα σπάραγμα του πραγματικού.¹²² Η σημασία

του είναι γνωστή: ο Ντυπέν, ο Υπουργός και το μίσος τους, συμμετρικό και διχαστικό.¹²³

Αδελφοί και εχθροί, οι δύο Ντυπέν είναι κρυφά και μυστικά. Όμως, ταυτοί, ίσοι και αντίπαλοι είναι ανοιχτά και φανερά. Σ' αυτό ακριβώς στηρίζεται ο μηχανισμός ολόκληρου του διηγήματος: στη διυποκειμενική συμμετρία δύο διανοιών ως εν κατόπτρω. «[H] ταύτιση της σκέψης σου με τη σκέψη του αντιπάλου σου» (PL, 15 / KG, 31): αυτή ακριβώς είναι η τεχνική, η μόνη την οποία ο Ντυπέν διατείνεται ότι κατέχει αληθινά. Πώς λοιπόν να μην συνδυάσουμε τη δήλη συμμετρία με την άδηλη αδελφική συγγένεια, και να μην καταλήξουμε στο συμπέρασμα: οι δύο αδελφοί είναι δίδυμοι!¹²⁴ Αυτή είναι, ολοκληρωμένη, η εικασία του Milner. Έτσι, κατά τον Milner, το «Κλεμμένο γράμμα» φαίνεται να βασίζεται στη δομή των *Μεναίχμων*¹²⁵ και να επαναλαμβάνει, συγκεκαλυμμένα, μια σειρά άλλων διηγημάτων του Poe, με επικεφαλής τον *Ουίλλιαμ Ουίλσον* (William Wilson, 1845 [1839]). Θυμόμαστε ότι πρόκειται για την ιστορία ενός απατεώνα που όλα του τα σχέδια παρεμποδίζονται από έναν σωσία του, και επιπλέον συνονόματό του. Το διήγημα τελειώνει με μια θανάτωση: ανίκανος ν' απαλλαγεί απ' αυτόν που τον καταδιώκει και τον αντιστρατεύεται, ο απατεώνας τον σκοτώνει.

Από την οπτική γωνία του Υπουργού Ντ., αυτό που συμβαίνει στο διήγημα είναι απολύτως όμοιο: τη στιγμή που νομίζει ότι έχει πετύχει τον σκοπό του, ο δίδυμος αδελφός τού καταστρέφει τα σχέδιά του. Η παραλληλία καθίσταται δε πλήρης, όταν ο Ντυπέν αναφέρει τι θα είχε συμβεί αν τυχόν είχε επιχειρήσει ανοιχτά να ανακτήσει το γράμμα. Όπως ακριβώς ο Ουίλλιαμ Ουίλσον, ο Υπουργός θα είχε σκοτώσει τον δίδυμό του:

Ο Ντ. [...] βρίσκεται σε δύσκολη θέση και είναι ικανός για όλα. Στο σπίτι του υπάρχουν υπηρέτες που περιφρουρούν τα συμφέροντά του. Αν είχα κάμει την απερίσκεπτη απόπειρα την οποία ανέφερες, μπορεί να μην έβγαινα ποτέ πια ζωντανός από τα υπουργικά δώματα. (PL, 23 / KG, 50)

Ωστόσο, αυτό που λαμβάνει χώρα είναι αντιθέτως ότι ο Ντυπέν συντρίβει τον Ντ. και τον παρασύρει στον Άδη: *facilis descensus Averno* (PL, 23 / KG, 51). Η παραλληλία καθίσταται τότε συμμετρική αντιστροφή. Αλλά ο Ντυπέν δεν είναι τότε σαν να ακούει τον Ντ. να του λέει, όπως ο Ουίλλιαμ Ουίλσον τον σωσία του:

«Νίκησες, κι εγώ παραδίδομαι. Μα ωστόσο, από εδώ και μπρος, είσαι κι εσύ νεκρός – νεκρός για τον Κόσμο, για τους Ουρανούς, για την Ελπίδα! Μέσα από 'μένα υπήρχες – και θανατώνοντάς με, δες το σ' αυτή την εικόνα, που είναι η δική σου εικόνα, πόσο ολοκληρωτικά φόνευσες τον εαυτό σου.»¹²⁶

II.2. *Nullibiété* (Borges)

«Μήπως λοιπόν το γράμμα, από όλα τα αντικείμενα, ήταν προικισμένο με την ιδιότητα της *nullibiété*: για να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον όρο που το γνωστό λεξικό του Roget αντλεί από τη σημειολογική ουτοπία του επισκόπου Wilkins;» (SLV, 23 / ΣΚΓ, 36) ρωτά ο Lacan· ερώτηση στην οποία προσαρτά την ακόλουθη υποσημείωση:

Αυτή την ίδια που ο Κος Χόρχε Λουίς Μπόρχες αναδεικνύει μέσα στο έργο του, το τόσο εναρμονισμένο με τη φύση [phylum] των λόγων μας, και την οποία κάποιοι άλλοι συγγραφείς επαναφέρουν στις σωστές της διαστάσεις. Βλ. *Les Temps modernes*, Ιούνιος-Ιούλιος 1955, σσ. 2135-2136, και Οκτώβριος 1955, σσ. 574-575.

Θα πρέπει ωστόσο να σταθούμε στον περίεργο όσο και σπάνιο όρο *nullibiété*, καθώς δεν συνιστά ένα οποιοδήποτε σημαίνον, αλλά ένα επικαθορισμένο σημαίνον όπου συμπυκνώνεται ένα ολόκληρο δίκτυο σχέσεων: από τον Lacan στον Roget, από τον Roget στον Wilkins, από τον Wilkins στον Borges, και από τον Borges πάλι στον Lacan. Θα επικεντρωθούμε σ' αυτή την τελευταία, μέσω της οποίας θα φωτιστούν και οι προηγούμενες.

α / Ο Lacan και ο/με τον Borges – *buried in a footnote*

Ο John T. Irwin, σε ένα έργο αναφοράς για τη μελέτη του λογοτεχνικού εκείνου είδους που άρχεται με τον Poe και που ακούει στο όνομα «αστυνομική ιστορία» (detective story),¹²⁷ έχει διατυπώσει την άποψη ότι, στην υποσημείωση του Lacan – όπου, κατά τον συγγραφέα, βρίσκεται «καταχωνιασμένη» (buried) ολόκληρη η σχέση του Lacan με τον Borges– ανιχνεύεται κάτι το «παράξενο» (odd), «μια ανοίκεια [uncanny] αίσθηση που αποτελεί συνήθως την αύρα ενός ασυνείδητου μηχανισμού, μιας απώθησης και μιας επιστροφής».¹²⁸ κάτι της τάξεως του απωθημένου, συνεπώς, που δεν μπορεί παρά να άπτεται της σχέσης του Lacan με τον Borges και που επιστρέφει δυνάμει του μαγικού σημαίνοντος *nullibiété*. Αξίζει να παρακολουθήσουμε εκ του σύνεγγυς τον αναλυτικό, α λα Ντυπέν, συλλογισμό του,

μεταξύ άλλων για τον πραγματολογικό πλούτο από τον οποίο εξαρτά την τεκμηρίωσή του.

Στην αφετηρία του συλλογισμού του Irwin συναντούμε την υπόθεση ότι αυτό που κατηύθυνε αρχικά την προσοχή του Lacan στην αριθμητική/γεωμετρική δομή του «Κλεμμένου γράμματος», και επομένως υπέβαλε το αφήγημα του Poe ως ιδεώδες κείμενο για μια αναλυτική ανάγνωση που θα πρόβαλλε την τριαδική/τριγωνική δομή στο πεδίο όπου κατανέμεται η θεμελιώδης σχέση μεταξύ τυφλότητας και ορατότητας/ενόρασης, υπήρξε η αστυνομική ιστορία του Borges «Ο θάνατος και η πυξίδα» (1942), την οποία ο Irwin εξετάζει ως μπορχεσική ανάγνωση και επαναγραφή του «Κλεμμένου γράμματος» – κυρίως σε ό,τι αφορά την αριθμητική/γεωμετρική δομή του τελευταίου.¹²⁹

Το έργο του Irwin, στο σύνολό του, πραγματεύεται εξαντλητικά –και εμπνευσμένα ομολογουμένως– το μεγαλόπνοο σχέδιο που συνέλαβε, και εκτέλεσε, ο Borges να επανιδρύσει το λογοτεχνικό είδος της «αστυνομικής ιστορίας ανάλυσης» (analytic detective story) αναδιπλασιάζοντας τρόπον τινά τις απαρχές του, ξαναγράφοντας δηλαδή τη, θεμέλια του είδους, τριλογία του Poe με τρία δικά του αστυνομικά διηγήματα, μετά εκατό έτη: επωνύμως και κατά χρονολογική σειρά, τα: «Ο κήπος με τα διακλαδωτά μονοπάτια» (1941), «Ο θάνατος και η πυξίδα» (1942) και «Ο Αμπενχακάν ελ Μποχαρί, νεκρός στο λαβύρινθό του» (1951).¹³⁰ Παράλληλα, αποτιμά την επιτυχία του εν λόγω σχεδίου, εξετάζοντας κατά πόσον η, μέσω της επαναγραφής, μπορχεσική επανεμφάνιση του Poe, η μπορχεσική «Επιστροφή στον Poe», αποτέλεσε τη βάση για τις ισχυρότερες σύγχρονες αναγνώσεις του «κύκλου Ντυπέν» – της λακανικής συμπεριλαμβανομένης.

Ο Irwin μάς υπενθυμίζει ότι πρωτεργάτης στη διάδοση του έργου του Borges στη Γαλλία υπήρξε ο πολύς Roger Caillois. Το 1951, ο Caillois εξέδωσε στο Παρίσι μια μετάφραση (από τους P. Verdevoye και Nestor Ibarra) των *Μυθοπλασιών* (*Ficciones*, 1944) του Borges, της συλλογής στην οποία περιέχονται τόσο ο «Κήπος με τα διακλαδωτά μονοπάτια» όσο και ο «Θάνατος και η πυξίδα». Έξι λοιπόν χρόνια πριν από την πρώτη δημοσίευση του λακανικού «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» (1957), κυκλοφορούσε ήδη στη Γαλλία μια ευρέως διαδεδομένη μετάφραση του «Ο θάνατος και η πυξίδα», υπό την αιγίδα του Caillois, και,

δεδομένης της εγνωσμένης επιρροής του τελευταίου στον Lacan, είναι ήκιστα πιθανό να μην είχε διαβάσει ο Lacan το διήγημα του Borges κάποια στιγμή γύρω στις αρχές του '50.

Θυμίζουμε ότι, παρουσιάζοντας το κλεμμένο γράμμα ως μοντέλο για το λακανικό σημαίνον, ο Lacan εφιστά την προσοχή στη μοναδική και παράδοξη ιδιότητα του γράμματος –ως, όπως λέει, «συμβόλου μιας απουσίας» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 39)– η οποία δεν μας επιτρέπει να λέμε για το κλεμμένο γράμμα ότι «πρέπει, καθ' ομοίωση των άλλων αντικειμένων, να βρίσκεται ή να μη βρίσκεται κάπου, αλλά ότι, κατ' αντίθεση προς αυτά, θα βρίσκεται και δεν θα βρίσκεται εκεί που είναι, όπου κι αν πάει» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 39), μη παραλείποντας επιπλέον να τονίσει ότι: «το γράμμα διατηρεί πράγματι τέτοιες σχέσεις με τον τόπο [lieu], για την απόδοση των οποίων καμία γαλλική λέξη δεν έχει την εμβέλεια του αγγλικού προσδιορισμού: *odd*» (SLV, 23 / ΣΚΓ, 36-37). Για να δηλώσει αυτήν τη μοναδική και παράδοξη ιδιότητα, ο Lacan κάνει χρήση του όρου *nullibiété*, τις πηγές του οποίου και κατονομάζει.

Η παραπομπή στο τεύχος Ιουνίου-Ιουλίου των *Temps modernes* αντιστοιχεί στις εναρκτήριες σελίδες μιας μετάφρασης του δοκιμίου του Borges «Η αναλυτική γλώσσα του Τζον Ουίλκινς» (ενός από τα έξι συνολικά δοκίμια του Borges που περιλάμβανε το τεύχος), ενώ η παραπομπή στο τεύχος Οκτωβρίου αντιστοιχεί στις σελίδες μιας επιστολής προς τον εκδότη από τον M. Pober, στην οποία σχολιάζεται το εν λόγω δοκίμιο.

Όπως πληροφορούμαστε από τον ίδιο τον Borges,¹³¹ ο Άγγλος κληρικός και επιστήμονας John Wilkins (1614-1672) χρημάτισε εφημέριος του παλατινού πρίγκιπα Καρόλου-Λουδοβίκου, ονομάστηκε πρύτανης ενός απ' τα κολέγια της Οξφόρδης, υπήρξε ο πρώτος γραμματέας της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου, ενώ μεταξύ του πλήθους των ενδιαφερόντων του (για τη θεολογία, την κρυπτογραφία, τη μουσική, την κατασκευή διαφανών κυψελών, την τροχιά ενός αόρατου πλανήτη, τη δυνατότητα για ένα ταξίδι στη Σελήνη), προεξάρχει το θεωρητικό του έργο σχετικά με τη «δυνατότητα και τις αρχές μιας οικουμενικής γλώσσας». Σ' αυτό το τελευταίο πρόβλημα αφιέρωσε το ογκώδες (600 σελίδες μεγάλου σχήματος) βιβλίο του *Απόπειρα διαμόρφωσης ενός πραγματικού χαρακτήρα και μιας φιλοσοφικής γλώσσας* (*An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language*, Λονδίνο, 1668).

Ο Borges σημειώνει ότι «[σ]την οικουμενική γλώσσα που συνέλαβε ο Ουίλκινς στα μέσα του 17ου αιώνα, κάθε λέξη αυτοορίζεται»:

Διαίρεσε το σύμπαν σε σαράντα κατηγορίες ή γένη, υποδιαιρούμενα σε υποκατηγορίες, υποδιαιρούμενες με τη σειρά τους σε είδη. Καθόρισε για κάθε γένος ένα μονοσύλλαβο των δύο γραμμάτων· για κάθε υποκατηγορία, ένα σύμφωνο· για κάθε είδος, ένα φωνήεν. Παραδείγματος χάριν: *de* σημαίνει «στοιχείο»· *deb*, «το πρώτο των στοιχείων, τη φωτιά»· *deba*, «ένα μέρος τού στοιχείου φωτιά, μια φλόγα».¹³²

Στην επιστολή του προς τον εκδότη, ο Pobers επισημαίνει ότι στις απαρχές αυτής της φιλοσοφικής γλώσσας, η οποία αντικαθιστά αυθαίρετες λέξεις και εκφράσεις με ένα σύστημα γραμμάτων και συλλαβών που διαθέτουν μιαν ορισμένη σημασία, δεν εντοπίζεται ο Wilkins. Είχε επινοηθεί από έναν άλλο λόγιο της Οξφόρδης, τον George Dalgarno, και η εργασία του Wilkins απλώς συμπλήρωσε και τελειοποίησε το σχέδιο που είχε εξαγγελθεί, το 1661, με την πραγματεία του Dalgarno *Ars Signorum vulgo character universalis et Lingua Philosophica*.

Κατόπιν τούτου, ο Irwin προβληματίζεται για το ακριβές νόημα της λακανικής παραπομπής στον Borges. Όπως προείπαμε, ο Lacan αναδεικνύει τη μοναδική και παράδοξη ιδιότητα του γράμματος ως συνάρτηση της ιδιαιτερότητας της σχέσης του με τον τόπο· και για να κατονομάσει την ιδιότητα αυτή, έχει βρει την τέλεια λέξη, *nullibiété*, μια λέξη που το λεξικό του *Roget* αναφέρει ότι απαντά για πρώτη φορά σε έργο του John Wilkins, του ίδιου John Wilkins του οποίου την οικουμενική αναλυτική γλώσσα ο Borges συζητά σε ένα δοκίμιο που «εναρμονίζεται» με τις αναπτύξεις του Lacan.

Ο Lacan ξαναβρίσκει λοιπόν τα ίχνη της λέξης στο *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* (1η έκδοση 1852), τον περίφημο θησαυρό της Αγγλικής γλώσσας που πήρε το όνομά του από τον Άγγλο φυσικό και πολυμαθή Δρ Peter Mark Roget,¹³³ ο οποίος εμπνεύστηκε στο έργο του από το δεύτερο ειδικά μέρος του συγγράμματος του Wilkins – εκείνο που συνίσταται σε μια «εξαντλητική ταξινόμηση των εννοιών σε όλες τις σφαίρες της σκέψης».¹³⁴ Το *Roget* αποθησαυρίζει την επινοημένη από τον Wilkins λέξη – *nullibiety* στην πρωτότυπή της μορφή. Στη

γαλλική της εκδοχή είναι ανεύρετη στα οικεία λεξικά· πρόκειται προφανώς για μεταφραστική πρόταση του Lacan.¹³⁵

Στο έργο του Wilkins, η ιδιότητα της *nullibieté* συγκαταλέγεται στην κατηγορία του χώρου, των «λέξεων» των «σχετικών με τον χώρο» (*Words relating to space*), στην υποκατηγορία: *space wherein anything is contained* (ο «χώρος εντός του οποίου περιέχεται οτιδήποτε»)· περαιτέρω, στην υποκατηγορία: *when a thing is in every place; or none* («όταν ένα πράγμα είναι σε κάθε τόπο/παντού· ή σε κανέναν/πουθενά»). Ο Wilkins προτείνει τότε δύο όρους αντιστοίχως: για το «παντού», τον υπαρκτό όρο *ubiquity* (από το λατινικό επίρρημα *ubique*, «παντού»), συνώνυμο της *omnipresence* («πανταχού παρουσία»)· για το «πουθενά», τον επινοημένο όρο *nullibieté*, τον οποίο και σχηματίζει προφανώς, κατά το πρότυπο της *ubiquity*, από το λατινικό επίρρημα *nullibi*, «πουθενά».

Εκκρεμεί, ωστόσο, η πολιτογράφηση του όρου στο εντόπιο γλωσσικό κατάστιχο, εξαιρετικά δυσχερής, καθόσον λείπει από την Ελληνική το ουσιαστικό εκείνο που θα δήλωνε την ιδιότητα ή την κατάσταση του να (μην) βρίσκεται κάτι σε κανέναν τόπο/πουθενά. Πιθανοί νεολογισμοί όπως, λ.χ., *ουδαμότητα* (από το επίρρημα *ουδαμού*, «πουθενά»), παραβιάζουν τα όρια ανοχής της ελληνικής γλώσσας, εξαναγκάζοντας σε περιφραστικές αποδόσεις όπως «πανταχού απουσία» ή «ουδαμού παρουσία» (ΣΚΓ, 36, 118). Η λέξη *ουτοπία* θα προσφερόταν ενδεχομένως χάρη στην ετυμολογία της (= *ου* + *τόπος*), πλην όμως –από τον Thomas More και μετά (*Utopia*, 1516)– η χρήση της είναι οριστικά και αποκλειστικά υποθηκευμένη σε κοινωνικοπολιτικούς απόηχους (κάτι που μετριάζεται κάπως με τη γραφή *ου-τοπία*). Ωστόσο, τα συμφραζόμενα του λακανικού κειμένου αίρουν τη δυσκολία, καθοδηγώντας μας να προτείνουμε ως απόδοση του όρου *nullibieté* την ελληνική λέξη *ατοπία*, η οποία φέρει την ειδικότερη σημασία τού να μην βρίσκεται κάτι στον οικείο τόπο, και κατ' επέκταση του άτοπου με την έννοια του παράδοξου, του αλλόκοτου, του ιδιάζοντος, του ασυνήθους· έχει επομένως το αδιαφιλονίκητο προσόν να αποδίδει επακριβώς τις σχέσεις (*odd*) που, σύμφωνα με τον Lacan, διατηρεί το γράμμα με τον τόπο.

Ας επανέλθουμε όμως στις εικασίες του Irwin, ο οποίος διερωτάται κατά πόσον σκοπός της υποσημείωσης του Lacan είναι να σημειώσει κάτι που έχει τον

χαρακτήρα απλής σύμπτωσης. Ή μήπως ο Lacan αναγνωρίζει δι' αυτής κάποιου είδους χρέους του προς τον Borges, ή τη λογική προτεραιότητα που διατηρεί ο Borges όσον αφορά στη γνώση του έργου του Wilkins; Ίσως, επί παραδείγματι, ο Lacan, ανακαλύπτοντας μέσω του *Roget* ότι η λέξη *nullibiety* αποδίδεται στον Wilkins, να ήταν σε θέση να αναγνωρίσει το όνομα του Wilkins ακριβώς επειδή είχε διαβάσει το δοκίμιο του Borges. Όμως, όλα αυτά ελέγχονται ως επουσιώδη και, σύμφωνα με τον Irwin, δεν είναι ικανά να απαντήσουν στο ερώτημα γιατί ο Lacan μπήκε εν τέλει στον κόπο να συμπεριλάβει αυτή την υποσημείωση, και δη σε ένα κείμενο το οποίο θεωρούσε αρκετά σημαντικό ώστε να το τοποθετήσει –κατά παράβαση της χρονολογικής σειράς– στην εμπροσθοφυλακή των *Γραπτών* του.

Αν και η ιδιότητα που δηλώνει η λέξη *nullibiété* είναι κρίσιμη για τη λακανική επεξεργασία της έννοιας του σημαίνοντος, η λέξη από μόνη της δεν είναι και τόσο σημαντική, θα συνεχίσει ο Irwin· εξάλλου, ο Lacan έχει περιγράψει την εν λόγω ιδιότητα του σημαίνοντος συχνά και εξίσου καλά με άλλες λέξεις. Ακόμη λιγότερο σημαντική και λιγότερο προφανής είναι η σύνδεση της λέξης με τον Wilkins και, ήκιστα σημαντική και προφανής, η σύνδεση του Wilkins με τον Borges – που αμφότερες ο Lacan μπαίνει στον κόπο να τις επισημάνει στον αναγνώστη. Όλα αυτά συμβάλλουν στην παράξενη και ανοίκεια αύρα που αναδίδει, κατά τον Irwin, η υποσημείωση. Διότι, αν και δεν είναι διόλου σαφές γιατί το κείμενο του Borges για τον Wilkins «εναρμονίζεται» με τη «φύση» του λακανικού «Σεμιναρίου», και μάλιστα τόσο ώστε να αξίζει να επιστήσσει ο Lacan την προσοχή του αναγνώστη στο εν λόγω δοκίμιο μέσω μιας υποσημείωσης, είναι αρκετά σαφές ότι ένα άλλο έργο του Borges, η αστυνομική ιστορία «Ο θάνατος και η πυξίδα», «εναρμονίζεται», και μάλιστα υπέρ το δέον, με το λακανικό «Σεμινάριο» και το δοκίμιο για τον Wilkins, σε κρίσιμα σημεία του, αυτό ακριβώς το έργο θυμίζει στον Lacan.

Ένα τέτοιο σημείο του δοκιμίου εντοπίζεται στο χωρίο που παραθέσαμε πιο πάνω, και στο οποίο ο Borges επεξηγεί την αναλυτική γλώσσα του Wilkins κατασκευάζοντας τη λέξη για τη φλόγα, *deba*: μια διαδικασία σε τρία στάδια για την παραγωγή μιας λέξης με τέσσερα γράμματα, που δεν μπορεί παρά να μας παραπέμπει στον τρόπο με τον οποίο οι διαδοχικοί φόνοι στο «Ο θάνατος και η πυξίδα» προσθέτουν, καθένας με τη σειρά του, ως μέρος μιας υποτιθέμενης καββαλιστικής τελετουργίας, ένα ακόμη γράμμα στον σχηματισμό ενός ονόματος με τέσσερα

γράμματα που το συνθέτουν τρία διαφορετικά γράμματα – του Τετραγραμμάτου (JHVH).

Η ομοιότητα μεταξύ του δοκιμίου και του διηγήματος φαντάζει ακόμη πιο εκπληκτική, όταν ο Borges παρατηρεί ότι «[ο]ι λέξεις της αναλυτικής γλώσσας του Τζον Ουίλκινς δεν είναι ευτελή και αυθαίρετα σύμβολα· καθένα από τα γράμματα που τις συνθέτουν, είναι σημαντικό, όπως τα γράμματα της *Αγίας Γραφής* για τους καββαλιστές».¹³⁶ και επιπλέον ότι η αναλυτική γλώσσα, εκτός από γλώσσα, «είναι και μια οικουμενική κλείδα και μια μυστική εγκυκλοπαίδεια».¹³⁷ Φέρνει κανείς στον νου τα καββαλιστικά κείμενα που μελετούσε ο ήρωας της αστυνομικής ιστορίας, ντετέκτιβ Έρικ Λόνροτ [Erik Lönnrot], κατά την προσπάθειά του να λύσει το μυστήριο των φόνων: ένα έργο για «τις αρετές και τους τρόμους του Τετραγραμμάτου, που είναι το άφατο όνομα του Θεού».¹³⁸ ένα άλλο σχετικά με

τη θέση ότι ο Θεός έχει ένα μυστικό όνομα, που περικλείει (όπως η κρυστάλλινη σφαίρα που οι Πέρσες αποδίδουν στον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα) την ένατη ιδιότητά του, την αιωνιότητα – δηλαδή την άμεση και ταυτόχρονη γνώση όλων των πραγμάτων που θα είναι, είναι και ήταν στο σύμπαν. Η παράδοση καταγράφει ενενήντα εννέα ονόματα του θεού· οι εβραϊστές αποδίδουν αυτόν τον ατελή αριθμό στον μαγικό τρόπο για τα άρτια ψηφία· οι Χασιντίμ υποστηρίζουν πως αυτό το χάσμα μαρτυρεί ένα εκατοστό όνομα – το Απόλυτο Όνομα.¹³⁹

Αυτό το «Απόλυτο Όνομα», που περικλείει «την άμεση και ταυτόχρονη γνώση όλων των πραγμάτων που θα είναι, είναι και ήταν», είναι πράγματι «και μια οικουμενική κλείδα και μια μυστική εγκυκλοπαίδεια». Είναι η αποθέωση εκείνης της γλωσσικής αναπαραστατικής ολότητας την οποία ονειρεύτηκε ο Wilkins. Όπως η «κρυστάλλινη σφαίρα που οι Πέρσες αποδίδουν στον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα», ή όπως εκείνη η άλλη «μικρή, ιριδίζουσα σφαίρα», με την ανυπόφορη ακτινοβολία, που ο Borges ονόμασε «το Άλεφ»,¹⁴⁰ το Απόλυτο Όνομα ανα-καλεί την ύστατη εξανέμιση της σημασίας μέσα στο άπειρο καθώς επιδιώκει κανείς την απόλυτη σύμπτωση μεταξύ του κόσμου και της επ' άπειρον εγκιβωτιζόμενης εικόνας του· και αυτή η τρομακτική δυνατότητα αιτιολογεί ίσως τον «μαγικό τρόπο για τα άρτια ψηφία» που νιώθουν οι καββαλιστές, τον τρόπο δηλαδή ότι το μυστικό, εκατοστό όνομα του Θεού, ως συμβολική αποθέωση της «αρτιότητας», εκμηδενίζει τη διαφορά μεταξύ *ubiquity* και

nullibity, ορίζοντας μια ζώνη αδιακρίτοτητας και οντολογικής απροσδιοριστίας όπου η διαφορά μεταξύ *παντοπίας* –αν μας επιτρέπεται ο νεολογισμός– και *ατοπίας* καθίσταται πλέον ανεπίκριτη.

Να λοιπόν που φτάσαμε, μετά μακρό χρόνο, εκεί απ' όπου ξεκινήσαμε: στην υπόθεση του Irwin ότι, δεδομένων των πολυάριθμων ομοιοτήτων μεταξύ του «Ο θάνατος και η πυξίδα» και του «Η αναλυτική γλώσσα του Τζον Ουίλκινς», με την παραπομπή του Lacan στο δοκίμιο για τον Wilkins λαμβάνει χώρα η «επιστροφή του απωθημένου»: ότι διαγράφεται αχνά στην επιφάνεια του κειμένου, έστω «περνώντας στα ψιλά», το χρέος του Lacan απέναντι στην ανάγνωση/επαναγραφή του «Κλεμμένου γράμματος» από τον Borges. Και, ασφαλώς, αν όντως ο Lacan βίωνε κάποιου είδους «αγωνία της επίδρασης» –για να παραπέμψουμε στον τίτλο του περίφημου δοκιμίου του Harold Bloom (*The Anxiety of Influence*, 1973)–, ή αν διακατεχόταν από άγχος σχετικά με την πρωτοτυπία της ανάγνωσής του, αυτήν την αγωνία και αυτό το άγχος δεν μπορεί παρά να τα παρόξυνε το «γράμμα» του Pobers προς τον εκδότη, όπου γινόταν η αποκάλυψη ότι η αναλυτική γλώσσα που ο Borges απέδιδε στον Wilkins ήταν επινόηση ενός άλλου. Θα μπορούσε άραγε κάποιος, ως άλλος Pobers, να γράψει ένα γράμμα όπου θα αποκάλυπτε ότι τη λακανική ανάγνωση του «Κλεμμένου γράμματος» την είχε άμεσα επηρεάσει ή προκαταλάβει η ανάγνωση/επαναγραφή του Borges;¹⁴¹ Ως πλαίσιο ή ως παρακειμενικό στοιχείο του κειμένου του «Σεμιναρίου», η υποσημείωση του Lacan είναι αξιοσημείωτη, ακριβώς επειδή παραπέμπει σε ένα ακόμη «γράμμα». Να είναι άραγε το γράμμα του Pobers το «κλεμμένο γράμμα» του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”»; Να έλαβε άραγε ο Lacan, μέσω του Pobers, «το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή»;

Ας επανέλθουμε όμως στην ακολουθία των εικασιών του Irwin, που καταλήγουν μάλιστα να στοχεύουν στην καρδιά της αναγνωστικής διαμάχης Lacan-Derrida για το «Κλεμμένο γράμμα». Αν ισχύουν τα παραπάνω, τότε η υποσημείωση του Lacan για τον Borges θα ήταν το γραπτό ίχνος ενός εσωτερικού διχασμού, το μόλις ορατό σημάδι της αδυναμίας του να αναγνωρίσει την άμεση επίδραση ή την προτεραιότητα του Borges, συνάμα όμως και της αδυναμίας του να μην αναγνωρίσει, έστω και με αυτόν τον λοξό τρόπο, το χρέος ή την προτεραιότητα αυτήν. Ίσως πάλι να μην πρόκειται τόσο για την απροθυμία του Lacan να αναγνωρίσει τον Borges ως ισχυρό πρόγονο, όσο για την απροθυμία του ως ψυχαναλυτή –τουτέστιν ως

θεωρητικού, ως συγγραφέα μη λογοτεχνικής πρόζας– να αναγνωρίσει μιαν ερμηνευτική επιρροή ή προτεραιότητα προερχόμενη από ένα έργο μυθοπλασίας, αφού κάτι τέτοιο θα φαινόταν να υπονομεύει το προνομιακό «ψυχαναλυτικό» καθεστώς της λακανικής ανάγνωσης του Poe, υποβάλλοντας την ιδέα της «μυθοπλαστικής» σύστασης της ψυχαναλυτικής ερμηνείας. Εάν έχουν έτσι τα πράγματα, τότε η υποσημείωση θα μπορούσε να είναι ένας –έντιμος;– συμβιβασμός που επιτρέπει στον Lacan να αναγνωρίσει τον Borges παραπέμποντας όχι σε ένα από τα διηγήματά του αλλά σε ένα από τα αναλυτικά του δοκίμια, σε ένα έργο δηλαδή όχι αμιγώς λογοτεχνικό, του οποίου η συγκεκρικαλυμμένη ομοιότητα με το «Ο θάνατος και η πυξίδα» τού επιτρέπει να λειτουργεί σαν διάφανο προκάλυμμα για το διήγημα. Σε κάθε περίπτωση –«αγωνία της επίδρασης» ή «θέληση για δύναμη» του ψυχαναλυτικού λόγου– το αποτέλεσμα είναι το ίδιο: ο Lacan και ο/με τον Borges – *buried in a footnote*.

β / Από τη *nullibiété* του γράμματος στη *nullibiété* της απόλαυσης

Είδαμε ότι, το 1956-1957, ο Lacan επικαλείται τον όρο *nullibiété* για να κατονομάσει την *ου-τοπία*, την *ατοπία* στην άρθρωσή της με το γράμμα (με άλλα λόγια, για να δηλώσει την υπερβατολογική *ου-τοπία/ατοπία*, δηλαδή την πανταχού παρουσία/απουσία του φαλλού μέσα στο συμβολικό σύμπαν). Ο όρος κλητεύεται τότε υπό το φως της μείζονος λακανικής προβληματικής αναφορικά με το συμβολικό ως «αυτό που λείπει από τη θέση του» [*«ce qui manque à sa place»*] (SLV, 25 / ΣΚΓ, 40), ή μάλλον ως αυτό που λείπει *στη* θέση του, συναρτήσει της «μοναδικής-παράδοξης» (*singulière*) ιδιότητάς του να μην βρίσκεται πουθενά *και* να βρίσκεται εκεί που είναι – *συνάμα*. Και είδαμε ότι στη βάση αυτού ακριβώς του χωρικού, τοπολογικού *hiatus* παράγεται, σύμφωνα με τον Lacan, όλο το εφέ του διηγήματος του Poe.¹⁴²

Ωστόσο, αυτό το τόσο παράξενο και σπάνιο σημαίνουν δεν απαντά άπαξ στον λόγο του Lacan. Στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» θα κάνει την εμφάνισή του για πρώτη, όχι όμως και για τελευταία φορά. Θα ταξιδέψει μέσα στον χρόνο για να επανεμφανιστεί, μετά δεκατρία έτη, στην παράδοση της 21ης Μαΐου 1969, στο 16ο σεμινάριο με τίτλο *D'un Autre à l'autre*. Εκεί, ο Lacan μιλάει για το «σύστημα

του πουθενά» (*système de nulle part*) που πρέπει να εκθέσει. Για τον λόγο αυτό, επαναφέρει στο προσκήνιο τη γνώριμή μας *nullibiété*, στην οποία είχε άλλοτε προσδώσει, όπως λέει χαρακτηριστικά, «τη λάμψη [*lustre*] που της αξίζει», υπενθυμίζοντας τη δανειοληπτική προσφυγή του στον επίσκοπο Wilkins (όχι όμως και στον Borges). Το ερώτημα τίθεται ευθέως: «Η παλιά μας *nullibiété* [...] που δηλώνει την ιδιότητα της πανταχού απουσίας, σε τι ακριβώς συνίσταται;» η απάντηση επίσης: «Πρόκειται για την απόλαυση [*jouissance*]», την απόλαυση ως αποκλεισμένη. Πιο αναλυτικά:

Αυτό που καταδεικνύει η αναλυτική εμπειρία είναι ότι, μέσω ενός δεσμού με αυτό που επιτρέπει την ανάδυση της γνώσης [*savoir*], η απόλαυση βρίσκεται αποκλεισμένη [*la jouissance est exclue*], ο κύκλος κλείνει. Ο αποκλεισμός [*exclusion*] αυτός δεν διατυπώνεται παρά από το ίδιο το σύστημα καθόσον πρόκειται για το συμβολικό. (SXVI, 327)

Το υποκείμενο λοιπόν μιλάει και, μιλώντας, αποκλείει την απόλαυση. Και μάλιστα, ακριβώς επειδή υπάρχει αυτή η πρωταρχική απώλεια απόλαυσης, το υποκείμενο αρχίζει να μιλάει, παρακινημένο από την επιθυμία. Ας παρακολουθήσουμε τον λόγο του Lacan:

Έτσι, ωστόσο, επιβεβαιώνεται ως έσχατο πραγματικό της λειτουργίας του ίδιου του συστήματος που την αποκλείει. Από πουθενά [*nulle part*], να την που ξανάγινε παντού [*partout*], δυνάμει αυτού καθαυτού του αποκλεισμού που είναι ό,τι την πραγματώνει. Σ' αυτό ακριβώς προσηλώνεται η πρακτική μας – εκεί που έχουμε να κάνουμε με το σύμπτωμα, να αποκαλύπτουμε, να ξεσκεπάζουμε τη σχέση με την απόλαυση, που είναι το πραγματικό μας καθόσον όμως είναι αποκλεισμένη. (SXVI, 327)

Από την *ατοπία* του γράμματος (*nullibiété de la lettre*) στην *ατοπία* της απόλαυσης (*nullibiété de la jouissance*)· ή μάλλον, ακολουθώντας τα ίχνη του Lacan, στην *παντοατοπία* (*nullubiquité*) της απόλαυσης: ως του τόπου εκείνου που, ως αποκλεισμένος, δεν είναι πουθενά (*nullibiété*)· και, ταυτοχρόνως, είναι παντού (*ubiquité*), αφού συνιστά το πραγματικό που το ομιλούν ον δεν παύει να ξανασυναντά. Πώς να εννοήσουμε μια τέτοια μετάβαση; Με το «Κλεμμένο γράμμα» του Poe, ο Lacan απεικονίζει την αλλοτρίωση που υφίσταται το υποκείμενο υπαγόμενο στη συμβολική τάξη. Η ψυχανάλυση είναι αυτή η πρακτική που έχει ως

στόχο της να αποκολλήσει το υποκείμενο από το συμβολικό πεδίο όπου ασφυκτιά εγκάθετη η επιθυμία του. Το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» αποτελεί το ιστορικό γραμματολογικό κατάστιχο της πρωτοκαθεδρίας του σημαίνοντος έναντι του σημαινομένου, όμως, στο διήγημα του Poe, αυτό με το οποίο έχουμε να κάνουμε είναι το γράμμα, όχι το σημαίνον. Στο «Σεμινάριο» ο Lacan δεν έχει διακρίνει ακόμη επαρκώς τους δύο όρους εννοιολογικά, τη εξαιρέσει ορισμένων δυσδιάκριτων –καίτοι άκρως αποκαλυπτικών– νύξεων σχετικά με τον προνομιακό δεσμό που διατηρεί το γράμμα με το πραγματικό, το οποίο «κουβαλάει κολλημέν[ο] πάνω του» (*SLV*, 25 / *ΣΚΓ*, 40). Η ολοένα αυξανόμενη έμφαση που θα προσδώσει στο πραγματικό ο Lacan, είναι αυτή που θα τον οδηγήσει, προϊόντος του χρόνου, να προσεγγίσει το πεδίο της απόλαυσης.¹⁴³

II.3. *A letter, a litter* (Joyce)

- Είσαι σπουδαίος μάρτυρας τρίτου βαθμού, λόγω τιμής! Αλλά εδώ το πράγμα είναι πολύ σοβαρό. Μπας και θαρρείς πως πάσχει από μουσική κουφαμάρα ακόμη κι η μύτη μας; Δεν τα καταφέρνεις να ξεχωρίσεις την έννοια, μυαλό, από τον ήχο, παρακαλώ; Έχεις ομοφυλοφιλική κάθεξη της εναίσθησης μεταξύ ναρκισσισμού του ειδήμονα και στεατοπυγικής αρρενοβασίας. Άντε να κάνεις ψυχωανάλυση [psychoanalysed]!
- Ω, μα την πίστη μου, δεν έχω ανάγκη την κατανόηση κανενός ειδικού νοσοκόμου από τους καταχθόνιους μιγάδες σας και είμαι σε θέση να ψωφοαναλώσω [pssoakoonaloose] τον εαυτό μου ό,τι ώρα θέλω (που να χάσετε όλοι σας το μπούσουλα!) χωρίς να ανακατευτείτε ούτε εσείς ούτε κανένας άλλος χαρτοκλέφτης.

James Joyce¹⁴⁴

«Ένα γράμμα, ένα σκουπίδι», μεταφράζει ο Lacan· και προσθέτει: «Στον κύκλο του Joyce η ομοηχία αυτών των δύο λέξεων στην αγγλική γλώσσα έδωσε τροφή για λογοπαίγνια» (SLV, 25 / ΣΚΓ, 41), παραπέμποντας, σε σχετική υποσημείωση, στο εξαιρετικά δυσεύρετο πλέον τομίδιο με τον εξόχως τζουϊσικό τίτλο *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress* (όπου όμως το τζουϊσικό σημαίνει *exagmination* έχει –φευ!– επαναφερθεί στην τάξη, δηλαδή στη λέξη της κανονικής Αγγλικής *examination*).¹⁴⁵

α / «A Litter to Mr. James Joyce»

Αυτό το μικρό σε όγκο βιβλίο (που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1929 από τις εκδόσεις του φημισμένου, ειδικευμένου στην αγγλόφωνη λογοτεχνία, παρισινού βιβλιοπωλείου Shakespeare and Company, και επανεκδόθηκε το 1936, στο Λονδίνο, από τον οίκο Faber and Faber) συνιστά την πρώτη συλλογή κριτικών δοκιμίων με

θέμα το έργο του Joyce *Finnegans Wake* (Λονδίνο, Faber and Faber, 1939), το οποίο δημοσιευόταν τότε ακόμη τμηματικά, στα τεύχη του περιοδικού *Transition*, υπό τον τίτλο *Work in Progress* (*Έργο εν προόδω*). Στα δώδεκα δοκίμια του τόμου –γραμμένα από ισάριθμους συγγραφείς (κάτι σαν τους δώδεκα αποστόλους),¹⁴⁶ που όλοι τους ανεξαιρέτως γνώριζαν προσωπικά τον Joyce και είχαν παρακολουθήσει την πρόοδο του αριστούργημάτος του, και μεταξύ των οποίων προεξάρχει ένας νεαρός, τότε άρτι αφιχθείς εκ Δουβλίνου, που ακούει στο όνομα Samuel Beckett–,¹⁴⁷ επισυνάπτονται δύο «επιστολές διαμαρτυρίας» (letters of protest).

Συντάκτης της πρώτης επιστολής («Writes a Common Reader») είναι κάποιος G.V.L. Slingsby,¹⁴⁸ ψευδώνυμο μιας δημοσιογράφου της εποχής που, ως «κοινός αναγνώστης» (common reader), είχε εκφράσει έντονες διαμαρτυρίες για την ερμητικότητα του έργου στην ιδιοκτήτρια του βιβλιοπωλείου, Sylvia Beach. Έτσι, κατόπιν προσκλήσεως της τελευταίας –και τη συναινέσει του Joyce, που ήθελε ο τόμος να συμπεριλαμβάνει και δείγματα αρνητικής κριτικής–, η δημοσιογράφος δέχτηκε να συντάξει ένα επικριτικό άρθρο, επιλέγοντας ψευδώνυμο από το ποίημα του Edward Lear *The Jumblies*.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στη δεύτερη επιστολή, καθώς αυτή είναι που επιγράφεται ως «litter», «A Litter to Mr. James Joyce», φέροντας την υπογραφή Vladimir Dixon.¹⁴⁹ Γραμμένη ως ένα είδος παραμίμησης της γλώσσας και του ύφους των οποίων την ευρεσιτεχνία, ήδη εκείνη την εποχή, είχε κατοχυρώσει ο Joyce, δεν χρειάζεται να είναι κανείς μέγας ειδήμων για να αντιληφθεί ότι ο υποφαινόμενος Dixon δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον Joyce, ο οποίος έρχεται έτσι να κλείσει ειρωνικά αυτόν τον τόμο, πρώτο μιας μακράς σειράς «κριτικής» (criticism) που επέπρωτο να ακολουθήσει.

Παρά τη γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο (η γλώσσα του *Finnegans Wake*), το μήνυμα του «γράμματος-σκουπίδι» δεν είναι δύσκολο να αποκρυπτογραφηθεί. Αναπλάθοντάς το, θα μπορούσαμε να το παραφράσουμε ως εξής:

Αγαπητέ Κύριε James Joyce,

ευρισκόμενος σε κατάσταση έσχατης απόγνωσης, πιάνω μολύβι και χαρτί για να σας ενημερώσω ότι, ενόσω ήμουν καθηλωμένος στο κρεβάτι με τον ιό της

γρίπης, είχα την ευκαιρία να διαβάσω το ένα μετά το άλλο τα τεύχη του περιοδικού *Transition*, όπου δημοσιεύονται τα διάφορα αποσπάσματα από το *Εν προόδω έργο* σας.

Δεν πρέπει να σκεφτείτε ότι επιχειρώ να σας εμπαίξω ή να σας παραστήσω τον έξυπνο, είμαι όμως τόσο θορυβημένος από την ανικανότητά μου να κατανοήσω τις περισσότερες από τις προεκτάσεις που εμπεριέχονται στο έργο σας, ώστε (μολονότι δεν είμαι επ' ουδενί κουτός, και μάλιστα, χωρίς να διαθέτω λαμπρή μόρφωση, θεωρώ παρ' όλα αυτά ότι η νοημοσύνη μου ξεπερνά τον μέσο όρο και ότι αξιοποίησα στο έπακρο τις ευκαιρίες που μου δόθηκαν) σας γράφω, αγαπητέ κύριε James Joyce, για να σας ομολογήσω πόσο άσχημα νιώθω για όλα αυτά.

Είμαι πεπεισμένος ότι ο μόχθος που συνεπάγεται η σύνθεση του έργου σας είναι σχεδόν υπεράνθρωπος, όπως και ότι τόση δουλειά από έναν άνθρωπο του δικού σας διανοητικού διαμετρήματος δεν μπορεί παρά να καταλήξει σε κάτι πολύ σημαντικό. Θα ήθελα απλώς να γνωρίζω αν, καθώς παλεύω κάτω απ' τα ζεστά σκεπάσματά μου, η ασθένειά μου με έχει καταβάλει τόσο πολύ ώστε, όπως λένε στον τόπο μου, έχω «παραλογίσει» και αδυνατώ να κατανοήσω αυτό που είναι σαφές, ή αν όντως υπάρχει στο έργο κάποια όψη που είναι ασαφής.

Παρακαλώ, συγχωρέστε με για το θράσος μου και για την όποια αναστάτωση που μπορεί να σας προκάλεσε αυτό το γράμμα.

Αληθινά δικός σας

Vladimir Dixon·

όπερ μεθερμηνευόμενο εστί: «Δεν κατάλαβα το παραμικρό (αν και δεν είμαι ηλίθιος), αλλά μου αρέσει πολύ αυτό που κάνετε».

Όπως έχει υποδείξει ο Christian Vereecken,¹⁵⁰ οι λέξεις τις οποίες ο Joyce αρέσκεται να διαστρεβλώνει και να παραμορφώνει περισσότερο στην εν λόγω επιστολή, είναι αυτές που δηλώνουν την κατανόηση. Έτσι, π.χ., η «inability to understand» (ανικανότητα κατανόησης) γίνεται «inhumility to onthorstand».¹⁵¹ Και αν ο –κατά τα άλλα σαφέστατος όσον αφορά στο νόημά του– νεολογισμός *inhumility* («έλλειψη ταπεινοφροσύνης», που θα μπορούσε θαυμάσια να αποδοθεί στα ελληνικά

ως *ασεμνότητα*) συνάδει πλήρως με τα συμφραζόμενα αυτής της εύθυμης φάρσας, το *onthorstand* φαντάζει απλώς τερατώδες· ίσως να υποκρύπτεται εν προκειμένω ο «author», ο «συγγραφέας», που καθίσταται «non-author», *onthor* ή *αγραφέας*, ή και «non-Thor» (θεός Thor δηλαδή, αλλά χωρίς το σφυρί του). Η λέξη πάλι «significant» (σημαντικός) συνεργεί με τον «sycophant» (τον «συκοφάντη» αναγνώστη, ασφαλώς), για να δώσει τον συμφυρμό *signicophant*,¹⁵² επί το ελληνικότερο *σημαντικοφάντης*· ενώ στο ρήμα «comprehend» (κατανοώ), με την προσθήκη ενός *b* και την αφαίρεση ενός *d*, εμφανίζονται αντιστοίχως ως διά μαγείας μία «χτένα» (*comb*) και μία «κότα» (*hen*), για να προσδώσουν άπαξ διά παντός στο ενέργημα της κατανόησης καινοφανές κύρος (*combprehen*,¹⁵³ *κοτανοούμε* εφεξής, «χτενίζοντας» το έργο). Τέλος, η φράση «some aspect which is unclear» (κάποια όψη που είναι ασαφής) παραμορφώνεται σε «some ass pecked which is Uncle Lear»,¹⁵⁴ «κάποιος τσιμποκωλογημένος όνος» ή «ραμφοκοπημένος κώλος όνου που είναι ο Θεός Λιρ»· αν και απολύτως σαφής εδώ η ιστορική-λογοτεχνική αναφορά, υπαινισσόμενη το δίχως άλλο αυτόν τον αδιαφιλονίκητο μαιτρ του Nonsense στη λογοτεχνία που υπήρξε ο Edward Lear¹⁵⁵ (μεταβαπτισμένος τρόπον τινά σε «Edward Unclear», Έντουαρντ ο Ασαφής ή –με οδηγό τον Σεφέρη– Έντουαρντ Λήρος),¹⁵⁶ με τον οποίο ο Joyce δεν μπορεί παρά να ένιωθε «συγγενής» (και απ' ό,τι φαίνεται, ανιψιός του συγκεκριμένα).

Αφήνοντας κατά μέρος τις τζουϊσικές παρεμβάσεις στην αγγλική γλώσσα –τη *lalangue anglaise*, όπως έλεγε ο Lacan–,¹⁵⁷ ας επανέλθουμε στο τζουϊσικό λογοπαίγνιο. Αυτό που έχει για την ανάλυσή μας σημασία δεν είναι απλώς και μόνο το γεγονός ότι η διολίσθηση από τη λέξη *letter* στη λέξη *litter* λαμβάνει χώρα για πρώτη φορά¹⁵⁸ με αφορμή ένα ακόμη γράμμα –το οποίο έρχεται έτσι να προστεθεί στα βολ πλανέ των υπόλοιπων «κλεμμένων γραμμάτων»–, αλλά κυρίως ότι το εν λόγω είναι ένα ψευδεπίγραφο γράμμα, ένα γράμμα που ο Joyce απευθύνει στον ίδιο του τον εαυτό· πράγμα που δεν μπορεί παρά να μας παραπέμπει στο «Κλεμμένο γράμμα» του Poe και στο τέχνασμα του Υπουργού Ντ. (*PL*, 21 / *KI*, 46-47), στην παραδοξότητα του οποίου («ενός γράμματος σημαδεμένου από τη σφραγίδα του παραλήπτη του») ο Lacan προσδίδει την αρμόζουσα έμφαση (*SLV*, 35 / *ΣΚΙ*, 60). Έτσι, δυνάμει αυτού του νόθου γράμματος, ο Joyce καθίσταται αναγνώστης του εαυτού του: ένας αναγνώστης διακριτικά ευήθης, ο οποίος αφήνει να ξεπροβάλει

πίσω από την υποτακτικότητα του ύφους το μίσος που αυτή κρύβει για οτιδήποτε το συνηθισμένο.

Θα πρέπει να σταθούμε στο γεγονός ότι αυτό το συγχαρητήριο γράμμα (*letter*) είναι στην πραγματικότητα ένα γράμμα «διαμαρτυρίας», ένα σκουπίδι (*litter*) που ο Joyce διέθετε τα απαραίτητα αποθέματα ειρωνείας για να το αποστείλει στον ίδιο του τον εαυτό. Όπως πάντα, η πλέον αγαθή προαίρεση, η καλή θέληση, καταλήγει στο χειρότερο σκουπίδι. Μόνο που ο Joyce δεν είχε ανάγκη την ψυχανάλυση για να του το μάθει αυτό, όπως δεν είχε ανάγκη την ψυχανάλυση γενικότερα, αφού, όπως αποφαινόταν ο Lacan, το ίδιο του το έργο ορθώνεται ως αδιάσειστη μαρτυρία του γεγονότος ότι είχε κατακτήσει «ό,τι καλύτερο μπορεί κανείς να περιμένει από την ψυχανάλυση», και δη «στο τέλος της» («*Liturerre*» [1971], *ΑΕ*, 11): πόσο μάλλον από την ψυχανάλυση του «Αιδεσιμωτάτου Δόκτορος Γιουνγκ»¹⁵⁹ που εννοούσε να του προσφέρει, «θέλοντας το καλό του», η «*messe-haine*» του, όπως την αποκαλεί ο Lacan (*αυτόθι*): η καλοπροαίρετα μοχθηρή –και αναλυόμενη του Jung– μαικήνας του, κυρία Χάρολντ Μακ Κόρμικ, στη δυσμένεια της οποίας περιέπεσε αιφνίδια ο Joyce όταν αρνήθηκε σθεναρά το «δώρο» της, να υποβληθεί δηλαδή –κατόπιν προτάσεώς της και δι’ εξόδοις της– σε ψυχανάλυση με τον Jung.¹⁶⁰

β / Ο Joyce με τον Lacan

Έχουμε όμως πλέον ταξιδέψει στον χρόνο και μεταβεί από τον κλασικό Lacan, της δεκαετίας του ’50 και του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», στον ύστερο Lacan, του ’70 και του κειμένου με τον τζουϊσικής κοπής τίτλο «*Liturerre*» (1971). Στο «Σεμινάριο», όπως σημειώσαμε, η αναφορά στον Joyce και στο τζουϊσικό λογοπαίγνιο χρησιμεύει στον Lacan για να προβεί σε μια διττή σήμανση του γράμματος, ως «εντοπισμένης δομής του σημαίνοντος» αφενός και υπολειμματικού υποπροϊόντος του συμβολικού, της συμβολικής διαδρομής του αφετέρου, εκθέτοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο την ενδόμυχη διαφορά που διχάζει το καθεστώς του γράμματος. Έτσι, εισάγεται για πρώτη φορά η διάκριση, εντός του γράμματος, μεταξύ της σημαίνουσας διάστασής του και αυτής του αντικειμένου (*α*) – σε ένα κείμενο ωστόσο όπου η ριζική διαφορά του καθεστώτος του γράμματος από το καθεστώς του σημαίνοντος δεν είναι ακόμη πλήρως ανεπτυγμένη. Στη «*Liturerre*»

πάλι, η ίδια αναφορά (ΑΕ, 11) λαμβάνει χώρα στα συμφραζόμενα ενός κειμένου όπου ο Lacan επεξεργάζεται μια μετασυσυριανή σύλληψη του σημαίνοντος και όπου η βαθμίδα του γράμματος δεν αντιπροσωπεύει πλέον, όπως το 1957, την «εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος», αλλά συνιστά υποδοχέα και πυκνωτή απόλαυσης. Παράλληλα χρησιμεύει ως αυτο-αναφορική παραπομπή που συζευγνύει αναδραστικά το παρελθόν με το παρόν, το αφετηριακό «Σεμινάριο» με ένα κείμενο που έμελλε να είναι –κατόπιν πολλών διαμετακομίσεων– ο τελικός προορισμός του «κλεμμένου γράμματος».

Νεύει όμως και προς το μέλλον, προοιωνιζόμενη τη συστηματική ενασχόληση του Lacan με τον Joyce λίγα χρόνια αργότερα, αποθησαυρισμένη στο 23ο σεμινάριο με τίτλο *Le sinthome* (1975-1976).¹⁶¹ Επιγραμματικά, ο Lacan διαβάζει τον Joyce «σε ρήξη με την τοπική του ασυνειδήτου και τη λογική του σημαίνοντος».¹⁶² Αυτό ακριβώς απηχεί ο λακανικός χαρακτηρισμός του Joyce –στην περίφημη διάλεξη με τίτλο «Joyce le Symptôme»,¹⁶³ εκφωνημένη (φευ!) το 1975, τη χρονιά δηλαδή κατά την οποία δημοσιευόταν για πρώτη φορά, στην *Poétique*, ο «Ταχυδρόμος της αλήθειας» με τον οποίο ο Derrida ενέγραφε ιστορικά τον Lacan στη Μεγάλη του Λογοκεντρισμού Σχολή– ως «désabonné à/de l'inconscient» (SXXIII, 164, 166): το υποκείμενο Joyce «διακόπτει τη συνδρομή του στο ασυνείδητο» (se désabonne de l'incoscient), στοιχειοθετούμενο έτσι ως «μη συνδρομητής» (désabonné) του ασυνειδήτου. Το γράμμα του Joyce δεν αντιπροσωπεύει την «εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος» (É, 501). Τι όμως αντιπροσωπεύει;

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα, θα πρέπει να ανοίξουμε –επί τροχάδην– αυτό το Άλλο κεφάλαιο στο οποίο ο Jacques-Alain Miller έδωσε την επωνυμία «Ο Joyce με τον Lacan»,¹⁶⁴ και να θίξουμε εν συντομία αυτό που ο Lacan από την πλευρά του θέλησε να κάνει με τον Joyce. Έχουμε τονίσει ότι, με την αναφορά του στο τζουϊσικό λογοπαίγνιο ήδη από το 1956-1957 και το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ο Lacan θέλησε με τον Joyce να αναδείξει ότι δεν υπάρχει μόνο σημαίνον μέσα σε ένα γράμμα. Ένα γράμμα είναι ένα μήνυμα· είναι όμως και ένα αντικείμενο. Προβάλλει οπότε η διάκριση μεταξύ σημαίνοντος και γράμματος, η οποία υποβάλλει την αναγκαιότητα δύο διαφορετικών ορισμών. Τι θα ονομάσουμε «σημαίνον»; Τη λέξη με την οποία ορίζουμε ένα (γλωσσικό) σημείο στον βαθμό που έχει επιτέλεσμα σημαινομένου (effet de signifié). Ας παρακολουθήσουμε επ' αυτού

τον στοχασμό του Miller, σε ένα απόσπασμα του οποίου το ύφος είναι τυπικά λακανικό, παραπέμποντας άλλωστε σε γνωστές διατυπώσεις του «Σεμιναρίου»:

Αλλά αυτό δεν είναι το άπαν του σημείου [signe]. Μπορεί να το πιστεύουμε όταν μιλάμε (διότι νομίζουμε ότι ο ήχος διαχέεται, αντίθετα με ό,τι επιβεβαιώνει το φροϋδικό ασυνείδητο), αλλά όχι όταν γράφουμε: ένα γράμμα που διαβάζεται μένει [reste]. Θα πεταχτεί στον κάλαθο των αχρήστων; Θα σκιστεί, θα αρχειοθετηθεί, θα εκτεθεί, θα χαθεί, θα πουληθεί, θα κλαπεί; Σε κάθε περίπτωση, το πεπρωμένο του γράμματος διαχωρίζεται από τη λειτουργία του σημαίνοντος· ο παραλήπτης [destinataire] του ενός δεν είναι ο παραλήπτης του άλλου.¹⁶⁵

Πράγμα που μας φέρνει στον δεύτερο ορισμό, αυτόν του γράμματος. Οπότε τι θα ονομάσουμε «γράμμα»; Πάλι ένα σημείο, που ως τέτοιο όμως δεν ορίζεται από το επιτέλεσμα σημασινομένου που επιφέρει, αλλά από τη φύση του ως αντικείμενου.

γ / A letter, a fetish (Gide)

Δεν πρόκειται ωστόσο για το οποιοδήποτε αντικείμενο. Για να το αντιληφθούμε, δεν έχουμε, λόγου χάριν, παρά να διαβάσουμε –καθ’ υπόδειξη του Miller– τον Ροε του Lacan με τον Gide του, δηλαδή με το «Νιότη του Gide ή το γράμμα και η επιθυμία» (1958), και συγκεκριμένα τις έξι τελευταίες σελίδες (É, 759-764),¹⁶⁶ αφιερωμένες σε μια αξιοθαύμαστη ανάλυση της «πράξης» (acte) της Madeleine Gide να κάψει το σύνολο σχεδόν των γραμμάτων που είχε λάβει από τον σύζυγό της André, μόλις μαθαίνει την αναχώρησή του για την Αγγλία με τον νεαρό εραστή του, Marc Allégret. Ο Lacan αναγνωρίζει στην πράξη της Madeleine την πράξη, όπως λέει, «μιας γυναίκας, μιας αληθινής γυναίκας, καθ’ ολοκληρίαν γυναίκας» (É, 761), η οποία, ως άλλη «Μήδεια», εκδικείται για την προδοσία του τον «[κ]αημένο Ιάσονα που έχει φύγει προς άγραν του χρυσόμαλλου δέρατος της ευτυχίας» (É, 761). Και πράγματι, θυσιάζοντας έτσι «“ό,τι πολυτιμότερο” έχει» (É, 761), όπως η ίδια ομολογεί, την ίδια στιγμή το στερεί και από τον Gide που κλαίει στα γράμματα «το παιδί του» (É, 761), το καλύτερο κομμάτι του εαυτού του. Ο Lacan αναδεικνύει τη σημασία του γεγονότος ότι «γι’ αυτά τα γράμματα όπου [ο Gide] έβαλε την ψυχή του, γι’ αυτά λοιπόν τα γράμματα... δεν υπήρχε αντίγραφο [double]» (É, 763), πράγμα που κατ’

αυτόν μαρτυρεί «τη φύση τους ως φετίχ» (*É*, 763). Σύμφωνα με την ευφυή κωδικοποίηση του Δημήτρι Βεργέτη: *Joyce: A letter, a litter. Gide: A letter, a fetish*.¹⁶⁷ Τα γράμματα του Gide καθίστανται επομένως συγκρίσιμα με αυτό που έκρυβε στο σεντούκι του ο Αρπαγκόν στον *Φιλάργυρο* του Μολιέρου, με αυτό το αντικείμενο που κινητοποιεί την επιθυμία και που ο Lacan αργότερα θα το κατονομάσει ως «αίτιο της επιθυμίας» (*cause du désir*).¹⁶⁸ Δεν υπάρχει αμφιβολία πως, παρά το γεγονός ότι το πράγμα δεν λέγεται με το όνομά του, ο Lacan χορηγεί προδρομικά στα γράμματα του Gide (όπως και στο «κλεμμένο γράμμα» του Poe) το καθεστώς του αντικειμένου *α*.

Όταν λοιπόν η Madeleine καίει τα μονάκριβα γράμματα του André, παραδίδοντας έτσι στις φλόγες και την ψυχή του, αυτό που φλέγεται υπερβαίνει κατά πολύ το όποιο «επιτέλεσμα σημαινομένου» που μπορεί να έχουν· αυτό που αποκαλύπτεται εδώ είναι η «σημασία απόλαυσης» (*signification de jouissance*) που τα γράμματα ενέχουν, από την ίδια τη φύση τους ως φετίχ. Όπως θα πει ο Miller:

Δεν πρόκειται εδώ διόλου για επιτέλεσμα σημαινομένου, αλλά, πέρα απ' αυτό, για το σημείο ως γραπτό [*écrit*] που φέρει μια απόλαυση που προαφαιρείται πάντοτε από τον αποστολέα [*envoyeur*] – και γι' αυτό τον λόγο, ό,τι κι αν συμβεί στον υλικό φορέα [*support*] του γράμματος, σε αυτόν τυχαίνει πάντοτε να πληρώσει τον λογαριασμό.¹⁶⁹

Οπότε είμαστε έτοιμοι να συμπληρώσουμε τον παραπάνω ορισμό του γράμματος. Τι θα ονομάσουμε «γράμμα»; Ένα σημείο που ως τέτοιο δεν ορίζεται από το επιτέλεσμα σημαινομένου που επιφέρει, αλλά από τη φύση του ως αντικειμένου – που φέρει μιαν απόλαυση.

δ / Το σύμπτωμα ως εκτός-λόγου

Όπως υπογραμμίζει ο Miller, η «λειτουργία της ομιλίας» (*fonction de la parole*) δεν εξαντλεί ό,τι περικλείεται στο «πεδίο της γλώσσας» (*champ du langage*). Γι' αυτό και ο Lacan θα συμπληρώσει τον εναρκτήριο της διδασκαλίας του «Λόγο της Ρώμης» με τη «Βαθμίδα του γράμματος», τέσσερα χρόνια αργότερα – και τη «Βαθμίδα του γράμματος» με τη «*Lituraterre*», αρκετά χρόνια αργότερα. Ασφαλώς, γι' αυτά τα

προοδευτικά συμπληρώματα, υπαίτια υπήρξε η ίδια η κλινική που υπαγόρευσε στον Lacan πως η κατανόηση του συμπτώματος θα παρέμενε ανεπανόρθωτα πλημμελής χωρίς την εμπλοκή της βαθμίδας του γράμματος στη δομή της γλώσσας. Ως επιδεκτικό ερμηνείας, το ψυχαναλύσιμο σύμπτωμα συνιστά χωρίς αμφιβολία ένα μήνυμα. Ωστόσο, η συνεκτικότητά του δεν είναι αμιγώς σημασιακή: εμπεριέχει την απόλαυση ως όριο του ερμηνευτικού ενεργήματος. Γι' αυτό και το σύμπτωμα, αν στηρίζεται από μια δομή ταυτόσημη με αυτήν της γλώσσας, δεν είναι αρθρωμένο μέσα σε μια διαδικασία ομιλίας, αλλά, όπως το διατύπωσε ρητά ο Lacan ήδη από το 1957, «εγγεγραμμένο σε μια διαδικασία γραφής [procès d'écriture]». ¹⁷⁰

«Πώς η απόλαυση [jouissance] και το νόημα [sens] συνδυάζονται στη γραφή του συμπτώματος»; ¹⁷¹ Ιδού η απορία που διαπερνά, κατά τον Miller, απ' άκρου εις άκρον τη διδασκαλία του Lacan. ¹⁷² Αυτήν ακριβώς τη διαπλοκή θα κατονομάσει ο ύστερος Lacan, στην «Télévision» (1974), ως «απολαμβανόμενο νόημα» (sens joui), ή –τζουϊσικώ τω τρόπω– *απολαμβα-νόημα* (jouis-sens· *ΑΕ*, 517), οδηγούμενος από εκεί στον *Joyce-το-Σύμπτωμα*, όπου με αφετηρία τη γραφή επανεξετάζει την ψυχανάλυση στο πεδίο της γλώσσας.

Ως εκ τούτου, το ίδιο το σχήμα της επικοινωνίας εκθρονίζεται· διότι εάν το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα (langage), αυτό δεν σημαίνει πως είναι και αυτόματα λόγος (discours) του Άλλου: ¹⁷³ γίνεται λόγος με το «τέχνασμα» (artifice) της ψυχαναλυτικής εμπειρίας. Εκεί που υπήρχε μια απόλαυση ανέκαθεν αυτιστική, η ψυχανάλυση –επεμβαίνοντας στο σύμπτωμα και εισάγοντας μια ειδική σημασία– επιτρέπει να επέλθουν τα «επιτελέσματα σηματομένου». Ειδάλλως, καθ' εαυτόν, το σύμπτωμα είναι βωβό, δεν λέει τίποτα και σε κανέναν· είναι «κρυπτογράφηση» (chiffre) και απόλαυση, *καθαρή απόλαυση μιας γραφής*.

«Ο τρόπος με τον οποίο ο καθένας απολαμβάνει το ασυνείδητο, στον βαθμό που το ασυνείδητο τον καθορίζει»: με αυτόν τον ορισμό του συμπτώματος, στο σεμινάριο *R.S.I.* (παράδοση 18ης Φεβρουαρίου 1975· *SXXII*, 98), ο Lacan άρχιζε την τελευταία περίοδο της διδασκαλίας του. Το εν λόγω σεμινάριο θα ολοκληρωνόταν με τη διάλεξη «Joyce le Symptôme», η οποία αναγγέλλει το επόμενο, εικοστό τρίτο, σεμινάριο, *Το σύνθωμα* (*Le sinthome*, 1975-1976). Ο Miller επισημαίνει με ακρίβεια αυτό που θέλησε εν τέλει να κάνει ο Lacan με ύστατο αρωγό του τον Joyce:

Εκείνη την εποχή το ζητούμενο για τον Lacan –ποιος το κατάλαβε άραγε;– ήταν να διεξάγει την πιο ριζική απορητική εξερεύνηση που πραγματοποιήθηκε ποτέ αυτού τούτου του θεμέλιου της ψυχανάλυσης, με άξονα το σύμπτωμα ως εκτός-λόγου [hors-discours].¹⁷⁴

Τι είναι αυτό που ο Lacan αποκαλεί *sinthome* μελετώντας την ψύχωση του Joyce; Είναι ακριβώς το σύμπτωμα ως εκτός-λόγου. Εξ ου η εγκατάλειψη των προγενέστερων κατασκευών, πολλαπλώς βασισμένων στη δομή του λόγου, και η απόρριψη της ομιλίας ως θεμέλιου ερείσματος του συμβολικού· εξ ου η προαγωγή «ενός ιδιαίτερου είδους συμβολικού· ενός συμβολικού που συναντά το πραγματικό μέσω της γραφής».¹⁷⁵ Εξ ου η προσφυγή σε μια τοπολογία στην οποία το συμβολικό, ως τόπος του Άλλου, δεν δεσπόζει του φαντασιακού, ούτε περιβάλλει το πραγματικό ως «αδύνατον» (impossible), αλλά στοιχίζεται παρατασσόμενο ως ένα από τα τρία.

Εξ ου, τέλος, και η αναφορά στο εμβληματικό έργο του Joyce, ο οποίος χειρίζεται το γράμμα εκτός-επιτελεσμάτων σημαινομένου και για τον οποίο το γράμμα δεν αντιπροσωπεύει την «εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος», αλλά την καθαρή απόλαυση. Επικαλούμενος την ψύχωση του Joyce, ο Lacan δεν άνοιγε ένα επιπλέον κεφάλαιο σε αυτό που συγκροτήθηκε ιστορικά ως «εφηρμοσμένη ψυχανάλυση», αλλά το ακριβώς αντίθετο: με το σύμπτωμα-Joyce θεωρούμενο ως μη αναλύσιμο, επερωτούσε τον ίδιο τον λόγο του αναλυτή, στον βαθμό που ένα υποκείμενο ταυτιζόμενο με το σύμπτωμα –ο ορισμός του τέλους της ανάλυσης– κωφεύει στο «τέχνασμα» του ψυχαναλυτικού λόγου.

II.4. Στην κουζίνα της μαμάς (Bonaparte)

Τη σκηνή της αναγνώρισης του κλεμμένου γράμματος από τον Ντυπέν (*PL*, 21-22 / *KΓ*, 44-49), ο Lacan τη δραματοποιεί με μian άκρως αινιγματική παράγραφο (*SLV*, 36 / *ΣΚΓ*, 62-63):

Έτσι και το κλεμμένο γράμμα, σαν ένα πελώριο γυναικείο σώμα, απλώνεται στον χώρο του γραφείου του Υπουργού, όταν εισέρχεται ο Ντυπέν. Αλλά έτσι κιόλας κι εκείνος περιμένει να το βρει, και με τα μάτια του καλυμμένα με πράσινα γυαλιά δεν έχει πλέον παρά να ξεγυμνώσει αυτό το μεγάλο σώμα.

Κι έτσι λοιπόν, χωρίς να έχει ανάγκη ούτε άλλωστε, για προφανείς λόγους, την ευκαιρία να κρυφακούσει πίσω από την πόρτα του Καθ. Freud, θα πάει κατευθείαν εκεί όπου κείται και φωλιάζει αυτό που το εν λόγω σώμα αποσκοπεί να κρύψει, σε κάποιο όμορφο μέσον όπου διεισδύει το βλέμμα, και δη σ' εκείνο το μέρος που οι καρδιοκατακτητές ονομάζουν κάστρο του Αγίου Αγγέλου με την αθώα αυταπάτη που τους διακατέχει ότι χάρη σ' αυτό το σημείο κρατούν στο χέρι τους την Πόλη. Ορίστε! Ανάμεσα στις παραστάδες του τζακιού, ιδού το αντικείμενο σε απόσταση χειρός, την οποία ο άρπαγας δεν έχει πλέον παρά να τείνει... Το ερώτημα αν το αρπάζει πάνω από την κορνίζα, όπως το μεταφράζει ο Baudelaire, ή κάτω από την κορνίζα του τζακιού, όπως διατυπώνεται στο πρωτότυπο κείμενο, μπορεί να εγκαταλειφθεί χωρίς κόστος για τους συμπερασμούς του μαγειρέματος.

Στο τέλος της παραγράφου ο Lacan προσαρτά μια υποσημείωση με την ακόμη πιο αινιγματική ακόλουθη παρατήρηση: [... χωρίς κόστος για τους συμπερασμούς του μαγειρέματος.] «Αλλά και της μαγειρίσσας» [*«Et même de la cuisinière»*] (*SLV*, 36 / *ΣΚΓ*, 63). Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η εν λόγω υποσημείωση συνιστά προσθήκη στην έκδοση των *Écrits* (1966), και δεν εμφανίζεται στην πρώτη δημοσίευση του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» στον δεύτερο τόμο του περιοδικού *La Psychanalyse* (1957).

Βρισκόμαστε προφανώς στο βασίλειο της παρωδίας. Τι είναι όμως αυτό που το κλεμμένο γράμμα, «σαν ένα πελώριο γυναικείο σώμα», «αποσκοπεί να κρύψει» – και το οποίο ουδέποτε κατονομάζεται στο κείμενο του Lacan; Τι είναι αυτό που κρέμεται «ανάμεσα στις παραστάδες [jambages] του τζακιού» και που –στο πνεύμα της λακανικής παρομοίωσης– είναι σαν να το βλέπουμε να κρέμεται ανάμεσα στις

«γάμπες», ανάμεσα στα ανοιχτά «σκέλια» ή «πόδια» (*jambes*) αυτού του τεράστιου γυναικείου σώματος; Τι είναι αυτό που κείται «εν κρυπτώ», που φωλιάζει «λάθρα» (η μεταφορική σημασία της έκφρασης *sous le manteau de la cheminée*, ή *sous le manteau*, ή και *sous la cheminée*: «κρυφά», «μυστικά», «λαθραία»), θροΐζοντας υπό το κάλυμμα του «μανδύα» (η άλλη σημασία της λέξης *manteau*) ο οποίος ντύνει το πελώριο γυναικείο σώμα, και που ο Ντυπέν, γδύνοντας με τα μάτια το σώμα αυτό, ετοιμάζεται να το αποκαλύψει; Και τέλος πάντων, ποιος μπαίνει εδώ στο στόχαστρο της εξοντωτικής ειρωνείας του Lacan;

Ως προς το τελευταίο αυτό ερώτημα, η εν λόγω παράγραφος περιέχει μιαν αλάνθαστη ένδειξη που μας παραπέμπει στη σωστή πηγή: πρόκειται για τη μνεία του Lacan στην ανακρίβεια της μετάφρασης του Baudelaire σχετικά με την ακριβή θέση του γράμματος. Στόχος λοιπόν της πραγματικά οιστρήλατης, αφ' υψηλού σάτιρας του Lacan δεν είναι άλλος από τη Marie Bonaparte, αφού αυτή στο παρελθόν είχε παρέμβει για να καταγγείλει και να διορθώσει την εσφαλμένη, ως προς αυτό το σημείο, μετάφραση του Baudelaire, στην ιστορική μελέτη της για τον Poe. Τι κι αν η πριγκίπισσα, ως πιστή ακόλουθος και δεξί χέρι του Freud, είχε τείνει ευήκοον ους στα διδάγματα του αρχιμάγειρα της ψυχανάλυσης! Ο Lacan –διόλου ιπποτικά– την υποβαθμίζει εδώ σε ρόλο υπομαγείρου που ειδικεύεται στην «ψυχαναλυτική κουζίνα» («la cuisine analytique», όπως λέμε στη «γαλλική κουζίνα», *la cuisine française*), ή μάλλον που, από το πόστο της, καταγίνεται με «ψυχαναλυτικά μαγειρέματα» (όπως μιλάμε για «εκλογικά μαγειρέματα» – η σημασία της έκφρασης *la cuisine électorale*), «μαγειρεύοντας» μάλιστα «εσφαλμένους» συμπερασμούς (η σημασία του *de cuisine*, όπως στην έκφραση *du latin de cuisine*: κακά, εσφαλμένα λατινικά). Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά τους.

α / Το ψυχοβιογραφικό εγχείρημα

Όταν άρχισε η λακανική ενασχόληση με τον Poe, ο Lacan δεν θα μπορούσε να έχει παραβλέψει ότι το αδιαφιλονίκητο προβάδισμα κατείχε μια ένδοξη φυσιογνωμία: μια γυναίκα που δεν ήταν μόνον εκ πατρός απόγονος του Ναπολέοντα Βοναπάρτη και σύζυγος του Πρίγκιπα Γεώργιου της Ελλάδας, αλλά και πιστή φίλη και αφοσιωμένη μαθήτρια του Freud, και επιπλέον συνιδρύτρια, το 1926, της Ψυχαναλυτικής

Εταιρείας των Παρισίων: η πριγκίπισσα Marie Bonaparte. Ο Lacan δεν θα μπορούσε να έχει παρακάμψει τη μνημειώδη της ψυχοβιογραφία του Poe, με τίτλο *Edgar Poe. Ψυχαναλυτική μελέτη*, δημοσιευμένη το 1933 και προλογισμένη από τον ίδιο τον Freud.¹⁷⁶ Ο πρόλογος του πατέρα της ψυχανάλυσης είναι σύντομος και αξίζει να τον παραθέσουμε ακέραιο:

Σ' αυτό το βιβλίο, η φίλη και μαθήτριά μου, Marie Bonaparte, έχει ρίξει το φως της ψυχανάλυσης πάνω στη ζωή και το έργο ενός μεγάλου συγγραφέα με παθολογικές τάσεις [tendances pathologiques].

Χάρη στην ερμηνευτική της εργασία, τώρα πλέον κατανοούμε πόσα από τα χαρακτηριστικά του έργου επηρεάστηκαν καθοριστικά από την προσωπικότητα [personnalité] του ανδρός, και μπορούμε επίσης να δούμε πώς η προσωπικότητα αυτή ήταν το κατάλοιπο [résidu] ισχυρών συναισθηματικών καθηλώσεων [fixations affectives] και οδυνηρών γεγονότων που χρονολογούνται από την πρώτη κιόλας νιότη. Τέτοιου είδους έρευνες δεν έχουν την αξίωση ότι εξηγούν τη διάνοια [génie] των δημιουργών, δείχνουν όμως ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν στην αφύπνισή της και τι είδους θέματα επέπρωτο να της επιβληθούν. Είναι ιδιαίτερος δελεαστικό το έργο της μελέτης των νόμων του ανθρώπινου ψυχισμού μέσα από τη μελέτη ατόμων με εξαιρετικές ιδιαιτερότητες.¹⁷⁷

Είναι σαφές ότι το εγχείρημα της ψυχοβιογραφίας δεν χαίρει απλώς της έγκρισης αλλά και του επαίνου του Freud, ο οποίος, όταν με τον πρόλόγό του νομιμοποιεί το διάβημα της Bonaparte, έχει ασφαλώς κατά νου και τις δικές του προσεγγίσεις του λογοτεχνικού και καλλιτεχνικού φαινομένου, αφιερωμένες στη διερεύνηση, μέσω βιογραφικών αναγνώσεων, της σύνδεσης μεταξύ δημιουργίας και νευρωτικών ή παθολογικών χαρακτηριστικών στους δημιουργούς.¹⁷⁸ Όπως σαφές είναι και ότι αυτή η μέθοδος ανταποκρίνεται σε ό,τι ο Lacan απορρίπτει κατηγορηματικά στο επίπεδο της λογοτεχνικής κριτικής.

Το ενδιαφέρον στην περίπτωση της Bonaparte και της εργώδους μελέτης της (εννιακόσιες πυκνογραμμένες σελίδες), είναι ότι δεν αρκείται στο να παρουσιάσει απλώς μian ερμηνεία της «ζωής και του έργου» του Poe, όπως εξαγγέλλει ο τίτλος της, αλλά φιλοδοξεί να ανοίξει νέους ορίζοντες, αποδυόμενη, προς το τέλος του βιβλίου της, ούτε λίγο ούτε πολύ στη διατύπωση ενός καθολικού μοντέλου ερμηνείας

του έργου τέχνης σε όλες του τις εκφάνσεις.¹⁷⁹ Το τελευταίο μέρος της μελέτης, που φέρει τον τίτλο «Ο Poe και η ανθρώπινη ψυχή»,¹⁸⁰ αρχίζει με ένα θεωρητικό κεφάλαιο («Περί της επεξεργασίας και της λειτουργίας του λογοτεχνικού έργου»)¹⁸¹ στο οποίο η Bonaparte αναδιατυπώνει κατ' ουσίαν τις βασικές θέσεις του Freud πάνω στη σχέση του δημιουργού με το ασυνείδητο: επισκοπεί τη λειτουργία των ασυνείδητων φαντασιώσεων και των ονειροπολήσεων στη λογοτεχνική δημιουργία, μιλάει για τη σύνδεση μεταξύ ονείρων και έργων τέχνης, τη λογική της συμπύκνωσης και της μετάθεσης, για να εισαγάγει εν τέλει σύσσωμο τον τομέα της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης στο πεδίο της τέχνης και της λογοτεχνίας.¹⁸²

β / «... κάτω από το μέσον της κορνίζας του τζακιού»: το γράμμα ως σύμβολο του μητρικού φαλλού

Κατά μία έννοια, το λακανικό «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» αναπτύσσεται ως μια δραματοποιημένη συστηματική ανασκευή της ψυχοκριτικής μεθόδου τόσο του Freud όσο και της Bonaparte.¹⁸³ Για να αντιληφθούμε επακριβώς πώς αυτή η δραματοποίηση φτάνει στο αποκορύφωμά της με την εν λόγω παράγραφο του «Σεμιναρίου», χρειάζεται να παραθέσουμε την πηγή έμπνευσής της, δηλαδή εκείνη τη σελίδα της μελέτης στην οποία η Bonaparte παρέχει τη δική της σύνοψη του διηγήματος του Poe:¹⁸⁴

Θυμίζουμε στον αναγνώστη ότι, σ' αυτό το διήγημα, η Βασίλισσα της Γαλλίας [ουδέποτε κατονομάζεται ως τέτοια], όπως η Elizabeth Arnold [η πραγματική μητέρα του Poe],¹⁸⁵ έχει στην κατοχή της μια ένοχη και μυστική αλληλογραφία, της οποίας ο συντάκτης Χ... παραμένει άγνωστος [στην πραγματικότητα, μαθαίνουμε τα αρχικά του ονόματός του προς το τέλος της ιστορίας: PL, 21 / KG, 47]. Ο μοχθηρός Υπουργός, αποσκοπώντας στον πολιτικό εκβιασμό της και για να εδραιώσει την εξουσία του, κλέβει ένα απ' αυτά τα γράμματα [στην πραγματικότητα, ένα μόνο γράμμα αναφέρεται] κάτω απ' τα ίδια τα μάτια της Βασίλισσας που έχει παραλύσει από την παρουσία του Βασιλιά, ο οποίος δεν πρέπει να μάθει τίποτα. Αυτό το γράμμα πρέπει πάση θυσία να ανακτηθεί. Όλες οι έρευνες της αστυνομίας καταλήγουν σε αποτυχία. Ευτυχώς υπάρχει ο Ντυπέν! Εφοδιασμένος με γυαλιά που του επιτρέπουν να βλέπει γύρω του ενώ την ίδια στιγμή κρύβουν

τα μάτια του, βρίσκει μια πρόφαση για να επισκεφθεί τον Υπουργό και ανακαλύπτει το γράμμα σε μια περίοπτη καρτοθήκη «που κρεμόταν... από ένα μικρό μπρούντζινο πόμολο, ακριβώς κάτω από το μέσον της κορνίζας του τζακιού» [«suspendu... à un petit bouton de cuivre, juste au-dessous du milieu du manteau de la cheminée»].

Σημείο στο οποίο προσαρτά την επίμαχη υποσημείωση:

That hung... from a little brass knob just beneath the middle of the mantelpiece [PL, 21]. Μετάφραση Baudelaire: *suspendu... à un petit bouton de cuivre au-dessus du manteau de la cheminée* [που κρεμόταν... από ένα μικρό μπρούντζινο πόμολο πάνω από την κορνίζα του τζακιού].

Η ανακρίβεια της μετάφρασης του Baudelaire, όσον αφορά στη φράση αυτή, είναι εμφανής. Συγκεκριμένα, το *beneath* (κάτω από) [*au-dessous*] αποδίδεται ως *πάνω από* [*au-dessus*], πράγμα το οποίο σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει.¹⁸⁶

Κατόπιν τούτου, η Bonaparte συνεχίζει:

Μέσω ενός περαιτέρω τεχνάσματος, [ο Ντυπέν] αρπάζει το ενοχοποιητικό έγγραφο, αντικαθιστώντας το με ένα ψεύτικο γράμμα. Η Βασίλισσα, που το αληθινό γράμμα πρόκειται να της επιστραφεί, σώζεται.

Θα επισημάνουμε κατ' αρχάς ότι το γράμμα, αληθινό σύμβολο του μητρικού πέους [*symbole du pénis maternel*], «κρέμεται» επίσης πάνω από την εστία του τζακιού, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που θα κρεμόταν το πέος της γυναίκας –αν είχε!– πάνω από την κλοάκη που παριστάνεται εδώ, όπως και στα προηγούμενα διηγήματα, με το συχνό σύμβολο του τζακιού. Έχουμε εδώ έναν αληθινό ανατομικό χάρτη, από τον οποίο δεν λείπει ούτε καν η κλειτορίδα, το πόμολο (*knob*). Αλλά απ' αυτό το πόμολο θα όφειλε να κρέμεται κάτι άλλο!

Ο αγώνας ανάμεσα στον Ντυπέν και τον Υπουργό, ο οποίος άλλοτε είχε παίξει στον Ντυπέν «ένα άσχημο παιχνίδι», αγώνας από τον οποίο ο Ντυπέν βγαίνει νικητής, είναι στην πραγματικότητα ο οιδιπόδειος αγώνας ανάμεσα σε πατέρα και γιο, μετατεθειμένος όμως κατά τρόπο προγενετήσιο, φαλλικό και αρχαϊκό, για την κατοχή όχι της ίδιας της μητέρας αλλά ενός μέρους της, του πέους της.

Η σύνοψη της Bonaparte είναι αποκαλυπτική ως προς το ότι εστιάζει σε μία και μόνο σκηνή – στη στιγμή της ανακάλυψης και του προσδιορισμού της ακριβούς θέσης του γράμματος. Άπαξ και το γράμμα εξισωθεί συμβολικά με το πέος της μητέρας, άπαξ και «μαγειρευτεί» η αναλογία του γράμματος με τον ελλείποντα μητρικό φαλλό, ο φρουϊδικός μηχανισμός μπαίνει και αυτός στη θέση του, παίρνει μπρος, και η οιδιπόδεια λύση δεν αργεί να εμφανιστεί, παρεμβαίνοντας αυτοστιγμεί σαν αληθινός *deus ex machina*. Έτσι, σύμφωνα με την Bonaparte, ο Ντυπέν και ο Υπουργός δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να εκτονώνουν μια οιδιπόδεια αντιπαλότητα, σε έναν εκ του συστάδην αγώνα με έπαθλο το σώμα της μητέρας και, ειδικότερα, το πολυπόθητο «πέος» της – ή μάλλον, με όρους του Lacan, τον εποφθαλμιούμενο μητρικό «φαλλό». Έτσι, η Bonaparte δεν παρεμβαίνει απλώς για να επανορθώσει ένα μεταφραστικό ατόπημα, αλλά για να παλινρθώσει το ίδιο το καθεστώς του φαλλού.

γ / Ψυχαναλυτικός «βοναπαρτισμός»

Στην ογκωδέστατη μελέτη της Bonaparte, το «Κλεμμένο γράμμα» καταλαμβάνει πολύ μικρό χώρο σε σχέση με άλλα διηγήματα του Poe. Ενταγμένο στην ενότητα «Τα διηγήματα: Οι κύκλοι της μητέρας», η ανάλυσή του δεν υπερβαίνει τις δυόμισι μόλις σελίδες.¹⁸⁷ Όπως ισχύει και στην περίπτωση των άλλων διηγημάτων, η ερμηνεία της Bonaparte υπακούει σχηματικά σε μια διπλή λογική: αφενός συμβολιστική, καταρτίζοντας τις υποκαταστάσεις μεταξύ των διαφόρων αντικειμένων που εμφανίζονται στο διήγημα του Poe και του συμβολικού νοήματος που διακινούν· αφετέρου ταυτιστική, απαριθμώντας τις ασυνείδητες ταυτίσεις του Poe και των προσώπων της ζωής του με τα κεντρικά πρόσωπα της αφήγησης.

Σύμφωνα με τη λογική των συμβολικών υποκαταστάσεων, το «Κλεμμένο γράμμα» κατατάσσεται από την Bonaparte σ' εκείνη τη σειρά διηγημάτων του Poe που εκφράζουν τη «νοσταλγία του μητρικού φαλλού» (*regret du phallus maternel*) και την απόδοση μιας «μομφής [*reprouche*] προς τη μητέρα για την απώλειά του».¹⁸⁸ Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγει να συνοψίσει το διήγημα είναι άκρως ενδεικτικός αυτού του συμβολιστικού μοντέλου ερμηνείας, θεμελιωμένου στην άμεση αναλογία του γράμματος με την αναπαράσταση του μητρικού φαλλού, στη θεώρηση του γράμματος ως «αληθινού συμβόλου του μητρικού πέους».¹⁸⁹

Παράλληλα, στο επίπεδο των ταυτίσεων, η Bonaparte εστιάζει στην «επιβλητική πατρική φιγούρα [figure paternelle]»¹⁹⁰ του Υπουργού, που συγκεντρώνει κατ' αυτήν όλα τα γνωρίσματα του οιδιπόδειου πατέρα. Ο Υπουργός είναι μια «σύνθετη» και «ετερόκλητη» φιγούρα (figure composite):¹⁹¹ είναι ο άγνωστος εραστής της πραγματικής μητέρας του Poe, ευνουχιστική παρουσία στα μάτια του μικρού Edgar και πιθανώς υπεύθυνος για τη γέννηση της μικρής αδελφής του Rosalie· είναι όμως πρωτίστως ο ευκατάστατος Σκωτσέζος έμπορος John Allan, ο αυταρχικός σύζυγος της, αντιθέτως μειλίχιας και στοργικής, θετής μητέρας, Frances Allan, ο οποίος αποτέλεσε μια εξίσου βίαιη και ευνουχιστική παρουσία στην εξέλιξη του Poe. Στην προσέγγιση της Bonaparte, ο John Allan είναι αυτός που, με την ιδιότητά του ως επιτυχημένου ανθρώπου του εμπορίου, αντανakλάται στον αριβίστα Υπουργό, όπως κι αυτός που, για τον μικρό Edgar, ήταν πραγματικό «*monstrum horrendum* [τέραρς αποφώλιον], άνθρωπος ιδιοφυής μεν, αλλά χωρίς αρχές» (PL, 23 / KG, 51). Έτσι, θα πει η Bonaparte, φαντάζει στα μάτια του μικρού αγοριού ο πατέρας: ως αντικείμενο «μίσους και θαυμασμού συνάμα».¹⁹²

Όμως, στη φιγούρα του Υπουργού προβάλλεται επιπλέον το κεφαλαιώδες γνώρισμα του ίδιου του Poe: η ποιητική ικανότητα. Έτσι, κατά την Bonaparte, ο Poe καταφέρνει τελικά να ταυτιστεί με την αμφίσημη φιγούρα του πατέρα, δυνάμει της περίφημης αυτής ικανότητας «ταύτισης» για την οποία τόσος λόγος γίνεται στο «Κλεμμένο γράμμα» (PL, 15-16 / KG, 31-32). Διότι, όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά, με τον ουραγκοτάγκο που κρύβεται πίσω από τους «Φόνους της οδού Μοργκ» (MRM, 162 κ.ε. / ΦΟΜ, 85 κ.ε.), τον πατέρα δηλαδή που κάνει δική του τη μητέρα με την υπεράνθρωπη σωματική του δύναμη, ο Poe —«ποιητής και ανίκανος σεξουαλικά»¹⁹³ δεν θα μπορούσε ασφαλώς να ταυτιστεί πλήρως. Μπορεί όμως με τον Υπουργό, ο οποίος ναι μεν κάνει και πάλι δική του τη μητέρα με την υπεράνθρωπη δύναμή του, αλλά τη διανοητική ετούτη τη φορά.

Όσον αφορά στον Βασιλιά τον οποίο η Βασίλισσα απατά, η Bonaparte θα αναγνωρίσει στο πρόσωπό του τον David Poe, τον νόμιμο σύζυγο της Elizabeth Arnold και πραγματικό πατέρα του Edgar. Επομένως, στην ίδια προοπτική, δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι ο Ντυπέν —ως «προσωποποίηση του γιου»¹⁹⁴ παίρνει «το μέρος της εμπλεκομένης κυρίας» (PL, 23 / KG, 51) και, έναντι του ποσού των πενήντα χιλιάδων γαλλικών φράγκων, «επιστρέφει στη γυναίκα το γράμμα-σύμβολο

[lettre-symbole], δηλαδή τον φαλλό που της έλειπε».¹⁹⁵ «Ξαναβρίσκουμε εδώ την ισοδυναμία [équivalence] χρυσός = πέος. Σε αντάλλαγμα για το πέος που της επιστρέφει, η μητέρα δίνει στον γιο χρυσό».¹⁹⁶

Να λοιπόν που ξαναβρεθήκαμε στο σημείο απ' όπου ξεκινήσαμε και όπου είναι δυνατόν να αναγνωσθεί ένα και μόνο συμπέρασμα. Διότι όλες οι συμβολικές υποκαταστάσεις, όπως και όλες οι διαδοχικές ταυτίσεις που η Bonaparte εντοπίζει στο διήγημα του Poe, υπακούουν μονοσήμαντα και μονοδρομημένα στην ίδια ασυνείδητη αναγκαιότητα: την επιστροφή του ελλείποντος φαλλού στη μητέρα, συμβολικά εκπεφρασμένη με την επιστροφή του γράμματος στη νόμιμη κάτοχό του, τη Βασίλισσα. Έτσι, με συνοπτικές διαδικασίες, η «μαγείρισσα» βγάζει από τον φούρνο το πραγματικό «θέμα» του Poe, λογοτεχνικά αποτυπωμένο στο «Κλεμμένο γράμμα»:

Το θέμα [thème] του ευνουχισμού [castration] της μητέρας, τόσο ξένο προς το συνειδητό, την ενήλικη σκέψη, αλλά τόσο οικείο στον παιδικό τρόπο σκέψης και το ασυνείδητο όλων των εποχών, βρίσκεται επομένως στη ρίζα περισσότερων του ενός μεγάλων διηγημάτων του Edgar Poe.¹⁹⁷

Για να επανέλθουμε όμως στον Lacan, αυτή η ανάγνωση της Bonaparte, που προηγήθηκε χρονικά της δικής του, δεν θα μπορούσε άραγε, όπως παρατηρεί ο Rabaté,¹⁹⁸ να έχει λειτουργήσει κατά μία έννοια σαν ένα είδος μεταμφιεσμένης ευλογίας; Ο Lacan θα είχε σωθεί από το αμάρτημα της υπερερμηνείας χάρη στο παράδειγμα προς αποφυγήν της Marie Bonaparte, η οποία βρίσκει παντού αναγωγές, αναλογίες, ισοδυναμίες και εξισώσεις κάθε λογής, υπό την επήρεια ενός αχαλίνωτου ερμηνευτικού «βοναπαρτισμού». Όμως, όπως είδαμε, στην ερίτιμο κυρία ο Lacan όχι μόνο δεν επρόκειτο να χαριστεί, αλλά έμελλε να επανέλθει, δριμύτερος και με ανανεωμένο κέφι, στολίζοντας την πριγκίπισσα με έναν επιπλέον τίτλο.

Σημειώσεις

¹ Η διάλεξη, με τον διφορούμενο τίτλο «Freud dans le siècle», εκφωνήθηκε τη 16η Μαΐου 1956, στα πλαίσια επετειακών εκδηλώσεων που διοργανώθηκαν στο Παρίσι με την ευκαιρία της εκατονταετηρίδας από τη γέννηση του Freud (16 Μαΐου 1856). Το κείμενο της διάλεξης εντάχθηκε στο τρίτο σεμινάριο, *Οι ψυχώσεις* (*Les Psychoses*, 1955-1956). Βλ. *SIII*, 263-277 / *ΣIII*, 263-277· βλ. επίσης τη σχολιασμένη παρουσίασή του από τον Δημήτρι Βεργέτη: Ζακ Λακάν, «Η παρουσία του Φρόυντ στον αιώνα μας», μτφ. Νασία Λινάρδου, επιμ. - ανάλυση κειμένου Δημήτρης Βεργέτης, στο *Ψυχαναλυτικός λόγος*, τχ. 1, φθινόπωρο '92, σσ. 16-46.

² Βλ. Sigmund Freud και Josef Breuer, «Studies on Hysteria» (1893-1895), στο *S.E.*, τόμ. II, σ. 129· *Μελέτες για την υστερία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 2002, σσ. 191-192 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

³ Για την αναλογία μεταξύ ονειρικής και ιερογλυφικής γραφής, βλ. Pascal Vernus, «Ecriture du rêve et écriture hiéroglyphique», στο *Littoral*, τχ. 7/8, «L'instance de la lettre», Φεβρουάριος 1983, σσ. 27-32. Για τη σημασία της προοδευτικής μετάβασης του Freud από τον εικονόγραφο στην ιερογλυφική γραφή, βλ. Mayette Viltard, «Le trait de la lettre dans les figures du rêve», στο *Littoral*, τχ. 2, «La main du rêve», Οκτώβριος 1981, σσ. 33-51.

⁴ Βλ. Sigmund Freud, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. IV, σσ. 277-278· *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, ²1995, σσ. 251-252 (μτφ. τροποποιημένη).

⁵ Βλ. Sigmund Freud, «The Claims of Psycho-Analysis to Scientific Interest» (1913), στο *S.E.*, τόμ. XIII, σ. 177· «Το ενδιαφέρον της ψυχανάλυσης», στο Σίγκμουντ Φρόυντ, *Μελέτες για την ψυχανάλυση*, μτφ. Γιώργος Τσαμπουράκης, Αθήνα, Επίκουρος, 1979, σσ. 130-131 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

⁶ Βλ. Sigmund Freud, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. V, σσ. 413, 452· *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σσ. 363, 395, 584.

⁷ Ο Derrida περιγράφει ως εξής την πολύπλοκη λειτουργία του εικονόγραφου (*DG*, 136-137 / *III*, 165· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη):

Μια παράσταση πράγματος μπορεί να βρεθεί επενδυμένη, ως εικονόγραμμα, με μια φωνητική αξία. Αυτή δεν εξαλείφει την «εικονογραφική» αναφορά, που εξάλλου δεν ήταν ποτέ απλώς «ρεαλιστική». Το σημαίνον σπάζει ή ρήγνυται αστεροειδώς σε σύστημα: παραπέμπει ταυτόχρονα, και τουλάχιστον, σε ένα πράγμα και σε έναν ήχο. Το ίδιο το πράγμα είναι ένα σύνολο πραγμάτων ή μια αλυσίδα διαφορών «μέσα στον χώρο»· ο ήχος, που είναι επίσης εγγεγραμμένος μέσα σε μιαν αλυσίδα, μπορεί να είναι μια λέξη: η εγγραφή τότε είναι ιδεογραμματική ή συνθετική, δεν επιδέχεται αποσύνθεση· αλλά ο ήχος μπορεί επίσης να είναι ένα ατομικό στοιχείο, το οποίο εισέρχεται αφ' εαυτού σε σύνθεση: έχουμε τότε να κάνουμε με μιαν γραφή φαινομενικά εικονογραφική και στην πραγματικότητα φωνητικο-αναλυτική, του ίδιου τύπου με το αλφάβητο.

⁸ Βλ. Sigmund Freud, «Notes upon a Case of Obsessional Neurosis» (1909), στο *S.E.*, τόμ. X, σ. 193· «Παρατηρήσεις για μια περίπτωση ψυχαναγκαστικής νευρώσης («Ο Ράττενμαν»)), στο *Τρία ιστορικά ασθενείας*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 1995, σ. 67.

⁹ Βλ. Sigmund Freud, «From the History of an Infantile Neurosis» (1918 [1914]), στο S.E., τόμ. XVII, σσ. 90, 94· «Από την ιστορία μιας παιδικής νευρώσης («Ο Βόλφσμαν»)), στο *Τρία ιστορικά ασθενείας*, ό.π., σσ. 348, 353-354.

¹⁰ Βλ. Jean Starobinski, *Les mots sous les mots. Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*, Παρίσι, Gallimard, 1971.

¹¹ Βλ. Sigmund Freud, «Notes upon a Case of Obsessional Neurosis» (1909), στο S.E., τόμ. X, σσ. 225, 280-281· «Παρατηρήσεις για μια περίπτωση ψυχαναγκαστικής νευρώσης («Ο Ράπτενμαν»)), ό.π., σ. 104.

¹² Από την αχανή βιβλιογραφία για τη «Βαθμίδα του γράμματος», παραπέμπω τον αναγνώστη στη σχετική παρουσίαση που κάνει ο Samuel Weber στην καλύτερη ίσως εισαγωγή που έχει ποτέ γραφεί για τον κλασικό Lacan, *Return to Freud: Jacques Lacan's dislocation of psychoanalysis*, αγγλ. μτφ. Michael Levine, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, σσ. 38-75. [1η έκδοση *Rückkehr zu Freud: Jacques Lacans Entstellung der Psychoanalyse*, Βερολίνο, Verlag Ullstein GmbH, 1978· Βιέννη, Passagen Verlag, ²1990]. Θυμίζω επίσης ότι το εν λόγω λακανικό γραπτό αποτέλεσε το αντικείμενο της πρώτης επώνυμης αναμέτρησης της αποδόμησης με τη λακανική θεωρία. Αναφέρομαι στο βιβλίο των Philippe Lacoue-Labarthe και Jean-Luc Nancy *Le titre de la lettre*, δημοσιευμένο το 1973, ήτοι δύο μόλις χρόνια πριν από τη δημοσίευσή του «Le facteur de la vérité» στο τεύχος 21 του περιοδικού *Poétique*. Η υποδοχή που του επεφύλαξε ο Lacan, στο εικοστό σεμινάριο *Encore* (SXX, 62-63· παράδοση 20ής Φεβρουαρίου 1973), είναι ενδεικτική της στάσης του απέναντι στην αποδόμηση (τουλάχιστον όταν αυτή δεν ισοδυναμεί με «οριστική περιγραφή» του Derrida, οπότε ο τόνος αλλάζει). Γενναιόδωρος έπαινος, από τη μία: «σας συνιστώ να διαβάσετε ένα βιβλίο για το οποίο το λιγότερο που μπορεί κανείς να πει είναι ότι με αφορά», «προσωπικά, το διάβασα με τη μεγαλύτερη ικανοποίηση», «μπορώ να πω κατά κάποιον τρόπο ότι, αν το ζητούμενο είναι η ανάγνωση, ποτέ δεν με διάβασαν τόσο καλά – με τόση αγάπη», «είναι υπόδειγμα καλής ανάγνωσης, σε σημείο που μπορώ να πω ότι λυπούμαι που ποτέ δεν απέκτησα, από τους οικείους μου, κάτι αντίστοιχο»· αλλά και ανελέητη ειρωνεία, από την άλλη: «θα ήθελα να σας υποβάλω στη δοκιμασία του βιβλίου αυτού, γραμμένου με τις χειρότερες των προθέσεων, όπως θα μπορούσατε να το διαπιστώσετε από τις τριάντα τελευταίες σελίδες», «βέβαια, όπως αποδεικνύεται από το τέλος του βιβλίου, πρόκειται για μια αγάπη για την οποία το λιγότερο που μπορεί κανείς να πει είναι ότι η συνήθης φόδρα της [ενν. το μίσος] στην αναλυτική θεωρία δεν μπορεί εδώ να αποκλειστεί», «δεν θα σας πω ποιοι είναι οι συγγραφείς του, που σ' αυτή την περίπτωση μου φαίνεται ότι παίζουν μάλλον τον ρόλο υπαλληλίσκων [sous-fifres· ενν. του Derrida]». Πράγματι, το βιβλίο των Lacoue-Labarthe και Nancy είναι «υπόδειγμα καλής ανάγνωσης» της λακανικής θεωρίας του σημείου, καλής αποδομητικής ανάγνωσης, η οποία, ως τέτοια, παρουσιάζει πολύ ενδιαφέρουσες αναλογίες με την ντερριντιανή, τόσο στο επίπεδο της στρατηγικής όσο και στο επίπεδο των τελικών συμπερασμάτων. Τόσο οι Lacoue-Labarthe και Nancy όσο και ο Derrida αποδύονται στην ανίχνευση των εξαρτήσεων της λακανικής θεωρίας από τη μεταφυσική οντολογία. Επιγραμματικά, θα έλεγα πως, αν η ντερριντιανή διάγνωση θα μπορούσε να συνοψιστεί στη λέξη «φαλλογοκεντρισμός» (phallogocentrisme), η διάγνωση των Lacoue-Labarthe και Nancy συνοψίζεται στη λέξη «οντο-θεο-σημειο-λογία» (onto-théo-sémio-logie). Βλ. *Le titre de la lettre. Une lecture de Lacan*, Παρίσι, Galilée, ³1990, σ. 167. Μια πολύ περιεκτική παρουσίαση της επιχειρηματολογίας των δύο συγγραφέων προσφέρει ο πρόλογος των μεταφραστών στην αγγλική μετάφραση του έργου, βλ. François Raffoul και David Pettigrew, «Translators' Preface», στο Jean-Luc Nancy και Philippe Lacoue-Labarthe, *The Title of the Letter. A Reading of Lacan*, Άλμπανι, SUNY, 1992, σσ. vii-xxv. Για μια κριτική εξέταση των επιχειρημάτων των Lacoue-Labarthe και Nancy, βλ. επίσης Γιάννης Σταυρακάκης, *Lacan & the Political*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 1999, σσ. 90-94· *Ο Λακάν και το πολιτικό*, μτφ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Αθήνα, Ψυχογιός, 2008, σσ. 183-189.

¹³ Ως γνωστόν, στη «Βαθμίδα του γράμματος», αφετηριακό σημείο του Lacan είναι η θεμελιώδης σωσσυριανή διάκριση μεταξύ *σημαιομένου* (ιδέας) και *σημαίνοντος* (ακουστικής εικόνας), ο σωσσυριανός «αλγόριθμος» του γλωσσικού σημείου. Βλ. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale* (1916), publié par Charles Bally et Albert Séchehayé avec la collaboration de Albert Riedlinger, édition critique préparée par Tullio de Mauro, postface de Louis-Jean Calvet, Παρίσι, Payot, ⁵2005, σσ. 97-100. *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μετάφραση - σχόλια - προλογικό σημείωμα Φ. Δ. Αποστολόπουλος, Αθήνα, Παπαζήσης, 1979, σσ. 99-101. Ο Lacan, σιωπηρά, τον αντιστρέφει: το «σημαίνον» (signifiant, S) δεν τίθεται πλέον, όπως στη σωσσυριανή διαγραμματική παράσταση του γλωσσικού σημείου, κάτω από το «σημαινόμενο» (signifié, s), αλλά πάνω από αυτό. Σύμφωνα με τη λακανική τυποποίηση: S / s (É, 497). Έτσι, με μια αποφασιστική χειρονομία, ο Lacan προνομιολογεί το σημαίνον έναντι του σημαιομένου, τουτέστιν τη διαφορική άρθρωση έναντι του νοήματος. Για τη σημασία της σωσσυριανής γλωσσολογίας στον Lacan και τη λακανική αντιστροφή του σωσσυριανού διαγράμματος, βλ. Samuel Weber, *Return to Freud: Jacques Lacan's dislocation of psychoanalysis*, ό.π., σσ. 20-58.

¹⁴ Βλ. ιδιαίτερα παραδόσεις 29 Νοεμβρίου 1961 έως 24 Ιανουαρίου 1962 (SIX, 35-132).

¹⁵ Η έκφραση απαντά στο *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ* (*Massenpsychologie und Ich-analyse*, 1921) και αναφέρεται στη φροϋδική θεωρία των ταυτίσεων, και συγκεκριμένα στο δεύτερο είδος ταύτισης. Εκεί, ο Freud ορίζει την ταύτιση ως την «πιο πρόωμη εκδήλωση ενός αισθηματικού δεσμού με ένα άλλο πρόσωπο». Για το μικρό αγόρι, υπάρχει μια τέτοια πρωτογενής «ταύτιση με τον πατέρα» (το πρώτο είδος ταύτισης). Στην περίπτωση του μικρού κοριτσιού, ο Freud περιγράφει ένα άλλο είδος ταύτισης: μιαν επαναστροφική ταύτιση κατά την οποία το μικρό κορίτσι μεταβαίνει από την εκλογή αντικείμενου στην ταύτιση με το αντικείμενο. Σε σχέση με την πρωτογενή ταύτιση, η ιδιαιτερότητα αυτού του δεύτερου είδους ταύτισης συνίσταται, όπως γράφει ο Freud, στο γεγονός ότι είναι «μερική, εξαιρετικά περιορισμένη, [και] δανείζεται από το πρόσωπο-αντικείμενο ένα μόνο χαρακτηριστικό [eine partielle, höchst beschränkte ist, nur einen einzigen Zug von der Objektperson entlehnt: δική μου η υπογράμμιση]». Τέλος, το τρίτο είδος ταύτισης είναι η ταύτιση με την επιθυμία του άλλου και με το συνδεόμενο με αυτήν σύμπτωμα, όπως, παραδείγματος χάριν, σε μιαν υστερική κρίση την οποία το ένα Εγώ εκδηλώνει και το άλλο παραλαμβάνει και ιδιοποιείται, όπως λέει ο Freud, μέσω «ψυχικής μόλυνσης». Βλ. Sigmund Freud, «Group Psychology and the Analysis of the Ego» (1921), στο *S.E.*, τόμ. XVIII, σσ. 105-108, 107· *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, μτφ. Κλαίρη Τρικεριώτη, επιμ. Θάνος Λίποβατς, Αθήνα, Επίκουρος, ²1994, σσ. 57-61, 60. Η μεταφραστική χειρονομία του Lacan σηματοδοτεί την απόφασή του να απεμπλέξει το *einzigsten Zug* από τα στενά όρια της φροϋδικής θεωρίας και κλινικής των ταυτίσεων, αναβαθμίζοντάς το θεωρητικά και ενθεματίζοντάς το, αναβαπτισμένο πλέον ως *trait unaire*, σε πεδία ετερογενή και πολύ ευρύτερα της θεματικής όπου το εντόπισε. Για τη μετάφραση του *trait unaire* ως «εναδικό γνώρισμα» και την εννοιολογική έκταση του όρου, βλ. Δημήτρης Βεργέτης, «Ετερολογία επί του ενός στον Λακάν», στο *αληθεια*, τχ. 2, φθινόπωρο 2007, σσ. 93-107. Για το *trait unaire*, βλ. επίσης Jean-Marie Jadin, «Du trait unaire au signifiant S1. Un lecteur de l'inconscient (I)», στο Jean-Pierre Dreyfuss, Jean-Marie Jadin και Marcel Ritter, *Ecritures de l'inconscient. De la lettre à la topologie*, Στρασβούργο, Arcanes, 2001, σσ. 11-35.

¹⁶ Σχετικά με την «εικασία του Lacan» για την καταγωγή της γραφής, το κείμενο αναφοράς είναι του Jean Allouch, «La “conjecture de Lacan” sur l'origine de l'écriture», στο *Littoral*, τχ. 7/8, ό.π., σσ. 5-26. Αναδημοσιεύθηκε, επεξεργασμένο και εμπλουτισμένο, στο Jean Allouch, *Lettre pour lettre. Transcrire, traduire, translittérer*, Τουλούζη, Erès, σειρά «Littoral», 1984, σσ. 153-176.

¹⁷ Η *Ταύτιση* συνιστά το σεμιναρικό αρχείο της λακανικής συμβολής στις θεωρίες των «κύριων ονομάτων» (βλ. κυρίως παράδοση 20ής Δεκεμβρίου 1961· SIX, 75-86). Το ένωσμο δίνει στον Lacan η διαμάχη ανάμεσα στον Bertrand Russell και τον γλωσσολόγο και αιγυπτιολόγο Sir Allan H. Gardiner. Ο Lacan καταλογίζει στον Russell ότι, παρά το γεγονός ότι ως φιλόσοφος της μαθηματικής λογικής

είναι εξοικειωμένος με το «παιχνίδι των γραμμάτων» (SIX, 76), στη θεωρία του για το κύριο όνομα παραγνωρίζει πλήρως τη λειτουργία του γράμματος: «Ο Bertrand Russell βλέπει τα πάντα εκτός από τούτο, τη λειτουργία του γράμματος» (SIX, 77). Κατά τον Russell, ένα κύριο όνομα είναι «*a word for particular*, μια λέξη για να δηλώσουμε τα ιδιαίτερα πράγματα ως τέτοια, έξω από κάθε περιγραφή» (SIX, 77), «μια λέξη για να δηλώσουμε το ιδιαίτερο στην ιδιαιτερότητά του» (SIX, 78). Αυτός ο ορισμός τον οδηγεί σε μια σειρά από παράδοξα. Για παράδειγμα, το δεικτικό *this* («αυτό») δηλώνει ένα ιδιαίτερο αντικείμενο χωρίς να το περιγράφει και είναι άρα, για τον Russell, ένα κύριο όνομα. Στην ίδια λογική, ο *Σωκράτης* δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κύριο όνομα, δεδομένου ότι έχει πάψει προ πολλού να είναι *a word for particular*: συνδηλώνει για εμάς μια σειρά από περιγραφές (π.χ. ο δάσκαλος του Πλάτωνα, ο φιλόσοφος που ήπια το κώνιο κ.λπ.). Ο Gardiner από την άλλη, διαθέτοντας ως γλωσσολόγος μια πολύ βαθύτερη «εμπειρία του σημαίνοντος» (SIX, 78), υποστηρίζει ότι το χαρακτηριστικό της λειτουργίας του κύριου ονόματος είναι η έμφαση η οποία δίδεται, κατά τη χρήση του, όχι στο σημαινόμμενο νόημα (όπως στην περίπτωση του κοινού ονόματος), αλλά στον ήχο ως διακριτικό γνώρισμα, και εισάγει «την υποκειμενική έννοια, με την ψυχολογική σημασία του όρου, της αποδιδόμενης προσοχής στη σημαίνουσα διάσταση ως ηχητικό υλικό» (SIX, 80). Για τον Gardiner, το ηχητικό υλικό δεν λησμονείται, δεν ανάγεται σε καθαρά εργαλειώδες μέσο εν όψει του νοήματος: «κάθε φορά που προφέρουμε ένα κύριο όνομα είμαστε ψυχολογικά ενήμεροι για αυτή την έμφαση η οποία δίδεται στο ηχητικό υλικό ως τέτοιο» (SIX, 80). Ο Lacan θα απορρίψει και τις δύο αυτές θεωρίες: του Russell διότι παραγνωρίζει «την πλέον θεμελιώδη σχέση του σκεπτόμενου υποκειμένου με το γράμμα» (SIX, 77)· του Gardiner διότι αρθρώνει τη λειτουργία του υποκειμένου με ψυχολογικούς όρους (SIX, 80-81). Από τι ορίζεται, λοιπόν, το κύριο όνομα για τον Lacan; Επιγραμματικά, ορίζεται από τη λειτουργία του γράμματος, και ακριβέστερα από τη λειτουργία του *trait unaire* ως της πλέον στοιχειώδους διάστασης του γράμματος:

Φθάνουμε τώρα, έχοντας ξεκινήσει από τη λειτουργία του *trait unaire*, σε κάτι που θα μας επιτρέψει να πάμε παραπέρα. Θέτω ότι δεν μπορεί να υπάρξει ορισμός του κύριου ονόματος παρά μόνο στο μέτρο που αντιλαμβανόμαστε τη σχέση της ονοματίζουσας φωνητικής εκπομπής [émission nommante] με κάτι που, στη θεμελιώδη φύση του, ανήκει στην τάξη του γράμματος. (SIX, 81)

Η λακανική παρέμβαση αποτελεί τομή. Ο Lacan αναδεικνύει το γράμμα ως θεμέλιο του κύριου ονόματος. Στη δυτική παράδοση –με την εξαίρεση ίσως της εβραϊκής παράδοσης–, ουδείς είχε διανοηθεί να αναζητήσει το θεμέλιο του κύριου ονόματος εκτός φωνής, να το εντοπίσει στη γραφή: «το χαρακτηριστικό του κύριου ονόματος συνδέεται πάντοτε κατά το μάλλον ή ήττον [...], όχι με τον ήχο, αλλά με τη γραφή» (SIX, 85). Για τη σχέση ανάμεσα στο γράμμα και το κύριο όνομα, βλ. Philippe Julien, «Le nom propre et la lettre», στο *Littoral*, τχ. 7/8, ό.π., σσ. 33-45.

¹⁸ Το «Lituraterre» είναι, κατά γενική ομολογία, ένα γραπτό εξαιρετικής δυσκολίας, απολύτως αντιπροσωπευτικό του ύστερου λακανικού ύφους, αλλά και, θα προσέθετα, ένα μικρό λογοτεχνικό αριστούργημα. Οι νεολογισμοί και τα λογοπαίγνια *à la manière de Joyce* αφθονούν, ενταγμένα σε μια φράση σμιλευμένη κατά το υπόδειγμα του Mallarmé. Ο λόγος είναι πυκνός, υπαινικτικός, αποφθεγματικός, και ο στοχασμός υψιπετής και, κατά σημεία, χαϊντεγκεριανού τόνου. Ο Lacan είναι κάπως πιο επεξηγηματικός κατά την προφορική παρουσίαση του γραπτού του, πέντε μήνες πριν από τη δημοσίευσή του, στην παράδοση της 12ης Μαΐου 1971 (SXVIII, 113-127). Την αναγνωστική πρόσβαση θα μπορούσαν ενδεχομένως να διευκολύνουν –ή και να δυσχεράνουν– τα ακόλουθα κείμενα: α) Marie-Claire Boons, «Du littoral au littéral», στο *Littoral*, τχ. 25, Απρίλιος 1988, σσ. 87-95· β) Pierre Skriabine, «L'encre et le pinceau», στο *Quarto*, τχ. 50, «L'écrit», Φεβρουάριος 1992, σσ. 36-39 [η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007]· γ) Éric Laurent, «La lettre volée et le vol sur la lettre», στο *La Cause freudienne*, τχ. 43, «Les paradigmes de la jouissance», Οκτώβριος 1999, σσ. 22-33 [η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-55, Eurl-Huysmans

(éditions de l'ECF), 2007]· δ) Marcel Ritter, «La lettre et le signifiant: l'inconscient est ce qui se lit au-delà de ce qui se dit», στο Jean-Pierre Dreyfuss, Jean-Marie Jadin και Marcel Ritter, *Ecritures de l'inconscient. De la lettre à la topologie*, ό.π., σσ. 91-97· ε) Dany Nobus, «Illiterature», στο Luke Thurston (επιμ.), *Re-inventing the Symptom. Essays on the Final Lacan*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2002, σσ. 19-43.

¹⁹ Βλ. την παράδοση της 10ης Μαρτίου 1971· *SXVIII*, 78. Γενικότερα, ο Lacan εκτιμούσε ότι ο Derrida είχε αμελήσει να αναγνωρίσει πόσα πολλά χρωστούσε στη διδασκαλία του η επινόηση θεμελιωδών εννοιών της φιλοσοφίας του, όπως «γραμματολογία», «αρχι-γραφία» (*archi-écriture*), «ίχνος», «διαφορά» (*différance*) (βλ. π.χ. «La psychanalyse. Raison d'un échec» [1968], *ΑΕ*, 346), και ότι η ντερριντιανή φιλοσοφία ήταν μια πανεπιστημιακή απομίμηση ή σύγχυση της διδασκαλίας του (βλ. «Lituraterre», *ΑΕ*, 14). Αναγνώριζε, ωστόσο, ενίοτε –υπαινικτικά τουλάχιστον– ότι η επικαιρότητα που είχε κατακτήσει το ζήτημα της γραφής στη φιλοσοφικο-λογοτεχνική συγκυρία της εποχής οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στις πρώτες εργασίες του Derrida, της δεκαετίας του '60.

²⁰ Βλ. Jacques-Alain Miller, «Lacan qui enseigne», στο Jacques-Alain Miller et 84 amis, *Qui sont vos psychanalystes?*, Παρίσι, Seuil, 2002, σ. 569· «Ο Λακάν που διδάσκει», μτφ. Ιουλία Καράλη, στο J.-A. Miller, H. Etchegoyen, É. Laurent, J.-C. Milner και άλλοι, *Γνωριμία με τον Λακάν*, μτφ. Ιουλία Καράλη – Νινέττα Δυοβουνιώτου, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογιός, 2007, σ. 83.

²¹ Βλ. Jacques-Alain Miller, «Prologue» (*ΑΕ*, 9).

²² Βλ. Jacques-Alain Miller, «Notice de fil en aiguille» (*SXXIII*, 235).

²³ *Αυτόθι*.

²⁴ *Αυτόθι*.

²⁵ *Αυτόθι*, σ. 232.

²⁶ Άμεσα θα τοποθετηθεί στο «Notice de fil en aiguille» (*SXXIII*, 232-236).

²⁷ Στις απαρχές του λακανικού *mathème* βρίσκουμε από τον Πλάτωνα και τα «μενώνεια κριτήρια» (βλ. «L'étourdit», *ΑΕ*, 483) έως τον Descartes και τη *mathesis universalis*, και κυρίως τις επιστημολογικές μελέτες του Κουρέ πάνω στο καθεστώς του πραγματικού ως «αδυνάτου» (*impossible*) στον λόγο της επιστήμης. Ωστόσο, όπως υποδεικνύει ο Jacques-Alain Miller στο συνέδριο του Σεριζύ με θέμα «Το πραγματικό στα μαθηματικά – Ψυχανάλυση και μαθηματικά» (3-10 Σεπτεμβρίου 1999) [βλ. «Un rêve de Lacan», στο Pierre Cartier και Nathalie Charraud (επιμ.), *Le réel en mathématiques – Psychanalyse et mathématiques*, Agalma - Diffusion Le Seuil, 2004, σ. 119], ο Lacan εμπνεύστηκε αναμφίβολα τον όρο από τον Heidegger. Στο *Ερώτημα για το πράγμα* (*Die Frage nach dem Ding*, 1962), ο Heidegger αναφέρεται στη διάκριση των πραγμάτων από τους αρχαίους έλληνες, οι οποίοι διέκριναν *τα φυσικά, τα ποιούμενα, τα χρήματα, τα πράγματα* και, τέλος, *τα μαθήματα*. Ο Heidegger ορίζει τα τελευταία ως «το μαθητό [*das Lernbare*] και ως εκ τούτου συνάμα το διδακτό [*das Lehrbare*]». Βλ. Heidegger, *Qu'est-ce qu'une chose?*, μτφ. Jean Reboul και Jacques Taminiaux, Παρίσι, Gallimard, σειρά «*tel*», 1988 (1971), σ. 81. [1η έκδοση *Die Frage nach dem Ding*, Τυβίγγη, Max Niemeyer Verlag, 1962]. Ο Lacan ορίζει το *mathème* με τα εξής: «εννοώ ως αμιγές μάθημα [*pur mathème*] το μόνο το οποίο δύναται να διδαχθεί» (βλ. «L'étourdit», *ΑΕ*, 472). Η συνήχηση των δύο ορισμών είναι, νομίζω, προφανής, όπως και ο λόγος για την επιλογή του όρου «μάθημα» ως μετάφρασης του *mathème*.

²⁸ Για τη λακανική έννοια του *mathème* και, γενικότερα, για το καθεστώς των μαθηματικών στον Lacan, βλ. το σπουδαίο έργο του Jean-Claude Milner, *L'Œuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, Παρίσι, Seuil, 1995, σσ. 122-140, και ιδίως σσ. 128-130 για τη διάκριση μεταξύ

γράμματος και σημαίνοντος: *Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η επιστήμη, η φιλοσοφία*, μτφ. Γιάννης Οικονόμου, Αθήνα, Κέδρος, 2005, σσ. 189-218, 197-200. Για το *mathème* και τη σχέση του με το πραγματικό, βλ. επίσης Δημήτρης Βεργέτης, «Το *mathème* και η μετάδοση στον Λακάν (Το γράμμα και το πραγματικό)», στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 1, άνοιξη '95, σσ. 59-72.

²⁹ Βλ. Milner, *L'Œuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, ό.π., σ. 142· *Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η επιστήμη, η φιλοσοφία*, ό.π., σ. 220 (μτφ. τροποποιημένη).

³⁰ Βλ. Jacques-Alain Miller, «Notice de fil en aiguille» (*SXXIII*, 236). Για τη σχέση του κόμβου με το γράμμα, βλ. Milner, *L'Œuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, ό.π., σσ. 141-146, 161-171· *Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η επιστήμη, η φιλοσοφία*, ό.π., σσ. 218-226, 241-260.

³¹ Βλ. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «Λακάν και ψύχωση», μτφ. Ελένη Μόλαρη, στο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, *Ο Λακάν και η ψυχανάλυση*, επιμ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, 2003, σ. 66.

³² Βλ. Milner, *L'Œuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, ό.π., σσ. 13-30· *Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η επιστήμη, η φιλοσοφία*, ό.π., σσ. 51-79.

³³ Βλ. Jacques-Alain Miller, «Algorithmes de la psychanalyse», στο *Ornicar?*, τχ. 16, φθινόπωρο 1978, σ. 22· «Αλγόριθμοι της ψυχανάλυσης», μτφ. Δημήτρης Βεργέτης, στο *αλήθεια*, τχ. 6, υπό έκδοση.

³⁴ Για την έννοια του «αναδιπλασιαστικού σχολίου», βλ. Γεράσιμος Κακολύρης, *Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση*, Αθήνα, Εκκρεμές, 2004, σσ. 89-118.

³⁵ Ως «αυτοματισμό της επανάληψης» (*automatisme de répétition*) ο Lacan αποδίδει τον φροϋδικό όρο *Wiederholungszwang*, ο οποίος θα αποδιδόταν πιο δόκιμα ως «ψυχαναγκασμός επανάληψης», «καταναγκασμός επανάληψης» ή «καταναγκασμός για επανάληψη» (γαλλ.: *compulsion de répétition*· αγγλ.: *compulsion to repeat* ή *repetition compulsion*). Παρότι ο Lacan τον κληρονομεί από τη γαλλική ψυχιατρική (Clérambault, Janet), θεωρώ ότι ο όρος «αυτοματισμός» απηχεί την άκρως πρωτότυπη και εμπνευσμένη επιστημολογική χειρονομία του να επεξεργαστεί την έννοια της συμβολικής επανάληψης, και του εδραζόμενου στο δίκτυο των σημαίνοντων συμβολικού, προσφεύγοντας, όπως θα δούμε, αφενός στη θεωρία των αυτομάτων, αφετέρου στο αριστοτελικό *αυτόματον*.

³⁶ Η δόκιμη απόδοση του όρου *Entstellung* είναι «παραμόρφωση» (γαλλ.: *déformation*· αγγλ.: *distortion*) και δηλώνει το σφαιρικό, το συνολικό αποτέλεσμα της εργασίας του ονείρου. Ωστόσο, ο Lacan χρησιμοποιεί τον όρο *déplacement*, ο οποίος παραπέμπει κατά κανόνα στη φροϋδική *Verschiebung*, τη «μετάθεση» – τουτέστιν σε έναν επιμέρους μηχανισμό της εργασίας του ονείρου, ο οποίος, καίτοι στενά συνδεδεμένος με όλους τους υπόλοιπους, δεν παύει να αποτελεί μια ειδική περίπτωση παραμόρφωσης.

³⁷ Έχει σημασία να τονίσουμε ότι το ρήμα *illustrer* σημαίνει, μεταξύ άλλων, «επεξηγώ», «διευκρινίζω», «διασαφηνίζω», και δη με τη χρήση παραδείγματος. Η αναγωγιστική συρρίκνωση της λογοτεχνίας σε ρόλο παραδείγματος που υπηρετεί την ανακοινωμένη φιλοδοξία του Lacan να πει «την αλήθεια στην ψυχανάλυση» –για να παραφράσουμε έναν πολύ γνωστό ντερριντιανό τίτλο–, κοντολογίς η αναγωγιστική συρρίκνωση της λογοτεχνίας σε ρόλο θεραπεινίδας της ψυχανάλυσης, αποτελεί, όπως θα δούμε, βασική αιχμή της κριτικής του Derrida.

³⁸ Στο δεύτερο σεμινάριο (*SII*, 211-224) ο Lacan, με φόντο την κυβερνητική και τη θεωρία των παιγνίων, είχε βασιστεί στη «διαλεκτική», όπως την αποκαλεί, του παιχνιδιού «μονά-ζυγά», που ενθεματίζεται στο διήγημα του Poe, για να διαυγάσει τη «διάσταση της διωποκειμενικότητας [intersubjectivité]» (*SII*, 213) και για να δείξει τα «όρια» και τις «πλάνες» της «δυσδικής [duelle] διωποκειμενικότητας» (*SII*, 221) –ήτοι της «φαντασιακής διωποκειμενικότητας» (*SII*, 213)–, αλλά και

τη σχέση του υποκειμένου «με έναν απόλυτο άλλο, [...] με έναν άλλο πέραν κάθε διυποκειμενικότητας» (SII, 209), τη «σχέση του υποκειμένου με τη συμβολική λειτουργία» (SII, 226).

³⁹ Το «Κλεμμένο γράμμα» («The Purloined Letter») δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά τον Σεπτέμβριο του 1844, στην πολυτελή ετήσια έκδοση της Φυλαδέλφειας *The Gift: A Christmas and New Year's Present for 1845*. Χρησιμοποιώ την έκδοση του κειμένου από τον Thomas Ollive Mabbott (βλ. *Collected Works of Edgar Allan Poe*, τόμ. III: *Tales and Sketches 1843-1849*, επιμ. Thomas Ollive Mabbott, Κέιμπριτζ-Μασαχουσέτη, The Belknap Press of Harvard University Press, 1978), όπως περιλαμβάνεται ανατυπωμένη στο John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1988, σσ. 6-23. Από τις υπάρχουσες ελληνικές μεταφράσεις, προέκρινα –ως, κατά την κρίση μου, εγκυρότερη– εκείνη του Άρη Μπερλή (βλ. Έντγκαρ Άλαν Πόου, *Το κλεμμένο γράμμα*, Αθήνα, Ολκός, ²2001, σσ. 7-52), στην οποία και παραπέμπω.

⁴⁰ Η ίδια λέξη, *inattention*, επαναλαμβάνεται και στην αμέσως επόμενη παράγραφο ως χαρακτηριστικό του Βασιλιά. Ο Lacan φαίνεται εδώ («από απροσεξία» άραγε;) να προσδιορίζει τη θέση του ως άρνηση της υποκειμενικής θέσης του Βασιλιά –ή και ως αρνημένη ταύτιση με αυτήν–, το βασικό κατηγορήμα της οποίας είναι, όπως θα δούμε στην πορεία, η τύφλωση.

⁴¹ Στην πραγματικότητα, το «Κλεμμένο γράμμα» («The Purloined Letter», 1844) είναι η τρίτη –κατά χρονολογική σειρά– ιστορία με πρωταγωνιστή τον ντετέκτιβ Σ. Αύγουστο Ντυπέν [C. Auguste Dupin] που έγραψε ο Poe, μετά το «Οι φόντοι της οδού Μοργκ» («The Murders in the Rue Morgue», 1841) και το «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ» («The Mystery of Marie Rogêt», 1842-1843). Οι μελετητές δέχονται ότι με τις τρεις αυτές «αστυνομικές ιστορίες» (*detective stories*) εγκαινιάζεται το είδος της αστυνομικής λογοτεχνίας.

⁴² Άλλη μια αβλεψία του Lacan. Διαβάζουμε στο πρωτότυπο: «Τους τρεις τελευταίους μήνες...» (PL, 10 / ΚΓ, 16).

⁴³ Η φράση «πηλίκo της πράξης» επαναλαμβάνει λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν σε προηγούμενη παράγραφο –«μιας πράξης [...] το πηλίκo της οποίας ...» (SLV, 13 / ΣΚΓ, 16)–, και που τη χρήση τους ακολουθούσε (SLV, 13 / ΣΚΓ, 16) το ουσιαστικό «υπόλοιπο» (*reste*: υπογραμμισμένο στο πρωτότυπο). Σ' αυτή την παράγραφο, η λέξη *reste* επαναλαμβάνεται, υπό ρηματική όμως μορφή, στη φράση «ce qui lui reste en main». Την απόδοση «αυτό που του απομένει στα χέρια ως υπόλοιπο» –όπως και την απόδοση της λέξης *opération* ως «πράξη»– επιβάλλει το γεγονός ότι ο Lacan εξετάζει την πράξη της κλοπής του γράμματος (από τον Υπουργό στην πρώτη σκηνή και από τον Ντυπέν στη δεύτερη) με όρους αριθμητικής πράξης: συγκεκριμένα μιας διαίρεσης από την οποία κάθε φορά προκύπτει ένα «πηλίκo» και ένα «υπόλοιπο» (το «υπόλοιπο» που αφήνει η συμβολική κίνηση ή διαδρομή του γράμματος είναι, όπως θα δούμε, βαρύνουσας σημασίας). Με αυτή τη «μαθηματικοποίηση» των δύο πράξεων, ο Lacan θέλει να τονίσει τη θέση που διατυπώνει στην αμέσως επόμενη παράγραφο, ότι δηλαδή η «ομοιότητά» τους (*similitude*) δεν συνίσταται στην απλή συγκέντρωση ομοειδών χαρακτηριστικών, αλλά είναι *δομικής* τάξεως.

⁴⁴ Βλ. Παράρτημα, II.1.

⁴⁵ Θα πρέπει να πούμε ότι την εποχή που γράφεται το «Σεμινάριο» η έννοια της διυποκειμενικότητας βρίσκεται στο φιλοσοφικό προσκήνιο. Προέρχεται από τη χουσερλιανή φαινομενολογία και συνδέεται, στο πνεύμα της εποχής, με την εγελιανή διαλεκτική κυρίου και δούλου. Ένα πολύ γνωστό κεφάλαιο από το *Είναι και το μηδέν* (*L'être et le néant*, 1943) του Sartre αποδίδει τέλεια το φιλοσοφικό *l'air du temps*: επιγράφεται χαρακτηριστικά «Husserl, Hegel, Heidegger» και σε αυτό ο Sartre, με άξονα το ζήτημα της ύπαρξης του άλλου, αναζητά τις συνδέσεις ανάμεσα στη χουσερλιανή διυποκειμενικότητα, την εγελιανή διαλεκτική και το χαϊντεγκεριανό «συν-είναι» (Mit-Sein). Βλ. Jean-

Paul Sartre, *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, Παρίσι, Gallimard, σειρά «*tel*», 2010 (1976), σσ. 271-291. *Το είναι και το μηδέν. Δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Παπαζήσης, 2007, σσ. 386-415. Είναι γνωστές, υποθέτω, πέρα από τις κριτικές αιχμές εναντίον του Sartre, οι οφειλές του πρώτου Lacan στη σαρτρική φαινομενολογία, ειδικά σε ό,τι αφορά την προβληματική του άλλου.

⁴⁶ Εμπλουτίζοντας με το γράμμα *i* την έκφραση *politique de l'autruche* («πολιτική στρουθοκαμήλου», κοινώς «στρουθοκαμηλισμός»), ο Lacan παράγει τον πνευματώδη νεολογισμό *politique de l'autruche*, όπου συμπυκνώνονται η «στρουθοκάμηλος» (*autruche*), ο «άλλος» (*autrui*), ακόμη και η «Αυστρία» (*Autriche*). Αποδίδεται ικανοποιητικά στα ελληνικά με τον νεολογισμό *πολιτική στρουθοκαμάλλου* ή *στρουθοκαμαλλισμός*.

⁴⁷ Βλ. Sigmund Freud, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. IV, σσ. 106-121, 292-296. *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σσ. 116-128, 264-267. Στο δεύτερο σεμινάριο ο Lacan είχε αφιερώσει δύο συναπτές παραδόσεις, της 9ης και της 16ης Μαρτίου 1955, στο όνειρο με την ένεση της Ίρμας. Βλ. *SII*, 177-204. «Το όνειρο με την ένεση της Ίρμας», μτφ. Χρύσα Λάγιου, επιμ. Βλάσης Σκολιδής, στο *Τειρεσίας*, τχ. 2, άνοιξη 2001, σσ. 3-24. Εκεί διαβάζουμε (βλ. *SII*, 192. μτφ. σ. 16):

Μια υπέρβαση εκπληρώνεται. Μετά από το πρώτο μέρος, το πιο φορτωμένο, το φαντασιακό, στο τέλος του ονείρου μπαίνει αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε το *πλήθος* [*la foule*]. Είναι όμως ένα πλήθος δομημένο, όπως το φροϊδικό πλήθος. Γι' αυτόν το λόγο θα προτιμούσα να εισαγάγω έναν άλλο όρο, που θα αφήσω να τον σκεφτείτε με όλα τα διπλά νοήματα που περιέχει – την μίξη των υποκειμένων [*l'immixtion des sujets*].

Τα υποκείμενα μπαίνουν και ανακατεύονται με τα πράγματα – αυτό μπορεί να είναι το πρώτο νόημα. Το άλλο είναι το εξής – ένα ασυνείδητο φαινόμενο που εκτυλίσσεται στο συμβολικό επίπεδο, έκκεντρο [*décentré*] σε σχέση με το *ego*, διαδραματίζεται πάντα μεταξύ δύο υποκειμένων.

⁴⁸ Στο πρωτότυπο (*SLV*, 16), ο Lacan επαναλαμβάνει το ίδιο σφάλμα, αναφέροντας ότι είναι η δεύτερη φορά που εμφανίζεται ο Ντυπέν.

⁴⁹ Η απόδοση «το γεγονός ότι οι πάντες εμπαίζονται» αντιστοιχεί στη φράση του γαλλικού κειμένου «que tout le monde soit joué». Θα μέναμε πιστοί στο γράμμα του κειμένου αν τη μεταφράζαμε ως «οι πάντες είναι παίγνια...», υπογραμμίζοντας το γεγονός ότι όλοι είναι, είμαστε, «παίγνια», αθύρματα, του σημαίνοντος και του συμβολικού – πράγμα που συνιστά άλλωστε όχι μόνο το πραγματικό «ηθικό δίδαγμα» του «μύθου» του Poe, αλλά, όπως θα διατυπωθεί στη συνέχεια (*SLV*, 30 / *ΣΚΓ*, 49-50), την «αλήθεια» και το αληθινό «νόημα» της ίδιας της φροϊδικής ανακάλυψης.

Είναι κεντρική στον Lacan η ιδέα του ανθρώπου ως έρμαιου του «παιχνιδιού» της γλώσσας – νοούμενου, π.χ., είτε ως «παιχνιδιού των σημαίνοντων» (*jeu des signifiants*) (βλ. «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose» [1959 (1957-1958)], *É*, 551), είτε ως «συνδυαστικού παιχνιδιού» (*jeu combinatoire*) που δρα «μέσα στην αυτενέργειά του [*spontanéité*], από μόνο του, κατά τρόπο προϋποκειμενικό [*présubjective*]» (*SXI*, 24. *ΣΧΙ*, 35). Αναφέρω ενδεικτικά ότι σε όλη την έκταση του κειμένου ο Lacan «παίζει» με τις λέξεις «παιχνίδι» και «παίζω» (μόνο στη σελίδα 18 του πρωτοτύπου, το ρήμα *jouer* επαναλαμβάνεται τρεις φορές). Ας σημειωθεί επίσης ότι ένα παιχνίδι –το παιχνίδι «μονά-ζυγά» που ενθεματίζεται στο διήγημα του Poe (*PL*, 15-16 / *ΚΓ*, 29-31)– χρησιμοποιεί ο Lacan για να μας εισαγάγει στην έννοια της διυποκειμενικής διαλεκτικής, αλλά και ως πρότυπο για το «παιχνίδι της αλήθειας». Γιατί θα πρέπει να πούμε ότι στο «Σεμινάριο» η αλήθεια δεν εκ-καλύπτεται μόνο· *η αλήθεια παίζει*.

Φυσικά, όλα αυτά απηχούν την προσφυγή του Lacan στη θεωρία των παιγνίων, η οποία, όπως εύστοχα επισημαίνει η Nathalie Charraud, έχει το πλεονέκτημα ότι επαναφέρει στο προσκήνιο το

υποκειμένο, εκεί που το –επίσης χρησιμοποιούμενο– μοντέλο της κυβερνητικής το παρέκαμπε μέσα από την αυτενέργεια και τον αυτοματισμό του συμβολικού. Βλ. Nathalie Charraud, «Mathématiques lacaniennes», στο Jacques-Alain Miller et 84 amis, *Qui sont vos psychanalystes?*, ό.π., σ. 387· «Λακανικά μαθηματικά», μτφ. Ιουλία Καράλη, στο J.-A. Miller, H. Etchegoyen, É. Laurent, J.-C. Milner και άλλοι, *Γνωριμία με τον Λακάν*, ό.π., σ. 129. Για τη σχέση της λακανικής ψυχανάλυσης με τη θεωρία των παιγνίων βλ. της ιδίας, *Lacan et les Mathématiques*, Παρίσι, Anthropos - Economica, 1997, κεφ. I: «La psychanalyse et la théorie des jeux», σσ. 11-58, και ιδ. σσ. 15-22 για τη διυποκειμενικότητα, το παιχνίδι «μονά-ζυγά» και το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”».

⁵⁰ Εσωτερική παραπομπή του Lacan στον επονομαζόμενο «Λόγο της Ρώμης». Βλ. «Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse» (1956 [1953]), *É*, 244 / *ΑΠΟΓΨ*, 64. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο εν λόγω χωρίο, ο Lacan παρομοιάζει με αυτόν τον τύπο του «μοντέρνου ήρωα» τον ψυχαναλυτή της εποχής του.

⁵¹ Ο Lacan παραπέμπει εν προκειμένω στον Émile Benveniste και στην κλασική μελέτη του «Ζωική επικοινωνία και ανθρώπινη γλώσσα» («Communication animale et langage humain»). Βλ. *Problèmes de linguistique générale*, 1 (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1976, σσ. 56-62. [1η δημοσίευση στο *Diogenes*, I, 1952]. Στην εν λόγω μελέτη ο Benveniste εξετάζει το πρόβλημα της καταχρηστικής εφαρμογής της έννοιας της γλώσσας στο ζωικό βασίλειο, και του κατά πόσον τα ζώα διαθέτουν έναν τρόπο έκφρασης που να έχει τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες της ανθρώπινης γλώσσας. Βασιζόμενος στα πολυετή ερευνητικά πορίσματα του καθηγητή ζωολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου Karl von Frisch, στον οποίο οφείλουμε την πρώτη ακριβή περιγραφή του τρόπου επικοινωνίας των μελισσών –που συνίσταται από δύο διαφορετικούς χορούς, έναν κυκλικό και έναν μιμούμενο το σχήμα του αριθμού 8 (τον καλούμενο *wagging-dance*)–, ο Benveniste αποδύεται στην απογραφή των ομοιοτήτων και των διαφορών του προς την ανθρώπινη γλώσσα, προκειμένου να συναγάγει *a contrario* τα προσίδια χαρακτηριστικά της. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι ο τρόπος επικοινωνίας των μελισσών δεν συνιστά γλώσσα, αλλά έναν «κώδικα σημάτων» (*code de signaux*) τον οποίο διαφοροποιούν από την ανθρώπινη γλώσσα τα εξής χαρακτηριστικά: «η σταθερότητα του περιεχομένου, η αμεταβλητότητα του μηνύματος, η σχέση με μία και μόνη κατάσταση, η μη αναλύσιμη φύση του εκφερόμενου, η μονόπλευρη μετάδοσή του» (βλ. *αυτόθι*, σ. 62).

Στον «Λόγο της Ρώμης» ο Lacan, αναφερόμενος ρητά στην ανακάλυψη του Karl von Frisch και αναπαράγοντας τις θεωρητικές συνέπειες που αντλεί από αυτήν ο Benveniste, θα επαναλάβει ότι ο «κώδικας» (*code*) ή το «σύστημα σηματοδότησης» (*système de signalisation*) των μελισσών «διαχωρίζεται από μια γλώσσα από τον σταθερό συσχετισμό των σημείων του με την πραγματικότητα την οποία σημαίνουν» (*É*, 297· *ΑΠΟΓΨ*, 161), καθώς και ότι το μήνυμα που ενέχεται σε αυτόν τον τύπο επικοινωνίας «δεν αναμεταδίδεται ποτέ» (*É*, 297· *ΑΠΟΓΨ*, 162). Ως ομιλούν ανθρώπινο ον, ο Διευθυντής της Αστυνομίας μπορεί τουλάχιστον να αναλάβει τη λειτουργία της αναμετάδοσης του μηνύματος της Βασίλισσας.

⁵² Η απάντηση είναι, ασφαλώς, ότι το σύμπτωμα –όπως ο λόγος, η ομιλία– επαναλαμβάνει σημαίνοντα. Η συμπτωμική επανάληψη είναι βασικά σημαίνουσα επανάληψη. Το ασυνείδητο επαναλαμβάνει και αυτό που εμμένει μέσα στην επανάληψή του είναι το σημαίνον. Η αναγωγή του συμπτώματος και της επανάληψης στη λογική του σημαίνοντος αποτελεί τη μείζονα κατάκτηση της λακανικής θεωρίας και κλινικής εκείνης της περιόδου.

⁵³ Βλ. Sigmund Freud, «Jokes and their Relation to the Unconscious» (1905), στο *S.E.*, τόμ. VIII, σ. 115· «Το ευφρολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο», μτφ. Λ. Σιπητάνου, στο Freud, *Το ευφρολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο / Το χιούμορ*, μτφ. Λ. Σιπητάνου, Γ. Σαγκριώτης, επίμετρο Μ. Χρυσανθόπουλος, Αθήνα, Πλέθρον, 2009, σσ. 149-150:

Στα είδη του ευφυολογήματος που ερευνήσαμε μέχρι τώρα –[ευφυολόγημα] της έκθεσης ή πρόστυχο, επιθετικό (εχθρικό), κυνικό (κριτικό, βλάσφημο)– θέλω να περιλάβω ένα τέταρτο και σπανιότερο, του οποίου τον χαρακτήρα θα εξηγήσουμε αμέσως με ένα καλό παράδειγμα. Δύο Εβραίοι συναντιούνται στο τρένο, σε κάποιον σταθμό της Γαλικίας. «Πού πας;» ρωτάει ο ένας. «Στην Κρακοβία» είναι η απάντηση. «Τι ψεύτης που είσαι!» ξέσπασε ο άλλος. «Όταν λες ότι πας στην Κρακοβία, θέλεις να με κάνεις να πιστέψω ότι πας στο Λέμπεργκ. Τώρα όμως ξέρω ότι πραγματικά πας στην Κρακοβία. Γιατί, λοιπόν, μου λες ψέματα;»

Και συνεχίζει ο Freud:

Αυτή η απολαυστική ιστορία, που δημιουργεί την εντύπωση ότι είναι εξαιρετικά λεπτοφυής, επιδρά προφανώς μέσω της τεχνικής του παραλόγου. Ο δεύτερος κατηγορείται ότι λέει ψέματα, επειδή ανακοινώνει ότι πηγαίνει στην Κρακοβία, που είναι ο πραγματικός προορισμός του ταξιδιού του! Όμως, εδώ, αυτό το ισχυρό τεχνικό μέσο –το παράλογο– συνδυάζεται με μια άλλη τεχνική, με την παρουσίαση μέσω του αντιθέτου, διότι σύμφωνα με την αδιαμφισβήτητη δήλωση του πρώτου ο άλλος ψεύδεται όταν λέει την αλήθεια, και λέει αλήθεια όταν ψεύδεται.

Η ουσία, ωστόσο, της ανάλυσης του Freud βρίσκεται σε ό,τι ακολουθεί:

Αλλά το σοβαρότερο περιεχόμενο αυτού του ευφυολογήματος είναι *το ερώτημα σχετικά με τις συνθήκες της αλήθειας* [δική μου η υπογράμμιση]. Το ευφυολόγημα υποδεικνύει και πάλι ένα πρόβλημα και εκμεταλλεύεται την αβεβαιότητα που συνδέεται με έναν από τους πιο συχνά χρησιμοποιούμενους όρους. Λέμε αλήθεια όταν περιγράφουμε τα πράγματα όπως ακριβώς είναι, χωρίς να ενδιαφερόμαστε για το πώς θα αντιληφθεί ο ακροατής τα λεγόμενά μας; Ή μήπως αυτό είναι μόνο η ιησουίτικη αλήθεια, και η γνήσια αλήθεια αφορά πολύ περισσότερο το να λαμβάνουμε υπ' όψιν τον ακροατή και να του μεταδίδουμε μια εικόνα οικεία για τη δική του αντίληψη; Θεωρώ ότι τα ευφυολόγημα αυτού του τύπου διακρίνονται επαρκώς από τα άλλα, ώστε να μπορώ να τους αποδώσω μια ιδιαίτερη θέση. Αυτό στο οποίο επιτίθενται δεν είναι ένα πρόσωπο ή ένας θεσμός αλλά η βεβαιότητα της ίδιας μας της γνώσης, ένα από τα πλέον εικονολογικά αγαθά μας. Κατάλληλο όνομα, λοιπόν, για την παραπάνω κατηγορία θα ήταν το «σκεπτικιστικό» ευφυολόγημα.

Όλο το κείμενο του Lacan, αναρριπίζοντας «το ερώτημα σχετικά με τις συνθήκες της αλήθειας» –με χαϊντεγκεριανούς όρους θα λέγαμε το ερώτημα «περί της ουσίας της αληθείας»–, επερωτώντας κάθε αφελή σύλληψη αυτού του κοινόχρηστου «εικονολογικού αγαθού» που ακούει στο όνομα «αλήθεια», θα μπορούσε να αναγνωσθεί υπό το φως των παραπάνω παρατηρήσεων του Freud. Σχηματικά: Ό,τι ο Freud αποκαλεί «ιησουίτικη αλήθεια» –όπου «περιγράφουμε τα πράγματα όπως ακριβώς είναι, χωρίς να ενδιαφερόμαστε για το πώς θα αντιληφθεί ο ακροατής τα λεγόμενά μας»– αντιστοιχεί σε ό,τι ο Lacan ονομάζει «αληθοφάνεια», η οποία εδράζεται στο «πεδίο της ακρίβειας», όπως παραδειγματικά απεικονίζεται στον πρώτο διάλογο μεταξύ του Ντυπέν και του Διευθυντή, όπου ο δεύτερος, από υπερβάλλοντα ζήλο για «ακρίβεια», αδυνατεί –φεν!– να εξ-ακριβώσει εντέλει την αλήθεια, ακριβώς επειδή κωφεύει στα «έμπλεα σημασίας» σχόλια του συνομιλητή του, τα οποία και δεν αποτελούν για αυτόν παρά αντικείμενο χλεύης. Αντιθέτως, η φροϋδική «γνήσια αλήθεια» –όπου «λαμβάνουμε υπ' όψιν τον ακροατή»– εγγράφεται στο λακανικό «κατάστιχο της αλήθειας» (δεύτερος διάλογος) που εντοπίζεται «στα θεμέλια ακριβώς της διυποκειμενικότητας» και όπου η αλήθεια συγκροτείται μέσα από τη διαλεκτική διυποκειμενικότητα της ομιλίας. Η γνωστή εβραϊκή ιστορία απεικονίζει παραδειγματικά πώς η αλήθεια δεν ορίζεται σε αναφορά με την πραγματικότητα, ως συμφωνία ή αντιστοιχία (*adaequatio*) με αυτήν, αλλά αναδύεται, αποκαλύπτεται μέσα από τη διυποκειμενικότητα της ομιλίας.

⁵⁴ Και συνεχίζει ο Poe διά στόματος του Ντυπέν: «Οι Γάλλοι είναι οι πρωτεργάτες αυτής της συγκεκριμένης απάτης [deception]» (PL, 18 / ΚΤ, 36). Χωρίς αμφιβολία, και ο ίδιος ο Lacan –όπως θα πει αμέσως μετά για τον Poe– «το διασκεδάζει» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31), και δη όντας ένοχος διπλής

«απάτης», αφού, ως Γάλλος ψυχ-αναλυτής, όχι μόνο ενέχεται στην «απάτη» της καταχρηστικής ιδιοποίησης του όρου «ανάλυση», αλλά υπήρξε και ο «πρωτεργάτης» της «παρεισγωγής» των μαθηματικών στην ψυχανάλυση.

⁵⁵ Η λέξη *ambitus* (*ambio, ire*) μπορεί να σημαίνει: 1) κυκλική κίνηση ή διαδρομή, παράκαμψη, εκτροπή, περιέλευση, περιδρομή, ελιγμός· 2) κύκλος, περιφέρεια, περίμετρος, περίβολος· 3) η επιδίωξη ή ζήτηση αρχής ή αξιωμάτων με άνομα μέσα (π.χ. διά δεκασμού ή απειλών), εριθεία, σπουδαρχία, ραδιουργία, μηχανορραφία, απάτη· 4) επίδειξη, φιλοδοξία, ματαιοδοξία· 5) *verborum*, περιστροφή, περίοδος (λόγου).

Η ετυμολογία της λέξης *religio* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Διάφορες απόψεις είχαν διατυπωθεί μεταξύ των αρχαίων. Π.χ. ο Κικέρων την ανάγει στο *relego, ere* (=re-, *lego, ere*) – που μπορεί να σημαίνει: 1) αναλέγω, συλλέγω εκ νέου, συγκεντρώνω εκ νέου· *filum*, τυλίγω πάλι το νήμα· 2) διέρχομαι εκ νέου, διανύω εκ νέου· *aquas, campos, viam*, τη θάλασσα, τις πεδιάδες, την οδό· 3) διεξέρχομαι εκ νέου, με την ανάγνωση (ξεαναδιαβάζω), τον λόγο (επαναλαμβάνω), τη σκέψη (αναπολώ). Ο Αυγουστίνος πάλι, την ανάγει ετυμολογικά στο *religo, are* (=re-, *ligo, are*) – 1) αναδένω, δένω πίσω, προσδένω, προσορμίζομαι· 2) σπαν. λύνω. Σήμερα, έχει επικρατήσει η τελευταία αυτή άποψη, η οποία δέχεται ως ρίζα της λέξης το *-lig* (δένω), που το συναντούμε επίσης στο *ligo, are* (δένω, συνδέω, συνάπτω), αλλά και στο *lex* (νόμος). Εξ ου και *religio* σημαίνει ενίοτε ό,τι και το *obligatio* (δέσιμο, δεσμός, δέσμευση, υποχρέωση, ενοχή).

Τώρα, όσον αφορά το σημασιολογικό πεδίο της λέξης *religio*, περιλαμβάνει τα ακόλουθα: 1) ευλάβεια, ευσέβεια, θεοσέβεια· 2) το δέος ή ο φόβος των θεών, οι ηθικοί ενδοιασμοί ή φραγμοί που πηγάζουν από το θρησκευτικό δέος, η δεισιδαιμονία· 3) ενδοιασμός, ευσυνειδησία, σχολαστικότητα, ακρίβεια, επιμέλεια· 4) η ιερότητα που ενυπάρχει σε κάθε θρησκευτικό αντικείμενο (θεότητα, ναό, σκεύος, κλπ.), ιεροπρέπεια, αγιότητα, οσιότητα· 5) λατρευτικό ή ιερό αντικείμενο, ιερός τόπος ή χώρος· 6) θρησκεία, θρησκευτική πίστη ή πεποίθηση· 7) η λατρεία ή η θεραπεία των θεών, η ιερουργία· 8) ιερή δέσμευση, ιερός δεσμός, ιερά δεσμά· 9) το αίσθημα θρησκευτικής ενοχής, το κρίμα, το άγος, το μύσος· 10) η θρησκευτική αφιέρωση ή καθιέρωση πράγματος ή χώρου, η καθοσίωση, η καθαγίαση.

Τέλος, με τη φράση *homines honesti*, που σημαίνει κυριολεκτικά «έντιμοι άνθρωποι», προσφωνούσε ειδικότερα ο Κικέρων τους θιασώτες των ιδεών του.

[Η ανωτέρω αποδελτίωση προέκυψε από την αντιπαραβολή των ακόλουθων λεξικών της λατινικής γλώσσας: α) C. T. Lewis και C. Short, *A Latin Dictionary* (1879), Οξφόρδη, Oxford University Press, 1963· β) Félix Gaffiot, *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire Latin-Français* (1934), Παρίσι, Hachette, 2005· γ) Στέφανος Κουμανούδης, *Λεξικόν Λατινοελληνικόν* (1843-1884), Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2006].

⁵⁶ Δεν θα έπρεπε άραγε να το έχουμε ήδη υποψιαστεί από το όνομα και μόνο του ήρωά μας, Ντυπέν (Dupin), και την ομοφωνική γειτνίασή του με το γαλλικό ρήμα *duper* («απατώ», «εξαπατώ», «ξεγελώ»);

⁵⁷ Εν προκειμένω, ο Lacan, διαβάζοντας τον Poe, ενεργοποιεί ρητά τη χαϊντεγκεριανή προβληματική της αλήθειας ως *Un-verborgenheit*, ως *εκ-κάλυψη*. Ο Lacan θα αναγάγει αυτό το ιδιάζον χαϊντεγκεριανό σχήμα –σύμφωνα με το οποίο η *εκκάλυψη* της αλήθειας εγγράφεται στην ίδια τη στιγμή της *κάλυψής* της– σε έναν από τους θεμελιωδέστερους κανόνες της ίδιας της ψυχανalyτικής τεχνικής. Εξ ου και ο, κατά Lacan, ισομορφισμός του ψυχανalyτικού συμπτώματος και της αλήθειας, νοούμενης πάντοτε (με τυπικά χαϊντεγκεριανό τρόπο) ως ενότητας *κάλυψης/εκκάλυψης*: «Για εμάς, τους αναλυτές [...], η αλήθεια δεν έχει άλλη μορφή από τη μορφή του συμπτώματος» (SXIV, 368· παράδοση 10ης Μαΐου 1967). Για τις εξαρτήσεις των επεξεργασιών του κλασικού Lacan από τον χαϊντεγκεριανό

στοχασμό περί αληθείας βλ. François Balmès, *Ce que Lacan dit de l'être*, Παρίσι, PUF, 1999, σσ. 23-34.

⁵⁸ Έτσι ονομάζεται το λογικό σφάλμα που διαπράττεται όταν, σε έναν κατηγορικό συλλογισμό (αποτελούμενο από τρία μέρη: 1) μείζων προκειμένη· 2) ελάσσων προκειμένη· 3) συμπέρασμα), ο μέσος όρος δεν κατανέμεται. Πρόκειται περί κλασικού συλλογιστικού σφάλματος το οποίο έχει την ακόλουθη μορφή:

1. Όλοι οι Α είναι Β.
2. Ο Γ είναι Β.
3. Επομένως, ο Γ είναι Α.

Μπορεί να ισχύει ή να μην ισχύει ότι «όλοι οι Α είναι Β», σε κάθε περίπτωση όμως αυτό είναι άσχετο προς το συμπέρασμα. Αυτό που έχει σημασία είναι κατά πόσον αληθεύει ότι και «όλοι οι Β είναι Α», πράγμα το οποίο αγνοείται στο επιχείρημα. Ας φέρουμε το ακόλουθο παράδειγμα, χρησιμοποιώντας τους όρους που εμφανίζονται και στον συλλογισμό του Διευθυντή:

1. Όλοι οι ποιητές είναι ανόητοι. (μείζων προκειμένη· καθολική καταφατική κρίση)
2. Ο Υπουργός είναι ανόητος. (ελάσσων προκειμένη· μερική καταφατική κρίση)
3. Επομένως, ο Υπουργός είναι ποιητής. (συμπέρασμα)

Ο μέσος όρος είναι εκείνος που εμφανίζεται και στις δύο προκειμένες – εδώ, η κλάση των «ανόητων». Δεν κατανέμεται διότι καμία από τις χρήσεις του δεν ισχύει για όλους τους «ανόητους» – δηλαδή ο μέσος όρος δεν εκλαμβάνεται καθολικά, καμία από τις δύο προκειμένες δεν εκφέρει κρίση για την καθολική κλάση των «ανόητων», δεν κατανέμει τον μέσο όρο σε όλο το πλάτος της κλάσης την οποία δηλώνει. Επομένως, ο μέσος όρος δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συνδέσει τους «ποιητές» και τον «Υπουργό» – που αμφότεροι θα μπορούσαν να είναι χωριστές και ασύνδετες μεταξύ τους υποδιαίρεσεις της κλάσης των «ανόητων» (ο Υπουργός είναι κάποιος που είναι ανόητος· ο ποιητής είναι κάποιος που είναι ανόητος). Σε ποια περίπτωση ο συλλογισμός θα ήταν έγκυρος; Εάν η ελάσσων προκειμένη άλλαζε ως εξής:

1. Όλοι οι ποιητές είναι ανόητοι.
2. Ο Υπουργός είναι ποιητής.
3. Επομένως, ο Υπουργός είναι ανόητος.

Σ' αυτή την περίπτωση, ο μέσος όρος είναι η κλάση των «ποιητών» και η μείζων τουλάχιστον προκειμένη αναφέρεται σαφώς σε όλους τους «ποιητές». Επομένως, ο μέσος όρος κατανέμεται σε όλο το πλάτος της κλάσης του, και έτσι μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συνδέσει τους άλλους δύο όρους – τους «ποιητές» και τον «Υπουργό» (ο Υπουργός είναι ποιητής και, επομένως, είναι ανόητος). Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι Muller και Richardson, αυτός ο τελευταίος φαίνεται να είναι –αν αναπλάσθει– και ο πραγματικός συλλογισμός του Διευθυντή, ο οποίος συνεπώς κατηγορείται αδικώς από τον Ντυπέν ως ένοχος ενός τέτοιου συλλογιστικού σφάλματος. Βλ. «Lacan's Seminar on "The Purloined Letter": Notes to the Text», στο *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, ό.π., σ. 91:

Το επιχείρημά του φαίνεται να είναι το εξής: Όλοι οι ποιητές είναι ανόητοι. Αλλά ο Υπουργός είναι ποιητής. Επομένως, ο Υπουργός [«δεν απέχει και τόσο από το να»] είναι ανόητος. Μπορεί να είναι αναληθής η μείζων προκειμένη, πλην όμως ο μέσος όρος (οι «ποιητές»)

«κατανέμεται» ορθά τουλάχιστον, δηλαδή καλύπτει όλα τα μέλη της κλάσης την οποία δηλώνει σε τουλάχιστον μία προκείμενη (εδώ, τη μείζονα). Το συμπέρασμα μπορεί να είναι λάθος, αλλά ο συλλογισμός είναι σωστός.

Αντιθέτως, αυτός που πάσχει είναι στην πραγματικότητα ο συλλογισμός που αποδίδεται από τον Ντυπέν στον Διευθυντή, και ο οποίος, σύμφωνα με την καίρια παρατήρηση του Jean-Claude Milner, δεν συνιστά καν συλλογισμό:

Απεναντίας, στον συλλογισμό που αποδίδεται στον Διευθυντή, «όλοι οι ανόητοι είναι ποιητές· όλοι οι ποιητές είναι ανόητοι», τίποτα τέτοιο δεν λαμβάνει χώρα για τον απλό λόγο ότι δεν πρόκειται καν για συλλογισμό, και ότι δεν υφίσταται μέσος όρος. Το χαρακτηριστικό που διακρίνει τον τελευταίο είναι ότι δεν εμφανίζεται στο συμπέρασμα· ωστόσο, *όλοι* οι όροι της πρώτης πρότασης που αποδίδεται στον Διευθυντή εμφανίζονται στην πρόταση την οποία υποτίθεται ότι συνάγει συμπερασματικά. Στην πραγματικότητα, ο εν λόγω συλλογισμός είναι μια αντιστροφή. Αν είναι εσφαλμένη, ο λόγος είναι τελείως άλλος από το *non-distributio medii*. Ο σχετικός κανόνας είναι ο ακόλουθος: «Κανείς όρος δεν πρέπει να κατανέμεται στην αντεστραμμένη πρόταση, εάν δεν είναι κατανεμημένος στην υπό αντιστροφή πρόταση». Ωστόσο, στην καθολική καταφατική κρίση «όλοι οι ανόητοι είναι ποιητές», το κατηγορούμενο δεν είναι κατανεμημένο· ενώ, στην αντεστραμμένη πρόταση, το υποκείμενο είναι κατανεμημένο.

Βλ. Jean-Claude Milner, «Retour à la Lettre volée», στο *Détections fictives*, Παρίσι, Seuil, 1985, σ. 14. [1η δημοσίευση στο *Cahiers de poétique comparée*, τχ. 5, 1982].

⁵⁹ Βλ. Παράρτημα, II.2.

⁶⁰ Το επίθετο *odd* μπορεί να σημαίνει: 1) παράδοξος, παράξενος, αλλόκοτος· 2) ιδιόρρυθμος, ιδιάζων, εκκεντρικός· 3) ακανόνιστος, άτακτος· 4) (επί αριθμών:) μονός, περιττός· 5) (επί ζεύγους:) αταίριαστος, παράταιρος, ασύμβατος, “μονός”· 6) (κατά μικρό αριθμό) πλεονάζων, περίσσιος, παραπανήσιος.

⁶¹ Βλ. τη γαλλική μετάφραση του Baudelaire: «La lettre volée», στο Edgar Poe, *Histoires extraordinaires*, Παρίσι, Le Livre de Poche, ³⁷2008 (¹1972), σ. 43.

⁶² Βλ. Προς Κορινθίους Β' 3, 6: *το γαρ γράμμα αποκτείνει, το δε πνεύμα ζωοποιεί*. Πρόκειται για προσφυλή αναφορά του Lacan. Βλ. ενδεικτικά «L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud» (1957), *É*, 509.

⁶³ Η λακανική απόφαση: «το σημαίνουν [...] υλοποιεί τη βαθμίδα του θανάτου» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 37) συνιστά ένα από τα πολυάριθμα εκείνα σημεία όπου εντοπίζεται κεφαλαιοποιημένη η ισχυρή επιρροή που είχε δεχτεί ο κλασικός Lacan από την εγγελιανή φιλοσοφία, και δη –θα λέγαμε– από την κοζεβιανή «Επιστροφή στον Hegel» υπό την αιγίδα της έννοιας της «αρνητικότητας» (négativité). Το σημαίνουν «υλοποιεί τη βαθμίδα του θανάτου» δεδομένου ότι, όπως θα πει ο Lacan στον «Λόγο της Ρώμης» επαναλαμβάνοντας και παραφράζοντας μια διατύπωση του Kojève, «το σύμβολο εκδηλώνεται καταρχάς σαν φόνος του πράγματος [meurtre de la chose], και αυτός ο θάνατος συνιστά εντός του υποκειμένου τη διαιώνιση της επιθυμίας του» (*É*, 319· *ΑΠΟΓΨ*, 200). Επιγραμματικά, η λέξη αρνείται την άμεση φυσική παρουσία των πραγμάτων, χορηγώντας τους μια συμβολική παρουσία που επιτρέπει στα πράγματα να αρθρωθούν υπαγόμενα σε ένα δίκτυο σχέσεων διαμεσολάβησης. Οι λέξεις είναι αυτές που επιτρέπουν στα πράγματα να λειτουργούν ως υποκατάστατα στη διαλεκτική της επιθυμίας· αλλά είναι και αυτές που, ως εκ τούτου, εγκαθιστούν μίαν απόσταση σε σχέση με τα πράγματα.

Είναι αδύνατον να επεκταθούμε εδώ στη σχέση Lacan-Hegel-Kojève. Το κεφάλαιο «ο Lacan με τον Hegel-τού-Kojève» θα μπορούσε από μόνο του να αποτελέσει το αντικείμενο ξεχωριστής διδακτορικής διατριβής. Αξίζει, ωστόσο, να παραθέσουμε *in extenso* το σχετικό χωρίο του Kojève, για

την ενάργεια και τη γλαφυρότητα που το διακρίνουν. Βλ. Alexandre Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel. Leçons sur la Phénoménologie de l'Esprit* professées de 1933 à 1939 à l'École des Hautes Études réunies et publiées par Raymond Queneau, Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1979 (1947), σσ. 372-374:

Στο Κεφάλαιο VII της *Φαινομενολογίας του πνεύματος*, ο Hegel είπε ότι κάθε *εννοιολογική-σύλληψη* [compréhension-conceptuelle] (Begreifen) ισοδυναμεί με *φόνο* [meurtre]. Ας θυμηθούμε λοιπόν τι είχε υπόψη του.

Όσο το Νόημα (ή η Ουσία, η Έννοια, ο Λόγος, η Ιδέα, κλπ.) είναι ενσαρκωμένο σε μια εμπειρικός υπάρχουσα οντότητα, αυτό το Νόημα ή αυτή η Ουσία, όπως και αυτή η οντότητα, *ζουν*. Όσο, για παράδειγμα, το Νόημα (ή η Ουσία) «σκύλος» είναι ενσαρκωμένο σε μια αισθητή οντότητα, αυτό το Νόημα (Ουσία) *ζει*: πρόκειται για τον πραγματικό σκύλο, τον ζωντανό σκύλο που τρέχει, πίνει και τρώει. Όμως, όταν το Νόημα (η Ουσία) «σκύλος» περνά μες στη *λέξη* [mot] «σκύλος», δηλαδή καθίσταται *αφηρημένη Έννοια* [Concept abstrait], *διαφορετική* από την αισθητή πραγματικότητα την οποία αποκαλύπτει μέσω του Νοήματός της, το Νόημα (η Ουσία) *πεθαίνει*: η *λέξη* «σκύλος» δεν τρέχει, δεν πίνει και δεν τρώει· εντός της το Νόημα (η Ουσία) *παύει* να *ζει*· δηλαδή *πεθαίνει*. Και γι' αυτό η *εννοιολογική* σύλληψη της εμπειρικής πραγματικότητας ισοδυναμεί με *φόνο*. Βεβαίως, ο Hegel ξέρει πολύ καλά ότι δεν χρειάζεται να σκοτώσουμε έναν Σκύλο για να τον συλλάβουμε διά της Εννοίας του, δηλαδή για να τον ονομάσουμε ή να τον ορίσουμε, καθώς και ότι δεν χρειάζεται ούτε να περιμένουμε να πεθάνει πραγματικά, για να μπορέσουμε να το κάνουμε. Μόνον, λέει ο Hegel, εάν ο σκύλος δεν ήταν *θνητός*, δηλαδή κατ' ουσίαν *πεπερασμένος* ή περιορισμένος ως προς τη διάρκεια του, δεν θα μπορούσαμε να *αποσπάσουμε* από αυτόν την Έννοιά του, δηλαδή να κάνουμε να περάσει μέσα στη *μη-ζώσα λέξη* το Νόημα (η Ουσία) που είναι ενσαρκωμένο στον *πραγματικό* σκύλο· μέσα στην (προικισμένη με νόημα) λέξη, δηλαδή μέσα στην *αφηρημένη Έννοια*, μέσα στην Έννοια που υπάρχει όχι μέσα στον σκύλο (που την πραγματώνει) αλλά μέσα στον άνθρωπο (που τη σκέφτεται), δηλαδή μέσα σε *άλλο* πράγμα από την αισθητή πραγματικότητα, την οποία η έννοια αποκαλύπτει μέσω του Νοήματός της. Η Έννοια «σκύλος», που είναι η *δική μου Έννοια* (του σκύλου), η Έννοια που είναι *άλλο* πράγμα, συνεπώς, από τον ζωντανό σκύλο και που *σχετίζεται* προς έναν ζωντανό σκύλο όπως προς μια *εξωτερική* πραγματικότητα – αυτή η *αφηρημένη Έννοια* δεν είναι δυνατή παρά μόνον εάν ο σκύλος είναι κατ' ουσίαν θνητός. Δηλαδή: εάν ο σκύλος πεθαίνει ή εκμηδενίζεται κατά την *κάθε* στιγμή της ύπαρξής του. Ωστόσο, αυτός ο σκύλος που εκμηδενίζεται την *κάθε* στιγμή, είναι ακριβώς ο σκύλος που διαρκεί μέσα στον Χρόνο, που *παύει* την *κάθε* στιγμή να *ζει* ή να υπάρχει στο Παρόν, για να εκμηδενιστεί στο Παρελθόν, ή να εκμηδενιστεί *ως* Παρελθόν. Αν ο σκύλος ήταν αιώνιος, αν υπήρχε έξω από τον Χρόνο ή αν ήταν άχρονος, η Έννοια «σκύλος» δεν θα μπορούσε ποτέ να *αποσπαστεί* από τον ίδιο τον σκύλο. Η εμπειρική-ύπαρξη [existence-empirique] (Dasein) της Έννοιας «σκύλος» θα ήταν ο ζωντανός σκύλος, και όχι η (νοούμενη ή προφερόμενη) *λέξη* «σκύλος». Δεν θα υπήρχε, επομένως, *Λόγος* [Discours] (Logos) στον Κόσμο· και αφού ο εμπειρικός-υπάρχων Λόγος είναι μόνον ο (όντως ομιλών) Άνθρωπος, δεν θα υπήρχε Άνθρωπος στον Κόσμο. Η Έννοια-λέξη *αποσπάται* από το αισθητό *hic et nunc* [εδώ και τώρα]· όμως, δεν μπορεί να αποσπαστεί από αυτό παρά μόνον επειδή το *hic est nunc* [το *εδώ είναι τώρα*], δηλαδή επειδή το χωρικό ον είναι χρονικό, επειδή *εκμηδενίζεται* στο Παρελθόν. Και το πραγματικό που *εξαφανίζεται* στο Παρελθόν *διατηρείται* (ως μη-πραγματικό) στο Παρόν με τη μορφή της Λέξης-Έννοιας. Το Σύμπαν του Λόγου [Univers du Discours] (ο Κόσμος των Ιδεών) είναι το μόνιμο ουράνιο τόξο που σχηματίζεται πάνω από έναν καταρράκτη: και ο καταρράκτης, το *χρονικό πραγματικό* που εκμηδενίζεται στο μηδέν του Παρελθόντος.

⁶⁴ Θα πρέπει να σταθούμε σε αυτή την παράγραφο –παραδειγματικής δυσκολίας σε ό,τι αφορά τη μετάφρασή της–, ακριβώς επειδή επιλέγεται από τον Lacan για να εξηγήσει μία από τις κεντρικότερες διατυπώσεις του «Σεμιναρίου». Επιμένοντας στην έννοια της «ουλικότητας του σημαίνοντος», ο Lacan αποφαινεται ότι βασικό της κατηγορημα είναι ότι δεν «επιδέχεται μερισμό». Και με ποιον τρόπο το εξηγεί ο ίδιος; Λέγοντας απλώς ότι η λέξη *γράμμα* δεν χρησιμοποιείται ποτέ με

μεριστικό άρθρο και φέρνοντας μια σειρά από παραδείγματα. Πώς, όμως, να διαβάσουμε την εν λόγω παράγραφο; Εμβαθύνοντας και βυθομετρώντας το λακανικό σημαίνον, ή μήπως με το βλέμμα στραμμένο στην επιφάνειά του; Η ιδιαίτερη αντίσταση στη μετάφραση που παρουσιάζει η παράγραφος αυτή, δεν μας ειδοποιεί άραγε ότι το μήνυμά της, η «αλήθεια» της, επιπολάζει στο «επιφανειακό» παιχνίδι του σημαίνοντος; Φέρνουμε στον νου τα λόγια του Ντυπέν από τους «Φόνους της οδού Μοργκ»:

Συμβαίνει κάποτε να είναι κανείς υπερβολικά βαθύς [too profound]. Η αλήθεια δεν βρίσκεται πάντα σ' ένα πηγάδι. Και μάλιστα, όσον αφορά τα σημαντικότερα θέματα, πράγματι πιστεύω ότι είναι εξάπαντος επιφανειακή [superficial]. Την αναζητούμε στα βάθη των κοιλάδων, όταν αυτή βρίσκεται στις κορφές των βουνών. (MRM, 153 / ΦΟΜ, 63· μτφ. τροποποιημένη)

Μήπως λοιπόν, σαν τις μεγαλογράμματες λέξεις στο παιχνίδι με τον χάρτη (PL, 20 / ΚΓ, 43-44) που είναι τόσο εμφανείς ώστε να καθίστανται αόρατες, έτσι και το σημαίνον του λακανικού κειμένου κινδυνεύει να περάσει απαρατήρητο κατά την αναζήτηση του σημαινόμενου της έννοιας «σημαίνον» και της υλικότητάς του; Ωστόσο, όπως παρατηρεί η Barbara Johnson [βλ. «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida» (1977), στο *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1980, σσ. 143-144· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν, Ντεριντά», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σσ. 239-241], η αντίσταση στη μετάφραση, σε συνδυασμό με ένα μήνυμα τόσο προφανές ώστε να κινδυνεύει να περάσει απαρατήρητο, δεν είναι τυχαία εδώ. Για να πεισθούμε, αρκεί να αναλογιστούμε την παρατήρηση του Ντυπέν ότι «η λέξη “ανάλυσις” αποδίδει την “άλγεβρα” τόσο όσο, στα λατινικά, η λέξη *ambitus* δηλώνει τη “φιλοδοξία”, η *religio* τη “θρησκεία”, και η φράση *homines honesti* μια ομάδα έντιμων ανθρώπων» (PL, 18 / ΚΓ, 36-37), και κυρίως τι διερωτάται σχετικά ο Lacan:

Αυτή η επίδειξη ευρυμάθειας δεν προορίζεται άραγε να μας κάνει να ακούσουμε τις κύριες λέξεις του δράματός μας; Ο ταχυδακτυλουργός δεν επαναλαμβάνει άραγε το κόλπο του ενώπιόν μας, χωρίς αυτήν τη φορά να μας παραπλανά ότι μας αποκαλύπτει τάχα το μυστικό του, αλλά θέτοντας ως παράτολμο στοίχημα να το φωτίσει πραγματικά χωρίς εμείς να αντιληφθούμε απολύτως τίποτα; Αυτό θα ήταν το απόγειο της τέχνης του θανατοποιού: μέσω ενός στοιχείου της μυθοπλασίας του να μας *εξαπατήσει μέσω της αλήθειας*. (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31-32)

Απ' ό,τι φαίνεται, όμως, τα μαγικά δεν σταματούν εδώ. Γιατί, όπως ευφυώς επισημαίνει η Johnson, ο ίδιος ο Lacan δεν αφήνει άραγε, σαν άλλος ταχυδακτυλουργός, να γλιστρήσουν επιδεικτικά στην παράγραφο περί ποσοτικού προσδιορισμού του γράμματος οι «κύριες λέξεις» της δικής του ανάγνωσης και ερμηνείας του «Κλεμμένου γράμματος»; Βλ. *αυτόθι*, σ. 143· μτφ. σ. 240 (μτφ. τροποποιημένη):

«Μεστός σημασίας», «πρόθεση», «μίσος», «αγάπη», «ξεμυάλισμα», «αφοσίωση», «εν αφθονία λαχταριστή σάρκα», «σκυλοκαβγάς μεταξύ ανδρών» – όλες αυτές οι λέξεις ισχύουν ως πιθανά «σημαινόμενα» [signifieds] του «Κλεμμένου γράμματος» στο «Σεμινάριο». Αλλά εάν οι κύριες λέξεις μιας ανάγνωσης της ιστορίας ισχύουν μόνον έτσι, σαν ένα είδος παιχνιδιού του σημαίνοντος [play of the signifier], η *διαφορά* [difference] μεταξύ «σημαίνοντος» και «σημαινόμενου» στο κείμενο του Lacan, όπως και στο κείμενο του Poe, έχει εκ των πραγμάτων ανατραπεί. Εκείνο που τελικά διαβάζει ο αναγνώστης όταν αποκρυπτογραφεί [deciphers] τη σημαίνουσα επιφάνεια του χάρτη της παρανάγνωσής του [misreading] είναι: «Έχεις εξαπατηθεί».

Στη χορεία των εξαπατημένων έρχεται, επομένως, να προστεθεί και ο αναγνώστης· και θυμόμαστε την παρατήρηση του Lacan, όταν έλεγε ότι αυτό που προκαλεί την ευχαρίστησή μας στο διήγημα του Poe είναι τελικά το γεγονός ότι «οι πάντες εμπαιζόνται» (SLV, 17 / ΣΚΓ, 24). Ίσως, όμως, αυτό που προκαλεί γενικότερα εδώ την ευχαρίστησή μας να είναι το γεγονός ότι τελικά οι πάντες εμπαιζόμαστε,

εξαπατώμαστε (τα υποκείμενα του Poe, εμείς ως αναγνώστες του κειμένου του Poe, εμείς ως αναγνώστες του κειμένου του Lacan και πάει λέγοντας, παραδομένοι στον ίλιγγο ενός αβυσσαλέου κειμενικού *mise en abyme*)· και ίσως τελικά η λέξη *απάτη* να είναι η «κύρια λέξη» αυτού του κειμενικού δράματος, η λέξη όπου τέμνονται και *εκτρέπονται* οι διαδρομές όλων αυτών των «κλεμμένων γραμμάτων» που αποστέλλονται και παραλαμβάνονται τήδε κακείσε. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, το να εξαπατάσαι από ένα κείμενο υποδηλώνει ότι το κείμενο δεν είναι *διαπιστωτικό* (constative) αλλά *επιτελεστικό* (performative), και ότι ο αναγνώστης είναι στην πραγματικότητα ένα από τα επιτελέσματα της δυναμικής και παραγωγικής λειτουργίας του. Όπως θα δούμε, αυτήν ακριβώς την επιτελεστική διάσταση του λακανικού κειμένου –η οποία υπονομεύει κάθε αποφαντική μονοσημαντότητα– θα αναδείξει η Johnson σε τυφλό σημείο της κριτικής του Derrida.

⁶⁵ Θυμίζω ότι, στον «Λόγο της Ρώμης», ο Lacan προσδιόριζε τη «λέξη» ως «μια παρουσία φτιαγμένη από απουσία» («le mot qui est déjà une présence faite d'absence»). Βλ. *É*, 276· *ΛΠΟΓΨ*, 123.

⁶⁶ Πρόκειται για παραλλαγή ενός από τους σταθερότερους ορισμούς που έδωσε ο Lacan για το πραγματικό, ως «αυτό που επανέρχεται στην ίδια πάντα θέση». Μια πληρέστερη διατύπωσή του μπορεί να βρεθεί στη διάλεξη της 22ης Ιουνίου 1955, με τίτλο «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας». Βλ. *SII*, 342· «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», μτφ.-σημ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Δ. Βεργέτης, Χ. Ε. Ράπτης, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 52-53:

Το νόημα που ο άνθρωπος έχει ανέκαθεν δώσει στο πραγματικό είναι το ακόλουθο – το πραγματικό είναι κάτι που βρίσκεται στην ίδια πάντα θέση, είτε ήταν κανείς εκεί είτε όχι. Μπορεί να κινήθηκε, αυτό το πραγματικό, αν όμως κινήθηκε, το αναζητά κανείς αλλού, ζητά να μάθει τι το διατάραξε, αναλογίζεται μάλιστα ότι υπάρχουν φορές που το κινεί η ίδια του η κινητήρια δύναμη. Όμως, είναι οπωσδήποτε στη θέση του πάντα, είτε είμαστε εμείς εκεί είτε όχι. Και οι δικές μας μετατοπίσεις κανονικά δεν επηρεάζουν δραστικά, πλην ορισμένων εξαιρέσεων, αυτή την αλλαγή θέσης.

Σχηματικά και επιγραμματικά: το πραγματικό είναι εκτός-σχέσης· το φαντασιακό έχει αμφιμονοσήμαντες, σταθερές σχέσεις· το συμβολικό έχει συντεταγμένες, τυποποιημένες βάσει συνδυαστικών νόμων σχέσεις, που επιτρέπουν σε αυτό που ανήκε προηγουμένως στην τάξη του πραγματικού να αρθρωθεί συμβολικά. Σημειώνω προκαταβολικά ότι αυτήν ακριβώς την τελευταία λειτουργία επιτελούν, στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», οι μαθηματικές «αλυσίδες Markov».

⁶⁷ Βλ. Παράρτημα, II.3. Το τζουϊστικό λογοπαίγνιο αποτελεί τον βασικό κλειδάριθμο του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου». Θα έλεγα ότι κατέχει στη λογοτεχνική σκηνή του *γράμματος* μια θέση ανάλογη εκείνης που κατέχει το αινιγματικό «*caput mortuum* του σημαίνοντος» στη μαθηματική σκηνή του *προγράμματος* (δεύτερο μέρος). Πρόκειται για ένα από εκείνα τα σημεία όπου καταστρατηγείται η περίφημη πρωτοκαθεδρία του συμβολικού και όπου ο Lacan, δίνοντας τον λόγο στον Joyce, προβαίνει σε μια διττή σήμανση του γράμματος, ως «εντοπισμένης δομής του σημαίνοντος» αφενός και υπολειμματικού υποπροϊόντος του συμβολικού, της συμβολικής διαδρομής του αφετέρου, εκθέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ενδόμυχη διαφορά που διχάζει το καθεστώς του γράμματος.

Ο Δημήτρης Βεργέτης έχει υποστηρίξει ότι η εξομοίωση του «γράμματος» (*letter*) με το «σκουπίδι» (*litter*) δεν είναι πρωτογενώς τζουϊσική, αλλά ότι πηγή της είναι το προσχέδιο του μαλλαρμεικού *Igitur*: «Η πρώτη γραφή της προέρχεται από το χέρι του Μαλλαρμέ που τη μεταβιβάζει στον Λακάν: “Igitur. Déchet”, “Igitur. Απορρίμμα” συμπληρώνει ο Μαλλαρμέ, αποτυπώνοντας πάνω στη λογοτεχνική στυλνότητα του γράμματος το στίγμα του απορρίμματος». Βλ.: α) Mallarmé, *Œuvres complètes*, τόμ. I, επιμ. Bertrand Marchal, Παρίσι, Gallimard, «Bibliothèque de la Pléiade», 1998, σ. 473· β) «Ιγκιτουρ ή Η Τρέλα του Ελμπενόν», στο Stéphane Mallarmé, *Ιγκιτουρ ή Η Τρέλα του*

Ελμπενόν / Μια ζαριά ποτέ δεν θα καταργήσει το τυχαίο, μτφ.-επίμετρο Μαρία Ευσταθιάδη, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2010, σσ. 13, 21 («φύρα» μεταφράζει η Ευσταθιάδη· γ) Βεργέτης, «Μαλλαρμέ - Λακάν: ο μυστικός φάκελος του γράμματος», στο *αληθεια*, τχ. 6, υπό έκδοση. Στο κείμενό του ο Βεργέτης διατυπώνει την πολύ ενδιαφέρουσα άποψη ότι ο Lacan δεν βρήκε στον μόνο το λογοτεχνικό πρότυπο του ύφους του (βλ. *αυτόθι*: «το ύφος του κλασικού Λακάν είναι ο “Μαλλαρμέ” ανυψωμένος στη δύναμη του μπαρόκ»), αλλά την ίδια την προβληματική του γράμματος (και δη στη σχέση του με το πραγματικό).

⁶⁸ Δυστυχώς, χάνεται στη μετάφραση η ομωνυμία, στο κείμενο του Poe, μεταξύ του «D- cipher» (PL, 21), που ο Μπερλός μεταφράζει ως «το μονόγραμμα του Ντ.» (ΚΓ, 47), και του ρήματος *decipher* («αποκρυπτογραφώ»). Πρόκειται, ωστόσο, για ομωνυμία με ιδιαίτερη σημασία στον βαθμό που αποτελεί τον δείκτη με τον οποίο ο Poe προδιαγράφει ακριβώς τη σχέση του αναγνώστη-ερμηνευτή με το κείμενο ως σχέση *αποκρυπτογράφησης*. Επιπλέον, όπως θα δούμε, αυτό τούτο το γράμμα D είναι άκρως επικαθορισμένο, καθώς δεν συνιστά απλώς ένα αναγνωριστικό «μονόγραμμα» αλλά ένα αληθινό «κρυπτογράφημα» (η σημασία της λέξης *cipher*).

⁶⁹ Διαφαίνεται εδώ προδρομικά η διάκριση μεταξύ σημαίνοντος και γράμματος. Τι κοινό έχουν, στο «Σεμινάριο», το σημαίνον και το γράμμα; Δύνανται να μετατοπίζονται, εις τρόπον ώστε το γράμμα αναπαράγει τις σχέσεις του σημαίνοντος με τον τόπο. Ωστόσο, το γράμμα δεν ταυτίζεται με το σημαίνον. Απόδειξη ότι διαφεύγει την έρευνα των αστυνομικών που διεξάγεται αποκλειστικά και μόνο με βάση την ακριβή περιγραφή που τους έχει δοθεί, με άλλα λόγια με βάση μια σημαίνουσα, συμβολική σήμανση του γράμματος. Όταν πλέον, κατόπιν της παραχάραξης που έχει υποστεί από τον Υπουργό, δεν ανταποκρίνεται στην περιγραφή αυτή, το γράμμα δεν είναι παρά ένα «απόρριμμα», ένα *σκουπίδι* (*a litter*), σύμφωνα με το λογοπαίγνιο του Joyce. Υπ’ αυτήν την έννοια το γράμμα δεν ανάγεται πλήρως στη σημαίνουσα φύση του. Αποτελεί το υπόλειμμα του συμβολικού κυκλώματος στο οποίο εισέρχονται διαδοχικά όλοι οι πρωταγωνιστές. Είναι αυτό που απομένει, πέραν του συμβολικού δικτύου και των φαντασιακών επιφάσεων, σαν ένα λείψανο του πραγματικού. Βλ. σχετικά Yves Depelsenaire, «Causes ou effets d’une intrigue: retour sur “la lettre volée”», στο *Quarto*, τχ. 50, «L’écrit», Φεβρουάριος 1992, σ. 32. [Η σελιδαριθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l’ECF), 2007].

⁷⁰ Ευρηματική απόδοση των μεταφραστών. Διαβάζουμε στο πρωτότυπο (SLV, 27): «Et, s’ils n’étaient feuilles volantes, il n’y aurait pas de lettres volées». Ο Lacan αξιοποιεί με παγνιώδη τρόπο την αμφισημία του ρήματος *voler* («πετώ» και «κλέβω»).

Αξίζει να παραθέσουμε το απόσπασμα από το δεύτερο σεμινάριο στο οποίο αντιστοιχεί το εν λόγω χωρίο, όχι μόνο για να διαπιστώσουμε τις αισθητές υφολογικές διαφορές μεταξύ των δύο εκδοχών, της προφορικής και της γραπτής, αλλά και γιατί η ενάργεια της πρώτης ρίχνει φως στη λακανική αντιστροφή του πασίγνωστου λατινικού αποφθέγματος, διατυπωμένη με τόση πυκνότητα και υπαινικτικότητα στη δεύτερη:

Verba volant, scripta manent. Έχετε αναλογιστεί ότι ένα γράμμα είναι ακριβώς ένα έπος πτερόεν [*une parole qui vole*]; Ένα γράμμα κάνει φτερά [*lettre volée*] γιατί είναι ακριβώς ένα φύλλο πτερόεν [*feuille volante*]. Τα *scripta* είναι αυτά που *volant*, ενώ τα λόγια [*paroles*], αλίμονο, μένουν. Μένουν ακόμη και όταν δεν τα θυμάται πλέον κανείς. Ακριβώς όπως, μετά από πεντακόσιες χιλιάδες σημεία στη σειρά των *συν* και *πλην*, η εμφάνιση των α, β, γ, δ παραμένει καθορισμένη από τους ίδιους νόμους.

Τα λόγια μένουν. Το παιχνίδι των συμβόλων δεν είναι του χεριού σας, γι’ αυτό και πρέπει να προσέχετε πολύ τι λέτε. Αλλά το ίδιο το γράμμα πάει φεύγει. Περιφέρεται ολομόναχο. (SII, 232)

⁷¹ Βλ. *SII*, 232: «Τι είναι, επιτέλους, ένα γράμμα; Πώς ένα γράμμα μπορεί να κλαπεί; Σε ποιον ανήκει; Σε όποιον το απέστειλε ή σε εκείνον για τον οποίο προορίζεται; Αν πείτε ότι ανήκει σε όποιον το απέστειλε, σε τι συνίσταται το δώρο ενός γράμματος; Γιατί στέλνει κανείς ένα γράμμα; Και αν θεωρήσετε ότι ανήκει στον παραλήπτη, πώς γίνεται και, σε ορισμένες περιπτώσεις, επιστρέφει κανείς τα γράμματα στο πρόσωπο που, για μια περίοδο της ζωής σας, σας βομβάρδισε με αυτά;»

⁷² Ο Lacan επεκτείνει στο σημείο αυτό την άποψή του σχετικά με τις τρεις αυτές λέξεις (*ambitus, religio, honesti homines*) ως «κύριες λέξεις» (*SLV*, 21 / *ΣΚΓ*, 31) του δράματος, αξιοποιώντας παγνιωδώς το σημασιολογικό τους εύρος.

⁷³ Το παιχνίδι του σημαίνοντος βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη και τα λογοπαίγνια φαίνεται να μην έχουν τέλος σε αυτήν την παράγραφο, με τον Lacan να παίζει εν προκειμένω με την έκφραση *nous ne l'avons pas volé* (*SLV*, 28 / *ΣΚΓ*, 47), που σημαίνει κυριολεκτικά «δεν το κλέψαμε», ενεργοποιώντας επιπλέον την ιδιωματική της σημασία: «το αξίζουμε» (*ne pas l'avoir volé: nous l'avons bien mérité, c'est bien fait pour nous*).

⁷⁴ Προς επίρρωση της θέσης του Βεργέτη ότι ο Lacan «συνάντησε [...] το γράμμα και τον Πόε, πακέτο» στον Mallarmé (βλ. «Μαλλαρμέ - Λακάν: ο μυστικός φάκελος του γράμματος», *ό.π.*), παραθέτω το εξής στοιχείο: Αυτό που ο Lacan αποκαλεί «μια αρκετά σπάνια λέξη» (*SLV*, 29 / *ΣΚΓ*, 47) συγκαταλέγεται στις *Αγγλικές λέξεις* του Mallarmé (*Les mots anglais*, 1877), και δη ανάμεσα σε εκείνες τις «Λέξεις μας [*nos Mots*]» που «έχουν σβήσει [*se sont éteints*] στη γλώσσα μας και επιβιώνουν [*survivent*] στην Αγγλική». Η αντίστοιχη καταχώριση αναγράφει: «TO PURLOIN (*voler*), de purloigner». Βλ. Mallarmé, *Œuvres complètes*, επιμ. Henri Mondor και G. Jean-Aubry, Παρίσι, Gallimard, «Bibliothèque de la Pléiade», 1945, σ. 1005. Ας σημειωθεί ότι ο Mallarmé ομολογούσε στον Verlaine ότι είχε μάθει αγγλικά μόνο και μόνο «για να διαβά[ζε] καλύτερα τον Poe» (βλ. *αυτόθι*, σ. 662). Διαβάζοντας τις *Αγγλικές λέξεις* του Mallarmé, ο Lacan είναι αδύνατον να μην είχε σταθεί στη συγκεκριμένη εγγραφή. Η παρατήρηση δε του Mallarmé ότι το ρήμα *to purloin* ανήκει σε εκείνες τις λέξεις που είναι «νεκρές [*morts*] στο αρχικό τους ιδίωμα αλλά που δεν έχουν διόλου εξαφανιστεί αλλού» (βλ. *αυτόθι*, σ. 998), αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο ενός «Σεμιναρίου» τα θεωρητικά συμφοραζόμενα του οποίου είναι το *ένστικτο θανάτου* και ο *αυτοματισμός της επανάληψης* στο φροϋδικό *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης* (*Jenseits des Lustprinzips*, 1920). Το σχετικό εύρημα προσκόμισε ο Fritz Gutbrodt. Βλ. «Poedelaire: Translation and the Volatility of the Letter», στο *Diacritics*, τόμ. 22, τχ. 3/4, 1992, σ. 52.

⁷⁵ *Mettre à gauche*: κατά κυριολεξία, «τοποθετώ στα αριστερά»: οι δύο σημασίες τις οποίες έχει κατά νου ο Lacan είναι «βάζω στην άκρη» και «καταχωνιάζω» (αποκρύπτοντας).

⁷⁶ Πρόκειται πραγματικά για ιδανική απόδοση του τίτλου του Poe, αφού το ρήμα *détourner* σημαίνει – μεταξύ πολλών άλλων – εκτρέπω κάτι από την πορεία του, αλλά και υποκλέπτω, υπεξαίρω, καταχρώμαι, σφετερίζομαι. Έτσι, το *lettre détournée* είναι τόσο το *γράμμα που εκτράπηκε από την πορεία του* όσο και το *γράμμα που υπεκλάπη*.

⁷⁷ Βλ. την εμπνευσμένη διαγλωσσική ιχνηλασία του Βεργέτη, στο τέρμα της οποίας εντοπίζεται «το δολιχώς δρομολογημένο γράμμα» (*ΣΚΓ*, 121· σημ. 37).

⁷⁸ Στην ταχυδρομική ορολογία, *lettre en souffrance* λέγεται το γράμμα που εκκρεμεί η παράδοσή του, το «ανεπίδοτο γράμμα»: στην κυριολεξία σημαίνει το «πάσχον γράμμα».

⁷⁹ Το γεγονός ότι «ο συμβολικός κόσμος είναι ο κόσμος της μηχανής» (*SII*, 63), και δη της «σύγχρονης υπολογιστικής μηχανής» [*moderne machine à calculer*] (*SLV*, 59 / *ΣΚΓ*, 110), συνιστά μια γνώση κυριολεκτικά αφανή πριν από τις καινοτόμες εργασίες του μεγάλου γερμανού ιστορικού και θεωρητικού των μέσων Friedrich A. Kittler, πρωτοπόρου διεθνώς σε ό,τι αφορά τις διασυνδέσεις της

λακανικής ψυχανάλυσης και του φροϋδικού πεδίου με τη μιντιο-τεχνολογία. Η κιττλερική, θα λέγαμε, «Επιστροφή στον Lacan» υπό τον αστερισμό των νέων μέσων, καθώς και η ρηξικέλευθη παρέμβαση του Kittler στη διαμάχη Lacan-Derrida, θα μας απασχολήσουν εκτεταμένα στο τέταρτο κεφάλαιο.

⁸⁰ Ο Lacan παίζει εν προκειμένω με την αμφισημία της λέξης *souffrance*, η οποία –παραγόμενη από το ρήμα *souffrir* (υποφέρω, υπομένω, πονώ, πάσχω, βασανίζομαι)– σημαίνει τόσο την οδύνη, το άλγος, τον πόνο, το πάθημα, το βάσανο, την κακουχία, τη δυσχέρεια, όσο και την εκκρεμότητα, την αναβολή, τη μη επίδοση (όπως στην έκφραση *lettre en souffrance*).

⁸¹ Αμφισημία που αποδίδεται θαυμάσια και στα ελληνικά, αφού η γενική «στην κατοχή του γράμματος» μπορεί να αναγνωσθεί ταυτοχρόνως ως γενική αντικειμενική και υποκειμενική, υπηρετώντας τέλεια το νόημα της φράσης.

⁸² Στην *autruicherie* συμπυκνώνεται επιπρόσθετα, πέρα από τις προαναφερθείσες σημασίες, και εκείνη της «απάτης», της «εξαπάτησης» (*tricherie*). Οι μεταφραστές την έχουν αποδώσει με την περίφραση: «στρουθοκαμηλική εξαπάτηση του άλλου» (ΣΚΓ, 52).

⁸³ Το γράμμα είναι το «σημείο της γυναίκας», αλλά εκείνου του μέρους του είναι της που θεμελιώνεται «εκτός νόμου» (SLV, 31 / ΣΚΓ, 53) – ήτοι εκτός φαλλικού νόμου. Η φράση είναι αποκαλυπτική στο μέτρο που προσιωνίζεται τις ρηξικέλευθες θεωρήσεις του ύστερου Lacan σχετικά με τη γυναίκα, ή ακριβέστερα με *Τη* γυναίκα (*La femme*), ως «μη όλη» (*pas toute*) εντός του φαλλικού νόμου (βλ. ενδεικτικά παράδοση 20ής Φεβρουαρίου 1973: SXX, 68), προβληματική στην οποία είναι αδύνατον να επεκταθούμε εδώ και υπό την οποία ο Lacan επιστρέφει στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» μετά δεκαπέντε περίπου έτη. Έτσι, διαβάζουμε στην παράδοση της 17ης Μαρτίου 1971: «*Η* γυναίκα, επιμένω, που δεν υπάρχει, είναι ακριβώς το γράμμα» (SXVIII, 108). Το γράμμα είναι η/*H* γυναίκα, ή μάλλον το σημείο της/*Της* γυναίκας, η οποία δεν υπάρχει υπό την έννοια ότι δεν υπάγεται εξ ολοκλήρου στον φαλλικό νόμο, ότι δεν είναι όλη εντός της φαλλικής σημασίας, ότι είναι και δεν είναι εντός του νόμου.

⁸⁴ Διαφαίνεται εδώ η επιρροή του Lévi-Strauss και της θέσης του αναφορικά με την απαγόρευση της αιμομιξίας. Κατά τον Lévi-Strauss, στις απαρχές της γλώσσας και του πολιτισμού βρίσκουμε τη δημιουργία συμφώνων μέσω της ανταλλαγής γυναικών μεταξύ ομάδων (για τις οποίες οι γυναίκες συμβόλιζαν τα εν λόγω σύμφωνα). Όμως, αυτό προϋποθέτει ότι οι γυναίκες κατείχαν μια διακριτή θέση που προηγείτο της δημιουργίας τέτοιων συμφώνων, μια θέση επομένως προ ή «εκτός» του επακόλουθου νόμου. Βλ. ενδεικτικά Claude Lévi-Strauss, *Les Structures Élémentaires de la Parenté* (1947), Βερολίνο και Νέα Υόρκη, Mouton de Gruyter, 2002, σ. 569:

Η ανάδυση της συμβολικής σκέψης θα πρέπει να απαιτούσε οι γυναίκες, όπως τα λόγια [*les paroles*], να ήταν πράγματα που ανταλλάσσονταν. Αυτός ήταν εκ των πραγμάτων [...] ο μόνος τρόπος για να ξεπεραστεί η αντίφαση που έκανε την ίδια γυναίκα να γίνεται αντιληπτή από δύο ασύμβατες απόψεις: αφενός, ως αντικείμενο της προσίδιας επιθυμίας, διεγείροντας επομένως σεξουαλικά και κτητικά ένστικτα· και ταυτοχρόνως, ως υποκείμενο, αντιληπτό ως τέτοιο, της επιθυμίας των άλλων, δηλαδή ως μέσο για να δέσει κανείς τους άλλους συμμαχώντας μαζί τους. Όμως, η γυναίκα δεν μπορούσε ποτέ να γίνει σημείο [*signe*] και μόνο σημείο, αφού, ακόμη και σ' έναν κόσμο ανδρών, παραμένει παρ' όλα αυτά ένα πρόσωπο, και, στο μέτρο που ορίζεται ως σημείο, πρέπει να αναγνωρίζεται ως παραγωγός σημείων. Στον γαμικό διάλογο των ανδρών, η γυναίκα δεν είναι ποτέ, αμιγώς, αυτό για το οποίο μιλάει κανείς· διότι αν οι γυναίκες, εν γένει, αντιπροσωπεύουν μια ορισμένη κατηγορία σημείων, προορισμένων για έναν ορισμένο τύπο επικοινωνίας, κάθε γυναίκα διατηρεί μια ιδιαίτερη αξία [*valeur*], που οφείλεται στο ταλέντο της, πριν και μετά τον γάμο, παίρνοντας το μέρος που της αναλογεί σε μια δυάδα. Σε αντίθεση με τη λέξη, που έχει γίνει εξολοκλήρου σημείο, η γυναίκα παρέμεινε λοιπόν, ταυτοχρόνως, σημείο και αξία. Έτσι εξηγείται πώς οι σχέσεις μεταξύ των

φύλων διατήρησαν αυτόν τον συναισθηματικό πλούτο, αυτήν τη θερμή και αυτό το μυστήριο, που αναμφίβολα διαπότισαν, αρχικά, ολόκληρο το σύμπαν των ανθρώπινων επικοινωνιών.

⁸⁵ Βλ. Πλάτων, *Μένων*, εισαγωγή - μτφ. - ερμ. σχόλια Ιωάννης Πετράκης, Αθήνα, Πόλις, 2008, σ. 133: «Και τώρα [Σωκράτη] –έτσι μου φαίνεται– με τις γοητείες σου με μαγεύεις και με τα λόγια σου με πλανεύεις, έτσι ώστε να είμαι γεμάτος με απορία. Μου φαίνεται μάλιστα –αν επιτρέπεται να πω και κάτι σκωπτικό– πως μοιάζεις καταπληκτικά και στην όψη και στα άλλα χαρακτηριστικά με εκείνη την πλατιά θαλασσινή μουδιάστρα (*πλατεία νάρκη τη θαλαττία*). Διότι και αυτή όποιον την πλησιάζει και την αγγίζει τον μουδιάζει (*ναρκάν ποιεί*)· και εσύ τώρα μου φαίνεται ότι έχεις κάνει κάτι τέτοιο [με μουδιάσες]».

⁸⁶ Βλ. Κατά Ιωάννην 20, 17.

⁸⁷ Όπως λέει ο Lacan, το γεγονός ότι ο συντάκτης του γράμματος «μένει εκτός παιχνιδιού» (SLV, 32 / ΣΚΓ, 54), δείχνει σε ποιο βαθμό η ενοχή και το παράπτωμα δεν είναι τόσο αυτά που διακυβεύονται εδώ, όσο το σκάνδαλο του οποίου σημείο είναι το γράμμα, με την έννοια που το Ευαγγέλιο προειδοποιεί ότι αναγκαστικά θα επέλθει το σκάνδαλο, πλην όμως αλίμονο σε εκείνον που καθίσταται ο κομιστής του. Η βιβλική αναφορά είναι στο Κατά Ματθαίον 18, 7: *Ουαί τω κόσμω από των σκανδάλων· ανάγκη γαρ εστιν ελθείν τα σκάνδαλα· πλην ουαί τω ανθρώπω εκείνω δι' ου το σκάνδαλον έρχεται*.

⁸⁸ Βλ. «La lettre volée», μτφ. Charles Baudelaire, στο Edgar Poe, *Histoires extraordinaires*, ό.π., σσ. 44-45. Είναι προφανές ότι ο Μπερλός δεν έχει κατά νου την ανάλυση του Lacan όταν μεταφράζει την εν λόγω φράση ως: «και τα αρμόζοντα και τα ανάρμοστα» (ΚΓ, 13) – παραλείποντας δηλαδή τον «άνδρα» και συνεπώς αμβλύνοντας και αυτός με τον τρόπο του (όπως ο Baudelaire) την αιχμή της.

⁸⁹ Όπως έχει υποδείξει η Barbara Johnson (βλ. «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», ό.π., σσ. 133-134· μτφ. σσ. 223-224), η περιγραφή του Υπουργού ως κάποιου «που τολμά τα πάντα, αυτά που δεν αρμόζουν όπως και αυτά που αρμόζουν σε έναν άνδρα» [*«who dares all things, those unbecoming as well as those becoming a man»*] (PL, 8 / ΚΓ, 13· μτφ. τροποποιημένη), απηχεί τη διαμαρτυρία του Μακμπέθ (πράξη 1, σκηνή 7) στη φιλόδοξη γυναίκα του. Βλ. «Macbeth», στο *The Unabridged William Shakespeare*, επιμ. William George Clark και William Aldis Wright, Φιλαδέλφεια και Λονδίνο, Courage Books – Running Press, 1989/1997, σ. 985· *Μακμπέθ*, μτφ.-επίμετρο Δημήτρης Δημητριάδης, Θεσσαλονίκη, Σαϊξπηρικών, 2007, σ. 33: «Τολμώ όσα αρμόζουν σ' έναν άντρα / Όποιος τολμά πιο πολλά, δεν είναι άντρας» («I dare do all that may become a man; / Who dares do more is none»).

Η αναφορά στον *Μακμπέθ* τεκμηριώνει την ερμηνεία του Lacan ότι τα λόγια του Διευθυντή υπαινίσσονται τη θηλυπρέπεια του Υπουργού. Πράγματι, η Λαίδη Μακμπέθ είναι εκείνη που τολμά όσα δεν αρμόζουν σ' έναν άντρα. Και τι είναι αυτό που κάνει η Λαίδη Μακμπέθ όταν τη βλέπουμε για πρώτη φορά στο έργο (πράξη 1, σκηνή 5· βλ. *αυτόθι*, σ. 983· μτφ. σ. 27); Διαβάζει ένα γράμμα. Μπορεί να μην είναι ένα κλεμμένο γράμμα, είναι όμως ένα γράμμα που περιέχει το αμφίσημο γραφτό του πεπρωμένου, δεσμεύοντας τον Μακμπέθ να δολοφονήσει τον Βασιλιά για να πάρει τη θέση του και να έχει, αναπόφευκτα, την ίδια μοίρα, δηλαδή το ίδιο τέλος μ' εκείνον. Αυτή φαίνεται να είναι η Μοίρα των Βασιλέων απέναντι στα γράμματα που υπαγορεύουν το πεπρωμένο τους. Όπως γράφει η Johnson (βλ. *αυτόθι*, σ. 134· μτφ. σ. 224 [τροποποιημένη]):

Φαίνεται ότι οι Βασιλείς δεν καταφέρνουν να παραμείνουν στο απυρόβλητο εν όψει ενός γράμματος – το γράμμα της συζύγου του προς τον αδελφό του προδίδει τον Ατρέα· το γράμμα του Μακμπέθ στη Λαίδη Μακμπέθ προδίδει τον Ντάνκαν· ο ίδιος ο Μακμπέθ προδίδεται από την εμπιστοσύνη που έχει στην ικανότητά του να διαβάζει το γράμμα της Μοίρας του· και, φυσικά, ο Βασιλιάς στο «Κλεμμένο γράμμα», του οποίου η εξουσία προδίδεται επειδή αγνοεί και την ύπαρξη ακόμη του γράμματος το οποίο τον προδίδει.

⁹⁰ Ο Μπερλής μεταφράζει (ΚΓ, 12-13): «Αλλά αυτή η εξουσία [...] θα εξαρτηθεί από το αν ο κλέφτης γνωρίζει ότι αυτός που έχασε το έγγραφο γνωρίζει τον κλέφτη».

⁹¹ Η μετάφραση του Μπερλή έχει ως εξής (ΚΓ, 14): «“Εδώ λοιπόν”, είπε ο Ντυπέν, “έχουμε ακριβώς ό,τι απαιτείται για την άσκηση εξουσίας – ο κλέφτης γνωρίζει ότι το θύμα γνωρίζει τον κλέφτη”». Στο σημείο αυτό, ο Lacan κατηγορεί και πάλι τον Baudelaire για ανακρίβεια, όταν αυτός αποδίδει εναλλακτικά τη φράση «the robber’s knowledge of the loser’s knowledge of the robber» (PL, 8, 9), αρχικά υπό ερωτηματική μορφή ως: «γνωρίζει ο κλέφτης ότι το πρόσωπο που έπεσε θύμα κλοπής γνωρίζει τον κλέφτη;» [«le voleur sait-il que la personne volée connaît son voleur?»], και κατόπιν υπό καταφατική μορφή ως: «ο κλέφτης γνωρίζει ότι το πρόσωπο που έπεσε θύμα κλοπής γνωρίζει τον κλέφτη» [«le voleur sait que la personne volée connaît son voleur»]. Βλ. «La lettre volée», μτφ. Charles Baudelaire, στο Edgar Poe, *Histoires extraordinaires*, ό.π., σσ. 44, 45. Ο Lacan αντιπροτείνει την ακόλουθη μετάφραση: «η γνώση που έχει ο κλέφτης για τη γνώση που έχει το θύμα για τον κλέφτη» [«la connaissance qu’a le ravisseur de la connaissance qu’a le victime de son ravisseur»] (SLV, 33).

⁹² Και δεν σταματά να ρέει μέχρι του ποσού των «πενήντα χιλιάδων γαλλικών φράγκων» (PL, 13 / ΚΓ, 25), που θα κοστίσουν επιπλέον προσωπικά στον Διευθυντή οι υπηρεσίες του Ντυπέν – πέραν της προβλεπόμενης, και εν τω μεταξύ διπλασιασμένης, αμοιβής για την ανάκτηση του κλεμμένου γράμματος.

⁹³ Το αίνιγμα της ακριβούς «τοπολογίας» του γράμματος, ή μάλλον των τοπολογικών πτυχώσεων του γράμματος, έχει επιλύσει, με ιδιοφυΐα που αμιλλάται εκείνην του Ντυπέν, ο Jean-Claude Milner. Βλ. «Retour à la Lettre volée», ό.π., σσ. 36-42. Βλ. επίσης ΣΚΓ, 120 σημ. 21.

⁹⁴ Στην «προφορική» εκδοχή (SII, 233-234) βρίσκουμε μια πρώτη λακανική ενόραση αναφορικά με την εκθλυμένη υποκειμενική θέση που καταλαμβάνει ο κάτοχος του γράμματος. Ο Lacan σχολιάζει τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο Υπουργός έχει παραλλάξει το γράμμα της Βασίλισσας, ώστε να μην το αναγνωρίσει η αστυνομία, και η προσέγγισή του είναι ομολογουμένως αρκετά διερευνητική:

Ο Υπουργός που, δολίως, θέλει το γράμμα να περάσει απαρατήρητο, το ξαναδιπλώνει απ’ την άλλη πλευρά, και το τσαλακώνει. Ξαναδιπλώνοντάς το, είναι δυνατόν να εμφανιστεί μια μικρή επιφάνεια, γυμνή και επίπεδη, πάνω στην οποία μπορεί κανείς να βάλει μια άλλη διεύθυνση [suscription] και μια άλλη σφραγίδα, μαύρη αντί για κόκκινη. Την αραϊή γραφή του ευγενούς άρχοντα, αντικαθιστά μια γυναικεία γραφή που απευθύνει το γράμμα στον ίδιο τον Υπουργό. Και υπ’ αυτήν ακριβώς τη μορφή κείται στην καρτοθήκη το γράμμα που δεν πρόκειται να ξεφύγει από το αετίσιο μάτι του Ντυπέν, διότι ο Ντυπέν, όπως κι εμείς, έχει στοχαστεί πάνω στο τι είναι ένα γράμμα.

Αυτή η μεταμόρφωση δεν εξηγείται επαρκώς, για εμάς τους αναλυτές, από το γεγονός ότι ο Υπουργός θέλει να μην το αναγνωρίσουν. Ο τρόπος που το μεταμόρφωσε δεν είναι ο οποιοσδήποτε. Αυτό το γράμμα, που δεν γνωρίζουμε περί τίνος επρόκειτο, το κάνει, τρόπον τινά, να αποσταλεί στον εαυτό του με τη νέα του και ψευδή εμφάνιση, διευκρινίζεται μάλιστα από ποιον – από μια γυναίκα της σειράς του, ο γραφικός χαρακτήρας της οποίας είναι γυναικείος και μικροσκοπικός –, και το κάνει να αποσταλεί στον εαυτό του με τη δική του σφραγίδα.

Ιδού μια περίεργη σχέση που μπορεί να έχει κανείς με τον ίδιο του τον εαυτό. Το γράμμα υφίσταται μια ξαφνική εκθήλυνση [féminisation], και την ίδια στιγμή εισέρχεται σε μια ναρκισιστική σχέση – αφού απευθύνεται τώρα σε αυτόν με τον εκλεπτυσμένο αυτόν γυναικείο γραφικό χαρακτήρα, και φέρει την ίδια του τη σφραγίδα. Είναι ένα είδος ερωτικής επιστολής που αποστέλλει στον ίδιο του τον εαυτό. Αυτό είναι κάτι πολύ σκοτεινό, απροσδιόριστο, δεν θέλω να εκβιάσω καμία ερμηνεία, και στην πραγματικότητα, αν μιλώ γι’

αυτήν τη μεταμόρφωση, το κάνω διότι είναι σύστοιχη με κάτι πολύ πιο σημαντικό, που αφορά στην υποκειμενική συμπεριφορά του ίδιου του Υπουργού.

⁹⁵ Βλ. ΣΚΓ, 122, σημ. 54: «Περίτεχνη φράση όπου εμφοιλοχωρεί μια κρυπτική συμπίκνωση υπονοουμένων. Αντιστρέφει τον κλασικό τόπο “ville prise, château rendu” – αν πέσει η πόλη, το κάστρο παραδίδεται. Όσο για το νήμα της φαλλικής σημασίας, ξετυλίγεται κατά τρόπο πνευματώδη».

⁹⁶ Βλ. Παράρτημα, II.4.

⁹⁷ Βλ. ΚΓ, 51: «η κάθοδος στον Άδη είναι εύκολη». Πηγή του αποσπάσματος είναι η *Αινειάδα* του Βιργιλίου (Βιβλίο VI, στίχος 126). Σε σχετική υποσημείωση, ο Lacan παρατηρεί ότι ο στίχος του Βιργιλίου φέρει τη δοτική *Averno* αντί της γενικής *Averni*. Οι νεότερες εκδόσεις της *Αινειάδας* υιοθετούν κατά κανόνα τη δοτική, ενώ η γενική διατηρείται στις παλαιότερες. Η αναφορά, εξαιρετικά συχνή ανάμεσα στους αγγλοσάξονες συγγραφείς, φαίνεται να είχε διαδοθεί σε μια εποχή κατά την οποία οι εκδόσεις του έπους δεν είχαν ακόμη διορθωθεί. Η αμφιταλάντευση μεταξύ *Averno* και *Averni* είναι πολύ γνωστή στον κόσμο των γραμμάτων.

⁹⁸ Αναφορά στο *Le Cid* (1637) του Corneille (Πράξη II, σκηνή II, στίχος 436). Βλ. Corneille, *Le Cid*, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Folio classique», 1993, σ. 73: «À vaincre sans péril on triomphe sans gloire». Θα το αποδίδαμε ως: «Νίκη χωρίς κίνδυνο είναι θρίαμβος χωρίς δόξα».

⁹⁹ Ελληνιστί στο πρωτότυπο. Με φόντο την έρευνα για τον «αυτοματισμό της επανάληψης», ο Lacan εισάγει στο σημείο αυτό, για πρώτη φορά, το αριστοτελικό δίπολο *τύχη* και *αυτόματον*. Βλ. Αριστοτέλης, *Περί Φύσεως. Το δεύτερο βιβλίο των Φυσικών*, εισαγωγή – μετάφραση – σχολιασμός Βασίλης Κάλφας, Αθήνα, Πόλις, ²2000, σσ. 98-115 και 175-199. Ο Lacan θα το επανεισαγάγει στο ενδέκατο σεμινάριο (*SXI*, 53-62 / *SXI*, 75-89· παράδοση 12ης Φεβρουαρίου 1964), όπου όμως η έμφαση έχει μετατοπιστεί στη σχέση της επανάληψης με το πραγματικό. Το *αυτόματον* παραπέμπει στον αυτοματισμό του συμβολικού που εδράζεται στο δίκτυο των σημαίνοντων, ενώ η *τύχη* στην προοπτική της, συνήθως κακής, *συνάντησης, μέσω* της απόλαυσης, με το πραγματικό. Για τις δύο «επαναλήψεις» (επανάληψη και συμβολικό / επανάληψη και πραγματικό) βλ. Rodolphe Adam, *Lacan et Kierkegaard*, Παρίσι, PUF, 2005, σσ. 111-120 και 123-130, αντιστοίχως.

¹⁰⁰ Βλ. Lacan, «La chose freudienne ou Sens du retour à Freud en psychanalyse» (1956 [1955]), *É*, 409: «Εγώ, η αλήθεια, μιλάω» («Moi la vérité, je parle»). Πρόκειται για τη χιλοειπωμένη λακανική ρήση όπου συνοψίζεται με επιγραμματική σοφία και πυκνότητα η σχέση της αλήθειας με τον λόγο (*parole*). Όπως έχει επισημάνει ο Δημήτρης Βεργέτης, η αλήθεια δεν λέγεται ακριβώς διότι μιλά, σύμφωνα με τη ρητορική προσωποποίησή της την οποία ο Lacan επιστρατεύει «προκειμένου να αποκαταστήσει μια σχέση με την εκδήλωσή της στο επίπεδο του σημαίνοντος». Βλ. Βεργέτης, *Για το στυλ του Λακάν, τη λακανική ορολογία και τη μεταφραστική απάτη του 11ου Σεμιναρίου*, Αθήνα, χ.ε., 1985, σ. 18. Σε αντίθεση λοιπόν με τη βαθιά ριζωμένη αντίληψη που εκφράζεται επιγραμματικά στη γνωστή, αποδιδόμενη στον Δημόκριτο, ρήση: *ετείη δε ουδέν ιδμεν· εν βυθώι γαρ η αλήθεια* («Στην πραγματικότητα δεν γνωρίζουμε τίποτε· γιατί η αλήθεια είναι στον βυθό»), η αλήθεια δεν είναι σημαίνουσα ουσία που κείται *εν βυθώι*, έτοιμη να γαντζωθεί απ’ τον ολκό του σημαίνοντος για να αναδυθεί στην επιφάνεια· βρίσκεται στην ίδια την επιφάνεια του σημαίνοντος, επιπολάζοντας στον λόγο του συμπτώματος. Αν όμως η αλήθεια μιλά, το πραγματικό αντιθέτως –εντοπιζόμενο στο αδιέξοδο του σημαίνοντος, οριζόμενο ως το πέραν του σημαίνοντος και της λογικής του– σωπαίνει.

¹⁰¹ Βλ. ΣΚΓ, 124, σημ. 69: «Οι μεταμορφώσεις του γράμματος (καθ)ορίζουν το πεπρωμένο του ανθρώπου (*destin*) ως ένα τραγικό συμποσιακό γεύμα (*festin*)».

¹⁰² Βλ. ΣΚΓ, 124, σημ. 70: «Από την πολυάριθμη χορεία των πέτρινων συνδαιτυμόνων, ο Λακάν αναφέρεται εδώ σ’ αυτόν με τον οποίο αναμετράται ο συγκλονιστικός Δον Ζουάν του Μολιέρου. Ο

Λακάν έχει ενθεματίσει εδώ κομβικά σημαίνοντα του μολιερικού κειμένου, αρχής γενομένης από την πρώτη φράση της παραγράφου».

¹⁰³ Βλ. ΣΚΓ, 124, σημ. 71: «Dessein-Destin-Dasein, το σημαίνον αποκαλύπτεται μέσα από τη διαφορά του».

¹⁰⁴ Είναι πολύ γνωστός και πολύ σχολιασμένος ο λακανικός τύπος της «διυποκειμενικής επικοινωνίας» (communication intersubjective). Είναι, όμως, λιγότερο γνωστό ότι στην αρχή του δεν βρίσκεται ο Lacan. Ο ίδιος εξάλλου θα το πει, τον Σεπτέμβριο του 1953, στον «Λόγο της Ρώμης», όπου και διατυπώνεται για πρώτη φορά, αφήνοντας ωστόσο τον εμπνευστή του στο ημίφως της ανωνυμίας. Βλ. *É*, 298 / *ΛΠΟΓΨ*, 162-163:

Η μορφή υπό την οποία η γλώσσα [langage] εκφράζεται ορίζει από μόνη της την υποκειμενικότητα. Λέει: «Θα πας από εδώ και, όταν θα δεις αυτό, θα στρίψεις προς τα εκεί». Με άλλα λόγια, αναφέρεται στον αρθρωμένο λόγο του άλλου [discours de l'autre]. Περιβάλλεται ως τέτοια από την πλέον υψηλή λειτουργία του λόγου [parole], στο μέτρο που δεσμεύει τον φορέα του επενδύοντας τον παραλήπτη του [destinataire] με μια καινούργια πραγματικότητα· για παράδειγμα, όταν με ένα: «Είσαι η γυναίκα μου» ένα υποκείμενο επισφραγίζει το γεγονός ότι είναι ο σύζυγος του ζεύγους.

Αυτή είναι, πράγματι, η ουσιαστική μορφή στην οποία κάθε ανθρώπινος λόγος [parole humaine] μάλλον εδράζεται παρά καταλήγει.

Εξού και το παράδοξο, το οποίο ένας από τους πλέον οξυδερκείς ακροατές μας θεώρησε ότι ήταν σε θέση να μας αντιτείνει ως παρατήρηση, όταν αρχίσαμε να γνωστοποιούμε τις απόψεις μας για την ανάλυση ως διαλεκτική. Τη διατύπωσε ως εξής: η ανθρώπινη γλώσσα [langage humain] θα συνιστούσε, λοιπόν, μια επικοινωνία [communication] όπου ο πομπός λαμβάνει από τον δέκτη το ίδιο του το μήνυμα υπό ανεστραμμένη μορφή [l'émetteur reçoit du récepteur son propre message sous une forme inversée], διατύπωση την οποία δεν είχαμε παρά να επαναλάβουμε παίρνοντάς την από το στόμα του αντιρρησία [objecteur], και να αναγνωρίσουμε σε αυτήν τη σφραγίδα της ίδιας μας της σκέψης, δηλαδή ότι ο λόγος [parole] εμπεριέχει πάντοτε υποκειμενικά την απάντησή του [...].

Μετά δεκατρία έτη, τον Οκτώβριο του 1966, ο Lacan θα επανέλθει στο θέμα, από την πρώτη κιόλας σελίδα των *Écrits* (*É*, 9), μνημονεύοντας εκ νέου τον «εξέχοντα συνομιλητή» και το συμβολικό χρέος του προς αυτόν. Ο μεν «άλλος» έχει λάβει, προϊόντος του χρόνου, το κεφαλαίο γράμμα του, προβιβαζόμενος σε μεγάλο Άλλο, ωστόσο ο «συνομιλητής» παραμένει στην ανωνυμία:

Το στυλ είναι ο άνθρωπος, θα προσχωρήσουμε άραγε στη φράση, μόνο και μόνο προεκτείνοντάς την: ο άνθρωπος στον οποίο απευθυνόμαστε;

Αυτό θα σήμαινε απλώς ότι συμμορφωνόμαστε με αυτήν την αρχή [principe] που προήχθη από εμάς: ότι δηλαδή στη γλώσσα το μήνυμά μας έρχεται σε εμάς από τον Άλλο, και για να τη διατυπώσουμε μέχρι τέλους: υπό αντεστραμμένη μορφή. (Και υπενθυμίζουμε ότι αυτή η αρχή ίσχυσε κατά την ίδια της την εκφορά, αφού, αν και διατυπώθηκε από εμάς, έλαβε την καλύτερη αποτύπωσή της από έναν άλλο, εξέχοντα συνομιλητή.)

Θα χρειαστεί να περάσουν άλλα οκτώ χρόνια, ώστε ο Lacan, επιστρέφοντας για τρίτη φορά στη Ρώμη, το 1974, στη διάλεξή του στο 7ο Συνέδριο της Φρουϊδικής Σχολής του Παρισιού, να αποσβέσει το χρέος, αφαιρώντας επιτέλους το πέπλο που, για είκοσι ένα ολόκληρα χρόνια, κάλυπτε αυτήν τη θρυλική προστάτιδα μορφή, η οποία σφράγισε τη σκέψη του και προδιέγραψε εν πολλοίς τους όρους της λακανικής «Επιστροφής στον Freud». Βλ. Lacan, «La Troisième», στο *Lettres de l'École freudienne*, τχ. 16, 1975, σσ. 180-181:

Πρόκειται για την ιστορία του μηνύματος που ο καθένας λαμβάνει υπό την αντεστραμμένη του μορφή. Το λέω αυτό εδώ και πολύ καιρό, και προκάλεσε τη γενική θυμηδία. Στην πραγματικότητα, το οφείλω στον Claude Lévi-Strauss. Έγειρε προς την πλευρά μιας από τις καλύτερες φίλες μου, που είναι γυναίκα του, στη Monique, για να την πω με το όνομά της, και της είπε, σε σχέση με αυτό που εξέφραζα, ότι ήταν αυτό ακριβώς, ότι καθένας λάμβανε το μήνυμά του υπό αντεστραμμένη μορφή. Η Monique μού το επανέλαβε. Δεν μπορούσα να βρω ευτυχέστερη διατύπωση γι' αυτό που ήθελα να πω εκείνη τη στιγμή. Αυτός πάντως μου την πάσαρε. Βλέπετε, παίρνω το καλύτερο για εμένα απ' όπου βρω.

Αυτά τα αποκαλυπτήρια σε τρεις χρόνους μικρή σημασία θα είχαν, αν το ενδιαφέρον τους ήταν απλώς και μόνον ανεκδοτολογικό. Όμως, όπως πολύ ορθά σημειώνει ο Μάρκος Ζαφειρόπουλος, είναι και, ή πρωτίστως, «επιστημολογικό». Βλ. *Λακάν και Λεβί-Στρώς ή Η Επιστροφή στον Φρόντ (1951-1957)*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2007, σ. 150. [1η έκδοση *Lacan et Lévi-Strauss ou le retour à Freud (1951-1957)*, Παρίσι, PUF, 2003]. Στο βιβλίο του Ζαφειρόπουλου ο αναγνώστης θα βρει αναλυτικά εκτεθειμένα όλα εκείνα τα στοιχεία του έργου του μεγάλου γάλλου ανθρωπολόγου που σημάδεψαν τη σκέψη του κλασικού Lacan και στη βάση των οποίων στοιχειοθετείται μια πραγματική «Επιστροφή στον Freud με τον Lévi-Strauss», και στο δεύτερο κεφάλαιο ειδικότερα, μιαν άκρως κατατοπιστική «αρχαιολογία» της λακανικής διατύπωσης της διυποκειμενικής επικοινωνίας. Βλ. *αυτόθι*, «Το υποκείμενο λαμβάνει από τον Άλλο το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή: η έρευνα», σσ. 149-244.

Την ίδια λοιπόν στιγμή που ανακοινώνει, για πρώτη φορά, τον τύπο επικοινωνίας ο οποίος θα καθορίσει επί μακρόν την ανάλυση της υποκειμενικότητας ως αποτελέσματος της σχέσης με τον «λόγο του άλλου» (*discours de l'autre*), ο Lacan επισημαίνει ότι η παραγωγή αυτής τούτης της διατύπωσης: «ο πομπός λαμβάνει από τον δέκτη το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή», υπακούει σε αυτόν τούτον τον υπό διατύπωση κανόνα, δεδομένου ότι δεν είναι παρά το προϊόν της σχέσης του Lacan με τον λόγο ενός άλλου, το μήνυμα που λαμβάνει υπό αντεστραμμένη μορφή από έναν άλλο. Έτσι, ο Lacan (ο πομπός) λαμβάνει το ίδιο του το μήνυμα από το στόμα ενός αντιρρησία ακροατή (ο δέκτης), ο οποίος με αυτή του την αντίρρηση καταλαβαίνει (υπό αντεστραμμένη μορφή) τον Lacan καλύτερα απ' ό,τι ο ίδιος ο Lacan είχε καταλάβει τον εαυτό του.

¹⁰⁵ Παρατίθεται από τον Freud, βλ. «The “Uncanny”» (1919), στο *S.E.*, τόμ. XVII, σ. 224· *Το Ανοίκειο*, μτφ. Έμη Βαϊκούση, επίμετρο Κύρκος Δοξιάδης, Αθήνα, Πλέθρον, 2009, σ. 22.

¹⁰⁶ Η συνθετική σύνοψη των πολυάριθμων παραλλαγών του μύθου του Ατρέα και του Θυέστη βασίστηκε στις ακόλουθες εκδόσεις: α) Καρλ Κερένυι, *Η μυθολογία των Ελλήνων*, μτφ. Δημήτρης Σταθόπουλος, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ¹³2009/¹1974, σσ. 541-545. [1η έκδοση Karl Kerényi, *Die Mythologie der Griechen*, Στουτγάρδη, Klett-Cotta, 1951]· β) Ιωάννης Θ. Κακριδής (γενική εποπτεία), *Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. 3: *Οι Ηρωες*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986, σσ. 191-193.

¹⁰⁷ Ο Bernard Giusti (βλ. «Atrée et Thyeste dans la “la lettre volée”», στο *Confluents. Bulletin régional de la coordination ACF-IDF*, τχ. 15, 1995, σσ. 22-23) έχει υποστηρίξει ότι το μήνυμα του Ντυπέν προς τον Υπουργό, αν συσχετιστεί με τον μύθο του Ατρέα και του Θυέστη, νομιμοποιεί την υπόθεση ότι ο Ροε είχε μερική μόνο γνώση του μύθου, αφού το νόημα του γραπτού μηνύματος από το χέρι ενός Ντυπέν-Ατρέα είναι με άλλα λόγια το εξής: «Κέρδισα» ή «Σ' εκδικήθηκα»· πράγμα που ευσταθεί μόνον εάν η ιστορία σταματούσε είτε όταν ο Ατρέας χρίζεται βασιλιάς μετά την αλλαγή της πορείας του ήλιου, είτε όταν εξορίζει οριστικά τον Θυέστη μετά την αποτρόπαια παιδοφαγία. Όμως, ενταγμένο στο σύνολο του μύθου, το μήνυμα παύει να έχει το ίδιο νόημα, αφού ο Ντυπέν θα ήταν σαν να ομολογούσε τότε στον Υπουργό: «Κέρδισες», πράγμα που αντιφάσκει προς τη λύση του διηγήματος. Είναι επομένως πιθανό να μη γνώριζε ο Ροε την ολοκληρωμένη εκδοχή του μύθου, που τελειώνει με τη νίκη του Θυέστη.

Την αντίφαση αυτή φαίνεται να αίρει ωστόσο η λακανική ανάγνωση του «Κλεμμένου γράμματος», η οποία είναι σε θέση να λογο-δοτήσει και για τα νοηματικά επιτελέσματα που παράγονται από την αντίθετη υπόθεση: ότι δηλαδή ο Ροε είχε πλήρη γνώση του μύθου. Η φαινομενική αντίφαση, στα πλαίσια της οποίας το παράθεμα σημαίνει ότι ο Ντυπέν-Ατρέας απευθύνεται σε έναν Υπουργό-Θυέστη νικητή, αίρεται υπό το φως της λακανικής ανάγνωσης η οποία θέτει εν έργω μια άλλη λογική: Ως ο νέος κάτοχος του γράμματος, ο Ντυπέν περιέρχεται με τη σειρά του στην κατοχή ενός σημαίνοντος που σε τελική ανάλυση θα μπορούσε να καλέσει και αυτόν επίσης να φάει το *Dasein* του – θυμίζω ότι «η απάντηση του σημαίνοντος σε όποιον το επερωτά» είναι: «Τρώγε το *Dasein* σου» (SLV, 40 / ΣΚΓ, 72), λακανική εκδοχή του *θυέστηου δείπνου*. Διότι τη στιγμή που ο Ντυπέν αφήνει το μήνυμά του, ουδείς γνωρίζει τι προτίθεται να κάνει με το γράμμα. Η τύχη του γράμματος είναι στην ευχέρειά του –όπως και η δική του τύχη, στην ευχέρεια του γράμματος–, και καλείται να επιλέξει από μια σειρά επιλογών: είτε να το επαναποδώσει αμέσως στη Βασίλισσα, είτε να διαπραγματευτεί την παράδοσή του, είτε ακόμη να το κρατήσει για τον εαυτό του και να το χρησιμοποιήσει με τη σειρά του ως μέσο πίεσης. Σε κάθε περίπτωση, μια νέα λογική διαδικασία τίθεται επί το έργο, το στίγμα της οποίας δίνει η κατηγορική προσταγή: «Και τώρα, τρώγε το *Dasein* σου». Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με αλλαγή θέσης και καθεστώτος, με το τέλος μιας ιστορίας και την αρχή μιας άλλης, διαδικασία καθ' όλα συμβατή με τη δομή του μύθου.

Οι εικασίες του Giusti δεν στερούνται ενδιαφέροντος, πλην όμως παραγνωρίζουν ανεξήγητα μια πολύ σημαντική παράμετρο: ότι το πλαίσιο αναφοράς του μηνύματος του Ντυπέν προς τον Υπουργό δεν είναι επακριβώς ο αρχετυπικός μύθος του Ατρέα και του Θυέστη αλλά η μεταγραφή του από τον Crébillon, του οποίου η ομώνυμη τραγωδία, αν αναγνωσθεί ως το συγκεκριμένο από το οποίο έχει «κλαπεί» το μήνυμα του Ντυπέν, επιφέρει νοηματικά επιτελέσματα που δεν είναι πλήρως ταυτόσημα με εκείνα για τα οποία λογο-δοτεί ο Giusti.

¹⁰⁸ Βλ. Barbara Johnson, «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», *ό.π.*, σ. 133· μτφ. σσ. 222-223 (τροποποιημένη).

¹⁰⁹ Βλ. Jean-Claude Milner, «Retour à la Lettre volée», στο *Détections fictives*, *ό.π.*, σσ. 9-44, και *ιδ.* σσ. 9-19, 42-44.

¹¹⁰ Θυμίζω τον σχετικό ορισμό του Jakobson. Βλ. «Les embrayeurs, les catégories verbales et le verbe russe», στο *Essais de linguistique générale I. Les fondations du langage*, μτφ. από τα αγγλικά Nicolas Ruwet, Παρίσι, Minuit, σειρά «Arguments», 1963, σσ. 178-179. [1η δημοσίευση *Shifters, verbal categories, and the Russian verb*, Russian Language Project, Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University, 1957]: «Κάθε γλωσσικός κώδικας περιέχει μια ειδική κλάση γραμματικών μονάδων τις οποίες μπορούμε να ονομάσουμε *shifters*: η γενική σημασία ενός *shifter* δεν μπορεί να οριστεί έξω από μιαν αναφορά στο μήνυμα. [...] Στην πραγματικότητα, το μόνο πράγμα που διακρίνει τους *shifters* από όλες τις άλλες συνιστώσες του γλωσσικού κώδικα είναι το γεγονός ότι παραπέμπουν υποχρεωτικά στο μήνυμα».

¹¹¹ Όλοι οι σχολιαστές αναγνωρίζουν στον Γκ. [G.] τον Henri-Joseph Gisquet, Διευθυντή της Αστυνομίας των Παρισίων από το 1831 έως το 1836.

¹¹² Για τα σημεία 2, 3 και 4, βλ. τον διάλογο μεταξύ του αφηγητή και του Ντυπέν (PL, 17 / ΚΓ, 35):

«Μα είναι πράγματι *αυτός* ο ποιητής;» ρώτησα. «Ξέρω ότι υπάρχουν δύο αδελφοί. Και οι δύο έχουν όνομα στα γράμματα. Αν δεν κάνω λάθος, ο Υπουργός έχει συγγράψει περισπούδαστη μελέτη για τον Διαφορικό Λογισμό. Μαθηματικός είναι, όχι ποιητής.»

«Κάνεις λάθος. Τον γνωρίζω καλά. Είναι και τα δύο. Ως ποιητής και μαθηματικός θα πρέπει να σκέφτεται μετά λόγου. Ως μαθηματικός και μόνο δεν θα μπορούσε να σκεφθεί καθόλου και θα ήταν στο έλεος του Διευθυντή.»

¹¹³ Για τα σημεία 6 και 7, βλ. *MRM*, 143 / *ΦΟΜ*, 38:

Ο νεαρός αυτός ευγενής καταγόταν από πραγματικά εξαιρετική και ένδοξη οικογένεια, αλλά ήταν τόσο η φτώχεια στην οποία τον έριξε μια σειρά ατυχών γεγονότων, ώστε η ενεργητικότητα του χαρακτήρα του λύγισε, και έπαψε πια να δραστηριοποιείται ως άνθρωπος του καλού κόσμου ή να ενδιαφέρεται για την ανάκτηση της περιουσίας του.

¹¹⁴ Βλ. *MRM*, 143 / *ΦΟΜ*, 39 (μτφ. τροποποιημένη):

Ενδιαφέρθηκα πολύ για τη μικρή οικογενειακή ιστορία, την οποία μου διηγήθηκε λεπτομερώς, με όλη εκείνη την ειλικρίνεια στην οποία ενδίδει ένας Γάλλος, όποτε το μόνο θέμα είναι ο εαυτός του.

¹¹⁵ Βλ. *MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 39-41 (μτφ. τροποποιημένη):

Η απομόνωσή μας [του Ντυπέν και του αφηγητή, οι οποίοι συγκατοικούσαν] ήταν απόλυτη. Δεν δεχόμασταν ποτέ επισκέψεις. Κρατήσαμε επιμελώς μυστικό τον τόπο του αναχωρητηρίου μας από τις προηγούμενες συναναστροφές μου· και ο Ντυπέν είχε πάρει από καιρό να κάνει ή να διαθέτει γνωριμίες στο Παρίσι. Υπήρχαμε μόνο ο ένας για τον άλλον.

Ο φίλος μου είχε τη λύξα (διότι πώς αλλιώς να την ονομάσω;) να είναι ερωτευμένος με τη νύχτα για τη νύχτα· και σ' αυτήν του την *bizarrie* [παρὰξενιά· γαλλιστί στο πρωτότυπο], όπως και σ' όλες τις υπόλοιπες, αφέθηκα ήσυχα-ήσυχα· ενδίδοντας στα εξωφρενικά καπρίτσια του με μια τέλεια *abandon* [παραίτηση, εγκατάλειψη· γαλλιστί στο πρωτότυπο]. Η σκοτεινή θεότητα δεν έμενε πάντα μαζί μας· αλλά εμείς ξέραμε πώς να παραχαράσσουμε την παρουσία της. Με την πρώτη υποψία της αυγής, κλείναμε τις τεράστιες γρίλιες του παλιού μεγάρου μας, κι ανάβαμε δυο τρία μυρωδικά αγιοκέρια, που πάσχιζαν να μας φωτίζουν με τις λιανές κι ωστόσο τρομακτικές φλόγες τους. Έτσι κινούσαμε για το ταξίδι των ψυχών μας στον κόσμο των ονείρων, διαβάζοντας, γράφοντας ή κουβεντιάζοντας, ώσπου το ρολόι να σημάνει την αποκάλυψη του αληθινού σκότους. Τότε ανοίγαμε πανιά για την χώρα των δρόμων, ο ένας πλάι στον άλλον, συνεχίζοντας τις κουβέντες της μέρας, περιπλανώμενοι πέρα, μακριά, και ως αργά, γυρεύοντας ανάμεσα στα άγρια φώτα και τους ίσκιους της τεράστιας πόλης, εκείνη την απύθμενη πνευματική έξαψη που χαρίζει η σιωπηλή παρατήρηση.

¹¹⁶ Ο συλλογισμός που υποστηρίζει την εικασία είναι ο εξής:

Ο αδελφός του Υπουργού είναι ποιητής.

Ο Ντυπέν είναι ποιητής.

Άρα ο Ντυπέν είναι ο αδελφός του Υπουργού.

Ο μέσος όρος είναι εν προκειμένω ο «ποιητής». Ωστόσο, δεν κατανέμεται ποτέ – μ' άλλα λόγια, δεν εκλαμβάνεται ποτέ καθολικά. Πράγματι, οι δύο προκείμενες συνιστούν μερικές καταφατικές κρίσεις, ένα χαρακτηριστικό των οποίων είναι ότι δεν κατανέμουν το κατηγορήμα τους: καμιά τους δεν λέει τίποτε για την καθολική κλάση των ποιητών. Ένας θεμελιώδης κανόνας του συλλογισμού είναι ότι ο μέσος όρος πρέπει να κατανέμεται τουλάχιστον μία φορά. Αυτός ο κανόνας εδώ παραβιάζεται: ο συλλογισμός δεν είναι επομένως έγκυρος.

¹¹⁷ Ή σε ό,τι ο Charles Sanders Peirce κατονόμαζε με το σπάνιο, όσο και υπέροχα ποιητικό, σύνταγμα *esperable uberty*, το οποίο θα απέδιδα –πολύ διστακτικά– ως «προσδόκιμη ευφορία». Το ετυμολογικό αισθητήριο μάς υπαγορεύει ότι ο νεολογισμός *esperable* –ίσως του ίδιου του Peirce, ο οποίος δεν απαντά όμως σε κανένα σύγχρονο λεξικό–, πρέπει να σημαίνει «προσδόκιμος» ή «ελπιστός». Όσον αφορά τη *uberty*, μια λέξη τελείως εξαφανισμένη από τα σύγχρονα Αγγλικά, μαρτυρείται για πρώτη

φορά το 1412, στο έργο του John Lydgate *Two Merchants*: αναγόμενη προφανώς ετυμολογικά στο λατινικό ουσιαστικό *ubertas*, ή *uberitas* (από το επίθετο *uber*), θα μπορούσε να αποδοθεί εναλλακτικά, και σύμφωνα με το λατινικό πρότυπό της, ως «πλούτος, ευπορία, καρποφορία, ευκαρπία, γονιμότητα, ευφορία, πληθώρα, δαψίλεια, αφθονία», και κατ' επέκταση ως «αποδοτικότητα, παραγωγικότητα». Βλ. σχετικά Thomas A. Sebeok, «One, Two, Three Spells U B E R T Y», στο Umberto Eco και Thomas A. Sebeok (επιμ.), *The Sign of Three. Dupin, Holmes, Peirce*, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1983, σσ. 1-2.

Σε μια επιστολή την οποία ο Peirce απήθυνε, στις αρχές φθινοπώρου του 1913, στον Frederick Adams Wood, λέκτορα βιολογίας στο MIT (βλ. «A Letter to F. A. Woods», στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 8, επιμ. Arthur W. Burks, Κέιμπριτζ – Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1958, σσ. 384-388), εξηγούσε ότι ένας από τους δύο βασικούς στόχους των «επιστημόνων της λογικής» (logicians) θα έπρεπε να είναι το να εξάγουν την κατά δύναμιν «προσδόκιμη ευφορία» των τριών κανονιστικών τύπων συλλογισμού, ήτοι: της «παραγωγής» (deduction), της «επαγωγής» (induction) και της «απαγωγής» (abduction) – η τελευταία κατονομάζεται εναλλακτικά ως «αναγωγή» (retroduction) ή «υποθετικός συμπερασμός» (hypothetic inference). Το ενδιαφέρον έγκειται ακριβώς στη σχέση αυτού που ο Peirce ονομάζει «ασφάλεια» (security) του συλλογισμού με την «ευφορία» (uberty). Είναι ακριβώς η ευφορία, δηλαδή η γονιμότητα ή αποδοτικότητα, της απαγωγής αυτή η οποία, μας λέει ο Peirce, αυξάνεται, καθώς η ασφάλειά της, ή ο βαθμός προσέγγισης της βεβαιότητας, μειώνεται.

Στην ίδια επιστολή, ο Peirce αναλύει τις διαφορές των τριών τύπων συλλογισμού, τις οποίες ισχυρίζεται ότι είχε «ανέκαθεν» (από τις αρχές του 1860) αναγνωρίσει: πρώτον, η *παραγωγή*, «η οποία βασίζεται στην πίστη που έχουμε στην ικανότητά μας να αναλύουμε τη σημασία των σημείων εντός ή μέσω των οποίων σκεπτόμαστε»· δεύτερον, η *επαγωγή*, «η οποία βασίζεται στην πίστη μας ότι η πορεία ενός είδους εμπειρίας δεν θα μεταβληθεί ή δεν θα παύσει χωρίς κάποια προηγούμενη ένδειξη»· και, τρίτον, η *απαγωγή*, «η οποία βασίζεται στην ελπίδα μας, αργά ή γρήγορα, να προεικασούμε τις συνθήκες υπό τις οποίες ένα δεδομένο είδος φαινομένου θα παρουσιαστεί». Μεταβαίνοντας και προοδεύοντας από τον πρώτο τύπο στον τρίτο, παρατηρεί ο Peirce, η σχέση της ασφάλειας προς την ευφορία καθίσταται αντιστρόφως ανάλογη, το οποίο σημαίνει με άλλα λόγια ότι, καθώς η βεβαιότητα κάθε προεικασίας παίρνει την κατιούσα, η ευρετική της αξία εκτοξεύεται στα ύψη.

Σε ένα από τα τελευταία γραπτά του, που φέρει τον τίτλο «An Essay toward Improving our Reasoning in Security and in Uberty», ο Peirce εξετάζει περαιτέρω τα οφέλη των διαφορετικών ειδών συλλογισμού. Βλ. *The Essential Peirce. Selected Philosophical Writings*, τόμ. 2 (1893-1913), επιμ. The Peirce Edition Project, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1998, σσ. 463-474. Αυτό το κείμενο, γραμμένο τον Οκτώβριο του 1913, λίγους μόλις μήνες πριν από τον θάνατό του, υποβάλλει ίσως την ιδέα ότι είχε αρχίσει να αμφιβάλλει για την αξία του πραγματισμού. Θα ήταν, ωστόσο, ακριβέστερο να πούμε ότι η σκέψη του ύστερου Peirce επικεντρώθηκε σε ιδέες και μέριμνες οι οποίες τον ανάγκασαν –ή του επέτρεψαν– να έρθει αντιμέτωπος με τα όρια και τους περιορισμούς του πραγματισμού. Έβλεπε πλέον ότι η ελκυστικότητα του πραγματισμού είχε να κάνει με τη συμβολή του στην ασφάλεια του συλλογισμού· έβλεπε, όμως, επίσης ότι η κατοχύρωση της ασφάλειας είχε ένα τίμημα, και μάλιστα διόλου ευκαταφρόνητο. Διότι, σύμφωνα με τον Peirce, ο συλλογισμός ενέχει πάντοτε μian «ανταλλαγή» μεταξύ ασφάλειας και ευφορίας. Κοντολογίς, ο Peirce είχε καταφέρει να δει ότι ο πραγματισμός έχει τους περιορισμούς που συνεπάγεται η προτίμηση της ασφάλειας σε σχέση με την ευφορία. Βλ. την εισαγωγή του Nathan Houser, *αυτόθι*, σ. xxxii.

¹¹⁸ Ο Raymond Queneau έχει ασκήσει αυστηρότατη κριτική σ' αυτήν τη μέθοδο. Βλ. «Poe et l'“Analyse”», στο Raymond Queneau, *Bords*, Παρίσι, Hermann, 1963, ιδ. σσ. 76-78. [1η δημοσίευση ως επίμετρο σε συλλογή έργων του Poe, Παρίσι, Mazenod, 1957]. Παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει στον Poe έναν αδιαφιλονίκητο πρωτοπόρο σε ό,τι αφορά την εφαρμογή του συλλογιστικού τρόπου

σκέψης στις καθημερινές, και φαινομενικά ασήμαντες, πράξεις, κρίνει ότι, στο «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ» –το οποίο και χαρακτηρίζει ως «το πιο αδύναμο» της τριλογίας–, οι θεωρίες και τα κατορθώματά του στερούνται κάθε επιστημονικής βάσης και έρχονται αντιμέτωπες με τα όριά τους.

Στα δύο άλλα διηγήματα του κύκλου «Ντυπέν», παρατηρεί ο Queneau, ο Poe παρουσιάζει τους «παραγωγικούς» (deductions) ή «επαγωγικούς» (inductions) συλλογισμούς του Ντυπέν ως συνεπιφέροντες απλώς έναν ορισμένο βαθμό πιθανότητας. Την απόδειξη, στους «Φόνους της οδού Μοργκ», παρέχει τελικά μια ομολογία (MRM, 165-167 / ΦΟΜ, 92-97), ενώ, στο «Κλεμμένο γράμμα», η ανακάλυψη και ανάκτηση του ίδιου του κλεμμένου αντικειμένου. Και αν, πάλι στους «Φόνους της οδού Μοργκ», ο Ντυπέν διατυπώνει την υπόθεση ότι ένα ορισμένο πρόσωπο είναι ναυτικός, και μάλιστα σε μαλτέζικο πλοίο (MRM, 163-164 / ΦΟΜ, 87-88), πρόκειται για μια υπόθεση που δεν μπορεί να επιφέρει σφάλματα στην πορεία των συλλογισμών. Εντούτοις, κατά τον Queneau, στο «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ», ο Poe ενδίδει σε μια «θεωρία των συμπτώσεων» (théorie des coïncidences), η βασιμότητα της οποίας είναι τουλάχιστον αμφιλεγόμενη και σύμφωνα με την οποία ένας μεγάλος αριθμός συμπτώσεων θα ήταν περίπου ισοδύναμος με τη βεβαιότητα: ως εάν από τη συσσώρευση αμφίβολων παρατηρήσεων να μπορούσε να προκύψει η αλήθεια. Όπως παρατηρεί ο Queneau (βλ. *αυτόθι*, σ. 77):

Πρόκειται για στάση βαθιά αντιεπιστημονική, και επιπλέον για ένα είδος επιχειρηματολογίας που έστειλε στα κάτεργα ή στη λαμητιόμο έναν ορισμένο αριθμό αθώων. Φαίνεται ότι ο Poe είχε λοιπόν ξεχάσει όλες τις δικαστικές πλάνες της Ιστορίας (είχαν ήδη υπάρξει αρκετές στην εποχή του), και μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η παρέμβασή του στην –αληθινή– υπόθεση της Mary Rogers [MMR, 169 / MMP, 214-215] ήταν άκρως παρακινδυνευμένη και θα μπορούσε να έχει οδηγήσει στη φυλακή έναν δύστυχο αξιωματικό του ναυτικού.

Μάλιστα, ο Queneau απορρίπτει κατηγορηματικά, ως απολύτως αβάσιμη, την αξίωση του Poe να προσδώσει κύρος στη θεωρία του θεμελιώνοντάς τη στον μαθηματικό «Λογισμό των Πιθανοτήτων» (MMR, 169 / MMP, 108). Την αδιάσειστη απόδειξη τού την προσφέρει η τελευταία παράγραφος του διηγήματος (MMR, 207 / MMP, 210-211):

[Ο] Λογισμός των Πιθανοτήτων [Calculus of Probabilities], τον οποίον ήδη ανέφερα, απαγορεύει κάθε προέκταση μιας δεδομένης παραλληλίας. Και η απαγόρευση αυτή είναι τόσο πιο αυστηρή, τόσο πιο αποφασιστική όσο ευρύτερη και ακριβέστερη είναι η παραλληλία. Πρόκειται για μία από εκείνες τις ανώμαλες λογικές προτάσεις, που ενώ δείχνουν να μην έχουν καμιά σχέση με τα μαθηματικά, μόνο ένας μαθηματικός μπορεί να τις κατανοήσει απόλυτα. Για παράδειγμα, τίποτε δεν είναι δυσκολότερο από το να πείσεις τον μέσο αναγνώστη πως όταν φέρει δύο φορές απανωτά έξι στο ζάρι, έχει κάθε λόγο να στοιχηματίσει πως την τρίτη φορά δεν πρόκειται να φέρει εξάρι. Συνήθως η σκέψη μας απορρίπτει μια τέτοια συμβουλή. Νομίζουμε πως οι δύο ζαριές που ολοκληρώθηκαν, και βρίσκονται τώρα στο Παρελθόν, είναι αδύνατον να επηρεάσουν την τρίτη, που βρίσκεται στο Μέλλον. Η πιθανότητα να έρθει έξι μοιάζει να είναι ακριβώς η ίδια που ήταν προηγουμένως: σαν να λέμε πως υπόκειται στην επίδραση μόνο των άλλων αποτελεσμάτων που μπορεί να φέρει το ζάρι. Η σκέψη αυτή μοιάζει τόσο προφανής, ώστε κάθε προσπάθεια ανασκευής της αντιμετωπίζεται μάλλον με ειρωνικά χαμόγελα παρά με την δέουσα προσοχή.

Ο Queneau παρεμβαίνει για να διορθώσει τον Poe, επισημαίνοντας ότι ο λογισμός των πιθανοτήτων βασίζεται αντιθέτως στο αξίωμα ότι τα ζάρια «δεν έχουν μνήμη», και ότι το να φέρεις δύο φορές συνεχόμενα έξι, διόλου δεν «συνεπάγεται» ότι, κατά την τρίτη ζαριά, το έξι έχει «λιγότερες» πιθανότητες να έρθει. Αυτό που μπορεί να υπολογίσει ο λογισμός των πιθανοτήτων είναι η πιθανότητα των σειρών από δύο έξι, από τρία έξι κ.λπ., αλληπάλληλα, επί ενός συνόλου από παιγμένες ζαριές, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται και μια «συμβουλή» για να «στοιχηματίσεις» με μεγαλύτερη σιγουριά. Αυτό που ο λογισμός των πιθανοτήτων μπορεί επίσης να βεβαιώσει, θα πει χαρακτηριστικά ο Queneau, είναι ότι, αν το έξι ερχόταν υποθετικά εκατό χιλιάδες φορές συνεχόμενα, το πιθανότερο θα ήταν να έρθει εκατόν μία χιλιάδες φορές, αφού τότε θα ήταν σχεδόν σίγουρο ότι το ζάρι θα ήταν

πειραγμένο. Σ' αυτήν όμως την περίπτωση, δεν επιβεβαιώνεται άραγε η συλλογιστική του Poe και η θεωρία του των «συμπτώσεων», την οποία ο Queneau έχει σπεύσει να απορρίψει ως «βαθιά αντιεπιστημονική»; Σύμφωνα με τον Queneau, όχι, διότι, στο παράδειγμα που φέρνει, έχουμε να κάνουμε με υπολογισμούς που αφορούν σε πολύ μεγάλους αριθμούς, και όχι, όπως στην περίπτωση του Poe, με παρατηρήσεις που αφορούν σε ανθρώπινα γεγονότα, τα οποία, ως τέτοια, δεν είναι μόνο δύσκολα μετρήσιμα αλλά και μοναδικά (και, ως εκ τούτου, ανθιστάμενα στη στατιστική ανάλυση και επεξεργασία). Επομένως, καταλήγει ο Queneau, στην ιστορία της Μαρί Ροζέ το κατόρθωμα του Ντυπέν δεν είναι παρά ένα παιχνίδι, ένα προσεγγιστικό παιχνίδι, τερπνό ίσως στο επίπεδο της λογοτεχνίας αλλά επίφοβο, και δη επικίνδυνο, σε πρακτικό επίπεδο.

Αν όμως οι τεχνικές παρατηρήσεις του Queneau αναφορικά με την εσφαλμένη χρήση, ή κατάχρηση, του λογισμού των πιθανοτήτων από τον Poe είναι ακριβείς, η κρίση του σχετικά με την αντιεπιστημονικότητα της συλλογιστικής του είναι μάλλον συζητήσιμη. Διότι, όπως καίρια επισημαίνει ο Milner (βλ. «*Retour à la Lettre volée*», ό.π., σ. 15), θα μπορούσε αντιθέτως να υποστηριχθεί ότι ο συλλογισμός μέσω συγκλινουσών ενδείξεων χρησιμοποιείται ευρύτατα στις επιστήμες. Η θεμελίωση της νομιμότητάς του ανάγεται κατ' ουσίαν στο κλασικό πρόβλημα (από τον Hume μέχρι τον Russell) της θεμελίωσης της επαγωγής ως τέτοιας. Όπως έχει δείξει ο Strawson, η θεμελίωση αυτή συνίσταται κατ' ουσίαν στην υποστήριξη της υπόθεσης ότι δεν υπάρχει χάος. Από εκεί και πέρα όλα έπονται, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας να υποθέσουμε ότι οι συγκλίσεις, από ένα σημείο και μετά, δεν θα μπορούσαν να είναι καθαρά ενδεχομενικές. Βλ. P. F. Strawson, *Introduction to Logical Theory*, Λονδίνο, Methuen, 1952, κεφ. 9.Π: «The "Justification" of Induction», σσ. 261-262.

Επομένως, αν ο Poe είναι υπόλογος κάποιου σφάλματος, αυτό είναι ότι προσδίδει διευρυμένες αρμοδιότητες σε έναν τύπο συλλογισμού δάνειο από τις επιστήμες, επεκτείνοντάς τον στην αστυνομική έρευνα. Διότι ναι μεν, στον ιστό της καθημερινής ζωής, η βαθμίδα του χάους είναι πιθανό να πρέπει να αναγνωριστεί, θα πρέπει όμως να δεχτούμε επίσης ότι αυτό που ονομάζεται «σύμπτωση» –ως άλλο όνομα για το χάος–, όσο κι αν μπορεί να αναχθεί από τους φυσικούς ή άλλους νόμους σε μιαν αναγκαιότητα, μπορεί να παραμένει μη αναγώγιμο στο πεδίο αρμοδιοτήτων ενός αστυνομικού ή ενός δικαστή. Σε κάθε περίπτωση, η κριτική του Queneau δεν αποδεικνύεται απλώς ανυπόστατη σε ό,τι αφορά την επιστημονική επιστημολογία αλλά και κοντόφθαλμη όσον αφορά στο σύστημα σκέψης που οργανώνει την τριλογία «Ντυπέν».

¹¹⁹ Ο Milner μάς πληροφορεί πως πρόκειται για το βιβλίο του R.M. Walsh *Conspicuous Living Characters of France*. Η κριτική του Poe δημοσιεύτηκε στο *Graham's Magazine* τον ίδιο μήνα με τους «Φόνους της οδού Μοργκ», δηλαδή τον Απρίλιο του 1841. Οι επιπλέον πληροφορίες που δίνει επ' αυτού η Barbara Johnson είναι ιδιαίτερες ενδιαφέρουσες και οι σχετικές παρατηρήσεις της άκρως οξυδερκείς – αν και από μια τελείως διαφορετική σκοπιά. Βλ. Johnson, «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», ό.π., σσ. 132-133· μτφ. σσ. 221-222 (τροποποιημένη):

Κατ' αρχάς, το ίδιο το όνομα Ντυπέν, σύμφωνα με τους ειδικούς μελετητές του Poe, προέρχεται από την εσωτερική βιβλιοθήκη του Poe: από τις σελίδες ενός τόμου τιτλοφορούμενου *Σχεδιάσματα Διακεκριμένων εν Ζωή Προσωποποιήτων της Γαλλίας* [*Sketches of Conspicuous Living Characters of France*] (Φυλαδέλφεια, Lea & Blanchard, 1841), την κριτική του οποίου, για λογαριασμό του περιοδικού *Graham's Magazine*, έγραφε ο Poe τον ίδιο μήνα κατά τον οποίο δημοσιεύτηκε η πρώτη του ιστορία με ήρωα τον Ντυπέν. Ο André-Marie-Jean-Jacques Dupin, ένας ελάσσων Γάλλος πολιτικός, περιγράφεται σ' αυτό το βιβλίο ως κινητή βιβλιοθήκη: «Αν κρίνει κανείς από τα γραπτά του, ο Dupin θα πρέπει να είναι μια ζωντανή εγκυκλοπαίδεια. Από τον Όμηρο μέχρι τον Rousseau, από τη Βίβλο μέχρι τον αστικό κώδικα, από τη Δωδεκάδελτο μέχρι το Κοράνι, έχει διαβάσει τα πάντα, έχει συγκρατήσει στη μνήμη του τα πάντα...» (σ. 224). Άρα η «προέλευση» [origin] του ντετέκτιβ Ντυπέν είναι πολλαπλώς βιβλιακή [bookish]. Ο Ντυπέν είναι ένας αναγνώστης το όνομα του οποίου ανέγνωσε ο συγγραφέας του σ' ένα βιβλίο όπου περιγράφεται ένας συγγραφέας ως

αναγνώστης – ένας αναγνώστης του οποίου η φύση μόνο γραπτά μπορεί να περιγραφεί, ως απαραμείωτα διπλή: «Είναι η προσωπικότητα χάριν της οποίας όσοι σκιαγραφούν πολιτικά πορτρέτα αναλώνουν το μέγιστο πλήθος αντιθέσεων. Στην ίδια παραστατική απεικόνιση, θα σκιαγραφηθεί συνάμα ως μέγας και μικρός, θαρραλέος και δειλός, ασήμαντος και διακεκριμένος, ανιδιοτελής και συμφεροντολόγος, δύστροπος και ευπροσήγορος, πείσμων και άστατος, μαύρος και άσπρος· δεν βγάζει άκρη κανείς» (σ. 210). Και το γραπτό το οποίο χρησιμεύει ως όχημα αυτής της περιγραφής γραπτών περιγραφών του διπλού Dupin είναι, το ίδιο, διπλό: μια μετάφραση, από κάποιον Mr. Walsh, μιας σειράς άρθρων ενός Γάλλου, το όνομα του οποίου δεν είναι καν γνωστό στον μεταφραστή, ο οποίος όμως λέγεται ότι αποκαλούσε τον εαυτό του «un homme de rien [ένα τίποτα, ουτιδανό]» (σ. 2). «Ούτες», «Κανείς» [«Nobody»] καθίσταται έτσι το κύριο όνομα [proper name] του αρχικού συγγραφέα στην ακολουθία·

(όχι όμως και του συγγραφέα της τελευταίας λέξης στο «Κλεμμένο γράμμα», όπως είδαμε).

Ποιος είναι όμως ο κύριος «Κανείς»; Ας σημειώσουμε, εν είδει «*supplément d'origine*» – όπως γίνεται και στο αντίγραφο του βιβλίου που βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Yale (βλ. Johnson, *αυτόθι*, σ. 153· μτφ. σ. 246)–, ότι πίσω από την ψευδώνυμη ταπεινότητά του δεν κρύβεται άλλος από τον Γάλλο λόγιο και δοκιμιογράφο Louis-Léonard de Loménie (1815-1878), ευρύτερα γνωστό ως βιογράφο του Beaumarchais (βλ. *Beaumarchais et son temps*, 1855) και εκδότη των απάντων του. Το έργο ωστόσο με το οποίο πρωτοεμφανίστηκε στα γαλλικά γράμματα ήταν μια σειρά βιογραφικών σχεδιασμάτων ένδοξων συγχρόνων του, τα οποία κυκλοφορούσαν χωριστά σε εβδομαδιαία βάση, με το ψευδώνυμο «un homme de rien». Τα σχεδιάσματα αυτά συγκεντρώθηκαν σε 10 τόμους που εκδόθηκαν στο Παρίσι από το 1840 μέχρι το 1847. Από τις παραπάνω χρονολογίες προκύπτει ότι ο Poe είχε στη διάθεσή του τη μετάφραση του τόμου όπου είχαν συγκεντρωθεί τα 12 πρώτα σχεδιάσματα (μαζί με το σχεδιάσμα για τον Dupin –τον *πρεσβύτερο*, όπως σημειώνεται–, εκείνα ενδεικτικά για τους Chateaubriand, Guizot, Lamartine και Hugo), υπό τον γενικό τίτλο *Galerie des contemporains illustres, par un homme de rien* (Παρίσι, A. René et Cie, 1840).

¹²⁰ Όπως μας πληροφορεί ο Raphaël Brossart (βλ. «La prise “en passant” de *La Lettre volée*», στο *Littoral*, τχ. 23/24, Οκτώβριος 1987, σ. 136), τον καιρό του Poe υπήρχαν τρεις αδελφοί Dupin, που όλοι τους γνώρισαν τη δόξα στη Γαλλία με τις λαμπρές σταδιοδρομίες τους. Και οι τρεις διετέλεσαν βουλευτές και τους διακρίνουμε ως εξής:

- Ο André Marie Jean Jacques Dupin, ο επονομαζόμενος Dupin ο *πρεσβύτερος*, 1783-1865, δικαστικός και πολιτικός, διετέλεσε διαδοχικά Πρόεδρος της Βουλής και της Νομοθετικής Συνέλευσης. Μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας το 1832.
- Ο βαρόνος François Charles Pierre Dupin, ο επονομαζόμενος Charles Dupin, 1784-1873, οικονομολόγος και μαθηματικός, υπήρξε επίσης πολιτικός και Υπουργός Ναυτιλίας.
- Ο Simon Philippe Dupin, 1795-1846, δικηγόρος και Πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου, υπήρξε ξακουστός για τη ρητορική του δεινότητα κατά τη διάρκεια των αγορεύσεών του.

Το πιο πιθανό επομένως είναι ότι ο «Γάλλο[ς] ρήτορα[ς] Dupin» –στον οποίο αναφέρεται επίσης ο Poe σ' ένα από τα τελευταία *Marginalia* (υπ' αριθμόν 274), δημοσιευμένο τον Ιούλιο του 1849 στο *Southern Literary Messenger*– είναι ο νεότερος, ο Simon Philippe, και όχι ο πρεσβύτερος, για τον οποίο κάνει λόγο ο Poe τον Απρίλιο του 1841 στο *Graham's Magazine*. Βλ. Edgar A. Poe, *Marginalia*, μτφ.-επιμ.-επίμετρο Κ. Κατσιακιάς, Β. Ρέντμπρεχτ, Γ. Καρύτσας, Ν. Μπήτνικ, Αθήνα, Τυφλόμυγα, 2009, σ. 205:

Έχει ειπωθεί ορθά για τον Γάλλο ρήτορα Dupin, ότι «μιλούσε όπως κανείς άλλος, τη γλώσσα του καθενός», και κατ' αυτόν τον τρόπο, η τεχνική του μοιάζει εντελώς αντίθετη από αυτή των *Frogpondian Euphuists*, οι οποίοι, εξαιτίας του οικείου τόνου με τον οποίο τραυλίζουν τις

outré φράσεις τους, θα μπορούσαμε να πούμε πως ομιλούν όπως όλοι, τη γλώσσα του κανενός – δηλαδή, μια γλώσσα εμφατικά δική τους.

¹²¹ Έτσι εξηγείται, κατά τον Milner (βλ. «*Retour à la Lettre volée*», ό.π., σσ. 31-33), και η παραδοξότητα –την οποία ο Lacan δεν παραλείπει να εξάρει (SLV, 35 / ΣΚΓ, 60)– του γράμματος που φέρει τη σφραγίδα του ίδιου του παραλήπτη του, καθώς και το γεγονός ότι, κατά το κοινώς λεγόμενο, ο Ντυπέν δεν το κάνει θέμα. Πρόκειται για μια λεπτομέρεια εντελώς άχρηστη για την αφήγηση – αφού, στο επίπεδο της δομής του διηγήματος, μόνο το μέγεθος και το χρώμα της σφραγίδας απαιτείται να μην είναι συμβατά με το κλεμμένο γράμμα: το σημάδι του προσίδιου μονογράμματος του Ντ. παρέλκει. Έτσι, και σύμφωνα πάντα με τη λογική την οποία εκθέτει στο κείμενό του ο Milner, αυτή η λεπτομέρεια είναι προορισμένη, ως εκ του περισσού και παράδοξου χαρακτήρα της, να λειτουργήσει ακριβώς ως ένδειξη: η άγνωστη γυναίκα –η οποία, γράφοντας στον Ντ., υποτίθεται ότι χρησιμοποιεί το ίδιο μονόγραμμα με αυτόν–, ποια άλλη θα μπορούσε να είναι εκτός από τη σύζυγό του (ή την παλλακίδα του);

Είδαμε ότι η δομική αναλογία του Ντυπέν με τον Ατρέα και του Ντ. με τον Θυέστη προϋποθέτει υποχρεωτικά την ύπαρξη μιας γυναίκας μεταξύ τους, ως μήλον της έριδος. Να λοιπόν, παρατηρεί ο Milner, που, με τελειώς άλλο τρόπο –όχι πλέον *αφηγηματικά*, αλλά *υλικά*–, μια γυναίκα εμφανίζεται στενά συνδεδεμένη με τον Υπουργό. Ασφαλώς, αυτή η άγνωστη αντεπιστέλλουσα, αυτή η μυστηριώδης σύντροφος που χρησιμοποιεί την προσωπική σφραγίδα του Ντ., θα μπορούσε να είναι εξολοκλήρου πλασματική, όπως και το γράμμα που υποτίθεται ότι έχει γράψει. Αρκεί όμως να αναγνωρίσουμε στο πρόσωπό της τη γυναίκα της Βιέννης, για να καταστεί η εικασία ακόμη πιο *γόνιμη*, και το «οικογενειακό μυθιστόρημα» του Ντυπέν να συμπληρωθεί και να ολοκληρωθεί: ο Υπουργός, έχοντας κλέψει τη γυναίκα του αδελφού του, την κάνει ερωμένη του (ή και σύζυγό του): κατόπιν την παρατά ταπεινωμένη. Συμπέρασμα που, στο κείμενο του Ροε, δικαιούμαστε να συναγάγουμε από την κατάσταση του γράμματος στην καρτοθήκη:

Το γράμμα ήταν λερωμένο και τσαλακωμένο. Ήταν σχισμένο σχεδόν στα δύο, στο μέσον, ως εάν η αρχική πρόθεση να σχιστεί εντελώς ως άχρηστο, είχε τροποποιηθεί ή ματαιωθεί από υστερότερη σκέψη. [...] Έδινε την εντύπωση ότι κάποιος χέρι το έχωσε αδιάφορα, ή ακόμη και απαξιωτικά, σε ένα από τα πάνω χωρίσματα της καρτοθήκης. (PL, 21 / ΚΓ, 46)

Τίποτα δεν μας λέει, άλλωστε, ότι είναι ακόμη ζωντανή. Σε κάθε περίπτωση, είναι αρκούντως υπαρκτή για να εμψυχώνει το εκδικητικό μένος του Ντυπέν: είναι κυριολεκτικά υπαρκτή *ως γράμμα* – περίπτωση κατά την οποία εκδηλώνεται περίτρανα ο χαρακτήρας του γράμματος *ως φετίχ*. Ίσως μάλιστα ο Ντυπέν να αναγνώρισε τον γραφικό της χαρακτήρα, πλαστογραφημένο από τον Υπουργό. Επομένως, δεν χρειάζεται να αναρωτιόμαστε για το κείμενο που ο Ντ. θα είχε ή δεν θα είχε γράψει για να τελειοποιήσει την πλαστογράφηση: είτε φέρει κάποιο κείμενο είτε όχι, το γράμμα της καρτοθήκης εκλαμβάνεται, από τον Ντυπέν, ως εάν να απευθυνόταν σε τελική ανάλυση σε αυτόν. Στην πραγματικότητα, όλα δείχνουν ότι ο Υπουργός το είχε, απερίσκεπτα ή προκλητικά, φιλοτεχνήσει και θέσει αποκλειστικά υπ' όψιν του αδελφού του. Νεκρή ή ζωντανή, η υφαρπαγμένη γυναίκα θα πιστρέψει έτσι –*ως γράμμα*– στον παραλήπτη της.

Αυτά σε ό,τι αφορά το «οικογενειακό μυθιστόρημα» του Ντυπέν, το οποίο παραμένει αφηγηματικά ανέκδοτο και εκτός διηγήματος. Και ως προς το καθαυτό διήγημα όμως, όπου ο αληθινός ήρωας είναι το πολύμορφο και αλλότροπο γράμμα, η παραδοξότητα ενός αποστολέα που χρησιμοποιεί τη σφραγίδα του παραλήπτη, διατηρεί στο ακέραιο τη σημασία της. Αυτό που απευθυνόταν, από έναν σεβαστικό εραστή –τον δούκα– σε μιαν αγαπημένη ερωμένη –τη Βασίλισσα–, απευθύνεται τώρα από μια παρατημένη και ταπεινωμένη ερωμένη σε έναν αδιάφορο και απαξιωτικό εραστή. Το χiasμα επομένως είναι ολοκληρωτικό: όχι μόνο τα υλικά γνωρίσματα του εγγράφου, αλλά και το φύλο, καθώς και οι θέσεις του παραλήπτη και του αποστολέα, όλα έχουν συμμετρικά αναστραφεί, «σαν γάντι» (PL, 22 / ΚΓ, 49). Έτσι, η εν λόγω παράδοξη λεπτομέρεια προσεπικυρώνει τη

διαλεκτική της ανταλλαγής και της συμμετρίας που διέπει και οργανώνει τη γενική οικονομία του διηγήματος.

¹²² Ο Milner (βλ. «*Retour à la Lettre volée*», ό.π., σσ. 29-36) έχει προβεί σε μια άκρως περιεργασμένη διάκριση και κατανομή των διαφόρων γραμμάτων που διακινούνται στο «Κλεμμένο γράμμα», με βάση τη λακανική τριάδα Συμβολικό (Σ), Φαντασιακό (Φ) και Πραγματικό (Π). Η ταυτότητα ενός γράμματος είναι της τάξης του καθαρού σημαίνοντος: συνίσταται εξολοκλήρου στη διεύθυνση που κατονομάζει τον παραλήπτη και στη σφραγίδα ή την υπογραφή που υποδεικνύουν τον αποστολέα. Αυτά τα γνωρίσματα, που υπάγονται στο Σ, ο Milner θεωρεί ότι θα πρέπει να διακριθούν επιμελώς από τις ιδιότητες που στοιχειοθετούν τις υλικές ομοιότητες και διαφορές (χαρτί, διάσταση, σχήμα κ.λπ.), ως τέτοιες υπαγόμενες στην τάξη της εικόνας, δηλαδή στο Φ. Απομένει τέλος το ερώτημα που οργανώνει, κατά τον Milner, το διήγημα στο σύνολό του: μέσα από τις διάφορες παραλλαγές της υλικής μορφής και τις μεταθέσεις των σημαίνοντων γνωρισμάτων, ένα γράμμα μπορεί άραγε να παραμείνει Εν ή, αντιθέτως, θα διαιρεθεί σε δύο; Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτό το ερώτημα, που άπτεται του Π, ο Milner το εξετάζει με όρους δάνειους από τη φιλοσοφία του Leibniz, δείχνοντας πώς –από τη σκοπιά της μυθοπλασίας πάντα– συμβαίνει να παραβιάζεται, στο σύμπαν του διηγήματος, η «αρχή των αδιακρίτων» (*principe des indiscernables*), και να καθίσταται καθοριστικό το μήνυμα του Ντυπέν προς τον Υπουργό –η *haecceitas*, θα λέγαμε, του Ντυπέν–, το οποίο λειτουργεί καθ’ υπερβολήν της συμβολικής κυκλοφορίας.

Αναφέρω επιγραμματικά ότι, δυνάμει της αρχής των αδιακρίτων, «δεν είναι αλήθεια πως δύο ουσίες είναι εντελώς όμοιες μεταξύ τους και δεν διαφέρουν παρά *solo numero* [μόνο αριθμητικά]». Βλ. G.W. Leibniz, «*Discours de métaphysique*» (1686), §IX, στο *Discours de métaphysique suivi de Monadologie et autres textes*, édition établie, présentée et annotée par Michel Fichant, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Folio / Essais», 2004, σ. 161· *Μεταφυσική πραγματεία*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Παύλος Καϊμάκης, δίγλωσση έκδοση, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, χ.χ., σ. 53. Δύο διακριτά πράγματα πρέπει να διαφέρουν μεταξύ τους βάσει εσωτερικών διαφορών, και όχι μόνο βάσει αριθμητικών ή χωρο-χρονικών διαφορών, ή διαφορών θεμελιωμένων μόνο στο σχήμα ή την έκταση και την κίνηση. Ως τέτοια, η αρχή ισχύει συνάμα για τις ατομικές ουσίες, ή, αργότερα, για τις Μονάδες. Βλ. Leibniz, «*Monadologie*» (1714), §9, *αυτόθι*, σ. 221· *Η Μοναδολογία*, μτφ. Στέφανος Λαζαρίδης, εισαγωγή-επιμέλεια Διονύσιος Αναπολιτάνος, δίγλωσση έκδοση, Αθήνα, Εκκρεμές, σειρά «Ευμενείς έλεγχοι», 2006, σ. 39:

Είναι ακόμη ανάγκη όμως κάθε Μονάδα να διαφέρει από κάθε άλλη. Γιατί δεν υπάρχουν στη φύση δύο Όντα που να είναι εντελώς τα αυτά χωρίς να μπορούμε να βρούμε μια εσωτερική διαφορά ή μια διαφορά θεμελιωμένη σ’ έναν εσωτερικό διαχωρισμό·

όπως ισχύει και για τα πραγματικά φαινόμενα. Έτσι, σε αντίθεση με την κοινή πεποίθηση που θέλει δύο άτομα να μοιάζουν «σαν δυο σταγόνες νερό», δυο σταγόνες νερό, ή δύο φύλλα δέντρου –για να χρησιμοποιήσουμε δύο πολύ γνωστά παραδείγματα του Leibniz– δεν είναι ποτέ τελείως όμοια. Όπως τελείως όμοια δεν μπορεί να είναι ποτέ δύο γράμματα, πράγμα που δεν ισχύει στο διήγημα, η οργάνωση του οποίου φαίνεται έτσι να βασίζεται στην παραβίαση της θεμελιώδους αρχής του Leibniz.

Επανερχόμενοι στην κατάταξη των γραμμάτων σύμφωνα με τις λακανικές κατηγορίες, προκύπτει ότι, από τη σκοπιά του Σ, τα γράμματα του διηγήματος είναι τα ακόλουθα:

(Α) το γράμμα του δούκα στη Βασίλισσα·

(Β) το γράμμα ενός αγνώστου στον Υπουργό Ντ., με το οποίο ο Υπουργός αντικαθιστά το γράμμα που απευθύνεται στη Βασίλισσα·

(Γ) το γράμμα μιας γυναίκας που χρησιμοποιεί τη σφραγίδα του Ντ., και το οποίο απευθύνεται στον ίδιο τον Ντ.·

(Δ) το γράμμα-επιταγή του Διευθυντή στον Ντυπέν.

Από τη σκοπιά του Π, συμβαίνει αφενός το (Γ) να είναι το (Α), γυρισμένο το μέσα έξω «σαν γάντι», και αφετέρου το (Γ) να έχει ένα διπλόγραφο: διότι θα πρέπει να προστεθεί στο (Γ), που είναι το (Α), ένα γράμμα επιπλέον, το (Γ'), το οποίο έχει φιλοτεχνήσει ο Ντυπέν και το οποίο είναι, ως γράμμα, ταυτό προς το (Γ), και, ως υλικό αντικείμενο, εντελώς όμοιο: δεν διακρίνεται από το (Γ) παρά μόνο δυνάμει του πραγματικού, μη όντας το (Α).

Τέλος, από τη σκοπιά του Φ, το (Β) είναι όμοιο με το (Α), σε σημείο που να μπορεί να αντικατασταθεί με αυτό· το (Γ') είναι όμοιο με το (Γ)· ως προς το (Δ) τώρα, έχοντας ως ουσία του το χρήμα, συνιστά καθολικό ισοδύναμο. Αντιστρόφως, το (Α) και το (Γ) είναι τελείως ανόμοια, εις τρόπον ώστε η αρχή των αδιακρίτων να παραβιάζεται διπλά. Βλ. Leibniz, «Discours de métaphysique», §IX, *αυτόθι*, σ. 161· *Μεταφυσική πραγματεία*, *αυτόθι*, σ. 53: «δεν διαιρούμε μία ουσία σε δύο, ούτε συνθέτουμε από δύο μία». Δύο όντα που καμία ιδιότητα δεν τα διακρίνει μεταξύ τους, λογίζονται ως μη-ταυτά έναντι του Π, δηλαδή το (Γ) και το (Γ')· δύο όντα που όλες τους οι ιδιότητες τα φέρνουν σε αντίθεση μεταξύ τους, λογίζονται ως ένα έναντι του Π, δηλαδή το (Α) και το (Γ').

Το πραγματικά εμπνευσμένο στο εγχείρημα του Milner είναι ότι το δίκτυο (Α), (Β), (Γ), (Δ) που κατασκευάζει, μιμείται και εφαρμόζει σιωπηρά το λακανικό δίκτυο α, β, γ, δ που ενορρηστρώνει τη λογική του δεύτερου μέρους του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», δείχνοντας, *στο κείμενο του Poe*, πώς οι πράξεις στις οποίες υποβάλλονται τα διάφορα γράμματα του διηγήματος –και τις οποίες ο Milner χωρίζει σε τρεις κατηγορίες: «αναστροφή» (retournement), «υπεξαίρεση» (détournement) και «επαναπόδοση» (restitution)–, υπακούουν σε μια συγκεκριμένη *σύνταξη*, η οποία επιτρέπει ορισμένες μεταβάσεις και αποκλείει άλλες.

¹²³ Βλ. Milner, «Retour à la Lettre volée», *ό.π.*, σ. 42.

¹²⁴ Οι δύο αδελφοί που ανταποκρίνονται περισσότερο στην εικασία του Milner δεν θα μπορούσαν παρά να είναι ο André Marie Jean Jacques Dupin (1783-1865) και ο François Charles Pierre Dupin (1784-1873), αφού ο τρίτος αδελφός, Simon Philippe Dupin (1795-1846), ήταν μικρότερός τους κατά δέκα περίπου χρόνια. Φυσικά, από τις ακριβείς χρονολογίες προκύπτει ότι δεν ήταν δίδυμοι, αυτό όμως δεν επηρεάζει επί της ουσίας τον συλλογισμό του Milner, αφού μια απειροελάχιστη διαφορά ηλικίας δεν είναι ικανή για να ανατρέψει αυτήν τη «διυποκειμενική συμμετρία δύο διανοιών ως εν κατόπτρῳ» για την οποία κάνει λόγο, και η οποία άλλωστε μπορεί κάλλιστα να συσταθεί και μεταξύ μη δίδυμων αδελφών.

¹²⁵ Οι *Μέναιχμοι* (Menaechmoi), του Λατίνου κωμωδιογράφου Πλάυτου, αφηγούνται την ιστορία δύο δίδυμων αδελφών, του Μέναιχμου και του Σωσικλή. Σε μικρή ηλικία, ο Μέναιχμος χάθηκε και, στη μνήμη του, αποκαλούσαν τον άλλο δίδυμο με το ίδιο όνομα. Ενήλικος πλέον, ο Μέναιχμος-Σωσικλής θα αναζητήσει τα ίχνη του χαμένου αδελφού του και, φτάνοντας στην Επίδαμνο, όπου ζούσε ο τελευταίος, θα γίνει υπάιτιος και μάρτυρας μιας σειράς παρεξηγήσεων που οφείλονται στην ομοιότητα και τη συνωνυμία τους, αφού όλοι θα τον νομίζουν για τον άλλον αδελφό. Οι *Μέναιχμοι* θα γνωρίσουν πολλές διασκευές από τον 15ο αιώνα και μετά. Γνωστότερες και σημαντικότερες είναι εκείνη του Shakespeare, ο οποίος, στην *Κωμωδία των παρεξηγήσεων* (The Comedy of Errors, περίπου 1592-1593), θα τετραγωνίσει μάλιστα τη δομή του έργου, προσθέτοντας στους δίδυμους αδελφούς δύο δίδυμους υπηρέτες, καθώς και η διασκευή του Γάλλου δραματουργού Jean-François Regnard (1655-1709) –του πιο διακεκριμένου, μετά τον Μολιέρο, κωμικού ποιητή του 17ου αιώνα–, με τίτλο *Οι Μέναιχμοι, ή οι Δίδυμοι* (Les Ménechmes, ou les Jumeaux, 1705).

¹²⁶ Βλ. «William Wilson», στο *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe*, Λονδίνο, Penguin, 1982, σ. 641· «Ουίλλιαμ Ουίλσον», μτφ. Ν. Σκουλάς [= Κοσμάς Πολίτης], στο Στέφανος Μπεκατώρος (επιμ.), *Πόε*, τόμ. Β': *Ιστορίες*, Αθήνα, Πλέθρον, 1991, σ. 28 (μτφ. τροποποιημένη).

¹²⁷ Βλ. John T. Irwin, *The Mystery to a Solution. Poe, Borges, and the Analytic Detective Story*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1994, και ειδικότερα το κεφάλαιο 45, «Borges's Reading of Poe; Borges and Lacan; Buried in a Footnote; Originality Anxiety or the Privileging of Psychoanalytic Discourse; Borges and Derrida», σσ. 442-449.

¹²⁸ Βλ. *αυτόθι*, σ. 445.

¹²⁹ Βλ. *αυτόθι*, σσ. 30-36. Θυμίζω ότι, στην εναρκτήρια παράγραφο του «Ο θάνατος και η πυξίδα», ο Borges συνδέει ρητά το αφήγημά του με τον «κύκλο Ντυπέν», παρατηρώντας ότι ο ήρωάς του, ντετέκτιβ Έρικ Λόνροτ [Erik Lönnrot], «θεωρούσε τον εαυτό του έναν διαλογιστή, έναν Ογκίστ Ντιπέν, κι ας είχε πάνω του κάτι του τυχοδιώκτη και του τζογαδόρου». Βλ. «Ο θάνατος και η πυξίδα», στο Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Άπαντα Πεζά*, μτφ.-επιμ.-σχόλια Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σ. 188.

¹³⁰ Βλ. *The Mystery to a Solution*, ό.π., σσ. 37-42. Ειδικά δε στην τρίτη και τελευταία αστυνομική ιστορία του Borges, οι υπαινικτικές αναφορές στο «Κλεμμένο γράμμα» είναι πολυάριθμες, φτάνοντας στο αποκορύφωμά τους με μία ρητή αναφορά. Στο διήγημα δύο φίλοι, ο Ντανρέιβεν [Dunraven] και ο Άνγουιν [Unwin], προσπαθούν να αποκρυπτογραφήσουν το μυστήριο του θανάτου του Αμπενχακάν ελ Μποχαρί μέσα στον ίδιο του τον λαβύρινθο. Σε κάποιο σημείο ο Άνγουιν λέει: «Μη παραφουσκώνεις το μυστήριο. . . . Να δεις που θα είναι απλό. Θυμήσου το κλεμμένο γράμμα του Πόου...». Βλ. «Ο Αμπενχακάν ελ Μποχαρί, νεκρός στο λαβύρινθό του», στο Μπόρχες, *Άπαντα Πεζά*, ό.π., σσ. 313-314.

¹³¹ Βλ. «Η αναλυτική γλώσσα του Τζον Ουίλκινς», στο Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Δοκίμια*, μτφ.-επιμ.-σχόλια Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ. 281.

¹³² Βλ. *αυτόθι*, σ. 282.

¹³³ Είναι προφανές ότι ο Lacan παίζει εν προκειμένω με την ομωνυμία του ονόματος «Roget» και εκείνου της «[Marie] Rogêt». Έτσι, αναφέροντας το συγκεκριμένο όνομα σε μια υποσημείωση για τον Borges, αναδεικνύει (ασυνείδητα ή μη) τη σύνδεση μεταξύ του Borges και του συγγραφέα του «Μυστηρίου της Μαρί Ροζέ».

¹³⁴ Μάλιστα, στην «Εισαγωγή» του, ο Δρ Roget αναφέρεται ρητά στο έργο του Wilkins. Βλ. Peter Mark Roget, «Introduction to the first edition», στο *Thesaurus of English Words and Phrases*, 150th Anniversary Edition, Λονδίνο, Penguin, 2002, σ. xxx:

Το πασίγνωστο έργο του Επισκόπου Wilkins με τίτλο *An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language*, δημοσιευμένο το 1668, είχε ως αντικείμενό του τη διαμόρφωση ενός συστήματος συμβόλων που θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως μια οικουμενική γλώσσα. [...] αλλά, παρά τον τεράστιο μόχθο και την ευρηματικότητα που αναλώθηκαν για την κατασκευή του συστήματος αυτού, σύντομα απεδείχθη υπέρ το δέον στρυφνό και γριφώδες για να εφαρμοσθεί πρακτικά.

¹³⁵ Σημειωτέον ότι ο όρος απογράφεται μεταξύ των λακανικών νεολογισμών. Βλ. Marcel Bénabou, Laurent Cornaz, Dominique de Liège, Yan Pélessier (επιμ.), *789 néologismes de Jacques Lacan*, Παρίσι, EPEL, 2002, σ. 65.

¹³⁶ Βλ. «Η αναλυτική γλώσσα του Τζον Ουίλκινς», ό.π., σ. 282.

¹³⁷ Βλ. *αυτόθι*, σ. 283.

¹³⁸ Βλ. «Ο θάνατος και η πυξίδα», ό.π., σ. 190.

¹³⁹ Βλ. *αυτόθι*.

¹⁴⁰ Βλ. «Το Άλεφ», στο Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Άπαντα Πεζά*, ό.π., σ. 343.

¹⁴¹ Ασφαλώς, αυτός ο κάποιος βρέθηκε· και δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον Irwin, ο οποίος, προβιβάζοντας την υποσημείωση σε κεφαλίδα, είναι σαφές ότι εμπνέεται από τη φιλοδοξία να αποστείλει στον Lacan «το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή».

¹⁴² Για μια πολύ ενδιαφέρουσα τοπολογική ανάγνωση του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», βλ. Philip Dravers, «To Poe, Logically Speaking: From “The Purloined Letter” to the *Sinthome*», στο Ellie Ragland και Dragan Milovanovic (επιμ.), *Lacan: Topologically Speaking*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2004, σσ. 205-246.

¹⁴³ Ο Pierrick Brient έχει υποστηρίξει ότι η εν λόγω μετάβαση είναι συνυφασμένη με τη θεμελιώδη προβληματική σχετικά με το καθεστώς του αντικειμένου στην ψυχανάλυση, στα πλαίσια της οποίας αποδεικνύεται κομβικής σημασίας η λειτουργία της «έλλειψης» (*manque*), και η οποία αναπτύσσεται μέσω μιας νέας ανάγνωσης του φροϋδικού *Προσχέδιου για μια ψυχολογία* (*Entwurf einer Psychologie*, 1895), στο σεμινάριο για την *Ηθική της ψυχανάλυσης* (SVII, 45-53). Εκεί ο Lacan εισάγει την έννοια του *das Ding*, του «Πράγματος» (SVII, 55-86), ως τόπου της εξ υπαρχής αποκλεισμένης και απαγορευμένης απόλαυσης. Γύρω από αυτό ακριβώς το πρωταρχικό αντικείμενο περιστρέφεται η επιθυμία του υποκειμένου:

Ήδη [...] θέτοντας το *das Ding* στο κέντρο, και γύρω του τον υποκειμενικό κόσμο του ασυνειδήτου οργανωμένο σε σημαίνουσες σχέσεις, βλέπετε τη δυσκολία της τοπολογικής αναπαράστασης. Γιατί αυτό το *das Ding* βρίσκεται επακριβώς στο κέντρο με την έννοια ότι είναι αποκλεισμένο. Δηλαδή, στην πραγματικότητα, πρέπει να τεθεί ως εξωτερικό, αυτό το *das Ding*, αυτός ο αδύνατον να λησμονηθεί προϊστορικός Άλλος του οποίου ο Freud μάς επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα να τεθεί πρώτος, υπό τη μορφή κάποιου πράγματος που είναι *entfremdet*, ξένο προς εμένα, όντας παρ' όλα αυτά στην καρδιά αυτού του εγώ [...]. (SVII, 87)

Αυτό το Πράγμα, το απαγορευμένο μητρικό Πράγμα (SVII, 85), εκτός-σημαινομένου, βωβή πραγματικότητα που προηγείται κάθε απόθησης, αφήνει ένα κενό για το οποίο ο Lacan θα σφυρηλατήσει έναν ακόμη παράδοξο όρο: τον όρο *extime*, το *εκ-σώτερο*, αυτό δηλαδή που είναι το πλέον εσώτερο και ωστόσο βρίσκεται αποκλεισμένο από το γεγονός της ύπαρξης του συμβολικού· «αυτό που είναι το πιο κοντινό σε εμάς, όντας μολαταύτα εξωτερικό [*extérieur*] σε σχέση με εμάς», συνδέοντας έτσι «το εσώτερο [*intime*] με τη ριζική εξωτερικότητα [*extériorité*]» (SXVI, 224, 249). Αυτός ο απαγορευμένος τόπος του κενού είναι ο τόπος του πραγματικού που ενδιαφέρει την ψυχανάλυση. Για το ομιλούν υποκείμενο, ανεξαρτήτως δομής (νεύρωση, ψύχωση ή διαστροφή), η εικόνα του σώματος, το Ωραίο, το Αγαθό, έχουν ως λειτουργία τους να ντύσουν το κενό. Το συμβολικό οικοδόμημα που το «ομιλ-όν» (*parlêtre*) ανεγείρει, έρχεται από την άλλη να περιχαράξει αυτόν τον τόπο της απολεσθείσας απόλαυσης. Η έλλειψη στον Άλλο που το συμβολικό πεδίο αποκαλύπτει, αναδιπλασιάζει επομένως μια πρωταρχική σχέση με το πραγματικό (του κενού του Πράγματος). Μάλιστα, μια προδρομική εκδοχή του λακανικού Πράγματος βλέπει ο Brient στο γράμμα του Poe, το οποίο –καθώς το περιεχόμενό του παραμένει επιμελώς άγνωστο σε εμάς– αποδεικνύεται σκεύος του κενού. Βλ. Pierrick Brient, «Nullibiété», στο *Essaim – REVUE DE PSYCHANALYSE* 2007 / 1, τχ. 18, σσ. 129-132.

Από το ίδιο κείμενο (βλ. *αυτόθι*, σ. 131) αντλούμε τη νόστιμη πληροφορία ότι, στη στενογραφημένη εκδοχή του 16ου σεμιναρίου, η *nullibiété* είχε (κατά λάθος;) μεταγραφεί ως *nullibiquité*. Ωστόσο, η τελευταία συνιστά επίσης λακανικό νεολογισμό (τον οποίο ο Lacan παράγει από το λατινικό επίρρημα *nullibi*, «πουθενά», στα πρότυπα του *ubique*, *ubiquité*), και μάλιστα ταυτόσημο με τη *nullibiété*. Βλ. Lacan, «L'étéourdit» (1973), *ΑΕ*, 451. Σημειωτέον, τέλος, ότι, στην

έκδοση του 1961, το *Roget's Thesaurus* περιλαμβάνει τα *nullibicity*, *nullibiety* και *nullibility* ως συνώνυμα του *nowhereness*.

¹⁴⁴ Βλ. James Joyce, *Finnegans Wake* (1939), Λονδίνο, Faber and Faber, ⁴1975, σ. 522. Παρατίθεται στο Richard Ellmann, *Τζέιμς Τζόυς*, μτφ. Αθηνά Δημητριάδου, επιμ. Άρης Μπερλής, Αθήνα, Scripta, 2005, σ. 552.

¹⁴⁵ Όπως μας πληροφορεί ο βιογράφος του Joyce: «Τον Μάιο [του 1929] έκανε την εμφάνισή της η πρώτη συνηγορία υπέρ του *Finnegans Wake*, που έφερε τον ψευδοπομπώδη τίτλο, κατόπιν υποδείξεως του Τζόυς, *Our Exagmination round His Factification for Incamination of Work in Progress*. Η γραφή της λέξης *exagmination* διεκδικούσε ετυμολογική προέλευση από το *ex agmine*, υπαινιγμός ότι τα ερίφιά του είχαν χωριστεί από τα πρόβατα. (Όπως έγραφε ο Τζόυς στον Λαρμπώ, “Τώρα πια είμαι καταδικασμένος να βρίσκομαι με τα ερίφια και ο τρόπος που θα σκέπτομαι και θα γράφω μόνο ιδιότροπος θα είναι. Απέλθετε απ’ εμού, όλοι εσείς που βελάζετε, σε ύπνο αιώνιο που περιμένει τους Ακαδημαϊκούς και τις κρυάδες τους!”)». Βλ. Ellmann, *Τζέιμς Τζόυς*, ό.π., σ. 722. Η μεταφράστρια αποδίδει τον τίτλο ως εξής: *Η περιεξέτασίς μας επί του συμβεβηκότος της ανακύψεως του Έργου εν Προόδω*.

¹⁴⁶ Μάλιστα, ο Joyce αναφέρεται στο βιβλίο το σχετικό με το *Έργο εν προόδω* στο ίδιο το *Έργο εν προόδω*. Βλ. *Finnegans Wake*, ό.π., σ. 284: «Φανταστείτε να γίνουν οι δώδεκα διαφορογράφοι χοντροκέφαλοι ανωτερωβοώντες η συνέχισις μέσω αναγεννήσεως της περιηγήσεως της λέξεως εν προόδω». Παρατίθεται στο Ellmann, *Τζέιμς Τζόυς*, ό.π., σ. 722, όπου διαβάζουμε επίσης (σ. 723): «[Ο] Τζόυς παραδέχτηκε στον Λαρμπώ ότι είχε σταθεί πάνω από το κεφάλι “των δώδεκα αυτών στραταρχών καθοδηγώντας τους λίγο-πολύ ποια ερευνητική οδό να ακολουθήσουν”».

¹⁴⁷ Βλ. Samuel Beckett, «Dante... Bruno. Vico... Joyce», στο *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*, Λονδίνο, Faber and Faber, 1936, σσ. 3-22. [1η έκδοση Παρίσι, Shakespeare and Company, 1929].

¹⁴⁸ Βλ. G.V.L. Slingsby, «Writes a Common Reader», στο *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*, ό.π., σσ. 189-191.

¹⁴⁹ Βλ. Vladimir Dixon, «A Litter to Mr. James Joyce», στο *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*, ό.π., σσ. 193-194.

¹⁵⁰ Βλ. «Faire litière de la lettre», στο *Quarto*, τχ. 50, «L'écrit», Φεβρουάριος 1992, σ. 34. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007]. Στο εν λόγω κείμενο ο Vereecken προβαίνει σε μια απολαυστική απογραφή όλων των τζουϊσικών παρεμβάσεων στην αγγλική γλώσσα που απαντούν στην πρώτη παράγραφο της επιστολής, εκθέτοντας επιπλέον (βλ. *αυτόθι*, σσ. 35-36) την ανεπανάληπτη τζουϊσική σάτιρα των διαφόρων θεωριών του γράμματος, όπως και κάθε θεωρίας του νοήματος, μέσα από τον σχολιασμό του περίφημου πέμπτου κεφαλαίου του πρώτου μέρους του *Finnegans Wake* (βλ. *Finnegans Wake*, ό.π., σσ. 104-125).

¹⁵¹ Βλ. Vladimir Dixon, «A Litter to Mr. James Joyce», στο *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*, ό.π., σ. 193.

¹⁵² *Αυτόθι*.

¹⁵³ *Αυτόθι*, σ. 194.

¹⁵⁴ *Αυτόθι*.

¹⁵⁵ Άγγλος καλλιτέχνης (ζωγράφος-εικονογράφος), συγγραφέας και ποιητής του 19ου αιώνα (1812-1888), από τους σημαντικότερους εκπροσώπους (μαζί με τον συγγραφέα της *Αλίκης*, Lewis Carroll) της λογοτεχνικής παράδοσης του Nonsense. Το 1846 εκδίδεται το έργο του *A Book of Nonsense*, πρώτο από μια σειρά βιβλίων παιδικών ποιημάτων με τη μορφή του λίμερικ (limerick), που συνέβαλε καθοριστικά στην καθιέρωση και τη διάδοση του εν λόγω ποιητικού είδους. Ως ποιητική μορφή, τα λίμερικς είναι πεντάστιχα ποιήματα της μιας στροφής, γραμμένα σε αναπαιστικό μέτρο ή σε μεσοτονικό (αμφίβραχος), που ακολουθούν ένα συγκεκριμένο είδος ομοιοκαταληξίας (ααββα). Αξεπέραστα δείγματα γραφής του είδους θεωρούνται εκείνα του Lear, ξακουστά για το χιούμορ, το πνεύμα του παραλόγου και την ευτράπελη παραδοξολογία που τα διακρίνουν, δυναμιτίζοντας τη διάσταση του νοήματος.

¹⁵⁶ Στην Ελλάδα, ο πρώτος που πειραματίστηκε με το ποιητικό είδος του λίμερικ, και δη υπό την ισχυρή επίδραση του Edward Lear, υπήρξε ο –πάντα ανήσυχος όσον αφορά στις ποιητικές μορφές– Γιώργος Σεφέρης, ο οποίος θα δώσει σημεία γραφής και για τις δύο παραλλαγές που έχει να επιδείξει η μακράιωνη παράδοση αυτού του ιδιαίτερου ποιητικού είδους: δηλαδή τα παιδικά λίμερικς και τα άσεμνα/ερωτικά. Βλ. αντιστοίχως: α) Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα με ζωγραφίες σε μικρά παιδιά*, Αθήνα, Ερμής, 1975· β) Μάθιος Πασχάλης [ψευδώνυμο του Σεφέρη], *Τα εντενίζικα*, Αθήνα, Λέσχη, 1989. Μάλιστα, στο τέλος του πρώτου τόμου, λαμβάνουμε την ακόλουθη πληροφορία από τον επιμελητή Γ. Σαββίδη: «Ο Σεφέρης ήξερε και αγαπούσε το έργο του Lear, και είχε σκεφτεί να μεταφράσει στα ελληνικά τη λέξη *λίμερικς* λέγοντάς την *ληρολογήματα*, παίζοντας διπλά με το όνομα του Lear και το ληρολόγημα, που σημαίνει τρελλή κουβέντα».

¹⁵⁷ Βλ. παράδοση της 11ης Φεβρουαρίου 1975 (SXXII, 70-71). Θυμίζω ότι, στην εν λόγω παράδοση, ο Lacan μνημόνευε τη χαρακτηριστική δυσκολία που συνεπάγεται η μεταφραστική του πολιτογράφηση στη *lalangue anglaise*, διαπιστώνοντας ευρύτερα την «αντίσταση της *lalangue anglaise* στο ασυνείδητο».

¹⁵⁸ Κατά τα άλλα, πρόκειται για επανειλημμένο λογοπαίγνιο του *Finnegans Wake*. Βλ. ενδεικτικά *Finnegans Wake*, ό.π., σ. 93: «The letter! The litter!»

¹⁵⁹ Όπως τον αποκαλούσε ευλαβικά ο Joyce. Παρατίθεται στο Ellmann, *Τζέιμς Τζόυς*, ό.π., σ. 798.

¹⁶⁰ Βλ. Ellmann, *Τζέιμς Τζόυς*, ό.π., σ. 552. Μάλιστα, όπως μας πληροφορεί σε σχετική υποσημείωση ο Ellmann, ο Joyce μεταγράφει λογοτεχνικά το επεισόδιο στο ξεκαρδιστικό απόσπασμα από το *Finnegans Wake* που προτάσσεται ως μότο.

¹⁶¹ Για τη λακανική ανάγνωση του Joyce βλ.: α) Jacques Aubert (επιμ.), *Joyce avec Lacan*, Παρίσι, Navarin, 1987· β) Roberto Harari, *Les noms de Joyce. Sur une lecture de Lacan*, μτφ. Gabriela Yankelevich και Lucila Yankelevich, Παρίσι, L'Harmattan, 1999· γ) Jacques Aubert, «D'un Joyce à l'autre», στο Aubert κ.ά., *Lacan, l'Écrit, l'Image*, Παρίσι, Flammarion, 2000, σσ. 55-77 («Από τον έναν Τζόις στον άλλο», στο *Ο Λακάν, το Γραπτό, η Εικόνα*, μτφ. Διονυσία Πτερουντίου, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογιός, 2003, σσ. 69-90)· δ) Colette Soler: Κολέτ Σολέρ, *Η λογοτεχνική περιπέτεια ή Η εμπνευσμένη ψύχωση (Ρουσσώ, Τζόυς, Πεσσόα)*, μτφ. Μαβίνα Πανταζάρα, επιμ. Χρύσα Λάγιου, Αθήνα, Ερατώ, 2003, σσ. 101-172 (1η έκδοση *L'aventure littéraire ou la psychose inspirée*, Παρίσι, Éditions du Champ lacanien, 2001)· ε) Luke Thurston (επιμ.), *Re-inventing the Symptom. Essays on the Final Lacan*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2002. Για το «γράμμα-σκουπίδι» βλ. ειδικότερα στο τελευταίο: α) Véronique Voruz, «Acephallic Litter as a Phallic Letter», *αυτόθι*, σσ. 111-140· β) Philip Dravers, «In the Wake of Interpretation: "The Letter! The Litter!" or "Where in the Waste is the Wisdom"», *αυτόθι*, σσ. 141-175.

¹⁶² Βλ. Δημήτρης Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», επίμετρο στο Νίκος Παπαχριστόπουλος, *Ψυχανάλυση και γραφή. Η μετουσίωση στον Φρόντ και τον Λακάν*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σ. 295.

¹⁶³ Διάλεξη που δόθηκε τη 16η Ιουνίου 1975 στο μεγάλο αμφιθέατρο της Σορβόνης, και με την οποία ο Lacan άνοιξε το 5ο Διεθνές Συμπόσιο James Joyce. Περιλαμβάνεται δίκην παραρτήματος στο *SXXXIII*, 161-169.

¹⁶⁴ Βλ. το προοίμιο του στο ομώνυμο συλλογικό έργο: Jacques-Alain Miller, «Préface», στο Jacques Aubert (επιμ.), *Joyce avec Lacan*, ό.π., σσ. 9-12· «Ο Τζόνς με τον Λακάν», μτφ. Ναυσικά Παπανικολάου-Θεοδωρίδου, στο Ζακ-Αλέν Μιέρ, *Θεωρία της ψυχαναλυτικής θεραπείας*, επιμ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ – Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007, σσ. 145-149. Ό,τι ακολουθεί, παρακολουθεί και αναπαράγει ως επί το πλείστον τις πολύτιμες για τη σαφήνιά τους παρατηρήσεις του Miller.

¹⁶⁵ Βλ. Miller, «Préface», ό.π., σ. 10· «Ο Τζόνς με τον Λακάν», ό.π., σ. 147 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁶⁶ Μάλιστα, ο Miller αντιτείνει στον Derrida αυτές τις έξι σελίδες των *Écrits*, θεωρώντας ότι αποτελούν τρόπον τινά «το κλεμμένο γράμμα» ή το παρόραμα [bénue] του «Ταχυδρόμου της αλήθειας». Βλ. «Notice de fil en aiguille», *SXXXIII*, 235.

¹⁶⁷ Βλ. Βεργέτης, «Μαλλαρμέ - Λακάν: ο μυστικός φάκελος του γράμματος», ό.π.

¹⁶⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι η έκφραση απαντά ήδη στο κείμενο της διάλεξης «Η σημασία του φαλλού», εκφωνημένης στις 9 Μαΐου 1958, δηλαδή μόλις ένα μήνα περίπου μετά τη δημοσίευση, στο περιοδικό *Critique* (Απρίλιος 1958), του κειμένου για τον Gide. Βλ. Lacan, «La signification du phallus», *É*, 691· «Η σημασία του φαλλού», μτφ. Βλάσης Σκολίδης, στο *Η ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σ. 13.

¹⁶⁹ Βλ. Miller, «Préface», ό.π., σ. 10· «Ο Τζόνς με τον Λακάν», ό.π., σ. 147 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁷⁰ Βλ. Lacan, «La psychanalyse et son enseignement» (1957), *É*, 445· «Η ψυχανάλυση και η διδασκαλία της», μτφ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ, στο *Η ψυχανάλυση*, τχ. 5, άνοιξη '02, σ. 18.

¹⁷¹ Βλ. Miller, «Préface», ό.π., σ. 11· «Ο Τζόνς με τον Λακάν», ό.π., σ. 148.

¹⁷² Ο Miller θεωρεί την εν λόγω απορία ως ειδοποιό αυτού τούτου του λακανικού προσανατολισμού. Όπως σημειώνει αλλού: «Ιδού το ερώτημα στο οποίο παρέμεινε ο Λακάν. Και τούτο καθορίζει τους λακανικούς. Πώς περνούμε από το σημαίνον στην απόλαυση; Πώς περνούμε από την θέληση για ομιλία, [...] προορισμένη να ικανοποιείται μόνον από το νόημα, στη θέληση για απόλαυση;» Βλ. Ζακ-Αλέν Μιέρ, «Τι σημαίνει να είναι κάποιος λακανικός;», μτφ. Ντόρα Περέτση – Επαμεινώνδας Θεοδωρίδης, στο *Η ψυχανάλυση*, τχ. 5, ό.π., σ. 42.

¹⁷³ 1) «Το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα» (l'inconscient est structuré comme un langage)· 2) «το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου» (l'inconscient est le discours de l'Autre): πρόκειται για τα δύο πασίγνωστα και θεμελιώδη λακανικά αξιώματα. Χάρη στις εργασίες του Miller γνωρίζουμε ωστόσο πως πρόκειται και για δύο αξιώματα διαφορετικά μεταξύ τους. Μάλιστα, ενώ το πρώτο φαίνεται να διατηρεί την εγκυρότητά του σε όλο το εύρος της διδασκαλίας του Lacan, η εγκυρότητα του δεύτερου είναι διαλείπουσα και προοδευτικά φθίνει. Βλ. σχετικά: α) τη διάλεξη του Jacques-Alain Miller στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, την 1η Νοεμβρίου 1996, «Ασυνείδητο μη

αναγνώσιμο», μτφ. Γεωργία Χατζηαντωνίου-Φουντουλάκη, Επαμεινώνδας Θεοδορίδης, Βλάσης Σκολίδης, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 3, άνοιξη '98, σσ. 29-40· β) Δημήτρης Βεργέτης, «L'inconscient est structuré comme un langage: Το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα», στο *Δελτίο των Ελληνικών Κύκλων της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης*, τχ. 10, άνοιξη '97, σσ. 37-40· γ) Βλάσης Σκολίδης, «Η έννοια του langage και η δόμηση του ασυνείδητου», στο *Δελτίο των Ελληνικών Κύκλων της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης*, τχ. 12, καλοκαίρι '98, σσ. 28-38.

¹⁷⁴ Βλ. Miller, «Préface», ό.π., σ. 11· «Ο Τζόυς με τον Λακάν», ό.π., σσ. 148-149 (μτφ. τροποποιημένη).

¹⁷⁵ Βλ. Lacan, «Conférences et entretiens dans des universités nord-américaines», στο *Scilicet*, τχ. 6/7, Παρίσι, Seuil, 1976, σ. 21.

¹⁷⁶ Βλ. Marie Bonaparte, *Edgar Poe. Étude psychanalytique*, 2 τόμ., Παρίσι, Denoël et Steel, 1933. Στο κείμενο χρησιμοποιώ την επανέκδοση: Marie Bonaparte, *Edgar Poe. Sa Vie – Son Œuvre. Étude analytique*, 3 τόμ. (I-III), Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1958.

¹⁷⁷ Βλ. Sigmund Freud, «Avant-propos», στο Marie Bonaparte, *Edgar Poe. Sa Vie – Son Œuvre. Étude analytique*, τόμ. I: *La Vie et ses poèmes*, ό.π., χωρίς αριθμό σελίδας.

¹⁷⁸ Για τη σχέση του Freud με τη λογοτεχνία η βιβλιογραφία είναι αχανής. Αναφέρω ενδεικτικά τα: α) Paul-Laurent Assoun, *Littérature et psychanalyse. Freud et la création littéraire*, Παρίσι, ellipses, 1996· β) Mario Lavagetto, *Freud à l'épreuve de la littérature*, μτφ. Adrien Pasquali, Παρίσι, Seuil, 2002. [1η έκδοση *Freud, la letteratura e altro*, Τορίνο, Giulio Einaudi, 1985]. Ξεχωρίζω ωστόσο και προτείνω το κείμενο του Jean-Louis Baudry «Ο Freud και η “λογοτεχνική δημιουργία”», γραμμένο από την προοπτική και υπό την επιρροή των πρώτων εργασιών του Derrida. Βλ. Jean-Louis Baudry, «Freud et la “création littéraire”», στο Tel Quel, *Théorie d'ensemble*, Παρίσι, Seuil, 1968, σσ. 148-174· «Ο Φρόντ και η “λογοτεχνική δημιουργία”», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 54-90.

¹⁷⁹ Για μια αναλυτική παρουσίαση της «ψυχοβιογραφικής απόπειρας» της Bonaparte, βλ. Νίκος Παπαχριστόπουλος, *Ψυχανάλυση και γραφή. Η μετουσίωση στον Φρόντ και τον Λακάν*, ό.π., σσ. 21-48 και, αναφορικά με τη «βιωματική» ανάλυση του «Κλεμμένου γράμματος», ιδ. σσ. 252-256. Βλ. επίσης Elizabeth Wright, *Psychoanalytic Criticism. A Reappraisal*, Νέα Υόρκη, Routledge, Second Edition, κεφ. 2.1: «Psychoanalysis of the author: Bonaparte on Poe», σσ. 34-40. [1η έκδοση Polity Press, 1998].

¹⁸⁰ Βλ. Marie Bonaparte, «Poe et l'âme humaine», στο *Edgar Poe. Sa Vie – Son Œuvre. Étude analytique*, τόμ. III: *Les Contes: Les Cycles du père – Poe et l'âme humaine*, ό.π., σσ. 761-833.

¹⁸¹ Βλ. «De l'élaboration et de la fonction de l'œuvre littéraire», *αυτόθι*, σσ. 763-798.

¹⁸² Το δεύτερο και τελευταίο κεφάλαιο, με τίτλο «Περί του μηνύματος του Poe στους άλλους ανθρώπους» (βλ. «Du message de Poe aux autres hommes», *αυτόθι*, σσ. 799-833), είναι λιγότερο τετριμμένο καθώς εστιάζει στον Baudelaire ως τον κατεξοχήν κληρονόμο του Poe. Αν και εμμένει στο ψυχοβιογραφικό μοντέλο ερμηνείας, παρέχοντας μια συνοπτική εκδοχή της ζωής του Baudelaire και της παθιασμένης και δυσλειτουργικής σχέσης του με τη μητέρα του, υπόθεση εργασίας της Bonaparte είναι ότι ο Γάλλος ποιητής δεν βρήκε απλώς στο πρόσωπο του Poe μιαν «αδελφή ψυχή», αλλά κυρίως κάποιον που του έδωσε το θάρρος να αποδεχτεί τον δικό του ναρκισσισμό και τη δική του σαδο-νεκροφιλία. Έτσι, όπως παρατηρεί ο Jean-Michel Rabaté (βλ. *Jacques Lacan. Psychoanalysis and the Subject of Literature*, Χάουντμιλς, Μπέιζινγκστοουκ, Χάμσαϊρ και Νέα Υόρκη, Palgrave, σειρά «transitions», 2001, σσ. 43-44), το ύστατο μήνυμα του Poe προς την ανθρωπότητα έμελλε –φευ!– να

επιβιώσει στα Γαλλικά, και όχι στη μητρική του γλώσσα, με την αγέρωχη παρρησία της φωνής του Baudelaire: «Τι σημασία έχει η αιωνιότητα του κολασμού γι' αυτόν που βρήκε μέσα σε μια στιγμή το άπειρο της απόλαυσης!» [«Qu'importe l'éternité de la damnation à qui a trouvé dans une seconde l'infini de la jouissance!»]. Βλ. Baudelaire, «Le mauvais vitrier», στο *Petits poèmes en prose*: παρατίθεται στο Bonaparte, «Du message de Poe aux autres hommes», *αυτόθι*, σ. 823. Κατανοεί κανείς γιατί μετέπειτα ο Derrida ένιωσε την ανάγκη να δηλώσει ιπποτικά, σαν άλλος Ντυπέν, ότι, στην επίμαχη υπόθεση, ήταν «με το μέρος της εμπλεκομένης κυρίας» [«a partisan of the lady concerned»] (PL, 23 / KI, 51): όχι τόσο διότι χρειαζόταν να υπερασπιστεί την υστεροφημία της απέναντι στη μετά βίας συγκαλυμμένη περιφρόνηση του Lacan, ή διότι ενστερνιζόταν τους ψυχαναλυτικούς της «συμπερασμούς», όσο διότι η Bonaparte, σύμφωνα με τον Rabaté (βλ. *αυτόθι*, σ. 44), «ανοίγει τον άπειρο κόσμο της βιβλιοθήκης μαζί μ' αυτόν του Ασυνειδήτου». Ο Derrida, στην κριτική του, κατηγορεί τον Lacan ότι επαναλαμβάνει απλοποιημένο το επιχείρημα της Bonaparte, χάνοντας μάλιστα αυτό που συνιστά τον πλούτο της ψυχοβιογραφικής κριτικής. Αυτόν όμως τον άξονα της ντερριντιανής κριτικής θα τον δούμε εν ευθέτω χρόνω.

¹⁸³ Αυτή δεν είναι πάντως η θέση του Derrida. Για τις διαφορές μεταξύ της βοναπαρτικής και της λακανικής προσέγγισης του Poe το καλύτερο κείμενο που έχει στη διάθεσή του ο αναγνώστης είναι αυτό της Shoshana Felman, «On Reading Poetry: Reflections on the Limits and Possibilities of Psychoanalytical Approaches», στο John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, ό.π., σσ. 133-156, και ιδ. σσ. 141 κ.ε. [1η δημοσίευση στο Joseph H. Smith (επιμ.), *The Literary Freud*, Νιου Χέιβεν, Yale University Press, 1980· αναδημοσίευση στο Shoshana Felman, *Jacques Lacan and the Adventure of Insight*, Κέμπριτζ-Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1987].

¹⁸⁴ Βλ. Bonaparte, *Edgar Poe. Sa Vie – Son Œuvre. Étude analytique*, τόμ. II: *Les Contes: Les Cycles de la mère*, ό.π., σσ. 580-581 (δικές μας οι παρατηρήσεις εντός αγκυλών).

¹⁸⁵ Το 1811, με τον θάνατο της Elizabeth Arnold, διάφορα μικροαντικείμενα, μεγάλης όμως συναισθηματικής αξίας, που ανήκαν στην ηθοποιό μοιράζονται στα τρία μικρά παιδιά της. Ο πρωτότοκος Henry (William Leonard), ηλικίας πέντε περίπου ετών, παίρνει τούφες απ' τα μαλλιά της μητέρας του, η μικρή Rosalie, δύο ετών, κληρονομεί μια άδεια κοσμηματοθήκη, και ο Edgar, τριών ετών τότε, μεταφέρει στο σπίτι των θετών γονέων του, της Frances και του John Allan, τέσσερα αντικείμενα: ένα μενταγιόν με την ανάγλυφη εικόνα της μητέρας του, το οποίο δεν θα αποχωριστεί ποτέ, μια ακουαρέλα ζωγραφισμένη απ' αυτήν, ένα σημειωματάριο τσέπης και ένα πάκο γράμματα. Τα γράμματα αυτά εξαφανίστηκαν αιφνιδίως όταν υπέπεσαν στην αντίληψη του John Allan. Όπως και στο «Κλεμμένο γράμμα», δεν είναι γνωστό τι περιείχαν, ούτε ποιος τα είχε γράψει, όλα όμως δείχνουν τον άγνωστο εραστή της Elizabeth, δεδομένου ότι αυτά φαίνεται να είχαν εμπνεύσει τα ατιμωτικά σχόλια με τα οποία ο κηδεμόνας του Edgar προσέβαλλε συστηματικά τη μνήμη της νεκρής μητέρας, απαξιώνοντας την ηθική της και αμφισβητώντας τη νομιμότητα της μικρής Rosalie. Αργότερα, όταν θα αντιληφθεί το νόημα των άθλιων υπαινιγμών του πλούσιου και πουριτανού Σκωτσέζου εμπόρου, ο Edgar δεν θα διστάσει να απαντήσει στις προσβολές, με τα ονόματα των παράνομων παιδιών που ο ίδιος ο κηδεμόνας του είχε αποκτήσει εκτός γάμου: τον γιο Collier και την κόρη Wills, που ζούσαν επίσης στο Ρίτσμοντ.

Το 1824, ο Henry, δεκαεπτά ετών πλέον, έχει ήδη ταξιδέψει πολύ ως ναυτικός και γράφει ποιήματα σαν τον Edgar, τον οποίο και επισκέπτεται. Ξανασμίγοντας με τον μικρό του αδελφό, του δίνει να διαβάσει ένα γράμμα που του είχε στείλει ο John Allan για να παραπονεθεί για την αχάριστη και αλλόκοτη συμπεριφορά του έφηβου πλέον Edgar. Το γράμμα, επαναλαμβάνοντας τις υποψίες που απ' ό,τι φαίνεται είχαν στοιχειώσει τον κηδεμόνα, κλείνει με την εξής αναφορά στο πρόσωπο της νεαρής Rosalie:

«Στο κάτω-κάτω, δεν είναι παρά ετεροθαλής σας αδελφή, και Θεός φυλάξοι, αγαπητέ μου Henry, μη χρειαστεί να πληρώσουν οι ζωντανοί τα λάθη των νεκρών...»

Αυτό είναι το γράμμα απ' το οποίο ο Edgar μαθαίνει την αλήθεια για την κακόβουλη υποψία του θετού πατέρα.

Για τα κάθε λογής γράμματα που, πριν ακόμη από τη συγγραφή του περίφημου διηγήματός του, σημάδεψαν το πεπρωμένο του Poe –γράμματα κλεμμένα, παρακρατημένα, ανεπίδοτα ή υπεξαιρεμένα, γράμματα κατεστραμμένα, εξαφανισμένα ή εξανεμισμένα–, βλ. Raphaël Brossart, «La prise “en passant” de *La Lettre volée*», ό.π., σσ. 133-135 (απ' όπου και τα παραπάνω στοιχεία).

¹⁸⁶ Βλ. «La lettre volée», μτφ. Charles Baudelaire, στο Edgar Poe, *Histoires extraordinaires*, ό.π., σ. 60. Παραδόξως πως, και ο Μπερλός επαναλαμβάνει στη μετάφρασή του το ίδιο ολίσθημα: «που κρεμόταν... από ένα μικρό μπρούντζινο πόμολο, στο μέσον του γείσου πάνω από το τζάκι» (ΚΓ, 46· δική μου η υπογράμμιση).

¹⁸⁷ Βλ. Bonaparte, *Edgar Poe. Sa Vie – Son Œuvre. Étude analytique*, τόμ. II: *Les Contes: Les Cycles de la mère*, ό.π., σσ. 580-583.

¹⁸⁸ *Αυτόθι*, σ. 580.

¹⁸⁹ *Αυτόθι*, σ. 581.

¹⁹⁰ *Αυτόθι*, σ. 582.

¹⁹¹ *Αυτόθι*.

¹⁹² *Αυτόθι*.

¹⁹³ *Αυτόθι*.

¹⁹⁴ *Αυτόθι*.

¹⁹⁵ *Αυτόθι*.

¹⁹⁶ *Αυτόθι*, σ. 583.

¹⁹⁷ *Αυτόθι*.

¹⁹⁸ Βλ. Rabaté, *Jacques Lacan. Psychoanalysis and the Subject of Literature*, ό.π., σσ. 48-49.

Κεφάλαιο 2

«... και μαθηματικός»

Το παρόν κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται διεξοδικά το λακανικό «παιχνίδι γραφής» (jeu d'écriture) που καταλαμβάνει το σύνολο σχεδόν του δεύτερου μισού του «Σεμιναρίου». Στο δεύτερο μέρος, εκλαμβάνοντας το δεύτερο σεμινάριο *Το εγώ στη θεωρία του Freud και στην τεχνική της ψυχανάλυσης* (*Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, 1954-1955) ως συγκείμενο του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», επιχειρώ να αναδείξω το μιντιο-τεχνολογικό ή τεχνο-επιστημονικό διακείμενο του «Σεμιναρίου» και γενικότερα τους μιντιο-τεχνολογικούς ή τεχνο-επιστημονικούς όρους δυνατότητας του λόγου του κλασικού Lacan. Έτσι, το δεύτερο αυτό κεφάλαιο λειτουργεί συμπληρωματικά του πρώτου, αφιερωμένου ως επί το πλείστον στην ανασύσταση του λογοτεχνικού και φιλοσοφικού διακειμένου του «Σεμιναρίου».

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η έκφραση «παιχνίδι γραφής» (SII, 132) δεν χρησιμοποιείται από τον Lacan αναφορικά με το προσίδιο εγχείρημά του στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» αλλά αναφορικά με το φροϋδικό παιχνίδι με τα γράμματα φ, ψ, ω στο *Προσχέδιο για μια ψυχολογία* (*Entwurf einer Psychologie*, 1895), με τα οποία ο Freud δηλώνει τα τρία διακριτά συστήματα νευρώνων που αποτελούν την επονομαζόμενη «ψυχική συσκευή» (psychischer ή seelischer Apparat).¹ Ωστόσο, όπως έχει υποστηριχθεί,² το λακανικό δίκτυο των α, β, γ, δ είναι το «παιχνίδι γραφής» που συνέλαβε ο ίδιος ο Lacan απαντώντας σε αυτό που στον Freud γράφεται με τα γράμματα φ, ψ, ω και κατασκευάζοντας το δικό του μοντέλο

για την ψυχική συσκευή. Με τη διαφορά ότι, από τον Freud στον Lacan, το μιντιο-τεχνολογικό ή τεχνο-επιστημονικό *a priori* έχει αλλάξει. Έτσι, ενώ ο Freud μάς παρουσιάζει, θα λέγαμε, τη «γέννηση» της ψυχικής συσκευής μέσα από το «πνεύμα» της θερμοδυναμικής και του ηλεκτρομαγνητισμού, της νευρολογίας και της ηλεκτροφυσιολογίας, το λακανικό μοντέλο συμμορφώνεται με πιο σύγχρονες τεχνο-επιστημονικές προδιαγραφές: κυβερνητική,³ θεωρία των αυτομάτων, μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας, θεωρία των πιθανοτήτων, άλγεβρα της λογικής, ψηφιακή λογική των μοντέρνων υπολογιστικών μηχανών, διακριτά μαθηματικά. Όπως γράφει ο Friedrich A. Kittler:

[H] θεωρία του Lacan, σε αντιδιαστολή προς την ψυχανάλυση του Freud, εσκεμμένα δεν είναι μια φυσική επιστήμη. Και τούτο όχι επειδή οι άνθρωποι θα συνιστούσαν το αντικείμενό της, αλλά μάλλον επειδή στο εργαστήριό της δεν περιλαμβάνονται τα ρολόγια που συνήγαγαν τις ενεργειακές σταθερές στον Mayer και στον Freud, αλλά μηχανές πληροφοριών όπως τα ζάρια, οι πύλες [της λογικής] και οι ψηφιακοί υπολογιστές.⁴

Έτσι, η ψυχανάλυση αποκτά από το '50 και μετά, με την παρέμβαση του Lacan, καθεστώς «εικασιακής επιστήμης» (*science conjecturale*), όρο που θα επιλέξει ο Lacan για να τον αντιπαραθέσει τόσο στις φυσικές/θετικές όσο και στις ανθρωπιστικές επιστήμες.⁵

Θα πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε ότι ο Lacan υπήρξε από τους πρώτους αληθινούς παραλήπτες αυτού του «κλεμμένου γράμματος» που είναι το *Προσχέδιο* του Freud.⁶ Θα λέγαμε ότι με τον Lacan το *Προσχέδιο* έφθασε στον προορισμό του. Η ανακάλυψή του συμπίπτει για τον Lacan με τις πρώτες αναπτύξεις του σχετικά με τη γλωσσική δόμηση του ασυνειδήτου και τον συμβολικό καθορισμό του υποκειμένου. Με υπόβαθρο αυτή την προβληματική, στην πρώτη ανάγνωση που θα του αφιερώσει (SII, 123-150), ο Lacan θα αποδώσει μεγάλη σημασία στο γεγονός ότι ο Freud στοχάζεται την ψυχή *more apparatusu*, χωρίς μάλιστα να διστάσει να ευθυγραμμίσει τη φρουδική ψυχική συσκευή με τις πλέον σύγχρονες μιντιακές προδιαγραφές. (Αναφέρω, για παράδειγμα, ότι τα προερχόμενα από τον εξωτερικό κόσμο ερεθίσματα που δέχεται η συσκευή κατονομάζονται από τον Lacan ως *input* [SII, 131-132]). Με οδηγό του την κυβερνητική ο Lacan θα εκθέσει τη δική του σύλληψη

της συσκευής –που έρχεται τώρα να την αντικαταστήσει ο όρος «μηχανή» (machine)–, αναγνωρίζοντας στον μηχανισμό της τον μηχανισμό του ίδιου του συμβολικού, τον μηχανισμό της ίδιας της γλώσσας. Διότι θα πρέπει να συλλάβουμε τη συσκευή/μηχανή σαν μια άρθρωση. Μια συσκευή/μηχανή, όποια κι αν είναι η φύση της, είναι μια συναρμογή διακριτών στοιχείων, η κατασκευαστική και λειτουργική αρχή της οποίας βασίζεται, όπως αυτή της γλώσσας, στην αλυσιδωτή σύνδεση, την αντικατάσταση, τη συνδυαστική, τη σειρά, την αναδρομική συσχέτιση:

Σας εξηγώ ότι ο άνθρωπος είναι ένα αποκεντρωμένο υποκείμενο στο μέτρο ακριβώς που είναι ριγμένος σε ένα παιχνίδι συμβόλων, σε έναν συμβολικό κόσμο. Ε λοιπόν, με το ίδιο αυτό παιχνίδι, με τον ίδιο αυτόν κόσμο, είναι κατασκευασμένη η μηχανή. Οι πιο πολύπλοκες μηχανές δεν είναι φτιαγμένες παρά από λέξεις. (SII, 63)

Bewundernswerter Klartext von 1954, όπως θα έλεγε ο Kittler.

I. «... ένα παιχνίδι γραφής»

Το συμβολικό λειτουργεί αυτόνομα και «ανεξάρτητα από κάθε υποκειμενικότητα»:⁷ πρόκειται για βασική θέση του κλασικού Lacan, της οποίας το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» συνιστά το μνημειώδες γραμματολογικό κατάστιχο. Επιλέγοντας μίαν εναλλακτική και γλαφυρότερη διατύπωση, θα λέγαμε ότι τα ανθρώπινα ομιλούντα υποκείμενα, πόρρω απέχοντας από το να χρησιμοποιούν απλώς τη γλώσσα ως εργαλείο, κατά μείζονα λόγο χρησιμοποιούνται από αυτήν· είναι κυριολεκτικά –απείρως περισσότερο απ’ ό,τι διανοούνται– *παίγνια* της γλώσσας, υποχείρια του «παιχνιδιού των συμβόλων» (*jeu des symboles*: *SII*, 232).

Ουδείς στοχάστηκε πάνω στη σημασία αυτής της «θέσης περί αυτονομίας του συμβολικού [*autonomie du symbolique*]» (*SLV*, 52 / *ΣΚΓ*, 95), ουδείς ανέδειξε την εμβέλειά της και ερεύνησε τις επιπτώσεις της σε τόσο βάθος και με τόσο περιεργασμένη λεπτότητα, όσο ο Lacan. Είχε μάλιστα την έμπνευση να αξιοποιήσει μέχρι και μαθηματικά μοντέλα για να απεικονίσει παραδειγματικά και με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια την αυτόνομη λειτουργία της γλώσσας στη δομή του ασυνείδητου, την αυτονομία της «διαμορφωτικής τάξης [*ordre constituant*] του συμβολικού» (*SLV*, 42 / *ΣΚΓ*, 77), καθώς και για να εξηγήσει τον, κατά Freud,⁸ «ακατάστρεπτο χαρακτήρα» της ασυνείδητης επιθυμίας:

[Ο]ι δεσμοί αυτής της τάξης είναι, σε σχέση με ό,τι ο Φρόυντ παράγει για τον ακατάστρεπτο χαρακτήρα [*indestructibilité*] όσων διαφυλάσσονται στο ασυνείδητο [*ce que son inconscient conserve*], οι μόνοι για τους οποίους μπορεί να διατυπωθεί η υποψία ότι επαρκούν για τη διασφάλισή τους [ο Lacan υπογραμμίζει]. (*SLV*, 42 / *ΣΚΓ*, 77)

Σύμφωνα με τον Lacan, μόνον οι «απαιτήσεις» (*exigences*) της συμβολικής τάξης, και ο ιδιαίτερος τρόπος «διατήρησής» τους (*conservation*), μας

επιτρέπουν να συλλάβουμε πού έγκειται η ασυνείδητη επιθυμία με την ακατάστρεπτη επιμονή της [*persistance indestructible*], η οποία επιμονή, όσο παράδοξη κι αν φαντάζει μέσα στη φροϋδική θεωρία, δεν παύει να αποτελεί ένα από τα πλέον επιβεβαιωμένα γνωρίσματά της. (*SLV*, 52 / *ΣΚΓ*, 96)

I.1. Το παιχνίδι του συμβόλου

Τα μαθηματικά μοντέλα του Lacan παρουσιάζονται για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια του δεύτερου σεμιναρίου και συγκεκριμένα κατά την παράδοση της 26ης Απριλίου 1955. Σκοπός του Lacan είναι να δείξει πώς, *κατάλληλα κωδικοποιημένο*, ακόμη και ένα τόσο απλό τυχερό παιχνίδι όπως το παιχνίδι «κορόνα-γράμματα» (όπου τα αποτελέσματα *καταγράφονται* με τη βοήθεια του ζεύγους *συν και πλην*), μπορεί να αναχθεί σε προνομιακό πεδίο εκδήλωσης του πλέον αυστηρού «συμβολικού καθορισμού» (*détermination symbolique*). Η ανάπτυξη του Lacan είναι στοιχειώδης και πάντως ενδεικτική μιας επεξεργασίας εν προόδω, πλην όμως αφήνει ήδη να διαφανούν οι δύο βασικές εκφάνσεις της «συμβολικής αποτελεσματικότητας» (*efficacité symbolique*). Την παραθέτω ασχολίαστη αφού η λογική και οι όροι της θα αποσαφηνιστούν στη συνέχεια:

Αυτό καθαυτό, το παιχνίδι του συμβόλου αντιπροσωπεύει και οργανώνει, ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες του ανθρώπινου φορέα του, αυτό το κάτι που ονομάζεται υποκείμενο. Το ανθρώπινο υποκείμενο δεν υποθάλλει το παιχνίδι αυτό, λαμβάνει εντός του τη θέση που του αναλογεί, και παίζει τον ρόλο των μικρών *συν και πλην*. Είναι το ίδιο ένα στοιχείο αυτής της αλυσίδας η οποία, από τη στιγμή που θα εκτυλιχθεί, οργανώνεται *βάσει νόμων* [δική μου η υπογράμμιση]. Έτσι, το υποκείμενο βρίσκεται πάντοτε σε διάφορα επίπεδα, εμπλέκεται σε διασταυρούμενα δίκτυα.

Οτιδήποτε το πραγματικό μπορεί πάντοτε να προκύψει. Όμως, άπαξ και συγκροτηθεί η συμβολική αλυσίδα, από τη στιγμή που εισάγετε, υπό τη μορφή ενοτήτων διαδοχής, μιαν ορισμένη σημαντική ενότητα, τότε αυτό που προκύπτει δεν μπορεί πλέον να είναι το οτιδήποτε.

Έστω ότι συμφωνούμε να ομαδοποιήσουμε ανά τρία τα *συν και τα πλην* που μπορούν να παρουσιαστούν, και να καταγράψουμε με τα σύμβολα 1, 2 ή 3 τις ακολουθίες ανάλογα με τον τύπο στον οποίο ανήκουν:

(1)	(2)	(3)
+++	++-	+ - +
---	--+	- + -
	- ++	
	+ --	

Αυτός και μόνον ο μετασχηματισμός είναι αρκετός για να αναδυθούν *εξαιρετικά ακριβείς νόμοι* [δική μου η υπογράμμιση]. Τα 1, τα 2 και τα 3 δεν μπορούν να διαδεχθούν το ένα το άλλο με οποιαδήποτε σειρά. Ποτέ ένα 1 δεν θα μπορέσει να διαδεχθεί ένα 3, ποτέ ένα 1 δεν θα παρουσιαστεί έπειτα από έναν τυχόντα περιττό [impair] αριθμό από 2. Όμως, μετά από έναν άρτιο [pair] αριθμό από 2, είναι δυνατόν να προκύψει ένα 1. Ένας απροσδιόριστος αριθμός από 2 είναι πάντοτε δυνατός μεταξύ 1 και 3.

Με αυτό ως αφετηρία, μπορείτε να συγκροτήσετε και άλλες σημαντικές ενότητες, οι οποίες αντιπροσωπεύουν τα μεσοδιαστήματα μεταξύ δύο εξ αυτών των ομάδων.

Μετάβαση από το 1 στο 2 $\rightarrow \beta$

Μετάβαση από το 2 στο 2 $\rightarrow \gamma$

Μετάβαση από το 1 στο 1
Μετάβαση από το 1 στο 3 $\left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{Μετάβαση από το 1 στο 1} \\ \text{Μετάβαση από το 1 στο 3} \end{array}} \right\} \rightarrow \alpha$

Επιστροφή από το 2 στο 1
Επιστροφή από το 2 στο 3 $\left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{Επιστροφή από το 2 στο 1} \\ \text{Επιστροφή από το 2 στο 3} \end{array}} \right\} \rightarrow \delta$

Θα εξακριβώσετε ότι, μετά την επανάληψη ενός μεγάλου αριθμού από α, αν είχαμε ένα β προηγουμένως, δεν μπορεί να προκύψει παρά ένα δ. Ιδού μια πρωταρχική συμβολική οργάνωση η οποία ήδη μας επιτρέπει να υπερβούμε τις μεταφορές που χρησιμοποίησα τις προάλλες μιλώντας για μιαν *εσωτερική στο σύμβολο μνήμη* [δική μου η υπογράμμιση]. Κατά κάποιον τρόπο, η σειρά των α *θυμάται* [δική μου η υπογράμμιση] ότι δεν μπορεί να εκφράσει κάτι άλλο από ένα δ, αν ένα β, όσο μακριά κι αν είναι, εμφανίστηκε πριν από τη σειρά των α.

Βλέπετε τις δυνατότητες απόδειξης και θεωρηματοποίησης που εξάγονται από την απλή χρήση αυτών των συμβολικών σειρών. Εξ αρχής [...] το σύμβολο παίζει, και γεννά αφ' εαυτού τις αναγκαιότητές του, τις δομές του, τις οργανώσεις του. Αυτό ακριβώς μας απασχολεί στη μάθησή μας, στο μέτρο που αυτή συνίσταται στο να εξετάσουμε σε βάθος ποια είναι, στον κόσμο του ανθρώπινου υποκειμένου, η εμβέλεια της συμβολικής τάξης. (SII, 227-228)

1.2. Το δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», ή *Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate*

Ό,τι παρουσιάζεται συνοπτικά κατά την παράδοση της 26ης Απριλίου 1955, θα αναπτυχθεί πλήρως και σε όλη του την πολυπλοκότητα στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» (SLV, 47-51, 54-57 / ΣΚΓ, 86-95, 101-105). Ας είμαστε ειλικρινείς: αν οι απόπειρες ανάγνωσης του δεύτερου μέρους του «Σεμιναρίου» είναι επιεικώς... ευάριθμες, ο λόγος θα πρέπει να αναζητηθεί σ' αυτές τις οκτώ σελίδες του πρωτοτύπου, όπου ο «ποιητής» Lacan παραχωρεί τη θέση του στον «μαθηματικό». Τι κι αν ο Lacan, στο προεισαγωγικό κομμάτι που επιγράφεται «Παρουσίαση της συνέχειας», μετέρχεται ένα είδος ανορθόδοξης *captatio benevolentiae*· αποστροφές του τύπου: «Κάνει λοιπόν στρεβλή χρήση της εισαγωγής που έπεται, όποιος την εκλαμβάνει ως δύσκολη», ή, αμέσως παρακάτω: «Έτσι λοιπόν οι [...] σελίδες που για ορισμένους αποτελούν σπαζοκεφαλιά, δεν επεδίωκαν να

προκαλέσουν αμηχανία» (SLV, 42 / ΣΚΓ, 76), προκαλούν εκ των υστέρων στον αναγνώστη αυτό ακριβώς που επιδιώκουν να εξορκίσουν. Διότι οι επίμαχες σελίδες είναι δύσκολες, παρουσιάζοντας μάλιστα μιαν ανιούσα δυσκολία η οποία φτάνει στο αποκορύφωμά της με τις σελίδες που αντιστοιχούν στην προσθήκη του 1966, με τον ιλιγγιώδη τίτλο «Παρένθεση των παρενθέσεων», και που δίνουν στον, ήδη αποκαμωμένο, αναγνώστη τη χαριστική βολή. Έτσι, άλλη θα έπρεπε μάλλον να είναι η χαραγμένη επιγραφή στο υπέρθυρο αυτού του μέρους του «Σεμιναρίου»: *Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate*, «Εσείς που μπαίνετε, αφήστε κάθε ελπίδα»· ο κοινός τόπος του παραθέματος αρμόζει στην περίπτωση, καθώς και το ότι έχει τις ρίζες του στην *Κόλαση* του Δάντη (Άσμα III, στίχος 9).

Για να ξαναβρούμε έναν πιο μετρημένο τόνο, ας πούμε ότι μόνο αναψυχή δεν προσφέρουν στον αναγνώστη τα κατ' ευφημισμόν «διασκεδαστικά μαθηματικά» (recreational mathematics) του Lacan: «Ο παιγνιώδης χαρακτήρας [*caractère récréatif*] αυτών των παρατηρήσεων δεν πρέπει να μας παραπλανήσει» (SLV, 52 / ΣΚΓ, 95). Και πράγματι δεν μας παραπλανά, καθώς με προθυμία αναγνωρίζουμε σε αυτές μια πρωτόγνωρη όψη του τρόπου λειτουργίας της γλώσσας, η οποία ωστόσο δεν παύει να ξενίζει, αν όχι να απωθεί, όποιον δεν είναι στοιχειωδώς εξοικειωμένος με κλάδους των μαθηματικών όπως, για παράδειγμα, η συνδυαστική ανάλυση, η θεωρία των πιθανοτήτων ή η θεωρία των αυτομάτων – *conditio sine qua non* για την πλήρη διαύγηση και την άνετη διάβαση αυτών των σκοτεινών και αφιλόξενων σελίδων.

Τονίζω ότι το εκπονούμενο λακανικό πρόγραμμα δεν έχει ως πρότυπό του τις ομιλούμενες, «φυσικές γλώσσες» της γλωσσολογίας αλλά τις επονομαζόμενες «τυπικές γλώσσες» (και δη τους συντακτικούς τους κανόνες), όπως χρησιμοποιούνται στα μαθηματικά, τη λογική ή την πληροφορική:

Το πρόγραμμα που διαγράφεται εφεξής για εμάς είναι αυτό που αφορά στον τρόπο με τον οποίο μια τυπική γλώσσα [*langage formel*] καθορίζει το υποκείμενο. (SLV, 42 / ΣΚΓ, 77)

Οι τυπικές γλώσσες επιλέγονται από τον Lacan ως οι πλέον ενδεδειγμένες για να αναδειχθούν όχι μόνο τα προσίδια χαρακτηριστικά της ίδιας της συμβολικής τάξης

αλλά και η σχέση της με την πραγματικότητα την οποία υποτίθεται ότι προϋποθέτει και περιγράφει, και –το κυριότερο– τα *υποπροϊόντα* των συμβολικών διαδικασιών.

Παρ’ όλα αυτά, η σκόπευση του Lacan, καθώς και η λογική που ενορχηστρώνει το όλο εγχείρημα, μπορούν να εκτεθούν χωρίς να είναι αναγκαίο – ούτε άλλωστε, και για ευνόητους λόγους, δυνατόν– να αναπτυχθεί το μαθηματικό του διάβημα στην εντέλεια της τεχνικότητάς του. Για τον λόγο αυτό, επέλεξα να ακολουθήσω μια οδό που ενδέχεται να φανεί στον αναγνώστη μακρόσυρτη, ή και πλεοναστική. Κρίνεται ωστόσο απαραίτητη, αν το ζητούμενο είναι να παρακολουθήσουμε καθ’ οδόν, και να απομονώσουμε στην έκβασή της, το επιχείρημα του Lacan.

1.3. Ο (υπερ)στρουκτουραλισμός του Jacques Lacan

α / Ο στρουκτουραλισμός του Jacques Lacan

Κανένα άλλο κείμενο, σε ολόκληρο το λακανικό *corpus*, δεν προσφέρεται ίσως τόσο για τη διασαφήνιση της σχέσης του Lacan με τον στρουκτουραλισμό όσο το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”». ⁹ Έτσι, εάν δεχθούμε τα έξι *τυπικά* κριτήρια αναγνώρισης και διάκρισης του στρουκτουραλισμού όπως τα όρισε ο Gilles Deleuze στο κείμενό του «Πώς αναγνωρίζουμε τον στρουκτουραλισμό;» («A quoi reconnaît-on le structuralisme?», 1972), τότε το «Σεμινάριο» –πληρώντας τα όλα ανεξαιρέτως– είναι ένα γραπτό από το οποίο και στο οποίο αναγνωρίζουμε τον στρουκτουραλισμό. ¹⁰ Για παράδειγμα:

1. *Το κριτήριο του συμβολικού.* Το πρώτο κριτήριο του στρουκτουραλισμού είναι η ανακάλυψη και η αναγνώριση της τάξης του συμβολικού. Την πρώτη διάσταση του στρουκτουραλισμού συνιστά η άρνησή του να συγχύσει το συμβολικό με το φαντασιακό (όσο και με το πραγματικό). Το συμβολικό ως στοιχείο της δομής βρίσκεται στην αρχή (*principe*) μιας γένεσης: η δομή ενσαρκώνεται στις πραγματικότητες και στις εικόνες σύμφωνα με καθορίσιμες σειρές· επιπλέον, ενσαρκωνόμενη τις συγκροτεί, αλλά δεν απορρέει από αυτές, όντας βαθύτερη από αυτές, συνιστώντας το υπόβαθρό

τους. Κοντολογίς, το πρώτο κριτήριο συνίσταται στο εξής: στο ότι τίθεται δηλαδή μια συμβολική τάξη μη αναγώγιμη στην τάξη του φαντασιακού (όπως και στην τάξη του πραγματικού) και βαθύτερη από αυτήν. Όλα αυτά εξαγγέλλονται προγραμματικά από την πρώτη κιόλας σελίδα του «Σεμιναρίου», όπου η επεξεργασία της τάξης του συμβολικού καταλαμβάνει το κέντρο της λακανικής προβληματικής:

[...] Μόνο εντός της εμπειρίας την οποία εγκαινίασε η ψυχανάλυση μπορούμε, όπως γνωρίζουμε, να συλλάβουμε μέσα από ποιους παράδρομους του φαντασιακού επιτελείται αυτή η αιχμαλώτιση του ανθρώπινου οργανισμού, μέχρι τα μύχια του είναι του, από το *συμβολικό*.

Η διδασκαλία αυτού του σεμιναρίου έχει ως στόχο να υποστηρίξει τη θέση ότι αυτές οι επιπτώσεις του φαντασιακού, πόρρω απέχοντας από το να αντιπροσωπεύουν το ουσιώδες της εμπειρίας μας, δεν φέρνουν στο φως παρά μη συνεκτικά θραύσματα αυτής, εκτός κι αν αναχθούν στη συμβολική αλυσίδα που τις συνδέει και τις προσανατολίζει.

[... Οι] φαντασιακοί παράγοντες, παρ' όλη τη δύναμη αδράνειάς τους, δεν παίζουν ένα ρόλο παρά ως σκιές και αντανakλάσεις. (SLV, 11 / ΣΚΓ, 11-12)

2. *Το τοπικό ή θεσιακό κριτήριο.* Ο στρουκτουραλισμός εισάγει μια τοπική. Εισάγει μια τοπική από τη στιγμή που το βασικό είναι οι σχέσεις. Οι σχέσεις, μια σχέση, είναι κάτι που προϋποθέτει κάποιες θέσεις. Η τοπική είναι λοιπόν συνυφασμένη με μια προβληματική της θέσης. Οι θέσεις, μέσα σε έναν αμιγώς δομικό χώρο, προηγούνται σε σχέση με τα πράγματα και τα πραγματικά όντα που έρχονται να τις καταλάβουν, προηγούνται επίσης σε σχέση με τους ρόλους και με τα συμβάντα που λαμβάνουν χώρα κατ' ανάγκη όταν οι θέσεις αυτές είναι κατειλημμένες. Οι θέσεις υπερισχύουν έναντι αυτών που τις πληρούν, είναι ανεξάρτητες από αυτούς που τις κατέχουν εμπειρικά. Το «Σεμινάριο» απεικονίζει παραδειγματικά ότι η εμπειρική ψυχολογία, «οτιδήποτε υπάγεται στα ψυχολογικά δεδομένα» (SLV, 30 / ΣΚΓ,

50), όχι μόνο θεμελιώνεται, αλλά καθορίζεται από τη στρουκτουραλιστική τοπική των θέσεων. Στη λακανική ανάγνωση του Poe, ο Βασιλιάς, η Βασίλισσα κ.λπ. είναι πρωτίστως θέσεις μέσα σε μια δομή.

Από το τοπικό ή θεσιακό αυτό κριτήριο απορρέει μια σειρά από συνέπειες, η πρώτη εκ των οποίων είναι η εξής: καθώς τα στοιχεία της δομής δεν είναι «θετικά», δηλαδή δεν έχουν εγγενείς αλλά μόνον εξωγενείς ιδιότητες, αυτό σημαίνει ότι οι ουσιώδεις ιδιότητές τους οφείλονται στη θέση που καταλαμβάνουν μέσα στο δίκτυο των σχέσεων. Έτσι, τα υποκείμενα του Poe δεν μεταφέρουν τις ιδιότητές τους όταν μεταβαίνουν σε μian άλλη θέση, αλλά αποκτούν εξ ολοκλήρου νέες ιδιότητες, σχετικές με τη θέση. Αλλάζουν ιδιότητες – όταν δεν αλλάζουν ακόμα και φύλο (το επιτέλεσμα εκθήλυνσης που προσβάλλει πρώτα τον Υπουργό, εν συνεχεία τον Ντυπέν).

3. *Το σειριακό κριτήριο.* Τα συμβολικά στοιχεία, ιδωμένα μέσα στις διαφορικές τους σχέσεις, οργανώνονται σειριακά. Ως τέτοια, όμως, αναφέρονται σε μian άλλη σειρά, συγκροτημένη από άλλα συμβολικά στοιχεία και άλλες σχέσεις. Στο «Σεμινάριο» ο Lacan δείχνει πώς η «δομή» σκηνοθετεί δύο σειρές, οι θέσεις των οποίων καταλαμβάνονται από μεταβλητά υποκείμενα: Βασιλιάς-Βασίλισσα-Υπουργός (πρώτη σκηνή, πρώτη σειρά)· Αστυνομία-Υπουργός-Ντυπέν (δεύτερη σκηνή, δεύτερη σειρά). Καθεμία από αυτές βάζει σε κίνηση τρεις όρους σύμφωνα με μια βασική σχέση: τύφλωση-όραση. Ωστόσο, αυτό που θα πρέπει να μας προβληματίσει είναι το εξής: πώς γίνεται, για παράδειγμα, ο Υπουργός στη δεύτερη σειρά να καταλαμβάνει τη θέση που κατείχε η Βασίλισσα στην πρώτη σειρά;
4. *Το κριτήριο της κενής θέσης.* Φαίνεται ότι η δομή περικλείει ένα αντικείμενο ή ένα στοιχείο περά για πέρα μοναδικό-παράδοξο. Στην περίπτωση του διηγήματος του Poe, πρόκειται για το γράμμα. Είναι φανερό ότι το αντικείμενο αυτό διεκδικεί μια θέση εξαίρεσης: δεν ανήκει σε καμία σειρά ιδιαίτερα, κι εντούτοις είναι παρόν και στις δύο σειρές. Ένα τέτοιο αντικείμενο είναι πάντα παρόν μέσα στις αντίστοιχες σειρές, τις διατρέχει και μετακινείται μέσα σε αυτές, δεν παύει να κυκλοφορεί μέσα τους και από τη μία στην άλλη με εξαιρετική ευκινησία. Μπορεί οι σειρές, σε κάθε περίπτωση,

να συγκροτούνται από συμβολικούς όρους και διαφορικές σχέσεις, αλλά αυτό φαίνεται να έχει άλλη φύση. Πράγματι, η ποικιλία των όρων και η παραλλαγή των διαφορικών σχέσεων καθορίζονται κάθε φορά σε σχέση με αυτό το μοναδικό αντικείμενο, που είναι το σημείο σύγκλισης των αποκλινουσών σειρών ως τέτοιων. «Πώς αλλιώς να το ονομάσουμε», γράφει ο Deleuze, «αν όχι Αντικείμενο = x , Αντικείμενο-αίνιγμα ή μέγα Κίνητρο;»¹¹

Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Deleuze, αυτό που ο Lacan μάς καλεί να ανακαλύψουμε είναι γενικεύσιμο πολύ πιο πέρα από την περίπτωση του ιδιαίτερου ρόλου του γράμματος στο διήγημα του Poe· είναι κριτήριο για κάθε δομή. Ως εάν μια δομή να μην ήταν δυνατόν να οριστεί χωρίς την προϋπόθεση ενός αντικειμένου = x που δεν παύει να διατρέχει τις σειρές της. Το γράμμα είναι το αντικείμενο = x που διατρέχει τις δύο σειρές· η στιγμή που τα υποκείμενα του Poe παίρνουν στα χέρια τους το γράμμα σηματοδοτεί το πέρασμα από τη μία σειρά στην άλλη, τη μεταβολή των συμβολικών όρων και την παραλλαγή των διαφορικών σχέσεων. Το γράμμα είναι ο όρος που διατρέχει όλες τις σειρές και που επιτρέπει το πέρασμα από τη μία στην άλλη στους κόλπους της ίδιας δομής. Ο Υπουργός μεταβαίνει «στη δεύτερη θέση της τριάδας, εντός της οποίας είχε αρχικά την τρίτη θέση ταυτοχρόνως με τη θέση του κλέφτη – και αυτό λόγω της φύσεως του αντικειμένου της αρπαγής του» (SLV, 30 / ΣΚΓ, 51).

Η φύση του αντικειμένου αυτού διευκρινίζεται περαιτέρω από τον Lacan και έγκειται στο ότι εμφανίζεται πάντα μετατοπισμένο σε σχέση με τον εαυτό του. Έχει ως ιδιότητα να μην βρίσκεται εκεί που το γυρεύουμε, αλλά επίσης να βρίσκεται εκεί όπου δεν είναι (SLV, 24 / ΣΚΓ, 39). «Λείπει από τη θέση του» [SLV, 25 / ΣΚΓ, 40] (και γι' αυτό δεν είναι κάτι πραγματικό)· επίσης υπολείπεται της ίδιας του της ομοιότητας (και γι' αυτό δεν είναι εικόνα)· τέλος υπολείπεται της ίδιας του της ταυτότητας (και γι' αυτό δεν είναι έννοια). Όπως επισημαίνει ο Deleuze, αν οι σειρές που διατρέχει το αντικείμενο = x παρουσιάζουν μετατοπίσεις *σχετικές* μεταξύ τους, αυτό συμβαίνει γιατί οι *σχετικές* θέσεις των όρων τους μέσα στη δομή εξαρτώνται κατ' αρχάς από την *απόλυτη* θέση του καθενός, την κάθε στιγμή, σε σχέση με

το αντικείμενο = x που διαρκώς κυκλοφορεί, διαρκώς μετατοπίζεται σε σχέση με τον εαυτό του. Υπ' αυτή την έννοια η μετάθεση, και γενικότερα όλες οι μορφές ανταλλαγής, αποτελεί τη θεμελιώδη ιδιότητα που επιτρέπει να ορίσουμε τη δομή ως τάξη θέσεων υπό την παραλλαγή των σχέσεων. Ολόκληρη η δομή κινείται από αυτό το μοναδικό αντικείμενο = x . Κατανέμοντας τις διαφορές μέσα σε ολόκληρη τη δομή, προκαλώντας την παραλλαγή των διαφορικών σχέσεων με τις μεταθέσεις του, το αντικείμενο = x , σημειώνει ο Deleuze, συνιστά το διαφοροποιητικό στοιχείο της ίδιας της διαφοράς:

Τα παιχνίδια έχουν ανάγκη την κενή θέση, χωρίς την οποία τίποτα δεν θα προχωρούσε ούτε θα λειτουργούσε. Το αντικείμενο = x δεν διακρίνεται από τη θέση του, αλλά η θέση αυτή πρέπει να μετατοπίζεται διαρκώς, όπως η κενή θέση πρέπει να αναπηδά ακατάπανστα. Ο Lacan επικαλείται τη *θέση του νεκρού* στο μπριτζ. Στις θαυμάσιες εισαγωγικές σελίδες τού *Οι λέξεις και τα πράγματα*, όπου περιγράφεται ένας πίνακας του Βελάσκεθ, ο Foucault επικαλείται τη *θέση του βασιλιά*, σε σχέση με την οποία όλα μετατοπίζονται και ολισθαίνουν, ο Θεός και κατόπιν ο άνθρωπος, χωρίς ποτέ να την πληρούν.¹² Δεν υπάρχει στρουκτουραλισμός χωρίς αυτόν τον βαθμό μηδέν. [...] Ο J.-A. Miller, στην προσπάθειά του να επεξεργαστεί μια έννοια δομικής ή μετωνυμικής αιτιότητας, δανείζεται από τον Frege τη θέση ενός *μηδενός*, που ορίζεται ως ελλείπον από την ίδια του την ταυτότητα και που καθορίζει τη σειριακή συγκρότηση των αριθμών.¹³ Ακόμα και ο Lévi-Strauss [...] αναγνώριζε στο «*mana*» ή στα ισοδύναμά του την ύπαρξη ενός «επιτολάζοντος σημαίνοντος» [*signifiant flottant*] που κυκλοφορεί μέσα στη δομή με συμβολική αξία μηδέν.¹⁴ Ξανάβρισκε έτσι το μηδενικό φώνημα του Jakobson, που δεν έχει αφ' εαυτού κανένα διαφορικό γνώρισμα ούτε φωνητική αξία, αλλά σε σχέση με το οποίο όλα τα φωνήματα τοποθετούνται μέσα στις προσίδιες διαφορικές τους σχέσεις.¹⁵

Αλλά ακόμη κι αν εστιάσουμε στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», διαπιστώνουμε ότι η λογική που ενορχηστρώνει το λακανικό εγχείρημα είναι κατά βάση συμβατή με

τη στρουκτουραλιστική υπόθεση. Όπως θα δούμε, εκεί ο Lacan εργάζεται με την υπόθεση ότι τα πάντα μπορούν να διατυπωθούν με βάση μια αντίθεση δύο στοιχείων, με βάση μια γλώσσα που έχει αναχθεί στο συν (+) και το πλην (-), με βάση άρα μια ελάχιστη δυαδική συμβολική αντίθεση (υπόθεση συμβατή με την αντίληψη του Jakobson σε ό,τι αφορά τη φωνολογία). Όπως έχει επισημάνει ο Jacques-Alain Miller: «Αυτός ο δυϊσμός, αυτό το δίκτυο σχέσεων που στηρίζεται, κατ' οικονομίαν, στην αντίθεση, αποτελεί χωρίς αμφιβολία ό,τι ο Λακάν ονομάζει Συμβολικό. Η συμβολική τάξη είναι μια τάξη θεμελιωμένη στον γιακομπσόνειο δυϊσμό!»¹⁶

Επίσης, ο Jean-Claude Milner έχει υποδείξει ότι το δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου» μαρτυρεί την πίστη του Lacan στον επιστημολογικό μινιμαλισμό της δομικής γλωσσολογίας σε ό,τι αφορά το αντικείμενό της, ο οποίος θα μπορούσε να συνοψιστεί στην εξής θέση: «Δεν θα γνωρίσουμε μια γλώσσα παρά μόνο εξετάζοντας τις ελάχιστες δυνατές ιδιότητες που τη συνιστούν ως σύστημα».¹⁷ Κατά τον Milner:

Κάτι ανάλογο μπορούμε να βρούμε στο παράρτημα του *Κλεμμένου γράμματος*: [εκεί ο Lacan δείχνει ότι] θα κατανοήσουμε το ασυνείδητο εξετάζοντας τη λειτουργία ενός συστήματος αναφορικά με το οποίο προϋποθέτουμε τις λιγότερες δυνατές ιδιότητες. Αυτό που προκύπτει τότε είναι ότι, με αρχικούς όρους αυστηρά διαφορετικούς (ανάγονται σε αφηρημένες οντότητες, που στερούνται κάθε ιδιότητας και καταγράφονται με τα σύμβολα +/-) και με ελάχιστα εξειδικευμένες πράξεις (στην πραγματικότητα, ανάγονται σε αλεατορικές εμφανίσεις [όρων] και σε διαδοχές τέτοιων εμφανίσεων), μπορούμε να κάνουμε να αναδυθούν κανονικότητες, αδρές γραμμές, συσσωματώσεις – κοντολογίς, ένα είδος υλικού και δομημένου πεδίου.¹⁸

β / Ο υπερστρουκτουραλισμός του Jacques Lacan

Αναφερθήκαμε σε όψεις του «Σεμιναρίου» που συμβιβάζονται με τη στρουκτουραλιστική υπόθεση. Θα πρέπει ωστόσο να υπογραμμίσουμε ότι, την ίδια στιγμή, κανένα άλλο κείμενο δεν υπερβαίνει ίσως τόσο ξεκάθαρα τις «ορθόδοξες» στρουκτουραλιστικές εργασίες (Lévi-Strauss, Jakobson) πάνω στην τάξη του συμβολικού και τη δικαιοδοσία του. Το δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου»

παρουσιάζει τη συμβολική τάξη ή τη σημαίνουσα αλυσίδα να διεκδικεί έναν βαθμό αυτονομίας ακόμη μεγαλύτερο σε σχέση με αυτόν που είχε μέχρι πρότινος κατοχυρωθεί από τον στρουκτουραλισμό, και να αντιποιείται ακόμη μεγαλύτερο μέρος των λειτουργιών που παραδοσιακά αποδίδονταν στο Εγώ και το υποκείμενο (στο μέτρο, λόγου χάριν, που ο λεβι-στρωσσικός στρουκτουραλισμός ταύτιζε ρητά το υποκείμενο με τη συνείδηση). Ταυτόχρονα όμως –και σ’ αυτό συνίσταται ο αιρετικός χαρακτήρας του λακανικού εγχειρήματος– δείχνει (προς) τα όρια της τάξης του συμβολικού και του δικτύου του σημαίνοντος.

Ενώ ο Lacan καταφάσκει το αξίωμα ενός *ασυνειδήτου δομημένου σαν μια (τυπική) γλώσσα* και υπαγόμενου στη δικαιοδοσία του γράμματος και της συνδυαστικής του, την ίδια στιγμή *συμπληρώνει* τη δομή με ένα ετερογενές και αντινομικό στοιχείο: την έννοια του *υποκειμένου* ως «εξ-ιστάμενο[υ] της τοπικής ενός langage formel και εν-ιστάμενη[ς] ετερογένεια[ς] της συνδυαστικής του».¹⁹ Γι’ αυτό και η εξαγγελία του λακανικού προγράμματος παραμένει λειψή όταν αποσιωπάται η διευκρίνιση που την ακολουθεί:

Το πρόγραμμα που διαγράφεται εφεξής για εμάς είναι αυτό που αφορά στον τρόπο με τον οποίο μια τυπική γλώσσα [langage formel] καθορίζει το υποκείμενο.

Αλλά το ενδιαφέρον ενός τέτοιου προγράμματος δεν είναι απλό: αφού υποθέτει ότι ένα υποκείμενο δεν θα το εκπληρώσει παρά μόνο προσκομίζοντας σ’ αυτό την ιδιαιτερότητά του. (SLV, 42 / ΣΚΓ, 77)

Το χωρίο δεν αφήνει περιθώρια παρεξήγησης: ο Lacan ορίζει ένα υποκείμενο που «εκπληρώνει» το στρουκτουραλιστικό πρόγραμμα *συμπληρώνοντάς* το με την «ιδιαιτερότητά» του, ένα υποκείμενο που *επενεργεί* στη δομή εισφέροντας την «ιδιαιτερότητά» του. Επιγραμματικά διατυπωμένο: στο στρουκτουραλιστικό αξίωμα ο Lacan *εγκλείει* το υποκείμενο. Διατηρεί ως ουσιαστική τη διάσταση του υποκειμένου, *αποσυνδεδεμένου από τη συνείδηση και εγγραφόμενου στη δομή υπό ένα τελείως ιδιότυπο καθεστώς*.²⁰ Και στο μέτρο που, στα μάτια των κλασικών εκπροσώπων του στρουκτουραλισμού (με επικεφαλής τον βασιλικότερο όλων, Claude Lévi-Strauss), δομή και υποκείμενο είναι κυριολεκτικά ασύμβατα, στο μέτρο που ο στρουκτουραλισμός θέλησε αποφασισμένα να είναι ένας *μεταυποκειμενισμός*,²¹

μπορούμε να πούμε πως στο σημείο αυτό οι δρόμοι του στρουκτουραλισμού και του Lacan πραγματικά αποκλίνουν. Εξ ου και το ερώτημα που συνάγεται λογικά: τι είναι ένας στρουκτουραλισμός που *εγκλείει* το υποκείμενο; Αυτό και μόνο το ερώτημα δεν είναι άραγε αρκετό για να εμπνεύσει μια κάποια συστολή σε όσους τσουβαλιάζουν άκριτα και αβασάνιστα τον Lacan στη χορεία των τυπικών εκπροσώπων του στρουκτουραλισμού;

Παράλληλα, στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», ο Lacan δείχνει πώς η σημαίνουσα αλυσίδα θεμελιώνεται ακριβώς στον *αποκλεισμό* ενός όρου ο οποίος αποκλείεται ως *αδύνατος* βάσει των απαιτήσεων της ίδιας της δομής· ενός όρου που απουσιάζει λόγω δομικής αναγκαιότητας από τη συμβολική τάξη και που δεν συνιστά τόσο *επιτέλεσμα* της δομής όσο ένα παράγωγο *υποπροϊόν* ή *υπόλειμμα* της δράσης της. Έτσι, αυτός ο όρος, καίτοι δομικά αποκλεισμένος, ανάγεται σε δομούσα ή διαπλαστική αρχή της αλυσίδας, σε έναν παράδοξο μέσα στην *αδυνατότητά* του *όρο δυνατότητας* της αλυσίδας, αποκτώντας ως εκ τούτου καθεστώς *αιτίου*. Πρόκειται, όπως θα δούμε, για ό,τι ο Lacan ονομάζει «*caput mortuum* του σημαίνοντος», με το οποίο και συναρμόζει κάθε υποκειμενική διαδρομή (όπως την απεικονίζουν στοιχειωδώς και παραδειγματικά το δίκτυο του σημαίνοντος και η συνδυαστική του). Είναι κάτι που θα το διατυπώσει ρητά σε μια παράγραφο που εξέπεσε, που συνιστά τρόπον τινά το *caput mortuum* του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» κατά τη μετάβασή του από τον δεύτερο τόμο του περιοδικού *La Psychanalyse*, όπου και δημοσιεύεται για πρώτη φορά, στον τόμο των *Écrits*:

Αυτό το caput mortuum του σημαίνοντος μπορεί να θεωρηθεί ως χαρακτηριστικό κάθε υποκειμενικής διαδρομής [parcours subjectif].²²

Θα λέγαμε ότι ο Lacan ανάγει το *caput mortuum* σε κριτήριο αναγνώρισης του υποκειμένου· με άλλα λόγια, ότι το υποκείμενο δεν καθίσταται αναγνωρίσιμο παρά μόνον όταν ανακύπτουν στη σημαίνουσα αλυσίδα αδυνατότητες, αδιέξοδα, ασυμμετρίες, ανωμαλίες.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, διαγράφεται μια *διπλή* ταυτόχρονη κίνηση: από τη μία, ο Lacan παίρνει *κατά γράμμα* τον στρουκτουραλισμό, εκπληρώνει το πεπρωμένο της στρουκτουραλιστικής υπόθεσης και εξαντλεί τις συνέπειές της (για

να μην πούμε ότι την εξαντλεί)· από την άλλη, τον *οικειοποιείται* και τον *υπερβαίνει*.²³ Και οι δύο τάσεις τεκμαίρονται σαφώς από το δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», και βρίσκουν τη συμβιβαστική, συνθετική διατύπωσή τους σε ό,τι θα μπορούσε να ονομαστεί: ο «υπερστρουκτουραλισμός» (*hyperstructuralisme*) του Jacques Lacan.²⁴

I.4. Μεταγραφή, μεταγραμματισμός

Επανερχόμενοι στα μαθηματικά μοντέλα του Lacan, το πρώτο πράγμα που χρειάζεται να συγκρατήσουμε είναι ότι αναπτύσσονται *βαθμηδόν*, ενέχοντας διάφορους βαθμούς «κωδικοποίησης» (*chiffage*). Ως προς αυτό, η γόνιμη διάκριση μεταξύ «μεταγραφής» (*transcription*) και «μεταγραμματισμού» (*translittération*), που έχει εισαγάγει ο Jean Allouch, μπορεί να μας φανεί ιδιαίτερος χρήσιμη για να αντιληφθούμε τη σημασία του συγκεκριμένου τρόπου ανάπτυξης.²⁵

α / «Κορόνα-γράμματα»

Ας πάρουμε ως αφετηρία μας το απλό παιχνίδι «κορόνα-γράμματα». Όπως θα φανεί στην πορεία, είναι πραγματικά εντυπωσιακό πώς από ένα τόσο απλό παιχνίδι συνάγονται τόσο αξιόλογες «δυνατότητες απόδειξης και θεωρηματοποίησης», όπως έλεγε ο Lacan (*SII*, 228). Ο κανόνας του παιχνιδιού είναι απλός: άπαξ και οι παίκτες συμφωνήσουν σε ποια όψη του νομίσματος ποντάρει ο καθένας, δεν έχουν πλέον παρά να ρίξουν το νόμισμα για να ανακαλύψουν εν συνέχεια αν το αποτέλεσμα θα είναι «κορόνα» ή «γράμματα» και επομένως ποιος ανάμεσά τους θα ενθυλακώσει το ποσόν του στοιχήματος. Αντιλαμβανόμαστε ότι η φύση του παιχνιδιού είναι τέτοια ώστε αυτή η διαδικασία θα μπορούσε, απαράλλακτη, να συνεχίζεται ατέρμονα, και ότι συνεπώς το τέλος του παιχνιδιού δεν μπορεί να επέλθει παρά μόνο χάρη σε κάποια εξωτερική παρέμβαση: είτε, λόγου χάριν, ο ένας από τους δύο παίκτες θα δηλώσει «ταπί» (το «και ψύχραιμος» είναι άλλη υπόθεση), είτε κάποιος από τους δύο (ή και οι δύο) πολύ απλά θα βαρεθεί και θα τα παρατήσει, είτε πάλι το ρολόι θα

σημάνει το τέλος της συμφωνημένης διάρκειας. Σε κάθε περίπτωση, ήδη σε αυτό το στοιχειώδες επίπεδο, βγαίνει, μετά την πάροδο ενός ορισμένου χρόνου, ένας κερδισμένος και ένας χαμένος.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι κάποιος από τους παίκτες αποφασίζει να μην αφήσει, όπως λέγεται, το πράγμα στην τύχη (του), και να εισαγάγει στο παιχνίδι το στοιχείο του *υπολογισμού*, προκειμένου να κανονίσει βάσει αυτού τη συμπεριφορά του. Ωστόσο, ένας τέτοιος υπολογισμός αρχίζει πάντοτε με την *καταγραφή* των διαδοχικών τυχαίων αποτελεσμάτων. Στο παιχνίδι «κορόνα-γράμματα» χρειαζόμαστε για την καταγραφή ένα ζεύγος συμβόλων, εκ των οποίων το ένα θα καταγράφει το αποτέλεσμα «κορόνα» και το άλλο το αποτέλεσμα «γράμματα». Εκ των πραγμάτων, έχουμε τη δυνατότητα της επιλογής από μιαν ευρύτατη γκάμα: έχουμε π.χ. στη διάθεσή μας τα γράμματα α και β (ή οποιαδήποτε άλλα γράμματα ενδέχεται να προτιμήσουμε αντ' αυτών), ή και τα σημεία + και -, ή –γιατί όχι;– τους αριθμούς 0 και 1 κ.λπ. (εννοείται ότι τα επιλεγόμενα για την καταγραφή σύμβολα πρέπει να είναι *διακριτά* τα μεν από τα δε, ότι το σύμβολο που καταγράφει το αποτέλεσμα «κορόνα» πρέπει να διαφέρει από εκείνο που καταγράφει το αποτέλεσμα «γράμματα»).

Απαξ και καταγραφεί η σειρά των τυχαίων ρίψεων, ο παίκτης μπορεί να επεξεργαστεί αυτά τα δεδομένα για να κανονίσει εφεξής λελογισμένα τις κινήσεις του. Στο σημείο αυτό παρεμβαίνει, ως αντίπαλον δέος της *τυχειότητας*, η έννοια της «πιθανότητας» και το αρμόδιο θεωρητικό πεδίο της: ο επονομαζόμενος «λογισμός των πιθανοτήτων» (*calcul des probabilités*), ο οποίος, όπως διέκρινε ο Lacan, «παρουσιάζεται ως ο υπολογισμός [calcul] όχι του τυχαίου [hasard], αλλά των πιθανοτήτων [chances]». ²⁶ Τι σημαίνει όμως να παίζει κανείς ένα τυχερό παιχνίδι, όπως το παιχνίδι «κορόνα-γράμματα», με σύμβουλό του τον λογισμό των πιθανοτήτων;

Στα τυχερά παιχνίδια δεχόμαστε ότι ισχύει ο επονομαζόμενος «νόμος των μεγάλων αριθμών». Πρόκειται για βασικό θεώρημα της θεωρίας των πιθανοτήτων, το οποίο αποδεικνύει μαθηματικά ότι, εξετάζοντας π.χ. ένα μεγάλο πλήθος αποτελεσμάτων ενός «δίκαιου» ή «αμερόληπτου», όπως λέγεται, νομίσματος, τα δύο πιθανά σε κάθε ρίψη αποτελέσματα, «κορόνα» ή «γράμματα», εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα, με άλλα λόγια η πιθανότητα εμφάνισής τους εξισώνεται

μακροπρόθεσμα και όσο ο αριθμός των συνολικών αποτελεσμάτων γίνεται όλο και μεγαλύτερος. (Το ίδιο ισχύει για το «μαύρο» και το «κόκκινο» ή τους 37 αριθμούς της όποιας, όχι «πειραγμένης», ρουλέτας). Έτσι, για παράδειγμα, μετά από 1.000.000 ρίψεις ενός τέτοιου νομίσματος, σύμφωνα πάντα με τον «νόμο των μεγάλων αριθμών», θα έχει έρθει περίπου 500.000 φορές «κορόνα» και περίπου 500.000 φορές «γράμματα», θα έχουμε δηλαδή σε ποσοστό περίπου 50% «κορόνα» και περίπου 50% «γράμματα». Θα πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι ο εν λόγω νόμος έχει ισχύ και μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε βάθος χρόνου και σε μεγάλο αριθμό αποτελεσμάτων, γεγονός που τον καθιστά πρακτικά ανώφελο· καθώς και ότι, εν τω μεταξύ, το νόμισμα μπορεί θαυμάσια να έχει έρθει δέκα φορές συνεχόμενα «κορόνα», ματαιώνοντας τη στρατηγική του παίκτη ο οποίος επιμένει, για παράδειγμα, να ποντάρει στα «γράμματα» διπλασιάζοντας κάθε φορά το ποσόν. Απόδειξη ότι, μερικές φορές, το να έχεις ενδιατρίψει στο *Liber de ludo aleae* (Βιβλίο περί τυχερών παιχνιδιών, 1663 [1564]) του Cardano, ή το να κατέχεις την *Ars Conjectandi* (Τέχνη του εικάζειν, 1713) του Bernoulli, μπορεί να είναι ανώφελο, αν όχι καταστροφικό.

Αν όμως η καταστροφή караδοкеί ακόμη και για τον εγκρατή περί τα μαθηματικά παίκτη στην αναμέτρησή του με την τύχη, τότε τι να υποθέσουμε για τον αδαή, που ο κλήρος του τις περισσότερες φορές είναι να πέφτει θύμα μιας κοινής πλάνης; Αναφέρομαι σε ό,τι στην ιδιόλεκτο των τυχερών παιχνιδιών ονομάζεται «πλάνη του τζογαδόρου» (gambler's fallacy), υπαίτια για την οικονομική «καταστροφή» του (gambler's ruin).

Η «πλάνη του τζογαδόρου», γνωστή και ως «πλάνη του Μόντε Κάρλο» ή «νόμος των μέσων όρων» (law of averages), συνίσταται στην απατηλή πεποίθηση ότι αν, κατά τη διάρκεια επανειλημμένων ανεξάρτητων δοκιμών κάποιας τυχαίας διαδικασίας, σημειωθούν αποκλίσεις από την αναμενόμενη συμπεριφορά, τότε οι αποκλίσεις αυτές δεν είναι απλώς πιθανόν, αλλά οφείλουν να αντισταθμιστούν από αντίθετες αποκλίσεις στο μέλλον. Για παράδειγμα, αν ένα «δίκαιο» νόμισμα, κατόπιν επανειλημμένων ρίψεων, έρθει «γράμματα» πολύ περισσότερες φορές από το αναμενόμενο, ένας παίκτης μπορεί εσφαλμένα να πιστέψει πως αυτό συνεπάγεται ότι η «κορόνα» έχει περισσότερες πιθανότητες να έρθει σε μελλοντικές ρίψεις.

Η «πλάνη του τζογαδόρου» μπορεί να απεικονιστεί παραδειγματικά εξετάζοντας την επανειλημμένη ρίψη ενός «δίκαιου» νομίσματος. Με ένα τέτοιο νόμισμα τα αποτελέσματα των ρίψεων είναι *στατιστικώς ανεξάρτητα* (όπερ μεθερμηνευόμενον εστί: *το νόμισμα δεν έχει μνήμη*) και η πιθανότητα να έρθει, για παράδειγμα, «κορόνα» στην πρώτη ρίψη είναι ακριβώς $1/2$. Έπεται ότι η πιθανότητα να έρθει δύο φορές «κορόνα» στη σειρά είναι $1/4$, τρεις φορές στη σειρά $1/8$ κοκ.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι έχουμε ήδη φέρει τέσσερις φορές «κορόνα» στη σειρά, έτσι ώστε, αν και η επόμενη ρίψη ερχόταν τυχόν «κορόνα», θα ολοκληρωνόταν μια ακολουθία από πέντε διαδοχικές «κορόνες». Εφόσον η πιθανότητα μιας τέτοιας ακολουθίας είναι μόλις $1/32$, θα σκεφτεί ο αδαής, τότε η πέμπτη ρίψη είναι λιγότερο πιθανό να έρθει «κορόνα» απ' ό,τι «γράμματα». Πρόκειται ωστόσο για τυπική περίπτωση «πλάνης του τζογαδόρου», ο οποίος ούτε λίγο ούτε πολύ πιστεύει ότι μια συρροή του τυχαίου στο παρελθόν είναι τρόπον τινά σε θέση να επηρεάσει τις πιθανότητες στο μέλλον. Ποια είναι όμως η πραγματικότητα βάσει του λογισμού των πιθανοτήτων; Πρώτον, ότι το να έρθουν πέντε «κορόνες» στη σειρά και το να έρθουν πρώτα τέσσερις «κορόνες» και έπειτα «γράμματα», είναι εξίσου πιθανά ως γεγονότα, έχοντας το καθένα πιθανότητα $1/32$. Δεύτερον, ότι, με δεδομένο ότι οι τέσσερις πρώτες ρίψεις έχουν έρθει «κορόνα», η πιθανότητα να έρθει «κορόνα» η επόμενη ρίψη είναι πάλι $1/2$.

Με μαθηματικούς λοιπόν όρους, η «πλάνη του τζογαδόρου» συνίσταται κατ' ουσίαν σε μια θεμελιώδη σύγχυση ή παρερμηνεία σχετικά με την ίδια την έννοια της «πιθανότητας» και με το τι ακριβώς υπολογίζει κάθε φορά ο λογισμός των πιθανοτήτων· διότι είναι άλλο πράγμα να υπολογίζει κανείς, για παράδειγμα, την πιθανότητα να έρθουν πέντε «κορόνες» στη σειρά ($1/32$), και άλλο την πιθανότητα να έρθει «κορόνα» αφού έχουν ήδη έρθει τέσσερις «κορόνες» στη σειρά ($1/2$). Το ίδιο ακριβώς ισχύει αν ένας παίκτης πραγματοποιήσει, για παράδειγμα, αντί για πέντε, είκοσι μία ρίψεις (πάντα με ένα «δίκαιο» νόμισμα): η πιθανότητα να φέρει είκοσι μία «κορόνες» στη σειρά είναι, κατά το κοινώς λεγόμενο, «μία στις τόσες» (οι εραστές των μαθηματικών μπορούν ελεύθερα να προβούν στους σχετικούς υπολογισμούς)· ωστόσο η πιθανότητα να φέρει «κορόνα» αφού έχει ήδη φέρει είκοσι «κορόνες» στη σειρά είναι απλώς $1/2$. Για την ακρίβεια, όπως αποδεικνύεται μαθηματικά, το

αποτέλεσμα κάθε ρίψης είναι ανεξάρτητο από τα προηγούμενα και ανάγεται στη βασική πιθανότητα του «δίκαιου» νομίσματος μας: ήτοι 1/2.

Αντιλαμβανόμαστε ότι, κατά μία έννοια, η «πλάνη του τζογαδόρου» ή ο «νόμος των μέσων όρων» –«νόμος» κατ’ ευφημισμόν, αφού, όπως είδαμε, έχει ως έρεισμά του τον ευσεβή πόθο του παίκτη παρά την οιαδήποτε μαθηματική αρχή– δεν είναι παρά η εμπειρική παρανόηση του «νόμου των μεγάλων αριθμών». Ο παίκτης, παρασυρόμενος από την καλούμενη «βραχυχρόνια τάση» του νομίσματος να επαναλαμβάνει συνεχώς και ανέλπιστα το ίδιο αποτέλεσμα, πιστεύει ότι έχουν μειωθεί οι πιθανότητες να επαναληφθεί το ίδιο αποτέλεσμα και ότι έχουν πλέον «ωριμάσει» οι πιθανότητες (the maturity of chances) να εμφανιστεί, κατά την επόμενη ρίψη του νομίσματος, το αντίθετο αποτέλεσμα. Όμως, το γεγονός ότι το νόμισμα (απο)κλίνει προς ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα δεν συνεπάγεται και ότι αναμένεται εκτροπή προς το αντίθετο αποτέλεσμα *βραχυπρόθεσμα*. Οι τυχόν αποκλίσεις διορθώνονται και συγκλίνουν σύμφωνα με τον «νόμο των μεγάλων αριθμών»: δηλαδή *μακροπρόθεσμα και έπειτα από έναν μεγάλο αριθμό αποτελεσμάτων*. Η συνήθης λοιπόν τακτική τού να διπλασιάζει κανείς το ποσόν που ποντάρει σε ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα όσο βλέπει ότι καθυστερεί να εμφανιστεί, μεταθέτοντας ολόένα την υποτιθέμενη «μαθηματική ελπίδα» του στην επόμενη φορά και στο επόμενο αποτέλεσμα, αν κάπου οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια, είναι στη χρεωκοπία και την απελπισία.²⁷

β / Ορθο-γραφώντας το τυχαίο

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το διάβημα του να αντιτείνει κανείς στην ανυποληψία του τυχαίου την ευυποληψία του μαθηματικού λογισμού των πιθανοτήτων δεν είναι το πλέον ενδεδειγμένο: η αποτελεσματικότητά του τελεί υπό την αίρεση προϋποθέσεων και περιορισμών, ενώ ενδέχεται σε πρακτικό επίπεδο να αποδειχθεί όχι απλώς αλυσιτελές αλλά και απονενομημένο ακόμη, ευεπίφορο καθώς είναι σε πλάνες και παρανοήσεις που αντιποιούνται το κύρος μαθηματικών θεωρημάτων και νόμων. Με άλλα λόγια, χρειάζεται ένας άλλος τρόπος, απ’ ό,τι ο πιθανοκρατικός, για να *ορθο-γραφήσουμε το τυχαίο*. Ωστόσο, ο τρόπος αυτός

παραμένει αδιόρατος και ανενεργός όσο περιοριζόμαστε σε αυτήν την *πρώτη καταγραφή* των τυχαίων αποτελεσμάτων.

Έστω λοιπόν μια σειρά τυχαίων ρίψεων τις οποίες καταγράφουμε με τα σύμβολα + και -, ανάλογα με το αν το αποτέλεσμα είναι «κορόνα» ή «γράμματα» αντιστοίχως. Έχουμε τη δυνατότητα να αντικαταστήσουμε την ακολουθία των + και - με οποιανδήποτε άλλη ακολουθία αποτελούμενη από δύο διαφορετικά σύμβολα· αυτό όμως δεν προάγει την ανάδυση ενός «συμβολικού καθορισμού» (*détermination symbolique*) ή, για να ανατρέξουμε στο λεξιλόγιο του Allouch, ενός «ορθογραφικού καθορισμού» (*détermination orthographique*).²⁸

Αντιθέτως, αρκεί να ομαδοποιήσουμε *ανά δύο* τα + και -, σε ένα *αλφάβητο* τεσσάρων γραμμάτων, κατά τον ακόλουθο τρόπο: A = ++, B = --, Γ = +-, Δ = -+, και να αποφασίσουμε ότι το καθένα από τα παραπάνω γράμματα θα εμφανίζεται στην ακολουθία ως εξής, παραδείγματος χάριν:

$$\begin{array}{ccccccccc} \text{+} & \text{+} & \text{-} & \text{+} & \text{-} & \text{-} & \text{-} & \text{+} & \dots \\ \text{A} & \text{Γ} & \text{Δ} & \text{Γ} & \text{B} & \text{B} & \text{Δ} & \dots \end{array}$$

Αρκεί λοιπόν αυτό για να εξασφαλίσουμε μια *ορθο-γραφία*, δηλαδή έναν *νόμο διαδοχής* των A, B, Γ, Δ. Αυτός ο νόμος, βεβαίως, διόλου δεν διαταράσσει το τυχαίο. Ωστόσο *νομοθετεί*, με την έννοια ότι, όπως ο καθένας μπορεί για παράδειγμα να εξακριβώσει, μετά από ένα B δεν μπορεί να έρθει παρά ένα άλλο B, ή και ένα Δ, ποτέ όμως ένα A ή ένα Γ.

Αυτό το επιτέλεσμα του γράμματος αξιού την προσοχή μας για μια σειρά από λόγους, ο πρώτος εκ των οποίων είναι ο εξής: μέσα στη νέα αυτή ακολουθία που συγκροτούν τα γράμματα A, B, Γ, Δ, εκτός από *δυνατότητες* διαδοχής, αναδύονται και *αδυνατότητες* διαδοχής ή, για να παραμείνουμε στο οικείο λεξιλόγιο, *ανορθογραφίες*. Όπως αποφαινόταν ο Lacan στη σεμιναριακή παράδοση της 20ής Μαρτίου 1957, σχολιάζοντας την πρόσφατη δημοσίευση του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» στο περιοδικό *La Psychanalyse*:

[Α]πό τη στιγμή που υπάρχει γραφή [graphie], υπάρχει ορθογραφία [orthographe]. [...] Με άλλα λόγια, η παραμικρή ανάδυση της γραφής συντελεί ταυτοχρόνως στην ανάδυση της ορθογραφίας, δηλαδή καθιστά δυνατό τον έλεγχο ενός λάθους. (SIV, 235-236)

Γνωρίζουμε ότι ο Lacan υπήρξε αυτός που, στο πεδίο της ψυχανάλυσης, ανέδειξε σε όλη της την εμβέλεια τη θέση του Κοιγρέ ότι το πραγματικό δεν προσπελάζεται παρά μόνο μέσω της κατηγορίας του «αδυνάτου» (impossible), σε σημείο μάλιστα ώστε να ορίζει το ένα μέσω του άλλου, ή και να δηλώνει ορθά κοφτά: «το αδύνατον είναι το πραγματικό» (*l'impossible, c'est le réel*).²⁹ Συνεπώς, ήδη σε αυτό το στοιχειώδες επίπεδο, δεν βλέπουμε άραγε, μέσω αυτών των *ανορθογραφιών* ή των *αδυνατοτήτων*, να νεύει το πραγματικό;

Όμως, αυτό στο οποίο πρέπει να σταθούμε προς το παρόν είναι ότι το μόνο γράμμα που μας επιτρέπει να προσπελάσουμε αυτό το πραγματικό δεν είναι αμιγώς και απλώς *μεταγραφικό* (όπως ισχύει στην περίπτωση της πρώτης καταγραφής, με τα σύμβολα + και -, από την οποία δεν προκύπτει καμία ορθο-γραφία ή κανένας νόμος). Εδώ, ένας νόμος διαδοχής ή ένας ορθο-γραφικός νόμος δεν ορίζεται παρά μόνο με αφετηρία το γράμμα ως *δευτεροβάθμια* βαθμίδα.

Σε αυτήν τη διαδικασία, η οποία απεικονίζεται παραδειγματικά εν προκειμένω με τη μετάβαση από τη σειρά + + - + - - + . . . στην *αλυσίδα* Α Γ Δ Γ Β Β Δ . . ., ο Allouch δίνει το όνομα «μεταγραμματισμός», υπογραμμίζοντας μάλιστα ότι είναι συστατική του γράμματος ως τέτοιου: «Ο μεταγραμματισμός είναι μια γραφή του γραπτού, μια γραφή δευτέρου βαθμού».³⁰ Όμως τι άλλο, αν όχι αυτήν τη δευτέρου βαθμού «γραφή του γραπτού», είθισται να κατονομάζουμε με τον όρο «κωδικοποίηση» ή «κρυπτογράφηση»; Θα δεχτούμε λοιπόν αυτό που συνάγεται λογικά: ο μεταγραμματισμός είναι μια μορφή *κωδικοποίησης* ή *κρυπτογράφησης*· και άρα ο ορισμός του γράμματος μέσω του μεταγραμματισμού ισοδυναμεί με το να του προσδίδουμε καθεστώς κώδικα και να αναγνωρίζουμε ωσαύτως ότι το γραπτό είναι *πάντοτε ήδη* της τάξεως της κωδικοποίησης ή της κρυπτογράφησης.³¹

Η επανα-γραφή μιας σειράς από + και - με τη βοήθεια των Α, Β, Γ, Δ συνιστά ένα απλό παράδειγμα μεταγραμματισμού. Τα + και - μετέγραφαν τη σειρά των αποτελεσμάτων «κορόνα» και «γράμματα», και είδαμε ότι ο αναδιπλασιασμός της

μεταγραφής αυτής με άλλες, ανάλογες, για παράδειγμα η αντικατάσταση απλώς των + και - με τους αριθμούς 0 και 1, ουδόλως προήγε την ανάδειξη μιας ορθο-γραφίας. Χρειάστηκε να ανασυγκροτήσουμε την ακολουθία των + και - κατά τρόπο *συνδυαστικό* (σε σχέση με τα *ανεξάρτητα* αποτελέσματα που τα + και - καταγράφουν, τα A, B, Γ, Δ αντιπροσωπεύουν *μερικώς αλληλεπικαλυπτόμενες* πεπερασμένες ενότητες συμβόλων οι οποίες επέχουν θέση *εξαρτημένων* στοιχείων μιας *αλυσίδας*)· ή, για να χρησιμοποιήσουμε δύο όρους που δεν ανήκουν στο λεξιλόγιο των τυπικών γλωσσών, χρειάστηκε να επιθέσουμε σε έναν «αλφαβητικό» τύπο γραφής έναν «συλλαβικό» (σε σχέση με τα + και -, τα A, B, Γ, Δ αντιπροσωπεύουν, θα λέγαμε, ονόματα συλλαβών, ήτοι: + +, - -, + - και - + αντιστοίχως). Για να αποκτήσουμε πρόσβαση σε έναν ορθο-γραφικό νόμο, έναν νόμο που διέπει δυνατότητες και αδυνατότητες διαδοχής, χρειάστηκε επομένως να παρεμβάλουμε έναν *άλλο* τύπο γραφής, να παίξουμε με *δύο* τύπους γραφής, επιθέτοντας τον έναν στον άλλον· και αυτό το παιχνίδι ακούει στο όνομα «μεταγραμματισμός».

1.5. Το δίκτυο 1, 2, 3

Τα μαθηματικά μοντέλα του Lacan παρουσιάζουν ομολογουμένως έναν υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας, ο οποίος ωστόσο μπορεί να μειωθεί σημαντικά με τη χρήση ενός κατά πολύ απλοποιημένου παραδείγματος.³²

α / Κατασκευάζοντας το συμβολικό δίκτυο

Η τυπική γλώσσα την οποία ο Lacan αναπτύσσει έχει ως αφετηρία της ένα «πραγματικό γεγονός»:³³ τη ρίψη ενός «δίκαιου» νομίσματος. Με ένα τέτοιο νόμισμα δεν υπάρχει τρόπος να προβλέψουμε, σε κάθε ρίψη, αν το αποτέλεσμα θα είναι «κορόνα» ή «γράμματα». Ακολουθώντας τη λακανική επιλογή των σημείων + και - για τη συνδυαστική καταγραφή των αποτελεσμάτων «κορόνα» και «γράμματα», μια τυχαία σειρά με τα αποτελέσματα της ρίψης ενός «δίκαιου» νομίσματος μπορεί να καταταμηθεί ποικιλοτρόπως. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την ακόλουθη αλυσίδα:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 Αριθμοί ρίψεων

+ + - - + - - + Αλυσίδα αποτελεσμάτων

Οι «αριθμοί ρίψεων» αναφέρονται στην πρώτη ρίψη του νομίσματος, τη δεύτερη, την τρίτη και ούτω καθεξής, ενώ στην «αλυσίδα αποτελεσμάτων» καταγράφεται το αποτέλεσμα κάθε ρίψης: το + αντιπροσωπεύει την «κορόνα» και το - τα «γράμματα».

Το σκεπτικό τού να αναφερόμαστε σε αυτήν τη διαδοχή ρίψεων ως «αλυσίδα», μολονότι τα αποτελέσματά τους είναι *a priori* εξολοκλήρου ανεξάρτητα (σύμφωνα με τη θεωρία των πιθανοτήτων, κάθε ρίψη έχει την ίδια ακριβώς πιθανότητα να έρθει «κορόνα» ή «γράμματα», ανεξαρτήτως του αποτελέσματος της προηγούμενης: 1/2 ή 50%), μας το παρέχει το γεγονός ότι προχωρούμε στην ομαδοποίηση των σημείων σε ζεύγη κατά μήκος της αλυσίδας. Υπάρχουν τέσσερις τέτοιοι δυνατοί συνδυασμοί: ++, --, +- και -+.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 Αριθμοί ρίψεων

+ + - - + - - - + Αλυσίδα αποτελεσμάτων

1 3 2 2 Γραμμή αριθμητικών κατηγοριών

Ορίζουμε τώρα, για το ζεύγος ++, τον αριθμό 1 (βλ. την ανωτέρω «γραμμή αριθμητικών κατηγοριών»). Αυτός είναι ο πρώτος βαθμός κωδικοποίησης (ή, με όρους του Allouch, ο πρώτος μεταγραμματισμός) που εισάγουμε και ο οποίος σηματοδοτεί την απαρχή τού υπό κατασκευή συμβολικού δικτύου. Οι δύο συνδυασμοί που καταγράφουν την εναλλαγή (+ - και - +) θα δηλώνονται με τον αριθμό 2· και το ζεύγος --, με τον αριθμό 3. Προκύπτει έτσι ο ακόλουθος αριθμητικός πίνακας ή «Πίνακας αριθμητικών κατηγοριών»:

1	2	3
++	+-	--
	-+	

β / Συμβολικός καθορισμός και συντακτικός νόμος

Ωστόσο, ένα ακόμη πιο «αλυσιδωτό» επίτευγμα μπορεί να προκύψει αν αποφασίσουμε να ομαδοποιήσουμε τα αποτελέσματα των ρίψεων σε (μερικώς) αλληλεπικαλυπτόμενα ζεύγη:

$$\begin{array}{cccccccccc}
 & & & & & & & & & & 2 \\
 & & & & & & & & & & \hline
 & & & & & & & & & & 2 \\
 & & & & & & & & & & \hline
 + & + & - & - & + & - & - & - & + & & \text{Αλυσίδα...} \\
 \hline
 & & & & & & & & & & 1 \\
 & & & & & & & & & & \hline
 & & & & & & & & & & 3
 \end{array}$$

Στην παραπάνω αλυσίδα βλέπουμε ότι το πρώτο στοιχείο μας είναι του τύπου + +, ένας συνδυασμός που εμπίπτει στην κατηγορία 1· παίρνοντας το δεύτερο και το τρίτο αποτέλεσμα, έχουμε έναν συνδυασμό του τύπου + -, τον οποίο δηλώνουμε με το 2· το τρίτο και το τέταρτο, - -, συγκροτούν έναν συνδυασμό της κατηγορίας 3· το τέταρτο και το πέμπτο, - +, εμπίπτουν στην κατηγορία 2 (και ούτω καθεξής).

Ακολουθώντας τον τρόπο απεικόνισης της καταγραφής τον οποίο χρησιμοποιεί ο Lacan (*SLV*, 47, υποσημ. 1 / *ΣΚΓ*, 86), μπορούμε να γράψουμε αυτούς τους αριθμούς ακριβώς κάτω από την αλυσίδα με τα αποτελέσματα της ρίψης του νομίσματος· εδώ, κάθε αριθμός (1, 2 ή 3) αναφέρεται στο σημείο συν ή πλην ακριβώς από πάνω του, σε συνδυασμό με το σημείο συν ή πλην αμέσως στα αριστερά του.

+ + - - + - - - + Αλυσίδα αποτελεσμάτων

1 2 3 2 2 3 3 2 Κατηγορίες αριθμητικού πίνακα

Είναι ήδη φανερό σε αυτό το σημείο ότι μια ομάδα ρίψεων της κατηγορίας 1 (+ +) δεν μπορεί να τη διαδεχτεί άμεσα, στη γραμμή με τις κατηγορίες του αριθμητικού πίνακα, μια ομάδα της κατηγορίας 3 (- -), καθώς η δεύτερη ρίψη στην κατηγορία 1 είναι κατ' ανάγκην ένα συν, ενώ η πρώτη ρίψη στην κατηγορία 3 πρέπει να είναι ένα πλην. Παρομοίως, αν και μια κατηγορία 2 μπορεί να τη διαδεχτεί μια κατηγορία υπ' αριθμόν 1, 2 ή 3, μια κατηγορία 3 δεν μπορεί να τη διαδεχτεί άμεσα μια κατηγορία 1, δεδομένου ότι η πρώτη τελειώνει σε πλην ενώ η τελευταία πρέπει να αρχίζει με συν.

Τι έχουμε καταφέρει μέχρι εδώ; Έχουμε καταφέρει ήδη να (απο)δείξουμε πώς, με την κατάλληλη ομαδοποίηση, μια αυστηρώς «τυχαία» διαδοχή ρίψεων συμμορφούνται, όπως λέει ο Lacan (SLV, 47 / ΣΚΓ, 86), με τον πλέον αυστηρό «συμβολικό καθορισμό» (détermination symbolique), βάσει του οποίου επιτρέπονται ορισμένοι συνδυασμοί και –το σημαντικότερο– απαγορεύονται ή αποκλείονται άλλοι (συγκεκριμένα, η μετάβαση από το 1 στο 3 και από το 3 στο 1). Με άλλα λόγια, έχει αναδυθεί ένας νόμος ή μια σύνταξη που διέπει τις «δυνατότητες και αδυνατότητες διαδοχής» (SLV, 47 / ΣΚΓ, 87) μεταξύ των στοιχείων της αλυσίδας. Το γεγονός αυτό, προφανώς, διόλου δεν διαταράσσει το τυχαίο. Αυτό που έχουμε καταφέρει είναι να παραγάγουμε αδυνατότητες μέσα στη σημαίνουσα αλυσίδα μας, όχι να προκαθορίσουμε ή να προεξοφλήσουμε την έκβαση της οιασδήποτε ρίψης, η οποία παραμένει εσαεί έρμαιο της τύχης.

γ / Η μνήμη της αλυσίδας

Ας υποθέσουμε τώρα ότι έχουμε ως δεδομένο ότι το πρώτο ζεύγος ρίψεων εμπίπτει στην κατηγορία 1 και το τρίτο στην κατηγορία 3: + + - -. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι το δεύτερο ζεύγος ρίψεων εμπίπτει στην κατηγορία 2. Αν υποθέσουμε εκ νέου ότι αρχίζουμε με ένα 1 (τουτέστιν με ένα ζεύγος της κατηγορίας 1) και ότι η θέση τέσσερα (τουτέστιν το τέταρτο αλληλεπικαλυπτόμενο ζεύγος) καταλαμβάνεται από ένα 1, τότε ανοίγονται ξεκάθαρα για εμάς δύο μόνο δυνατότητες:

+ + - + +				και	+ + + + +				Αλυσίδα...
<u>1</u>	2	2	<u>1</u>		<u>1</u>	1	1	<u>1</u>	Κατηγορίες
↑		↑			↑		↑		
θέση		θέση			θέση		θέση		
ένα		τέσσερα			ένα		τέσσερα		

Και καμία εξ αυτών δεν περιλαμβάνει έναν συνδυασμό της κατηγορίας 3: εκ των πραγμάτων, ένας τέτοιος συνδυασμός είναι αδύνατος εδώ. Είναι επίσης ξεκάθαρο ότι, αν δεν υπάρχουν αποκλειστικά και μόνο 1 στην «αριθμητική αλυσίδα», πρέπει να υπάρξει ένας άρτιος αριθμός από 2 αν είναι να βρούμε ποτέ ένα 1 στην αλυσίδα ξανά

μετά το πρώτο 1. Γιατί αυτό; Διότι ναι μεν το πρώτο 2 εισάγει ένα σημείο πλην (+ -), χρειάζεται όμως το δεύτερο (ή ένας άρτιος αριθμός από 2) για να επαναφέρει την αλυσίδα στο θετικό από το αρνητικό (- +).

+ + - - + - + +

1 2 3 2 2 2 1 = τέσσερα 2

+ + - - - + - - + - - - - + - + - - - + +

1 2 3 3 2 2 3 2 2 3 3 3 2 2 2 2 3 3 2 1 = δέκα 2

Εδώ, η αλυσίδα απαγορεύει ή αποκλείει την εμφάνιση ενός δεύτερου 1 έως ότου να προκύψει ένας άρτιος αριθμός από 2. Πράγμα το οποίο μας οδηγεί στη δεύτερη σημαντική διαπίστωση, στο δεύτερο αξιοσημείωτο *επιτέλεσμα του σημαίνοντος*: κατά μία έννοια, η *σημαίνουσα αλυσίδα «θυμάται»* ή κρατάει στη μνήμη τα προηγούμενα στοιχεία της.

δ / Η σύνταξη και η μνήμη ως επιτελέσματα του σημαίνοντος

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι το λακανικό μοντέλο είναι μακράν πιο πολύπλοκο από αυτό που εκθέσαμε παραπάνω, καθώς ο Lacan όχι μόνο προχωρεί στην ομαδοποίηση των ρίψεων του νομίσματος σε *τριάδες* αντί για ζεύγη, αλλά και επιθέτει στο πρώτο, αριθμητικό δίκτυο (το δίκτυο 1, 2, 3) ένα *δεύτερο, αλφαβητικό* (το δίκτυο α, β, γ, δ). Παρ' όλα αυτά, έστω και στο επίπεδο αυτού του πρώτου συμβολικού δικτύου, είναι δυνατόν να εντοπιστούν και να απομονωθούν τα δύο βασικά *επιτελέσματα του σημαίνοντος* που απασχολούν τον Lacan, αφού, όπως είδαμε, ήδη το απλούστερο αριθμητικό δίκτυο 1, 2, 3:

α) καταλήγει σε *αδυνατότητες* που σχετίζονται με τη *σειρά* κατά την οποία οι αριθμητικές κατηγορίες μπορούν να εμφανιστούν, καθώς και με το *ποια* εξ αυτών μπορεί να εμφανιστεί αν ορισμένες θέσεις προ-καθοριστούν. Αυστηροί «συμβολικοί καθορισμοί» ή περιορισμοί φαίνεται λοιπόν να έχουν αναδυθεί, και δη *ex nihilo* ή *εκ του μη όντος*. Με άλλα λόγια, το σημαντικό επιτέλεσμα

είναι εδώ η παραγόμενη *σύνταξη* που διέπει τη διαδοχή των 1, 2, 3 και τους μεταξύ τους συνδυασμούς:

β) εμφανίζεται να «θυμάται» ή να εγγράφει/κρατάει στη μνήμη του τα στοιχεία που έχουν προηγηθεί.

Επομένως, έχουμε να κάνουμε με ένα απλό, καίτοι ήδη αρκετά «εύγλωττο», συμβολικό δίκτυο: διότι όχι μόνον επιφέρει μια συνεπή *σύνταξη*, αλλά διαθέτει επιπλέον μian εσωτερικευμένη *μνημική λειτουργία*.

1.6. Το δίκτυο α, β, γ, δ

Το δίκτυο 1, 2, 3, ως συμβολικό σύστημα τριών όρων, αν και επαρκεί για να διαφανούν τα βασικά γνωρίσματα του συστήματος, δεν παύει ωστόσο να είναι ατελής σύμφωνα με τις προδιαγραφές που θέτει ο ίδιος ο Lacan όταν, για παράδειγμα, διατείνεται στο τέταρτο σεμινάριο:

Ένας ελάχιστος αριθμός [minimum] όρων είναι αναγκαίος για τη λειτουργία του συμβολικού συστήματος. Το ζήτημα είναι αν είναι τρεις, τέσσερις. Δεν είναι ασφαλώς μόνο τρεις. (SIV, 261)

Επιπλέον, δεν είναι επαρκές για την αποκρυπτογράφηση αυτού του τόσο αινιγματικού στοιχείου που ακούει στο όνομα «*caput mortuum* του σημαίνοντος» και που αποτελεί, όπως εύστοχα έχει διατυπωθεί, τον «βασικό κλειδάριθμο»³⁴ του «Σεμιναρίου». Για να μην παραμείνουν επομένως αδιαφανή τα στοιχεία εκείνα που συνιστούν την αιχμή του λακανικού εγχειρήματος, απαιτείται η παρουσίαση του πιο πολύπλοκου, αλφαβητικού συμβολικού δικτύου τεσσάρων όρων, α, β, γ, δ.

α / Πρώτο βήμα

Η λακανική αφετηρία ορίζεται με τα εξής:

Η απλή συνδυαστική καταγραφή [connotation] με (+) και με (-) μιας σειράς που βασίζεται αποκλειστικά στην εναλλαγή της παρουσίας και της απουσίας, μας επιτρέπει να αποδείξουμε με ποιον τρόπο οι πλέον αυστηροί συμβολικοί καθορισμοί [déterminations symboliques] συμμορφούνται με μια διαδοχή ρίψεων [succession de coups], των οποίων η πραγματικότητα συμπίπτει με μιαν αυστηρά «τυχαία» [«au hasard»] κατανομή. (SLV, 47 / ΣΚΓ, 86)

Οι ρίψεις του νομίσματος κατανέμονται σε «τριαδικές ομάδες» (SLV, 47 / ΣΚΓ, 86: «Αρκεί πράγματι να συμβολίσουμε στη διαχρονία μιας τέτοιας σειράς τις τριαδικές ομάδες [groupes de trois] που συγκροτούνται σε κάθε ρίψη [...]»), η καθεμία εκ των οποίων εμπίπτει σε μία από τις κατηγορίες του ακόλουθου αριθμητικού πίνακα:

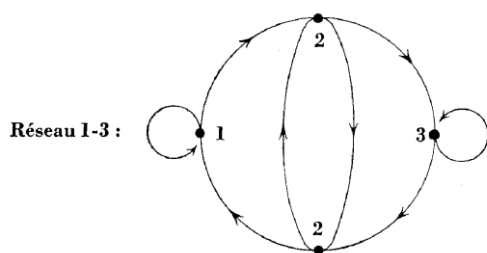
1	2	3
συμμετρία (της σταθερότητας)	ασυμμετρία (περιττό στοιχείο)	συμμετρία (της εναλλαγής)
+ + +	+ + - - - +	+ - +
- - -	+ - - - + +	- + -

Ο Lacan αναφέρεται στις τριαδικές ομάδες που εμπίπτουν στις κατηγορίες 1 και 3 ως «συμμετρικές», με τον όρο «συμμετρία της σταθερότητας» (symétrie de la constance) και «συμμετρία της εναλλαγής» (symétrie de l'alternance) αντιστοίχως, και σε αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία 2 ως «ασυμμετρικές», η «ασυμμετρία» (dissymétrie) των οποίων, όπως λέει χαρακτηριστικά, «αποκαλύπτεται χάρη στο περιττό στοιχείο [l'impair] υπό τη μορφή της ομάδας δύο όμοιων σημείων συμπληρωμένων με το αντίθετο σημείο, αδιάφορα αν προηγείται ή έπεται» (SLV, 47 / ΣΚΓ, 86-87).

Παίρνοντας μια διαδοχή ρίψεων, τις ομαδοποιούμε και τις κατηγοριοποιούμε με τον ακόλουθο τρόπο:

[Αρκεί λοιπόν αυτός ο συμβολισμός] για να αναδυθούν, μέσα στη νέα σειρά που συγκροτούν αυτά τα σύμβολα καταγραφής [notations], δυνατότητες και αδυνατότητες διαδοχής [des possibilités et des impossibilités de succession] τις οποίες το ακόλουθο δίκτυο συνοψίζει [...].

Αυτό είναι το δίκτυο:

β / Δεύτερο βήμα

Επιθέτουμε τώρα ένα δεύτερο συμβολικό δίκτυο, *αλφαβητικό* αυτή τη φορά, στο *αριθμητικό*. Προκύπτει έτσι ο ακόλουθος αλφαβητικός πίνακας:

Αλφαβητικός πίνακας I

α	β	γ	δ
1_1, 1_3	1_2	2_2	2_1
3_3, 3_1	3_2		2_3

Στον παραπάνω πίνακα το κενό διάστημα ανάμεσα στα ζεύγη των αριθμών αντιπροσωπεύει έναν *τρίτο* αριθμό. Κάθε ελληνικό γράμμα λοιπόν επανομαδοποιεί τις πρωτοβάθμιες ομαδοποιήσεις ανά *τρεις*. Για παράδειγμα, το *α* καλύπτει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες βρίσκουμε δύο 1 (κάτω από τη γραμμή συν/πλην) *χωρισμένα από έναν άλλο αριθμό*:

+ + + + + - - - + - - - - -
1 1 1 2 2 1 2 3 2 1 1 1 ...
α

Στην περίπτωση αυτή, ο *μεσαίος* αριθμός πρέπει να είναι ένα 1, διότι, όπως είδαμε παραπάνω, δεν μπορεί να είναι ούτε ένα 3 –όντας αδύνατον να μεταβούμε άμεσα από ένα 1 σε ένα 3 χωρίς την παρεμβολή ενός 2–, ούτε ένα 2, καθώς χρειαζόμαστε δύο 2 στη σειρά (ένα μόνο δεν είναι αρκετό) για να είμαστε σε θέση να επιστρέψουμε σε ένα 1. Αν τώρα μπορούμε στον κόπο να συμπληρώσουμε σωστά τα κενά, καταλήγουμε σε μια πληρέστερη εκδοχή του αλφαβητικού πίνακα:

Αλφαβητικός πίνακας II

α	β	γ	δ
111, 123	112, 122	212, 232	221, 211
333, 321	332, 322	222	223, 233

Προς το παρόν, ωστόσο, αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι ο *πρώτος* και ο *τρίτος* αριθμός κάθε τριαδικής ομάδας, οι οποίοι συγκροτούν αυτό που ο Lacan ονομάζει «ζεύγος» (*binaire*): στην ομάδα [(1) (2) (3)] για παράδειγμα, το «ζεύγος» συγκροτείται από τους αριθμούς (1) και (3).

Η αλήθεια είναι ότι, ως προς αυτό, ο Lacan δεν είναι ούτε ιδιαίτερα επεξηγηματικός ούτε ιδιαίτερα σαφής. Περιγράφοντας τον «επανασυνδυασμό των στοιχείων της σύνταξης», περιορίζεται να πει ότι προκύπτει «*υπερπηδώντας* [δική μου η υπογράμμιση] έναν όρο προκειμένου να εφαρμόσουμε σ' αυτό το ζεύγος [*binaire*] μια τετραμερή σχέση [*relation quadratique*]» (*SLV*, 48 / *ΣΚΓ*, 89). Τα πράγματα διατυπώνονται κάπως σαφέστερα στο κείμενο της πρώτης δημοσίευσης του «Σεμιναρίου». Εκεί ο Lacan λέει ότι η νέα σύνταξη επιτυγχάνεται με την «*απλή επανεφαρμογή της τριαδικής ομαδοποίησης* [*groupement par trois*]» στη σειρά των 1, 2, 3, προβαίνοντας αμέσως μετά στην ακόλουθη διαπίστωση:

Η θεώρηση και μόνο του δικτύου 1-3 αρκεί πράγματι για να δείξουμε ότι, θέτοντας τα δύο άκρα [extrêmes] μιας τριαδικής ομάδας, σύμφωνα με τους όρους τη διαδοχή των οποίων το δίκτυο ορίζει, ο μεσαίος όρος θα καθορίζεται κατά τρόπο μονοσήμαντο [univoque], με άλλα λόγια η εν λόγω ομάδα θα προσδιορίζεται επαρκώς από τα δύο άκρα της.

*Ας θέσουμε λοιπόν [...] αυτά τα άκρα: (1) και (3) στην ομάδα [(1) (2) (3)] για παράδειγμα [...].*³⁵

Σε κάθε περίπτωση, είναι κρίσιμο να αντιληφθούμε τον ακριβή τρόπο επανομαδοποίησης αυτών των συμβόλων πρώτου βαθμού, διότι, όπως πολύ ορθά επισημαίνει ο Fink, ο οιοσδήποτε άλλος τρόπος υποβιβάζει το υπόλοιπο της ανάπτυξης σε «καθαρές ανοησίες».³⁶ Οι ακολουθίες των αριθμών πρέπει λοιπόν να επανομαδοποιηθούν ως εξής: εξετάζοντας για μία ακόμη φορά τη γραμμή με τα αποτελέσματα της ρίψης του νομίσματος (τουτέστιν τη γραμμή +/-) και τη γραμμή αριθμητικής κωδικοποίησης (κάτω από αυτήν), πρώτα ομαδοποιούμε τον πρώτο και τον τρίτο αριθμό, έπειτα τον δεύτερο και τον τέταρτο, έπειτα τον τρίτο και τον πέμπτο και ούτω καθεξής, προσθέτοντας ένα σύμβολο κάτω από κάθε «ζεύγος» για να το αντιπροσωπεύσει· στη σειρά των 1, 2, 3, κάθε ζεύγος προσδιορίζεται λοιπόν από τον πρώτο και τον τρίτο όρο του, ενώ ο επόμενος, τέταρτος, όρος επέχει κάθε φορά θέση τρίτου όρου σε σχέση με το αμέσως επόμενο ζεύγος:

Αριθμοί ζευγών:

				1	2	3	4	5	...
+	+	+	-	+	+	-	-	+	...
		<u>1</u>	2	<u>3</u>	2	2	2	2	...
				α					
			<u>2</u>	3	<u>2</u>				
					γ				
				<u>3</u>	2	<u>2</u>			
						β			
					<u>2</u>	2	<u>2</u>		
							γ		

Σχήμα το οποίο μπορεί να απεικονιστεί συνοπτικά με τον ακόλουθο τρόπο:

+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-
		1	2	3	2	2	2	2	3	2	1	1	1
				α	γ	β	γ	γ	δ	γ	α	δ	α

Σημειωτέον ότι, ορίζοντας το δίκτυο των α , β , γ , δ , ο Lacan θέτει ότι το α συνδέει μια συμμετρία (τουτέστιν μια τριαδική ομάδα ρίψεων που εμπίπτει στην κατηγορία 1 ή 3) με μια άλλη συμμετρία, το β μια συμμετρία με μια ασυμμετρία (κατηγορία 2), το γ μια ασυμμετρία με μια άλλη ασυμμετρία, και το δ μια ασυμμετρία με μια συμμετρία (SLV, 48 / ΣΚΓ, 89).

γ / Ο πίνακας κατανομής ΑΔ

Έχοντας ορίσει συμβατικά τις διαφορετικές συνδέσεις τις οποίες καταγράφουν τα σύμβολα α , β , γ , δ , ο Lacan σημειώνει τα εξής:

Θα διαπιστώσουμε ότι, παρότι αυτή η σύμβαση αποκαθιστά μια αυστηρή ισότητα συνδυαστικών πιθανοτήτων [chances combinatoires] μεταξύ τεσσάρων συμβόλων, α , β , γ , δ [...], η νέα σύνταξη που διέπει τη διαδοχή των α , β , γ , δ καθορίζει δυνατότητες κατανομής [possibilités de répartition] απολύτως ασύμμετρες μεταξύ αφ' ενός των α και γ και αφ' ετέρου των β και δ . (SLV, 49 / ΣΚΓ, 89)

Είναι σημαντικό να αντιληφθούμε τι λέει ο Lacan από το σημείο αυτό και μετά και σε τι ακριβώς συνίστανται αυτές οι «απολύτως ασύμμετρες» δυνατότητες κατανομής μεταξύ των α , β , γ , δ . Αυτό που επισημαίνει ο Lacan είναι ότι, ενώ οποιοδήποτε από αυτά τα γράμματα μπορεί να διαδεχθεί *άμεσα* οποιοδήποτε από τα υπόλοιπα (όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε συμβουλευόμενοι τον «Αλφαβητικό πίνακα II»), δεν ισχύει το ίδιο και στην περίπτωση της *έμμεσης* διαδοχής, κατά την οποία προβάλλουν, όπως αποδεικνύεται, συγκεκριμένοι *περιορισμοί*. Και αυτό που απασχολεί τον Lacan είναι, κατ' αρχάς, ο περιορισμός που επιβάλλεται στον *τρίτο* όρο ή τον όρο του *τρίτου* χρόνου, ο οποίος υπάγεται, όπως γράφει, σε έναν «νόμο αποκλεισμού»:

Πράγματι, δοθέντος ότι οποιοσδήποτε από αυτούς τους όρους μπορεί να διαδεχθεί *άμεσα* οποιονδήποτε από τους υπόλοιπους και μπορεί επίσης να επέλθει κατά τον 4ο χρόνο υπολογιζόμενο με αφετηρία έναν εξ αυτών, αποδεικνύεται αντιθέτως ότι ο τρίτος χρόνος, δηλαδή ο χρόνος συγκρότησης του ζεύγους, υπάγεται σε ένα νόμο αποκλεισμού [loi d'exclusion] που ορίζει ότι με αφετηρία ένα α ή ένα δ μπορούμε να φθάσουμε μόνο σε ένα α ή ένα β

και ότι με αφετηρία ένα β ή ένα γ μπορούμε να φθάσουμε μόνο σε ένα γ ή ένα δ. (SLV, 49 / ΣΚΓ, 89-90)

Ας υποθέσουμε ότι έχουμε ως αφετηρία μας το γράμμα α, για παράδειγμα· σύμφωνα με τα παραπάνω, το επόμενο γράμμα μπορεί να είναι α, β, γ ή δ, αλλά φθάνουμε πάντα μόνο σε ένα α ή ένα β κατά τον τρίτο χρόνο. Για ποιο λόγο; Οι τέσσερις δυνατοί συνδυασμοί τύπου α (ήτοι 111, 123, 333, 321) τελειώνουν όλοι είτε σε 1 είτε σε 3. Καθώς ο τελευταίος αριθμός αυτών των τριάδων θα γίνει ο πρώτος αριθμός των τριάδων που συγκροτούνται κατά τον τρίτο χρόνο, και καθώς το α και το β είναι τα μόνα γράμματα που περιλαμβάνουν συνδυασμούς οι οποίοι αρχίζουν με το 1 και το 3, μόνο το α και το β μπορούν να επέλθουν κατά τον τρίτο χρόνο.

Καθ' υπόδειξη του Lacan, η όλη διαδικασία μπορεί να επαναληφθεί εάν, αντί του α, εκλάβουμε ως αφετηρία μας το γράμμα δ, καθώς όλοι οι συνδυασμοί τύπου δ καταλήγουν επίσης σε 1 ή 3.

Από την άλλη, όλοι οι συνδυασμοί τύπου β και γ *τελειώνουν* σε 2, και καθώς μόνον οι συνδυασμοί τύπου δ και γ *αρχίζουν* με 2, είναι οι μόνοι που μπορούν να επέλθουν κατά τον τρίτο χρόνο αν υπάρχει ένα β ή ένα γ στην αφετηρία.

Όλα αυτά διατυπώνονται με εμβληματικά λακωνικό τρόπο, συνοψιζόμενα στον ακόλουθο πίνακα, τον οποίο ο Lacan ονομάζει «Πίνακα κατανομής ΑΔ» (Répartitoire ΑΔ):

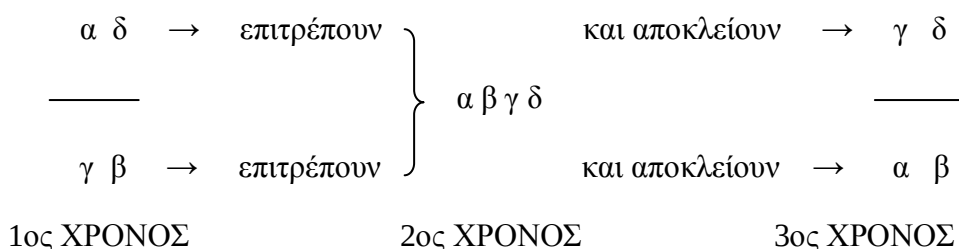
α, δ		α, β
—————	→ α, β, γ, δ →	—————
γ, β		γ, δ
1ος ΧΡΟΝΟΣ	2ος ΧΡΟΝΟΣ	3ος ΧΡΟΝΟΣ

στον οποίον τα συμβατά σύμβολα του 1ου και του 3ου χρόνου βρίσκονται σε αντιστοιχία επί της οριζόντιας γραμμής που διαιρεί τον πίνακα, ενώ η επιλογή τους είναι αδιάφορη κατά τον 2ο χρόνο. (SLV, 49 / ΣΚΓ, 90)

Τι διαβάζουμε στον λακανικό «Πίνακα κατανομής ΑΔ»; Βλέπουμε άνωθεν της οριζόντιας γραμμής που διαιρεί τον πίνακα ότι, στην περίπτωση του α και του δ, ανεξαρτήτως του γράμματος που μεσολαβεί κατά τον 2ο χρόνο, φθάνουμε μόνο σε

ένα α ή ένα β κατά τον 3ο χρόνο· και το κάτω μέρος της γραμμής δείχνει ότι, στην περίπτωση του γ και του β, όποιο γράμμα κι αν δοκιμάσουμε κατά τον 2ο χρόνο, μας αποφέρει ένα γ ή ένα δ κατά τον 3ο χρόνο.

Κάτι που μπορεί εναλλακτικά να γραφεί με την ακόλουθη μορφή, η οποία απεικονίζει πώς διατάσσονται οι αποκλεισμοί σε τρεις χρόνους:

Ο «Πίνακας κατανομής ΑΔ» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο τουλάχιστον λόγους:

α) μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη διάγνωση του Lacan αναφορικά με τον «προσανατολισμό» (orientation) της αλυσίδας (SLV, 49 / ΣΚΓ, 90-91): ότι δηλαδή ο «δεσμός» (liaison) μεταξύ των όρων της δεν είναι «αντιστρεπτός» (réversible) – θέτοντας ένα α ή ένα δ ως όρους του 3ου χρόνου, δεν μπορούμε να συναγάγουμε την παρουσία ενός α ή ενός β κατά τον 1ο χρόνο (παρατήρηση που ισχύει εξίσου για τους όρους της κάτω γραμμής)–, αλλά «αναδρομικός» (rétroactive) – εάν ορίσουμε ένα α ή ένα β ως όρους του 3ου χρόνου, μπορούμε να συναγάγουμε την παρουσία ενός α ή ενός δ κατά τον 1ο χρόνο·

β) ο εμφανιζόμενος εδώ δεσμός έχει, όπως γράφει ο Lacan, αξία ως «διαπλαστική βαθμίδα μιας πρωταρχικής υποκειμενικότητας [subjectivité primordiale]» (SLV, 49 / ΣΚΓ, 90), την οποία θα οριοθετήσει ως έννοια στη συνέχεια.

δ / Οι πίνακες Ω και Ο

Αν θέλουμε τώρα να προεκτείνουμε την ισχύ αυτού του νόμου που διέπει τη διαδοχή, και τους αποκλεισμούς, των α, β, γ, δ, δεν έχουμε παρά, με δεδομένο τον αναδρομικό προσανατολισμό της αλυσίδας, να εισαγάγουμε έναν *τέταρτο χρόνο*³⁷ κίνηση με την οποία μεταβαίνουμε στους δύο πίνακες (Ω και Ο) που απαντούν στη σελίδα 50 του

πρωτοτύπου (ΣΚΓ, 91), και οι οποίοι απεικονίζουν πώς διατάσσονται οι αποκλεισμοί σε τέσσερις χρόνους.

Ακολουθώντας τις σαφείς οδηγίες που δίνει στο τέταρτο σεμινάριο ο Lacan, εκλαμβάνουμε αυτόν τον τέταρτο χρόνο ως «σημείο τερματισμού» (point d'arrivée). Οποιοδήποτε από τα τέσσερα σύμβολα είναι δυνατόν να καταλάβει αυτήν τη θέση, αφού, όπως υποδεικνύει ο Lacan, «ο τέταρτος χρόνος έχει την ίδια λειτουργία με έναν δεύτερο χρόνο» (SIV, 235). Αν τώρα επιλέξουμε στη θέση αυτήν ένα από τα τέσσερα σύμβολα, θα διαπιστώσουμε ότι προκύπτουν ορισμένοι «αποκλεισμοί» (éliminations) κατά τον δεύτερο και τον τρίτο χρόνο. Πιο συγκεκριμένα:

Μπορούμε να αποδείξουμε ότι εάν ορίσουμε τον 1ο και τον 4ο όρο μιας σειράς, θα υπάρχει πάντα ένα γράμμα η δυνατότητα του οποίου θα είναι αποκλεισμένη [exclue] από τους δύο ενδιάμεσους όρους και ότι υπάρχουν δύο άλλα γράμματα εκ των οποίων το ένα θα είναι πάντα αποκλεισμένο από τον πρώτο εκ των ενδιάμεσων όρων και το άλλο από τον δεύτερο. Αυτά τα γράμματα κατανέμονται στους δύο πίνακες Ω και Ο. (SLV, 49-50 / ΣΚΓ, 91)

Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, τον επονομαζόμενο «Πίνακα Ο» (Tableau O), κάπως εμπλουτισμένο για λόγους ευκρίνειας:³⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ Ο

Χρόνοι:			1	2	3	4				
Αριθμητική γραμμή:	2	1	1	1	1	2				Αλφαβητικές γραμμές:
			δ	α	α	β	γ	γ	δ	1
				γ				α		2
				β	δ		δ	β		3

Προσοχή: ο Lacan δεν ισχυρίζεται ότι ο μόνος τρόπος για να μεταβούμε από το δ του 1ου χρόνου στο β κατά τον 4ο χρόνο είναι να παρεμβάλουμε δύο α ανάμεσά τους. Υπάρχουν στην πραγματικότητα διάφοροι τρόποι για να μεταβούμε από το δ στο β· το θέμα είναι ότι *κανείς* εξ *αυτών* δεν περιλαμβάνει το γράμμα γ (βλ. αλφαβητική γραμμή 2), γεγονός που μπορούμε να εξακριβώσουμε δοκιμάζοντας όλους τους δυνατούς συνδυασμούς (έργο τουλάχιστον κοπιώδες), ή απλώς παρατηρώντας ότι,

καθώς όλα τα δ τελειώνουν είτε σε 1 είτε σε 3, η δυνατότητα ενός γ είναι αποκλεισμένη κατά τον 3ο χρόνο (όπως είδαμε παραπάνω, στον «Πίνακα κατανομής ΑΔ», μόνο το α και το β μπορούν να διαδεχτούν το δ κατά τον 3ο χρόνο), καθώς και ότι ένα γ κατά τον 2ο χρόνο θα σήμαινε αυτόματα ότι η τριάδα που συγκροτείται κατά τον 4ο χρόνο θα άρχιζε με ένα 2, ενώ κανένα β δεν αρχίζει με ένα 2.

Η αλφαβητική γραμμή 3 του «Πίνακα Ο» δείχνει ότι, αν αποπειραθούμε να θέσουμε ένα β κατά τον 2ο χρόνο, δεν φθάνουμε ποτέ σε ένα β κατά τον 4ο χρόνο (διότι ένα β θέτει ένα 2 στην αρχή της τριάδας που συγκροτείται κατά τον 4ο χρόνο, και κανένα β δεν αρχίζει με ένα 2)· καθώς και ότι, αν είμαστε τόσο παράτολμοι ώστε να θέσουμε ένα δ κατά τον 3ο χρόνο, προσκρούουμε στη δυσκολία την οποία ήδη απεικονίζει ο «Πίνακας κατανομής ΑΔ»: ένα δ δεν μπορεί ποτέ να επέλθει κατά τον 3ο χρόνο αν υπάρχει ένα δ κατά τον 1ο χρόνο.

Τα γ , β και δ αντιπροσωπεύουν λοιπόν τους αποκλεισμένους όρους για τη σειρά δααβ· τα υπόλοιπα γράμματα (α , δ και β), στις αλφαβητικές γραμμές 2 και 3, αντιπροσωπεύουν τους αποκλεισμένους όρους για τη σειρά βγγδ, η οποία λειτουργεί όπως ακριβώς και η σειρά δααβ στα αριστερά της.

1.7. Τυχαιοί; Δε νομίζω, ή Ο θρίαμβος της σύνταξης

Ανακεφαλαιώνοντας, κύριο μέλημα του Lacan στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου» είναι να κατασκευάσει ένα συμβολικό σύστημα το οποίο, κατ' αρχάς, συνεπιφέρει μια *σύνταξη* —ή έναν *νόμο*— που διέπει τη διαδοχή των όρων του συστήματος, επιτρέποντας ορισμένους συνδυασμούς και απαγορεύοντας ή αποκλείοντας άλλους. Όπως είδαμε, η συγκρότηση του συστήματος αυτού συντελείται σε δύο χρόνους, συμβαδίζει, θα λέγαμε, με έναν διπλό *μεταγραμματισμό*: σε έναν πρώτο χρόνο, η εισαγωγή του αριθμητικού δικτύου 1, 2, 3 (πρώτος μεταγραμματισμός) αρκεί για να αναδυθούν, μέσα στη νέα σειρά που συγκροτούν αυτοί οι τρεις όροι, *δυνατότητες και αδυνατότητες διαδοχής*, με άλλα λόγια για να έρθει στο φως ένας *νόμος διαδοχής* ο οποίος αποκλείει, ως αδύνατες, τις άμεσες μεταβάσεις από το 1 στο 3 και από το 3

στο 1^ο σε έναν δεύτερο χρόνο, επιθέτοντας το τετραγράμματο αλφαβητικό δίκτυο α, β, γ, δ (δεύτερος μεταγραμματισμός), αυτός ο νόμος –διαδοχής και αποκλεισμού συνάμα– αυξάνει σε ισχύ και βλέπουμε να ανατέλλει, σύμφωνα με τη χαρακτηριστική διατύπωση του Lacan, ο «θρίαμβος της σύνταξης» (SLV, 50 / ΣΚΓ, 93).

Αυτό που θα πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι, ως τέτοια, η παραγόμενη σύνταξη δεν ενυπάρχει στην επονομαζόμενη «προϋπάρχουσα πραγματικότητα»: η ανάδυση του νόμου μπορεί επομένως να θεωρηθεί ότι συμπίπτει με την απαρχή του υπό συγκρότηση συμβολικού συστήματος, το οποίο κωδικοποιεί συμβολικά το «πραγματικό γεγονός» που βρίσκεται στην αφετηρία του.³⁹ Στο τέταρτο σεμινάριο ο Lacan θα το διατυπώσει αυτό με ιδιαίτερη σαφήνεια, αποκαλύπτοντας ότι το μαθηματικό παράδειγμά του είναι έτσι κατασκευασμένο ώστε να

δείχνει ότι, ακόμη και με τη στοιχειωδέστερη ανάδυση του σημαίνοντος, αναδύεται ο νόμος, ανεξάρτητα από κάθε πραγματικό στοιχείο. Αυτό διόλου δεν σημαίνει ότι τιθασεύεται το τυχαίο [le hasard], αλλά ότι ο νόμος προκύπτει μαζί με το σημαίνον, κατά τρόπο εσωτερικό, ανεξάρτητο από κάθε εμπειρία. Ιδού τι είναι φτιαγμένη για να αποδείξει αυτή η εικονολογία [spéculation] περί των α, β, γ, δ. (SIV, 236-237)

Ομοίως, στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»:

[Δ]εν έχουμε την αξίωση, μέσω των γραμμμάτων μας α, β, γ, δ, να εξαγάγουμε από το πραγματικό [réel] κάτι περισσότερο απ’ ό,τι έχουμε υποθέσει ως συστατικό δεδομένο του, δηλαδή εν προκειμένω τίποτα [rien], αλλά μόνο να αποδείξουμε ότι προσκομίζουν σ’ αυτό μια σύνταξη [syntaxe] μόνο και μόνο επειδή ήδη, αυτό το πραγματικό, το μετατρέπουν σε τυχαίο [hasard]. (SLV, 43 / ΣΚΓ, 78)

Το παραπάνω απόσπασμα αξιοί την προσοχή μας, μεταξύ άλλων γιατί περιέχει μιαν άκρως ενδιαφέρουσα ένδειξη. Ας εστιάσουμε στη φράση του Lacan ότι τα α, β, γ, δ «μετατρέπουν [το πραγματικό] σε τυχαίο»: δεν αφήνει άραγε να εννοηθεί ότι το πραγματικό δεν ταυτίζεται με το τυχαίο, το οποίο ωστόσο θα υποθέταμε ότι βρίσκεται εγκατεστημένο στην καρδιά του πραγματικού; Για να αποκαλύψουμε το μυστικό της φράσης αυτής, αρκεί να ανασκοπήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Lacan

συναρμολογεί τη συμβολική του μηχανή, να θυμηθούμε κοινώς τι «βάζει» στη μηχανή του μοντάροντάς την.

Ο Lacan προϋποθέτει λοιπόν ότι το λεγόμενο «πραγματικό» γεγονός –η διαδοχή ρίψεων ενός νομίσματος– είναι *τυχαίο*: όπως σημειώνει, η «πραγματικότητά» (réalité) τους «συμπίπτει με μια ανστηρά “τυχαία” [“au hasard”] κατανομή» (SLV, 47 / ΣΚΓ, 86): όπερ μεθερμηνευόμενο εστί, προϋποθέτει ότι το νόμισμα είναι «δίκαιο» ή «αμερόληπτο», κατά το κοινώς λεγόμενο δεν είναι «πειραγμένο». Τι σημαίνει όμως αυτό με τη σειρά του; Σημαίνει γενικά ότι, με ένα τέτοιο νόμισμα, οι πιθανότητες να έρθει «κορόνα» είναι όσες ακριβώς και οι πιθανότητες να έρθει «γράμματα». Πώς καθορίζεται αυτό; Ρίχνοντάς το ξανά και ξανά, και μετρώντας τον αριθμό των φορών που εμφανίζεται κάθε αποτέλεσμα (ένα «δίκαιο» νόμισμα θα ήταν αυτό με το οποίο, μετά από 1000 διαδοχικές ρίψεις για παράδειγμα, θα έρχονταν ιδανικά 500 φορές «κορόνα» και 500 φορές «γράμματα»⁴⁰). Άρα αυτό που καθορίζει κατά πόσον το εν λόγω γεγονός θεωρείται *τυχαίο* ή όχι, είναι *ένα ήδη υπάρχον συμβολικό σύστημα*: ο χαρακτηρισμός «τυχαίο» αποδίδεται μόνο μέσω και κατόπιν της χρήσης ενός συμβολικού συστήματος, το οποίο εμφανίζεται εδώ να δανείζεται τους όρους του από τις στοιχειώδεις αρχές της *θεωρίας των πιθανοτήτων*. Επομένως, τίποτα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «τυχαίο» πριν περάσει επιτυχώς τη δοκιμασία στην οποία το υποβάλλει ένα ορισμένο συμβολικό σύστημα: και στην προκειμένη περίπτωση, το «τυχαίο» δεν είναι παρά η υλοποίηση κάποιου πράγματος το οποίο υπακούει απλώς στη σύλληψή μας του νόμου των πιθανοτήτων.⁴¹ Όλη αυτή την προβληματική, μπορούμε να τη βρούμε υποδειγματικά συμπυκνωμένη στην ακόλουθη παράγραφο του «Σεμιναρίου»:

[Ο]ι νόμοι [του τυχαίου] είναι ακριβώς οι νόμοι του συμβολικού καθορισμού. Γιατί είναι σαφές ότι είναι προγενέστεροι κάθε πραγματικής διαπίστωσης του τυχαίου, όπως πιστοποιείται από το γεγονός ότι με βάση ακριβώς την υπακοή του σ' αυτούς τους νόμους ένα αντικείμενο κρίνεται κατάλληλο ή μη προς χρήση προκειμένου να επιτύχουμε μια σειρά, πάντα συμβολική σ' αυτή την περίπτωση, από τυχαίες ρίψεις: προκειμένου, φέρ' ειπείν, να χαρακτηρίσουμε κατάλληλο γι' αυτήν τη λειτουργία ένα νόμισμα ή αυτό το αντικείμενο που τόσο εύστοχα αποκαλείται ζάρι [dé]. (SLV, 60 / ΣΚΓ, 112)

Κατά συνέπεια, η επονομαζόμενη «πραγματικότητα» στην αφετηρία του λακανικού πειραματισμού –όπως άλλωστε και κάθε «πραγματικότητα»– αποδεικνύεται ότι *είναι ήδη συμβολικά καθορισμένη*. Συγκροτείται ή ερμηνεύεται αναδρομικά ως «τυχαία» δυνάμει του σημαίνοντος (τουτέστιν δυνάμει των όρων –των διακρίσεων, των αντιθέσεων, των μεταφορών– που χρησιμοποιούμε για να την περιγράψουμε). Έτσι, ό,τι ο Lacan ονομάζει «συμβολικό καθορισμό» δεν αντιτίθεται στο «τυχαίο»: είναι αυτό που αναδύεται ως *σύνταξη* του τυχαίου, *ήδη συμβολικά καθορισμένου*. Αυτό που ονομάζουμε «τυχαία» διαδοχή ρίψεων είναι ήδη, στην πραγματικότητα, μια διαδοχή *συμβολικά προσδιορισμένων συμβάντων*· με άλλα λόγια, είναι ήδη μια *ερμηνεία*, όχι ένα δεδομένο: δεν αποτελεί ιδιότητα ή υλική εκδήλωση της ουσίας του ίδιου του πραγματικού αλλά *μεταφορά* του παρατηρητή, όρο μιας *διάκρισης*⁴² μέσω της οποίας το, κατά τα άλλα απροσπέλαστο για τη γνώση, πραγματικό καθίσταται αντικείμενο γνώσης και παρατήρησης.

Αναφέρομαι στην εξυπονοούμενη διάκριση μεταξύ τυχειότητας και κανονικότητας, ή τάξης και αταξίας· αυτήν επικυρώνει σαφώς το λακανικό μαθηματικό μοντέλο, το οποίο δείχνει πώς, με αφετηρία μια τελείως τυχαία σειρά δύο συμβόλων (+, -), μια σύνταξη διεπόμενη από κανονικότητες αναδύεται από την απλή εφαρμογή ενός συνδυαστικού νόμου στην ακολουθία.⁴³ Η διάκριση αυτή δεν έχει κανένα νόημα στο επίπεδο του πραγματικού, το οποίο είναι αδόμητο, απροσδιόριστο, ασημάδευτο, αδιαφοροποίητο: «απολύτως αρραγές», όπως έλεγε ο Lacan (*SII*, 122)· στοιχειοθετείται στο επίπεδο του συμβολικού, από το οποίο και αντλεί, όπως και κάθε διάκριση, το νόημά της:

Αυτό που σας διδάσκω όσον αφορά στη σύγκλιση του Freud με ό,τι μπορούμε να ονομάσουμε φιλοσοφία της επιστήμης, είναι ότι, αυτό το πραγματικό, δεν έχουμε κανένα άλλο μέσο να το συλλάβουμε –σε όλα τα επίπεδα, και όχι μόνο στο επίπεδο της γνώσης– παρά με τη μεσολάβηση του συμβολικού. (*SII*, 122)⁴⁴

I.8. Μνήμες της ψυχανάλυσης

Το πιο σημαντικό όμως γνώρισμα του λακανικού συμβολικού συστήματος είναι η *μνημική λειτουργία* που ενέχει και που εκδηλώνεται σε συνάφεια με τη συντακτική. Όπως είδαμε, η αριθμητική αλυσίδα τρόπον τινά *εγγράφει* τους αριθμούς, τους *καταμετρά* και τους *υπολογίζει*:

Στη σειρά των συμβόλων (1), (2), (3), για παράδειγμα, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι καθ' όν χρόνο διαρκεί μια ομοιόμορφη διαδοχή από (2) που άρχισε μετά από ένα (1), η σειρά *θα θυμάται* [*se souviendra*: ο Lacan υπογραμμίζει] την άρτια [pair] ή περιττή [impair] τάξη καθενός εξ αυτών των (2), αφού από τούτη την τάξη εξαρτάται εάν αυτή η ακολουθία δεν θα μπορέσει να διακοπεί παρά με ένα (1) μετά από έναν άρτιο αριθμό από (2), ή με ένα (3) μετά από έναν περιττό αριθμό.

Συνεπώς, από την πρώτη σύνθεση του πρωταρχικού συμβόλου με τον εαυτό του –και θα δείξουμε ότι δεν την προτείναμε αυθαίρετα ως τέτοια– μια δομή, πλήρως διάφανη προς το παρόν ως προς τα δεδομένα της, φέρνει στο φως τον ουσιώδη δεσμό της μνήμης [mémoire] με το νόμο. (SLV, 48 / ΣΚΓ, 88)

Αυτού του τύπου η καταμέτρηση ή εγγραφή συνιστά ένα είδος *μνήμης*, ουσιωδώς συνδεδεμένης, όπως απερίφραστα δηλώνεται στο παραπάνω χωρίο, με τον συντακτικό νόμο, τον νόμο του συμβολικού καθορισμού. Θα πρέπει να σταθούμε σε αυτό το ιδιότυπο είδος μνήμης που επικαλείται ο Lacan για μια σειρά από λόγους:

α) πρώτον και κύριον, διότι αυτό που διακυβεύεται εν προκειμένω είναι ούτε λίγο ούτε πολύ η ίδια η «σύλληψη της μνήμης την οποία συνεπάγεται το [φροϋδικό] “ασυνείδητο”» (SLV, 45 / ΣΚΓ, 83).

β) δεύτερον, διότι είναι το μόνο που «επιτρέπει να αποσπάσουμε από τα διφορούμενά της τη θεωρία και την πρακτική του ελεύθερου συνειρμού [association libre] στην ψυχανάλυση» (SLV, 52 / ΣΚΓ, 95). Όπως σχολιάζει δηκτικά ο Lacan, «άλλο πράγμα είναι να συσχετίσουμε τον βασικό μηχανισμό του [ελεύθερου συνειρμού] με τον συμβολικό καθορισμό και τους νόμους του, και τελείως άλλο πράγμα να τον συσχετίσουμε με τις Σχολαστικές

προϋποθέσεις μιας φαντασιακής αδράνειας οι οποίες τη στηρίζουν στον συνειρμισμό, φιλοσοφικό ή ψευδο-φιλοσοφικό, πριν αυτοανακηρυχτεί πειραματικός» (SLV, 52 / ΣΚΓ, 95).

γ) τρίτον, διότι φωτίζει έμμεσα το ίδιο το «οντολογικό» καθεστώς της τάξης του συμβολικού, καθώς και τον ρόλο της μέσα στη λακανική τοπολογική τριάδα.

α / Η ψυχαναλυτική μνήμη: μια μετα-βιολογική μνήμη

Για την προσπέλαση της λακανικής σύλληψης της μνήμης απαιτείται κατ' αρχάς η υπόδειξη της βασικής διάκρισης επί της οποίας θεμελιώνεται. Η ιδιαιτερότητά της συνίσταται στο γεγονός ότι στοιχειοθετείται, σε αντιδιαστολή με τη «βιολογική» μνήμη, ως μια μνήμη μετα-βιολογική, υπαγόμενη στη δικαιοδοσία του συμβόλου και της συνδυαστικής του. Στη «βιολογική» λοιπόν μνήμη ο Lacan αντιπαραθέτει μια «συμβολική μνήμη» (*mémoire symbolique*· *SII*, 219) ή μian «εσωτερική στο σύμβολο μνήμη» (*mémoire interne au symbole*· *SII*, 228). Τα χωρία που τεκμηριώνουν την εν λόγω διάκριση είναι πολυάριθμα και υπερβαίνουν τα όρια του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”». Για παράδειγμα, διαβάζουμε στο τρίτο σεμινάριο:

[H] φροϋδική εμπειρία δείχνει ότι η μνήμη που ενδιαφέρει την ψυχανάλυση είναι απολύτως διακριτή από αυτό για το οποίο μιλούν οι ψυχολόγοι όταν μας δείχνουν τον μηχανισμό της στο έμψυχο ον, παραδομένο στο πείραμα.

Θα σας δείξω παραστατικά τι εννοώ.

Το χταπόδι. Δεν υπάρχει πιο ωραίο ζώο. Έπαιξε πολύ βασικό ρόλο στους μεσογειακούς πολιτισμούς. Σήμερα, το ψαρεύουμε πολύ εύκολα, το βάζουμε σ' ένα βαζάκι, εισάγουμε ηλεκτρόδια, και παρατηρούμε. Το χταπόδι απλώνει τα μέλη του, και αστραπιαία τα τραβάει. Και πολύ γρήγορα αντιλαμβανόμαστε ότι φυλάγεται από τα ηλεκτρόδιά μας. Τότε το ανατέμνουμε, και ανακαλύπτουμε μέσα σε ό,τι εκτελεί χρέη εγκεφάλου ένα νεύρο σημαντικό, όχι μόνο ως προς την όψη, αλλά σημαντικό ως προς τη διάμετρο των νευρώνων όπως φαίνονται στο μικροσκόπιο. Το νεύρο αυτό του χρησιμεύει για μνήμη, δηλαδή αν το κόψουμε στο ζωντανό χταπόδι, τότε

η αντίληψη της εμπειρίας δεν πάει τόσο καλά, προκαλούμε μια αλλοίωση στις εγγραφές [enregistrements] της μνήμης, γι' αυτό και πιστεύουμε ότι είναι η έδρα της μνήμης του. Και λέγεται σήμερα πως η μνήμη του χταποδιού λειτουργεί ίσως σαν μια μικρή μηχανή [machine], δηλαδή ότι είναι κάτι που λειτουργεί ανακυκλικά.

Εδώ δεν καταγίνομαι με το να σας διαχωρίσω τον άνθρωπο από το ζώο, διότι αυτό που σας διδάσκω είναι ότι, και στον άνθρωπο, η μνήμη είναι κάτι που λειτουργεί ανακυκλικά. Μόνο που στοιχειοθετείται από μηνύματα, είναι μια διαδοχή από μικρά πρόσημα συν και πλην, που χώνονται το ένα πίσω από το άλλο, και που γυρίζουν όπως αναβοσβήνουν τα ηλεκτρικά φωτάκια στην πλατεία της Όπερας.

Η ανθρώπινη μνήμη είναι αυτό. Μόνο που η πρωτογενής διαδικασία, η αρχή της ευχαρίστησης, είναι κάτι που σημαίνει ότι η ψυχαναλυτική μνήμη για την οποία μιλάει ο Freud είναι, αντίθετα από τη μνήμη του χταποδιού, κάτι το εντελώς απροσπέλαστο από την εμπειρία. Διαφορετικά, τι θα σήμαινε το ότι οι επιθυμίες στο ασυνείδητο δεν σβήνουν ποτέ, διότι εξ ορισμού για όσες σβήνουν δεν ξαναμιλάμε; Υπάρχουν μερικές που δεν σβήνουν ποτέ, που συνεχίζουν να κυκλοφορούν [circuler] μέσα στη μνήμη, και συντελούν ώστε, στο όνομα της αρχής της ευχαρίστησης, το ανθρώπινο ον να ξαναρχίζει επ' αόριστον τις ίδιες επώδυνες εμπειρίες, στις περιπτώσεις όπου τα πράγματα διασυνδέθηκαν μέσα στη μνήμη με τέτοιο τρόπο που να επιμένουν [persistent] στο ασυνείδητο. (SIII, 173 / ΣIII, 176-177· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Ομοίως, στο τέταρτο σεμινάριο:

[Η ανθρώπινη μνήμη], καθ' όσον ενέχει πάντα στο υφάδι της κάποια σημαίνοντα στοιχεία, αποδεικνύεται θεμελιωδώς δομημένη κατά τρόπο διαφορετικό από τη ζωτική μνήμη, κάθε σύλληψη της οποίας βασίζεται στην επιμονή [persistance] ή την εξάλειψη μιας εντύπωσης. Μόλις εισάγουμε το σημαίνον στο πραγματικό –και εισάγεται από τη στιγμή που απλώς μιλάμε, ή [...] από τη στιγμή που απλώς μετράμε–, αυτό που συλλαμβάνουμε στην τάξη της μνήμης δομείται κατά τρόπο θεμελιωδώς διαφορετικό σε σχέση με οτιδήποτε μπορεί να συντελεί στο να συλλάβουμε μια θεωρία της μνήμης θεμελιωμένη απλούστατα στο θέμα της ζωτικής ιδιότητας. (SIV, 234)

β / Μνημική εγγραφή, μνημική ανάκληση

Ενώ όμως είναι εύκολο να υποδειχθεί η διάκριση επί της οποίας θεμελιώνεται η λακανική σύλληψη της μνήμης και η οποία αντιπαραθέτει στη «βιολογική» ή «ζώσα» μνήμη μια μνήμη συμβολικά στοιχειοθετημένη, τα πράγματα περιπλέκονται όταν γίνεται αντιληπτό ότι για την κατονομασία της τελευταίας ο Lacan προορίζει δύο διαφορετικούς όρους των οποίων η εννοιολογική διάκριση δεν είναι εξίσου εύκολη. Και τούτο διότι, στεγάζοντας συναφείς σημασίες, δίνουν την εντύπωση ότι είναι πλήρως ισοδύναμοι. Αναφέρομαι στις έννοιες της *mémoration* και της *remémoration*, οι οποίες στην ελληνική μετάφραση του «Σεμιναρίου» αποδίδονται ως «μνημική εγγραφή» και «μνημική ανάκληση» αντιστοίχως (SLV, 42, 46, 56 / ΣΚΓ, 76, 84, 103). Δύο αντιπροσωπευτικά χωρία μαρτυρούν τη δυσκολία:

[H] μνημική εγγραφή [*mémoration*] που προσιδιάζει στο ασυνείδητο –το φρουδικό, εννοείται– δεν είναι της ίδιας τάξεως με το καθεστώς που υποθέτουμε στη μνήμη [*mémoire*], νοούμενη ως ιδιότητα του ζώντος.

Για να διευκρινίσουμε τι συνεπάγεται αυτή η αρνητική αναφορά, θα πούμε πως οτιδήποτε επινόησε κανείς για να εξηγήσει αυτό το αποτέλεσμα της ζώσας ύλης δεν γίνεται πιο αποδεκτό από εμάς υπό το κράτος της παραίτησης που αφήνει να διαφανεί.

Ενώ είναι ολοφάνερο ότι αποφεύγοντας αυτή την καθυπόταξη, μπορούμε να βρούμε, στις διατεταγμένες αλυσίδες μιας τυπικής γλώσσας, όλες τις όψεις μιας μνημικής εγγραφής: ειδικότερα εκείνης την οποία απαιτεί η ανακάλυψη του Φρόυντ (SLV, 42 / ΣΚΓ, 76)

και:

Δεν πρέπει να συγχέουμε την *ιστορία* [ο Lacan υπογραμμίζει] όπου εγγράφεται το ασυνείδητο υποκείμενο, με τη *μνήμη* του [ο Lacan υπογραμμίζει] – λέξη που τη συγκεχυμένη χρήση της δεν θα είμαι ο πρώτος που σας την επισημαίνει. Αντιθέτως, είναι σημαντικό [...] να κάνουμε έναν ξεκάθαρο διαχωρισμό ανάμεσα στη μνήμη και τη *μνημική ανάκληση* [*remémoration*: ο Lacan υπογραμμίζει], που είναι της ίδιας τάξεως με την ιστορία.

Συνέβη να μιλήσουν για τη μνήμη για να διακρίνουν τον ζωντανό οργανισμό ως τέτοιο. Λέγεται έτσι ότι μια ζώσα ύλη, μετά από μια ορισμένη εμπειρία, συμβαίνει να υφίσταται μια τέτοια μεταμόρφωση ώστε δεν θα αντιδράσει στην ίδια εμπειρία με τον ίδιο τρόπο όπως πριν. Αυτό παραμένει άκρως διφορούμενο – τι σημαίνει αντιδρώ διαφορετικά; Μέσα σε ποια όρια; Το να μην αντιδρώ πια καθόλου, δεν είναι άραγε ένα επιτέλεσμα της μνήμης; Η εμπειρία του θανάτου, οριστικά εγγεγραμμένη, είναι μια μνήμη; Το να ξαναβρώ την ισορροπία μέσα στα όρια μιας ορισμένης ομοιόστασης, είναι μια μνήμη; Εν πάση περιπτώσει, δεν υπάρχει κανένας λόγος να ταυτίζουμε τη μνήμη αυτήν, προσδιορίσιμη ιδιότητα της ζώσας ύλης, με τη μνημική ανάκληση, ομαδοποίηση και διαδοχή συμβολικά προσδιορισμένων [symboliquement définis] συμβάντων, καθαρό σύμβολο [pur symbole] που γεννά με τη σειρά του μια διαδοχή. (SII, 218)

Όπως προκύπτει σαφώς από τα παραπάνω, τόσο η *mémoration* όσο και η *remémoration* αντιστοιχούν σε συμβολικά φαινόμενα, κατονομάζοντας την ιδιότητα, συμβολικά στοιχειοθετημένη μνήμη· αντιπαρατίθενται λοιπόν αμφοτέρως στη *mémoire*, η οποία δηλώνει τη «ζώσα μνήμη», την προσαρμοστική συμπεριφορά και την «προσδιορίσιμη ιδιότητα της ζώσας ύλης», τη μνήμη ως «ιδιότητα του ζώντος» – και σε αυτό έγκειται η σημασιολογική τους συνάφεια. Απομένει τώρα να τεκμηριώσουμε την πράγματι λεπτή διαφορά τους, καθότι οι δύο όροι, καίτοι συσχετικοί και συνώνυμοι, δεν είναι ταυτόσημοι.

Από τις ευάριθμες ερμηνευτικές προτάσεις που έχουν διατυπωθεί, τείνω να συμφωνήσω με αυτήν του Δημήτρι Βεργέτη,⁴⁵ ο οποίος θεωρεί ότι με τον όρο *mémoration* ο Lacan δηλώνει την προκαταρκτική εργασία συμβολισμού των καταγραφόμενων δεδομένων, την οποία προϋποθέτει η είσοδός τους στο δίκτυο της *remémoration*. Ο Βεργέτης εστιάζει στο παραπάνω χωρίο από το δεύτερο σεμινάριο, και συγκεκριμένα στην ένδειξη περί «συμβολικά προσδιορισμένων συμβάντων», των οποίων η «ομαδοποίηση και διαδοχή» διαμορφώνει, κατά τον Lacan, τη λειτουργία της *remémoration*. Σύμφωνα με τον Βεργέτη, η φράση του Lacan αφήνει να εννοηθεί ότι τα εν λόγω συμβάντα επιδέχονται ομαδοποίηση αφού πρώτα «προσδιοριστούν» συμβολικά. Η *remémoration* δεν ανα-καλεί δεδομένα αλλά συμβολικά επανα-προσδιορισμένα στοιχεία. Κατά συνέπεια, η *mémoration* υποδηλώνει την

«προεισαγωγική εργασία απονομής συμβολικής ταυτότητας στα δεδομένα, υπό την οποία αυτά μπορούν να εισαχθούν στο μνημικό δίκτυο ανάκλησης».⁴⁶ Σε τι συνίσταται επακριβώς αυτή η εργασία συμβολισμού, το δείξαμε παραστατικά εκθέτοντας το λακανικό πειραματικό πρότυπό της – το παιχνίδι «κορόνα-γράμματα»: έστω μια τυχαία σειρά με τα ανεξάρτητα αποτελέσματα της ρίψης ενός νομίσματος· η *mémoration* αντιστοιχεί στη φάση της απλής συνδυαστικής καταγραφής τους με τη χρήση των συμβόλων (+) και (-). Η συμβατική ομαδοποίηση των στοιχείων της προκύπτουσας ακολουθίας συμβόλων σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη διάσταση της «μνημικής εγγραφής» στη διάσταση της «μνημικής ανάκλησης» (τουτέστιν, βάσει του λακανικού μοντέλου, στο δίκτυο αρχικά των 1, 2, 3 και κατόπιν των α, β, γ, δ).

γ / Ο (αν)ελεύθερος συνειρμός και ο ακατάστρεπτος χαρακτήρας της επιθυμίας

Μόλις λοιπόν το σύμβολο, που κωδικοποιεί το πραγματικό, αρχίζει να συνδυάζεται με το σύμβολο –ό,τι ο Lacan ονομάζει «πρώτη σύνθεση του πρωταρχικού συμβόλου [symbole primordial] με τον εαυτό του» (SLV, 48 / ΣΚΙ, 88)–, το τυχαίο, ως συμβολικά διαπιστωμένος εκπρόσωπος του πραγματικού, συμβαίνει να απορροφάται μέσα στη συνδυαστική των δευτερογενών, παράγωγων συμβολικών αλυσίδων, προικισμένων με συντακτικούς καταναγκασμούς και υπαγόμενων σε αλγοριθμικές κανονικότητες: είναι η στιγμή της ανάδυσης του «νόμου» που ρυθμίζει τις επαναλήψεις και διέπει τον κατ' ευφημισμόν «ελεύθερο συνειρμό», ο οποίος, σύμφωνα με τη διατύπωση του Jacques-Alain Miller, αποδεικνύεται ως εκ τούτου «εξολοκλήρου συμβατός με τον πλέον αυστηρό συμβολικό καθορισμό».⁴⁷

Έτσι, όπως γράφει ο Βεργέτης, η «μνημική ανάκληση», ως λακανική έννοια, «λειτουργεί ως φορέας αναβάθμισης του φροϊδικού ελεύθερου συνειρμού σε τοπική της σημαίνουσας επανάληψης και υπαγωγής του στις αλγοριθμικές κανονικότητες» της συνδυαστικής του συμβόλου.⁴⁸ Η ακολουθία και η επανάληψη των δεδομένων της μνήμης στον –όχι και τόσο– ελεύθερο συνειρμό, στο πλαίσιο της μεταβίβασης, έχει αλγοριθμική δομή που θα παραβιάζαμε θύρες ανοιχτές αν επισημαίναμε ότι παραπέμπει στους αλγόριθμους της πληροφορικής και ότι, συνεπώς, η ψυχαναλυτική μνήμη ή η «μνήμη που ενδιαφέρει την ψυχανάλυση» αποδεικνύεται όχι απλώς

ανεξάρτητη από τη «βιολογική» ή «ζώσα» μνήμη αλλά πολλώ μάλλον συγκρίσιμη με την «τεχνητή μνήμη» των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Και τούτο διότι οι θύρες έχουν παραβιαστεί εδώ και μισό και πλέον αιώνα από τον ίδιο τον Lacan, ο οποίος έγραφε στη «Βαθμίδα του γράμματος»:

Αυτή η αλυσίδα που *επιμένει* [ο Lacan υπογραμμίζει] να αναπαράγεται μέσα στη μεταβίβαση [...], κείται μέσα σε μια μνήμη συγκρίσιμη με αυτό που αποκαλούμε με το ίδιο όνομα μέσα στις σύγχρονες σκεπτόμενες μηχανές μας [machines-à-penser] (θεμελιωμένες σε μιαν ηλεκτρονική πραγμάτωση της σημαίνουσας σύνθεσης). (É, 518)

Αναπάντεχα «καθαρό κείμενο» (Klartext), όπως θα έλεγε ο Kittler, για τα δεδομένα του 1957, που θα εύφραине το δίχως άλλο την καρδιά κάθε θιασώτη της διασύνδεσης ψυχανάλυσης και μιντιο-τεχνολογίας.

«[M]όνο η ψυχανάλυση επιτρέπει να διαφοροποιήσουμε, μέσα στη μνήμη, τη λειτουργία της μνημικής ανάκλησης», αποφαινόταν στο ίδιο κείμενο ο Lacan (É, 519): διαφοροποίηση θεμελιωμένη ακριβώς σε αυτό που την προσδιορίζει: τη συμβολική στοιχειοθέτηση της, «[ρ]ιζωμένης στο σημαίνον» (É, 519), μνημικής ανάκλησης. Και αυτή η θέση περί μιας συμβολικά συγκροτημένης μνήμης είναι, κατά τον Lacan, η μόνη που επιτρέπει να συλλάβουμε τον παράδοξο ισχυρισμό του Freud σχετικά με τον «ακατάστρεπτο χαρακτήρα» (indestructibilité) της ασυνείδητης επιθυμίας: «ακατάστρεπτης» καθότι σφραγισμένης από το σημαίνον, μέσα από την επανάληψη και την «εν-ιστάμενη εμμονή» (insistance) του οποίου μπορεί και η ίδια να εν-ίσταται και να εμμένει:

[Ο]ι δεσμοί αυτής της τάξης [του συμβολικού] είναι, σε σχέση με ό,τι ο Φρόντ παράγει για τον ακατάστρεπτο χαρακτήρα όσων διαφυλάσσονται στο ασυνείδητο, οι μόνοι για τους οποίους μπορεί να διατυπωθεί *η υποψία ότι επαρκούν για τη διασφάλισή τους* [ο Lacan υπογραμμίζει]. (SLV, 42 / ΣΚΓ, 77)

Ομοίως:

Στην πραγματικότητα μόνο τα παραδείγματα διατήρησης, απροσδιόριστης μέσα στην άρση τους, των απαιτήσεων της συμβολικής αλυσίδας [...],

επιτρέπουν να συλλάβουμε πού έγκειται η ασυνείδητη επιθυμία με την ακατάστρεπτη επιμονή της, η οποία επιμονή, όσο παράδοξη κι αν φαντάζει μέσα στη φροϋδική θεωρία, δεν παύει να αποτελεί ένα από τα πλέον επιβεβαιωμένα γνωρίσματά της.

Αυτός ο χαρακτήρας είναι εν πάση περιπτώσει χωρίς κοινό μέτρο με οποιαδήποτε από τα γνωστά αποτελέσματα της αυθεντικά πειραματικής ψυχολογίας, και τα οποία, όποιες κι αν είναι οι προθεσμίες ή οι καθυστερήσεις στις οποίες υπόκεινται, καταλήγουν όπως κάθε ζωτική αντίδραση να εξασθενίσουν και να εξαλειφθούν.

Αυτό ακριβώς είναι το ερώτημα όπου ο Φρόντ επανέρχεται για μια ακόμη φορά στο *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*, και για να σημειώσει ότι η *εμμονή* [ο Lacan υπογραμμίζει] στην οποία εντοπίσαμε τον ουσιώδη χαρακτήρα των φαινομένων του *αυτοματισμού της επανάληψης* [ο Lacan υπογραμμίζει] δεν μπορεί κατ' αυτόν να βρει άλλη εξήγηση παρά μόνο προ-ζωική και μετα-βιολογική. Αυτό το συμπέρασμα μπορεί να εκπλήσσει, αλλά ανήκει στον Φρόντ, καθώς μιλά γι' αυτό για το οποίο πρώτος αυτός μίλησε. Και πρέπει να είναι κανείς κουφός για να μην τον ακούσει. Ας μη διαανοηθούμε να υποθέσουμε ότι ο λόγος του προσφεύγει στην πνευματοκρατία: το ζήτημα που τίθεται εδώ αφορά στη δομή του καθορισμού. Η ύλη που μετατοπίζει μέσω των επιτελεσμάτων του, υπερβαίνει κατά πολύ σε εύρος εκείνην της εγκεφαλικής οργάνωσης, στις μεταβολές της οποίας ορισμένα εξ αυτών υπάγονται, αλλά τα υπόλοιπα δεν είναι λιγότερο ενεργά και συμβολικά δομημένα, υλοποιούμενα διαφορετικά. (SLV, 52-53 / ΣΚΓ, 96-97)

δ / Επανάμνηση

Πέρα όμως από το γεγονός ότι η *remémoration* κατονομάζει το δίκτυο και τη λειτουργία της «συμβολικής μνήμης» ως αντιδιαστελλόμενης από τη «ζώσα μνήμη», επιτρέποντας να αποδώσουμε ένα κατανοητό καθεστώς στον παράδοξο ισχυρισμό του Freud περί του «ακατάστρεπτου χαρακτήρα» της ασυνείδητης επιθυμίας, θα πρέπει να αναφερθούμε επίσης σε ένα άλλο φαινόμενο που την προσδιορίζει ως

τέτοια. Στην αντίρρηση ότι η σύνταξη *δεν υπάρχει* εάν το υποκείμενο δεν θυμάται τη συμβολική αλυσίδα, ο Lacan αποκρίνεται:

Αλλά τα α, β, γ, δ *δεν υπάρχουν* [*ne sont pas*: ο Lacan υπογραμμίζει] εάν ένα υποκείμενο δεν τα θυμάται, μας αντιλέγουν ορισμένοι. – Αυτό ακριβώς θέτουμε υπό εξέταση στο γραπτό μας: αυτό που επαναλαμβάνεται προέρχεται μάλλον απ' ό,τι *δεν υπήρχε* [*ce qui n'était pas*: ο Lacan υπογραμμίζει] παρά από το τίποτα του πραγματικού, όπως θεωρούμε χρέος μας να υποθέσουμε. (SLV, 43 / ΣΚΓ, 78-79)

Επομένως, η –συμβολική– μνήμη θα μπορούσε να θεωρηθεί όχι ως *προϋπόθεση* αλλά ως ένα από τα *συντακτικά επιτελέσματα* της επανάληψης, εντοπιζόμενης σε ό,τι ο Lacan αποκαλεί «εν-ιστάμενη εμμονή [ο Lacan υπογραμμίζει] της σημαίνουσας αλυσίδας» (SLV, 11 / ΣΚΓ, 11). Η *remémoration* ενεστωποιείται *εκ των υστέρων* χάρη στην επανάληψη του σημαίνοντος· και αυτό το επιτέλεσμα του «εκ των υστέρων» – *nachträglich*, σύμφωνα με τον όρο του Freud– είναι, θα πει σαφώς ο Lacan, «ειδοποιό της δομής της συμβολικής μνήμης, με άλλα λόγια της λειτουργίας της μνημικής ανάκλησης» (SII, 219).

Δεν είναι λοιπόν το υποκείμενο αυτό που θυμάται τη σημαίνουσα αλυσίδα, αλλά η σημαίνουσα αλυσίδα αυτή που θυμάται το υποκείμενο και για λογαριασμό του υποκειμένου: πρόκειται για το καθαυτό επιτέλεσμα του ασυνείδητου, με την έννοια που του δίνει ο Lacan όταν διδάσκει πως «το ασυνείδητο είναι ακριβώς ότι ο άνθρωπος κατοικείται από το σημαίνον» (SLV, 35 / ΣΚΓ, 61). Και δεν θα μπορούσαμε να βρούμε για αυτό μια πιο όμορφη εικόνα από εκείνη που πλάθει ο ίδιος ο Lacan στο πρώτο μέρος του «Σεμιναρίου»:

Σαν τον άνθρωπο που αποσύρθηκε σ' ένα νησί για να ξεχάσει... τι πράγμα;... το ξέχασε – έτσι κι ο Υπουργός, με το να μην κάνει χρήση του γράμματος, καταλήγει να το ξεχάσει. Αυτό εκφράζει η επιμονή της συμπεριφοράς του. Αλλά το γράμμα, ακριβώς όπως το ασυνείδητο του νευρωτικού, δεν τον ξεχνά. (SLV, 34 / ΣΚΓ, 58-59)

Η *remémoration* αντιδιαστέλλεται συνεπώς και προς την «επανάμνηση», τη *réminiscence*, όρος που έρχεται να προστεθεί στην οικεία δέσμη εννοιών και που συνδηλώνει την ενεργό συμμετοχή του «ταυτιζόμενου με τη συνείδηση ανθρώπινου

φορέα»· ως τέτοιος πολιτογραφείται στο φαντασιακό και δηλώνει, σχηματικά, τη «μνημική ενεστωποίηση φαντασιακών ιχνών και σχηματισμών».⁴⁹ Αναφέρω επιγραμματικά ότι ο Lacan δεν τον αντιπαραθέτει τόσο στη *remémoration* όσο στην «επανάληψη» (*répétition*), με παραδειγματικό πεδίο επαλήθευσης της αντίθεσής τους την *Επανάληψη* (*Gjentagelsen*, 1843) του Sören Kierkegaard:⁵⁰

[Ο] Φρόνυτ τοποθετείται αξιωματικά στο πεδίο της αντίθεσης, στην οποία ο Κίρκεγκωρ [Kierkegaard] μας μύησε, και η οποία αφορά στην έννοια της ύπαρξης σε συνάρτηση με τη θεμελίωσή της στην επανάμνηση [*réminiscence*] ή στην επανάληψη [*répétition*]. Εάν ο Κίρκεγκωρ διακρίνει σ' αυτήν με αξιοθαύμαστο τρόπο τη διαφορά ανάμεσα στην αρχαία και σύγχρονη αντίληψη περί ανθρώπου, αυτή η τελευταία επιτελεί το αποφασιστικό της βήμα χάρη στον Φρόνυτ, ο οποίος αποσπά από τον ταυτιζόμενο με τη συνείδηση ανθρώπινο φορέα, την αναγκαιότητα που εμπεριέχεται σ' αυτή την επανάληψη. Καθώς η επανάληψη είναι συμβολική επανάληψη, γίνεται εμφανές ότι η τάξη του συμβόλου δεν μπορεί πλέον να νοηθεί ως συγκροτημένη από τον άνθρωπο αλλά ως συγκροτούσα αυτόν.

Γι' αυτόν το λόγο νιώσαμε την υποχρέωση να εξασκήσουμε πραγματικά τους ακροατές μας στην έννοια της μνημικής ανάκλησης που συνεπάγεται το έργο του Φρόνυτ: κι αυτό γιατί είχαμε έντονη την αίσθηση ότι, αφήνοντάς την υπόρρητη, τα ίδια τα δεδομένα της ανάλυσης μένουν μετέωρα. (SLV, 46 / ΣΚΓ, 83-84)

I.9. Το *caput mortuum* του σημαίνοντος

Ήρθε η ώρα να μεταβούμε στο πλέον αινιγματικό στοιχείο του συμβολικού δικτύου: το επονομαζόμενο *caput mortuum* του σημαίνοντος, εκδήλωση του πραγματικού εντός του συμβολικού, όριο και όρος της συμβολικής διαδικασίας. Εντοπίζεται στο σημείο εκείνο του κειμένου όπου, έχοντας υποδείξει τι παριστάνουν με τυπικούς όρους οι δύο πίνακές του των τεσσάρων χρόνων, Ω και Ο, ο Lacan προβαίνει σε μια, ομολογουμένως στρυφνή, ανάγνωσή τους. Γράφει λοιπόν πως αυτό που απεικονίζεται

θα μπορούσε να συνιστά μια στοιχειώδη απεικόνιση της υποκειμενικής διαδρομής [parcours subjectif], δείχνοντας ότι θεμελιώνεται στην επικαιρότητα [actualité] που έχει στο παρόν της [présent] ο τετελεσμένος μέλλοντας [futur antérieur]. Το ότι στο μεσοδιάστημα [intervalle] που μεσολαβεί ανάμεσα στο παρελθόν [passé], που ήδη είναι και σ' αυτό που προ-βάλλεται, ανοίγεται μια οπή [trou] την οποία διαμορφώνει ένα ορισμένο *caput mortuum* του σημαίνοντος [...], είναι κάτι που αρκεί για να συναρτήσει την υποκειμενική διαδρομή με κάποια απουσία [absence], και να την υποχρεώσει να επαναλαμβάνει το περίγραμμά της [contour]. (SLV, 50 / ΣΚΓ, 92)

Τα πράγματα λέγονται κάπως σαφέστερα στο τέταρτο σεμινάριο:

Αυτό είναι που προσπαθώ να απεικονίσω παραδειγματικά, εκεί [στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»] μεταφορικά, όταν σας μιλώ για τον τετελεσμένο μέλλοντα [futur antérieur], και παρεμβάλλω μετά τον τρίτο, έναν τέταρτο χρόνο. Πάρτε τον τέταρτο αυτόν χρόνο ως σημείο τερματισμού [point d'arrivée]. Οποιοδήποτε από τα τέσσερα σύμβολα είναι δυνατόν να καταλάβει αυτήν τη θέση, αφού ο τέταρτος χρόνος έχει την ίδια λειτουργία με έναν δεύτερο χρόνο. Εάν επιλέξετε στη θέση αυτήν ένα από τα τέσσερα σύμβολα, θα προκύψουν ορισμένοι αποκλεισμοί [éliminations] κατά τον δεύτερο και τρίτο χρόνο, πράγμα που μπορεί να χρησιμεύσει στο να εξεικονίσουμε αυτό που εξακριβώνεται σε έναν άμεσο μέλλοντα [futur immédiat], από τη στιγμή που καθίσταται τετελεσμένος μέλλοντας σε σχέση με έναν στόχο, με ένα καθορισμένο σχέδιο. Το ότι ορισμένα σημαίνοντα στοιχεία καθίστανται αδύνατα από αυτό και μόνο το γεγονός, θα απεικονίσω μεταφορικά τη λειτουργία του, την οποία θα μπορούσαμε να αποδώσουμε σε αυτό που εν προκειμένω θα ονομάσω αδύνατο σημαίνον [signifiant impossible], *caput mortuum* του σημαίνοντος. (SIV, 235)

α / Το αποθνημένο επιστρέφει από το μέλλον: μικρή παρέκβαση για τον τετελεσμένο μέλλοντα

Το χωρίο του «Σεμιναρίου» όπου εντοπίζεται το «*caput mortuum* του σημαίνοντος» παρουσιάζει ιδιαίτερη δυσκολία. Ενώ ο αναγνώστης παλεύει να εξοικειωθεί με τα

μαθηματικά σύμβολα του Lacan και τη συνδυαστική τους, η εισαγωγή της έννοιας του υποκειμένου και της «διαδρομής» του, καθώς και η αναφορά στον «τετελεσμένο μέλλοντα» ως θεμέλιο χρόνο της, συσκοτίζουν περαιτέρω τα πράγματα. Αυτό που θα μπορούσε ωστόσο να μας βοηθήσει είναι να ρίξουμε φως στην ευρύτερη προβληματική που το εν λόγω χωρίο απηχεί, ή μάλλον υποκρύπτει, και που δεν είναι άλλη από τη χρονικότητα του ψυχαναλυτικού υποκειμένου του ασυνειδήτου και τη φαινομενολογία της χρονικότητας του ψυχαναλυτικού συμπτώματος.

Η αλήθεια είναι ότι, για μία ακόμη φορά, ο Lacan δεν είναι ούτε ιδιαίτερα επεξηγηματικός ούτε ιδιαίτερα σαφής –το αντίθετο μάλιστα–, αλλά ο τετελεσμένος μέλλοντας είναι ο χρόνος που προσιδιάζει στον μαθηματικά απεικονισμένο «αναδρομικό» (rétroactive) προσανατολισμό της σημαίνουσας αλυσίδας (SLV, 49 / ΣΚΓ, 91). Και με τον έναν και με τον άλλον ο Lacan φωτίζει τη φρουδική χρονικότητα του «εκ των υστέρων» (Nachträglichkeit), τουτέστιν την προτεραιότητα που έχει το μέλλον σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση του υποκειμένου. Για να το πούμε διαφορετικά, για τον Lacan, εκείνη την εποχή, το υποκείμενο δεν έχει τόσο παρελθόν όσο μέλλον. Και ο τετελεσμένος μέλλοντας είναι η διαπλαστική χρονική βαθμίδα, η μήτρα της ιστορικότητας του υποκειμένου της ψυχανάλυσης.⁵¹ Έτσι, διαβάζουμε στον προγραμματικό «Λόγο της Ρώμης»:

Ό,τι πραγματώνεται στην ιστορία [histoire] μου [δηλ. στην ιστορία μου ως υποκειμένου] δεν είναι ούτε το οριστικό παρελθόν [passé défini] εκείνου που υπήρξε, αφού δεν υπάρχει πλέον, ούτε καν ο παρακείμενος [parfait] αυτού που έχει υπάρξει μέσα σε αυτό που είμαι, αλλά ο τετελεσμένος μέλλοντας [futur antérieur] εκείνου που θα έχω υπάρξει, για αυτό που είμαι σε διαδικασία να γίνω.⁵²

Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι, τη δεκαετία του '50, η λακανική σύλληψη της ιστορικότητας και χρονικότητας του υποκειμένου φέρει τη σφραγίδα της χαϊντεγκεριανής ανάλυσης της χρονικότητας και ιστορικότητας του Dasein στο *Είναι και Χρόνος* (Sein und Zeit, 1927).⁵³ Αυτή είναι που παρέχει στον Lacan το εννοιολογικό πλαίσιο για τον περίφημο ορισμό του ασυνειδήτου ως αυτού που «θα έχει υπάρξει»:

Αφ' ενός, το ασυνείδητο είναι [...] κάτι το αρνητικό, το ιδανικά απροσπέλαστο. Αφ' ετέρου, είναι κάτι το οιονεί πραγματικό. Τέλος, είναι κάτι που θα πραγματωθεί στο συμβολικό ή, ακριβέστερα, κάτι που, χάρη στη συμβολική πρόοδο η οποία λαμβάνει χώρα στην ανάλυση, *θα έχει υπάρξει* [*aura été*· ο Lacan υπογραμμίζει]. (SI, 181· παράδοση 7ης Απριλίου 1954)

Έτσι λοιπόν, στο ερώτημα: «Από πού επιστρέφει, από πού έρχεται το απωθημένο;», η παράδοση απάντηση του Lacan είναι ότι «δεν έρχεται από το παρελθόν αλλά από το μέλλον» (SI, 181). Φράση η οποία μεταγράφει τη χαϊντεγκεριανή διατύπωση: «Ο γεγονώς χρόνος [Gewesenheit] πηγάζει κατά κάποιον τρόπο από το μέλλον».⁵⁴

Για να εξηγήσει σε τι ακριβώς συνίσταται η επιστροφή του απωθημένου μέσω του συμπτώματος, ο Lacan θα χρησιμοποιήσει μια «μεταφορά», όπως λέει χαρακτηριστικά, την οποία δεν σταχυολογεί ωστόσο από τον Heidegger αλλά από τον έτερο επιφανή συνομιλητή του εκείνης της περιόδου, τον κορυφαίο της κυβερνητικής Norbert Wiener:

Ο Wiener προϋποθέτει δύο όντα που η χρονική διάσταση του καθενός θα κινείται σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν του άλλου. [...] Αν το ένα στέλνει ένα μήνυμα στο άλλο, παραδείγματος χάριν ένα τετράγωνο, το ον που κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση θα δει πρώτα το τετράγωνο να σβήνει, προτού δει το τετράγωνο. Κι εμείς αυτό βλέπουμε. Το σύμπτωμα αρχικά μάς εμφανίζεται ως ένα ίχνος, που θα παραμείνει ίχνος, και που θα εξακολουθήσει να μη γίνεται κατανοητό μέχρις ότου η ανάλυση έχει προχωρήσει αρκετά μακριά [...]. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι [...] αυτό που βλέπουμε υπό τη μορφή της επιστροφής του απωθημένου είναι το σβησμένο σήμα κάποιου πράγματος που δεν θα προσλάβει αξία παρά μόνο στο μέλλον, μέσα από τη συμβολική πραγμάτωσή του, μέσα από την ενσωμάτωσή του στην ιστορία του υποκειμένου. Θα είναι κυριολεκτικά κάτι που, εκπληρούμενο σε μια δεδομένη στιγμή, *θα έχει υπάρξει* [ο Lacan υπογραμμίζει]. (SI, 181-182)⁵⁵

Έτσι, όπως επισημαίνει ο Žižek, η ανάλυση γίνεται αντιληπτή ως μια συμβολική σήμανση, ως μια συμβολική ενσωμάτωση άνευ νοήματος ιχνών. Τα συμπτώματα αποτελούν αυτά τα άνευ νοήματος ίχνη, το νόημα των οποίων δεν ανασύρεται από το παρελθόν, αλλά κατασκευάζεται *αναδρομικά* – η ανάλυση είναι αυτή που παράγει το

νόημα, δηλαδή το σημαίνον πλαίσιο εντός του οποίου τα συμπτώματα αποκτούν τη συμβολική τους θέση και το νόημά τους, που δεν είναι ωστόσο δεδομένο· αλλάζει συνεχώς με τις μεταβολές του δικτύου του σημαίνοντος. Το παρελθόν υφίσταται λοιπόν εφόσον εισέρχεται στο συγχρονικό δίκτυο του σημαίνοντος, και γι' αυτό συνεχώς το υποκείμενο ξαναγράφει την ιστορία του, δίνοντας αναδρομικά στα συμπτώματα τη συμβολική τους αξία – και αυτή ακριβώς η αναδρομική επεξεργασία του σημαίνοντος αποφασίζει τι *θα έχουν υπάρξει*. Συνεπώς, το σύμπτωμα, όπως το συλλαμβάνει ο Lacan, αποδομεί την αρχή της αιτιότητας. Στο ερώτημα: «Μπορεί ένα αποτέλεσμα να προηγείται της αιτίας του;», η παράδοξη απάντηση του Lacan είναι: ναι, διότι το σύμπτωμα, «ως επιστροφή του απωθημένου», είναι ακριβώς ένα τέτοιο αποτέλεσμα που προηγείται της αιτίας του, η οποία, όπως και το νόημά του, κατασκευάζεται αναδρομικά μέσω της ερμηνευτικής επεξεργασίας στην οποία υποβάλλεται το σύμπτωμα. Έτσι, στο πεδίο του σημαίνοντος και μόνο σ' αυτό, παράγοντας τη συμβολική πραγματικότητα παρελθόντων και προ πολλού λησμονημένων συμβάντων, μπορεί το υποκείμενο να προκαλεί, να κατασκευάζει και να αλλάζει το παρελθόν και την ιστορία του.⁵⁶

β / Σημαίνουσες αλχημείες

Η λατινική έκφραση *caput mortuum* σημαίνει κυριολεκτικά τη «νεκροκεφαλή» και μεταφορικά το «ανώφελο, μηδαμινό πράγμα». Επιπλέον, ως αλχημιστικός όρος, το *caput mortuum* (ή αλλιώς *nigredo*) δήλωνε το άχρηστο, στερεό υπόλειμμα των μεταστοιχειώσεων και, ως τέτοιο, συνιστούσε τη μεταφορική επιτομή της παρακμής και της αποσύνθεσης. Για να το αναπαραστήσουν, οι αλχημιστές χρησιμοποιούσαν το ακόλουθο σύμβολο:

αφαιρετική παράσταση ενός ανθρώπινου κρανίου ή μιας νεκροκεφαλής, σε χρήση επίσης από τους χημικούς του 18ου αιώνα για να δηλώσουν το χημικό υπόλειμμα, υπόλοιπο ή κατάλοιπο.

Είναι άγνωστο πώς οδηγήθηκε σε αυτό ο Lacan. Το πιθανότερο είναι να το περισυνέλεξε διά χειρός του φίλου του Michel Leiris, και, μέσω του Leiris, διά χειρός Hegel, μείζονος λακανικής φιλοσοφικής αναφοράς εκείνης της περιόδου.⁵⁷ Η χρήση που του επιφυλάσσει ο Lacan στο «Σεμινάριο» είναι μεταφορική. Επιγραμματικά και προκαταβολικά, σημειώνω ότι συνιστά την επωνυμία μιας στρατηγικής και ετερότοπης θέσης μέσα στην οικονομία του σημαίνοντος, δηλώνοντας μιαν ετερογένεια στο δίκτυο του σημαίνοντος, η οποία, σε συνδυασμό με την αιτιώδη λειτουργία του, εξαγγέλλει την τοπική του αντικειμένου *a, avant la lettre*.

Αναλυτικότερα, εισάγοντας τη μεταφορά του «*caput mortuum* του σημαίνοντος» (SLV, 50, 56 / ΣΚΓ, 92, 104), ο Lacan επιθυμεί να δείξει πώς το πραγματικό εμφιλοχωρεί στο συμβολικό. Είδαμε ότι, στην αφετηρία του λακανικού πειραματισμού, βρίσκεται το παιχνίδι «κορόνα-γράμματα»: τα «εισερχόμενα δεδομένα» (input) στη συμβολική μηχανή εγκλωβίζουν το πραγματικό, εκπροσωπούμενο από την *καθαρή τύχη*, από το *αμιγώς τυχαίο* μιας σειράς με τα αποτελέσματα της ρίψης ενός νομίσματος· και με τη συνδρομή της αριθμητικής κωδικοποίησης και την αναγωγή στη «γραμματολογική τυποποίηση» (littéralisation), προκύπτουν «εξερχόμενα δεδομένα» (output) που υπακούουν σε συντακτικούς καταναγκασμούς, απορροφώντας τα εισερχόμενα δεδομένα (το τυχαίο) μέσα στη συνδυαστική τους. Όπως επισημαίνει ο Kittler:

Η απλή κωδικοποίηση [Verzifferung] μεταφέρει την απεριόριστη τύχη (το πραγματικό) σε μια σύνταξη [Syntax] με αναγκαιότητες και αποκλεισμούς, τουτέστιν με νόμους [Gesetzen].⁵⁸

Αν όμως το συμβολικό δεν κάνει τίποτε άλλο από το να «συνδέ[ει] το πραγματικό με μια σύνταξη»,⁵⁹ αν το συμβολικό κωδικοποιεί κατ' αρχήν το πραγματικό, ο Lacan δείχνει επίσης ότι η συμβολική τάξη καθ' εαυτή, όπως τυποποιείται από τα αριθμητικά και αλφαβητικά δίκτυα, παράγει, κατά την αυτόνομη και αυτόματη λειτουργία της, *αδυνατότητες* και *αποκλεισμούς* που, σύμφωνα με την εναρκτήρια επιλογή της διδασκαλίας του Lacan, ταυτοποιούνται ως όροι του πραγματικού. Όπως σημειώνει ο Jacques-Alain Miller:

[Τ]ο Πραγματικό εμφανίζεται ως αυτό που πρέπει να διατηρήσουμε, ως το δεδομένο το μη αναγώγιμο στον συμβολικό νόμο και στην παράσταση.

Εισάγεται αρχικά στη διδασκαλία του Λακάν σαν ένας όρος αποκλεισμένος [δική μου η υπογράμμιση]. Ξέρουμε ότι ως προς αυτό το σημείο ο Λακάν θα αλλάξει, ότι αντιθέτως το πραγματικό θα το καταστήσει έναν υπολειμματικό όρο [δική μου η υπογράμμιση], ένα στοιχείο εντελώς άλλης φύσεως από τα συμβολικά στοιχεία. Ας πούμε ότι εκείνο ακριβώς το στοιχείο παρουσίας που απουσιάζει δομικά μέσα στη συμβολική τάξη, θα το ταυτοποιήσει ως το πραγματικό.⁶⁰

Τα παραπάνω θα μπορούσαν να απεικονιστούν με τη βοήθεια του ακόλουθου σχήματος,⁶¹ όπου βλέπουμε να αρθρώνονται, «με τη μεσολάβηση του συμβολικού» (SII, 122), ένα πραγματικό πρώτου βαθμού (Π_1), «πριν από το γράμμα», και ένα πραγματικό δεύτερου βαθμού (Π_2), «μετά το γράμμα», χαρακτηριζόμενο από αδυνατότητες και αποκλεισμούς που οφείλονται στις σχέσεις και στους συνδυασμούς μεταξύ των στοιχείων της συμβολικής αλυσίδας καθ' εαυτής, τουτέστιν ένα πραγματικό παραγόμενο από το ίδιο το συμβολικό:

$$\Pi_1 \rightarrow \Sigma \rightarrow \Pi_2$$

Ας εστιάσουμε την προσοχή μας στο καθεστώς του Π_2 . Σε τι συνίσταται ακριβώς αυτό το πραγματικό που το βλέπουμε να εγγράφεται (χάρη) στα αδιέξοδα της «γραμματολογικής τυποποίησης» (littéralisation); Έχει διάφορες όψεις, μία εκ των οποίων (η πιο ατελής) απεικονίζεται βάσει του απλοποιημένου μοντέλου τυποποίησης του παιχνιδιού «κορόνα-γράμματα».

Στο εν λόγω μοντέλο είδαμε, για παράδειγμα, ότι ένα 3 είναι αδύνατον να διαδεχθεί άμεσα ένα 1. Έτσι, ως προς τη θέση αμέσως μετά το 1, το 3, όντας αδύνατον να χρησιμοποιηθεί στο συμβολικό δίκτυο, μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα είδος υπολείμματος ή απορρίμματος. Βήμα το βήμα, ένας τουλάχιστον αριθμός αποκλείεται ή παραμερίζεται. Ο ίδιος «νόμος αποκλεισμού» (SLV, 49 / ΣΚΓ, 90) διέπει και το πιο πολύπλοκο λακανικό δίκτυο των α, β, γ, δ, με τη διαφορά ότι, σε αυτό το δίκτυο των τεσσάρων χρόνων και των αντίστοιχων όρων τους, το υπόλειμμα δεν είναι αριθμοί αλλά «αποκλεισμένα γράμματα» (lettres exclues), γράμματα των οποίων η δυνατότητα είναι αποκλεισμένη κατά τη μετάβαση από τον ένα χρόνο στον άλλο. Έτσι, για να θυμηθούμε μία από τις «κύριες λέξεις του δράματός μας» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 31), θα λέγαμε ότι η σημαίνουσα αλυσίδα ακολουθεί τρόπον τινά μια

«παρακαμπτήριο» (*ambitus*, «détour»· *SLV*, 28 / *ΣΚΓ*, 47), ότι εργάζεται παρακάμπτοντας το εκάστοτε αποκλεισμένο γράμμα και χαράσσοντας ή περιγράφοντας το «περίγραμμά» του (*contour*· *SLV*, 50 / *ΣΚΓ*, 92). Μόνο που το περίγραμμα αυτό περιβάλλει και περι-ορίζει ακριβώς μια «απουσία» (*SLV*, 50 / *ΣΚΓ*, 92). Είναι, για να επικαλεστούμε την ανωτέρω διατύπωση του Miller, το περίγραμμα ενός «στοιχείο[υ] παρουσίας που απουσιάζει δομικά μέσα στη συμβολική τάξη». Αυτά τα αποκλεισμένα γράμματα συνιστούν ό,τι ο Lacan ονομάζει «*caput mortuum* του σημαίνοντος», παρομοιάζοντάς τα με το υπόλειμμα ή το ίζημα που καθίζανε στον πάτο του δοκιμαστικού σωλήνα καθώς ο αλχημιστής, κατά τη διεργασία της μεταστοιχείωσης, αποπειράτο να παραγάγει κάτι πολύτιμο από κάτι ευτελές. Επιγραμματικά, το λακανικό *caput mortuum* είναι το υποπροϊόν της σημαίνουσας αλχημείας.

γ / *C(a)put mortuum*

Συναρτώντας ωστόσο τη σημαίνουσα αλυσίδα με έναν αδύνατο, αποκλεισμένο όρο, δεν προκύπτει άραγε το ζήτημα –και η δυσκολία– της *τοπολογικής* αναπαράστασής του; Διότι το *caput mortuum* συνιστά ακριβώς τον πυρήνα της αλυσίδας με την έννοια ότι είναι αποκλεισμένο. Δηλαδή, στην πραγματικότητα, ενώ καταλαμβάνει μια θέση εξωτερική, ενώ ως ετερογενές και αντινομικό στοιχείο *εξ-ίσταται* (*ex-siste*) της αλυσίδας, εντοπίζεται παρ’ όλα αυτά στον μυχό της. Έτσι, παρά το γεγονός ότι την εποχή του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» ο Lacan δεν έχει εισαγάγει ακόμη την τοπολογία στο πεδίο της ψυχανάλυσης, για να περιγράψουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τον τρόπο εγγραφής του *caput mortuum* στη συμβολική δομή, τη σχέση του με τη σημαίνουσα αλυσίδα, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε δύο μεταγενέστερες λακανικές τοπολογικές κατηγορίες: θα λέγαμε λοιπόν ότι το *caput mortuum* καταλαμβάνει μια θέση «εκ-σωτερική» (*extime*)⁶² σε σχέση με την αλυσίδα, όντας δηλαδή το πλέον εσώτερο και το πλέον εξώτερο συνάμα, καθ’ ότι αποκλεισμένο από το γεγονός της ύπαρξης του συμβολικού· ή ότι το *caput mortuum* διατηρεί με την αλυσίδα μια σχέση «εσωτερικού αποκλεισμού» (*exclusion interne*).⁶³

Έτσι η αλυσίδα εμφανίζεται να καθορίζεται όχι μόνο από αυτό που *εγκλείει*, αλλά κατά μείζονα λόγο από αυτό που *αποκλείει*, ή μάλλον –για να αναπτύξουμε το παράδοξο τοπο-λογικό σχήμα του Lacan– από αυτό που *εγκλείει αποκλείοντάς το*. Η αλυσίδα δεν παύει να *μη* γράφει τα αποκλεισμένα γράμματα που συνιστούν το *caput mortuum* σε σχέση με ορισμένες θέσεις, όντας την ίδια στιγμή προορισμένη να μην παύει να γράφει (ο ορισμός της αναγκαιότητας κατά Lacan) κάτι άλλο αντ’ αυτών. Υπ’ αυτήν την έννοια, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτό που *εξ ανάγκης* μένει εκτός της αλυσίδας συνιστά το *αίτιο* (cause) αυτού που είναι εντός της (διότι πώς αλλιώς να οριστεί το εντός αν όχι *σχεσιακά*, σε σχέση δηλαδή με ένα εκτός;). Εξ ου και το αιτιώδες καθεστώς που ο Lacan αποδίδει στο *caput mortuum* του σημαίνοντος. Προβαίνοντας σε έναν απολογισμό του μαθηματικού του διαβήματος, θα γράψει:

Αυτό δεν είναι παρά μια άσκηση, η οποία όμως εκπληρώνει το σχέδιό μας να εγγράψουμε εκεί ένα είδος *περιγράμματος* [contour· δική μου η υπογράμμιση], όπου αυτό που αποκαλέσαμε *caput mortuum* του σημαίνοντος αποκτά την *αιτιώδη όψη* του [aspect causal· δική μου η υπογράμμιση]. (SLV, 56 / ΣΚΓ, 104)

Αυτά τα τρία όμως γνωρίσματα του *caput mortuum* του σημαίνοντος (τουτέστιν η *υπολειμματική φύση* του, η *ιδιαίτερη τοπολογία* του και η *αιτιώδης όψη* του), δεν αρκούν άραγε για να το αναγορεύσουν σε προδρομική εκδοχή του αντικειμένου α;

II. Ο Lacan και η κυβερνητική

Μεταξύ των πολλών αντιπαραθέσεων που σημάδεψαν τις περίφημες «Macy Conferences» (1946-1953), την πρώτη δημόσια και διεπιστημονική πλατφόρμα για το κίνημα της κυβερνητικής, οι πιο οξείες υπήρξαν αναμφισβήτητα εκείνες που προκαλούσε η προοπτική και μόνο ενός διαλόγου ανάμεσα στην κυβερνητική και στην ψυχανάλυση.⁶⁴ Τις αντιρρήσεις, προερχόμενες από ένα ιερατείο σκληροπυρηνικών πειραματικών επιστημόνων, πολλοί από τους οποίους ήταν εκπαιδευμένοι στην ψυχιατρική, τη νευροφυσιολογία και την ψυχολογία, μπορούμε να τις φανταστούμε: η αντιεπιστημονικότητα του φροϋδικού ασυνειδήτου, ο υποκειμενισμός της ψυχαναλυτικής ερμηνείας, η δημιουργία αυτοεκπληρούμενων δεδομένων, γενικότερα οι τετριμμένες, βιτριολικές, αλλά και τόσο ανθεκτικές ιερεμιάδες για το άκρως αμφιλεγόμενο και προβληματικό καθεστώς της ψυχανάλυσης ως επιστήμης. Διόλου τυχαία όμως εκείνος που επέλεξε έναν ασύγκριτα πιο μετρημένο τόνο για να εκφράσει τις επιφυλάξεις του υπήρξε ο ιδρυτής της κυβερνητικής, Norbert Wiener, ο οποίος κατέστησε σαφές ότι δεν είχε καμία ουσιαστική αντίρρηση με την ψυχανάλυση, αλλά απλώς θεωρούσε ότι ήταν ανάγκη να ξαναγραφεί στη γλώσσα της πληροφορίας, της επικοινωνίας και της ανάδρασης.⁶⁵

Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι αυτήν ακριβώς την αποστολή αναλαμβάνει, και εκτελεί με θαυματικά γόνιμα αποτελέσματα, ο Lacan στο δεύτερο σεμινάριο. Πώς όμως εξηγείται ένα τέτοιο ενδιαφέρον; Όπως θα δούμε, η κυβερνητική έννοια της μηχανής και η ψηφιακή γλώσσα της πληροφορικής στάθηκαν οι ιδανικοί αρωγοί στο εγχείρημα που βρίσκεται στο επίκεντρο της λακανικής προβληματικής εκείνης της περιόδου: την επεξεργασία της έννοιας του συμβολικού· το δε προϊόν της ώσμωσής τους με την ψυχανάλυση βρίσκεται συμπτυκνόμενο στην εμβληματική, όσο και ανήκουστη για τα δεδομένα του '50, διατύπωση του Lacan: «Ο συμβολικός κόσμος είναι ο κόσμος της μηχανής» (*SII*, 63).

Για τον Lacan, αν κάτι αναδεικνύει η κυβερνητική, αυτό είναι η αυτονομία των συμβολικών διαδικασιών. Ο Lacan σκέφτεται την υποκειμενικότητα, που τόσο προβληματίζε τους σκληροπυρηνικούς επιστήμονες των Macy Conferences, με όρους υποκειμενικής θέσης την οποία καταλαμβάνει το υποκείμενο σε μια προκαθορισμένη δομή. Ωστόσο, θα ήταν λάθος να εγκλωβίσουμε την έννοια αυτής της δομής

αποκλειστικά και μόνο στο πεδίο αρμοδιοτήτων του στρουκτουραλισμού, πόσο μάλλον που, όπως προκύπτει σαφώς από το δεύτερο σεμινάριο και κυρίως από το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ο ίδιος ο Lacan την υπάγει εξίσου, αν όχι προνομιακά, στη δικαιοδοσία της θεωρίας των τυπικών αυτομάτων. Εάν η κίνηση ενός καθαρού συμβόλου (όπως στο διήγημα του Poe) υπαγορεύει τη συσχέτιση μεταξύ μιας θέσης σε μια δομή και μιας κατάστασης του υποκειμένου, αυτό συμβαίνει γιατί η ίδια η συμβολική τάξη λειτουργεί σαν μια μηχανή – ένα νέο είδος μηχανής που πρώτη η κυβερνητική έφερε στο φως.

II.1. Μηχανές της ψυχανάλυσης

α / Η κυβερνητική μηχανή

Ο όρος «κυβερνητική», μαζί με συναφείς όρους όπως «ανάδραση», «κύκλωμα», «μήνυμα» ή «πληροφορία», εμφανίζεται στο λακανικό σεμινάριο μάλλον σποραδικά. Το πιο σημαντικό, στις αρχές του σεμιναρίου, είναι η κυβερνητική έννοια της μηχανής, μέσω της οποίας θα φωτιστούν εκ νέου θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης. Ο Lacan εισάγει τη γενική ιδέα όταν αρχίζει να συζητά το συμβολικό σύμπαν, με το οποίο, όπως επιμένει, η μηχανή παρουσιάζει εντυπωσιακές αναλογίες. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, το ακόλουθο απόσπασμα, όπου απαντά για πρώτη φορά και ο όρος «κυβερνητική»:

Οι φιλοσοφικές κριτικές που έχουν γίνει στις καθαρά μηχανιστικές έρευνες θεωρούν ότι η μηχανή στερείται ελευθερίας. Θα ήταν πολύ εύκολο να σας αποδείξω ότι η μηχανή είναι πολύ πιο ελεύθερη από το ζώο. Το ζώο είναι μια μπλοκαρισμένη μηχανή. Είναι μια μηχανή που ορισμένες παράμετροί της δεν μπορούν πλέον να μεταβληθούν. Και γιατί αυτό; Διότι αυτό που καθορίζει το ζώο είναι το εξωτερικό περιβάλλον [...]. Ο λόγος για τον οποίο επιδεικνύουμε μεγαλύτερη ελευθερία, με την έννοια που ελευθερία σημαίνει πολλαπλότητα δυνατών επιλογών, είναι ακριβώς ότι, σε σχέση με το ζώο, είμαστε μηχανές [...]. Πρόκειται για μια προοπτική την οποία ποτέ κανείς δεν προβάλλει.

[...] Ετοιμάζομαι, για πρώτη φορά, να προσπαθήσω να εντυπώσω στο μυαλό των ακροατών μου την ιδέα ότι η μηχανή δεν είναι αυτό που νομίζει ο κοσμάκης. Το νόημα της μηχανής ετοιμάζεται να αλλάξει πλήρως, για εσάς όλους, είτε έχετε ανοίξει ποτέ ένα βιβλίο κυβερνητικής είτε όχι. Είστε πίσω, όπως πάντα. (SII, 44)

Αλλά ας υποθέσουμε ότι ανοίγαμε ένα βιβλίο κυβερνητικής: ποια νέα έννοια της μηχανής θα συναντούσαμε άραγε;

Θα ανακαλύπταμε, παραδείγματος χάριν, ότι οι επιστήμονες της κυβερνητικής ενδιαφέρονται κατά κύριο λόγο για τις μηχανές που παρουσιάζουν «ανάδραση» (feedback) και που, μέσω εσωτερικών μηχανισμών ελέγχου (όπως ο θερμοστάτης στα σύγχρονα συστήματα θέρμανσης), ρυθμίζουν την ίδια τη λειτουργία τους. Θα παρατηρούσαμε ενδεχομένως αναφορές στα μηχανικά αυτόματα που τόσο συνάρπαζαν τις βασιλικές αυλές της Ευρώπης του 18ου αιώνα, όπως οι κούκλες της οικογενείας των Ελβετών ωρολογοποιών Jaquet-Droz ή η πάπια του Jacques Vaucanson (χάρη σε πολύπλοκους μηχανισμούς, παρεμφερείς με τους ωρολογιακούς, οι πρώτες μπορούσαν, για παράδειγμα, να παίζουν μουσική ή να σχεδιάσουν, ενώ η δεύτερη να βαδίζει και να κάνει ότι τρώει). Στο τέλος όμως θα ερχόμασταν αντιμέτωποι με ένα πολύ διαφορετικό είδος μηχανής, με μια μηχανή που αρχικά υπήρχε μόνον ως νοητικό πείραμα· ή μάλλον, ακριβώς επειδή δεν ήταν τίποτε άλλο από μια αφηρημένη υπολογιστική μηχανή η λειτουργία της οποίας ήταν ανεξάρτητη από κάθε ιδιαίτερη μορφή τεχνικής υλοποίησης, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι διέθετε έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο ύπαρξης. Αυτή η νέα και επαναστατική έννοια της μηχανής γεννιέται με το ιστορικό άρθρο του μεγαλοφυούς Βρετανού μαθηματικού Alan M. Turing «Για τους υπολογίσιμους αριθμούς, με εφαρμογή στο *Entscheidungsproblem*» («On Computable Numbers, with an Application to the *Entscheidungsproblem*», 1936),⁶⁶ το πρώτο θεμελιακό άρθρο της σύγχρονης θεωρίας των υπολογιστών.

β / Η μηχανή Turing

Ο Turing εισηγήθηκε ότι, εάν ένα πρόβλημα μπορεί να διατυπωθεί υπό μορφή αλγορίθμου, τότε μπορεί και να υπολογιστεί μηχανικά από μια μηχανή. Δεδομένης λοιπόν μιας μηχανής που λύνει ένα πρόβλημα, το ερώτημα καθίσταται αν ή όχι αυτή θα «σταματήσει» (halt) με μία πεπερασμένη λύση. Η μηχανή αυτή ονομάστηκε, από το όνομα του εφευρέτη της, «μηχανή Turing» και αποτελείται από τρία μέρη:⁶⁷ μια «κεφαλή» ανάγνωσης/γραφής, μιαν άπειρη «ταινία» χωρισμένη σε τετράγωνα που περνάει μέσα από την κεφαλή, και έναν πίνακα εντολών που λέει στην κεφαλή τι να κάνει ως συνάρτηση τού τι διαβάζει πάνω στην ταινία και της τρέχουσας κατάστασης της μηχανής. Συγκεκριμένα, η κεφαλή «σαρώνει» την ταινία τετράγωνο προς τετράγωνο· σε συνάρτηση με την τρέχουσα κατάσταση της κεφαλής και την παρουσία ή απουσία ενός σημαδιού σε ένα ορισμένο τετράγωνο, εισάγει ένα σημάδι, σβήνει ένα σημάδι ή αφήνει το τετράγωνο κενό, ύστερα μεταβαίνει σε ένα άλλο τετράγωνο, είτε προς τα αριστερά είτε προς τα δεξιά. Ανά πάσα στιγμή, η κεφαλή ανάγνωσης/γραφής μπορεί να είναι σε μία μόνο κατάσταση, από ένα πεπερασμένο σύνολο εσωτερικών καταστάσεων προσδιοριζόμενων από έναν πίνακα εντολών – γνωστός σήμερα ως «πίνακας μετάβασης καταστάσεων» (state-transition table). Βάσει των χαρακτηριστικών και της όλης συμπεριφοράς της, η μηχανή αυτή προσδιορίζεται ως «μηχανή πεπερασμένων καταστάσεων» (finite-state machine) ή ως «πεπερασμένο αυτόματο» (finite-state automaton). (Ένα οικείο παράδειγμα πεπερασμένου αυτόματου είναι ένας διπλής κατεύθυνσης φωτεινός σηματοδότης που εκπέμπει πράσινο, πορτοκαλί και κόκκινο σε μιαν αλληλουχία έτσι ρυθμισμένη ώστε να επιτρέπεται η ασφαλής διεξαγωγή της κυκλοφορίας σε μια διασταύρωση.)

Με αυτή την απλή μηχανή μπορούν να επιτευχθούν δύο πράγματα: πρώτον, τα δεδομένα μπορούν να εισαχθούν με τη μορφή μιας αλυσίδας συμβόλων – για παράδειγμα, μιας ακολουθίας δυαδικών αριθμών (1, 0) που κωδικοποιούν την παρουσία/απουσία του σημαδιού· δεύτερον, μπορούν να εκτελεστούν πράξεις σύμφωνα με τον πίνακα εντολών που δίνεται στην κεφαλή. Οι εντολές αυτές, και η μνήμη που συνιστά η ταινία, επιτρέπουν στην κεφαλή να χειρίζεται τα σημάδια ή τα σύμβολα ποικιλοτρόπως, εκτελώντας έτσι μαθηματικές πράξεις. Ωστόσο, αυτό που καθιστά αυτήν τη μηχανή πεπερασμένων καταστάσεων μηχανή Turing είναι η

βοηθητική μνήμη της –η άπειρη ταινία–, καθώς αυτή είναι που της επιτρέπει ακριβώς να εκτελεί μια σειρά διαφορετικών υπολογισμών. Μια απλή μηχανή πεπερασμένων καταστάσεων, για παράδειγμα, δεν μπορεί να πολλαπλασιάσει μεγάλους αριθμούς, διότι δεν έχει τρόπο να αποθηκεύσει και να φέρει στο προσκήνιο τα αποτελέσματα προηγούμενων υπολογιστικών σταδίων καθώς προχωρά. Αυτό και μόνο αρκεί για να μας κάνει να αντιληφθούμε τη σημασία της μνήμης κατά τον προσδιορισμό της υπολογιστικής ικανότητας μιας μηχανής.

Η θέση του Turing, μεταγενέστερα υιοθετημένη από όλους κατ' ουσίαν τους μαθηματικούς, πρεσβεύει ότι κάθε υπολογισμός που δύναται να διατυπωθεί υπό μορφή αλγορίθμου, ή οποιαδήποτε σαφής υπολογιστική εργασία, μπορεί να εκτελεστεί από μια μηχανή Turing· αλλιώς διατυπωμένο: οτιδήποτε δεν μπορεί να εκτελεστεί από μια μηχανή Turing δεν μπορεί να υπολογιστεί καθόλου. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι ο Turing προχώρησε στο να θέσει αξιωματικά την ύπαρξη μιας «καθολικής μηχανής» (universal machine) –γνωστής σήμερα ως «καθολική μηχανή Turing»–, η οποία θα μπορούσε να προσομοιώσει τη συμπεριφορά οποιασδήποτε μηχανής Turing· από μόνη της, θα έκανε οτιδήποτε μπορούσε να κάνει οποιαδήποτε μηχανή Turing. Μια καθολική υπολογιστική μηχανή θα ήταν επομένως μια μηχανή η οποία, με δεδομένο τον οποιονδήποτε πίνακα εντολών μιας μηχανής Turing, θα μπορούσε να εκτελέσει τις εντολές αυτές· κοντολογίς θα ήταν, με σημερινούς όρους, «προγραμματίσιμη» (programmable).

Στόχος του Turing, ας μην ξεχνάμε, ήταν να αποδείξει ότι δεν υπάρχει τρόπος να καθορίσουμε εκ των προτέρων αν ορισμένοι αριθμοί *είναι* υπολογίσιμοι, τουτέστιν αν η μηχανή που στήνεται με σκοπό τον υπολογισμό τους πρόκειται ποτέ να σταματήσει. Επινοημένη ως μέρος της απόδειξης, η σύλληψή του της μηχανής Turing θα παρέσχε την τυπική βάση για τον σύγχρονο ηλεκτρονικό υπολογιστή, στον οποίο διαφορετικά σύνολα εντολών, ή προγράμματα –υπολογισμού, επεξεργασίας, αποστολής και λήψης δεδομένων κ.λπ.–, επιτρέπουν στην ίδια μηχανή να εκτελεί ένα πλήθος εργασιών.

Και έχει πολύ μεγάλη σημασία –αν τουλάχιστον ή ακριβώς επειδή μας απασχολούν οι μιντιο-τεχνολογικές, και όχι αποκλειστικά οι «ρηματικές» (discursives), συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκε ιστορικά ο λακανικός λόγος–,

το γεγονός ότι οι πρώτοι ηλεκτρονικοί υπολογιστές –που συχνά αποκαλούνταν «σκεπτόμενες μηχανές» στον Τύπο της εποχής– κατασκευάστηκαν στα χρόνια λίγο πριν από το δεύτερο σεμινάριο και το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»: ο ENIAC το 1945, ακολουθούμενος από τους EDVAC, MANIAC, ILLIAC και τον επονομαζόμενο JOHNNIAC (προς τιμήν του John von Neumann), έπειτα ο SAGE, το 1949, και ο UNIVAC, ο πρώτος δημοφιλής εμπορικός υπολογιστής, το 1951. Το εκπληκτικό μ’ αυτές τις μηχανές, πέρα από την ικανότητά τους για ταχύ υπολογισμό, ήταν ότι αυτοματοποιούσαν –τουτέστιν ανήγαν σε αυτο-ρυθμιζόμενες μηχανιστικές διαδικασίες– τις πράξεις τυπικών συστημάτων όπου αυθαίρετα επιλεγμένα σύμβολα μπορούσαν να συνδυαστούν σύμφωνα με κανόνες σύνθεσης –με άλλα λόγια, σύμφωνα με μια σύνταξη– για να παραγάγουν πολυπλοκότερες πράξεις. Ακριβώς επειδή αυτοματοποιούσαν έτσι τους «νόμους της σκέψης» –για να αναφερθούμε στο θεμελιακό για τη λογική έργο του George Boole (*The Laws of Thought*, 1854)–, υπό μορφή αρχικά μιας σειράς λογικών και συνδυαστικών πράξεων, οι εν λόγω μηχανές επεξεργασίας συμβόλων δεν έμοιαζαν με καμία άλλη μηχανή πριν από αυτές.

γ / Πληροφορία και εντροπία στην ψυχική οικονομία του υποκειμένου

Αυτή είναι λοιπόν η ολότελα νέα, πλήρως αλλαγμένη έννοια της μηχανής την οποία υπαινίσσεται ο Lacan στο δεύτερο σεμινάριο, αναφερόμενος ωστόσο και στην παραδοσιακότερη, ιδίως κατά τις πρώτες παραδόσεις. Για παράδειγμα, διαβάζοντας το *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης* (*Jenseits des Lustprinzips*, 1920), ο Lacan θα κάνει τη διάκριση μεταξύ δύο περιπτώσεων. Στην πρώτη, αυτό με το οποίο έχουμε να κάνουμε είναι η αποκατάσταση μιας ισορροπίας μέσω ενός ομοιοστατικού μηχανισμού ρύθμισης των ενεργειών που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο. Πρόκειται για εκείνο το είδος μηχανισμού ο οποίος καθιστά εφικτό τον προσπορισμό ευχαρίστησης και τον οποίο ο Lacan θα επεκτείνει στην προσαρμοστικότητα και το ένστικτο που χαρακτηρίζουν τη ζωική συμπεριφορά (SII, 108-109, 371). Πρότυπό του είναι ένας τύπος μηχανής που ενέχει την ανταλλαγή ενέργειας, και επομένως υποκείμενος στην εντροπία και στους νόμους της θερμοδυναμικής. Πέραν όμως του μηχανισμού αυτού, υπάρχει ένας «καταναγκασμός επανάληψης» (*Wiederholungszwang*) –ή «αυτοματισμός της επανάληψης» (*automatisme de*

répétition), όπως επίσης τον αποκαλεί ο Lacan—, για την εξήγηση του οποίου οι όροι αυτοί δεν επαρκούν και τον οποίο ο Freud συνέδεε με την «ενόρμηση θανάτου» (Todestrieb). Εδώ είναι που παρεμβαίνει τολμηρά και αποφασιστικά ο Lacan. Η κυβερνητική, θα πει, μιλάει και για ένα άλλο είδος μηχανής —έναν δεύτερο τύπο μηχανισμού—, στο οποίο η κυκλοφορία της πληροφορίας εργάζεται ενάντια στην εντροπία (και εδώ ο Lacan απλώς παραφράζει τον Norbert Wiener). Ο Lacan θέτει τότε το ερώτημα:

Τι είναι ένα μήνυμα στο εσωτερικό μιας μηχανής; Είναι κάτι που προχωρά μέσω ανοίγματος ή μη ανοίγματος, όπως μια ηλεκτρονική λυχνία μέσω ναι ή όχι. Είναι κάτι το αρθρωμένο, της ίδιας τάξεως με τις θεμελιακές αντιθέσεις του συμβολικού κατάστιχου. Σε μια δεδομένη στιγμή, αυτό το κάτι που γυρίζει θα πρέπει, ή όχι, να ξαναμπει στο παιχνίδι. Είναι πάντοτε έτοιμο να εισφέρει μιαν απάντηση, και να ολοκληρωθεί μέσα από αυτή τούτη την πράξη της απάντησης, τουτέστιν να πάψει να λειτουργεί ως απομονωμένο και κλειστό κύκλωμα, να ξαναμπει σε ένα γενικό παιχνίδι. Να κάτι που μοιάζει πάρα πολύ με αυτό που μπορούμε να συλλάβουμε ως *Zwang*, ως καταναγκασμό επανάληψης [compulsion de répétition]. (SII, 111-112)

Εδώ, στο επίπεδο της διαφοράς μεταξύ μιας ομοιοστατικής ή ενεργειακής μηχανής και της πληροφορικής μηχανής, ο Lacan βρίσκει τον τρόπο να αποσαφηνίσει και να εξελίξει εννοιολογικά τη φροϋδική διάκριση μεταξύ αποκατάστασης και επανάληψης στο επίπεδο της ψυχικής οικονομίας του υποκειμένου.

II.2. Η μηχανή Poe: ο Poe με τον Turing, ή το «Κλεμμένο γράμμα» ως πεπερασμένο αυτόματο

Παρά το γεγονός ότι το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» έχει αποτελέσει το αντικείμενο αναρίθμητων αναγνώσεων, ευάριθμες είναι εκείνες που συζητούν επαρκώς, ή έστω θίγουν, τις αναπάντεχες εξαρτήσεις της λακανικής ανάγνωσης του Poe από την πληροφορική, την κυβερνητική ή τη θεωρία των αυτομάτων, επιστημολογικά συμφραζόμενα ευδιάκριτα μεν και πληθωρικά παρόντα στο δεύτερο

σεμινάριο, πλην όμως δυσεξιχνίαστα στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», και ιδίως σε ό,τι αφορά το πρώτο και ασύγκριτα πιο σχολιασμένο μέρος του, το οποίο έχουν μονοπωλήσει διαχρονικά οι στρουκτουραλιστικές και αποδομητικές αναγνώσεις. Κι όμως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί και να τεκμηριωθεί με τεχνικούς όρους ότι, όχι μόνον η «μηχανή» που την παρακολουθούμε να κατασκευάζεται βήμα-βήμα στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», αλλά και η «μηχανή Poe» την οποία στήνει ο Lacan στο πρώτο μέρος, είναι στην πραγματικότητα ένα πεπερασμένο αυτόματο· αν λοιπόν ο κόσμος του συμβολικού είναι ο κόσμος της μηχανής, η μηχανή αυτή είναι δομημένη σαν μια μηχανή πεπερασμένων καταστάσεων.

Στο δεύτερο μέρος, όπως είδαμε, η συμβολική κωδικοποίηση του πραγματικού σε τυπικές ακολουθίες συμβόλων επιτρέπει την αποθήκευση και επεξεργασία δεδομένων: η «μηχανή» διαβάζει τα εισερχόμενα δεδομένα ή δεδομένα εισόδου σύμφωνα με μια σύνταξη διαφορετικών συνδυαστικών δυνατοτήτων. Η «μηχανή», η λειτουργία της οποίας δεν απαιτεί, σημειωτέον, την παρέμβαση της ανθρώπινης συνείδησης, φαίνεται να τίθεται αυτόματα σε λειτουργία με τη χρήση διακριτών σημαδιών ή συμβόλων – και δη ψηφιακών/δυαδικών (1, 0), όπως στην προσθήκη του 1966 με τίτλο «Παρένθεση των παρενθέσεων» (SLV, 54-57 / ΣΚΓ, 101-105).⁶⁸

Στο πρώτο μέρος ο Lacan δείχνει ότι η κυκλοφορία του κλεμμένου γράμματος αποκαλύπτει τις τρεις θέσεις τις οποίες μπορεί να καταλάβει, *ασυνείδητα*, ένα υποκείμενο μέσα σε ένα καθορισμένο και δομημένο πεδίο σχέσεων. Κάθε θέση αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη «κατάσταση» στην οποία καταλήγει να βρεθεί το υποκείμενο, ανεξαρτήτως της ατομικής ψυχολογίας ή της διάθεσής του, του χαρακτήρα ή και του φύλου του ακόμη – η «εκθήλυνση» του Υπουργού, για παράδειγμα. Όπως αποφαινεται ο Lacan: «Εν αρχή η υποκειμενικότητα δεν έχει καμία σχέση με το πραγματικό, αλλά με μια σύνταξη την οποία παράγει εκεί το σημαίνον σημάδι [marque signifiante]» (SLV, 50 / ΣΚΓ, 92). Στην ιστορία του Poe η κατοχή ή η επιθυμία του γράμματος είναι ακριβώς αυτό το «σημαίνον σημάδι», και η μετατόπιση του γράμματος αποκαλύπτει τη σύνταξη που παράγει τις υποκειμενικές θέσεις οι οποίες καθιστούν την υποκειμενικότητα μια δυνατότητα. Η ιστορία διαβάζεται επομένως, και νομίμως, από τον Lacan σαν ένα είδος διαγράμματος

πεπερασμένων καταστάσεων ή πίνακα μετάβασης καταστάσεων της συμβολικής «μηχανής», ή τάξης, και της λειτουργίας της, αναφορικά με τρεις θέσεις και τρεις αντίστοιχες καταστάσεις. Η επανάληψη της σκηνής (Βασιλιάς, Βασίλισσα, Υπουργός· Διευθυντής της Αστυνομίας, Υπουργός, Ντυπέν) είναι αναγκαία για να «σημαδευτούν» οι θέσεις αυτές, καθώς και οι δυνατές μεταβάσεις από τη μία θέση ή κατάσταση στην άλλη. Πρόκειται ακριβώς, θα πει ο Kittler, για «αυτά τα διακριτά μαθηματικά [diskrete Mathematik], παραδείγματος χάριν μεταξύ του Βασιλιά και της Βασίλισσας ή του Υπουργού και του Ντετέκτιβ στον Poe, [που] το πεπρωμένο τους είναι μια προσομοίωση με τη χρήση υπολογιστή».⁶⁹

II.3. Οι αλυσίδες Markov

Για να δείξουμε ωστόσο πόσο βαθιά ριζωμένος είναι ο λόγος του Lacan, στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», στον λόγο της κυβερνητικής και της θεωρίας της πληροφορίας, δεν έχουμε παρά να επικαλεστούμε τη μαρτυρία του ίδιου του Lacan, ο οποίος ομολογεί:

Αξίζει να καθυστερήσουμε μια στιγμή εξερευνώντας την αλυσίδα, διατεταγμένη εδώ σύμφωνα με τη γραμμή που τράβηξε την προσοχή των Πουανκαρέ [Poincaré] και Μαρκώφ [Markov], προκειμένου να στοχαστούμε αφελώς τρόπον τινά πάνω στην εγγύτητα με την οποία επιτυγχάνεται ο θρίαμβος της σύνταξης. (SLV, 50-51 / ΣΚΓ, 93)

Η παρατήρηση –πίσω από την προσποιητή αφέλεια της οποίας κρύβεται μια ρηξικέλευθη και άκρως εμπνευσμένη επιστημολογική χειρονομία που οργανώνει ολόκληρη τη λογική του «Σεμιναρίου»– δεν θα μπορούσε να μην τραβήξει την προσοχή του Friedrich Kittler, ο οποίος και την εγγράφει στα σωστά της συμφραζόμενα· ο Kittler μιλάει λοιπόν για τη μηχανή του Claude Shannon, η οποία

υπολόγιζε την πιθανότητα κάθε γράμματος της αγγλικής χωριστά, και από τους υπολογισμούς αυτούς παρήγαγε τυχαία κάτι ωραίες ασυναρτησίες. Κατόπιν, άρχισε να συνυπολογίζει τις πιθανότητες μετάβασης

[Übergangswahrscheinlichkeiten] μεταξύ δύο γραμμάτων, τουτέστιν διγράμματα, και οι ασυναρτησίες άρχισαν να ηχούν κάπως περισσότερο σαν αγγλικά. Τέλος, μέσω της χρήσης μηχανικών τετραγραμμάτων (που δεν θα πρέπει να τα συγχέουμε με ονόματα του Θεού), αναδύθηκε εκείνη η «επίφαση κατανόησης» που τόσο αρέσκεται να βρίσκει παραισθησιακά νόημα μέσα στην ανοησία.

Στην ανάλυση του Poe ο Lacan εργάζεται ακριβώς με τέτοιου είδους πιθανότητες μετάβασης, τη μείζονα μαθηματική ανακάλυψη των Markov και Post [...].⁷⁰

Παρότι ο Kittler (όπως ο Lacan) δεν καταδέχεται να πει τίποτα περισσότερο, η παρατήρηση και μόνο ότι ο Lacan «εργάζεται» με του ίδιου τύπου «πιθανότητες μετάβασης» όπως η μαθηματική θεωρία της πληροφορίας, και η κυβερνητική, αρκεί για να μας πείσει ότι αξίζει να καθυστερήσουμε κι εμείς με τη σειρά μας για να εξερευνήσουμε τις επονομαζόμενες «Μαρκοβιανές αλυσίδες» ή «αλυσίδες Markov» (Markov chains), αφήνοντας κατά μέρος τους Poincaré και Post και επικαλούμενοι αντ' αυτών το παράδειγμα του Shannon, αλλά και των Chomsky και Deleuze. Βέβαια, η πρόσληψη των «Μαρκοβιανών αλυσίδων» από τόσο διαφορετικούς στοχαστές όπως οι Lacan, Chomsky και Deleuze είναι ένα άλλο, ξεχωριστό και άκρως περίπλοκο ζήτημα. Αξίζει ωστόσο να ξεδιπλώσουμε παρεκβατικά ορισμένες από τις πτυχές του, δεδομένου ότι το διακύβευμα είναι κοινό και υψηλό: η αντίληψη για τη φύση και τη λειτουργία της ίδιας της γλώσσας.

α / Το παράδειγμα του Shannon: Η μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας

Μια «αλυσίδα Markov» είναι μια ειδική περίπτωση στοχαστικής διαδικασίας διακριτού χρόνου, την οποία ο Claude Shannon εισάγει στο θεμελιακό έργο του *Η μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας* (*The Mathematical Theory of Communication*, 1949) προκειμένου να πραγματευθεί την αποστολή ενός μηνύματος με όρους θεωρίας της πληροφορίας:

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μια διακριτή πηγή [discrete source] παράγει το μήνυμα, σύμβολο προς σύμβολο. Θα επιλέξει διαδοχικά σύμβολα

σύμφωνα με ορισμένες πιθανότητες [...]. Ένα φυσικό σύστημα, ή ένα μαθηματικό μοντέλο ενός συστήματος το οποίο παράγει μια τέτοια ακολουθία συμβόλων διεπόμενη από ένα σύνολο πιθανοτήτων, είναι γνωστό ως στοχαστική διαδικασία [stochastic process]. Μπορούμε, επομένως, να θεωρήσουμε ότι μια διακριτή πηγή αντιπροσωπεύεται από μια στοχαστική διαδικασία. Αντιστρόφως, κάθε στοχαστική διαδικασία η οποία παράγει μια διακριτή ακολουθία συμβόλων επιλεγμένων από ένα πεπερασμένο σύνολο μπορεί να θεωρηθεί ως διακριτή πηγή.⁷¹

Ας σημειωθεί ότι η αποστολή (και η λήψη) μηνυμάτων θα πρέπει επομένως να θεωρηθούν ως στοχαστικές –και όχι ως ντετερμινιστικές– διαδικασίες, καθώς και ότι ακόμη και οι καταναγκασμοί στο μήνυμα (όπως η σύνταξη στη γλώσσα) εξετάζονται με όρους πιθανοτήτων.

Ο Shannon εξηγεί στη συνέχεια πώς η στατιστική δομή διαφόρων παραδειγμάτων διακριτών πηγών πληροφορίας μπορεί να περιγραφεί «από ένα σύνολο πιθανοτήτων μετάβασης [transition probabilities] $p_i(j)$, την πιθανότητα το γράμμα i να ακολουθηθεί από το γράμμα j ». ⁷² Αυξάνοντας τις πιθανότητες μετάβασης σε υψηλότερου βαθμού στατιστικές προσεγγίσεις της αγγλικής –για δύο, τρία και τέσσερα γράμματα (δίγραμμα, τρίγραμμα και τετράγραμμα αντιστοίχως), όπως στο παράδειγμα του Kittler–, τα σύμβολα από τη διακριτή πηγή αρχίζουν να συνδέονται σε αλυσίδες οι οποίες συγκροτούν αναγνωρίσιμες λέξεις της αγγλικής. Αυτού του τύπου οι στοχαστικές διαδικασίες, συνεχίζει ο Shannon, είναι γνωστές στη μαθηματική ορολογία ως «διακριτές Μαρκοβιανές διαδικασίες» (discrete Markoff processes):

Η γενική περίπτωση μπορεί να περιγραφεί ως εξής: Υπάρχει ένας πεπερασμένος αριθμός δυνατών «καταστάσεων» [“states”] ενός συστήματος: $S_1, S_2, \dots, S_n$. Επιπρόσθετα, υπάρχει ένα σύνολο πιθανοτήτων μετάβασης, $p_i(j)$, η πιθανότητα ότι, αν το σύστημα είναι στην κατάσταση S_i , θα πάει μετά στην κατάσταση S_j . Για να καταστήσουμε αυτήν τη Μαρκοβιανή διαδικασία μια πηγή πληροφορίας, το μόνο που χρειάζεται είναι να υποθέσουμε ότι ένα γράμμα παράγεται για κάθε μετάβαση από μια κατάσταση σε μιαν άλλη.⁷³

Αυτό που ο Shannon δεν διευκρινίζει εν προκειμένω είναι η ειδοποιός ιδιότητα της Μαρκοβιανής στοχαστικής διαδικασίας, ή αλυσίδας, τουτέστιν ότι η πιθανότητα της επόμενης κατάστασης του συστήματος εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από την τρέχουσα κατάστασή του, καθιστώντας ως εκ τούτου τις προηγούμενες καταστάσεις του άσχετες για την πρόβλεψη των επόμενων. Στην πραγματικότητα, ο πίνακας μεταβάσεων ο οποίος υπολογίζει τις πιθανότητες για κάθε αλλαγή κατάστασης είναι «χωρίς μνήμη». Παρότι η εν λόγω ιδιότητα μπορεί να φαίνεται ιδιαιτέρως ακατάλληλη για την περιγραφή ενός συστήματος όπως η γλώσσα, στην πραγματικότητα αυτή είναι που εξασφαλίζει έναν υψηλό βαθμό ελευθερίας και απροσδιοριστίας, την ίδια στιγμή που κατοχυρώνει τη δομή και την προβλεψιμότητα.

β / Ο λόγος του Άλλου: μια διακριτή πηγή πληροφοριών;

Καίτοι άχαρες ομολογουμένως, αυτές οι λίγες τεχνικές λεπτομέρειες είναι αναγκαίες αν θέλουμε να καθορίσουμε ένα «εύγλωττο» πλαίσιο αναφοράς για τη λακωνική δήλωση του Lacan ότι η «σημαίνουσα αλυσίδα», στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», είναι διατεταγμένη σύμφωνα με το πρότυπο μιας «Μαρκοβιανής αλυσίδας». Χωρίς αμφιβολία, η αναπλαισίωση του λακανικού «Σεμιναρίου», και του πρώτου, κλασικού Lacan γενικότερα, σε σχέση με τον μαθηματικό φορμαλισμό της θεωρίας της πληροφορίας και της θεωρίας των τυπικών γλωσσών ανοίγει νέες προοπτικές, όπως και μια ολόκληρη δέσμη ανέκδοτων και εκκρεμών ερωτημάτων. Για παράδειγμα, είναι άραγε το ασυνείδητο δομημένο σαν μια Μαρκοβιανή αλυσίδα; Κι αν ναι, ποια η σχέση της με τον «λόγο του Άλλου», στο μέτρο που, σύμφωνα με την αξιωματική διατύπωση του Lacan, «το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου»; Για τον Kittler, αναμφίβολα ναι. Για τον Johnston, ο οποίος ως προς αυτό ακολουθεί κατά πόδας τη γραμμή Kittler, αν ο «λόγος του Άλλου» είναι, με όρους θεωρίας της πληροφορίας, μια «διακριτή πηγή πληροφοριών» (η οποία αποστέλλει τρόπον τινά μηνύματα από το ασυνείδητο), τότε θα μπορούσε πράγματι να παρουσιάζει τον χαρακτήρα μιας Μαρκοβιανής διαδικασίας.⁷⁴ Τελείως αντίθετη είναι η άποψη του Δημήτρι Βεργέτη, ο οποίος εντοπίζει στο σημείο αυτό μιαν απορία, υποκινούμενη από τη σύμπλευση των δύο μνημειωδών αξιωμάτων του Lacan: «το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου» και «το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα». Για τον

Βεργέτη, οι Μαρκοβιανές αλυσίδες αναμφίβολα συνιστούν μια γλώσσα, συνιστούν όμως και μια «γλωσσική ζώνη απορρόφησης του λόγου του Άλλου».⁷⁵ «δεν διακινούν τον λόγο του Άλλου», αλλά «επικωδικώνουν το πραγματικό, πριν ο Άλλος πάρει το λόγο πάνω στην Άλλη σκηνή».⁷⁶

γ / Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής (πεπερασμένων καταστάσεων), ή Ο Lacan και η θεωρία των αυτομάτων

Έχουμε ήδη δει πώς, σύμφωνα με τη λακανική ανάγνωση του Poe, η λειτουργία της συμβολικής τάξης προσιδιάζει στη λειτουργία ενός πεπερασμένου αυτόματου. Το γεγονός ότι οι μηχανές οι οποίες παράγουν γλώσσες κατ' αυτόν τον τρόπο θεωρούνται μαθηματικά ως Μαρκοβιανές διαδικασίες πεπερασμένων καταστάσεων δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο. Αυτή η σύγκλιση –μεταξύ γλώσσας και πεπερασμένων αυτομάτων– είναι ιδιαιτέρως ορατή στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου» και μαρτυρεί την παραγνωρισμένη σχέση των εκεί λακανικών επεξεργασιών με τη, λίγο πολύ σύγχρονη, θεωρία των τυπικών γλωσσών. Αυτός ο νέος κλάδος της μαθηματικής θεωρίας ήταν, ας μην ξεχνάμε, αφιερωμένος στη μελέτη των σχέσεων μεταξύ γλωσσών και μηχανών, ή γραμματικών θεωριών και μηχανών πεπερασμένων καταστάσεων. Η σύνδεσή του με το λακανικό εγχείρημα είναι αλάθητη και, το κυριότερο, ευκταία, αν το ζητούμενο είναι να απαγκιστρωθούμε κάπως από την παλλιλλογία περί δομικής γλωσσολογίας (Saussure, Jakobson) και της επίδρασής της στη σκέψη του Lacan.

Μια απροκατάληπτη επίσκεψη των σχετικών κειμένων καθιστά σαφές ότι ο κλασικός Lacan σκέφτεται τη λειτουργία της συμβολικής τάξης όχι απλώς με όρους κυβερνητικού κυκλώματος, αλλά για την ακρίβεια σαν ένα κύκλωμα το οποίο λειτουργεί όπως ένα πεπερασμένο αυτόματο. Τα πολύπλοκα κυκλικά και προσανατολισμένα γραφήματα τα οποία εισάγει στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου» (SLV, 48, 56-57 / ΣΚΓ, 88, 104-105), και η στενή ομοιότητά τους με τα γραφήματα ή διαγράμματα μετάβασης καταστάσεων που βρίσκουμε σε οποιοδήποτε εγχειρίδιο θεωρίας των αυτομάτων, αρκούν για να διασκεδάσουν κάθε αμφιβολία: πρόκειται κατ' ουσίαν για γραφήματα που απεικονίζουν σχηματικά όλες τις δυνατές, και

αδύνατες, μεταβάσεις από κατάσταση σε κατάσταση για συγκεκριμένα αυτόματα – ή «δίκτυα» (réseaux), για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Lacan.⁷⁷

Μια άλλη συνέπεια της επίδρασης της θεωρίας των αυτομάτων στον Lacan αφορά στη σχέση μεταξύ της συμβολικής τάξης και της φυσικής γλώσσας, σχέση την οποία ο Lacan θέτει με κυβερνητικούς όρους στην ιστορική διάλεξή του «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, στο δεύτερο σεμινάριο, ο Lacan ουδέποτε ταυτίζει τη συμβολική τάξη με την ίδια τη γλώσσα· κατανοεί μάλλον το συμβολικό σαν μια τάξη που λειτουργεί εντός και μέσω της γλώσσας, εντός και μέσω του δικτύου του λόγου. Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές ότι ο Lacan έκρινε πως η αυτονομία του συμβολικού –βασική θέση του δεύτερου σεμιναρίου και του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”»– απαιτούσε ένα νέο εννοιολογικό πλαίσιο για την πλήρη επεξεργασία της, το οποίο ο Lacan βρήκε στον λόγο της κυβερνητικής και στο παράδειγμα των νέων πληροφορικών μηχανών. Πράγματι, μπορεί να υποστηριχθεί πως η εξοικείωσή του με τα πεπερασμένα αυτόματα ήταν αυτή που του επέτρεψε να αναγνωρίσει την αναλογία μεταξύ των απλών πληροφορικών μηχανών και των απλών «περιορισμένων» γλωσσών (restricted languages) με περιορισμένο σύνολο λειτουργιών, σε αντίθεση με τις φυσικές γλώσσες, των οποίων οι πλούσιες εκφραστικές δυνατότητες καθιστούν εφικτή τη χρήση τους για πολλαπλές και πιο πολύπλοκες λειτουργίες. Το συμπέρασμα που συνήγαγε ο Lacan ήταν ότι η λειτουργία της συμβολικής τάξης μπορούσε να περιγραφεί πλήρως από τη γραμματική ενός πεπερασμένου αυτόματος, ενώ η φυσική γλώσσα απαιτούσε μιαν ανώτερου επιπέδου και ισχυρότερη γραμματική.

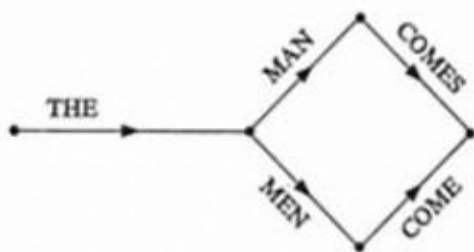
δ / Το παράδειγμα του Chomsky: *the man comes*· γλώσσα/γραμματική(ς) πεπερασμένων καταστάσεων

Την επιστημονική απόδειξη του γεγονότος αυτού οφείλουμε ασφαλώς στον Noam Chomsky, ο οποίος, στο θεμελιώδες έργο του *Συντακτικές δομές* (*Syntactic Structures*, 1957), εκκινεί από το ίδιο νεοαναδυόμενο πλαίσιο το οποίο συγκροτούσαν η θεωρία της πληροφορικής και η θεωρία των τυπικών γλωσσών. Ο

Chomsky αναζητεί «το είδος γραμματικής το οποίο είναι απαραίτητο για να παραχθούν όλες οι ακολουθίες μορφημάτων (ή λέξεων) που συνιστούν γραμματικές αγγλικές προτάσεις, και μόνο αυτές».⁷⁸ Μια λύση σε αυτήν τη δυσκολία προσφέρει, όπως λέει, ένα «γνώριμο θεωρητικό πρότυπο γλωσσικής επικοινωνίας» (που δεν είναι άλλο από το πρότυπο του Shannon και της *Μαθηματικής θεωρίας της επικοινωνίας*):

Ας υποθέσουμε πως έχουμε μια μηχανή που μπορεί να περνά από ένα πεπερασμένο αριθμό διαφορετικών καταστάσεων, και ας υποθέσουμε ακόμα πως η μηχανή αυτή, κατά τη μετάβασή της από τη μια κατάσταση στην άλλη, παράγει ένα ορισμένο σύμβολο (ας πούμε μια αγγλική λέξη). Μια από τις καταστάσεις αυτές είναι η *αρχική κατάσταση* [*initial state*: οι εμφάνσεις στο πρωτότυπο] και μια άλλη η *τελική κατάσταση* [*final state*]. Ας υποθέσουμε πως η μηχανή ξεκινά από την αρχική κατάσταση, διατρέχει μια ακολουθία καταστάσεων (παράγοντας μια λέξη σε κάθε μετάβαση) και καταλήγει στην τελική κατάσταση. Την ακολουθία λέξεων που έχει παραχθεί θα την ονομάσουμε «πρόταση» [“sentence”]. Κάθε τέτοια μηχανή οριοθετεί έτσι μια ορισμένη γλώσσα, δηλαδή το σύνολο των προτάσεων που μπορούν να παραχθούν κατ’ αυτό τον τρόπο. Κάθε γλώσσα που μπορεί να παραχθεί από μια μηχανή αυτού του είδους θα την ονομάσουμε *γλώσσα πεπερασμένων καταστάσεων* [*finite state language*], ενώ την ίδια τη μηχανή μπορούμε να την ονομάσουμε *γραμματική πεπερασμένων καταστάσεων* [*finite state grammar*].⁷⁹

Ο Chomsky παρέχει στη συνέχεια ένα διάγραμμα μετάβασης καταστάσεων για μια γραμματική που παράγει μόνο τις δύο προτάσεις «the man comes» («ο άντρας έρχεται») και «the men come» («οι άντρες έρχονται»):

Κάθε «κόμβος» (node) στο διάγραμμα αντιστοιχεί σε μια κατάσταση της μηχανής. Η ακολουθία των δυνατών ή πιθανών μεταβάσεων από τη μια κατάσταση στην άλλη διασφαλίζει ότι, εάν επιλεγεί το υποκείμενο ενικού αριθμού *άντρας*, τότε επιλέγεται,

ή μάλλον επιβάλλεται, και ο ρηματικός τύπος ενικού αριθμού *έρχεται*. Κάθε μετάβαση περιορίζει έτσι την εκλογή της επόμενης λέξης ή του επόμενου μορφήματος, και η ακολουθία των πιθανών ή δυνατών μεταβάσεων από τη μια κατάσταση της μηχανής στην άλλη καθορίζει μια γραμματική.

«Οι μηχανές που παράγουν γλώσσες με τον τρόπο αυτό», θα πει ο Chomsky, «είναι γνωστές στα μαθηματικά ως “μαρκοβιανές διαδικασίες πεπερασμένων καταστάσεων”»,⁸⁰ και συνιστούν τον απλούστερο τύπο γραμματικής (πεπερασμένων καταστάσεων) «που μπορεί να παράγει άπειρο αριθμό προτάσεων με πεπερασμένο εξοπλισμό».⁸¹ Βέβαια, όπως αποδεικνύει ο Chomsky, ο τύπος αυτός δεν επαρκεί για να παράγει «όλες τις γραμματικές προτάσεις της αγγλικής και μόνο αυτές»,⁸² και γενικότερα για να παραχθούν «γλώσσες μη πεπερασμένων καταστάσεων όπως η αγγλική»,⁸³ οι οποίες απαιτούν έναν ισχυρότερο τύπο γραμματικής – και συγκεκριμένα, μια «γραμματική φραστικής δομής» (phrase-structure grammar) που επιτρέπει την παρεμβολή εξαρτημένων φράσεων. Ωστόσο, και ο τύπος αυτός αποδεικνύεται ανεπαρκής, και ο Chomsky υποχρεώνεται να προτείνει ένα ακόμη ισχυρότερο πρότυπο που συνδυάζει τη φραστική και τη «μετασχηματιστική δομή» (transformational structure), και το οποίο θα αποδώσει εκείνη τη γλωσσολογική θεωρία για την οποία ο Chomsky είναι διάσημος και η οποία ακούει στο όνομα «γενετική μετασχηματιστική γραμματική» (generative transformational grammar).

ε / Το παράδειγμα του Deleuze: *he danced his did*· το ασυνείδητο είναι μηχανοποιημένο σαν μια ιδιόλεκτος

Σε αντίθεση με τον Chomsky, οι αναφορές του Gilles Deleuze στις «αλυσίδες Markov» είναι πάντοτε θετικές.⁸⁴ Το ακόλουθο απόσπασμα από τον *Αντι-Οιδίποδα* (*L'Anti-Œdipe*, 1972/1973) είναι χαρακτηριστικό· σημειωτέον ότι οι Deleuze και Guattari δεν μιλούν εν προκειμένω για τη γλώσσα αλλά για το DNA και τα γονίδιά του:

Μπορέσαμε [...] να επιμείνουμε σε ένα κοινό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων πολιτισμών και των έμβιων ειδών, ως «αλυσίδων Markov» (αλεατορικών φαινομένων, μερικώς εξαρτημένων). Διότι, στον γενετικό

κώδικα όπως και στους κοινωνικούς κώδικες, αυτό που αποκαλείται σημαίνουσα αλυσίδα [chaîne signifiante] είναι περισσότερο μια ιδιόλεκτος [jargon] παρά μια γλώσσα [langage], ιδιόλεκτος φτιαγμένη από μη σημαίνοντα στοιχεία που δεν αποκτούν νόημα ή επιτέλεσμα σημασίας παρά μόνο μέσα στα μεγάλα σύνολα που σχηματίζουν μέσω της αλυσιδωτής κλήρωσης, μερικής εξάρτησης και αλληλοδιάδοξης υπέρθεσής τους.⁸⁵

Όπως βλέπουμε, το ενδιαφέρον των συγγραφέων είναι τελείως διαφορετικό από εκείνο του Chomsky. Ενδιαφέρονται για ένα κατά πολύ ευρύτερο πεδίο σημειωτικής, όπου η «γλώσσα» επέχει θέση παραδείγματος ή μεταφοράς. Και μπορούμε να φανταστούμε γιατί οι Μαρκοβιανές αλυσίδες τράβηξαν την προσοχή τους, και ιδίως του Deleuze: η αλυσίδα των συμβόλων αναπτύσσεται κατά μήκος μιας γραμμής (δεν υπάρχει καμία βαθύτερη δομή, καμία υπερβατική εγγύηση νοήματος, μόνο μια επιφανειακή οργάνωση), σαν μια ντελεζιανή «γραμμή φυγής» (ligne de fuite), αφού η γραμμική ανάπτυξη είναι εν μέρει αλεατορική και εν μέρει εξαρτημένη. Όταν, για παράδειγμα, εκφέρω μια πρόταση, η εκλογή της πρώτης λέξης είναι εντελώς ελεύθερη, η δεύτερη περιορίζεται από την πρώτη και ούτω καθεξής, μέχρι την τελευταία λέξη, η οποία είναι τα μέγιστα περιορισμένη, τόσο συντακτικά όσο και σημασιολογικά. Όταν, λόγου χάριν, έχω παραγάγει την ακολουθία λέξεων: «Έγινε ρεζίλι των...», είναι λίγο πολύ αναμενόμενο πώς θα τελειώσει η πρόταση. Παρότι όμως η εκλογή της τελευταίας λέξης υπόκειται σε συντακτικούς και σημασιολογικούς καταναγκασμούς, τίποτα στην πραγματικότητα δεν με εμποδίζει από το να προβώ σε μια παιγνιώδη και δημιουργική εκμετάλλευση της πρότασης, αντικαθιστώντας το αναμενόμενο ουσιαστικό «σκυλιών» με κάποιο άλλο: «Έγινε ρεζίλι των γατιών» – οπότε η «γραμμή φυγής» παίρνει μιαν αναπάντεχη τροπή. Και θα πρέπει να σημειωθεί ότι η λέξη «ιδιόλεκτος» (jargon) στο παραπάνω χωρίο έχει θετική σημασία: η διαφορά μεταξύ αυτού που οι Deleuze και Guattari αποκαλούν «ιδιόλεκτο» και μιας «γλώσσας» (langage) είναι ότι η «ιδιόλεκτος» παράγει ανοιχτές σημασιολογικά αλυσίδες, ενώ οι αλυσίδες της «γλώσσας» είναι κλειστές και σημασιολογικά παγιωμένες (εδώ προφανώς εννοείται η «λογική γλώσσα»).

Η διάκριση όμως μεταξύ *jargon* και *langage* μάς ενδιαφέρει και για έναν επιπλέον λόγο. Στον *Αντι-Οιδίποδα* καθίσταται το χάσμα που διανοίγεται ανάμεσα στους Deleuze-Guattari και στον Lacan κατά τη δυστάμενη πρόσληψη του

(λακανικού) όρου «σημαίνουσα αλυσίδα», και μάλιστα με ευθεία αναφορά στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»:

Στον Lacan οφείλεται η ανακάλυψη της πλούσιας αυτής περιοχής ενός κώδικα [code] του ασυνειδήτου, που περιτυλίσσει την ή τις σημαίνουσες αλυσίδες [chaînes signifiantes]: και το ότι μεταμόρφωσε έτσι την ανάλυση (το βασικό κείμενο από τούτη την άποψη είναι *Το κλεμμένο γράμμα*). Αλλά πόσο παράξενη είναι η περιοχή αυτή δυνάμει της πολλαπλότητάς της, σε τέτοιο σημείο που δεν μπορεί να μιλήσει κανείς για *μία* αλυσίδα ή ακόμα για έναν επιθυμητικό κώδικα. Οι αλυσίδες αυτές λέγονται σημαίνουσες γιατί είναι φτιαγμένες από σημεία, τα σημεία όμως αυτά δεν είναι καθαυτά σημαίνοντα. Ο κώδικας δεν μοιάζει τόσο με μια γλώσσα [langage] όσο με μια ιδιόλεκτο [jargon], που είναι σχηματισμός ανοιχτός και πολύσημος. Τα σημεία της ιδιολέκτου μπορούν να είναι οποιασδήποτε φύσης, άσχετα με τον φορέα τους [...]. Δεν έχουν σχέδιο, εργάζονται σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις διασυνδέσεις: το καθένα μιλάει τη δική του γλώσσα [langue] και δημιουργεί με άλλα σημεία συνθέσεις [...]. Οι προσιδιάζουσες σε αυτές τις αλυσίδες διαζεύξεις δεν συνεπάγονται ακόμα κανέναν αποκλεισμό – οι αποκλεισμοί προκύπτουν μόνο από ένα παιχνίδι αναστολέων και καταστολέων που έρχονται να καθορίσουν τον φορέα και να παγιώσουν ένα ειδικό και προσωπικό υποκείμενο. Καμία αλυσίδα δεν είναι ομοιογενής, αλλά μοιάζει με μια παρέλαση από γράμματα που ανήκουν σε διαφορετικά αλφάβητα [...]. Η κάθε αλυσίδα αιχμαλωτίζει θραύσματα από άλλες αλυσίδες, απ’ όπου και αντλεί κάποιαν υπεραξία [...]: φαινόμενο κωδικής υπεραξίας. Πρόκειται για ένα ολόκληρο σύστημα διακλαδώσεων και κληρώσεων, που σχηματίζουν αλεατορικά φαινόμενα μερικώς εξαρτημένα – παραπλήσια με μια αλυσίδα Markov.⁸⁶

Παραφράζοντας τον Lacan, θα λέγαμε ότι, για τους Deleuze και Guattari, το ασυνείδητο δεν είναι «δομημένο σαν μια γλώσσα» αλλά «μηχανοποιημένο σαν μια ιδιόλεκτος».

Στον *Φουκώ* του (Foucault, 1986) ο Deleuze αναφέρεται εκ νέου στις «αλυσίδες Markov» για να προσδιορίσει τη φουκωϊκή έννοια του «διαγράμματος» (diagramme), καθώς και τη σχέση μεταξύ της σκέψης και του τυχαίου. Ιδού τα σχετικά χωρία:

Το διάγραμμα επικοινωνεί βέβαια με τον διαστρωματωμένο σχηματισμό που το σταθεροποιεί ή το παγιώνει, αλλά επικοινωνεί επίσης –σύμφωνα με έναν άλλον άξονα– με το άλλο διάγραμμα, με τις άλλες ασταθείς διαγραμματικές καταστάσεις, μέσω των οποίων οι δυνάμεις ακολουθούν το μεταλλασσόμενο γίνεσθαι τους. Υπό αυτήν ακριβώς την έννοια το διάγραμμα είναι πάντοτε το έξω των διαστρωματώσεων. Εκθέτει βέβαια τις σχέσεις δυνάμεων, αλλά συνιστά ταυτοχρόνως εκπομπή ενικότητων ή ενικών σημείων. Αυτό δεν σημαίνει ότι οτιδήποτε μπορεί να συνδεθεί με οτιδήποτε. Η διαδικασία θυμίζει περισσότερο διαδοχικές κληρώσεις, καθεμιά εκ των οποίων είναι τυχαία, αλλά στα πλαίσια των εξωγενών συνθηκών που έχουν καθορισθεί από την προηγούμενη κλήρωση. Το διάγραμμα (ή μια διαγραμματική κατάσταση) συνιστά πάντοτε μια μείξη αλεατορικού και εξαρτημένου, όπως σε μια αλυσίδα Markov.⁸⁷

και:

Οι σχέσεις δυνάμεων, όπως τις αντιλαμβάνεται ο Foucault, δεν αφορούν μονάχα στους ανθρώπους αλλά και στα στοιχεία, στα γράμματα του αλφαβήτου, που μπορούν να επιλεγούν τυχαία ή βάσει των νόμων έλξης και συχνότητας που αποτυπώνονται στις ομαδώσεις μιας γλώσσας. Το τυχαίο ισχύει μόνο στην πρώτη περίπτωση· ίσως, βέβαια, η δεύτερη περίπτωση να λαμβάνει χώρα σε συνθήκες που καθορίζονται εν μέρει από την πρώτη, όπως σε μια αλυσίδα Markov, όπου έχουμε μια διαδοχή επιμέρους ανασυνδέσεων. Αυτό ακριβώς είναι το έξω: η γραμμή που ακατάπαυστα ανασυνδέει τις τυχαίες κληρώσεις αναμειγνύοντας το αλεατορικό και την εξάρτηση.⁸⁸

Η τελευταία φράση του δεύτερου χωρίου θα μπορούσε να διαβαστεί και ως ορισμός των Μαρκοβιανών αλυσίδων, έχοντας το προσόν να συνοψίζει τα τρία βασικά χαρακτηριστικά τους: είναι *γραμματικές* (ενώ οι δομές του Chomsky είναι βαθιές και ιεραρχικές)· είναι *αλεατορικές* (ενώ οι συντακτικές δομές του Chomsky είναι αναγκαίες: παράγονται από μια μορφή δημιουργικότητας η οποία διέπεται και δεσμεύεται από κανόνες –«κανόνες επανεγγραφής» [rewrite rules] και «μετασχηματιστικούς κανόνες» [transformational rules]–, και τον Deleuze τον ενδιαφέρει φυσικά η δημιουργικότητα που σπάει τους κανόνες και υπονομεύει γενικότερα τη θετικιστική ή νατουραλιστική έννοια του –γραμματικού– κανόνα την οποία ο Chomsky υπερασπίζεται)· είναι *μερικώς εξαρτημένες* (ο Deleuze επιθυμεί μεν

να περιγράψει ένα σύστημα, πλην όμως ένα σύστημα παραλλαγών, το οποίο χαρακτηρίζεται από κανόνες που χρησιμεύουν ως γενικό πλαίσιο και που προορισμός τους είναι να παραβιαστούν, παρά από κανόνες που θυμίζουν νόμους της φύσης). Οπότε η «αντιγραμματικότητα» (agrammaticalité) δεν πρέπει να θεωρείται ως βλάβη ή ανωμαλία του συστήματος, αλλά ως μια δημιουργική τροπή, μια τροπική εκμετάλλευση των γραμματικών κανόνων. Μάλιστα, στο *Mille plateaux* (1980), οι Deleuze και Guattari δεν θα διστάσουν να υποστηρίξουν ότι «η εκτίμηση των βαθμών γραμματικότητας είναι πολιτικό θέμα».⁸⁹ Σε κάθε περίπτωση, το «I would prefer not to» του Herman Melville, το «he danced his did» του e.e. cummings ή το «And he war» του James Joyce θα παρουσιάζουν πάντοτε πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον, τόσο για τον εραστή της λογοτεχνίας όσο και για τον μελετητή της γλώσσας, απ' ό,τι το «the man comes» του Chomsky.

Σημειώσεις

¹ Για μια εξαιρετική εκτενή παρουσίαση του φροϋδικού *Προσχέδιου* βλ. Thierry Simonelli, «L'Esquisse d'une psychologie scientifique»: α) <http://www.psychanalyse.lu/articles/SimonelliEsquisse01.htm> (μέρος 1)· β) <http://www.psychanalyse.lu/articles/SimonelliEsquisse02.htm> (μέρος 2)· γ) <http://www.psychanalyse.lu/articles/SimonelliEsquisse03.htm> (μέρος 3).

² Βλ. Mai Wegener, «L'Entwurf de Freud – une lettre volée», μτφ. Brigitte Aubenas, στο *Essaim* 2004/1 (no 12), σ. 184.

³ Βέβαια, όπως πολύ εύστοχα έχουν επισημάνει οι Laplanche και Pontalis, η λειτουργία της μνήμης, όπως εκτίθεται στο φροϋδικό *Προσχέδιο*, θα μπορούσε να συμπαραβληθεί με ό,τι αποκαλείται «μνήμη» στη θεωρία των μηχανών της κυβερνητικής, κατασκευασμένων με βάση την αρχή των δυαδικών αντιθέσεων, όπως η νευρωνική «ψυχική συσκευή» που, κατά τον Freud, καθορίζεται από διαδοχικές διακλαδώσεις. Ο Freud περιγράφει την εγγραφή της ανάμνησης στη νευρωνική συσκευή χωρίς να επικαλείται κάποιου είδους ομοιότητα μεταξύ των μνημονικών ιχνών και των αντικειμένων. Το «μνημονικό ίχνος» (Erinnerungsspur) δεν είναι παρά μια ιδιαίτερη διευθέτηση των «διανοίξεων διόδων», η οποία έχει ως αποτέλεσμα να προτιμάται η χρήση μίας συγκεκριμένης νευρωνικής οδού αντί για άλλες. Βλ. J. Laplanche και J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse* (1967), Παρίσι, PUF, ¹⁴2003, 491· *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, Αθήνα, Κέδρος, ²1996, σ. 276. Θυμίζω ότι η έννοια της «διάνοιξης διόδου» (Bahnung) είναι κεντρική στην περιγραφή της λειτουργίας της νευρωνικής ψυχικής συσκευής: η διέγερση, κατά τη μετάβασή της από τον ένα νευρώνα στον άλλο, είναι υποχρεωμένη να κάμψει μιαν ορισμένη αντίσταση· «δίοδος» διανοίγεται όταν η μετάβαση αυτή επιφέρει μόνιμη μείωση της αντίστασης· στη συνέχεια η διέγερση θα προτιμήσει τη διανοιγμένη σε σχέση με τη μη διανοιγμένη δίοδο που παρουσιάζει αυξημένη αντίσταση.

⁴ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», στο *Draculas Vermächtnis. Technische Schriften*, Λειψία, Reclam Verlag, 1993, σ. 74. [1η δημοσίευση στο Götz Grobklau, Eberhart Lämmert (επιμ.), *Literatur in einer industriellen Kultur*, Στουτγάρδη, Klett-Cotta, 1989, σσ. 521-536]· «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», μτφ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Χάρης Ε. Ράπτης – Διονύσης Καββαθάς, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σ. 91.

⁵ Για την αντιδιαστολή των φυσικών/θετικών και ανθρωπιστικών επιστημών προς τις «εικασιακές επιστήμες» (sciences conjecturales), βλ. *SII*, 341 κ.ε.: «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», μτφ.-σημ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Δ. Βεργέτης – Χ. Ε. Ράπτης, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σ. 51 κ.ε.

⁶ Βλ. Mai Wegener, «L'Entwurf de Freud – une lettre volée», *ό.π.*, ιδ. σσ. 176-178.

⁷ Βλ. *SII*, 346· «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», *ό.π.*, σ. 57.

⁸ Βλ. Sigmund Freud, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. V, σ. 621· *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, ²1995, σ. 536.

⁹ Για τη σχέση του Lacan με τον στρουκτουραλισμό παραπέμπω στο εξαίρετο κείμενο του Jacques-Alain Miller «S'truc dure», μτφ. Βλάσης Σκολίδης, στο *Τειρεσίας*, τχ. 3, καλοκαίρι 2003, σσ. 52-65. [1η δημοσίευση στο *Pas tant*, τχ. 8-9, Τουλούζη, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985, σσ. 4-11].

¹⁰ Βλ. «A quoi reconnaît-on le structuralisme?», στο Gilles Deleuze, *L'Île déserte et autres textes. Textes et entretiens 1953-1974*, επιμ. David Lapoujade, Παρίσι, Minuit, 2002, σσ. 238-269. [1η δημοσίευση στο François Châtelet (επιμ.), *Histoire de la philosophie, t. VIII: le XXe siècle*, Παρίσι, Hachette, 1972, σσ. 299-335]. «Πώς αναγνωρίζουμε τον στρουκτουραλισμό;», μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, στο Φρανσουά Σατελέ (επιμ.), *Η Φιλοσοφία, τόμος Δ': ο Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα, Γνώση, ²1990 (¹1985), σσ. 323-361. Τα έξι τυπικά κριτήρια αναγνώρισης του στρουκτουραλισμού είναι κατά Deleuze τα εξής: 1) το συμβολικό· 2) το τοπικό ή θεσιακό· 3) το διαφορετικό και το ενικό· 4) το διαφοροποιητικό, η διαφοροποίηση· 5) το σειριακό· 6) η κενή θέση.

¹¹ Βλ. *αυτόθι*, σ. 258· μτφ. σ. 347. Πώς αλλιώς να το ονομάσουμε, θα προσέθετα, αν όχι αντικείμενο α, δεδομένης της αιτιώδους εμβέλειάς του ως αντικειμένου αιτίου τόσο του συμβολικού κυκλώματος όσο και της επιθυμίας των πρωταγωνιστών της ιστορίας; Αντικείμενο-αίτιο που επιφέρει τα επιτελέσματά του «χωρίς να χρειαστεί ποτέ κανείς να ενδιαφερθεί για τη σημασία του» (SLV, 57 / ΣΚΓ, 105).

¹² Βλ. Michel Foucault, *Les mots et les choses* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1990, σσ. 19-31· *Οι λέξεις και τα πράγματα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1986, σσ. 27-44.

¹³ Βλ. «La suture. Éléments de la logique du signifiant», στο Jacques-Alain Miller, *Un début dans la vie*, Παρίσι, Le Promeneur, 2002, σσ. 94-115. [1η δημοσίευση στο *Cahiers pour l'analyse*, τχ. 1, 1966].

¹⁴ Claude Lévi-Strauss, «Εισαγωγή στο έργο του Marcel Mauss», στο Marcel Mauss, *Κοινωνιολογία και ανθρωπολογία*, μτφ.-επιμ. Θεόδωρος Παραδέλλης, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004, σσ. 58-60. [1η έκδοση Παρίσι, PUF, 1950].

¹⁵ Βλ. Deleuze, «A quoi reconnaît-on le structuralisme?», *ό.π.*, σσ. 260-261· μτφ. σσ. 350-351 (τροποποιημένη). Σημειώνω ότι στη συνέχεια ο Deleuze προχωράει σε μια λαμπρή ανάλυση του *φαλλού* ως αντικειμένου = x της δομικής ψυχανάλυσης. Βλ. *αυτόθι*, σσ. 262-264· μτφ. σσ. 352-353.

¹⁶ Βλ. Jacques-Alain Miller, «S'truc dure», *ό.π.*, σ. 57.

¹⁷ Βλ. Jean-Claude Milner, *L'Œuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, Παρίσι, Seuil, 1995, κεφ. III.2: «Le paradigme de la structure», σ. 97· *Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η επιστήμη, η φιλοσοφία*, μτφ. Γιάννης Οικονόμου, Αθήνα, Κέδρος, 2005, σ. 161.

¹⁸ Βλ. *αυτόθι*, κεφ. III.3: «Le sérieux de la structure», σ. 101· μτφ. σσ. 166-167 (τροποποιημένη). Βλ. επίσης Jean-Claude Milner, *Le Périple structural. Figures et paradigme*, Παρίσι, Seuil, 2002, κεφ.: «Lacan I. Science du langage et théorie de la structure chez Jacques Lacan», σ. 143.

¹⁹ Βλ. Δημήτρης Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», στο *αληθεια*, τχ. 1, άνοιξη 2007, σ. 171.

²⁰ Βέβαια, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η τοποθέτηση του υποκειμένου σε σχέση με τη δομή της γλώσσας κάθε άλλο παρά αυτονόητη είναι. Τη στοχαστική απορία τη βρίσκουμε σαφέστατα διατυπωμένη από τον ίδιο τον Lacan. Βλ. «Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien» (1960), *É*, 800: «Η δομή της γλώσσας [langage], άπαξ και την αναγνωρίσαμε μέσα στο ασυνείδητο, ποιο είδος υποκειμένου μπορούμε να συλλάβουμε για αυτήν;» Η απάντηση του

Lacan είναι: το «διαγραμμαμένο υποκείμενο» (sujet barré, \$). Βλ. σχετικά Jacques-Alain Miller, «S'tructure», *ό.π.*, σσ. 59-65. Σύμφωνα με μια άκρως περιεκτική διατύπωση του Δημήτρι Βεργέτη (βλ. «Η “Επιστροφή στον Φρόυντ” του Λακάν», στο *Ψυχαναλυτικός λόγος*, τχ. 1, φθινόπωρο '92, σσ. 87-88):

Ενώ ο Lévi-Strauss διαλύει το υποκείμενο μέσα στην κλειστή δομικότητα των ανταλλακτικών γαμήλιων μεταστάσεων που αποκρυσταλλώνονται σε συστηματικές αγγιστειακές συσχετίσεις και τομές, ενώ ο Φουκώ αποσυνδέεται από κάθε προβληματική του υποκειμένου κατανέμοντας την ιστορική πολλαπλότητα –(λόγους, θεσμούς, κανονιστικές αποφάσεις, νόμους, διοικητικά μέτρα, επιστημονικές διατυπώσεις...)– σε μια συμπτωματική αρχιτεκτονική που ονομάζει *dispositif*, ενώ η «αντιανθρωπιστική» προτεραιότητα στην Αλτουσερική επιστροφή στο Μαρξ θα στηριχθεί και θα ανανεώσει, κωδικοποιώντας τον στο έπακρο, τον «απορριπτικό αποκλεισμό» (forclusion) του υποκειμένου στο *Pour Marx* και στο *Lire le capital...*, ενώ ο φιλολογικός στρουκτουραλισμός τόσο αυτός του Μπαρτ... όσο κυρίως αυτός της Κρίστεβα και του ασαφούς συγγραφικού πληθυσμού του *Tel Quel*, κοινιοποιούσε το υποκείμενο μέσα στη σημαίνουσα περιπέτεια της κειμενικότητας, το συρρίκνωνε σε μια άδεια ένοπια αναρριχώμενη στον ιστό του σημαίνοντος ή το σκέπαζε με την αυτόχθονη παραγωγικότητα του κειμένου διασχιζόμενου από τις γραμμές έντασης μιας ανυποκειμενικής γενετικής της σημασίας (signifiance), ενώ ο Derrida έσβηνε το υποκείμενο με το ίχνος του (trace) προνομιοποιώντας την γραφή, ο Λακάν, παρότι απαγκιστρωνόταν από την χεγγελιανή αδράνεια που καθήλωνε τα πρώτα του βήματα στην ιδέα ενός πλήρους υποκειμένου ολοποιήσιμου μέσα στην κατονομασία της επιθυμίας του την οποία η ψυχαναλυτική πρακτική θα συνέλεγε, βλέπε θα διέσωζε, πίσω από τον τοίχο της απώθησης, ο Λακάν λοιπόν θα διατηρήσει ως ουσιαστική τη διάσταση του υποκειμένου παρ' όλη τη μερίκευση που εισάγει στο καθεστώς του η εμβληματική χειρονομία διαγραφής που κωδικοποιεί το σύμβολο \$, *Sujet barré*, δηλαδή διαγραμμαμένο υποκείμενο.

²¹ Για τη σύνθετη προβληματική της καθάρσεως του υποκειμένου στον στρουκτουραλισμό βλ. Étienne Balibar, «Le structuralisme: une destitution du sujet?», στο *Revue de Métaphysique et de Morale* 2005/1, n° 45, σσ. 5-22.

²² Βλ. Lacan, «Le séminaire sur “La Lettre volée”», στο *La Psychanalyse*, τόμ. 2, P.U.F., 1957, σ. 7.

²³ Με χαϊντεγκεριανούς όρους, θα μιλούσαμε για «υπερβαίνουσα οικειοποίηση» (Verwindung) του στρουκτουραλισμού από μέρους του Lacan.

²⁴ Δανείζομαι τον όρο –αλλάζοντας το εννοιολογικό περιεχόμενό του– από τον Jean-Claude Milner. Βλ. *Le Périple structural. Figures et paradigme*, *ό.π.*, κεφ.: «Lacan II. Technicités de l'hyperstructuralisme», σσ. 153-168.

²⁵ Για το εννοιολογικό καθεστώς των όρων «μεταγραφή» (transcription) και «μεταγραμματισμός» (translittération) στο πεδίο της ψυχανάλυσης, βλ. γενικά Jean Allouch, *Lettre pour lettre. Transcrire, traduire, translittérer*, Τουλούζη, Erès, σειρά «Littoral», 1984. Για την ισχύ της εν λόγω διάκρισης στην προβληματική που αναπτύσσεται στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», βλ. ειδικότερα: α) το ένατο κεφάλαιο, «Le monter en épingle du transfert», *αυτόθι*, ιδ. σσ. 254-269· β) το κείμενο του Allouch με τίτλο «Où l'écrit divise un “interdit de la représentation” en deux impossibilités», στο Adélie et Jean-Jacques Rassial (επιμ.), *L'Interdit de la représentation. Colloque de Montpellier*, 1981, Παρίσι, Seuil, 1984, ιδ. σσ. 141-147.

²⁶ Βλ. *SII*, 344: «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», *ό.π.*, σ. 55.

²⁷ Δεν γνωρίζω ωραιότερη λογοτεχνική αποτύπωση της «πλάνης του τζογαδόρου» από την αρχή της πρώτης πράξης του μετα-μπεκετικού αριστουργήματος του Tom Stoppard *Ο Ρόζενκραντς και ο Γκίλντενστερν είναι νεκροί*. Βλ. Rosencrantz & Guildenstern Are Dead, Νέα Υόρκη, Grove Press,

1967, σσ. 11-18. Οι δύο Ελισαβετιανοί μας περνούν τον χρόνο τους παίζοντας «κορόνα-γράμματα». Μόνο που –οποία παραδοξότης!–, σε ενενήντα δύο συναπτές ρίψεις, το νόμισμα έρχεται ενενήντα δύο φορές συνεχόμενα «κορόνα». Και καθώς ο Γκίλντενστερν επιμένει να ποντάρει «γράμματα», χάνει πάντοτε, ενώ ο Ρόζενκραντς πάντοτε κερδίζει. Οι στιχομυθίες περιστρέφονται γύρω απ’ αυτήν την «παραδοξότητα», η οποία δίνει το έναυσμα για στοχασμούς πάνω στον «νόμο των πιθανοτήτων», τον «νόμο των μέσων όρων» και γενικότερα το τυχαίο. Ωστόσο, παρά τη σκηνική οδηγία του Stoppard, ο Ρόζενκραντς και ο Γκίλντενστερν δεν είναι μόνοι. Στο βάθος αντηχεί εκκωφαντικά το γέλιο του τρίτου και πραγματικού παρτενέρ τους στο παιχνίδι: του αθέατου μεγάλου Άλλου, απέναντι στις βουλές του οποίου ο δύσμοιρος Γκίλντενστερν είναι ανυπεράσπιστος.

²⁸ Βλ. Jean Allouch, «Où l’écrit divise un “interdit de la représentation” en deux impossibilités», *ό.π.*, σ. 146.

²⁹ Βλ. π.χ. παράδοση 10ης Μαΐου 1967 (SXIV, 371):

[Τ]ο αδύνατον [impossible] είναι, απλούστατα, το πραγματικό [réel]. Το αμιγές πραγματικό [réel pur]. Καθώς ο ορισμός του δυνατού [possible] απαιτεί πάντοτε μια πρώτη συμβολική σήμανση [symbolisation]. Εάν αποκλείσετε τη συμβολική αυτή σήμανση, θα σας φανεί πολύ πιο φυσική αυτή η διατύπωση: *το αδύνατον είναι το πραγματικό* [l’impossible, c’est le réel].

Ο λακανικός ορισμός του πραγματικού μέσω της κατηγορίας του αδυνάτου συνιστά το αδιάψευστο τεκμήριο της επιρροής που δέχτηκε ο Lacan, ήδη από τη δεκαετία του ’50, από τη φιλοσοφία της επιστήμης του Alexandre Koyré, κατά τον οποίο αυτή η σύνδεση του πραγματικού με το αδύνατον κατέστη ιστορικά δυνατή χάρη στη μαθηματική τυποποίηση της νεότερης επιστήμης. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον Κoyré δεν απαντά *verbatim* η διατύπωση: «το πραγματικό είναι το αδύνατον». Τι διαβάζουμε, για παράδειγμα, σε ένα κείμενο όπου ο Κoyré πραγματεύεται το επαναστατικό στοιχείο στη γαλιλαϊκή θεωρία της κίνησης; Βλ. «Galilée et Platon», μτφ. Georgette P. Vignaux, στο Κoyré, *Études d’histoire de la pensée scientifique* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1985, σσ. 184-186. [1η δημοσίευση στο *Journal of the History of Ideas*, τόμ. IV, τχ. 4, Νέα Υόρκη, Οκτώβριος 1943, σσ. 400-428]:

Γνωρίζουμε τόσο καλά τις αρχές και τις έννοιες της νεότερης μηχανικής, ή μάλλον είμαστε τόσο συνηθισμένοι σε αυτές, ώστε μας είναι σχεδόν αδύνατον να δούμε τις δυσκολίες που χρειάστηκε να ξεπεράσουμε για να τις καθιερώσουμε. Αυτές οι αρχές μάς φαίνονται τόσο απλές, τόσο φυσικές, ώστε δεν παρατηρούμε τα παράδοξα που ενέχουν. Ωστόσο, το γεγονός και μόνο ότι τα μεγαλύτερα και ισχυρότερα πνεύματα της ανθρωπότητας –ο Γαλιλαίος, ο Καρτέσιος– χρειάστηκε να αγωνιστούν για να τις κάνουν δικές τους, αρκεί για να δείξει ότι αυτές οι εναργείς και απλές έννοιες –η έννοια της κίνησης ή του χώρου– δεν είναι τόσο εναργείς και απλές όσο φαίνονται [...].

Η κίνηση, ο χώρος [...]· ας προσπαθήσουμε να αναλογιστούμε τη σημασία που έχουν στη μηχανική. Ας προσπαθήσουμε να βάλουμε τον εαυτό μας στη θέση ενός συγχρόνου του Γαλιλαίου, ενός ανθρώπου συνηθισμένου στις έννοιες της αριστοτελικής φυσικής [...], ο οποίος έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με τη νεότερη έννοια της κίνησης. Περί τίνος πρόκειται; Πρόκειται, πράγματι, για κάτι αρκετά παράξενο. Για κάτι που δεν επηρεάζει κατά κανέναν τρόπο το σώμα που είναι προικισμένο με αυτήν: το να είναι σε κίνηση ή σε ηρεμία, δεν κάνει διαφορά για το σε κίνηση ή σε ηρεμία σώμα, δεν επιφέρει σε αυτό καμία αλλαγή. Το σώμα, ως τέτοιο, είναι εξολοκλήρου αδιάφορο και ως προς τη μία και ως προς την άλλη. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να αποδώσουμε την κίνηση σε ένα καθορισμένο σώμα ιδωμένο καθ’ εαυτόν. Ένα σώμα δεν είναι σε κίνηση παρά μόνο σε σχέση με κάποιο άλλο σώμα που υποθέτουμε ότι είναι σε ηρεμία. Κάθε κίνηση είναι σχετική. Και επομένως μπορούμε να την αποδώσουμε στο ένα ή το άλλο από τα δύο σώματα, *ad libitum*.

Έτσι, η κίνηση μοιάζει να είναι μια σχέση. Είναι όμως την ίδια στιγμή μια *κατάσταση* [οι εμφάνσεις στο πρωτότυπο]: ακριβώς όπως η ηρεμία είναι μια *άλλη κατάσταση*, εντελώς και απολύτως αντίθετη από την πρώτη: επιπλέον, είναι αμφοτέρως *μόνιμες καταστάσεις*. Ο περίφημος πρώτος νόμος της κίνησης, ο νόμος της αδράνειας, μας διδάσκει ότι ένα σώμα αφήμένο στον εαυτό του διατηρείται αενάως στην κατάσταση κίνησης ή ηρεμίας του, και ότι πρέπει να επενεργήσει μια δύναμη για να μεταβληθεί μια κατάσταση κίνησης σε κατάσταση ηρεμίας, και *vice versa*. Ωστόσο, το αέναον δεν ανήκει σε όλα τα είδη της κίνησης, αλλά μόνο στην ομοιόμορφη κίνηση σε ευθεία γραμμή. Η νεότερη φυσική βεβαιώνει, ως γνωστόν, ότι ένα σώμα, άπαξ και τεθεί σε κίνηση, διατηρεί αενάως την κατεύθυνση και την ταχύτητά του, υπό τον όρο, εννοείται, ότι δεν θα υποστεί τη δράση κάποιας εξωτερικής δύναμης. Επιπλέον, στην αντίρρηση του αριστοτελιστή ότι, παρότι γνωρίζει, είναι γεγονός, την *άενη* κίνηση, την *άενη* κυκλική κίνηση των ουράνιων σφαιρών, ωστόσο δεν έχει ποτέ συναντήσει μια διαρκή ευθύγραμμη κίνηση, η νεότερη φυσική απαντά: βεβαίως! μια ομοιόμορφη ευθύγραμμη κίνηση είναι απολύτως αδύνατη και δεν μπορεί να σημειωθεί παρά μόνο εν κενώ.

[...] Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο αριστοτελιστής αισθάνθηκε έκπληκτος και σαστισμένος από αυτό το εκθαμβωτικό εγχείρημα να εξηγήσουμε το πραγματικό [réel] μέσω του αδυνάτου [impossible] – ή, πράγμα που είναι το ίδιο, να εξηγήσουμε το πραγματικό [être réel] μέσω του μαθηματικού όντος [être mathématique], διότι, όπως έχω ήδη πει, αυτά τα σώματα που κινούνται σε ευθείες γραμμές μέσα σε έναν άπειρο κενό χώρο δεν είναι *πραγματικά* σώματα [corps réels] μετακινούμενα σε έναν *πραγματικό* χώρο [espace réel], αλλά *μαθηματικά* σώματα [corps mathématiques] μετακινούμενα σε έναν *μαθηματικό* χώρο [espace mathématique].

Είμαστε τόσο συνηθισμένοι στη μαθηματική επιστήμη, στη μαθηματική φυσική, ώστε δεν αισθανόμαστε πλέον τον παράξενο χαρακτήρα μιας μαθηματικής άποψης για το Είναι, την παράδοση τόλμη του Γαλιλαίου να διακηρύσσει ότι το βιβλίο της Φύσης είναι γραμμένο με γεωμετρικούς χαρακτήρες. Για εμάς, αυτό είναι αυτονόητο. Όχι όμως και για τους συγχρόνους του Γαλιλαίου.

Η γαλιλαιική έννοια της κίνησης (όπως και του χώρου), λέει ο Κουγρέ, μας φαίνεται τόσο φυσική, σε σημείο ώστε να πιστεύουμε ότι ο νόμος της αδράνειας απορρέει από την εμπειρία και την παρατήρηση, παρά το γεγονός ότι, προφανώς, ουδείς μπόρεσε ποτέ να παρατηρήσει μιαν αδρανή κίνηση, για τον εξής πολύ απλό λόγο, ότι μια τέτοια κίνηση είναι ολότελα και απολύτως αδύνατη. Για τον Κουγρέ, η επιστημονική επανάσταση του 16ου αιώνα, με την οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένο το όνομα του Γαλιλαίου, συνίσταται στη ριζοσπαστική απόφασή του να πραγματευθεί τη μηχανική ως έναν κλάδο των μαθηματικών, τουτέστιν να υποκαταστήσει τον πραγματικό κόσμο της καθημερινής εμπειρίας με έναν υποστασιοποιημένο γεωμετρικό κόσμο και έτσι να «εξηγήσει το πραγματικό μέσω του αδυνάτου».

Όπως γίνεται αντιληπτό, όταν ο Κουγρέ αναφέρεται στο ιστορικής σημασίας εγχείρημα να εξηγηθεί το πραγματικό μέσω του αδυνάτου, διόλου δεν εννοεί ότι «το πραγματικό είναι το αδύνατον». Το αδύνατον, για τον Κουγρέ, σε αυτά τα συμφραζόμενα, συμπίπτει με το μαθηματικό/ών, με τη μαθηματική επιστήμη και τους τυποποιημένους νόμους της μαθηματικής φυσικής, και υπ' αυτήν την έννοια είναι όμοιο με το συμβολικό – αν εννοούμε εν προκειμένω τα φορμαλιστικά συμβολικά συστήματα, τον συμβολικό φορμαλισμό της μαθηματικής επιστήμης. Γνωρίζουμε ότι, προϊόντος του χρόνου, ο Lacan επικαλείται τα μαθηματικά υπό το φως, ή υπό τη σκιά, του ερωτήματος σχετικά με το πραγματικό. Πάντως, στο τέταρτο σεμινάριο, αναφερόμενος ευθέως στον Κουγρέ, θα μιλήσει για

[...] την επανάσταση που συνιστά η μαθηματικοποίηση του πραγματικού [mathématisation du réel], το γεγονός ότι πήραμε την απόφαση να αποκαθάρουμε ριζικά τη μέθοδο, τουτέστιν να

υποβάλουμε την εμπειρία [expérience] στη δοκιμασία όρων, θέσεων του προβλήματος, που εκκινούν ευθέως από το αδύνατον [impossible].

[...]

Εάν η εμπειρία μπορεί να πραγματωθεί ορθά, και εάν αρχίζει η εγκαθίδρυση μιας μαθηματικοποιημένης φυσικής, είναι ακριβώς γιατί εκκινούμε από μια αμιγή συμβολική τυποποίηση [formalisation symbolique pure]. Μπορούμε να πούμε ότι, μετά από ολόκληρους αιώνες προσπαθειών για να το κατορθώσουμε, δεν το κατορθώσαμε τελικά παρά μόνο αφού πήραμε την απόφαση να κάνουμε στην αρχή αυτόν τον διαχωρισμό ανάμεσα σε συμβολικό και σε πραγματικό [...]. (SIV, 429)

Επομένως, για τον Κογρέ, θέσεις του οποίου απηχεί το παραπάνω απόσπασμα, το να εξηγήσουμε το πραγματικό μέσω του αδυνάτου ισοδυναμεί με το να εξηγήσουμε το εμπειρικό μέσω του μαθηματικού, δηλαδή του συμβολικού (της συμβολικής τυποποίησης). Το πραγματικό δεν είναι λοιπόν, για τον Κογρέ, το αδύνατον να σημαίνει συμβολικά, είναι το συμβολικά σημάνσιμο με την ακριβή έννοια του *μαθηματικοποιήσιμου*: αυτό που δεν επαληθεύεται ποτέ πλήρως από την εμπειρία, αυτό που είναι αδύνατον στο επίπεδο της εμπειρίας (το αμιγώς μαθηματικό), επιτρέπει ωστόσο να διορθώσουμε την εμπειρία και να εξηγήσουμε ορθά το πραγματικό. Προσφεύγοντας στη μαθηματική γραφή και στο *mathème*, το ζητούμενο για τον Lacan ήταν, θα λέγαμε, να κάνει για το πραγματικό του ασυνειδήτου ό,τι έκανε η μαθηματικοποιημένη φυσική για την κίνηση, τον χώρο, τη μάζα ή την ενέργεια.

Για να επανέλθουμε όμως στα συμφραζόμενα του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”», η παράδοξη πρόταση του Lacan: «Το πραγματικό είναι το αδύνατον», θα πρέπει να εννοηθεί σε σχέση με το πραγματικό που ο Lacan εντόπιζε παραδειγματικά στα αδιέξοδα της μαθηματικής τυποποίησης και στις αδυνατότητες του δικτύου του σημαίνοντος. Όπως αποφαινόταν κατηγορηματικά στην παράδοση της 20ής Μαρτίου 1973 (SXX, 85):

Τα αδιέξοδα της τυποποίησης [impasse de la formalisation] αποτελούν τον μοναδικό τρόπο εγγραφής του πραγματικού·

ή, στην παράδοση της 18ης Μαρτίου 1970 (SXVII, 143):

[...] το πραγματικό είναι το αδύνατον. Όχι ως απλό τερματικό σημείο στο οποίο προσκρούουμε, αλλά ως το λογικό τερματικό σημείο αυτού που, στο επίπεδο του συμβολικού, διατυπώνεται ως αδύνατον. Από εκεί προβάλλει αίφνης το πραγματικό.

Αυτό που ξεδιπλώνεται στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου» είναι ακριβώς το παράδειγμα του «μαθηματικού πραγματικού», του πραγματικού που, σύμφωνα με τον Jacques-Alain Miller (βλ. «Elements of epistemology», μτφ. Leonardo S. Rodríguez, στο Jason Glynos και Yannis Stavrakakis (επιμ.), *Lacan & Science*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Karnac, 2002, σ. 159· [αναδημοσίευση από το *Analysis*, 1, 1989]),

κατασκευάζεται επί τη βάσει μιας αμιγώς σημαίνουσας εμπειρίας. Είναι ένα πραγματικό που αναδύεται από το αδύνατον, καθοριζόμενο από ένα δίκτυο σημαινόντων· προκύπτει ως μια μορφή αδιεξόδου στην τυποποίηση· είναι ένα είδος υπολείμματος της σημαίνουσας λειτουργίας.

Ο Miller αναφέρεται εν προκειμένω στο περίφημο «Διαγώνιο Επιχείρημα» ή «Επιχείρημα της Διαγωνιοποίησης» (1891) που εισήγαγε ο Georg Cantor στις μελέτες του για το άπειρο και με το οποίο απέδειξε ότι το σύνολο των πραγματικών αριθμών δεν είναι αριθμήσιμο. Ωστόσο, ό,τι λέει για το «Διαγώνιο Επιχείρημα» ή τη «Διαγώνια Μέθοδο» του Cantor ως παράδειγμα του «μαθηματικού πραγματικού» ισχύει απολύτως, όπως θα δούμε, και για το «μαθηματικό πραγματικό» του λακανικού

«Σεμιναρίου»: το επονομαζόμενο «*caput mortuum* του σημαίνοντος». Για την εφαρμογή της «Διαγώνιας Μεθόδου» του Cantor στον μαθηματικό πειραματισμό του Lacan, βλ. Jean-Pierre Dupont, «Un peu d'erre de b.a.B.A», στο *Quarto*, τχ. 50, «L'écrit», Φεβρουάριος 1992, σσ. 42-45. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007]. Για «το πραγματικό στα μαθηματικά» βλ. τον τόμο πρακτικών του ομώνυμου Συνεδρίου του Σεριζί (3-10 Σεπτεμβρίου 1999): Pierre Cartier και Nathalie Charraud (επιμ.), *Le réel en mathématiques – Psychanalyse et mathématiques*, Agalma - Diffusion Le Seuil, 2004.

³⁰ Βλ. Jean Allouch, «Où l'écrit divise un “interdit de la représentation” en deux impossibilités», *ό.π.*, σ. 147.

³¹ *Αυτόθι*.

³² Οι ακόλουθες υποενότητες βασίζονται στις πολύτιμες για τη σαφήνεια και τη μεθοδικότητά τους εργασίες του Bruce Fink. Βλ.: α) «The Nature of Unconscious Thought or Why No One Ever Reads Lacan's Postface to the “Seminar on «The Purloined Letter»”», στο Richard Feldstein, Bruce Fink, Maire Jaanus (επιμ.), *Reading Seminars I and II. Lacan's Return to Freud*, Άλμπανι, Νέα Υόρκη, SUNY, 1996, σσ. 173-191· β) *The Lacanian Subject. Between Language and Jouissance*, Πρίνστον, Νιού Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1995, σσ. 14-23, 153-172, 178-182, 201-205.

³³ Όπως υποδεικνύει ο Lacan, το «γεγονός» αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να είναι η «εξαφάνιση» και η «επαναφορά» –με άλλα λόγια, η εναλλαγή απουσίας και παρουσίας– της μητέρας του εγγονού του Freud στο περίφημο παιχνίδι του *fort-da*, όπως περιγράφεται στο *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης* (βλ. «Beyond the Pleasure Principle», στο *S.E.*, τόμ. XVIII, σσ. 14-17· *Πέραν της αρχής της ηδονής*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 2001, σσ. 25-31):

Αυτό το παιχνίδι μέσω του οποίου το παιδί εξασκείται στο να εξαφανίσει από το οπτικό πεδίο του, προκειμένου να το επαναφέρει εντός του, κι έπειτα να το εξαλείψει εκ νέου, ένα αντικείμενο, σε τελική ανάλυση αδιάφορο ως προς τη φύση του, ενώ παράλληλα συντονίζει αυτή την εναλλαγή [alternance] με διακριτές συλλαβές – αυτό το παιχνίδι, λέμε λοιπόν, καθιστά έκδηλα τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του καθορισμού [détermination] που το ανθρώπινο ζώο υφίσταται από τη συμβολική τάξη.

Ο άνθρωπος κυριολεκτικά αφιερώνει το χρόνο του στο να ξεδιπλώνει τη δομική εναλλαγή [alternative structurale] της παρουσίας και της απουσίας στην αμοιβαία έγκλησή τους. Τη στιγμή της ουσιώδους συνάνθρωσής τους, και θα λέγαμε στο σημείο μηδέν της επιθυμίας, εκεί ακριβώς το ανθρώπινο αντικείμενο εμπίπτει στο πεδίο μιας κατάσχεσης η οποία, ακυρώνοντας τη φυσική του ιδιότητα, το καθυποτάσσει εφεξής στους όρους του συμβόλου.

Για να είμαστε ακριβείς, έχουμε εδώ μιαν άκρως διαφωτιστική σύνοψη της εισόδου του ατόμου σε μια τάξη της οποίας η μάζα το στηρίζει και το υποδέχεται υπό τη μορφή της γλώσσας [langage], και επιθέτει τόσο στη διαχρονία όσο και στη συγχρονία τον καθορισμό από το σημαίνον στον καθορισμό από το σημαινόμενο.

Μπορούμε να εντοπίσουμε, κατά τη στιγμή της ανάδυσής του μάλιστα, αυτόν τον επικαθορισμό [surdétermination], που είναι ο μόνος ο οποίος υπεισέρχεται στη φρουδική σύλληψη της συμβολικής λειτουργίας. (*SLV*, 46-47 / *ΣΚΤ*, 85-86)

³⁴ Βλ. Δημήτρης Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σ. 193.

³⁵ Βλ. «Le séminaire sur “La Lettre volée”», στο *La Psychanalyse*, τόμ. 2, P.U.F., 1957, σ. 5. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Fink, ο Lacan, στην προσπάθειά του να είναι ακριβέστερος, ολισθαίνει αντιθέτως στην ανακρίβεια: διότι ο ορισμός των ακραίων όρων μιας τριαδικής ομάδας δεν καθορίζει εξάπαντος *μονοσήμαντα* τον μεσαίο όρο (π.χ., όπως είδαμε στον «Αλφαβητικό πίνακα II», το κενό στο «ζεύγος» 2_2 μπορεί να συμπληρωθεί με το 1, το 2 ή το 3). Βλ. Fink: α) «The Nature of Unconscious Thought or Why No One Ever Reads Lacan’s Postface to the “Seminar on «The Purloined Letter»»», *ό.π.*, σ. 186· β) *The Lacanian Subject. Between Language and Jouissance*, *ό.π.*, σ. 201.

³⁶ Βλ. Fink: α) *αυτόθι*, σ. 179· β) *αυτόθι*, σ. 155.

³⁷ Η εισαγωγή του τέταρτου χρόνου υποδεικνύει ότι κατευθυνόμαστε προς τη συσχέτιση της συμβολικής αλυσίδας με το σχήμα L της διυποκειμενικής διαλεκτικής:

Η συγγένεια της σχέσης μεταξύ των όρων του σχήματος L και της σχέσης η οποία συνδέει τους 4 χρόνους που διακρίναμε πιο πάνω στην προσανατολισμένη σειρά, όπου βλέπουμε την πρώτη ολοκληρωμένη μορφή μιας συμβολικής αλυσίδας, δεν μπορεί παρά να μας εντυπωσιάζει από τη στιγμή που προβαίνουμε στη συσχέτισή τους. (SLV, 54 / ΣΚΤ, 99-100)

³⁸ Αφήνω κατά μέρος τον «Πίνακα Ω» (SLV, 50 / ΣΚΤ, 91), ο οποίος, όπως έχει επισημανθεί, παρουσιάζει λάθη που καθιστούν την ανάγνωσή του άκρως προβληματική. Βλ. σχετικά Fink: α) *αυτόθι*, σσ. 186-187· β) *αυτόθι*, σσ. 201-202.

³⁹ Βέβαια, όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Fink (βλ.: α) *αυτόθι*, σσ. 182, 189-190· β) *αυτόθι*, σσ. 19, 179-181), δεν είναι τόσο το ίδιο το γεγονός της κωδικοποίησης, όσο η μέθοδος της κωδικοποίησης, αυτό που συντελεί στην ανάδυση –συντακτικών– νόμων *εκ του μη όντος*, και θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί ότι, στην περίπτωση του Lacan, μια κατά πολύ απλούστερη μέθοδος δεν θα επέφερε κανένα απολύτως συντακτικό επιτέλεσμα. Η ανάδυση της σύνταξης εξαρτάται από την υιοθετούμενη μέθοδο ομαδοποίησης των στοιχείων της συμβολικής ακολουθίας. Για παράδειγμα, *αν οι ομαδοποιήσεις δεν αλληλεπικαλύπτονται (μερικώς), κάθε σύνταξη εξαφανίζεται*:

+_+	-_-	+_-	+_-	-_-+	+_+
1	3	2	2	2	1

Στο παραπάνω παράδειγμα, ακριβώς επειδή τα ομαδοποιημένα ζεύγη είναι εξολοκλήρου ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, κανένας κανόνας δεν προκύπτει όσον αφορά στο ποιο σύμβολο μπορεί ή δεν μπορεί να διαδεχτεί ένα άλλο σύμβολο. Έτσι, το 3 δεν είναι πλέον μερικώς εξαρτημένο από το προηγούμενό του 1, και επομένως μπορεί κάλλιστα να το διαδεχτεί άμεσα χωρίς την παρεμβολή ενός 2.

⁴⁰ Αν και, στην πράξη, είναι αδύνατον να αποσπάσουμε ένα τέτοιο ιδανικό, «απολύτως τυχαίο» αποτέλεσμα. Το «τυχαίο» δηλώνει ένα είδος ορίου, κάτι προς το οποίο ένα νόμισμα τείνει σε βάθος χρόνου και μετά από έναν (πολύ) μεγάλο αριθμό ρίψεων. Όπως είδαμε, ο «νόμος των μέσων όρων» δεν συνιστά παρά την εμπειρική παρανόηση του μαθηματικώς έγκυρου «νόμου των μεγάλων αριθμών».

⁴¹ Αυτό το λεπτό σημείο δεν διαλανθάνει της προσοχής του Fink. Βλ.: α) *αυτόθι*, σσ. 188-189· β) *αυτόθι*, σ. 179. Όπως δεν διαλανθάνει της προσοχής της Barbara Johnson. Βλ. «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida» (1977), στο Johnson, *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1980, σσ. 146, 153-154· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν, Ντερριντά», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σσ. 244, 247. Να

γνωρίζει άραγε ο –τουλάχιστον επιφυλακτικός απέναντι στην αποδόμηση– Fink πόσο ντερριντιανές επιπλέον, εκτός από λακανικές, είναι στη λογική τους οι σχετικές παρατηρήσεις του; Γι’ αυτό πάντως μπορούμε να είμαστε βέβαιοι στην περίπτωση μιας θεωρητικού της λογοτεχνίας ερχόμενης από τον χώρο της αποδόμησης, όπως είναι η Johnson.

⁴² Χρησιμοποιώ τον όρο «διάκριση» με την έννοια που έχει στο ύστερο έργο του κορυφαίου εκπροσώπου της συστημικής θεωρίας, Niklas Luhmann. Στον ύστερο Luhmann είναι δυνατόν να κάνουμε λόγο για μια συγκροτημένη θεωρία της διάκρισης, η οποία συνδέει τη συστημική θεωρία με μερικά από τα κυρίαρχα σήμερα γνωσιο-θεωρητικά μοντέλα, όπως η κυβερνητική δευτέρας τάξεως (Heinz von Foerster), η κονστρουκτιβιστική βιολογία (Humberto Maturana, Francisco Varela) ή η αποδόμηση (Derrida). Για την έννοια της «διάκρισης» στον Luhmann, ας μου επιτραπεί να παραπέμψω στο κείμενό μου «Ορεία Κρύσταλλος - Σύνορα της Φιλοσοφίας / Φιλοσοφία των Συνόρων», στο Κώστας Ζώρας - Φιλήμων Μπαντιμαρούδης (επιμ.), *Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα*, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκουλας, 2007, σσ. 309-321. [1ο Συνέδριο Σχολής Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2006]. Δεν θα επεκταθώ εδώ στη σχέση αποδόμησης και συστημικής θεωρίας, για την οποία έχει ήδη αναπτυχθεί εκτενής και πολύ αξιόλογη βιβλιογραφία: όπως δεν θα υπεισέλθω στην ολότελα νέα προοπτική που διανοίγει η προσέγγιση από λουμανική σκοπιά της λακανικής «μεθοδικής διάκρισης» (βλ. «*D’un syllabaire après coup*», *É*, 720) μεταξύ πραγματικού, συμβολικού και φαντασιακού, και στο κατά πόσον η προοπτική αυτή είναι σε θέση να αποδεσμεύσει την τριμερή εννοιολογική διάκριση του Lacan από το «λογοκεντρικό» πεδίο *εντός των ορίων* του οποίου ο Derrida θεωρούσε ότι παρέμενε η εγκυρότητά της (P, 112 / Θ, 129).

Ο Luhmann αντλεί την έννοια της «διάκρισης» από τον μεγαλοφυή Βρετανό μαθηματικό George Spencer-Brown και τη ρηξικέλευθη μαθηματικο-φιλοσοφική πραγματεία του *Νόμοι της μορφής* (*Laws of Form*, 1969), με την οποία ο Spencer-Brown επιχείρησε να ανασκευάσει τη Θεωρία των Τύπων των Russell και Whitehead, προσδίδοντας στα αυτο-αναφορικά παράδοξα ένα νέο επιστημολογικό καθεστώς. Βασικό σύνθημα του έργου είναι η σύσταση «Χάραξε μια διάκριση» («Draw a distinction»). Βλ. George Spencer-Brown, *Laws of Form*, Λειψία, Bohmeier Verlag, 2008, σ. 3. [1η έκδοση Λονδίνο, Allen and Unwin, 1969]. Σύμφωνα με τον ορισμό του Spencer-Brown (βλ. *αυτόθι*, σ. 1):

Εκλαμβάνουμε ως δεδομένο την ιδέα της διάκρισης και την ιδέα της υπόδειξης [indication], και το ότι δεν μπορούμε να κάνουμε μια υπόδειξη χωρίς να χαράζουμε μια διάκριση. Εκλαμβάνουμε, επομένως, τη μορφή της διάκρισης για τη μορφή.

Ορισμός

Η διάκριση είναι τέλεια εγκράτεια [continence· η έμφαση στο πρωτότυπο].

Τουτέστιν, μια διάκριση χαράσσεται τάσσοντας ένα σύνορο [boundary] με χωριστές πλευρές έτσι ώστε ένα σημείο στη μία πλευρά να μην μπορεί να προσεγγίσει την άλλη χωρίς να διαβεί το σύνορο. Για παράδειγμα, σε έναν επίπεδο χώρο ένας κύκλος χαράσσει μια διάκριση.

Άπαξ και έχει χαραχθεί μια διάκριση, οι χώροι, οι καταστάσεις ή τα περιεχόμενα σε κάθε πλευρά του συνόρου, όντας διακριτά, μπορούν να υποδειχθούν.

Αναφέρομαι στον George Spencer-Brown διότι η υπό μορφή παρενθέσεων γραφή της δομής της σημαίνουσας αλυσίδας στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» (βλ. την προσθήκη του 1966 με τίτλο «Παρένθεση των παρενθέσεων») παρουσιάζει ενδιαφέρουσες αναλογίες με τη μαθηματική σημειογραφία του Spencer-Brown στους *Νόμους της μορφής*, όπου, αντί για «μια παρένθεση που εγκλείει μία ή περισσότερες άλλες παρενθέσεις, τουτέστιν (()) ή (() () ... ())» (SLV, 54 /

ΣΚΓ, 101), έχουμε μια ανγκύλη γ (με όρους του Spencer-Brown, το σημάδι της διάκρισης) που εγκλείει μία ή περισσότερες άλλες ανγκύλες. Την υπόδειξη οφείλουμε στον ειδικό σε θέματα λακανικής τοπολογίας Jean-Michel Vappereau. Βλ. «Making Rings: The Hole of the *Sinthome* in the Embedding of the Topology of the Subject», μτφ. Ellie Ragland και Jane Ruiz-Lamb, στο Ellie Ragland και Dragan Milovanovic (επιμ.), *Lacan: Topologically Speaking*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2004, σ. 352.

⁴³ Όπως έχει επισημάνει ο Jacques-Alain Miller, πρόκειται –με όρους του Gödel– για τη μετάβαση από μια *lawless sequence* σε μια *lawlike sequence*. Βλ. «Algorithmes de la psychanalyse», στο *Ornicar?*, τχ. 16, φθινόπωρο 1978, σσ. 19-20· «Αλγόριθμοι της ψυχανάλυσης», μτφ. Δημήτρης Βεργέτης, στο *αληθεια*, τχ. 6, υπό έκδοση:

Ο περιορισμός κάθε περιορισμού δεν είναι στυλιστική ρήτρα, εφόσον είναι ακριβώς το σημείο μπροστά στο οποίο ο Brouwer, ο υποκινητής των ιδρυτικών ιδεών του ιντουιστισμού, υποχώρησε, και το οποίο αντίθετα ο ατρόμητος Kreisel προήγαγε σε αρχή των *absolutely free choice sequences*, τις οποίες υπέβαλε, πάνε τώρα δέκα χρόνια, σε μαθηματική επεξεργασία. Ας επαναλάβουμε για να τις ορίσουμε το πιο εύφωνο όνομα που οφείλουμε στον Gödel: *lawless sequences*, χωρίς κανονικότητα ακολουθίες, χωρίς νόμο.

[...]

Η περίφημη ακολουθία του Lacan, αυτή των + και των – του *Σεμιναρίου για το «Κλεμμένο γράμμα»*, θα μπορούσε επίσης να είναι μια ακολουθία του Kreisel χωρίς νόμο, εάν τη θεωρούσαμε στην ιδιαιτερότητά της. Πράγμα που δεν συμβαίνει, εφόσον ο Lacan τη συνδέει αμέσως με μια πρώτη, έπειτα με μια δεύτερη ακολουθία, που, αυτές, είναι κανονικές, *lawlike* (μπορούμε εξάλλου να αποδείξουμε άνετα ότι εδώ υπάρχει πλεονασμός, κι ότι μία μόνο θα αρκούσε), και εξαφανίζουν τη βασική ακολουθία, την «πραγματική». Με τίμημα την ομαδοποίηση, σε δύο χρόνους, των τυχαία κατανεμημένων αρχικών συμβόλων, αναδύονται στο συμβολικό, ως εκ θαύματος (αλλά δεν υπάρχει θαύμα), περιορισμοί, δηλαδή αδυνατότητες, άρα όψεις του πραγματικού.

⁴⁴ «Όχι μόνο στο επίπεδο της γνώσης» αλλά και της ίδιας της ύπαρξης· όπως κατ' αναλογία, στον Nietzsche της *Γέννησης της τραγωδίας* (*Die Geburt der Tragödie*, 1872), δεν έχουμε κανέναν άλλο τρόπο –και για την ακρίβεια θα ήταν ολέθριο στο επίπεδο της ύπαρξης– να συλλάβουμε το *διονυσιακό* ει μη μόνο μέσω του *απολλώνιου*. Το απολλώνιο είναι το τέχνασμα μέσω του οποίου αποσοβούνται οι ολέθριες για τον άνθρωπο (για το υποκείμενο) συνέπειες της άμεσης επαφής με το διονυσιακό (το πραγματικό): διασωζόμαστε χάρη στη σωτήρια διαμεσολάβηση του απολλώνιου. Ο Paul de Man έχει εξηγήσει άριστα την αναγκαιότητα και την προστατευτική φύση της απολλώνιας στιγμής. Βλ. *Allegories of Reading*, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, Yale University Press, 1979, κεφ. 4: «Genesis and Genealogy (Nietzsche)», σσ. 79-102, και ιδ. σσ. 92-93.

⁴⁵ Στην Ελλάδα ο Δημήτρης Βεργέτης είναι, εξ όσων γνωρίζω, ο μόνος που έχει θέσει το ζήτημα σε σχετικές εργασίες. Βλ.: α) *Για το στυλ του Λακάν, τη λακανική ορολογία και τη μεταφραστική απάτη του ΙΙου Σεμιναρίου*, Αθήνα, χ.ε., 1985, σσ. 91-93· β) «Μεταφράζοντας τον Λακάν: Κανόνες και παραδείγματα», στο *Δελτίο των Ελληνικών Κύκλων της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης*, τχ. 13, χειμώνας '98-'99, σσ. 56-57.

⁴⁶ Βλ. Βεργέτης, «Μεταφράζοντας τον Λακάν: Κανόνες και παραδείγματα», *ό.π.*, σ. 57.

⁴⁷ Βλ. J.-A. Miller, 1, 2, 3, 4, L'orientation lacanienne, Département de psychanalyse, Paris VIII, Saint-Denis, ανέκδοτο σεμινάριο 1984-1985, τόμ. 2, σ. 305.

⁴⁸ Βλ. Βεργέτης, «Μεταφράζοντας τον Λακάν: Κανόνες και παραδείγματα», *ό.π.*, σ. 56.

⁴⁹ Βλ. *αυτόθι*, σ. 57.

⁵⁰ Βλ. σχετικά Rodolphe Adam, *Lacan et Kierkegaard*, Παρίσι, PUF, 2005, σσ. 71-100, και ιδ. σσ. 99-100.

⁵¹ Για τον λακανικό «τετελεσμένο μέλλοντα» βλ.: α) Slavoj Žižek, *Το υψηλό αντικείμενο της ιδεολογίας*, μτφ. Βίκυ Ιακώβου, επιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, Αθήνα, Scripta, 2006, σσ. 105-110. [1η έκδοση *The Sublime Object of Ideology*, Verso, 1989]· β) Samuel Weber, *Return to Freud: Jacques Lacan's dislocation of psychoanalysis*, μτφ. Michael Levine, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, σσ. 7-12. [1η έκδοση *Rückkehr zu Freud: Jacques Lacans Entstellung der Psychoanalyse*, Βερολίνο, Verlag Ullstein GmbH, 1978· Βιέννη, Passagen Verlag, ²1990].

Ο Weber προβαίνει σε μια έξοχη σύγκριση του λακανικού τετελεσμένου μέλλοντα, ως μήτρας της ιστορικότητας του υποκειμένου, με τον κατ' εξοχήν χρόνο του εγελιανού λόγου: τον παρακείμενο. Βλ. *αυτόθι*, σ. 7:

Ο σταθερός τύπος χρόνου του εγελιανού λόγου, που εμφανίζεται ως αυτοπραγμάτωση του πνεύματος, μπορεί να διαπιστωθεί σαφέστατα: είναι ο παρακείμενος, και μάλιστα ως ένας ενεστώς, ως μία ενεστώσα παρουσία του πνεύματος, η οποία, τουλάχιστον δυνητικά, έχει πάντοτε ήδη ολοκληρωθεί.

Μέσω της σύγκρισης αυτής ο Weber φωτίζει την καταστατική διαφορά του υποκειμένου της ψυχανάλυσης από το υποκείμενο της μεταφυσικής. Βλ. *αυτόθι*, σ. 9:

Η ιστορία του υποκειμένου της μεταφυσικής, η οποία στον Hegel επιτυγχάνει την πιο επιβλητική και πιο τέλεια άρθρωσή της, νοείται σύμφωνα με εκείνη την αποπερατωμένη μορφή της παρουσίας, τον τύπο του παρακείμενου.

Προς αυτήν αντιδιαστέλλεται η χρονική δομή του υποκειμένου, όπως προσπαθεί να τη σκεφθεί ο Lacan σύμφωνα με τον Freud, διότι εδώ δεν καθορίζει ο παρακείμενος την ιστορικότητα του υποκειμένου, αλλά ο *τετελεσμένος μέλλοντας*. Αυτός κλονίζει στα θεμέλιά της την ταυτότητα του υποκειμένου ως μια ταυτότητα του στοχασμού που ενθυμείται-εσωτερικεύει, και μάλιστα στη διπλή της λειτουργία. Πρώτον, βάζει στη θέση της αποπερατωμένης πλήρωσης αυτού που έχει-πάντοτε-ήδη-υπάρξει τη μη αποπερατωμένη πλήρωση αυτού που *θα-έχει-πάντοτε-ήδη-υπάρξει*, την οποία κανένας στοχασμός δεν μπορεί ποτέ να ενθυμηθεί-εσωτερικεύσει, διότι πάντοτε *θα απ-ουσιάζει* ακόμη. Και αυτό το *θα* δεν μπορεί παρά να εμποδίζει συνεχώς το υποκείμενο να φθάσει ποτέ εντελώς στον εαυτό του.

Η ψυχαναλυτική ανάμνηση διαφέρει ως εκ τούτου ριζικά από αυτήν της μεταφυσικής. Όχι μόνον επειδή *θα* υπάρχει πάντοτε ένα μέλλον, το οποίο το υποκείμενο δεν *θα* μπορεί να προσπελάσει ποτέ εντελώς, αλλά επειδή κάθε προσπάθεια του υποκειμένου να κατακτήσει την ιστορία του δεν μπορεί παρά να τη διασπά σε ένα παρελθόν που το έχει πάντοτε μπροστά του ή, ακριβέστερα, *που θα έχει βρεθεί μπροστά του*. Ως εκ τούτου η «ζωντανή παρουσία» (Husserl) του υποκειμένου ορίζεται ως ένα εστιακό σημείο που η πραγματικότητά του μπορεί να είναι μόνο μια *προεξοφλημένη καθυστέρηση*.

[Το βιβλίο του Weber είναι υπό έκδοση από τις εκδόσεις Σμίλη, σε μετάφραση από τα γερμανικά Λευτέρη Αναγνώστου και επιμέλεια Διονύση Καββαθά, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση της μετάφρασης.]

⁵² Βλ. *Ε*, 300 / *ΛΠΟΓΨ*, 165 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

⁵³ Βλ. σχετικά Gilbert D. Chaitin, *Rhetoric and Culture in Lacan*, Cambridge University Press, 1996, σσ. 203-210. Στον «Λόγο της Ρώμης» ο Lacan λέει ρητά, «στη χαϊντεγκεριανή γλώσσα», ότι το

υποκείμενο συγκροτείται ως «*gewesend*», δηλαδή ως ον αυτό που ούτως γέγονε», ως «γεγονόν». Βλ. *É*, 255 / *ΛΠΟΓΨ*, 85 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη). Πρβλ. Martin Heidegger, *Être et Temps* (1927), μτφ. François Vezin, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Bibliothèque de Philosophie», 1986, § 65, σ. 386, και § 74, σ. 450· *Είναι και Χρόνος*, τόμος δεύτερος, μτφ.-σχόλ. Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα – Γιάννινα, Δωδώνη, 1985, σσ. 555, 634. Τη μετάφραση του *gewesend* ως «γεγονών, -ούσα, -όν» έχει προτείνει ο Βαγγέλης Μπιτσώρης. Βλ. Martin Heidegger, *Τι είναι η φιλοσοφία; / Was ist das – die Philosophie?* (1956 [1955]), δίγλωσση έκδοση, εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια Βαγγέλης Μπιτσώρης, Αθήνα, Άγρα, 1986, σσ. 126-128 σχόλ. 29.

⁵⁴ Βλ. Martin Heidegger, *Être et Temps*, ό.π., § 65, σ. 386· *Είναι και Χρόνος*, τόμος δεύτερος, ό.π., σσ. 553-554:

Μόνο στο βαθμό που το Dasein γενικά *είναι* ως *είμαι-γεγονώς* [*bin-gewesen* = παρακείμενος του *sein* = γ ε γ ο ν ώ ς - ε ι μ ι], μπορεί να προσέρχεται [*zukommen*] μελλοντικά [*zukünftig*] στον εαυτό του με τέτοιον τρόπο, ώστε να έρχεται-πίσω [*zurück-kommen*]. Αυθεντικά μελλοντικό *είναι* το Dasein αυθεντικά *γεγονός* [*gewesen*]. [...] Ο γεγονώς χρόνος [*Gewesenheit*] πηγάζει κατά κάποιον τρόπο από το μέλλον.

Χρησιμοποιώ τη μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσώρη. Βλ. Martin Heidegger, *Τι είναι η φιλοσοφία; / Was ist das – die Philosophie?*, ό.π., σ. 126. Για το μέλλον ως *δεσπόζουσα* στη δομή της χρονικότητας του Dasein βλ. *αυτόθι*, σσ. 124-131 σχόλ. 29. Όπως σημειώνει στο έξοχο σχόλιό του ο Μπιτσώρης:

Μολονότι οι τρεις εκστάσεις της χρονικότητας συγκροτούν μια ενότητα, απ' όπου καθορίζεται η ενότητα του Dasein, για τον Heidegger το μέλλον είναι η *δεσπόζουσα* στη δομή της χρονικότητας [...]. Έτσι το Dasein είναι γεγονός ον, γιατί ουσιαστικά είναι μελλοντικό· η εκφορά του Dasein στον γεγονότα χρόνο επιτελείται με την ταυτόχρονη εκφορά του προς το μέλλον.

⁵⁵ Βλ. Norbert Wiener, *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine* (1948/²1961), Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, The MIT Press, 1965, σσ. 34-35· *Κυβερνητική: ή Έλεγχος και επικοινωνία στα ζώα και στις μηχανές*, μτφ. Ι. Σιατίτσας και Π. Παπαχρήστου, επιμ. Γ. Παπαγεωργίου και Lorenzo de Giorgio, Αθήνα, Καστανιώτης, συλλογή «Θεαίτητος», χ.χ., σ. 53 (μτφ. τροποποιημένη):

Πράγματι, θα ήταν ένα πολύ ενδιαφέρον νοητικό πείραμα να φανταστούμε ένα νοήμον ον για το οποίο ο χρόνος θα έρρεε κατά αντίθετη φορά ως προς τον δικό μας. Για ένα τέτοιο ον, κάθε επικοινωνία με εμάς θα ήταν αδύνατη. Κάθε σήμα που θα έστελνε θα έφθανε σε εμάς με ένα λογικό ρεύμα ιδεών επακόλουθον από τη δική του οπτική γωνία, προηγούμενων από τη δική μας. Οι ιδέες αυτές θα ενυπήρχαν ήδη στην εμπειρία μας, και θα μας χρησίμευαν ως φυσική εξήγηση του σήματός του, χωρίς να προϋποθέτουμε ότι το έχει στείλει ένα νοήμον ον. Αν σχεδίαζε για εμάς ένα τετράγωνο, θα βλέπαμε το υπολειπόμενο του σχήματός του ως πρόδρομοί του, και θα μας φαινόταν σαν την περίεργη αποκρυστάλλωση –πάντοτε εντελώς εξηγήσιμη– του υπολειπομένου αυτού. Το νόημά του θα μας φαινόταν τόσο τυχαίο όσο τα «πρόσωπα» που διακρίνουμε σε βουνά και σε βουνοπλαγιές. Η σχεδίαση του τετραγώνου θα μας εμφανιζόταν σαν μια καταστροφή –αιφνίδια όντως, αλλά εξηγήσιμη με φυσικούς νόμους– διά της οποίας το τετράγωνο αυτό θα έπαυε να υπάρχει. Το ομόλογο με εμάς ον θα είχε για εμάς τις ίδιες ακριβώς ιδέες.

⁵⁶ Βλ. Slavoj Žižek, *Το υψηλό αντικείμενο της ιδεολογίας*, ό.π., σσ. 105-107.

⁵⁷ Βλ. Michel Leiris, «Le “caput mortuum” ou La femme de l'alchimiste», στο *Zébrage*, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Folio/Essais», 1992, σσ. 35-41. [1η δημοσίευση στο περιοδικό *Documents*, 2ος χρόνος, τχ. 8, Απρίλιος 1931, σσ. 31-36]. Η αναφορά στην έννοια του *caput mortuum* συνιστά τον

κολοφώνα του σύντομου αυτού άρθρου, στο οποίο καταγράφονται ουσιαστικά οι στοχασμοί του Leiris πάνω στις φωτογραφίες, που το εικονογραφούσαν, μιας γυμνής γυναίκας που όλο το κεφάλι της καλυπτόταν από μια δερμάτινη μάσκα. Στα μάτια του Leiris –του οποίου η αισθησιακή, ερωτολογική ποιητική συμβάλλεται εν προκειμένω αναπάντεχα με το λεξιλόγιο και τη *Λογική* του Hegel (!)–, αυτό το φετιχιστικό αντικείμενο αρκεί για να λάβει χώρα ένα είδος ερωτικής αλχημείας, κατά την οποία η γυναίκα της φωτογραφίας μεταστοιχείωνεται σε ένα είδος *caput mortuum* ή «πράγματος καθ' εαυτό» (*chose en soi*) της ερωτικής εμπειρίας, νοούμενης ως μυστικιστικής ή, με όρους του Bataille, «εσωτερικής εμπειρίας» (*expérience intérieure*). Βλ. Leiris, *αυτόθι*, σ. 41:

[H] μασκοφορεμένη γυναίκα, σαν δήμιος –ή σαν, αποκεφαλισμένη, βασίλισσα–, ορθώνεται [...] ο παρτενέρ θαυμάζει το σώμα της, που έχει γίνει ακόμη πιο εξάισιο χάρη στην απουσία προσώπου, η οποία την κάνει πιο αληθινή και πιο ασύλληπτη συνάμα, και τη μεταμορφώνει βαθμιαία σε ένα είδος σκοτεινού, δειλεαστικού και μυστηριώδους *πράγματος καθ' εαυτό* [*chose en soi*] –έσχατου υπολείμματος [*résidu*] που μπορούμε να το επιχρίσουμε τόσο με την πιο ιδεατή αξία όσο και με την πιο χαμερπώς υλική–, το *πράγμα καθ' εαυτό* –αινιγματικό και ελκυστικό όσο μια σφίγγα ή μια σειρήνα–, μεγάλη οικουμενική μήτρα στην οποία ο γηραιός Hegel, όταν το συλλαμβάνει ως το «προϊόν της νόησης, και μάλιστα της νόησης η οποία έχει προχωρήσει στην καθαρή αφαίρεση, προϊόν του κενού εγώ, το οποίο μεταβάλλει σε αντικείμενό του αυτή την κενή ταυτότητα του εαυτού του», έδινε το παρωνύμιο *caput mortuum*, όρος δάνειος από τους αρχαίους αλχημιστές, ο οποίος αντιστοιχούσε σ' εκείνη τη φάση του έργου όπου όλα μοιάζουν να σήπονται όταν όλα αναγεννώνται.

Η ευθεία αναφορά στον Hegel μπορεί να εκπλήσσει, κυρίως λόγω της οιστρήλατης ένταξής της σε τόσο ετερόδοξα συμφραζόμενα, παραμένει ωστόσο ότι το *caput mortuum* συνιστά έναν υπόστροφο όρο στο σύμπαν του εγελιανού λόγου. Για παράδειγμα, απαντά, με την κυριολεκτική του σημασία, στην ενότητα της *Φαινομενολογίας του πνεύματος* (*Phänomenologie des Geistes*, 1807) με τίτλο «Παρατηρών λόγος». Βλ. Έγκελς, *Φαινομενολογία του νου*, πρόλογος, μετάφραση, σχόλια Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2007, σ. 308. Σε μιαν υποενότητα σχετική με τη φρενολογία (βλ. *αυτόθι*, σσ. 307 κ.ε.), ο Hegel εξετάζει και ασκεί κριτική στην αντίληψη ότι οι νοητικές ικανότητες μπορούν να αναγνωσθούν από το σχήμα του ανθρώπινου κρανίου. Γενικότερα, απορρίπτει την ιδέα ότι οι «ενδιάθετες» ιδιότητες του Πνεύματος καθίστανται αναγνώσιμες μέσω των αισθητών, φυσικών πραγμάτων. Απορρίπτοντας την ψευδοεπιστήμη της φρενολογίας, ο Hegel επισημαίνει ότι το κρανίο δεν είναι ένα όργανο (μέσω του οποίου το Πνεύμα θα μπορούσε να εκφράσει ενεργά τον εαυτό του), ούτε έχει την αξία *σημείου* –οσοδήποτε αυθαίρετου– αυτού που βρίσκεται κρυμμένο «μέσα» στο κεφάλι· είναι, μάλλον, απλώς και μόνον ένα Πράγμα – ένα αδιάφορο, φυσικό αντικείμενο (βλ. *αυτόθι*, σσ. 311-312). Έτσι, ακόμη και οι σκέψεις του Άμλετ μπροστά στο κρανίο του Γιόρικ, δεν αντλούν το περιεχόμενό τους από το κρανίο καθ' αυτό. Το κρανίο ως Πράγμα είναι το *αίτιο* του λόγου του Άμλετ, όχι όμως και ένα σημαίνον στοιχείο καθ' αυτό (βλ. *αυτόθι*, σ. 312):

Μπορεί μεν και μπροστά σ' ένα καύκαλο να φέρει κανείς πολλά στον νου του, όπως ο Άμλετ μπροστά στου Γιόρικ, αλλά το κόκκαλο του κρανίου καθ' αυτό είναι ένα τόσο αδιάφορο, ατόφιο πράγμα, που σ' αυτό δεν είναι άμεσα ορατό και δοξαστό τίποτε άλλο πέραν μόνο του ίδιου.

Μολονότι λοιπόν αυτό το κρανίο κάποτε «είχε γλώσσα μέσα του» (βλ. «Hamlet», στο *The Unabridged William Shakespeare*, επιμ. William George Clark και William Aldis Wright, Φιλαδέλφεια και Λονδίνο, Courage Books – Running Press, 1989/1997, πράξη V, σκηνή 1, σ. 1045), δεν μπορεί πλέον να μιλήσει – ούτε καν για να πει ότι ανήκε στον Γιόρικ· ούτε μπορεί ασφαλώς να πει το παραμικρό στους φρενολόγους, οι δοξασίες των οποίων προϋποθέτουν το εξωφρενικό φρενολογικό αξίωμα ότι «*το είναι του νου είναι ένα οστό*» (βλ. Έγκελς, *αυτόθι*, σ. 321· η έμφαση στο πρωτότυπο). Ο Hegel επικαλείται τους παραλογισμούς των φρενολόγων προκειμένου να αποκαλύψει τις εγγενείς αντιφάσεις

του παρατηρούντος λόγου, ο οποίος περιμένει να ανακαλύψει το Πνεύμα σε προϋπάρχοντα, υλικά αντικείμενα, αντί να το εξωτερικεύει μέσω της ίδιας της δραστηριότητάς του. Ανάγοντας τη θέση των φρενολόγων στο ότι «*το είναι του νου είναι ένα οστό*», ο Hegel ασκεί κριτική όχι στον υλισμό ως τέτοιο, αλλά στον εκφυλισμένο και εκχυδαϊσμένο εκείνο υλισμό ο οποίος εστιάζει στα αντικείμενα μάλλον παρά στην ανθρώπινη δραστηριότητα ή πρακτική.

Ως ένα πράγμα που αντιποιείται τη θέση της ανθρώπινης πρακτικής, το εγγεγραμμένο *caput mortuum* συνιστά ένα πρωταρχικό παράδειγμα πραγματοποίησης. Εν τέλει λοιπόν αποκτά όντως αξία σημείου – της πρόσκαιρης αποστέωσης της ίδιας της διαλεκτικής (όπως στον Marx, παραδείγματος χάριν, για τον οποίο το *caput mortuum* είναι ακριβώς το σημείο ενός τέτοιου μη διαλεκτικού υλισμού, ενός νεκρού ή αντικειμενοτρόπου υλισμού, ο οποίος απορρέει από την απόσπαση των πραγμάτων από τις κοινωνικές σχέσεις εντός των οποίων και μόνο διατηρούνται στη «ζωή»). Για όλα αυτά τα *caputa mortua* που στοιχειώνουν τις σελίδες του σαιξπηρικού *Άμλετ*, της εγγεγραμμένης «κρανιολογίας» ή «φρενολογίας του πνεύματος», της *Γερμανικής Ιδεολογίας* (*Die Deutsche Ideologie*, 1845-1846) των Marx και Engels, αλλά και των ντερριντιανών *Φαντασμάτων του Μαρξ* (*Spectres de Marx*, 1993), παραπέμπω τον αναγνώστη στο κείμενο του Richard Halpern, «An impure history of ghosts: Derrida, Marx, Shakespeare», στο Jean E. Howard και Scott Cutler Shershow (επιμ.), *Marxist Shakespeares*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 2001, σσ. 31-52, και ιδ. 44-51.

Σε ό,τι αφορά τον Derrida ειδικότερα, είναι πραγματικά απορίας άξιον πώς αυτός ο μέγιστος στοχαστής της «γραφής» (*écriture*) ως «*caput mortuum* της παρουσίας» –σύμφωνα με μιαν έξοχη διατύπωση του Werner Hamacher (βλ. *Pleroma – dialecture de Hegel*, μτφ. Marc Froment-Meurice και Tilman Kuchler, Παρίσι, Galilée, 1996, σ. 259)–, πώς αυτός ο κατ' εξοχήν στοχαστής της γραφής, αλλά και της «εμπειρίας» εν γένει, ως *restance*, δεν περισυλλέγει το *caput mortuum* από τη ρητορική του Lacan αλλά από εκείνη του Marx στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*. Βλ. SM, 80-83, 82 / ΦΜ, 61-63, 62. Για την ντερριντιανή «οιονεί έννοια» της *restance* («απομονή» κατά τον Βαγγέλη Μπιτσώρη, «παρ-εμμονή» ή «εμμένουσα υπολειμματικότητα» κατά τον Δημήτρι Βεργέτη), βλ. ενδεικτικά Derrida: α) «Signature événement contexte», MP, 378· β) LI, 102-107. Συμφύροντας το λακανικό και το ντερριντιανό ιδίωμα σε έναν ορολογικό γλωσσόδετη, θα λέγαμε ότι το *caput mortuum* συνιστά τη *restance* της *insistance* της σημαίνουσας αλυσίδας.

Ωστόσο, οι πιο ενδιαφέρουσες χρήσεις του όρου *caput mortuum*, με τη μεταφορική πλέον σημασία του ως αλχημιστικού «υπολείμματος» ή «κατάλοιπου», βρίσκονται συγκεντρωμένες στην επονομαζόμενη «μικρή Λογική» της εγγεγραμμένης *Εγκυκλοπαίδειας* (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 1830). Για παράδειγμα, στην παράγραφο 44 (όπου και η αναφορά του Leiris), ο Hegel χρησιμοποιεί τον όρο αντί για το καντιανό «πράγμα καθ' εαυτό» (*Ding an sich*), στο οποίο και ασκεί δριμυία κριτική. Βλ. Γκέοργκ Χέγκελ, *Η επιστήμη της Λογικής*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Γιάννης Τζαβάρας, Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη, 1991, σσ. 128-129:

Το *πράγμα-καθ' εαυτό* [όλες οι εμφάνσεις στο πρωτότυπο] (και κάτω από τον όρο «πράγμα» περιέχεται ακόμα και το πνεύμα, ο θεός) εκφράζει το αντικείμενο, όταν κάνουμε *αφαίρεση* από όλα όσα η συνείδηση καθιστά αντικείμενα, από όλους τους όρους του αισθήματος και από όλες τις σκέψεις της. Είναι εύκολο να ιδούμε τι απομένει – κάτι *εντελώς αφηρημένο*, εντελώς *κενό*, που προσδιορίζεται μόνο ως κάτι *εκείθεν* [= αλλόκοσμο]· είναι το *αρνητικό* της παράστασης, του αισθήματος και της προσδιορισμένης νόησης. Εξίσου απλό είναι όμως να καταλάβουμε, ότι αυτό το *caput mortuum* δεν είναι άλλο από ένα *προϊόν* της νόησης, και μάλιστα της νόησης η οποία έχει προχωρήσει στην καθαρή αφαίρεση· ότι είναι προϊόν του κενού Εγώ, το οποίο μεταβάλλει σε *αντικείμενό* του αυτή την κενή *ταυτότητα* του εαυτού του.

Στην παράγραφο 112 πάλι, ο Hegel αναφέρεται στην Ουσία ως «ένα *caput mortuum* της αφαίρεσης». Βλ. *αυτόθι*, σ. 251:

Όταν [...] το Απόλυτο ορίζεται ως *ουσία* [οι εμφάσεις στο πρωτότυπο], η αρνητικότητα που περιέχεται σ' αυτό εκλαμβάνεται συχνά μόνο με το νόημα *μιας αφαίρεσης* όλων των προσδιορισμένων κατηγορούμενων. Αυτή η αρνητική πράξη, η αφαίρεση, πέφτει έτσι έξω από την ουσία – η οποία παραμένει τότε ένα σκέτο αποτέλεσμα ξέχωρα από τις προκειμένες του, ένα *caput mortuum* της αφαίρεσης.

Αυτή είναι και η πιο ενδιαφέρουσα χρήση του όρου. Η Ουσία, ως γνωστόν, είναι ένας αναβαθμός καθοδόν προς την Έννοια και την Απόλυτη Ιδέα. Η Ουσία καθ' εαυτή είναι πράγματι ένα *caput mortuum* στο μέτρο που συνιστά έναν *αρνημένο* προσωρινό ορισμό για την Απόλυτη Ιδέα. «Πεθαίνει» ή εκπίπτει, ωστόσο είναι την ίδια στιγμή «υλικό» που χρησιμοποιείται στη διαλεκτική διαδικασία η οποία ωθεί προς την Απόλυτη Ιδέα. Όπως επισημαίνει ο Glenn Alexander Magee, το γεγονός ότι ο Hegel χρησιμοποιεί τον όρο *caput mortuum* για να περιγράψει την Ουσία υποδεικνύει ότι «αναγνώριζε τον παραλληλισμό μεταξύ διαλεκτικής και αλχημιστικής μεταστοιχείωσης: η προσδιορισμένη άρνηση είναι το *nigredo* που προηγείται της σύνθεσης του *rubedo*, της φιλοσοφικής λίθου, ή του Απόλυτου». Βλ. Magee, *Hegel and the Hermetic Tradition*, Ίθακα και Λονδίνο, Cornell University Press, 2001, σ. 165. Για την αλχημιστική έννοια του *caput mortuum* στη συμβολική ορολογία του Hegel, βλ. Karin Figala, «Der alchemische Begriff des Caput Mortuum in der symbolischen Terminologie Hegels», στο H. G. Gadamer (επιμ.), *Stuttgarter Hegel-Tage 1970*, Βόννη, Bouvier, 1974. Για τη γενικότερη επιρροή που δέχτηκε ο Hegel από την αλχημιστική παράδοση, βλ. Magee, *αυτόθι*, κεφ. 6: «The Alchemist's Laboratory: The Philosophy of Nature and Philosophy of Subjective Spirit», σσ. 187-222.

⁵⁸ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», *ό.π.*, σ. 74· «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», *ό.π.*, σ. 90.

⁵⁹ Βλ. *SII*, 351· «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», *ό.π.*, σ. 62.

⁶⁰ Βλ. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «S'truc dure», *ό.π.*, σσ. 57-58.

⁶¹ Δανείζομαι τους όρους και το σχήμα του Bruce Fink. Βλ. *The Lacanian Subject. Between Language and Jouissance*, *ό.π.*, σ. 27.

⁶² Είναι ενδεικτικό ότι αυτόν τον όρο, που συνδέει «το εσώτερο [intime] με τη ριζική εξωτερικότητα [extériorité]», και αυτήν τη θέση θα επιφυλάξει ο Lacan στο αντικείμενο *α* («l'objet *α* est extime»). Βλ. *SXVI*, 249, όπου σημειωτέον το αντικείμενο *α* περιγράφεται με όρους «κατάλοιπου» ή «υπολειμματος» (*résidu*) και «δομής χείλους» (*structure de bord*).

⁶³ Βλ. Lacan, «La science et la vérité» (1966 [1965]), *É*, 861.

⁶⁴ Για τη σχέση κυβερνητικής και ψυχανάλυσης βασική πηγή είναι η λακανική διάλεξη της 22ης Ιουνίου 1955 με τίτλο «Psychanalyse et cybernétique, ou de la nature du langage». Βλ. *SII*, 339-354· «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», μτφ.-σημ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Δ. Βεργέτης – Χ. Ε. Ράπτης, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 49-71. Βλ. επίσης: α) Céline Lafontaine, *L'Empire cybernétique. Des machines à penser à la pensée machine*, Παρίσι, Seuil, 2004, σσ. 97-108· β) John Johnston, *The Allure of Machinic Life: Cybernetics, Artificial Life, and the New AI*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 2008, κεφ. 2: «The In-Mixing of Machines: Cybernetics and Psychoanalysis», σσ. 65-103, από το οποίο και αντλώ εκτεταμένα σε αυτό το μέρος της εργασίας.

⁶⁵ Βλ. Steve Heims, *The Cybernetics Group*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1991, σ. 126· παρατίθεται στο Johnston, *αυτόθι*, σ. 66.

⁶⁶ Βλ. Alan M. Turing, *Για τους υπολογίσιμους αριθμούς, με εφαρμογή στο Entscheidungsproblem*, μτφ. Μ. Κωνσταντινίδης, Αθήνα, Τροχαλία, 1998. [1η δημοσίευση στο *Proceedings of the London Mathematical Society*, 2nd ser., 42 (1936): 230-265].

⁶⁷ Για μια βατή όσο και τεχνικά ακριβή περιγραφή της «μηχανής Turing» και της λειτουργίας της, βλ. το άκρως διαφωτιστικό βιβλίο του Martin Davis *Μηχανές της λογικής. Η συνεισφορά των μαθηματικών στην ανάπτυξη των υπολογιστών*, μτφ. Στάθης Ζάχος, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007, κεφ. 7: «Ο Turing συλλαμβάνει την ιδέα του υπολογιστή γενικής χρήσης», σσ. 221-272. [1η έκδοση *Engines of Logic*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company, 2001].

⁶⁸ Η ανάδυση και η επεξεργασία του συμβολικού μέσω της δυαδικής κωδικοποίησης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα από τα «τυφλά σημεία» της ντερριντιανής κριτικής στην ψυχαναλυτική λογική της «τριαδικότητας» και της «ομαλοποιητικής» (οιδιπόδειας) «τριγωνικότητας» που αναπαράγει κατά τον Derrida η λακανική ερμηνεία του Poe. Για μια ανάγνωση των κυβερνητικών «δικτύων» (réseaux) του σημαίνοντος στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου» με βάση το δυαδικό μοντέλο κωδικοποίησης, βλ. Thierry Simonelli, «La magie de Lacan. Une récréation mathématique», στο Angèle Kremer Marietti (επιμ.), *Éthique et épistémologie. Autour du livre Impostures intellectuelles de Sokal et Bricmont*, Παρίσι, L'Harmattan, 2001, σσ. 227-241.

⁶⁹ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», *ό.π.*, σ. 75· «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», *ό.π.*, σ. 91.

⁷⁰ *Αυτόθι*, σ. 73· μτφ. σ. 90.

⁷¹ Βλ. Claude E. Shannon και Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication* (1949), Ούρμπανα και Σικάγο, University of Illinois Press, 1998, σσ. 39-40.

⁷² *Αυτόθι*, σ. 41.

⁷³ *Αυτόθι*, σ. 45.

⁷⁴ Βλ. Johnston, *The Allure of Machinic Life: Cybernetics, Artificial Life, and the New AI*, *ό.π.*, σ. 85.

⁷⁵ Βλ. Βεργέτης, «Κίτλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 194.

⁷⁶ *Αυτόθι*, σ. 185.

⁷⁷ Για μια διεξοδική ανάγνωση του μαθηματικού μέρους του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» από τη σκοπιά της θεωρίας των αυτομάτων, βλ. Philippe Matherat, «Des doubles parenthèses de Jacques Lacan et des triples d'Alain Didier-Weill», Ιούλιος-Αύγουστος 2007, <http://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00171176/fr/>

⁷⁸ Βλ. Noam Chomsky, *Συντακτικές Δομές*, μτφ. Φώτης Καβουκόπουλος, Αθήνα, Νεφέλη, 1991, σ. 16. [1η έκδοση Χάγη, Mouton, 1957].

⁷⁹ *Αυτόθι*, σ. 17.

⁸⁰ *Αυτόθι*, σ. 18.

⁸¹ *Αυτόθι*, σ. 24.

⁸² *Αυτόθι*, σ. 20.

⁸³ *Αυτόθι*, σ. 25.

⁸⁴ Για την πρόσληψη και τη θετική αξιολόγηση των «Μαρκοβιανών αλυσίδων» ως «γλωσσικού» μοντέλου από τον Deleuze, βλ. Jean-Jacques Lecercle, *Deleuze and Language*, Χάουντμιλς, Μπέιζινγκστοουκ, Χάμσαϊρ και Νέα Υόρκη, Palgrave MacMillan, 2002, ιδ. σσ. 94-98.

⁸⁵ Βλ. Gilles Deleuze - Félix Guattari, *L'Anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie 1*, Παρίσι, Minuit, 1972/1973, σσ. 343-344· *Ο Αντι-Οιδίπους. Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου - Ιουλιέτα Ράλλη, θεώρηση μετάφρασης Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Ράππας, 1981, σ. 332 (μτφ. τροποποιημένη).

⁸⁶ *Αυτόθι*, σσ. 46-47· μτφ. σσ. 46-47 (τροποποιημένη).

⁸⁷ Βλ. Gilles Deleuze, *Foucault*, Παρίσι, Minuit, 1986, σσ. 91-92· *Φουκώ*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2005, σσ. 146-147 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

⁸⁸ *Αυτόθι*, σ. 125· μτφ. σ. 199 (ελαφρώς τροποποιημένη).

⁸⁹ Βλ. Gilles Deleuze - Félix Guattari, *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie 2*, Παρίσι, Minuit, 1980, σ. 174.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

DERRIDA:

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΥ*

* Στο ιδιόλεκτο της επιστήμης των υπολογιστών, αντιπρόσωπος μιας κλάσης προβλημάτων που θεωρητικά μεν έχουν λύση, πρακτικά όμως η λύση αυτή δεν μπορεί να βρεθεί δεδομένης της φύσης ακόμα και των σύγχρονων υπολογιστικών συστημάτων, αφού η επεξεργασία τους απαιτεί απαγορευτικό χρόνο συνεχούς λειτουργίας του υπολογιστή: Δεδομένων των σημείων που πρέπει να επισκεφθεί ένας ταχυδρόμος, ποια είναι η βέλτιστη διαδρομή του, ή, διαφορετικά, δεδομένου ενός αριθμού A , αν υπάρχει διαδρομή που να είναι μικρότερη του A .

Εισαγωγή

Ο Derrida για τον Lacan

Πέρα από το κείμενο με τον αμφίσημο τίτλο «Le Facteur de la vérité» («Ο ταχυδρόμος-παράγοντας της αλήθειας»), δημοσιευμένο για πρώτη φορά το 1975, στο τεύχος 21 του περιοδικού *Poétique*, δύο είναι οι μείζονες αναφορές του Derrida στον Lacan, οριοθετώντας ένα πριν και ένα μετά τον «Ταχυδρόμο»:

α) μία μακρά υποσημείωση προστεθειμένη εκ των υστέρων από τον Derrida στη μεταγεγραμμένη συνομιλία του με τους Jean-Louis Houdebine και Guy Scarpetta με τίτλο «Θέσεις» («Positions»), η οποία έλαβε χώρα στις 17 Ιουνίου 1971 και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά, λίγους μήνες αργότερα, στο περιοδικό *Promesse* (τχ. 30-31, φθινόπωρο και χειμώνας 1971), υποσημείωση που, όπως λέει ο Derrida, ανήγγελλε την ανάγνωση του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» (FV, 448, PAL, 79 / GAL, 106).

β) η ομιλία με τον εύγλωττο τίτλο «Για την αγάπη του Lacan» («Pour l'amour de Lacan»), εκφωνημένη κατά τη διάρκεια του διεθνούς συνεδρίου *O Lacan με τους φιλοσόφους* (*Lacan avec les philosophes*), το οποίο οργανώθηκε στην Unesco από το Collège International de Philosophie, τον Μάιο του 1992.

1. «Θέσεις» του Derrida

α / Το επιχείρημα της «χύτρας»

Όπως σημειώνει ο Derrida:

Στα κείμενα που δημοσίευσα μέχρι τώρα [1971], η απουσία αναφοράς στον Λακάν είναι πραγματικά σχεδόν ολοκληρωτική. Αυτό δεν δικαιολογείται [se justifie] μόνο από τις επιθέσεις [agressions] με μορφή ή πρόθεση επανιδιοποίησης τις οποίες, από την εμφάνιση του *Περί γραμματολογίας* στο *Critique* (1965) (και μάλιστα ακόμη νωρίτερα, απ' ό,τι μαθαίνω), πολλαπλασίασε ο Λακάν, άμεσα ή έμμεσα, ιδιωτικώς ή δημοσίως, στα σεμινάρια του και, από εκείνη τη στιγμή, όπως αναγκάστηκα να το διαπιστώσω εγώ ο ίδιος διαβάζοντας αυτά που γράφει, σχεδόν σε κάθε γραπτό του. (P, 112-113 / Θ, 130· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Τέτοιου είδους κινήσεις, κατά τον Derrida, ανταποκρίνονται κάθε φορά στο επιχειρηματολογικό σχήμα που αναλύει ο Freud στην *Ερμηνεία των ονείρων* αρχικά (*Die Traumdeutung*, 1900) και εκτενέστερα στο *Ευφυλόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο* (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905), για να αναδείξει την παράδοξη λογική των ονείρων και του ασυνείδητου τρόπου σκέψης. Πρόκειται για το επονομαζόμενο επιχείρημα της «χύτρας»:

Ο Α δανείστηκε από τον Β μια χάλκινη χύτρα, και αφού την επέστρεψε ο Β του έκανε μήνυση γιατί η χύτρα είχε πλέον μια μεγάλη τρύπα που την καθιστούσε άχρηστη. Η υπεράσπισή του ήταν: «Πρώτον δεν δανείστηκα χύτρα από τον Β, δεύτερον, η χύτρα είχε ήδη τρύπα όταν την παρέλαβα από τον Β και τρίτον, επέστρεψα τη χύτρα ανέπαφη». Κάθε μία μεμονωμένη δικαιολογία ισχύει, αν τις δεχτούμε όμως όλες μαζί αλληλοαποκλείονται. Ο Α αντιμετωπίζει μεμονωμένα αυτό που πρέπει να αντιμετωπιστεί σε συνδυασμό [...]. Μπορούμε επίσης να πούμε ότι ο Α βάζει το «και» στη θέση όπου μόνο ένα «είτε-είτε» είναι δυνατό.¹

Το επιχείρημα αυτό, θα πει ο Derrida, συσσωρεύει, για τις ανάγκες μιας υπόθεσης, ασύμβατους ισχυρισμούς: 1. Απαξίωση και απόρριψη: «Αυτό δεν αξίζει τίποτα» ή «Διαφωνώ». 2. Αξιοποίηση και επανιδιοποίηση: «Εξάλλου αυτό είναι δικό μου και πάντοτε το έλεγα». Απολύτως χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από μια

διάλεξη του Lacan που δόθηκε στο Μπορντώ στις 20 Απριλίου 1968, ήτοι λίγο μετά το *Περί γραμματολογίας* (*De la grammatologie*, 1967 [1965]) και το «Ο Φρόνυτ και η σκηνή της γραφής» («Freud et la scène de l'écriture», 1967 [1966]):

Υπάρχει ένας [φιλόσοφος] στον οποίο έκανα έναν μικρό υπαινιγμό στο πρώτο τεύχος του περιοδικού μου *Scilicet*, ένα παιδί όλο ταλέντο που μας επιφυλάσσει ακόμη μερικά αναμασήματα για τη χρήση των μεγάλων κλασικών θεμάτων, που την ύπαρξή του γνώριζα καιρό προτού τον συναντήσω για πρώτη φορά σε ένα συνέδριο. Εκεί μου είπε: «Όλα αυτά είναι πολύ ωραία, όλα όσα λέτε τα παρακολουθώ» – και φαίνεται ότι τα παρακολουθεί, όταν γράφει ένα άρθρο πάνω στον Φρόνυτ δεν μπορεί να γράψει τίποτε άλλο από όσα λέω [...].²

β / Τέσσερα μοτίβα

Όλα αυτά ωστόσο κρίνονται από τον Derrida ως ελάχιστος σημασίας σε σχέση με το μείζον: με το γεγονός δηλαδή ότι, καίτοι «βέβαιος για τη σπουδαιότητα της λακανικής προβληματικής στο πεδίο της ψυχανάλυσης» (*P*, 113 / *Θ*, 130), δεν έπαινε να εντοπίζει σε αυτήν –ήδη από τις πρώτες αναγνώσεις του (*P*, 113 / *Θ*, 130: «Την εποχή των πρώτων μου κειμένων, τα *Écrits* του Λακάν δεν είχαν συγκεντρωθεί και δημοσιευτεί. Όταν έγραψα το *Περί γραμματολογίας* και το “Ο Φρόνυτ και η σκηνή της γραφής”, είχα διαβάσει μόνο το “Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση” και το “Η βαθμίδα του γράμματος στο ασυνείδητο ή ο Λόγος μετά τον Φρόνυτ”»)—ορισμένα κεντρικά μοτίβα «που την κρατούσαν εντεύθεν των κριτικών ερωτημάτων που διατύπωνα τότε, και εντός του λογοκεντρικού, και δη φωνολογιστικού, αυτού πεδίου το οποίο επιχειρούσα να οριοθετήσω και να θέσω υπό διερώτηση» (*P*, 113 / *Θ*, 130-131· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη). Τα μοτίβα αυτά ήταν τα ακόλουθα (*P*, 113-115 / *Θ*, 131-133):

1. Ένα τέλος (*telos*) της «πλήρους ομιλίας» (*parole pleine*) στον ουσιώδη δεσμό της (και ενίοτε στην ταύτισή της) με την Αλήθεια (*É*, «*Parole vide et parole pleine dans la réalisation psychanalytique du sujet*», 247-265 / *ΑΠΟΓΨ*, «Κενός λόγος και πλήρης λόγος στην ψυχαναλυτική πραγμάτωση του υποκειμένου», 71-103). Αλλά αυτός ακριβώς ο δεσμός, αυτή ακριβώς η

ταύτιση της πλήρους ομιλίας, της αλήθειας και της παρουσίας, ήταν που υφίστατο την κριτική βάσανο και αμφισβήτηση του Derrida εκείνη την εποχή.³

2. Υπό τον τίτλο της «Επιστροφής στον Freud», μια εκτεταμένη όσο και σπασμωδική προσφυγή: α) στην εγγελιανή εννοιολογία (και ακριβέστερα, κατ' αποκλειστικότητα στη *Φαινομενολογία του πνεύματος*)· β) στο λεξιλόγιο και στην εννοιολογία της υπερβατολογικής φαινομενολογίας και του χουσερλιανού ιδεαλισμού (η έννοια της «διυποκειμενικότητας», για παράδειγμα)· γ) στη χαϊντεγκεριανή εννοιολογία, αναφορικά πρωτίστως με την *αλήθεια* (*aletheia*), που πάντοτε ορίζεται ως «αποκάλυψη», «κάλυψη/εκκάλυψη»· αναφορικά με την παρουσία και το είναι του όντος, αναφορικά με το *Dasein* που καθίσταται εκ νέου υποκείμενο (*É*, 318 / *ΛΠΟΓΨ*, 198).

Από την οπτική γωνία του Derrida, ο οποίος εκείνη την περίοδο αποδύοταν σε μιαν άκρως προσεκτική κριτική εξέταση της κειμενικής συστηματικότητας του Hegel, του Husserl και του Heidegger, τέτοιου είδους «δάνεια» ή «εισαγωγές», χωρίς ίχνος θεωρητικής και συστηματικής επεξήγησης αναφορικά με το καθεστώς τους, συνιστούσαν από μέρους του Lacan, παρά τις ρητορικές απαρνήσεις και προφυλάξεις του, «φιλοσοφικές ευκολίες» και «δείγματα επιπολαιότητας» (*P*, 114 / *Θ*, 132).

3. Μια απροβλημάτιστη αναφορά στην αυθεντία της φωνολογίας, και ακριβέστερα της σωσσυριανής γλωσσολογίας. Έτσι, σημειώνει ο Derrida, η γραφή επανοδηγείται στο σύστημα του «ακούω-εαυτόν-να-μιλά» (*s'entendre parler*), σε εκείνο το σημείο ιδεοποιητικής αυτοπάθειας όπου η γραφή εσωτερικεύεται και αναιρείται από τη φωνή, απαντά στη φωνή και φωνητικοποιείται, όντας «πάντα [...] *φωνηματική* [ο Lacan υπογραμμίζει], και στην πραγματικότητα φωνητική, από τη στιγμή που διαβάζεται» («*Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956*» [1956], *É*, 470).
4. Μια προσοχή στο γράμμα και στο γραπτό σύμφωνα με τον Freud, αλλά χωρίς καμία ιδιαίτερη διερεύνηση της έννοιας της γραφής, όπως την επιχειρούσε τότε ο Derrida.

Αυτές οι επιφυλάξεις, παρά το γεγονός ότι, όπως ομολογεί ο Derrida, «πόρρω απέχουν από το να εξαντλούν το έργο του Λακάν», ήταν ήδη αρκετά σημαντικές για να τον ωθήσουν «να μην αναζητήσ[ει], για τα κείμενά [τ]ου, αναφορές εν είδει εγγύησης σε έναν τόσο διαφορετικό λόγο» (P, 116 / Θ, 134). Αντ' αυτού:

[Ε]κρίνα ότι η καλύτερη συμβολή ή θεωρητική «εξήγηση» συνίστατο στο να συνεχίσω την εργασία μου, σύμφωνα με τους ειδικούς δρόμους και τις ιδιαίτερες απαιτήσεις της, είτε αυτή η εργασία οφείλει είτε όχι, να προσεγγίσει –σύμφωνα με ορισμένους άξονες– την εργασία του Λακάν, και μάλιστα (δεν το αποκλείω καθόλου) του Λακάν περισσότερο από κάθε άλλη σήμερα. (P, 117 / Θ, 135· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Με την έκδοση του συνόλου των *Écrits* ο Derrida βλέπει, όπως λέει, την αρχική του ανάγνωση/διάγνωση να επιβεβαιώνεται. Ιδιαίτέρως σε ό,τι αφορά την ταύτιση της αλήθειας (ως εκκάλυψης) και της ομιλίας (του λόγου [*logos*]):

Η αλήθεια, αποκομμένη από τη γνώση, καθορίζεται επί μονίμου βάσεως ως αποκάλυψη, μη κάλυψη,⁴ δηλαδή κατ' ανάγκην ως παρουσία, παρουσίαση του παρόντος, «είναι του όντος» (*Anwesenheit*) ή, με τρόπο ακόμη πιο κυριολεκτικά χαϊντεγκεριανό, ως ενότητα κάλυψης και εκκάλυψης. [...] Το γεγονός ότι το ύστατο σημαινόμενο αυτής της ομιλίας ή αυτού του λόγου [*logos*] τίθεται ως *έλλειψη* (μη ον, απόν κ.λπ.) δεν αλλάζει τίποτα σ' αυτό το *continuum*, που εξάλλου παραμένει αυστηρά χαϊντεγκεριανό. (P, 117 / Θ, 135)

Αναφερόμενος τέλος στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ο Derrida θα το χαρακτηρίσει ως «αξιοθαύμαστη διαδρομή» (P, 118 / Θ, 136), καταλογίζοντας ωστόσο στον Lacan ότι, για να βρει/δει στο διήγημα την «παραδειγματική απεικόνιση» μιας «αλήθειας» της φρουδικής σκέψης (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13), παραγνώρισε με τυπικά λογοκεντρικό τρόπο το ίδιο το κείμενο του Ροε, τη μυθοπλαστική σύσταση και λειτουργία του, καθώς και το *εύρος* μιας ολόκληρης σκηνής της γραφής στην οποία εγγράφεται και η οποία βρίσκεται σε αυτό επί το έργον. Πρόκειται επομένως, θα πει, για μιαν «άκρως παραδοσιακή ανάγνωση του κειμένου του Πόε, η οποία σε τελική ανάλυση είναι ερμηνευτική (σημασιολογική) και φορμαλιστική» (P, 118 / Θ, 136).

Για τον Derrida το ζητούμενο δεν είναι «να προφυλάξουμε το λογοτεχνικό από την προσβολή της ψυχανάλυσης» (P, 118 / Θ, 137· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη). Το αντίθετο μάλιστα. Το ζητούμενο είναι να διερευνηθεί μια ορισμένη τροπή της γραφής που συχνά δηλώνουμε με το όνομα «λογοτεχνία» (ή «τέχνη») και που έχει ως αποτέλεσμα

ορισμένα «λογοτεχνικά» κείμενα [να] διαθέτουν μια «αναλυτική» και αποδομητική ικανότητα που είναι πιο ισχυρή από ορισμένους ψυχαναλυτικούς λόγους οι οποίοι *εφαρμόζουν* σ' αυτά τα κείμενα τον θεωρητικό τους μηχανισμό [...]. Τέτοιου είδους θα μπορούσε να θεωρηθεί η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον θεωρητικό μηχανισμό που συνέχει το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» [και] στο κείμενο του Πόε. (P, 118-119 / Θ, 137).

2. «Για την αγάπη του Lacan»: «... “*Βλέπετε, νομίζω ότι αγαπηθήκαμε πολύ, ο Lacan κι εγώ...*”»

α / Ο χιασμός, η διπλή δέσμευση

Όπως προδίδει ο τίτλος του, το «Για την αγάπη του Lacan» είναι ένα κείμενο που αφηγείται μια ιστορία αγάπης. Την αγάπη του Derrida για τον Lacan, του Derrida και του Lacan, με όλα της τα συμπαρομαρτούντα: πικρία, παρεξηγήσεις, εντάσεις, προκλήσεις, γινάτι, παράπονο, καημό, πάθος, θαυμασμό. Είναι επιπλέον ένας μεγαλειώδης και μεγάλου φόρου τιμής στον Lacan, τον οποίο ο Derrida αποτίνει «όπως του αρέσει» (PAL, 61, 70, 74 / GAL, 78, 92, 98). Απότιση φόρου τιμής με κορωνίδα την ακόλουθη ομολογία:

Είτε αφορά στη φιλοσοφία, στην ψυχανάλυση ή στη θεωρία εν γένει, [...] τίποτε από αυτό που μπόρεσε να μεταμορφώσει το χώρο της σκέψης κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών δεν θα είχε υπάρξει δυνατόν χωρίς κάποια εξήγηση με τον Lacan, χωρίς τη λακανική πρόκληση, με όποιον τρόπο κι αν την αποδεχόμαστε ή τη συζητάμε [...]. (PAL, 64 / GAL, 84· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Στην περίπτωση του Derrida, αυτή η «εξήγηση με τον Lacan» έλαβε τη μορφή ενός «χιάσματος» (chiasme), όπως το ονομάζει, ή, θα προσέθετα, μιας διπλής δέσμευσης (double bind). Όπως εκθέτει στο «Για την αγάπη του Lacan», από τον λακανικό λόγο προερχόταν, σε μια δεδομένη εποχή, ό,τι πιο αποδομητικό και ό,τι πιο αποδομήσιμο συνάμα:

Τη στιγμή που το Σεμινάριο για το *Κλεμμένο γράμμα* προτείνει την πλέον σημαντική, στρατηγικής σημασίας, φορμαλιστική διατύπωση του λακανικού λόγου [...], τι συμβαίνει με τους φιλοσόφους; [...] Αυτό που συνέβη, και συνέβη σε εμένα, ήταν ότι τη στιγμή που πολλά από τα μείζονα ή κυρίαρχα φιλοσοφήματα, οργανωμένα εντός αυτού που πρότεινα τότε να ονομασθεί φωνοκεντρισμός και/ή φαλλογοκεντρισμός [phallogocentrisme], απαιτούσαν μία απορητική εξερεύνηση που θα ονομάζαμε εν συντομία «αποδομητική» [...], αυτή την ίδια στιγμή, ακριβώς την ίδια στιγμή, παρουσιαζόταν ένα θεωρητικό δέσιμο του λακανικού λόγου που χρησιμοποιούσε κατά τον πλέον δυνατό και έντονα θεαματικό τρόπο όλα τα μοτίβα τα οποία ήταν κατά την άποψή μου αποδομήσιμα, υπό αποδόμηση· αυτό που θεώρησα ακόμη πιο σοβαρό ήταν ότι επρόκειτο όχι μόνο για ό,τι πιο αποδομήσιμο στη φιλοσοφία [...] αλλά ακόμη και γι' αυτό το οποίο διατρέχοντας και υπερβαίνοντας τη φιλοσοφία ή την οντο-θεολογία [...] μού φαινόταν ήδη –και αυτό ανάγεται στο 1965– ότι απαιτούσε με τη σειρά του αποδομητικά ερωτήματα [...].

[...]

[... Β]ρισκόμουν τότε ενώπιον μιας ισχυρής φιλοσοφικής, φιλοσοφούσας ανασυγκρότησης της ψυχανάλυσης η οποία άρθρωνε και αποδεχόταν και επανασυνέδεε με τη μεγαλύτερη συνέπεια όλα τα μοτίβα που επιπλέον προσφέρονταν, όχι χωρίς αντίσταση, σε κάποιου είδους γενεαλογικο-αποδομητική ερμηνεία. (PAL, 72-73 / GAL, 95-97· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Την ίδια ωστόσο στιγμή, από τον λακανικό λόγο προερχόταν και

μια ώθηση αποδόμησης του προνομίου της παρουσίας, τουλάχιστον ως συνειδησης και εγωλογικής συνειδησης. [...] Έτσι, ο λόγος που ήταν ταυτοχρόνως ο πλέον κοντινός και ο πλέον αποδομήσιμος, ό,τι περισσότερο έπρεπε να αποδομηθεί ήταν τότε πιθανώς ο λόγος του Lacan. (PAL, 74 / GAL, 97-98· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

β / Εννέα μοτίβα

Το «Για την αγάπη του Lacan» είναι ένα κείμενο με έντονα αυτοβιογραφικό, εξομολογητικό, ανεκδοτικό χαρακτήρα, συγκινημένο και συγκινητικό, γεμάτο ιδιωτικές νύξεις, απολύτως ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο, από ένα σημείο του έργου του και μετά, ο ύστερος Derrida ιδιωτικοποιεί τη σκέψη, τη γραφή και τον λόγο του. Είναι, θα προσέθετα, και ένα κείμενο με έντονα προφορικό χαρακτήρα, όπου αυτό που λείπει κατ' ανάγκην από το γραπτό είναι και αυτό που ακούγεται περισσότερο· ένα από εκείνα τα κείμενα όπου ακούγεται, που κάνουν να ακούγεται, να θέλεις να ακούσεις, ή να είχες ακούσει, αυτό που λείπει: η/τη φωνή του Derrida.

Μεταξύ των πολλών αρετών του και των θεμάτων που θίγει, περιποιεί μεγάλες υπηρεσίες στον αναγνώστη, και στον γράφοντα, απομονώνοντας και απογράφοντας τα εννέα αποδομήσιμα μοτίβα που ο Derrida εντοπίζει στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» και αναπτύσσει στον «Ταχυδρόμο-παράγοντα της αλήθειας». Τα μοτίβα αυτά είναι τα ακόλουθα (PAL, 76-79 / ΓΑΛ, 100-105):

1. Το μοτίβο της προσίδιας και κυκλικής διαδρομής, της επανιδιοποιητικής διαδρομής του γράμματος, το οποίο επανέρχεται, επιστρέφει στη θέση της οριοθετήσιμης έλλειψης από την οποία είχε αποσπασθεί· του γράμματος για το οποίο ο Lacan λέει ότι «εφόσον [...] μπορεί να υποστεί μian εκτροπή, αυτό σημαίνει ότι έχει μία *προσίδια* διαδρομή» (SLV, 29 / ΣΚΓ, 49), καθώς και έναν «σωστό δρόμο» (SLV, 38 / ΣΚΓ, 66), έναν «σωστό» ή «ορθό» (droit) δρόμο ο οποίος είναι προφανώς κυκλικός.
2. Το μοτίβο της αλήθειας: α) ως «αντιστοιχίας» (adéquation) ή «επαναντιστοιχίας» (réadéquation), μέσα στην κυκλική επιστροφή και την προσίδια διαδρομή, από την αρχή έως το τέλος, από τον τόπο αποσύνδεσης του σημαίνοντος έως τον τόπο επανασύνδεσής του· β) ως εκκάλυψης, μέσα σε αυτό το «πάθος της εκκάλυψης που έχει ένα αντικείμενο: την αλήθεια» («Propos sur la causalité psychique» [1950 (1946)], *É*, 193), ενώ ο αναλυτής «παραμένει» «προπάντων» «ο κύριος [maître] της αλήθειας» (*É*, 313 / ΛΠΟΓΨ, 190), και ενώ η εκκάλυψη αυτή διαδέχεται την αντιστοιχία: «η ομιλία εμφανίζεται λοιπόν τόσο πιο αληθινά ως ομιλία όσο λιγότερο η

αλήθεια της θεμελιώνεται σε αυτό που ονομάζουμε αντιστοιχία με το πράγμα» («Variantes de la cure-type» [1955], *É*, 351).

3. Το μοτίβο του «ενεστώτος λόγου», της «ενεστώσης ομιλίας» (*parole présente*), ή της «πλήρους ομιλίας», του «πλήρους λόγου» (*parole pleine*) (*É*, 256, 302 / *ΛΠΟΓΨ*, 86-87, 169), ο οποίος «ορίζεται από την ταυτότητά του με αυτό για το οποίο μιλά» («Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» [1956 (1954)], *É*, 381).
4. Ο (πολύ χαϊντεγκεριανός στη λογική του) απορριπτικός αποκλεισμός του «*record*», του «*recording*», της εγγραφής και του μηχανικού αρχείου ως «αλλοτριωτικών»: «Όμως, ακόμη και η αναμετάδοση του εγγεγραμμένου λόγου του [*discours*], έστω κι αν γίνει από το στόμα του γιατρού του, δεν μπορεί να έχει τα ίδια αποτελέσματα με την ψυχαναλυτική συνομιλία [*interlocution*], αφού φτάνει στο υποκείμενο υπ' αυτή την αλλοτριωμένη [*aliénée*] μορφή» (*É*, 258 / *ΛΠΟΓΨ*, 91· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη) – η οποία ψυχαναλυτική συνομιλία θα έπρεπε λοιπόν να είναι αμεσολάβητη, ζωντανή (διά ζώσης φωνής), άμεση κ.λπ. Σημείο πολύ σημαντικό, κατά τον Derrida, το οποίο συνδέει τον φωνο-λογοκεντρισμό ή τον φαλλογοκεντρισμό με την αναλυτική κατάσταση ως ομιλία χωρίς τεχνική παρέμβαση ή παρεμβολή, χωρίς αρχειοθετικό σύστημα ή μηχανισμό επανάληψης.
5. Η υπερβατολογική θέση του φαλλού, «προνομιακό σημαίνον αυτού του σημαδέματος όπου η παράμετρος του λόγου [*logos*] συνάπτεται με τον ερχομό της επιθυμίας» («La signification du phallus» [1958], *É*, 692 / *ΣΦ*, 13)· υπερβατολογική θέση η οποία δεν είναι άλλη από τη θεωρία που συνδέει την αλήθεια με τον ευνουχισμό και με «αυτήν την έλλειψη του πέους της μητέρας όπου αποκαλύπτεται η φύση του φαλλού» («La science et la vérité» [1966 (1965)], *É*, 877).
6. Ο τότε διαπρύσιος φωνοκεντρισμός: «Μια γραφή, όπως το ίδιο το όνειρο, μπορεί να είναι παραστατική [*figurative*], αλλά, όπως η γλώσσα, είναι πάντα συμβολικά αρθρωμένη, ήτοι, ακριβώς όπως η γλώσσα, *φωνηματική* [ο Lacan υπογραμμίζει], και στην πραγματικότητα φωνητική, από τη στιγμή που διαβάζεται» («Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en

1956» [1956], *É*, 470). Όπως επισημαίνει ο Derrida: «Αυτός ο ρητός και ακραιφνής φωνοκεντρισμός θα αναιρεθεί από τον ίδιο τον Lacan, σαν να μη συνέβαινε τίποτε, σαν να είχε ανέκαθεν αναιρεθεί [...], το 1972-1973,⁵ όχι “πριν”⁶ αλλά μετά από “κάθε γραμματολογία”»⁷ (PAL, 77 / GAL, 103· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

7. Η παραγνώριση ή η παράβλεψη της λογοτεχνικής δομής της αφήγησης, του «πλαισίου» (*cadre*) της, του παιχνιδιού των υπογραφών, της λογικής και των επιτελεσμάτων του «πάρεργου» (*parergon*).
8. Η παράκαμψη των επιτελεσμάτων και των επιπτώσεων του «διπλού» (*double*) στο διήγημα του Poe, που θα καθιστούσαν ασαφή τα όρια μεταξύ του φαντασιακού και του συμβολικού.
9. Το μοτίβο του προορισμού του γράμματος, το κατ' εξοχήν ίσως μοτίβο του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» και ακροσφήνιο όλων των παραπάνω: «Έτσι λοιπόν, αυτό που θέλει να πει “το κλεμμένο γράμμα”, και δη “το ανεπίδοτο γράμμα”, είναι ότι ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73). Όπως επισημαίνει ο Derrida, αυτό το συμπέρασμα είναι εφικτό μόνον εφόσον το γράμμα δεν διαιρείται. Τα λόγια του Lacan είναι ότι «δεν επιδέχεται διόλου τον μερισμό»: «Κόψτε ένα γράμμα κομματάκια, παραμένει το γράμμα που είναι» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 37). Αυτό που ο Lacan ονομάζει «υλικότητα του σημαίνοντος» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 37), συνάγοντάς το από μιαν αδιαιρετότητα που δεν απαντά πουθενά, για τον Derrida αντιστοιχεί σε μιαν ιδεατή ταυτότητα του γράμματος, σε μιαν «ιδεοποίηση» του γράμματος εξίσου προβληματική και αποδομήσιμη με τη συγκρότηση των ιδεατοτήτων, των ιδεατών αντικειμένων στον Husserl.

Κεφάλαιο 3

«Ο ταχυδρόμος της αλήθειας»

Παρουσίαση του κειμένου

Ο «Ταχυδρόμος της αλήθειας» χωρίζεται σε τέσσερα μέρη, που δεν συμπίπτουν όλα με τους ευρηματικούς μεσότητλους του Derrida: α) το προοίμιο με τον δυσμετάφραστο τίτλο «Prétextes dérobés» (FV, 441-448), με το οποίο ο Derrida μάς εισάγει ταχυδακτυλουργικά στο θέμα του... εκτός θέματος· β) το δεύτερο μέρος (FV, 448-490) όπου ο Derrida θέτει το «ζήτημα» ή το «ερώτημα του κειμένου» (FV, 448) ως τυφλό σημείο της λακανικής ανάγνωσης του Poe, και όπου διατυπώνεται η λογοτεχνική αιχμή της ντερριντιανής κριτικής· γ) το τρίτο μέρος (FV, 490-510) όπου ο Derrida αναλαμβάνει την αποδόμηση του λακανικού «συστήματος της αλήθειας» (FV, 490) στο οποίο εγγράφεται το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», και όπου διατυπώνεται η φιλοσοφικο-κλινική αιχμή της ντερριντιανής κριτικής· δ) το τέταρτο μέρος (FV, 511-524) όπου ο Derrida, προχωρώντας σε μια ανοιχτή ανάγνωση της τριλογίας του Poe, ανοίγει τη «σκηνή της γραφής» (FV, 511) που βρίσκεται επί το έργον πριν, στο και πέρα από το «Κλεμμένο γράμμα».

I. Αποδόμηση εκ προοιμίου: «Wir besitzen ein interessantes Zeugnis dafür...»

Το προοίμιο του Derrida ανοίγει τον χώρο μιας δέσμης ερωτημάτων τα οποία θα καθοδηγήσουν το σύνολο της ανάγνωσής του.⁸ «τι συμβαίνει στην ψυχαναλυτική αποκρυπτογράφηση [déchiffrement] ενός κειμένου όταν αυτό, το αποκρυπτογραφούμενο κείμενο, επεξηγεί ήδη τον ίδιο του τον εαυτό» (FV, 442); Όταν, θα λέγαμε, περι-αυτο-λογεί σε σημείο ώστε να αποστρατεύει το αποκρυπτογραφούν; Και επιπλέον όταν εγγράφει εντός του τη σκηνή της αποκρυπτογράφησης; Όταν σκηνοθετεί την ίδια την αναλυτική διαδικασία, και δη μέχρι την τελευταία της λέξη, για παράδειγμα την αλήθεια;

«Για παράδειγμα, την αλήθεια. Αλλά η αλήθεια, είναι ένα παράδειγμα;» (FV, 442) διερωτάται ο Derrida. Τι συμβαίνει όταν ένα κείμενο, για παράδειγμα μια λεγόμενη «λογοτεχνική» μυθοπλασία (fiction littéraire), σκηνοθετεί, θέτει επί σκηνής την αλήθεια; Όταν οριοθετεί την αναλυτική ανάγνωση, προσδιορίζει τη θέση του αναλυτή, παρουσιάζοντάς τον να ψάχνει, και μάλιστα να βρίσκει, την αλήθεια, να εκφέρει έναν «λόγο» (discours) περί της αλήθειας του κειμένου, και κατόπιν να προφέρει εν γένει τον λόγο της αλήθειας, την αλήθεια της αλήθειας; Τι συμβαίνει όταν ένα κείμενο είναι ικανό για μια τέτοια σκηνή, για μια τέτοια σκηνοθεσία;

Για να δοκιμάσει τα ερωτήματα αυτά, ο Derrida ανοίγει –δίκην απολόγου ή παραβολής, όπως λέει– την *Ερμηνεία των ονείρων* (Die Traumdeutung, 1900) στο σημείο όπου ο Freud εξετάζει την ιστορία της απώθησης ανάμεσα στον *Οιδίποδα τύραννο* και τον *Άμλετ*. Ισοπεδώνοντας όλες τις διαφορές ανάμεσα στον «Οιδίποδα» ως ψυχαναλυτικό σχήμα, τον ομώνυμο μύθο και την επώνυμη σοφόκλεια τραγωδία, ο Freud διατυπώνει έναν κανόνα: ό,τι, σε ένα κείμενο, δεν συνιστά τον σημασιολογικό πυρήνα των δύο «τυπικών ονείρων» τα οποία έχει μόλις ορίσει (αιμομιξία με τη μητέρα και φόνος του πατέρα), ό,τι είναι ξένο προς την απόλυτη γύμνια αυτού του ονειρικού περιεχομένου, ανήκει στη «δευτερογενή επεξεργασία του υλικού» (sekundären Bearbeitung des Stoffes).⁹ Οι, ωσει εξωγενείς, τυπικές-μορφικές (κειμενικές) διαφορές που προσβάλλουν αυτήν τη σημασιολογική δομή, εν προκειμένω τον «Οιδίποδα», συνιστούν έτσι δευτερογενείς επεξεργασίες. Όταν, για παράδειγμα, βλέπουμε στον *Οιδίποδα τύραννο* μια τραγωδία του πεπρωμένου, τη

σύγκρουση μεταξύ θεών και ανθρώπων, ένα θεολογικό δράμα κ.λπ., εκλαμβάνουμε ως ουσιώδες αυτό που παραμένει στην πραγματικότητα μια πρωθύστερη ύφανση, μια ένδυση, μια μεταμφίεση, ένα «ύφασμα» ή μια «στόφα» που επιπροστίθεται κυριολεκτικά στο *Stoff* («υλικό», «θέμα», «ουσία», αλλά και «ύφασμα») για να καλύψει ακριβώς τη γύμνια του. «Η απογύμνωση αυτού του *Stoff*, η αποκάλυψη του σημασιολογικού υλικού, αυτό θα ήταν το τέλος [fin] της αναλυτικής αποκρυπτογράφησης» (FV, 443), παρατηρεί ο Derrida. Απογυμνώνοντας το νόημα πίσω από τις μεταμφιέσεις του, η αναλυτική αποκρυπτογράφηση εκθέτει, επιδεικνύει το πρωτογενές περιεχόμενο κάτω από τις δευτερογενείς επεξεργασίες· και αυτό θα ήταν το «πέρας» και ο «σκοπός» της (fin). Ωστόσο, η «γύμνια του νοήματος, κρυμμένου κάτω από τις καλύπτουσες μορφές της δευτερογενούς επεξεργασίας, είναι μια μεταφορά; Ή ήδη μια μεταφορά της μεταφοράς; Μια μεταφορά για να ειπωθεί η μεταφορικότητα;» (FV, 443)

Έχοντας αντιδιαστέλλει το (πρωτογενές) σημασιολογικό περιεχόμενο προς τη δευτερογενή επεξεργασία, ο Freud παραπέμπει εντός παρενθέσεων σε όσα έχει πει λίγο πιο πάνω σχετικά με τα όνειρα επιδειξιμανίας: «Η παραπέρα διαμόρφωσή του προέρχεται άλλωστε από μια παρανοήσιμη δευτερογενή επεξεργασία του υλικού, η οποία προσπαθεί να το θέσει στην υπηρεσία μιας θεολογίζουσας πρόθεσης. (Βλέπε πιο πάνω σε αυτό το κεφάλαιο [Δ(α)] το ονειρικό υλικό της επιδειξιμανίας)».¹⁰ Σε όλα αυτά ο Derrida διαβλέπει μια γνώριμη μεταφορική «γυμναστική»: «Επιδειξιμανής έκθεση, απογύμνωση, έκδυση, εκκάλυψη, γνωρίζουμε τη γυμναστική: είναι η μεταφορά της αλήθειας. Μπορούμε εξίσου να πούμε η μεταφορά της μεταφοράς, η αλήθεια της αλήθειας, η αλήθεια της μεταφοράς» (FV, 443). Έτσι, όταν ο Freud εννοεί να απογυμνώσει το πρωταρχικό *Stoff* κάτω από τις μεταμφιέσεις της δευτερογενούς επεξεργασίας, αυτό στο οποίο προσβλέπει είναι η «αλήθεια του κειμένου», το οποίο θα ήταν ταγμένο, αρχής γενομένης από το πρωταρχικό περιεχόμενό του, «στη γυμνή αλήθεια του, αλλά και στην αλήθεια ως γύμνια» (FV, 443).

Το σύντομο υποκεφάλαιο στο οποίο μας παραπέμπει ο Freud, πέντε μόλις σελίδες στην ελληνική έκδοση, πραγματεύεται ορισμένα όνειρα «ντροπής» ή «αμηχανίας» (Verlegenheitsstraum). Ο ονειρευόμενος αισθάνεται ντροπή και αμηχανία για τη «γύμνια» του (Nacktheit). Τα όνειρα γύμνιας λοιπόν, που προκαλούν

μιαν αίσθηση «αιδούς» ή «ντροπής» (Scham), δεν συγκαταλέγονται στα «τυπικά όνειρα» παρά μόνον εφόσον συνδυαστούν με την ενόχληση, την αμηχανία, τη δυσφορία. Αυτός ο «πυρήνας του περιεχομένου»¹¹ τους, σύμφωνα με τους όρους του ο Freud, μπορεί εν συνεχεία να προσφερθεί σε κάθε είδους μεταμορφώσεις, επεξεργασίες, μεταθέσεις. Η γύμνια δίνει τόπο-έναυσμα σε υποκατάστατα. Η ελλειμματική ένδυση, η έκδυση (*Entkleidung, Unbekleidung*) μετατίθεται σε άλλα κατηγορήματα. Ο ίδιος τυπικός πυρήνας οργανώνει το όνειρο του τέως αξιωματικού που ονειρεύεται ότι βγαίνει στον δρόμο χωρίς το σπαθί του, χωρίς γραβάτα, ή φορώντας ένα πολιτικό καρό παντελόνι. Στο σημείο αυτό ο Derrida προβαίνει σε μια κρίσιμη επισήμανση: όλα τα φροϋδικά παραδείγματα αφορούν σε άνδρες, και δη σε άνδρες που επιδεικνύουν την έλλειψη ενός φαλλικού κατηγορήματος. Η γύμνια επομένως «δεν επιδεικνύει το πέος ή την απουσία του πέους, αλλά την απουσία του φαλλού ως κατηγορήματος που αναπληρώνει μια πιθανή εξασθένηση» (FV, 444).

Άλλη τυπική σταθερά: η αντίθεση ανάμεσα στην αφόρητη ντροπή του ονειρευόμενου και τη φαινομενική αδιαφορία του περίγυρου. «Αυτό πρέπει να μας βάλει σε σκέψεις»,¹² λέει ο Freud. Όλα διαδραματίζονται ως εάν τα δύο μέρη, τα δύο «κομμάτια» (*Stücke*) να μην ταιριάζουν μεταξύ τους στο όνειρο. Ο περίγυρος *θα έπρεπε* να κοιτάξει απορημένος, να κοροϊδέψει, να αγανακτήσει, αλλά δεν το κάνει. Υπάρχει εδώ κάποια δύναμη ή κάποια κίνηση την οποία η επιθυμία του ονειρευόμενου θα πρέπει να έχει παραμερίσει. Μόνο η άλλη κίνηση, η επιδειξιμανής, παραμένει και διατηρεί τη «δύναμή» της (*Macht*). Ο τυπικός χαρακτήρας ενός τέτοιου ονείρου έγκειται ακριβώς σε αυτήν την «αντίφαση». Για να την περιγράψει, αλλά και για να την επεξηγήσει, θα πει ο Derrida, ο Freud έχει ανάγκη από ένα «παράδειγμα», από μια «λογοτεχνική παραδειγματική απεικόνιση», ό,τι ονομάζει «μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία» την οποία συμβαίνει να «διαθέτουμε», να «κατέχουμε», να «έχουμε στην κατοχή μας». «Έχουμε στην κατοχή μας μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία» (*Wir besitzen ein interessantes Zeugnis*):¹³ είναι οι ακριβείς λέξεις και η τυπικά κυριαρχική (λογοκεντρική) χειρονομία του Freud, ο οποίος για μία ακόμη φορά αγκαλλιάζει με την προοπτική ότι τον ψυχαναλυτικό, «επιστημονικό» του λόγο θα έρθει εν ευθέτω χρόνω να τον επεξηγήσει, να τον απεικονίσει ένα λογοτεχνικό «παράδειγμα» (ως επί το πλείστον με τη μορφή ενός μύθου, μιας ιστορίας, ενός παραμυθιού) που –οποίο ευτύχημα!– *βρίσκεται εκεί*, στη διάθεση και

στην κατοχή του/μας, πάντοτε πρόχειρο και πρόθυμο να υπηρετήσει τους σκοπούς της απόδειξης και του διδακτικού λόγου. Ο λόγος στον Freud:

Έχουμε στην κατοχή μας μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία ότι το όνειρο, στην εν μέρει παραποιημένη του μορφή λόγω της εκπλήρωσης μιας επιθυμίας, δεν έχει κατανοηθεί σωστά. Αποτέλεσε τη βάση [Grundlage] ενός παραμυθιού [Märchen], που είναι σε όλους μας γνωστό στην εκδοχή του Andersen («Τα καινούργια ρούχα του αυτοκράτορα»), ενώ πρόσφατα έγινε θεατρικό έργο από τον L. Fulda με τον τίτλο «Talisman». Στο παραμύθι του Andersen είναι δύο απατεώνες που υφαίνουν μια πολύτιμη ενδυμασία για τον αυτοκράτορα, η οποία όμως θα είναι ορατή μόνο στους καλούς και πιστούς. Ο αυτοκράτορας φοράει αυτό το ένδυμα και βγαίνει. Όλοι οι άνθρωποι, τρομαγμένοι από τη συγγενική με τη λυδία λίθο δύναμη του υφάσματος, κάνουν πως δεν προσέχουν τη γύμνια του αυτοκράτορα.

Αυτή όμως είναι η περίπτωση του ονείρου μας. Δεν είναι και πολύ toλμηρό να υποθέσουμε ότι το ακατανόητο περιεχόμενο του ονείρου [der unverständliche Trauminhalt] έδωσε ένα έναυσμα για να εφευρεθεί μια περιένδυση [ή ένα «περίβλημα»· Einkleidung], στην οποία η υφιστάμενη πριν από την ανάμνηση κατάσταση αποκτά νόημα [sinnreich]. Η ίδια έχει χάσει [beraubt] την αρχική της σημασία [ursprünglichen Bedeutung] και τέθηκε στην υπηρεσία αλλότριων σκοπών. Θα δούμε όμως ότι μια τέτοια παρανόηση του ονειρικού περιεχομένου από τη συνειδητή νοητική δραστηριότητα ενός δεύτερου ψυχικού συστήματος είναι συχνό φαινόμενο και πρέπει να αναγνωρισθεί ως ένας παράγων [Faktor] της οριστικής διαμόρφωσης του ονείρου [...].¹⁴

Οπότε ο Freud δίνει το κλειδί της «μεθερμηνείας» (Umdeutung):

Απατεώνας είναι το όνειρο, αυτοκράτορας ο ίδιος ο ονειρευόμενος, και η τάση ηθικολογίας προδίδει μια θολή γνώση του γεγονότος ότι το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου είναι ανεπίτρεπτες επιθυμίες που έχουν θυσιασθεί στην απώθηση. Το πλαίσιο, στο οποίο τέτοια όνειρα εμφανίζονται σε νευρωτικούς κατά τη διάρκεια της ανάλυσής τους, δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι το όνειρο έχει στη βάση του μια ανάμνηση από την πρώιμη παιδική ηλικία. Μόνο στα παιδικά μας χρόνια συνέβαινε να μας βλέπουν ελλιπώς ενδεδυμένους [in mangelhafter Bekleidung] οι δικοί μας, αλλά και

διάφοροι ξένοι, παιδαγωγοί, υπηρέτριες, επισκέπτες, και εμείς δεν ντρεπόμασταν τότε για τη γύμνια μας.¹⁵

Τι αποφαινεται ο Freud; Ότι η λογοτεχνική αφήγηση είναι μια δευτερογενής επεξεργασία και, ως τέτοια, μια *Einkleidung*, μια ένδυση, μια περιένδυση, μια επένδυση, η παρένδυση ενός τυπικού ονείρου και του αρχικού περιεχομένου του: «Το παραμύθι αποκρύπτει ή μεταμφιέζει τη γύμνια του *Stoff*. Όπως όλες οι αφηγήσεις, όπως όλες οι δευτερογενείς επεξεργασίες, καλύπτει μια γύμνια» (FV, 446). «Το κρυφό θέμα των *Καινούργιων ρούχων του αυτοκράτορα*», θα αποφανθεί με τη σειρά του ο Derrida σε μία από εκείνες τις συνεστραμμένες, αυτοαναφορικές διατυπώσεις για τις οποίες δικαίως φημίζεται, «είναι το κρυφό θέμα. Αυτό που η λογοτεχνική, δευτερογενής *Einkleidung* καλύπτει και εκκαλύπτει, είναι το όνειρο της κάλυψης/εκκάλυψης, η ενότητα του πέπλου (κάλυψη/εκκάλυψη), της παρένδυσης και της απογύμνωσης» (FV, 446). Η ενότητα αυτή θεματοποιείται και σκηνοθετείται από το παραμύθι του Andersen, σε μια δίμιτη δομή, με τη μορφή μιας γύμνιας και μιας ενδυμασίας, αόρατων αμοτέρων, ενός υφάσματος ορατού για κάποιους και αόρατου για άλλους, μιας γύμνιας αφανούς και επιδεικνυόμενης συνάμα. Το ίδιο «ύφασμα», η ίδια «στόφα» κρύβει και δείχνει συνάμα το ονειρικό *Stoff*, το ονειρικό «υλικό», τουτέστιν καλύπτει και εκκαλύπτει συνάμα την αλήθεια αυτού που είναι παρόν δίχως πέπλο. Ο Derrida υφαίνει, πλέκει την πολύπλοκη επιχειρηματολογία του πάνω στην προσφιλή του (και κάτι περισσότερο από) μεταφορική εξίσωση μεταξύ «πέπλου» (*voile*), «κειμένου» (*texte*) και «υφάσματος» (*tissu*):¹⁶

[T]ο κείμενο του Andersen έχει ως θέμα του το κείμενο. Ακριβέστερα, τον καθορισμό του κειμένου ως πέπλου στον χώρο της αλήθειας, την αναγωγή-συρρίκνωση του κειμένου σε μια κίνηση της *αληθείας* [*aletheia*]. Σκηνοθετεί το κείμενο του Freud όταν αυτός μας εξηγεί ότι το κείμενο, για παράδειγμα το κείμενο του παραμυθιού, είναι μια *Einkleidung* της γύμνιας του ονείρου γύμνιας. Αυτό που ο Freud διατυπώνει για τη δευτερογενή επεξεργασία (το επεξηγηματικό κείμενο του Freud) βρίσκεται ήδη σκηνοθετημένο και εκ των προτέρων αναπαριστώμενο στο επεξηγούμενο κείμενο (το παραμύθι του Andersen). Αυτός περιέγραφε *επίσης* την αναλυτική σκηνή, τη θέση του αναλυτή, τις μορφές του λόγου του, τις μεταφορικο-ενοιολογικές δομές αυτού που ψάχνει και αυτού που βρίσκει. Ένα κείμενο βρίσκεται-βρίσκει εαυτόν [*se trouve*] εντός του άλλου. (FV, 446)

Τι λέει εδώ ο Derrida; Φαίνεται άραγε να ισχυρίζεται ότι δεν θα υπήρχε καμία διαφορά μεταξύ των δύο κειμένων, μεταξύ της *Ερμηνείας των ονείρων* και των *Καινούργιων ρούχων του αυτοκράτορα*, και άρα μεταξύ του πατέρα της ψυχανάλυσης και ενός παραμυθά; Ασφαλώς και υπάρχει, διαβεβαιώνει ο Derrida, μόνο που η συνύφανση των δύο κειμένων είναι απείρως πιο πολύπλοκη απ' ό,τι θα μπορούσαμε ποτέ να διανοηθούμε. Το κείμενο του Freud διακρίνεται για την επιστημονική του αξία ή αξίωση, θα σπείσει κανείς να πει: δεν είναι μια λογοτεχνική μυθοπλασία. Ποιο είναι όμως, σε τελική ανάλυση, το κριτήριο για έναν τέτοιο μερισμό, από τη στιγμή μάλιστα που η εγκυρότητά του δεν φαίνεται εν προκειμένω διασφαλισμένη ούτε από μορφική ούτε από σημασιολογική άποψη; Αν δεχθούμε την ανάλυση του Derrida, το «περιεχόμενό» τους είναι ισοδύναμο, «θέλουν-να-πουν» το ίδιο πράγμα. Όσον αφορά δε στη «μορφή» του φροϋδικού κειμένου, θα λέγαμε ότι δεν υπάγεται αβίαστα και αμιγώς στον παραδοσιακό επιστημονικό λόγο. Θέλοντας επομένως να διακρίνουμε την «επιστήμη» από τη «μυθοπλασία», δεν μπορούμε παρά να προσφύγουμε τελικά στο ύστατο κριτήριο: το κριτήριο της αλήθειας. Και διερωτώμενοι: «Τι είναι η αλήθεια;», δεν μπορούμε παρά να επανέλθουμε πολύ γρήγορα, πέραν του παραδοσιακού ορισμού της αλήθειας ως «αντιστοιχίας» (adéquation) ή *ομοιώσεως* (*homoiosis*), στην αξία της «εκκάλυψης», της «αποκάλυψης» ή «φανέρωσης», της «απογύμνωσης» αυτού που είναι, όπως ακριβώς είναι, μέσα στο είναι του. Για τον Derrida, αυτό ακριβώς σκηνοθετούν τα *Καινούργια ρούχα του αυτοκράτορα*: την ίδια την αλήθεια, τη δυνατότητα του αληθούς ως απογύμνωσης. Συμπέρασμα – και ερώτηση (ρητορική):

Μια «λογοτεχνία» μπορεί λοιπόν να παραγάγει, να σκηνοθετήσει και να προτάξει κάτι σαν την αλήθεια. Είναι λοιπόν πιο ισχυρή από την αλήθεια για την οποία είναι ικανή. Μια τέτοια «λογοτεχνία» αφήνει τον εαυτό της να γίνει αντικείμενο ανάγνωσης, εξέτασης και δη αποκρυπτογράφησης με αφετηρία ψυχαναλυτικά σχήματα που υπάγονται σε ό,τι αυτή η ίδια παράγει; (FV, 447)

Την απογύμνωση της απογύμνωσης, όπως την προτείνει ο Freud, την απογύμνωση του μοτίβου της γύμνιας, δευτερογενώς επεξεργασμένου ή «περιβεβλημένου», «περιενδεδυμένου» (*eingekleidet*) από το παραμύθι του Andersen, αυτό θα την έχει εκ των προτέρων εκθέσει/αποκρύψει μέσα σε μια γραφή που ανήκει σε έναν χώρο ή

σε μια σκηνή όπου η αλήθεια καθίσταται «ανεπίκριτη» (indécidable), και σύμφωνα με μια δομή που μένει να καθοριστεί:

Την αναλυτική σκηνή, απογύμνωση και αποσυγκρότηση της *Einkleidung*, τα *Καινούργια ρούχα του αυτοκράτορα* την παράγουν μέσα σε μια σκηνή γραφής που ξεγυμνώνει, χωρίς να φαίνεται, το κύριο νόημα, τον κύριο του νοήματος, τον βασιλιά της αλήθειας και την αλήθεια του βασιλιά. Η ψυχανάλυση βρίσκεται-βρίσκει εαυτόν [se trouve] –ό,τι βρίσκει– εντός του κειμένου που αποκρυπτογραφεί. (FV, 447-448)

Τις συνέπειες αυτής της αυτοπάθειας, τόσο ως προς την αλήθεια όσο και ως προς το κείμενο, προτίθεται να διερευνήσει ο Derrida.

II. Το ζήτημα/ερώτημα του κειμένου

Στη Γαλλία, η ψυχαναλυτικής εμπνεύσεως «λογοτεχνική κριτική» δεν είχε θέσει ό,τι ο Derrida ονομάζει το «ζήτημα» ή «το ερώτημα του κειμένου» (la question du texte· FV, 448). Όπως λέει, το ενδιαφέρον της, αλλά και ο πλούτος της, βρίσκονταν αλλού (χαρακτηριστικό παράδειγμα η μνημειώδης ψυχοβιογραφία του Poe από τη Marie Bonaparte). Δεν ισχύει το ίδιο και για τον Lacan. Τρεις λόγοι τού εξασφαλίζουν, σύμφωνα με τον Derrida, μια θέση εξαίρεσης – ή τουλάχιστον *έτσι φαίνεται*: πρώτον, το γενικό ερώτημα του κειμένου είναι ακατάπανυστα επί το έργο στον λόγο του· δεύτερον, η λακανική «λογική του σημαίνοντος» διακόπτει κάθε αφελή σημασιολογισμό· τρίτον, και κυριότερον, το «ύφος» (style) του Lacan ήταν έτσι σμιλευμένο ώστε να ματαιώνει και να περιπαίζει «κάθε πρόσβαση σε ένα απομονώσιμο περιεχόμενο, σε ένα μονοσήμαντο νόημα, καθορίσιμο πέραν της γραφής» (FV, 449). Τρία επιπλέον στοιχεία αξιούν, κατά τον Derrida, την προσοχή και το ενδιαφέρον μας, σχετικά αυτήν τη φορά με το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» ειδικότερα:

1. Το «Σεμινάριο» έχει να κάνει με τον Poe, μέγα εκπρόσωπο της επονομαζόμενης «φανταστικής λογοτεχνίας» ή «λογοτεχνίας του φανταστικού», η οποία κινητοποιεί και κατακλύζει το *Ανοίκειο* (*Das Unheimliche*, 1919) του Freud.
2. Παρά το γεγονός ότι δεν είναι χρονολογικά το πρώτο από τα *Γραπτά* του Lacan, το «Σεμινάριο» τίθεται επικεφαλής της συλλογής, προλογισμένο από μian εισαγωγή («*Ouverture de ce recueil*») που του παραχωρεί μια «καθοριστική στρατηγική θέση» (FV, 449), το «προνόμιο» δηλαδή να ανοίγει τα *Γραπτά* κατά παράβαση της διαχρονικής σειράς διάταξης της ύλης (É, 9). Και ήδη από την εισαγωγή, η ανάλυση του «Κλεμμένου γράμματος» προεξοφλείται και προκαταλαμβάνεται από έναν ερμηνευτικό ορίζοντα: «το ερώτημα της αλήθειας στη σχέση της με τη μυθοπλασία» (FV, 449), το ερώτημα της αλήθειας όταν αυτή, σύμφωνα με την έκφραση του Lacan, «κατοικεί τη μυθοπλασία» (É, 10).
3. Τέλος, από τις πρώτες κιόλας γραμμές, μας ανακοινώνεται ότι το «Σεμινάριο» αποτελεί μέρος μιας εν προόδω «έρευνας» για τον «αυτοματισμό της επανάληψης» (*automatisme de répétition / Wiederholungszwang*), ο οποίος, στα φροϋδικά κείμενα της περιόδου 1919-1920 (*Το ανοίκειο, Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*), μετασχηματίζει τη σχέση της ψυχανάλυσης με τη λογοτεχνική μυθοπλασία.¹⁷ Όλη η εργασία του Lacan προϋποθέτει ότι είμαστε διατεθειμένοι να πάρουμε στα σοβαρά την προβληματική του *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*, που φαίνεται, σε πολλούς ψυχαναλυτές, «μυθολογική, ποιητική, εικοτολογική [*spéculative*]» (FV, 449), ή που, όπως γράφει ο Lacan, «πολλοί από αυτούς που εξουσιοδοτούνται από τον τίτλο του ψυχαναλυτή δεν διστάζουν να [την] απορρίψουν ως μια περιττή και δη παρακινδυνευμένη εικοτολογία [*spéculation*]» (SLV, 44 / ΣΚΓ, 81). Το ζητούμενο είναι λοιπόν να αναγνωρίσουμε τον «αυτοματισμό της επανάληψης» και να παρακολουθήσουμε τις συνέπειές του στο πλαίσιο μιας «λογικής του σημαίνοντος».

II.1. Το νόημα του γράμματος – «*Nous n'en sommes pas encore là*»

Το «Σεμινάριο» προτίθεται να αποδείξει την «υπεροχή του σημαίνοντος επί του υποκειμένου» (SLV, 39 / ΣΚΓ, 68). Αν υπάρχει ένα υποκείμενο του σημαίνοντος, είναι γιατί υπόκειται ακριβώς στον νόμο του σημαίνοντος. Η θέση του καθορίζεται δυνάμει του σημαίνοντος, της τοπικής του και του κανόνα των μεταθέσεων-μετατοπίσεών του. Ως ανάλυση ενός «λογοτεχνικού» κειμένου, το «Σεμινάριο» προσπερνά, παρακάμπτει σχεδόν ολοκληρωτικά κάθε αναφορά στον «συγγραφέα» (auteur) του κειμένου, ήτοι τον Poe, του οποίου η ψυχοβιογραφία οργανώνει όλη την ανάλυση της Bonaparte. Αλλά και ο «συντάκτης [auteur] του γράμματος» μένει, σύμφωνα με τη χαρακτηριστική έκφραση του Lacan, «εκτός παιχνιδιού» (SLV, 32 / ΣΚΓ, 54). Υπάρχει «κατοχή» (détention) του γράμματος αλλά όχι «κυριότητα» (propriété) επί του γράμματος, το οποίο δεν θα ανήκε έτσι ούτε στον αποστολέα ούτε στον παραλήπτη του (SLV, 28 / ΣΚΓ, 46).

Όπως προκύπτει λοιπόν από το «Σεμινάριο», το γράμμα αυτό –«φαινομενικά» (apparement), επιφυλάσσεται ο Derrida (FV, 450)– δεν έχει ιδιοκτήτη. Δεν είναι, φαινομενικά, ιδιοκτησία κανενός· όπως δεν έχει κανένα προσίδιο νόημα, κανένα προσίδιο περιεχόμενο που να σχετίζεται, φαινομενικά, με τη διαδρομή του. Είναι λοιπόν δομικά «πτερόεν» (volante), γι' αυτό και μπορεί να «κάνει φτερά» (volée· SLV, 27 / ΣΚΓ, 44). Και αυτή η «πτήση-κλοπή» (vol) δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα, εάν το γράμμα είχε ένα νόημα ή τουλάχιστον αν συγκροτείτο από το περιεχόμενο του νοήματός του, αν περιοριζόταν στο να έχει νόημα και να καθορίζεται από την αναγνωσιμότητα του νοήματος αυτού. Προσοχή: ο Lacan δεν λέει ότι το γράμμα δεν έχει κανένα νόημα· λέει ότι δεν «αρκείτ[αι] στο να έχει ένα νόημα» (SLV, 26 / ΣΚΓ, 42). «Τι θα συνέβαινε» όμως, ρωτάει με νόημα ο Derrida, «αν αποδεικνύαμε ότι, νόημα, σύμφωνα με τον Lacan, αυτό, το γράμμα, αρκείται στο να έχει ένα, και μόνον ένα;» (FV, 451)

II.2. Le manque à sa place: η έλλειψη στη θέση της

Αν υποτεθεί ότι η κριτική ενός ορισμένου σημασιολογισμού συνιστά μιαν απαραίτητη φάση στην επεξεργασία μιας θεωρίας του κειμένου, ο Derrida αναγνωρίζει ότι το «Σεμινάριο» αντιπροσωπεύει τότε μιαν αξιοσημείωτη πρόοδο σε σχέση με τη μετα-φροϋδική ψυχαναλυτική κριτική στο σύνολό της. Η έμφαση στο σημασιολογικό και δη θεματικό περιεχόμενο ενός κειμένου έχει παραχωρήσει εδώ τη θέση της στην ανάδειξη της λογικής και της οργάνωσης του σημαίνοντος, τόσο ως προς την υλικότητα όσο και ως προς τον φορμαλισμό του.

Ως προς την υλικότητα του σημαίνοντος, θα πει ο Derrida, είναι σαφές ότι δεν πρόκειται για την εμπειρική υλικότητα του αισθητού σημαίνοντος (όπως απαθανατίζεται στο λατινικό γνωμικό *scripta manent*), αλλά για την υλικότητα εκείνη που οφείλεται, αφενός, σε μιαν ορισμένη «αδιαιρετότητα» (*indivisibilité*) –προστασία από τον «μερισμό» (*partition*: SLV, 24 / ΣΚΓ, 37)–, αφετέρου σε μιαν ορισμένη «τοπικότητα» (*localité*): τοπικότητα επίσης μη εμπειρική και μη πραγματική, δεδομένου ότι δίνει τόπο σε αυτό που δεν είναι εκεί όπου είναι, που δεν βρίσκεται εκεί όπου βρίσκεται ή ακόμη που βρίσκεται εκεί όπου δεν βρίσκεται (SLV, 24 / ΣΚΓ, 39): σε αυτό που «λείπει από τη θέση του» (SLV, 25 / ΣΚΓ, 40):

[Α]ρκεί ίσως να αλλάξουμε ένα γράμμα, ίσως κάτι λιγότερο από ένα γράμμα, στην έκφραση «manque à sa place» [«λείπει από τη θέση του»], να εισαγάγουμε ένα *a* γραπτό, τουτέστιν άτονο, για να καταστήσουμε εμφανές ότι αν η έλλειψη έχει τη θέση της [*le manque a sa place*] μέσα σε αυτήν την ατομιστική τοπολογία του σημαίνοντος, αν καταλαμβάνει εκεί έναν καθορισμένο τόπο, με σαφή περιγράμματα, η τάξη δεν θα έχει ποτέ διαταραχθεί: το γράμμα θα ξαναβρίσκει πάντα τον προσίδιο τόπο του, μια περιγεγραμμένη και παραπειστική έλλειψη (όχι εμπειρική, ασφαλώς, αλλά υπερβατολογική, που είναι ακόμα καλύτερη και πιο σίγουρη), το γράμμα θα βρίσκεται εκεί όπου θα έχει πάντα βρεθεί, εκεί όπου θα όφειλε πάντα να βρίσκεται, άθικτο και ακατάστρεπτο μέσω της εκτροπής μιας *προσίδιας* και *προσιδίας κυκλικής* διαδρομής. (FV, 453)¹⁸

Ρήξη με τον αφελή σημασιολογισμό και ψυχο-βιογραφισμό, επεξεργασία μιας λογικής του σημαίνοντος (τόσο ως προς τη γραμματολογική υλικότητά του όσο και ως προς τον συντακτικό φορμαλισμό του, ο οποίος καθορίζει εξίσου το υποκείμενο),

ανάληψη της προβληματικής του *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*, συνιστούν λοιπόν για τον Derrida τα γενικά χαρακτηριστικά μιας ευδιάκριτης –εκ πρώτης όψεως– προόδου στο «Σεμινάριο». Όμως, από το σημείο αυτό και μετά, αρχίζει για τον Derrida ο καιρός της επανανάγνωσης, της εξέτασης, της επερώτησης.

II.3. «... όταν η αλήθεια κατοικεί τη μυθοπλασία»

Ευθύς εξ αρχής, ο Derrida αναγνωρίζει το κλασικό τοπίο της «εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης» – εφηρμοσμένης εν προκειμένω στη λογοτεχνία. Το κείμενο του Poe, το ιδιαίτερο καθεστώς του οποίου ουδέποτε εξετάζεται –ο Lacan το ονομάζει απλώς «μυθοπλασία» (fiction· *SLV*, 12 / *ΣΚΓ*, 13)–, επιστρατεύεται από τον Lacan ως ένα «παράδειγμα» (exemple· *SLV*, 12 / *ΣΚΓ*, 13)· «παράδειγμα» προορισμένο να «απεικονίσει» (illustrer) έναν νόμο και μιαν «αλήθεια», τασσόμενο στην υπηρεσία της αλήθειας, και δη μιας αλήθειας διδακτής, η οποία αποτελεί το προσίδιο αντικείμενο τόσο της λακανικής όσο και της φρουϊδικής διδασκαλίας (*SLV*, 12, 30 / *ΣΚΓ*, 13, 49). Η λογοτεχνική γραφή επωμίζεται εδώ μια λειτουργία επεξηγηματική, παραδειγματική, «απεικονιστική» (illustrative): «απεικονίζω [illustrer] σημαίνει εδώ διαβάσω τον γενικό νόμο στο παράδειγμα, καθιστώ σαφές το νόημα ενός νόμου ή μιας αλήθειας [...] κατά τρόπο [...] παραδειγματικό» (*FV*, 453). Ωστόσο, όπως διατείνεται ο Derrida, αυτή η «αλήθεια που αναδύεται μέσα από τη στιγμή της φρουϊδικής σκέψης» (*SLV*, 12 / *ΣΚΓ*, 13) που εξετάζει ο Lacan, η αλήθεια στην υπηρεσία της οποίας είναι ταγμένη η –άκρως παραδειγματική και άκρως παιδαγωγική– λογοτεχνική απεικόνιση, δεν είναι «η τάδε ή η δείνα αλήθεια, είναι η ίδια η αλήθεια, η αλήθεια της αλήθειας. Προσδίδει στο Σεμινάριο την αυστηρώς φιλοσοφική του εμβέλεια» (*FV*, 454).

Σε κάθε περίπτωση το «Σεμινάριο» αναπαράγει, σύμφωνα με τον Derrida, την κλασική πρακτική του Freud απέναντι στη λογοτεχνική δημιουργία, κάθε φορά που αυτός ζητάει από τη λογοτεχνία παραδείγματα, απεικονίσεις, μαρτυρίες, επικυρώσεις για μια γνώση ή για μια αλήθεια. Και αν, όπως παραδέχεται, οι λακανικές διατυπώσεις για τη σχέση μεταξύ μυθοπλασίας και αλήθειας είναι αλλού λιγότερο

μονοσήμαντες, εδώ δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για την τάξη και την ιεραρχία: «η αλήθεια κατοικεί τη μυθοπλασία» (É, 10). Για τον Derrida, η λακανική απόφαση δεν έχει την –κάπως διεστραμμένη– έννοια μιας μυθοπλασίας πιο ισχυρής από την αλήθεια που την κατοικεί και την οποία εγγράφει εντός της:

Για να πούμε την αλήθεια, η αλήθεια κατοικεί τη μυθοπλασία όπως ο κύριος του οίκου, όπως ο νόμος του οίκου, όπως η οικονομία της μυθοπλασίας. Η αλήθεια οικονομεί τη μυθοπλασία, διευθύνει, οργανώνει και καθιστά δυνατή τη μυθοπλασία. (FV, 454)

«Ας επισημάνουμε ότι είναι ακριβώς η αλήθεια αυτή που καθιστά δυνατή την ίδια την ύπαρξη της μυθοπλασίας» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13): το ζήτημα είναι λοιπόν η θεμελίωση της μυθοπλασίας από την αλήθεια, η αλήθεια ως όρος δυνατότητας της μυθοπλασίας.

Αυτό που αναλύει ο Lacan, αποσυνθέτοντάς το εις τα εξ ων συνετέθη, ανακαλύπτοντας και αποκαλύπτοντας την αλήθεια του, αυτό που του χρησιμεύει ως παράδειγμα είναι μια *ιστορία*. Η λέξη «ιστορία» (histoire) απαντά τέσσερις φορές από τη δεύτερη κιόλας σελίδα του «Σεμιναρίου» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13). Πρόκειται βεβαίως για την ιστορία ενός γράμματος, της κλοπής του και της μετάθεσης-μετατόπισης ενός σημαίνοντος. Όμως, όπως επισημαίνει ο Derrida, αυτό που πραγματεύεται το «Σεμινάριο» είναι αποκλειστικά και μόνο το *περιεχόμενο* της ιστορίας αυτής, το περιεχόμενο της αφήγησης, *όχι την ίδια την αφήγηση*. Το ενδιαφέρον του «Σεμιναρίου» για τη βαθμίδα του γράμματος-σημαίνοντος σπεύδει προς τη βαθμίδα αυτή στο μέτρο που συνιστά ακριβώς, κατά πρώτο λόγο, το παραδειγματικό περιεχόμενο, το νόημα της μυθοπλασίας του Poe, παραγνωρίζοντας τη γραφή της, το σημαίνον της και την αφηγηματική μορφή της. Συνέπεια; Μεταχείριση του σημαίνοντος ως σημαινόμενου, αναγωγή του σημαίνοντος σε σημαινόμενο (πρώτη αναγωγή): «Η μετάθεση-μετατόπιση του σημαίνοντος αναλύεται λοιπόν ως ένα σημαινόμενο, ως το εξιστορούμενο αντικείμενο μιας νουβέλας» (FV, 455).

II.4. Ο ουδετεροποιών αποκλεισμός του αφηγητή

Σε μια δεδομένη στιγμή, θα μπορούσαμε να πιστέψουμε, παρατηρεί ο Derrida, ότι ο Lacan ετοιμάζεται να λάβει υπ' όψιν την (ίδια την) αφήγηση, την πολύπλοκη δομή της σκηνής της γραφής που διαδραματίζεται εντός της, καθώς και την –τόσο περίεργη– θέση του αφηγητή. Όμως, τη θέση αυτή, άπαξ και διαφανεί, η αναλυτική αποκρυπτογράφηση την αποκλείει, ή –για να χρησιμοποιήσουμε τον ακριβή ντερριντιανό όρο– την «ουδετεροποιεί» (neutralise): «ουδετεροποιών αποκλεισμός [exclusion neutralisante] [...] που μεταμορφώνει ολόκληρο το Σεμινάριο σε σαγηνευμένη ανάλυση ενός περιεχομένου» (FV, 456). Πώς συντελείται όμως αυτό που ο Derrida ονομάζει «ουδετεροποίηση» (της θέσης) του αφηγητή; Ποια είναι τα επιτελέσματά της και σε τι αποσκοπεί;

Υπάρχει λοιπόν μια πρώτη στιγμή κατά την οποία θα λέγαμε ότι η θέση του αφηγητή και η πράξη της αφήγησης πρόκειται να παρέμβουν στην αποκρυπτογράφηση αυτού που ο Lacan ονομάζει, στην εισαγωγή των *Γραπτών* του, «μήνυμα [message] του Poe» («*Ouverture de ce recueil*», *É*, 10) – αυτό που το λογοτεχνικό παράδειγμα μάς παραδίδει και που θα πρέπει να αποκρυπτογραφηθεί σύμφωνα πάντα με τη φροϋδική διδασκαλία. Αυτό τουλάχιστον μας επιτρέπουν να ελπίσουμε ορισμένες διακρίσεις κατά την πρώτη παρουσίαση του «διηγήματος» (conte): «Από την πρώτη στιγμή θα προβούμε στη διάκριση ανάμεσα σ' ένα δράμα, στην αφήγησή του και στους όρους αυτής της αφήγησης» (SLV, 12 / ΣΚΓ, 13-14). Το «δράμα» (drame) είναι η εξιστορούμενη δράση, η (αφηγημένη) *ιστορία* που αποτελεί το προσίδιο αντικείμενο του «Σεμιναρίου». Όσο για την «αφήγηση», ο Lacan την επικαλείται μεν, αλλά την ίδια στιγμή σπεύδει να την αναγάγει (δεύτερη αναγωγή), να τη συρρικνώσει σε ένα «σχόλιο» (commentaire) το οποίο «διπλασιάζει» (double) το δράμα (SLV, 12 / ΣΚΓ, 14), σκηνοθετώντας και καθιστώντας δυνατή, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Derrida, μια «γενική διαφάνεια [diaphanéité]» (FV, 456).

Ακολουθεί η ανάλυση των δύο σκηνών – τουτέστιν του περιεχομένου του «διηγήματος», του αντικειμένου της αναλυτικής αποκρυπτογράφησης. Κατόπιν τούτου, ο αφηγητής, η αφήγηση και η πράξη της «σκηνοθεσίας» (mise en scène), όλα εγκαταλείπονται. Η πρωτότυπη, *διπλή* θέση του αφηγητή –τόσο ως «γενικού αφηγητή [narrateur général] της ιστορίας», όπως τον αποκαλεί ο Lacan (SLV, 18 / ΣΚΓ, 26),

όσο και ως επιμέρους προσώπου της αφήγησης—, το ειδοποιό καθεστώς του λόγου του, οι παρεμβάσεις του, ουδέποτε θα γίνουν αντικείμενο εξέτασης και διερώτησης στη συνέχεια του «Σεμιναρίου», το οποίο θα παραμείνει έτσι μέχρι τέλους, κατά τον Derrida, η ανάλυση των επονομαζόμενων «διυποκειμενικών τριάδων» (SLV, 37 / ΣΚΓ, 66), οι οποίες και συνιστούν το εσωτερικό της εξιστόρησης, αυτό που ο Lacan αποκαλεί «ιστορία» ή «δράμα», και δη «πραγματικό δράμα» (SLV, 18 / ΣΚΓ, 25). Όλες οι αναφορές στον αφηγητή και στην πράξη της αφήγησης γίνονται μόνο και μόνο για να αποκλειστούν από το «πραγματικό δράμα» (τις δύο τριγωνικές σκηνές), το οποίο πρέπει να παραδοθεί ξεκάθαρα οριοθετημένο στην αναλυτική αποκρυπτογράφηση (του μηνύματος). Αυτός ο αποκλεισμός συντελείται, σύμφωνα με τον Derrida, σε δύο χρόνους, που αντιστοιχούν στους δύο *διαλόγους* που διαιρούν το «Κλεμμένο γράμμα».

α / Οι δύο χρόνοι του αποκλεισμού

Πρώτος χρόνος. Ο αποκλεισμός είναι σαφής και διευκολύνεται από το ίδιο το κείμενο του Ροε, το οποίο, όπως επισημαίνει ο Derrida, φαίνεται πράγματι να τον ευνοεί. Είναι ο χρόνος αυτού που ο Lacan ονομάζει «ακρίβεια» (exactitude· SLV, 20 / ΣΚΓ, 28). Ο επονομαζόμενος «γενικός αφηγητής» είναι σαν το ουδέτερο, ομοιογενές, διαφανές στοιχείο της αφήγησης: «δεν προσθέτει τίποτα» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 28), λέει ο Lacan· ως εάν να έπρεπε να προσθέσει κάτι σε μια εξιστόρηση για να παρέμβει σε μια σκηνή, και δη σε μια σκηνή αφήγησης, ενίσταται ο Derrida· και ως εάν οι ερωτήσεις, οι παρατηρήσεις και οι επιφωνήσεις του —πρόκειται για τις μορφές παρέμβασης του αποκαλούμενου «γενικού αφηγητή» σε ό,τι ο Lacan αποκόπτει ως «πρώτο διάλογο» (SLV, 18 / ΣΚΓ, 25)— να μην προσέθεταν τίποτα. Έπειτα, η «γενική αφήγηση» δεν αρχίζει με τον «πρώτο διάλογο»: πριν καν αρχίσει ο διάλογος αυτός, ο «γενικός αφηγητής» εισφέρει, προσθέτει ήδη με την αφήγησή του πάρα πολλά, στα οποία ο Derrida —σε αντίθεση με τον Lacan— θα αποδώσει τη δέουσα προσοχή στην τελευταία ενότητα του κειμένου του (FV, 511-524). Τέλος, ο αφηγητής, που βρίσκεται επί σκηνής σε αυτό που σκηνοθετεί, σκηνοθετείται με τη σειρά του εντός ενός κειμένου, και μιας αφήγησης, ευρύτερων ακόμη και από τη λεγόμενη «γενική αφήγηση»:

Σε αυτό το εκχειλίζον [débordant] κείμενο, το Σεμινάριο δεν δίνει καμία ιδιαίτερη προσοχή: απομονώνει, ως ουσιαστικό του αντικείμενο, τις δύο «αφηγημένες» τριγωνικές σκηνές, τα δύο «πραγματικά δράματα», ουδετεροποιώντας συνάμα αυτό το τέταρτο πρόσωπο που είναι ο λεγόμενος γενικός αφηγητής, την πράξη της αφήγησης και το κείμενο που σκηνοθετεί την αφήγηση και τον αφηγητή. Διότι το *Κλεμμένο γράμμα*, ως κείμενο και ως μυθοπλασία, δεν αρχίζει ούτε με τα τριγωνικά δράματα, ούτε με την αφήγηση που τα σκηνοθετεί [...]. Ούτε και τελειώνει μ' αυτά. (FV, 457-458)

Για τον Derrida, επομένως, ο λεγόμενος «γενικός αφηγητής» προσθέτει πάντοτε κάτι και, για τον λόγο αυτό, δεν συνιστά απλά και μόνο τον γενικό όρο δυνατότητας της αφήγησης, αλλά ένα δρων υποκείμενο, και μάλιστα επιφορτισμένο με μια άκρως σημαίνουσα λειτουργία. Διότι αν το «υποκειμενικό φίλτρο» του γενικού αφηγητή δεν είναι, καθ' ομολογία του Lacan, «καρπός μιας τυχαίας διάταξης» (SLV, 18 / ΣΚΓ, 26), αν μας διαβεβαιώνει ότι «το μήνυμα [...] ανήκει πράγματι στη διάσταση της γλώσσας» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 27), τότε δεν μπορούμε να αποκλείσουμε αυτή την τέταρτη θέση από τις τριγωνικές σκηνές οι οποίες θα αποτελούσαν το επονομαζόμενο «πραγματικό δράμα».

Δεύτερος χρόνος. Ο δεύτερος χρόνος του αποκλεισμού συμπίπτει με ό,τι ο Lacan αποκόπει ως «δεύτερο διάλογο» (SLV, 19 / ΣΚΓ, 28). Κατά τη διάρκεια του διαλόγου αυτού, μεταβαίνουμε, κατά τα λεγόμενα του Lacan, «από το πεδίο της ακρίβειας στο κατάστιχο της αλήθειας [...], ήτοι στα θεμέλια ακριβώς της δυποκειμενικότητας» (SLV, 20 / ΣΚΓ, 28-29). Αυτήν τη φορά, περιμένουμε μian ανάλυση της ιδιαίτερης θέσης του αφηγητή, δεδομένου ότι ο Lacan γράφει:

Έτσι, η έμμεση εξιστόρηση διανagάζει τη διάσταση της γλώσσας και ο γενικός αφηγητής, αναδιπλασιάζοντάς την, «εξ υποθέσεως» δεν προσθέτει τίποτα. Τα πράγματα, όμως, είναι εντελώς διαφορετικά όσον αφορά στη λειτουργία του στον δεύτερο διάλογο. (SLV, 19 / ΣΚΓ, 28)

Όχι, εξανίσταται ο Derrida: τα πράγματα ήταν ήδη διαφορετικά από τον πρώτο κιόλας διάλογο, και ο Lacan δεν πραγματεύεται και τόσο διαφορετικά τη λειτουργία του αφηγητή στον δεύτερο διάλογο. Περιγράφει τον αφηγητή σαν έναν δέκτη ή έναν μεσολαβητή ή έναν παρευρισκόμενο βοηθό, του οποίου η μόνη και καθαρά τυπική

λειτουργία είναι να επιτρέπει στον Ντυπέν να εξαπατά, να μας εξαπατήσει εξαπατώντας τον παθητικό αφηγητή.

Είδαμε πώς συντελείται η ουδετεροποίηση του αφηγητή. Ποια είναι όμως, σύμφωνα με τον Derrida, τα παρεπόμενά της στο «Σεμινάριο»;

β / Το πρόβλημα του πλαισίου

Ο αφηγητής (διπλασιασμένος ο ίδιος σε αφηγητή-αφηγούμενο-εαυτόν) δεν ταυτίζεται προφανώς ούτε με τον ίδιο τον συγγραφέα (Poe), ούτε με τον «γραφέα» (scripteur) ενός κειμένου το οποίο αφηγείται κάτι για εμάς τους αναγνώστες, ή μάλλον μέσα από το οποίο μιλάει ένας αφηγητής, μέσα από τον οποίο μιλούν τα πρόσωπα του δράματος (του αφηγητή συμπεριλαμβανομένου). Ο γραφέας και η πράξη της γραφής, τονίζει ο Derrida, είναι πρωτότυπες λειτουργίες, οι οποίες δεν θα πρέπει να συγχέονται ούτε με τον συγγραφέα και τις προθέσεις του, ούτε με τον αφηγητή και την αφήγησή του, πόσο μάλλον με αυτό το ιδιαίτερο αντικείμενο, το αφηγημένο περιεχόμενο, το λεγόμενο «πραγματικό δράμα», το οποίο ο ψυχαναλυτής σπεύδει να αναγνωρίσει ως το «μήνυμα του Poe». Το γεγονός ότι η μυθοπλασία ονόματι «Το κλεμμένο γράμμα» επικαλύπτεται στο σύνολό της από μια αφήγηση που ο αφηγητής της μιλάει σε πρώτο ενικό πρόσωπο, δεν σημαίνει και ότι μας επιτρέπεται να συγχέουμε τη μυθοπλασία με μια αφήγηση, πόσο μάλλον με το τάδε ή το δείνα κομμάτι της αφήγησης. Ο Derrida διαγιγνώσκει λοιπόν στο «Σεμινάριο» ένα, όπως το ονομάζει, πρόβλημα «οριοθέτησης» (délimitation) και «πλαισίωσης» (cadrage):

Ο Lacan αποκλείει, χωρίς ποτέ να λέει λέξη γι' αυτό, την κειμενική μυθοπλασία, μέσα από την οποία αποκόπτεται τη λεγόμενη γενική αφήγηση. [...] Υπάρχει ένα αόρατο αλλά δομικά απαραμείωτο πλαίσιο [cadre] γύρω από την αφήγηση. Πού αρχίζει; Με το πρώτο γράμμα του τίτλου; Με το έργο του Σενέκα; Με τη φράση «Στο Παρίσι, ένα βράδυ...»; (FV, 459)

Ο Derrida κατηγορεί τον Lacan ότι ουδετεροποιεί ή περιστέλλει το πλαίσιο αυτό και ότι διενεργεί μάλιστα μία περαιτέρω αποκοπή: μέσα από τη γενική αφήγηση –που είναι ήδη το προϊόν μιας αποκοπής–, ο Lacan αποσπά δύο διαλόγους οι οποίοι συνιστούν την αφηγημένη ιστορία, ήτοι το περιεχόμενο μιας αναπαράστασης, το

εσώτερο νόημα ενός αφηγήματος, «το όλως-πλαισιωμένο που απαιτεί όλη την προσοχή, κινητοποιεί όλα τα ψυχαναλυτικά σχήματα, οιδιπόδεια εν προκειμένω, και έλκει προς το κέντρο του ολόκληρο το εγχείρημα της αποκρυπτογράφησης» (FV, 460). Αυτό που λείπει τελικά από το «Σεμινάριο» είναι, με ντερριντιανούς όρους, μια επεξεργασία του προβλήματος του *πλαισίου*, της *υπογραφής* και του *πάρεργου* (*parergon*):¹⁹

Η έλλειψη αυτή επιτρέπει την αναδόμηση της σκηνής του σημαίνοντος σε σημαινόμενο (διαδικασία πάντοτε αναπόφευκτη εντός της λογικής του σημείου), [...] του κειμένου σε λόγο [discours], και ακριβέστερα σε «διυποκειμενικό» διάλογο (δεν είναι διόλου τυχαίο ότι το Σεμινάριο δεν σχολιάζει παρά τα δύο διαλογικά μέρη του «Κλεμμένου γράμματος»). (FV, 460)

γ / «Το σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”»: μια φορμαλιστική αναδίπλωση της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης

Ο Derrida εντοπίζει ένα *τυπικό* (*formelle*) όριο της ανάλυσης. Η τυπική δομή του κειμένου παραγνωρίζεται, και μάλιστα –διόλου τυχαία επίσης– ακριβώς τη στιγμή και στο μέτρο που εγείρεται η αξίωση της «αποκρυπτογράφησης» της «αλήθειας», του παραδειγματικού «μηνύματός» του: «Η δομή της μυθοπλασίας συρρικνώνεται τη στιγμή ακριβώς που συσχετίζεται με την αλήθεια ως όρο της. Κάνουμε τότε κακό φορμαλισμό» (FV, 460). Η λακανική ανάλυση είναι φορμαλιστική, διότι δεν ενδιαφέρεται για το υποκείμενο-συγγραφέα· είναι όμως δείγμα ενός κακού και ασυνεπούς φορμαλισμού, από τη στιγμή που, υπό το πρόσχημα του αποκλεισμού του συγγραφέα, αποκλείει την ίδια τη μυθοπλασία, μη λαμβάνοντας πλέον υπ' όψιν ούτε την πράξη της (μυθοπλαστικής) γραφής και τον (μυθοπλάστη) γραφέα, ούτε την πράξη της αφήγησης και τον αφηγητή:

Ο φορμαλισμός αυτός εγγυάται, όπως πάντα, τη λαθραία αποκοπή ενός σημασιολογικού περιεχομένου: όπου η ψυχανάλυση εφαρμόζει όλο το ερμηνευτικό της έργο. Ο φορμαλισμός και ο ερμηνευτικός σημασιολογισμός πάντα αλληλοϋποστηρίζονται: ζήτημα *πλαισίου*. (FV, 460)

Επομένως, για τον Derrida, το όριο δεν είναι μόνο τυπικό: «Υπάρχει μια βαθιά ιστορική και θεωρητική συνέργεια ανάμεσα στην *εφηρμοσμένη* στη λογοτεχνία ψυχανάλυση και τη φορμαλιστική αναδίπλωση [...]. Αυτό που έχει εδώ σημασία είναι ότι η τυπική ανεπάρκεια ενέχει μια σημασιολογική και ψυχαναλυτική απόφαση» (FV, 460). Αντιλαμβανόμαστε ότι, ούτε λίγο ούτε πολύ, ο Derrida υπονοεί ότι η λακανική ανάγνωση του «Κλεμμένου γράμματος» δεν συνιστά παρά μια «φορμαλιστική αναδίπλωση» της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης, και ότι ο Lacan δεν θα αντιπροσώπευε παρά την ύστατη και βελτιστοποιημένη μετάλλαξη ή μετουσίωσή της.

δ / Η αρχή της του τετάρτου αποκλείσεως

Η ουδετεροποίηση του αφηγητή είναι, κατά μείζονα λόγο, θέμα απόφασης: απόφασης σημασιολογικής και ψυχαναλυτικής, απόφασης του ψυχαναλυτικού (ερμηνευτικού) σημασιολογισμού. Διότι, όπως παρατηρεί ο Derrida, άπαξ και διακριθεί από τον συγγραφέα, κατόπιν από τον γραφέα, ο αφηγητής δεν είναι μόνο ο τυπικός όρος της αφήγησης. Παρεμβαίνει με πολύ συγκεκριμένο και ιδιαίτερο τρόπο, πράγμα το οποίο περιπλέκει εξ αρχής και οριστικά την τριγωνική, τριαδική «διυποκειμενική» δομή. «Το να μη λαμβάνεται υπ' όψιν η περιπλοκή αυτή, δεν είναι μια αδυναμία της “φορμαλιστικής” λογοτεχνικής κριτικής, είναι μια επέμβαση του σημασιολόγου ψυχαναλυτή» (FV, 461). Ο αφηγητής δεν εξαλείφεται ως «γενικός αφηγητής», ή μάλλον, αφομοιούμενος μέσα στην ομοιογενή γενικότητα, προβάλλει ταυτοχρόνως ως ένα πολύ ιδιάζον πρόσωπο μέσα στο «πλαίσιο» της «γενικής αφήγησης»:

Συνιστά μια βαθμίδα, μια «θέση» με την οποία το τρίγωνο, με τη μεσολάβηση του Ντυπέν (ο οποίος αντιπροσωπεύει εναλλάξ όλες τις θέσεις), διατηρεί μια σχέση πολύ καθορισμένη, πολύ επενδυμένη. Πλαισιώνοντας με τόσο βίαιο τρόπο, αποκόπτοντας από το ίδιο το αφηγημένο σχήμα μια τέταρτη πλευρά ώστε να μην είναι ορατά παρά μόνο τρίγωνα, αποφεύγεται ίσως μια ορισμένη περιπλοκή, ίσως του οιδιπόδειου τριγώνου, η οποία αναγγέλλεται εντός της σκηνής της γραφής. (FV, 461)

Η ανάλυση ενός περιεχομένου, των δύο τριγωνικών σκηνών του επονομαζόμενου «πραγματικού δράματος», συνιστά λοιπόν, κατά τον Derrida, το βασικό μέλημα και

τη βασική συνεισφορά του «Σεμιναρίου». Για τις ανάγκες της αναλυτικής αποκρυπτογράφησης ο Lacan ουδετεροποιεί τον αφηγητή και το (άκρως επισφαλές, ασαφών ορίων ή ανοριοθέτητο) πλαίσιο της αφήγησης, παράγοντας ένα άκρως οριοθετημένο, τριγωνικό (οιδιπόδειο) κατασκεύασμα που υπηρετεί τέλεια ό,τι ο Derrida ευφυέστατα ονομάζει «λογική της του τετάρτου αποκλείσεως» ή «λογική του αποκλειόμενου τέταρτου» (*logique du quart exclu*: *FV*, 461): ήτοι του αφηγητή, της πράξης της αφήγησης, του κειμένου, της μυθοπλασίας, εν τέλει της ίδιας της λογοτεχνίας.

II.5. Ο τόπος και το νόημα του γράμματος (*κοντεύουμε ...*)

Σκοπός του Derrida είναι να αποδείξει πώς αυτή η «λογική του αποκλειόμενου τέταρτου» είναι συνυφασμένη με το αίτημα της αλήθειας και πώς το αίτημα αυτό οδηγεί στην παράκαμψη, στον παραμερισμό της σκηνής και της πράξης της γραφής. Ο Lacan, γράφει ο Derrida, μας επανοδηγεί προς την αλήθεια, προς μian αλήθεια που, η ίδια, δεν χάνεται. Δείχνει ότι το γράμμα αναφέρεται και επαναφέρεται, μέσω μιας *προσίδιας* διαδρομής, προς τον *προσίδιο* τόπο του, εντός του οποίου το γράμμα ανακτά το *προσίδιο* νόημά του:

Μια ορισμένη επανιδιοποίηση [*réappropriation*] και μια ορισμένη επαναντιστοιχία [*réadéquation*] θα ανασυγκροτήσουν το ίδιο [*propre*], τον τόπο, το νόημα, την αλήθεια, που έχουν απομακρυνθεί από τον εαυτό τους κατά τον χρόνο μιας εκτροπής [*détour*] ή μιας μη επίδοσης [*souffrance*]. (*FV*, 464)

Η παρατήρηση του Derrida εκπλήσσει προς στιγμήν, καθώς ο Lacan φαίνεται να ισχυρίζεται ακριβώς το αντίθετο. Όμως, όπως σπεύδει να διευκρινίσει, όταν ο Lacan λέει ότι το γράμμα δεν έχει προσίδιο τόπο, εννοεί έναν τόπο αντικειμενικό, καθορίσιμο εντός μιας εμπειρικής και αφελούς τοπολογίας. Όταν πάλι λέει ότι δεν έχει προσίδιο νόημα, το νόημα αυτό θα πρέπει να εννοηθεί ως το αναγνώσιμο και εξαντλήσιμο περιεχόμενο αυτού που είναι γραμμένο στην επιστολή:

Διότι το σημαίνον-γράμμα, εντός της ψυχαναλυτικο-υπερβατολογικής τοπολογίας και σημασιολογίας με τις οποίες έχουμε να κάνουμε, έχει έναν προσίδιο τόπο και ένα προσίδιο νόημα, που αποτελούν τον όρο, την απαρχή και τον προορισμό όλης της κυκλοφορίας, όπως και όλης της λογικής του σημαίνοντος. (FV, 465)

α / Ο προσίδιος τόπος

Το γράμμα έχει έναν τόπο εκπομπής και προορισμού. Ο τόπος αυτός δεν είναι ένα υποκείμενο αλλά μια οπή, η έλλειψη με αφετηρία την οποία συγκροτείται το υποκείμενο. Το περίγραμμα αυτής της οπής είναι καθορίσιμο και μαγνητίζει όλη τη διαδρομή του γράμματος, η οποία έχει μορφή *κυκλική*. Πρόκειται για μια ρυθμισμένη *κυκλοφορία*, η οποία οργανώνει μιαν επιστροφή του γράμματος, «που εκτράπηκε από την πορεία του» (SLV, 29 / ΣΚΓ, 48· ο Lacan υπογραμμίζει), στον προσίδιο τόπο του. Το ότι το γράμμα έχει μία *προσίδα* και *κυκλική* διαδρομή, ο Lacan το λέει *κατά γράμμα*:

[Ε]φόσον το γράμμα μπορεί να υποστεί μιαν εκτροπή, αυτό σημαίνει ότι έχει μία *προσίδα* διαδρομή [ο Lacan υπογραμμίζει]. Γνώρισμα μέσω του οποίου επιβεβαιώνεται εν προκειμένω η επίπτωσή του ως σημαίνοντος. Διότι έχουμε μάθει να συλλαμβάνουμε το σημαίνον ως αυτό που δεν διατηρείται παρά εντός μιας μετάθεσης [...], και αυτό λόγω της λειτουργίας του, οριζόμενης από μιαν αρχή εναλλαγής, η οποία επιβάλλει στο σημαίνον να εγκαταλείψει [quitte] τη θέση του, με ανοιχτό το ενδεχόμενο να [quitte à] επιστρέψει σ' αυτήν ακολουθώντας κυκλική διαδρομή. (SLV, 29 / ΣΚΓ, 49)

Το σημαίνον-γράμμα «εγκαταλείπει» (quitte) τη θέση του: «με ανοιχτό το ενδεχόμενο να [quitte à] επιστρέψει σ' αυτήν ακολουθώντας κυκλική διαδρομή». Η *κυκλική διαδρομή*, η *κυκλοφορία* έρχεται να επανορθώσει την εκτροπή του σημαίνοντος-γράμματος από την πορεία του, επιτρέποντας σ' αυτό να επιστρέψει στη θέση του. «Αυτή η επαναντιστοιχία (η αλήθεια)», γράφει ο Derrida, «συνεπάγεται λοιπόν πράγματι μια θεωρία του προσιδίου τόπου και η θεωρία αυτή μια θεωρία του γράμματος ως αδιαίρετης τοπικότητας: το σημαίνον δεν πρέπει ποτέ να κινδυνεύσει να χαθεί, να καταστραφεί, να διαιρεθεί, να κατακερματιστεί ανεπιστρεπτί» (FV, 466).

β / Το προσίδιο νόημα

Το γράμμα, έχοντας (έναν) τόπο προέλευσης και προορισμού, και παραμένοντας αυτό που είναι καθ' οδόν, έχει επίσης ένα προσίδιο νόημα. Κατ' αρχάς, τον νόμο της προσίδιας διαδρομής του:

Ο απόλογός μας σκοπό έχει να καταδείξει ότι αυτό που διέπει την είσοδο και τον ρόλο των υποκειμένων είναι το γράμμα και η εκτροπή του. Τι κι αν το γράμμα υφίσταται τα πάθη του ανεπίδοτου, εκείνα είναι που θα υποφέρουν. [...] Περιερχόμενα στην κατοχή του γράμματος [...], το νόημά του είναι αυτό που τα κατέχει. (SLV, 30 / ΣΚΓ, 50-51)

Το δε νόημά του έχει μια ουσιώδη σχέση με τον τόπο του, πρέπει να είναι τέτοιο ώστε να κάνει το γράμμα να επιστρέψει στον τόπο του. Και πράγματι, επισημαίνει ο Derrida, παρά το γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα για το ακριβές περιεχόμενο του γράμματος, για «το μήνυμα που το γράμμα διακινεί» (SLV, 27 / ΣΚΓ, 45), ο Lacan μιλάει για το νόημά του, νιώθει υποχρεωμένος να «συγκρατήσει» το νόημά του, όταν γράφει: «δεν μπορούμε να συγκρατήσουμε παρά ένα μόνο πράγμα, ότι η Βασίλισσα δεν θα μπορούσε να το αφήσει να περιέλθει εις γνώσιν του άρχοντα και αφέντη της» (SLV, 27 / ΣΚΓ, 45). Το νόημα του γράμματος πρέπει να έχει λοιπόν κάποια σχέση με το συμβόλαιο ή το «σύμφωνο» (pacte) που το γράμμα συνιστά (SLV, 28 / ΣΚΓ, 45: «το γράμμα αυτό είναι το σύμβολο ενός συμφώνου»), και μάλιστα να απειλεί το σύμφωνο αυτό: τον φαλλικό νόμο, τον οποίο ενσαρκώνει ο Βασιλιάς και τον οποίο η Βασίλισσα –που η διπλή θέση της ως υπηκόου και συμβίας «την προάγει σε θεματοφύλακα αυτού που η βασιλεία σύμφωνα με το νόμο ενσαρκώνει ως προς την εξουσία: και που ονομάζεται νομιμότητα» (SLV, 28 / ΣΚΓ, 45)–, απειλεί να προσβάλει, να πλήξει, να προδώσει (SLV, 28 / ΣΚΓ, 45-46).

II.6. Ο τόπος του γράμματος: ο τόπος του ευνουχισμού (... φτάσαμε)

α / Το γράμμα επανέρχεται-αναλογεί στη γυναίκα

Επομένως, το γράμμα έχει ένα προσίδιο νόημα, μια προσίδια διαδρομή, έναν προσίδιο τόπο, που μόνο ο Ντυπέν –ο οποίος, όπως θα δείξει ο Derrida, καταλαμβάνει με διαλείποντα τρόπο τη θέση του ψυχαναλυτή– φαίνεται να γνωρίζει. Συγκεκριμένα, ο Ντυπέν γνωρίζει πού *πρέπει* να βρίσκεται το γράμμα για να επιστρέψει στον προσίδιο τόπο του ακολουθώντας κυκλική διαδρομή. Ο τόπος αυτός, αποφαίνεται ο Derrida, τόσο γνώριμος στον Ντυπέν (όσο και στον) ψυχαναλυτή, είναι ο τόπος του ευνουχισμού:

[H] γυναίκα ως αποκεκαλυμμένος τόπος της έλλειψης πέους, ως αλήθεια του φαλλού, τουτέστιν του ευνουχισμού. Η αλήθεια του κλεμμένου γράμματος είναι η αλήθεια, το νόημά του είναι το νόημα, ο νόμος του είναι ο νόμος, το συμβόλαιο της αλήθειας με τον εαυτό της εντός του λόγου [logos]. Κάτω από αυτήν την αξία του συμφώνου (και άρα της αντιστοιχίας), η αξία της κάλυψης/εκκάλυψης συντονίζει όλο το Σεμινάριο με τον χαϊντεγκεριανό λόγο [discours] περί αληθείας. Η κάλυψη/εκκάλυψη αφορά εδώ σε μιαν οπή, σε ένα μη ον: αλήθεια του είναι ως μη όντος. Η αλήθεια είναι «γυναίκα» ως κεκαλυμμένος/αποκεκαλυμμένος ευνουχισμός. (FV, 467)

Μέσα απ' αυτόν τον εννοιολογικό λαβύρινθο, που κάθε του λέξη χρήζει ξεχωριστής και μεθοδικής ανάπτυξης, προβάλλει ένα κομβικό σημείο της ντερριντιανής κριτικής στον Lacan: ο φαλλός, ο ευνουχισμός, η έλλειψη, η οπή προσλαμβάνουν, με κλασικά μεταφυσικό τρόπο, αξία σημαινομένου (ή, κάτι που είναι το ίδιο, υπερβατολογικού σημαίνοντος).²⁰ Εδώ αρχίζει η εκτροπή του σημαίνοντος από την πορεία του (άλλως ειπείν: η αναντιστοιχία του προς το σημαινόμενο), ταυτόχρονα όμως με τη διαδικασία, την υπόσχεση της επανιδιοποίησης, της επιστροφής, της επαναντιστοιχίας, «με στόχο την επαναπόδοση, του αντικειμένου» (SLV, 16 / ΣΚΓ, 22). Η μοναδική-παράδοξη *ενότητα* του γράμματος είναι ο τόπος του συμβολαίου της αλήθειας με τον εαυτό της: παρουσίαση της αλήθειας αφ' εαυτής (κάλυψη/εκκάλυψη) ως «λόγου» (logos). Ιδού γιατί, γράφει ο Derrida αξιοποιώντας την αμφισημία της γαλλικής έκφρασης *revenir à*, το γράμμα *επανέρχεται-αναλογεί στη γυναίκα* (στο μέτρο τουλάχιστον που επιθυμεί να τιμήσει το σύμφωνο και, επομένως, να αρθεί στο ύψος των καθηκόντων της ως θεματοφύλακα του φαλλικού νόμου) ως τόπο της

αλήθειας (του) ευνουχισμού. Αυτός είναι ο προσίδιος τόπος όπου βρίσκεται το γράμμα (και το νόημά του)· κεκαλυμμένο και αποκεκαλυμμένο συνάμα, με τυπικά χαϊντεγκεριανό τρόπο.

β / Ο δεσμός της Θηλυκότητας και της Αλήθειας

Το γράμμα βρίσκεται στον τόπο όπου ο Ντυπέν (και ο) ψυχαναλυτής «περιμένει να το βρει» (SLV, 36 / ΣΚΓ, 62· ο Derrida υπογραμμίζει): πάνω στο «πελώριο γυναικείο σώμα» (SLV, 36 / ΣΚΓ, 62), ανάμεσα στις «παραστάδες», στα «πόδια» (jambages) του τζακιού (SLV, 36 / ΣΚΓ, 62). Αυτός είναι ο προσίδιος τόπος του, το τέρμα της κυκλικής του διαδρομής. Επιστρέφει στον αποστολέα, που δεν είναι ο συντάκτης της επιστολής, αλλά ο τόπος όπου το γράμμα άρχισε να αποσπάται από τη νόμιμη κάτοχο ή κληρονόμο του. Έτσι, γράφει ο Derrida, η Βασίλισσα, επιδιώκοντας να επανιδιοποιηθεί αυτό που, δυνάμει του συμφώνου με τον Βασιλιά, δυνάμει του Νόμου, της εξασφάλιζε την κατοχή ενός φαλλού, τον οποίο διαφορετικά θα στερείτο, αναλαμβάνει να ανασυγκροτήσει, να ξανακλείσει τον κύκλο της περιορισμένης οικονομίας. Θέλοντας λοιπόν να της επιστραφεί το γράμμα-«σύμβολο ενός συμφώνου», το γράμμα-φετίχ, αρχίζει να αντικαθιστά, να ανταλλάσσει ένα φετίχ με ένα άλλο: εκδίδει –χωρίς να το δαπανά στην πραγματικότητα, αφού υπάρχει σχέση ισοδυναμίας– ένα χρηματικό ποσό, το οποίο ανταλλάσσεται με το γράμμα και διασφαλίζει την κυκλική επιστροφή του.

Αυτός ο καθορισμός του ιδίου, του νόμου του ιδίου, της *οικονομίας*, επανοδηγεί, κατά τον Derrida, «στον ευνουχισμό ως αλήθεια, στη φιγούρα της γυναίκας ως φιγούρας του ευνουχισμού και της αλήθειας. Του ευνουχισμού ως αλήθειας» (FV, 469). Ο ευνουχισμός ως αλήθεια: σημαίνει άραγε ότι η αλήθεια νοείται ουσιαστικά ως εξάρθρωση, ως διαμελισμός, ως μη αναγώγιμος και απαραμείωτος κατακερματισμός; Κάθε άλλο, διατείνεται ο Derrida: ο ευνουχισμός (ως) αλήθεια είναι αντιθέτως αυτό που συμβάλλεται και συμβάλλει ώστε να επιστρέψουν ο φαλλός, το σημαίνον, το γράμμα στον *οίκο* τους, στον *οικείο* και προσίδιο τόπο παραμονής τους. Και υπ' αυτήν την έννοια:

ο ευνουχισμός-αλήθεια είναι το αντίθετο, και μάλιστα το αντίδοτο, του κατακερματισμού: αυτό που λείπει από τη θέση του έχει στον ευνουχισμό τη

σταθερή, κεντρική θέση του [...]. Κάτι λείπει από τη θέση του, αλλά η έλλειψη δεν λείπει ποτέ από τη θέση της. Ο φαλλός, χάρη στον ευνουχισμό, παραμένει πάντα στη θέση του, εντός της υπερβατολογικής τοπολογίας [...]. Εκεί ο φαλλός είναι αδιαίρετος, και άρα ακατάστρεπτος, σαν το γράμμα που *επέχει θέση φαλλού* [*en tient lieu*: ο Derrida υπογραμμίζει]. Και γι' αυτό η προϋπόθεση [...] της υλικότητας του γράμματος *ως αδιαιρετότητας* [ο Derrida υπογραμμίζει] ήταν απαραίτητη γι' αυτήν την περιορισμένη οικονομία, γι' αυτήν την κυκλοφορία του ιδίου. (FV, 469)

Η διαφορά που είναι εδώ επί το έργον (της ανάγνωσης, της ανάλυσης), και που είναι, θα λέγαμε, η διαφορά μεταξύ μιας αποσταθεροποιητικής (αποδομητικής) στρατηγικής και μιας σταθεροποιητικής (μεταφυσικής, λογοκεντρικής, ερμηνευτικής) απόπειρας θεμελίωσης, διατυπώνεται από τον Derrida με τους εξής όρους: «η έλλειψη δεν έχει τη θέση της στη διασπορά [*dissémination*]]»²¹ (FV, 470).

Καθορίζοντας τη θέση της έλλειψης, τον τόπο [*topos*] αυτού που λείπει από τη θέση του, συγκροτώντας τον σε σταθερό κέντρο, ο Lacan προτείνει επομένως πράγματι, ταυτόχρονα με έναν λόγο-αλήθεια, έναν λόγο περί της αλήθειας του κλεμμένου γράμματος ως αλήθειας του *Κλεμμένου γράμματος*. Πρόκειται εδώ για μια ερμηνευτική αποκρυπτογράφηση, παρά τα φαινόμενα ή την άρνηση [*dénégation*]. Ο δεσμός της Θηλυκότητας και της Αλήθειας είναι το ύστατο σημαινόμενό της. (FV, 470)

Μετά δεκατέσσερα περίπου έτη, στον πρόλογο της επανέκδοσης των *Écrits* στη συλλογή «Points Essais» των εκδόσεων Seuil, ο Lacan θα επιμείνει προπάντων στον δεσμό αυτόν:

Αυτό που το διήγημα του Ροε αποδεικνύει τη φροντίδι μου, είναι ότι το επιτέλεσμα καθυπόταξης που επιφέρει το σημαίνον, εν προκειμένω το κλεμμένο γράμμα, αφορά πάνω απ' όλα στον κάτοχό του μετά την κλοπή, και ότι, κατά τη διαδρομή του, αυτό που διακινεί είναι αυτή τούτη η Θηλυκότητα την οποία θα είχε προσλάβει στη σκιά του. («Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» [1970 (1969)], *AE*, 387)

Η Θηλυκότητα, επισημαίνει ο Derrida, είναι η Αλήθεια-ευνουχισμός, η Αλήθεια του ευνουχισμού, είναι η καλύτερη φιγούρα του ευνουχισμού διότι, εντός της λογικής του σημαίνοντος, έχει πάντοτε-ήδη ευνουχιστεί· και αυτό που «αφήνει» να κυκλοφορεί

(εδώ το γράμμα), αποσπασμένο από αυτήν, προκειμένου να το κάνει να επιστρέψει σε αυτήν, είναι κάτι που «ουδέποτε το είχε: εξ ου η αλήθεια βγαίνει από το πηγάδι, αλλά μόνο μέχρι τη μέση» («Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» [1970 (1969)], *ΑΕ*, 387).

Έτσι εξηγείται, κατά τον Derrida, το επιτέλεσμα εκθήλυνσης που επιφέρει το γράμμα. Αυτός ο πρώτος ευνουχισμός (προ-ευνουχισμός) προσβάλλει κατόπιν με ευνουχισμό, και άρα με θηλυκότητα, με εκθήλυνση, οποιονδήποτε έχει στην κατοχή του το γράμμα, το οποίο σημαίνει τον φαλλό και τον ευνουχισμό:

Ιδού γιατί ο Υπουργός καταλήγει ευνουχισμένος, ευνουχισμένος, είναι η λέξη για αυτό που πιστεύει ακόμη ότι έχει: το γράμμα αυτό που ο Ντυπέν μπόρεσε να εντοπίσει εμφανές καθώς ήταν ανάμεσα στα πόδια του τζακιού [...].

Εδώ απλώς ολοκληρώνεται αυτό που αρχικά τον εκθηλώνει [τον Υπουργό] σαν σε όνειρο [...].

[...]

Ως προς το οποίο η επιτυχία του Ντυπέν μας αποδεικνύεται ισάξια εκείνης του ψυχαναλυτή [...]. («Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» [1970 (1969)], *ΑΕ*, 387-388)

II.7. Ο Derrida «με το μέρος της εμπλεκομένης κυρίας»... Bonaparte

Η στιγμή που ο Ντυπέν, όπως και το «Σεμινάριο», βρίσκει το γράμμα ανάμεσα στις «παραστάδες» (jambages) του τζακιού, ήτοι ανάμεσα στα «πόδια» (jambes) της γυναίκας, είναι, κατά τον Derrida, η στιγμή που η αποκρυπτογράφηση του αινίγματος αγκυροβολεί στην αλήθεια. Το νόημα του διηγήματος, αυτό που θέλει-να-πει το κλεμμένο γράμμα (*SLV*, 41 / *ΣΚΓ*, 73: «αυτό που θέλει να πει “το κλεμμένο γράμμα”, και δη “το ανεπίδοτο γράμμα”, είναι ότι ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του»), αποκαλύπτεται. Και με την ερμηνευτική αποκάλυψη ενός «θέλαιν-ειπείν» (vouloir-dire), ενός «θέλω-να-πω» ή «θέλει-να-πει»²² –την/ς αλήθεια(ς)–, η

αναλυτική αποκρυπτογράφηση (του Ντυπέν, του «Σεμιναρίου») φθάνει και η ίδια στον προορισμό της.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Derrida, το νόημα και ο τόπος που ανακαλύπτει τότε το «Σεμινάριο», μαζί με την αλήθεια, συμβαίνει να είναι το ίδιο νόημα και ο ίδιος τόπος που ανακάλυψε (πρώτη) η Bonaparte, το 1933, στην ψυχο-βιογραφική μελέτη της του Poe και του «Κλεμμένου γράμματος». Έτσι, παρά τη φαινομενική ρήξη με την ψυχο-βιογραφική κριτική, ο Lacan καταλήγει να την ξαναβρεί στο ύστατο σημασιολογικό της έρμα, και μάλιστα, θα πει ο Derrida, έπειτα από μια κειμενική ανάλυση ακόμη πιο απλουστευτική ίσως. Διότι και για την Bonaparte ο ευνουχισμός της γυναίκας (της μητέρας) είναι το ύστατο νόημα, αυτό που θέλει-να-πει το «Κλεμμένο γράμμα». Με τη διαφορά ότι η Bonaparte, τονίζει ο Derrida, κάνει αυτό που δεν κάνει ο Lacan και δεν κάνει αυτό που κάνει ο Lacan: ήτοι συσχετίζει το «Κλεμμένο γράμμα» με άλλα κείμενα του Poe και δεν ταυτίζει τη θέση του Ντυπέν με τη θέση του αναλυτή.

Έχοντας πραγματευθεί τον φетиχισμό ως διαδικασία, όπως χαρακτηριστικά την ονομάζει, «αναφαλλισμού» (rephallisation) της μητέρας (όπου το ζητούμενο είναι να της αποδοθεί εκ νέου αυτό που της εκλάπη, αυτό που αποκόπηκε από το μητρικό σώμα), η Bonaparte προχωράει στην ανάλυση του «Κλεμμένου γράμματος», όπου περιλαμβάνεται η κομβικής σημασίας –τόσο για την ερμηνεία της Bonaparte όσο και για την ερμηνεία του Lacan– υποσημείωση για τη μεταφραστική λαθροχειρία του Baudelaire. Η υποσημείωση αυτή αποδεικνύει κατ' αρχάς ότι ο Lacan είχε διαβάσει την Bonaparte, παρότι το «Σεμινάριο» δεν την κατονομάζει ποτέ. Ένας συγγραφέας τόσο ευαίσθητος σε θέματα οφειλών και προτεραιοτήτων όσο ο Lacan, παρατηρεί ο Derrida, θα μπορούσε να έχει αναγνωρίσει το χρέος του απέναντι σε μια ανάλυση η οποία, όπως θεωρεί τουλάχιστον ο Derrida, προσανατολίζει το σύνολο της ερμηνείας του, τουτέστιν τη διαδικασία «αναφαλλισμού» ως προσίδιας διαδρομής του γράμματος· ή, έστω, να το έχει απλώς αποσιωπήσει. Αντ' αυτού, όμως, ο Lacan επιλέγει να προσθέσει συμμετρικά, και μάλιστα στην έκδοση του 1966, μian υποσημείωση δίκην απάντησης:

Ανάμεσα στις παραστάδες του τζακιού, ιδού το αντικείμενο σε απόσταση χειρός, την οποία ο άρπαγας δεν έχει πλέον παρά να τείνει... Το ερώτημα αν το αρπάζει πάνω από την κορνίζα, όπως το μεταφράζει ο Baudelaire, ή κάτω

από την κορνίζα του τζακιού, όπως διατυπώνεται στο πρωτότυπο κείμενο, μπορεί να εγκαταλειφθεί χωρίς κόστος για τους συμπερασμούς του μαγειρέματος:

όπου και η υποσημείωση:

Αλλά και της μαγείρισσας. (SLV, 36 / ΣΚΓ, 62-63)

«Χωρίς κόστος;» διαμαρτύρεται ο Derrida. Το αντίθετο: η ζημιά θα ήταν ανεπανόρθωτη, αφού, *πάνω* από την «κορνίζα» ή τον «μανδύα» (manteau) του τζακιού, το γράμμα δεν θα μπορούσε να βρίσκεται «ανάμεσα στις παραστάδες του τζακιού», ανάμεσα στα πόδια της γυναίκας. Το διακύβευμα είναι λοιπόν μεγάλο και σημαντικό, ακόμη κι αν αφήσουμε κατά μέρος, θα πει ο Derrida, «την περιφρονητική νευρική απέναντι σε μια ψυχαναλύτρια και στο κληροδότημά της» (FV, 475).

α / Ο Ντυπέν (και ο) ψυχαναλυτής

Η Bonaparte προσδένει την ερμηνεία της σε μια κλασικά οιδιπόδεια κλινική και τυπολογία. Η έμφαση τίθεται στον οιδιπόδειο αγώνα μεταξύ του Υπουργού και του Ντυπέν για την κατοχή του μητρικού φαλλού ως μερικού αντικειμένου. Η Bonaparte, επισημαίνει ο Derrida, δεν μπαίνει ποτέ στον πειρασμό να αποδώσει τη θέση του ψυχαναλυτή στον Ντυπέν, η διαύγεια του οποίου προέρχεται ακριβώς από τη δεδηλωμένη αντιπαλότητά του με τον Υπουργό, η οποία δεν έπαψε ποτέ να τον κινητοποιεί, αλλά και να τον τοποθετεί στο συμβολικό κύκλωμα του χρέους: του φαλλού, του γράμματος, όπως και του χρήματος, το οποίο η Bonaparte, σε αντίθεση με τον Lacan, δεν θεωρεί ως ουδετεροποιητικό ή «ακυρωτικό κάθε σημασίας» (SLV, 37 / ΣΚΓ, 64), υπογραμμίζοντας κατά την ανάγνωσή της τη συμβολική ισοδυναμία χρήμα/χρυσός = πέος/φαλλός. Ποια είναι λοιπόν η σκοπιμότητα και η λογική αυτής της ταύτισης της θέσης του Ντυπέν με τη θέση του ψυχαναλυτή; Ο Derrida εντοπίζει κατ' αρχάς τα σημάδια της ταύτισης:

1. Το τρίτο βλέμμα, που δεν το θολώνει η πλάνη, μπορεί και βλέπει το τρίγωνο. Ο Ντυπέν καταλαμβάνει στο τρίγωνο μια θέση ταυτόσημη με εκείνη του Υπουργού, αλλά του Υπουργού στην πρώτη σκηνή, και όχι στη δεύτερη, οπότε και ο Υπουργός καταλαμβάνει τη θέση της ανίσχυρης Βασίλισσας. Στο

τέλος, ο Ντυπέν θα διέκοπτε την προσωρινή του ταύτιση με τον Υπουργό και θα παρέμενε ο μόνος που θα έβλεπε τα πάντα, αποσυρόμενος έτσι από το συμβολικό κύκλωμα του γράμματος.

2. Η απόσυρση του Ντυπέν από το συμβολικό κύκλωμα του γράμματος συνδέεται με την «ιστορία της αμοιβής του Ντυπέν» (SLV, 36 / ΣΚΓ, 63). Το θέμα του «συμβολικού χρέους» (SLV, 36 / ΣΚΓ, 63) που η ιστορία αυτή εγείρει, εξετάζεται από τον Lacan αμέσως μετά τα περί μαγείρισσας και μαγειρέματος:

Δεν δικαιούμαστε εμείς άραγε να θεωρούμε εαυτούς πράγματι ενδιαφερόμενους, όταν αυτό που ενδεχομένως κρίνεται για τον Ντυπέν είναι η δική του απόσυρση από το συμβολικό κύκλωμα του γράμματος – εμείς που καθιστάμεθα οι απεσταλμένοι όλων των κλεμμένων γραμμάτων που, για ένα διάστημα τουλάχιστον, παραμένουν μαζί μας ανεπίδοτα κατά τη μεταβίβαση. Και την ευθύνη που ενέχει η μεταβίβασή τους, δεν την ουδετεροποιούμε άραγε εξισώνοντάς την με το σημαίνον το πλέον ακυρωτικό κάθε σημασίας, δηλαδή το χρήμα. (SLV, 37 / ΣΚΓ, 64)

Αυτό το «εμείς», γράφει ο Derrida, είναι το «εμείς» της κοινότητας των ψυχαναλυτών, στην οποία ο συγγραφέας του «Σεμιναρίου» φαίνεται εκ πρώτης όψεως να συγκαταλέγει εαυτόν. Ωστόσο, όπως υποδεικνύει αυτό το «ενδεχομένως», όπως εξαγγέλλουν αυτά τα ερωτήματα χωρίς ερωτηματικό, μαζί με το: «Δεν πρόκειται όμως μόνο για αυτό» (SLV, 37 / ΣΚΓ, 64) της αμέσως επόμενης παραγράφου, το ερώτημα θα παραμείνει εκκρεμές, χωρίς σαφή απάντηση. Η θέση, η μορφή, οι όροι του ερωτήματος, όλα είναι έτσι κατασκευασμένα, παρατηρεί ο Derrida, ώστε να απαγορεύουν την απάντηση. Για παράδειγμα, η έκφραση «εξισώνοντάς την με το σημαίνον το πλέον ακυρωτικό κάθε σημασίας»: είναι ή όχι το χρήμα ακυρωτικό κάθε σημασίας; Διότι αν το χρήμα δεν είναι *εξολοκλήρου, ολοκληρωτικά* ακυρωτικό κάθε σημασίας, αν είναι απλώς και μόνο «το πλέον ακυρωτικό», τότε δεν μπορεί να «εξισωθεί», να «ισοδυναμεί» με μια «ουδετεροποίηση», και επομένως δεν αρκεί για να εξασφαλίσει την «απόσυρση [του Ντυπέν] από το συμβολικό κύκλωμα του γράμματος».

3. Η ταύτιση της θέσης του Ντυπέν με τη θέση του ψυχαναλυτή επιβεβαιώνεται εκ νέου στον πρόλογο της επανέκδοσης των *Écrits* στη συλλογή «Points Essais» των εκδόσεων Seuil: «όσον αφορά στην επιτυχία του ο Ντυπέν μας αποδεικνύεται ισάξιος του ψυχαναλυτή» ή «η επιτυχία του Ντυπέν μας αποδεικνύεται ισάξια εκείνης του ψυχαναλυτή» («Préface à l'édition des *Écrits en livre de poche*» [1970 (1969)], *ΑΕ*, 388).

Με τη συνδρομή αυτής της απροσδιοριστίας («ενδεχομένως», «το πλέον ακυρωτικό»), τα σημάδια της ταύτισης ανάμεσα στον Ντυπέν και «εμάς-τους-ψυχαναλυτές» θα περιπλακούν, κατά μείζονα λόγο για να εξυπηρετήσουν, όπως επισημαίνει ο Derrida, τη σχέση αυτού του «εμείς-οι-ψυχαναλυτές» σε «δύο Ντυπέν» (*FV*, 478): α) τον ευήθη, εκείνον που παραμένει άμεσα εμπλεκόμενος στο τρίγωνο, καίτοι βαυκαλίζεται ότι έχει αποσυρθεί· β) τον άλλο Ντυπέν, ο οποίος βλέπει τα πάντα, και από τη θέση του οποίου εγκαλούνται όλοι οι ψυχαναλυτές που δεν καταλαβαίνουν τίποτα από τον Ντυπέν, από την «αληθινή στρατηγική» του (*SLV*, 41 / *ΣΚΓ*, 72): τουτέστιν, θα πει ο Derrida, δεν καταλαβαίνουν τίποτα από τον συγγραφέα του «Σεμιναρίου», ο οποίος γνωρίζει πώς να επιστρέψει στο γράμμα του Freud, πώς να το ξαναβρεί εκεί όπου βρίσκεται, και με τη φροντίδα του οποίου διασώζονται τόσο «η διδασκαλία του Freud» όσο και «το μήνυμα του Poe».

Ας μη λησμονούμε ότι όλο το «Σεμινάριο» το εμψυχώνει το, πολλάκις επαναλαμβανόμενο αλλού, σχέδιο να «πάρουμε στα σοβαρά την ανακάλυψη του Freud» (*SLV*, 11 / *ΣΚΓ*, 11), πάνω στην οποία έχει ως στόχο να βασιστεί η «διδασκαλία αυτού του σεμιναρίου» (*SLV*, 11 / *ΣΚΓ*, 12). Το σχέδιο αυτό εκπληρώνεται ενάντια στην «εκτροπή-υπεξαίρεση/υφαρπαγή» (*détournement*), την κατάχρηση και κακομεταχείριση την οποία το γράμμα του Freud έχει υποστεί στα χέρια των «συναδέλφων» ψυχαναλυτών. Έτσι, γράφει ο Derrida, ο συγγραφέας του «Σεμιναρίου» αυτοεξαιρείται από την ψυχαναλυτική κοινότητα. Και από αυτήν τη θέση εξαίρεσης, ο Lacan χλευάζει την υπερβολικά βιαστική ταύτιση (όλων) των άλλων ψυχαναλυτών με τον Ντυπέν, με έναν Ντυπέν για τον οποίο δεν βλέπουν ότι, ως κάτοχος του γράμματος, μοιάζει ακόμη με τον Υπουργό, ότι βρίσκεται εφεξής στη θέση του Υπουργού και αρχίζει, όπως κι εκείνος, να εκθηλώνεται, να ταυτίζεται με τη Βασίλισσα.

Σαν τον Ντυπέν, λέει ο Lacan, οι ψυχαναλυτές θεωρούν εαυτούς μαιτρ του γράμματος: «Στην πραγματικότητα είναι μόνο μαιτρ στο να χρησιμοποιούν τους όρους μου αλόγιστα. Λόγω του οποίου κάμποσοι γελοιοποιήθηκαν» («Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» [1970 (1969)], *ΑΕ*, 388). Επομένως, οι καταγέλαστοι μαθητές ή κληρονόμοι «εκτρέπουν», «υφαρπάζουν», «υποκλέπτουν», «σφετερίζονται», «καταχρώνται», «παρερμηνεύουν», «διαστρεβλώνουν», «διαστρέφουν» (οι σημασίες του ρήματος *détourner*) τους προσίδιους όρους του μαιτρ (Lacan), ο οποίος τους υπενθυμίζει ότι δεν πρέπει να θεωρούν εαυτούς μαιτρ ταυτιζόμενοι (αφελώς) με τον (αφελή) Ντυπέν.

Η σχεδιαζόμενη ταύτιση του Ντυπέν με τον ψυχαναλυτή προετοιμάζει λοιπόν, κατά τον Derrida, ένα διπλό όφελος: 1) τη διαύγεια αυτού ο οποίος είναι σε θέση να δει ό,τι ουδείς είδε: τον τόπο του γράμματος (ο συγγραφέας του «Σεμιναρίου» είναι σαν να λέει σ' αυτή την περίπτωση: εμείς-οι-ψυχαναλυτές αποσυρόμαστε από το συμβολικό κύκλωμα και ουδετεροποιούμε τη σκηνή, στην οποία δεν είμαστε άμεσα εμπλεκόμενοι)· 2) τη δυνατότητα –δείχνοντας ότι (και με ποιον ακριβώς τρόπο) ο Ντυπέν παραμένει άμεσα εμπλεκόμενος, και διατηρώντας την ταύτιση του Ντυπέν με τον ψυχαναλυτή– να καταγγελθεί η αφέλεια της ψυχαναλυτικής κοινότητας, λέγοντας αυτήν τη φορά: εσείς-οι-ψυχαναλυτές πλανάσθε τη στιγμή ακριβώς που, σαν τον Ντυπέν, θεωρείτε εαυτούς μαιτρ.

Ο Derrida εστιάζει στις τελευταίες σελίδες του «Σεμιναρίου», τις οποίες στίζουν ένα: «Δεν πρόκειται όμως μόνο για αυτό» (*SLV*, 37 / *ΣΚΓ*, 64), και ένα: «Αραγε αυτό είναι όλο...» (*SLV*, 41 / *ΣΚΓ*, 72). Από τη στιγμή που η ιστορία με την αμοιβή του Ντυπέν ερμηνεύεται ως ψυχαναλυτικό διάβημα με διακύβευμα την απόσυρσή του από το συμβολικό κύκλωμα του γράμματος, δυσκολευόμαστε να εξηγήσουμε όλα εκείνα τα σημάδια της μη-ουδετερότητας που πολλαπλασιάζονται στο τέλος του «Κλεμμένου γράμματος». Επομένως, πράγματι, δεν επρόκειτο μόνο για αυτό: όπως εξάλλου μαρτυρούν η «έκρηξη πάθους» (*SLV*, 37 / *ΣΚΓ*, 65) του Ντυπέν στο τέλος του διηγήματος, η «οργή έκδηλα γυναικείας φύσεως» (*SLV*, 39-40 / *ΣΚΓ*, 70) την οποία νιώθει τη στιγμή που ισχυρίζεται ότι κλείνει τους λογαριασμούς του με τον Υπουργό.

Ο Ντυπέν αναπαράγει λοιπόν τη διαδικασία «εκθήλυνσης»: συμμορφώνεται με τον Υπουργό (με την επιθυμία του Υπουργού), τη θέση του οποίου και καταλαμβάνει από τη στιγμή που, παίρνοντας στα χέρια του το γράμμα –τόπο του σημαίνοντος–, συμμορφώνεται, ευθυγραμμίζεται με την επιθυμία της Βασίλισσας. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Derrida, εδώ, λόγω του «συμφώνου», δεν μπορούμε πλέον να διακρίνουμε ανάμεσα στη θέση του Βασιλιά και στη θέση της Βασίλισσας, θέση όπου πρέπει να επιστρέψει το γράμμα. Καθώς λοιπόν το σημαίνον δεν έχει παρά έναν προσίδιο τόπο, κατά βάθος δεν υπάρχει παρά μία μόνο θέση για το γράμμα, και τη θέση αυτήν καταλαμβάνουν διαδοχικά όλοι οι κάτοχοί του. Επομένως, θα έπρεπε να αναγνωρίσουμε ότι ο Ντυπέν, άπαξ και εισήλθε στο συμβολικό κύκλωμα, έχοντας ταυτιστεί με τον Υπουργό για να του αποσπάσει το γράμμα και να το επαναφέρει «στον σωστό του δρόμο» (SLV, 38 / ΣΚΓ, 66), δεν μπορεί πλέον να εξέλθει από αυτό. Πρέπει να το διεξέλθει όλο:

Είναι επομένως άμεσα εμπλεκόμενος στη διυποκειμενική τριάδα, και ως τέτοιος βρίσκεται στην ενδιάμεση θέση που είχαν προηγουμένως καταλάβει η Βασίλισσα και ο Υπουργός [...].

Αν κατάφερε να επαναφέρει το γράμμα στον σωστό του δρόμο, απομένει να το κάνει να φθάσει στη διεύθυνσή του. Και η διεύθυνση αυτή βρίσκεται στη θέση που κατείχε προηγουμένως ο Βασιλιάς, αφού εκεί το γράμμα όφειλε να επανενταχθεί στην τάξη του Νόμου.

Το είδαμε, ούτε ο Βασιλιάς ούτε η Αστυνομία, που τον αντικατέστησε σ' αυτήν τη θέση, μπορούσαν να το διαβάσουν, διότι *η θέση αυτή συνεπάγετο την τύφλωση*. (SLV, 37-38 / ΣΚΓ, 66)

Αν όμως ο Ντυπέν καταλαμβάνει τώρα την «ενδιάμεση θέση», άραγε δεν την κατείχε ανέκαθεν, διερωτάται ο Derrida. Άραγε υπάρχει στο κύκλωμα και άλλη θέση, πέραν της «ενδιάμεσης»; Και είναι μόνο αυτήν τη στιγμή της αφήγησης, όταν «έχοντας ολοκληρωθεί η αποφασιστική πράξη ταυτοποίησης του γράμματος, μπορούμε να πούμε ότι ο Ντυπέν ήδη έχει στα χέρια του το γράμμα σαν να το έχει σφετεριστεί, χωρίς ωστόσο να είναι ακόμα σε θέση να απαλλαγεί από αυτό» (SLV, 37 / ΣΚΓ, 66), τότε μόνο βρίσκεται ο Ντυπέν στη θέση αυτήν; Ο Derrida απορρίπτει αυτήν την υπόθεση: ο Ντυπέν ενεργεί *εξ αρχής* εν ονόματι και εν όψει του γράμματος και της απόδοσής του στον δικαιούχο (όχι στον Βασιλιά, ούτε στη Βασίλισσα, αλλά στον

Νόμο που τους συνδέει). Αν λοιπόν βρίσκεται στην «ενδιάμεση θέση», η αρχική διάκριση του Lacan ανάμεσα στα τρία βλέμματα (SLV, 15 / ΣΚΓ, 20) πολύ απλά δεν ευσταθεί.

β / Ο Freud – από δεύτερο χέρι

Βλέποντας αυτό που βλέπει ο Ντυπέν (και που οι άλλοι δεν βλέπουν), και δη αυτό που ο ίδιος ο Ντυπέν δεν βλέπει, ή βλέπει, διπλός ων (εντός και εκτός κυκλώματος, «άμεσα εμπλεκόμενος» και εκτός παιχνιδιού), μόνο κατά το ήμισυ (όπως και όλοι οι άλλοι, τελικά), το «Σεμινάριο», παρατηρεί ο Derrida, διατυπώνεται από τη θέση όπου βλέπει κανείς τα πάντα, «εύκολα» και στο «άπλετο φως» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73), σαν ένα «τρίτο βλέμμα»: το βλέμμα που αποδίδεται στον Ντυπέν χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η τύφλωσή του ως «άμεσα εμπλεκόμενου». Και σαν τον Ντυπέν, το «Σεμινάριο» επιστρέφει το γράμμα στον προορισμό του, έχοντας αναγνωρίσει τη θέση και τη διαδρομή του, τον νόμο και το πεπρωμένο του, τουτέστιν τον προορισμό: την άφιξη στον προορισμό. Επανάληψη του Ντυπέν και της στρατηγικής του, λοιπόν.

Σαν τον Ντυπέν, επισημαίνει ο Derrida, ο συγγραφέας του «Σεμιναρίου» κάνει σκηνή στους συναδέλφους του, κακούς και άπιστους θεματοφύλακες της κληρονομιάς του Freud. Επιθυμεί να επαναφέρει «στον σωστό του δρόμο» αυτό που «εκτράπηκε από την πορεία του» και παραμένει «ανεπίδοτο», και, «οπλισμένος», όπως λέει αλλού, με το σύνθημα της «Επιστροφής στον Freud», να «διορθώσ[ει] μια παρέκκλιση υπερβολικά έκδηλη για να μην αναγνωρίζεται ως τέτοια σε κάθε καμπή» («D'un dessein», *É*, 366). Μέμφεται τους/τις συναδέλφους του, που (σαν τον Ντυπέν) θεωρούν εαυτούς μαιτρ, ότι έχουν εκτρέψει-διαστρέψει και σφετεριστεί τους «όρους» του, τους δικούς του όρους, τους όρους του συγγραφέα του «Σεμιναρίου». Τους επανιδιοποιείται λοιπόν, αλλά για να τους αποδώσει εκ νέου στον Freud, καθώς το ζητούμενο είναι να αποκατασταθεί η αληθινή φροϋδική διδασκαλία, κατά λέξη «η φροϋδική εμπειρία στην αυθεντική της γραμμή» («L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud» [1957], *É*, 523). Όπως ο Ντυπέν, δηλώνοντας «με το μέρος της εμπλεκόμενης κυρίας» (PL, 23 / ΚΓ, 51), υποχρεώνει τη Βασίλισσα και μιμείται το «σύμφωνο» που τη συνδέει με τον Βασιλιά, έτσι θα υπήρχε,

ισχυρίζεται ο Derrida, κάτι σαν «σύμφωνο» ανάμεσα στον Freud και στον συγγραφέα του «Σεμιναρίου».

Επομένως, δεν είναι διόλου τυχαίο ότι το πιο ύπουλο χτύπημα –θα λέγαμε, το «χτύπημα κάτω από τη ζώνη» (SLV, 37 / ΣΚΓ, 65)– που ο συγγραφέας του «Σεμιναρίου» επιτρέπει ξαφνικά στον εαυτό του, καταφέρεται εναντίον εκείνης από τους/τις συναδέλφους του που θεωρείτο στη Γαλλία, για πολύ καιρό, η πλέον έγκριτη θεματοφύλακας, η κληροδόχος της αυθεντίας και του κύρους του Freud: της (πριγκίπισσας) Marie Bonaparte.

Έμπιστη φίλη και μαθήτρια του Freud, που διατηρούσε μαζί του προσωπική αλληλογραφία, η Bonaparte εκπροσωπούσε τον Freud στη Γαλλία «σαν ένα είδος Υπουργού» (FV, 484). Η Υπουργός αυτή κρίνεται (από τον Lacan) ένοχη για λαθροχειρία: «θέλησε μάλιστα, στο βιβλίο της, να βάλει χέρι-να βάλει το χέρι της [mettre la main] στο *Κλεμμένο γράμμα*» (FV, 484), πρωτίστως δε στο γράμμα του Freud. Και συνέβη να έχει στη διάθεσή της έναν πρόλογο, ένα πιστοποιητικό, με την υπογραφή του Freud, ένα είδος γράμματος που επισφραγίζει το σύμφωνο –και την προδοσία συνάμα–, επιφυλάσσοντας στον πατέρα της ψυχανάλυσης, όπως επισημαίνει ο Derrida, *ταυτοχρόνως* τη θέση του Βασιλιά, της Βασίλισσας και του μυστηριώδους συντάκτη του κλεμμένου γράμματος, του φίλου ή συνενόχου της Βασίλισσας. Όσο για τον Freud, είναι ο μόνος που, καταλαμβάνοντας επίσης τη θέση του νεκρού (Βασιλιά), έχει το προνόμιο να συμβάλλεται μόνο με τον εαυτό του (όπως η αλήθεια δηλαδή, υπαινίσσεται ευφυνώς ο Derrida, *causa sui* όντας αίτιο και αποτέλεσμα συνάμα). Και όντας νεκρός πολύ νωρίς, *a priori*, δεν θα έχει ποτέ προλογίσει, δεν θα έχει ποτέ προσυπογράψει, *ιδιοχείρως* και *από πρώτο χέρι* (όπως το έκανε μόνο για την Bonaparte), το «Σεμινάριο», το οποίο έτσι εξουσιοδοτείται από μόνο του να αναλάβει, μετά θάνατον, το επαχθές έργο της επαναπόδοσης, και δη της αποκατάστασης, του γράμματος του Freud.

Η σκηνή που κάνει ο Lacan στην Bonaparte ανασυστήνεται και ερμηνεύεται από τον δαιμόνιο Derrida, ούτε λίγο ούτε πολύ, σαν μια σκηνή ζηλοτυπίας ή ζηλότυπης εκδίκησης, με την οποία τίθεται, όπως χαρακτηριστικά το ονομάζει, «ζήτημα χεριού» (FV, 484): με άλλα λόγια, ζήτημα λαθροχειρίας, κλοπής και επιστροφής των κλοπιμαίων, αλλά και ζήτημα προτεραιότητας (πρώτος-δεύτερος),

πρωτοτυπίας και αυθεντικότητας (πρωτογενής-δευτερογενής, πρώτο-δεύτερο χέρι), (καλής και κακής) διαχείρισης και μεταχείρισης, πίστης και απιστίας. Ως υποτιθέμενη κάτοχος του φροϋδικού μηνύματος, η Bonaparte ήταν επόμενο να στοχοποιηθεί από τον Lacan, αυτόματα, έμμονα και επανειλημμένα. Η σχετική πολεμική υποσημείωση προστίθεται, στον τόμο των *Écrits*, εννέα ολόκληρα χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευση του «Σεμιναρίου» στο περιοδικό *La Psychanalyse*. Ωστόσο, ήδη από την εποχή του «Λόγου της Ρώμης», όπως δεν παραλείπει να υπενθυμίσει ο Derrida, ο Lacan είχε εξαπολύσει εναντίον της Bonaparte μια μείζονα κατηγορία: η Bonaparte είναι το «δεύτερο χέρι», και όσοι προσλαμβάνουν τον Freud μέσα από τα κείμενά της είναι καταδικασμένοι να κατέχουν έναν Freud «από δεύτερο χέρι», ούτως ειπείν μεταχειρισμένο, και δη κακομεταχειρισμένο. Έτσι, ένας Γάλλος ψυχαναλυτής της εποχής κατακρίνεται ως «όχι πολύ ενήμερος» σχετικά με τη φροϋδική θεωρία, εφόσον την προσεγγίζει

μέσω του έργου της Μαρίας Βοναπάρτη [Marie Bonaparte], στο οποίο αναφέρεται διαρκώς ως ισότιμο του φροϋδικού κειμένου –και μάλιστα δίχως τίποτε να προειδοποιεί σχετικά τον αναγνώστη–, εμπιστευόμενος ίσως, όχι αναίτια, το καλό γούστο του τελευταίου να μην τα μπερδεύει, αποδεικνύοντας όμως έτσι, ταυτόχρονα, ότι δεν παίρνει χαμπάρι από το πραγματικό επίπεδο του *δεύτερου χεριού* [seconde main: δική μου η υπογράμμιση]. (*É*, 246-247 / *ΛΠΟΓΨ*, 69-70· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Υπάρχουν λοιπόν δύο «επίπεδα»: ένα «πρώτο» και ένα «δεύτερο» χέρι, ή μάλλον ένα «καλό» και ένα «κακό» δεύτερο χέρι. Το «καλό» είναι το χέρι που εκλαμβάνει το φροϋδικό κείμενο ως «ένα κείμενο όχημα ενός λόγου [parole], στο μέτρο που ο λόγος συνιστά μια νέα ανάδυση της αλήθειας» («Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» [1956 (1954)], *É*, 381)· το χέρι που γνωρίζει πώς να «το μεταχειριστ[εί] σαν έναν αληθινό λόγο» (*αυτόθι*), πώς να «δοκιμάσ[ει] την αυθεντικότητά του» ως «πλήρους λόγου» (*αυτόθι*). Πρόκειται, ασφαλώς, για το «χείρι» του Lacan.

γ / Η προβληματική του διπλού: διάκλειση και ουδετεροποίηση

Το «Κλεμμένο γράμμα» καταδεικνύει τον «αυτοματισμό της επανάληψης» (*Wiederholungszwang*). Ως προς αυτό μάλιστα, οι κληρονόμοι του Freud –είτε πρόκειται, λέει ο Derrida, για τη «μαγείρισσα» Bonaparte, είτε για τον «κύριο της αλήθειας» (όπως έχριζε τον ψυχαναλυτή ο Lacan, βλ. *É*, 313 / *ΛΠΟΓΨ*, 190)–, επαναλαμβάνουν πιστά ο ένας τον άλλο (την άλλη). Όπως ο Lacan, έτσι και η Bonaparte εγγράφει όλη την ανάλυσή της υπό τον τίτλο της *Wiederholungszwang*. Εξηγείται γι' αυτό για να δικαιολογήσει τη μονοτονία του θέματος και της έκφρασής του (ήτοι τη μονοτονία μιας μονόσημης αλήθειας), μονοτονία ωστόσο απαραίτητη, όπως ισχυρίζεται, καθώς επιτρέπει στον αναγνώστη να αισθανθεί «τον συντριπτικό αυτοματισμό της επανάληψης».

Κατά τον Derrida, από τη μονοτονία αυτή προέκυψε ένα σημαντικό όφελος, που συνιστά και ένα από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της ανάλυσης της Bonaparte σε σχέση με τη λακανική. Συγκεκριμένα, της επέτρεψε τουλάχιστον να κατασκευάσει ένα ολόκληρο «κειμενικό δίκτυο» (*FV*, 486), να αναδείξει την επανάληψη, την υποτροπή ορισμένων μοτίβων έξω από το στενό «πλαίσιο» του «Κλεμμένου γράμματος». Για τον Derrida, το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η υποτροπή αυτή, και η επισήμανσή της, είναι πρωτίστως δομικό. Εγγράφει το «Κλεμμένο γράμμα» σε μια κειμενική συν-ύφανση που το υπερβαίνει, στην οποία ανήκει και από την οποία το «Σεμινάριο» το αποσπά. Ως γνωστόν, το «Κλεμμένο γράμμα» είναι μέρος μιας τριλογίας με ήρωα τον Ντυπέν. Για την τριλογία αυτήν, διαμαρτύρεται ο Derrida, «το Σεμινάριο δεν βγάζει άχνα» (*FV*, 487): όχι μόνο αποσπά τις δύο τριγωνικές σκηνές (το «πραγματικό δράμα»), για να επικεντρώσει σ' αυτές την αφήγηση και να τις επιβαρύνει με το βάρος όλης της ερμηνείας, αλλά αποσπά επίσης το ένα τρίτο των κατορθωμάτων του Ντυπέν από ένα σύνολο το οποίο και παραλείπει σαν ένα ουδετεροποιημένο πλαίσιο.

Κοντολογίς, «η εργώδης ψυχο-βιογραφική μέριμνα της Bonaparte, η όλως εφηρμοσμένη ψυχανάλυσή της [...] τής ανοίγει κειμενικές δομές που παραμένουν κλειστές στον Lacan» (*FV*, 487). Έτσι, όπως επισημαίνει ο Derrida, ενδεικτικό είναι ότι, εξετάζοντας το ασυνείδητο του Poe, ταυτίζοντάς τον με την τάδε ή τη δείνα θέση των προσώπων του έργου του, η Bonaparte παραμένει, σε αντίθεση με τον Lacan,

πολύ προσεκτική σε ό,τι αφορά τη θέση του αφηγητή, όχι μόνο στο «Κλεμμένο γράμμα» αλλά και πριν από αυτό, από την πρώτη κιόλας στιγμή που συγκροτείται η σχέση του με τον Ντυπέν (ας μην ξεχνούμε ότι το «Κλεμμένο γράμμα» είναι η *τρίτη* εμφάνιση του Ντυπέν).

Παραμένει επίσης, και κατά συνέπεια, πολύ προσεκτική σε όλα τα φαινόμενα του «διπλού» (double). Ενδιαφερόμενη για τη σχέση του Poe σε δύο πρόσωπα που τον αντιπροσωπεύουν εξίσου, στον αφηγητή και στον Ντυπέν, η Bonaparte παρακινείται έτσι να δείξει προσοχή σε κάτι το όντως αξιοπρόσεκτο – και απαραίτητο από το «Σεμινάριο»: ότι δηλαδή ο αφηγητής –διπλός ο ίδιος (καθότι αφηγητής-αφηγούμενος-εαυτόν, πράγμα που διαφεύγει από την Bonaparte, όχι όμως και από τον Derrida)–, επιμένει πολύ στον διπλό χαρακτήρα του Ντυπέν. Αν λοιπόν ο Ντυπέν είναι από μόνος του ένα διπλό, και αν είναι το διπλό ενός διπλού (του αφηγητή), και ούτω καθεξής, αυτό δεν μπορεί παρά να διαταράσσει τόσο την αυστηρή οριοθέτηση των τριγώνων του λεγόμενου «πραγματικού δράματος», όσο και την ταυτοποίηση εντός του των θέσεων ή των βλεμμάτων. Πόσο μάλλον που, όπως δείχνει ο Derrida, μέσα στο ίδιο το «πραγματικό δράμα» ο Ντυπέν ταυτίζεται διαδοχικά με όλα τα πρόσωπα, όπως και όλοι οι κάτοχοι του γράμματος.

«Το Σεμινάριο», αποφαινεται ο Derrida, «διακλείει ανηλεώς αυτήν την προβληματική του διπλού και της *Unheimlichkeit*» (FV, 488). Και τη διακλείει θεωρώντας ότι περι-ορίζεται στο φαντασιακό, στη δυαδική σχέση, η οποία θα πρέπει να διαχωριστεί αυστηρά από το (τριαδικό-τριγωνικό) συμβολικό. Αυτός ο (προβληματικός) διαχωρισμός ανάμεσα στο συμβολικό και στο φαντασιακό υποστηρίζει, κατά τον Derrida, όλο τον λόγο του «Σεμιναρίου» κατά την προσφυγή του στο κριτήριο της αλήθειας. Όλες οι «ανοίκειες» (*unheimlich*) σχέσεις διπλότητας ή διπλοπροσωπίας παραλείπονται ή περιθωριοποιούνται στο «Σεμινάριο», το οποίο δεν ενδιαφέρεται γι' αυτές παρά μόνο τη στιγμή που τις θεωρεί ουδετεροποιημένες, κατά τη συγκρότηση δηλαδή του τριαδικού-τριγωνικού συμβολικού συστήματος, όταν εμφανίζεται η λεγόμενη «αληθινή-αυθεντική [véritable] διυποκειμενικότητα» (SLV, 57 / ΣΚΓ, 106), η οποία και αποτελεί το αντικείμενο της διδασκαλίας και της επιστροφής στον Freud.

Αυτό που το «Σεμινάριο» αποπειράται τελικά να ελέγξει είναι η *Unheimlichkeit* και η αγωνιώδης τρέλα που μπορούν να προκαλέσουν «οι παραπομπές από ομοίωμα σε ομοίωμα, από διπλό σε διπλό» (FV, 489). Έτσι λοιπόν, αν κάποιος επιθυμούσε πάση θυσία να αναγάγει την τριλογία Ντυπέν σε «παράδειγμα» ενός νόμου, η τριλογία αυτή, υποστηρίζει ο Derrida, είναι ακριβώς παραδειγματική αυτής της ανεξέλεγκτης *Unheimlichkeit*, η οποία καταλύει, περιπαίζει και παίζει πέρα από την παραγωγή και την επαλήθευση κάθε ταυτότητας. Ουδετεροποιώντας το διπλό, γράφει ο Derrida, το «Σεμινάριο» πράττει τα δέοντα για να αποφευχθεί αυτό που ο Lacan αποκαλεί αλλού «ασυγκράτητη αγωνία» την οποία θα εξέλυε ακριβώς η εμπειρία του διπλού («L'agressivité en psychanalyse» [1948], *É*, 109· σημειωτέον ότι ο Lacan αναφέρεται στην «ασυγκράτητη αγωνία» του αναλυόμενου ο οποίος θα έβλεπε στον αναλυτή του ένα ακριβές ή πιστό αντίγραφο ή ομοίωμα του εαυτού του).

Εν κατακλείδι, κατά τον Derrida, μπορεί σε τελική ανάλυση η Bonaparte και ο Lacan να ερμηνεύουν το «Κλεμμένο γράμμα» σύμφωνα με το ίδιο «θέλαιν-ειπείν» (τουτέστιν τον ευνουχισμό της μητέρας ως ύστατο νόημα και προσίδιο τόπο του γράμματος), αλλά –πράγμα διόλου αμελητέο– δεν υπερπηδούν το κείμενο με τον ίδιο τρόπο: η μεν σκοντάφτει πάντοτε στο ασυνείδητο του συγγραφέα· ο δε –«με μια φιλοσοφική επαγρύπνηση ασύγκριτη στο πεδίο αυτό» (FV, 489), όπως αναγνωρίζει ο Derrida–, στην Αλήθεια. Όχι μόνο στην αλήθεια του κειμένου, αλλά στην Αλήθεια –ορθά κοφτά: «η αξία της αλήθειας κινητοποιεί όλο το Σεμινάριο» (FV, 489).

III. Το σύστημα της αλήθειας

III.1. Το πλαίσιο αναφοράς

Η φιλοσοφική αιχμή της κριτικής του Derrida διατυπώνεται με ένα κεφαλαιώδες ερώτημα: «Υπάρχει μία θεωρία, μία λακανική θεωρία περί της αλήθειας;» (FV, 490) Ο Derrida θεωρεί πως κάτι τέτοιο είναι αμφίβολο για δύο τουλάχιστον λόγους: ο

πρώτος είναι γενικός και σχετίζεται με τους ίδιους τους όρους του ερωτήματος, με ό,τι ο Derrida ονομάζει «δομική αδυνατότητα μιας καθαρά ομοιογενούς συστηματικής» (FV, 490)· ο δεύτερος σχετίζεται με την κινητικότητα του ίδιου του λακανικού λόγου. Ο Derrida ομολογεί ότι, στις λακανικές δημοσιεύσεις που είναι μεταγενέστερες των *Écrits*, καθώς και στη μεταγενέστερη διδασκαλία του Lacan, γίνεται αντιληπτή, όπως γράφει χαρακτηριστικά, μια ορισμένη «υποχώρηση που κατασιγάει την επωδή περί της αληθείας [aletheia], του λόγου [logos], της ομιλίας, της λέξης κ.λπ.» (FV, 490).

Παρ' όλα αυτά, για τον Derrida, δεν παύει να ισχύει ότι ένας ορισμένος τύπος αποφάνσεων ή διατυπώσεων περί της αλήθειας εκφράστηκε, σε μια δεδομένη στιγμή, με τη μορφή ενός συστήματος. Αφετηριακή υπόθεσή του είναι ότι το «Σεμινάριο» – μαζί με έναν ορισμένο αριθμό άλλων γραπτών στα οποία πρόκειται να αναφερθεί («για να μην ενθυλακώσ[ει] με τη σειρά [τ]ου», όπως λέει, «τα *Γραπτά* στο Σεμινάριο» [FV, 490])– ανήκει στο σύστημα αυτό, το οποίο επομένως θα πρέπει να εξεταστεί, αν το ζητούμενο είναι να γίνει κατανοητή η λακανική ανάγνωση του «Κλεμμένου γράμματος». Κάτι τέτοιο είναι, για τον Derrida, εφικτό και επιτακτικό συνάμα, ακόμα κι αν, μετά το 1966 (έτος δημοσίευσης των *Écrits*), μέσα σε ένα μετασχηματισμένο θεωρητικό πεδίο, ο λακανικός λόγος περί της αλήθειας, του κειμένου ή της λογοτεχνίας υπέστη, όπως παραδέχεται εκ νέου, σημαντικές τροποποιήσεις και αποφασιστικές αναψηλαφήσεις.

Ό,τι λοιπόν κι αν συμβαίνει μετά το 1965-1966, όλα τα δημοσιευμένα κείμενα ανάμεσα στο 1953 (δηλαδή τον επονομαζόμενο «Λόγο της Ρώμης») και το 1960 ανήκουν, κατά τον Derrida, στο ίδιο «σύστημα της αλήθειας» (FV, 490): ήτοι, από ποσοτική άποψη, σχεδόν η ολότητα των *Écrits*, συμπεριλαμβανομένου επομένως του «Σεμιναρίου» (1955-1957). Στόχος του Derrida είναι να εντοπίσει και να εκθέσει εκείνα ακριβώς τα γνωρίσματα του συστήματος της αλήθειας –ως όρου μιας λογικής του σημαίνοντος– που σχετίζονται με το «Σεμινάριο».

III.2. Η ιδεατότητα και η φωνη(μα)τικότητα του γράμματος· το υπερβατολογικό σημαίνον/σημαινόμενο ονόματι «φαλλός»

Ως πρώτιστο γνώρισμα ο Derrida θεωρεί την *έμφαση* που δίνεται «στην αυθεντική υπεροχή τού λέγειν, της ομιλίας, της λέξης: του λόγου [logos] ως φωνής [phoné]» (FV, 491). Η έμφαση αυτή πρέπει να *εξηγηθεί*, καθώς και ο αναγκαίος δεσμός της με τη λακανική θεωρία του σημαίνοντος, του γράμματος και της αλήθειας. Πρέπει να εξηγηθεί γιατί ο Lacan «υποτάσσει ακατάπαυστα το γράμμα, τη γραφή και το κείμενο» (FV, 491), γιατί «προσφεύγει πάντα, σε τελική ανάλυση, σε μια γραφή αναιρεμένη [relevée] από τη φωνή» (FV, 491). Ο Derrida ισχυρίζεται πως αυτό θα ήταν εύκολο να δειχθεί, φέρνοντας ένα παράδειγμα μεταξύ πολλών άλλων, όπως λέει:

Μια γραφή, όπως το ίδιο το όνειρο, μπορεί να είναι παραστατική [figurative], αλλά, όπως η γλώσσα, είναι πάντα συμβολικά αρθρωμένη, ήτοι, ακριβώς όπως η γλώσσα, *φωνηματική* [ο Lacan υπογραμμίζει], και στην πραγματικότητα φωνητική, από τη στιγμή που διαβάζεται. («Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956» [1956], *É*, 470)

Για τον Derrida, αυτό που έχει σημασία στο παραπάνω χωρίο είναι η συνεπαγόμενη ισοδυναμία («ήτου») ανάμεσα στη συμβολική άρθρωση και τη φωνηματικότητα. Πώς εξηγείται η ισοδυναμία αυτή; Και ποια η σχέση αυτού του φωνηματισμού με την αξία της αλήθειας;

Όπως δείχνει ο Derrida, και οι δύο εκφάνσεις της αξίας της αλήθειας είναι παρούσες στο «Σεμινάριο»:

1. Η αλήθεια ως *αντιστοιχία* (*adéquation*), εκπροσωπούμενη από την κυκλική επιστροφή και την προσίδια διαδρομή του γράμματος-σημαίνοντος. Αυτό το συμβολικό κύκλωμα της αντιστοιχίας φυλάσσει το κύκλωμα του συμφώνου, του συμβολαίου, των όρκων πίστεως. Αποκαθιστά το σύμφωνο και τη συμβολική τάξη. Και συγκροτείται, σημειώνει ο Derrida, τη στιγμή που ο Βασιλιάς εμπιστεύεται στη Βασίλισσα τη *φύλαξη* (*garde*) του φαλλού ως φύλαξη της έλλειψης.
2. *Κάλυψη-εκκάλυψη* (*voilement-dévoilement*) ως δομή της έλλειψης: ο ευνουχισμός, *προσίδιος* τόπος του σημαίνοντος, προέλευση και προορισμός

του γράμματός του, δεν δείχνει τίποτα εκκαλυπτόμενος. Επομένως, καλύπτεται κατά την εκκάλυψή του.

Κατά τον Derrida, οι δύο αυτές αξίες της αλήθειας στηρίζουν η μία την άλλη, είναι αδιαχώριστες. Έχουν ανάγκη την ομιλία, τον λόγο (*parole*) ή τη φωνητικοποίηση του γράμματος, από τη στιγμή που ο φαλλός πρέπει να *φυλαχθεί*, να επιστρέψει στο αφετηριακό σημείο του, να μη *διασπαρεί* καθ' οδόν. Ωστόσο, για να φυλαχθεί το σημαίνον μέσα στο γράμμα του, και έτσι να επιστρέψει, πρέπει, μέσα στο γράμμα του, να μην επιδέχεται «μερισμό», να μην μπορούμε, όπως στο λακανικό παράδειγμα (*SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 38-39), να πούμε ότι υπάρχει *γράμμα* (*de la lettre*), αλλά μόνο ένα γράμμα, γράμματα ή το γράμμα. Διότι αν το σημαίνον ήταν διαιρετό, θα μπορούσε πάντοτε να χαθεί καθ' οδόν. Η λακανική θέση περί της «υλικότητας του σημαίνοντος» (*SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 37), τουτέστιν περί της αδιαίρετης μοναδικότητάς του, αποφαίνεται ο Derrida, διατυπώνεται ακριβώς ενάντια σε αυτήν την ενδεχόμενη και εφικτή απώλεια. Όπως υπογραμμίζει:

Η «υλικότητα» αυτή, συναγόμενη από μιαν αδιαιρετότητα που δεν απαντά πουθενά, αντιστοιχεί στην πραγματικότητα σε μιαν ιδεοποίηση [idéalisation]. Μόνο η ιδεατότητα [idéalité] ενός γράμματος ανθίσταται στην ολέθρια διαίρεση. (FV, 492)

Συμπέρασμα; Το λακανικό γράμμα είναι δομημένο σαν μια ιδεατότητα: «Κόψτε ένα γράμμα κομματάκια, παραμένει το γράμμα που είναι» (*SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 37). Καθώς αυτό δεν μπορεί να ειπωθεί για την εμπειρική υλικότητα, θα πρέπει να υπονοεί μιαν ιδεατότητα (άλλως, την ακεραιότητα μιας ταυτότητας προς εαυτόν που μετατοπίζεται αναλλοίωτη). Αν η ιδεατότητα αυτή δεν συνίσταται στο νοηματικό περιεχόμενο, τότε, όπως επισημαίνει ο Derrida, θα πρέπει να είναι είτε μια ορισμένη ιδεατότητα του σημαίνοντος, είτε το «σημείο διαρραφής» (*point de capiton*) που συρράπτει το σημαίνον με το σημαινόμενο. Ο Derrida θεωρεί πως η δεύτερη αυτή υπόθεση είναι περισσότερο συμβατή με το λακανικό σύστημα της αλήθειας, το οποίο κατ' αυτόν είναι στην πραγματικότητα «το σύστημα της ιδεατότητας του σημαίνοντος» (*FV*, 492). Ιδού γιατί ο Lacan χαρακτηρίζει αυτήν την «υλικότητα» ως «μοναδική-παράδοξη» (*singulière*: *SLV*, 24 / *ΣΚΓ*, 37): δεν συγκρατεί παρά την ιδεατότητά της. Δεν θεωρεί το γράμμα παρά μόνο στο σημείο που,

καθοριζόμενο (ό,τι κι αν λέει ο Lacan) από το νοηματικό του περιεχόμενο, από την ιδεατότητα του μηνύματος που «διακινεί», από τον λόγο [parole] που παραμένει, ως προς το νόημά του, απροσπέλαστος για τον μερισμό, το γράμμα μπορεί και κυκλοφορεί έτσι, άθικτο, από τον τόπο αποσύνδεσής του στον τόπο επανασύνδεσής του, τουτέστιν στον ίδιο τόπο. Στην πραγματικότητα, το γράμμα αυτό δεν διαφεύγει μόνο τον μερισμό, διαφεύγει την κίνηση, δεν αλλάζει τόπο. (FV, 493)

Αυτό προϋποθέτει, για τον Derrida, πέρα από έναν φωνηματικό περιορισμό του γράμματος, μιαν ερμηνεία της *φωνής* (*phonè*) που το απαλλάσσει επίσης από τη διαιρετότητα. Σύμφωνα με τον Derrida, η φωνή προκαλεί καθ' εαυτή και αφ' εαυτής μια τέτοια ερμηνεία: διαθέτει τα μοναδικά χαρακτηριστικά της αυτοπάθειας, της παρουσίας εις εαυτόν, της κυκλικής επιστροφής εις εαυτόν.²³ Και –το κυριότερο– δεν έχει ανάγκη από κάποιο εξωτερικό βοήθημα, χαρτί ή φάκελο, για να διατηρηθεί: βρίσκει εαυτήν, πάντοτε διαθέσιμη, όπου κι αν βρίσκεται.

Μια τέτοια ερμηνεία της φωνής προϋποθέτει, κατά τον Derrida, η εκ πρώτης όψεως παράδοξη λακανική θέση ότι η φωνή μένει περισσότερο απ' ό,τι τα γραπτά, όπως αποτυπώνεται στην αντιστροφή του πασίγνωστου λατινικού γνωμικού: «Μακάρι να 'μεναν τα γραπτά, όπως συμβαίνει κατά πώς φαίνεται με τα λόγια» (SLV, 27 / ΣΚΓ, 43). Αυτό το φωνη(μα)τικό «γράμμα» θα ήταν λοιπόν αδιαίρετο, πάντοτε ταυτό προς εαυτόν, ανεξαρτήτως του κατακερματισμού του σώματός του: αδιαίρετη τοπικότητα ή υλικότητα του σημαίνοντος. Και την ακεραιότητα αυτήν δεν μπορεί παρά να την εξασφαλίζει ο αναγκαίος δεσμός του με την ιδεατότητα ενός νοήματος, μέσα στην ενότητα ενός λόγου (*parole*).

Έτσι, (επαν)οδηγούμαστε ακατάπαυστα σε αυτό που εγγυάται την ενότητα του σημαίνοντος με το σημαινόμενο, στο *ίδιο* πάντα σημαίνον, που δεν χάνεται, δεν διχάζεται-διαιρείται ποτέ, στο σημαίνον όλων των σημαινόντων: ήτοι στον φαλλό. Αυτό το, με όρους του Derrida, «υπερβατολογικό σημαίνον» (*signifiant transcendantal*), σημαινόμενο επίσης όλων των σημαينوμένων, είναι που βρίσκει καταφύγιο στην αδιαιρετότητα του γράμματος:

Το υποκείμενο είναι τα μάλα διχασμένο, αλλά ο φαλλός δεν μερίζεται ποτέ. Ο κατακερματισμός είναι ένα συμβεβηκός που δεν τον αφορά. Τουλάχιστον σύμφωνα με τα εχέγγυα που παρέχονται από το συμβολικό. Και από έναν

λόγο [discours] περί της αποδοχής του ευνουχισμού ο οποίος εγείρει μιαν ιδανική φιλοσοφία ενάντια στον κατακερματισμό. (FV, 494)

III.3. Ο Lacan με τον Heidegger

α / Η λογοτεχνική μυθοπλασία ως *Dichtung*

Ο Derrida εκθέτει την άρθρωση της λακανικής λογικής του σημαίνοντος με μια «φωνοκεντρική ερμηνεία του γράμματος» (FV, 494). Εφεξής, οι δύο αξίες της αλήθειας (αντιστοιχία και κάλυψη/εκκάλυψη) θα ήταν αδιαχώριστες από τον ενεστώτα, ζώντα, αυθεντικό λόγο (parole). Η τελευταία λέξη είναι ότι υπάρχει, στην αρχή ή το τέλος (προσίδα διαδρομή, κυκλικός προορισμός), μια λέξη που, μέσα από όλες τις μυθοπλαστικές περιπλοκές, δεν εξαπατά ή που, όπως λέει ο Lacan, μας εξαπατά μέσω της αλήθειας, διδάσκοντάς μας επιπλέον την αλήθεια της πλάνης: «Αυτό θα ήταν το απόγειο της τέχνης του θαυματοποιού: μέσω ενός στοιχείου της μυθοπλασίας του να μας εξαπατήσει μέσω της αλήθειας [véritablement· ο Lacan υπογραμμίζει]» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 32). Στο σημείο αυτό, παρατηρεί ο Derrida, η αλήθεια (η πρώτη και η τελευταία λέξη) επιτρέπει στον αναλυτή να μεταχειρίζεται τα μυθοπλαστικά πρόσωπα σαν πραγματικά: «Και δεν είναι τέτοιου είδους επιτελέσματα που μας δικαιώνουν όταν αναφερόμαστε, χωρίς πρόθεση εξαπάτησης, σε χίλιους δυο φανταστικούς ήρωες σαν να ήσαν πραγματικά πρόσωπα;» (SLV, 21 / ΣΚΓ, 32)· επιπλέον δε, του επιτρέπει να επιλύει, με φόντο πάντα τον χαϊντεγκεριανό στοχασμό περί της αληθείας (SLV, 21 / ΣΚΓ, 32), το πρόβλημα του λογοτεχνικού κειμένου, ενώπιον του οποίου ο Freud κατέθετε ενίοτε την αμηχανία του.

Κατά τον Derrida, από τις παραπάνω διατυπώσεις δεν έπεται ότι η αλήθεια είναι μια μυθοπλασία, αλλά ότι, μέσω της μυθοπλασίας, η αλήθεια φανερώνεται, εκδηλώνεται με προσίδιο τρόπο. Η μυθοπλασία φανερώνει, εκδηλώνει την αλήθεια: αλήθεια που φανερώνεται, εκδηλώνεται κρυπτόμενη (με τον πιο τυπικά χαϊντεγκεριανό τρόπο). Ακριβώς όπως για τον Heidegger, υποστηρίζει ο Derrida, το ζήτημα εδώ είναι η λογοτεχνική μυθοπλασία ως *Dichtung* (η λέξη που χρησιμοποιεί ο

Goethe, αλλά και ο Freud): η *Dichtung* είναι η φανέρωση, η εκδήλωση της αλήθειας.²⁴ Του λόγου το αληθές:

Υπάρχει τόσο μικρή αντίθεση ανάμεσα σε αυτήν την *Dichtung* και τη *Wahrheit* [αλήθεια] στη γύμνια της, ώστε το γεγονός του ποιητικού εγχειρήματος θα πρέπει μάλλον να μας κάνει να σταθούμε σε αυτό το γνώρισμα που λησμονούμε σε κάθε αλήθεια, ότι δηλαδή η αλήθεια φανερώνεται-εκδηλώνεται μέσα σε μια μυθοπλαστική δομή. («Jeunesse de Gide ou la lettre et le désir» [1958], *É*, 741-742)

Μια τέτοια έννοια της λογοτεχνικής μυθοπλασίας, επισημαίνει ο Derrida, εναρμονίζεται τέλεια με μίαν άκρως κλασική ερμηνεία της έννοιας της *μιμήσεως* (*mimesis*): όπερ μεθερμηνευόμενον εστί, εκτροπή προς την αλήθεια, περισσότερη αλήθεια στην πλασματική (ανα)παράσταση απ' ό,τι στην πραγματικότητα, διάκριση μεταξύ αλήθειας και πραγματικότητας. Για παράδειγμα:

Έτσι, η Αλήθεια αντλεί την εγγύησή της από κάπου αλλού απ' ό,τι από την Πραγματικότητα στην οποία αφορά: την αντλεί από τον Λόγο [Parole]. Καθώς και από τον Λόγο είναι που δέχεται αυτό το σημάδι που την εγκαθιστά μέσα σε μια μυθοπλαστική δομή. («Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien» [1960], *É*, 808)

Άπαξ και διακριθεί η αλήθεια από την πραγματικότητα (διάκριση στην οποία προβαίνει όλη η φιλοσοφική παράδοση, όπως σημειώνει ο Derrida), εξυπακούεται ότι η αλήθεια «φανερώνεται-εκδηλώνεται μέσα σε μια μυθοπλαστική δομή». Σε πείσμα της κοινής εννόησης η οποία ανέκαθεν διαχώριζε ανάμεσα σε πραγματικότητα και μυθοπλασία, ο Lacan, λέει ο Derrida, επιμένει πολύ στην (παράδοξη υποτίθεται) αντίθεση αλήθεια/πραγματικότητα, η οποία διευκολύνει, ευνοεί τη διέλευση της αλήθειας μέσω της μυθοπλασίας. Αλλά και πάλι όμως, ρωτάει ο Derrida, γιατί να είναι ο λόγος, η ομιλία (*parole*) το προνομιακό στοιχείο αυτής της αλήθειας που φανερώνεται-εκδηλώνεται ως μυθοπλασία, με τον τρόπο ή μέσα στη δομή της μυθοπλασίας, αυτής της αληθοεπούς μυθοπλασίας, αυτού που ο Gide –τον οποίο ο Lacan παραθέτει και προσυπογράφει– ονόμαζε «ανώτερο ρεαλισμό» («Jeunesse de Gide ou la lettre et le désir» [1958], *É*, 742);

Η απάντηση που δίνει ο Derrida σχετίζεται με τον διπλό καθορισμό της αλήθειας. Αφ' ης στιγμής η αλήθεια καθορίζεται αφ' ενός ως αντιστοιχία (με ένα αρχικό συμβόλαιο: εξόφληση ενός συμβολικού χρέους), αφ' ετέρου ως εκκάλυψη (της έλλειψης με αφετηρία την οποία συνάπτεται το συμβόλαιο για τη συμβολική επανιδιοποίηση αυτού που έχει αποκοπεί), η κύρια αξία καθίσταται εκείνη της ιδιοποίησης, και επομένως της εγγύτητας, της παρουσίας και της φύλαξης: ό,τι δηλαδή παρέχει το ιδεοποιητικό επιτέλεσμα του λόγου, της ομιλίας (parole). Αν δεχθούμε αυτήν την ερμηνεία, τότε, σύμφωνα με τον Derrida, μπορούμε να εξηγήσουμε αυτήν τη συνέργεια ανάμεσα στην αλήθεια και τον λόγο (parole), τον «ενεστώτα», «πλήρη» και «αυθεντικό» λόγο, καθώς και να κατανοήσουμε καλύτερα γιατί, για τον Lacan: 1) η μυθοπλασία είναι διαποτισμένη από την αλήθεια ως ομιλούμενη και ως μη-πραγματική· 2) γιατί αυτό οδηγεί τον Lacan να παραγνωρίζει, (σ)το κείμενο, ό,τι παραμένει μη αναγώγιμο στην ομιλία ή τον λόγο (parole), στο λεγόμενο ή το ειπωμένο και στο «θέλαιν-ειπείν».

β / Λόγος και αλήθεια

Όπως επισημαίνει ο Derrida, όταν ο Lacan υπενθυμίζει «αυτό το πάθος της εκκάλυψης που έχει ένα αντικείμενο: την αλήθεια» («Propos sur la causalité psychique» [1950 (1946)], *É*, 193), καθώς και ότι ο αναλυτής «παραμένει» προπάντων «ο κύριος της αλήθειας» (*É*, 313 / *ΛΠΟΓΨ*, 190), συνδέει πάντοτε την αλήθεια με τη δύναμη του λόγου, της ομιλίας (parole)· όπως και με τη δύναμη της επικοινωνίας ως συμβολαίου ανάμεσα σε δύο παρουσίες, ακόμη κι αν η επικοινωνία, όπως λέει ο Lacan, δεν μεταδίδει τίποτε:

Ακόμη κι αν δεν μεταδίδει τίποτε, ο αρθρωμένος λόγος [discours] αντιπροσωπεύει την ύπαρξη της επικοινωνίας· ακόμη κι αν αρνείται το πρόδηλο, διαβεβαιώνει ότι το ομιλείν [parole] συνιστά την αλήθεια· ακόμη κι αν σκοπεύει να εξαπατά, υπολογίζει στην πίστη της μαρτυρίας. (*É*, 251-252 / *ΛΠΟΓΨ*, 79)

Αυτό που, για τον Lacan, δεν είναι ούτε αληθές ούτε ψευδές, είναι η πραγματικότητα. Όμως, αφ' ης στιγμής ανοιγόμαστε στον χώρο του λόγου, της ομιλίας (parole), βρισκόμαστε παραχρήμα στην τάξη της εκκάλυψης της αλήθειας. Για παράδειγμα:

Η αμφισημία της υστερικής αποκάλυψης του παρελθόντος δεν οφείλεται τόσο στην ταλάντευση του περιεχομένου της μεταξύ φαντασιακού και πραγματικού, καθώς τοποθετείται τόσο στο ένα όσο και στο άλλο. Ούτε οφείλεται στο ότι είναι ψευδής. Οφείλεται στο ότι μας παρουσιάζει τη γέννηση της αλήθειας μέσα στον λόγο [parole] και, ως εκ τούτου, ερχόμαστε αντιμέτωποι με την πραγματικότητα αυτού που δεν είναι ούτε αλήθεια ούτε ψέμα. Τουλάχιστον αυτό είναι το σημείο του προβλήματος που μας αναστατώνει περισσότερο.

Διότι την αλήθεια αυτής της αποκάλυψης τη μαρτυρεί μέσα στην τωρινή πραγματικότητα, και τη θεμελιώνει στο όνομα αυτής της πραγματικότητας, ο ενεστώς λόγος [parole présente]. Ταυτόχρονα όμως, μέσα στην εν λόγω πραγματικότητα, μονάχα ο λόγος [parole] μαρτυρεί σχετικά με αυτό το κομμάτι των δυνάμεων του παρελθόντος το οποίο παραμερίστηκε σε κάθε σταυροδρόμι όπου το συμβάν αποφάνθηκε. (É, 255-256 / ΑΠΟΓΨ, 86)

Από τη στιγμή που «την αλήθεια αυτής της αποκάλυψης τη μαρτυρεί [...] ο ενεστώς λόγος», πέραν του αληθούς ή του ψευδούς, πέραν της αλήθειας ή του ψεύδους της τάδε ή της δείνα διατύπωσης, του τάδε ή του δείνα συμπτώματος στη σχέση τους με το τάδε ή το δείνα περιεχόμενο, οι αξίες της αντιστοιχίας ή της εκκάλυψης, τονίζει ο Derrida, δεν χρειάζεται καν να περιμένουν την επαλήθευση ή την εκπλήρωσή τους εξωγενώς: εγγυώνται η μία την άλλη ενδογενώς (εξ ου και η αναγκαία αντικατάστασή τους από τις αξίες της αυθεντικότητας, της πληρότητας, του ιδίου κ.λπ.). Επομένως, η αλήθεια δεν είναι ένα αντικείμενο πέραν του υποκειμένου, η αντιστοιχία του λόγου (parole) με ένα αντικείμενο, αλλά η αντιστοιχία του «πλήρους λόγου» (parole pleine) με τον εαυτό του, η προσίδια *αυθεντικότητά* του (*Eigentlichkeit*):

Τι ήταν όμως, λοιπόν, αυτή η έκκληση του υποκειμένου πέρα από το κενό της ρήσης [dire] του; Ήταν έκκληση στην ουσία της αλήθειας μέσω της οποίας θα κλονιστούν οι εκκλήσεις ταπεινότερων αναγκών. Όμως, καταρχάς και διαμιάς, ήταν έκκληση του ίδιου τού κενού [...]. (É, 248 / ΑΠΟΓΨ, 72)

Από την έκκληση του ίδιου του κενού προς την εκπλήρωση του «πλήρους λόγου», προς την «πραγμάτωσή» του μέσω της ανάληψης της επιθυμίας (του ευνουχισμού) –

αυτή θα ήταν λοιπόν, σημειώνει ο Derrida, η «αυθεντική οδός» (É, 253 / ΑΠΟΓΨ, 82), η ιδεώδης πορεία της ανάλυσης:

Προσεγγίσαμε τη λειτουργία της ομιλίας [parole] στην ανάλυση μέσα από την πιο άχαρη σκοπιά της, τη σκοπιά του κενού λόγου [parole vide], όπου το υποκείμενο φαίνεται να μιλά εις μάτην για κάποιον ο οποίος, ακόμη κι να του έμοιαζε μέχρι σημείου να τους συγχέουν, ποτέ δεν θα συμπράξει μαζί του για την ανάληψη της επιθυμίας του [...].

Αν στραφούμε τώρα στο άλλο άκρο της ψυχαναλυτικής εμπειρίας – στην ιστορία της, την περιπτωσιολογία της, τη διαδικασία της θεραπείας–, θα βρούμε να αντιτάξουμε στην ανάλυση του *hic et nunc* την αξία του ιστορικού τού ασθενούς ως ένδειξης και ως παραμέτρου της θεραπευτικής προόδου, στην ιδεοψυχαναγκαστική ενδοϋποκειμενικότητα την υστερική διωποκειμενικότητα, στην ανάλυση της αντίστασης τη συμβολική ερμηνεία. Εδώ αρχίζει η πραγμάτωση του πλήρους λόγου [parole pleine]. (É, 254 / ΑΠΟΓΨ, 82-83)

Από τι είναι πλήρης ο λόγος αυτός; Όχι, σημειώνει ο Derrida, από κάτι που θα ήταν, πέραν του εαυτού του, το αντικείμενό του, αλλά από τον ίδιο του τον εαυτό, την παρουσία του, την ουσία του. Και η παρουσία αυτή απαιτεί την αναπαλλοτρίωτη ιδιότητα (propriété), την αναντικατάστατη μοναδικότητα, τη ζώσα αυθεντικότητα, αξίες που μετέχουν ανεξαιρέτως και ανυπερθέτως στο ίδιο σύστημα (της αλήθειας). Από το σύστημα αυτό, το ομοίωμα, η απομίμηση, το διπλό, η επανάληψη, η εγγραφή, καθώς και σύνολη η γραφηματική δομή την οποία συνεπάγονται, αποκλείονται συλλήβδην ως αναυθεντική αλλοτρίωση, και στο όνομα της άμεσης, αμεσολάβητης «συνομιλίας»:

Όμως, ακόμη και η αναμετάδοση του εγγεγραμμένου αρθρωμένου λόγου του [discours], έστω κι αν γίνει από το στόμα του γιατρού του, δεν μπορεί να έχει τα ίδια αποτελέσματα με την ψυχαναλυτική συνομιλία [interlocution], αφού φτάνει στο υποκείμενο υπ' αυτή την αλλοτριωμένη μορφή. (É, 258 / ΑΠΟΓΨ, 91)

Κατά τον Derrida, η απαξίωση και ο απορριπτικός αποκλεισμός της «εγγραφής» ή της επανάληψης, στο όνομα του ζώντος και παρόντος «πλήρους λόγου», είναι απαραίτητα στο σύστημα (της αλήθειας), το οποίο δεν μπορεί παρά να τις

καταδικάζει.²⁵ Διότι η υλικότητα, η αισθητή και επαναληπτική όψη της εγγραφής, το χάρτινο γράμμα, τα σχέδια από μελάνι, μπορούν να διαιρεθούν ή να πολλαπλασιαστούν, να καταστραφούν ή να χαθούν (σε αυτά, η αυθεντικότητα είναι πάντοτε-ήδη χαμένη): ενώ πρώτιστη, και πράγματι *μοναδική-παράδοξη* (*singulière*), ιδιότητα του γράμματος –με τη λακανική έννοια, ως τόπου του σημαίνοντος και συμβόλου ενός όρκου πίστεως, και επομένως ενός αληθινού πλήρους και παρόντος λόγου–, είναι ότι «δεν επιδέχεται διόλου τον μερισμό» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 37).

Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Derrida, η λακανική διάκριση ανάμεσα σε «κενό λόγο» και «πλήρη λόγο» (*É*, 247-265 / *ΛΠΟΓΨ*, 71-103) δεν έχει ισχύ μόνο στην «ψυχαναλυτική πραγμάτωση του υποκειμένου»: η εμβέλειά της επεκτείνεται και εμψιλοχωρεί και στην αξιολόγηση του κειμένου. Εφεξής, η αξία ενός κειμένου –αν το κείμενο είναι πλήρες και αυθεντικό– θα κρίνεται δυνάμει του λόγου τον οποίο θα έχει ως αποστολή του να μεταφέρει: «Θα υπάρχουν λοιπόν επίσης κείμενα πλήρη και κείμενα κενά» (FV, 501). Μόνο τα πρώτα «διακινούν» έναν πλήρη λόγο, τουτέστιν μιαν αυθεντικά παρούσα αλήθεια, εκκαλύπτουσα και αντίστοιχη ή ταυτή συνάμα προς αυτό για το οποίο ομιλεί. Όπως λέγεται, παραδείγματος χάριν, για το κείμενο του Freud:

Όχι ένα από εκείνα τα δισδιάστατα, απείρως επίπεδα, όπως λένε οι μαθηματικοί, κείμενα, τα οποία δεν έχουν παρά μόνο πιστωτική αξία μέσα σε έναν συγκροτημένο λόγο [discours], αλλά ένα κείμενο όχημα ενός λόγου [parole], στο μέτρο που ο λόγος συνιστά μια νέα ανάδυση της αλήθειας. («Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» [1956 (1954)], *É*, 381)

Ένα τέτοιο κείμενο, αν το ρωτήσουμε, απαντά το ίδιο για τον εαυτό του. Το ίδιο δίνει τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις συνάμα. Η ερμηνευτική μας δραστηριότητα οφείλει μόνο

να το κάν[ει] να απαντήσει στα ερωτήματα που αυτό θέτει σε εμάς, να το μεταχειριστ[εί] σαν έναν αληθινό-αυθεντικό λόγο [parole véritable] μέσα στη μεταβιβαστική του αξία, όπως θα έπρεπε να πούμε, αν γνωρίζαμε τους ίδιους μας τους όρους [εννοείται τους όρους του λόγου (discours) που ερωτά και απαντά, ήτοι του φροϋδικού λόγου].

Βέβαια, αυτό προϋποθέτει ότι το ερμηνεύουμε. Πράγματι, υπάρχει άραγε καλύτερη κριτική μέθοδος από τη μέθοδο η οποία εφαρμόζει στην κατανόηση ενός μηνύματος τις ίδιες τις αρχές της κατανόησης των οποίων όχημα καθίσταται το ίδιο το μήνυμα; Αυτός είναι ο πλέον έλλογος τρόπος για να δοκιμάσουμε την αυθεντικότητά του.

Ο πλήρης λόγος, πράγματι, ορίζεται από την ταυτότητά του με αυτό για το οποίο μιλά. («Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» [1956 (1954)], *É*, 381)

Έχουμε να κάνουμε εδώ, παρατηρεί ο Derrida, με τον τέλειο «ερμηνευτικό κύκλο». Ο πλήρης λόγος του ερμηνευτή πληρούται από τη που αναλαμβάνει και επωμίζεται ο ίδιος τις «αρχές της κατανόησης» του μηνύματος του άλλου –εν προκειμένω του Freud–, στο μέτρο που και το μήνυμα αυτό διακινεί ή είναι «όχημα» ενός «πλήρους λόγου». Ο λόγος αυτός, καθώς «συνιστά μια νέα ανάδυση της αλήθειας», δεν συμβάλλεται παρά μόνο με τον εαυτό του: ομιλεί δι’ εαυτόν (και) αφ’ εαυτού, για τον εαυτό του (και) από μόνος του. «Αυτό είναι που ονομάζουμε εδώ», καταλήγει ο Derrida, «*σύστημα* του λόγου [parole], ή *σύστημα* της αλήθειας» (FV, 502).

γ / Αυτό που «μας λέει πραγματικά ο Freud» (του Lacan): Τι είναι μεταφυσική;

Επανερχόμενος στο θέμα της «αυθεντικότητας», ο Derrida ξεκαθαρίζει ότι, για τον Lacan, η αυθεντικότητα αυτή δεν χαρακτηρίζει την ομιλία (parole) ενός «εγώ», αλλά τον ομιλία του άλλου, καθώς και μian ορισμένη σχέση με την ομιλία του άλλου. Για να αποκτήσει πρόσβαση σε αυτήν, ο ψυχαναλυτής θα πρέπει να σχίσει το παραπέτασμα του ναρκισσισμού, επαναφέροντάς τον σε μια κατάσταση καθαρής διαφάνειας: τότε, με την «αυθεντική ομιλία του άλλου», έχει την ευκαιρία να συλλάβει εκ νέου την απαρχή της ομιλίας και της αλήθειας μέσα στον «όρκο πίστεως». Μπορεί να εμβάλει την «αποκαλύπτουσα ερμηνεία» του στην αλυσίδα που συγκροτούν τα «αληθινά λόγια» (vraies paroles), ακόμη κι αν αυτά δεν είναι αληθή. Μόνο που αυτές οι στιγμές αληθινής αυθεντικότητας, ακριβώς όπως οι στιγμές της χαϊντεγκεριανής *Eigentlichkeit*, σπανίζουν στην ύπαρξη. Για παράδειγμα, αναφορικά με την «κακή πίστη του υποκειμένου», μέσω της οποίας θα πρέπει να ξαναβρεθεί «η

ομιλία όπου θεμελιώνεται η αλήθεια» –αλήθεια την οποία η «κακή πίστη» δεν παύει να μαρτυρεί–, ο Lacan λέει τα εξής αποκαλυπτικά:

Αν λοιπόν, για τον αναλυτή, είναι επιβεβλημένη η ιδανική συνθήκη, να έχουν δηλαδή καταστεί διάφανες για αυτόν οι αυταπάτες του ναρκισσισμού, αυτό συμβαίνει για να μπορεί να είναι ανοιχτός στην αυθεντική ομιλία [parole] του άλλου, και το ζητούμενο τώρα είναι να κατανοήσουμε πώς μπορεί να την αναγνωρίσει μέσα από τον λόγο [discours] του άλλου.

Βέβαια, αυτός ο μεσάζων λόγος, ακόμη και ως λόγος της εξαπάτησης και της πλάνης, δεν παύει να μαρτυρεί την ύπαρξη της ομιλίας όπου θεμελιώνεται η αλήθεια, καθότι δεν βρίσκει το έρεισμά του παρά προτεινόμενος ως τέτοιος, και ότι, ακόμη και διδόμενος ανοιχτά ως λόγος του ψεύδους, απλώς επιβεβαιώνει ακόμη πιο δυναμικά την ύπαρξη της ομιλίας αυτής. Και αν ξαναβρίσκουμε, μέσω αυτής της φαινομενολογικής προσέγγισης της αλήθειας, το κλειδί που η απώλειά του οδηγεί τον θετικιστικό λογικισμό να αναζητεί το «νόημα του νοήματος», η προσέγγιση αυτή δεν μας κάνει επίσης να αναγνωρίζουμε στην αλήθεια την έννοια της έννοιας, στο μέτρο που αποκαλύπτεται μέσα στην ενεργεία [en acte] ομιλία;

Η ομιλία αυτή, η οποία συγκροτεί το υποκείμενο στην αλήθεια του, είναι ωστόσο εσαεί απαγορευμένη σε αυτό, εκτός από σπάνιες στιγμές της ύπαρξής του κατά τις οποίες πασχίζει, και πόσο συγκεχυμένα, να τη συλλάβει μέσα στον όρκο πίστεως [foi jurée], και απαγορευμένη καθότι ο μεσάζων λόγος καταδικάζει το υποκείμενο να την παραγνωρίζει. Ωστόσο, η ομιλία αυτή ομιλεί παντού όπου δύναται να αναγνωσθεί στο είναι του υποκειμένου, ήτοι σε όλα τα επίπεδα όπου το έχει διαμορφώσει. Αυτή η αντινομία είναι η ίδια η αντινομία του νοήματος που προσέδωσε ο Freud στην έννοια του ασυνειδήτου.

Όμως, αν η ομιλία αυτή είναι παρ' όλα αυτά προσπελάσιμη, είναι γιατί καμία αληθινή ομιλία δεν είναι μόνον ομιλία του υποκειμένου, αφού η αληθινή ομιλία πάντοτε δρα θεμελιώνοντας ακριβώς την ομιλία του υποκειμένου στη μεσολάβησή της από ένα άλλο υποκείμενο, και ως εκ τούτου η ομιλία αυτή είναι ανοιχτή στην ατελείωτη αλυσίδα [...] που συγκροτούν τα λόγια [paroles], όπου πραγματώνεται συγκεκριμένα, μέσα στην ανθρώπινη κοινότητα, η διαλεκτική της αναγνώρισης.

Στο μέτρο ακριβώς που ο αναλυτής κάνει να σωπάσει μέσα του ο μεσάζων λόγος για να ανοίξει το είναι του στην αλυσίδα που συγκροτούν τα αληθινά λόγια [vraies paroles], μπορεί τότε να παρεμβάλει εκεί την αποκαλύπτουσα ερμηνεία του.

Όπως φαίνεται κάθε φορά που θεωρούμε μιαν αυθεντική ερμηνεία στη συγκεκριμένη της μορφή. («Variantes de la cure-type» [1955], *É*, 352-353)

Κοντολογίς, συνοψίζει ο Derrida, υπάρχει μια αυθεντική και αποκαλύπτουσα ερμηνεία που προϋποθέτει τη σίγαση της κακής πίστης για να καταστεί εφικτή η πρόσβαση, χωρίς τον μεσάζοντα λόγο, στην «ενεργεία ομιλία» και στην καλή (ένορκη) πίστη, μέσα στη διαφάνεια της διωποκειμενικής διαλεκτικής. Σε αυτήν δε την ομιλία που ομιλεί, αν ξέρει κανείς ασφαλώς πώς να την ακούει και να τη διαβάζει, θα κωφεύαμε, αν το ασυνείδητο με τη φροϋδική έννοια δεν μας είχε ανοίξει τα αυτιά. Και «τι μας λέει πραγματικά ο Freud;» («Introduction au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» [1956 (1954)], *É*, 372) Τι μας λέει ο Derrida ότι «μας λέει πραγματικά ο Freud» – σύμφωνα με τον Lacan και με τη φωνή του Lacan; Ας τον ακούσουμε διά στόματος του εκπροσώπου του:

Μας αποκαλύπτει ένα φαινόμενο που δομεί κάθε αποκάλυψη της αλήθειας μέσα στον διάλογο. Υπάρχει η θεμελιώδης δυσκολία την οποία συναντά το υποκείμενο σε ό,τι έχει να πει· η πλέον κοινή είναι αυτή που κατέδειξε ο Freud στην περίπτωση της απώθησης, τουτέστιν αυτού του είδους η ασυμφωνία ανάμεσα στο σημαινόμενο και στο σημαίνον, την οποία καθορίζει κάθε λογοκρισία κοινωνικής προέλευσης. Σ' αυτή την περίπτωση, η αλήθεια μπορεί πάντα να μεταδοθεί ανάμεσα στις γραμμές. Αυτός δηλαδή που θέλει να την κάνει να ακουστεί-εννοηθεί [entendre], μπορεί πάντα να καταφύγει στην τεχνική την οποία υποδεικνύει η ταυτότητα της αλήθειας με τα σύμβολα που την αποκαλύπτουν, τουτέστιν να πετύχει τον σκοπό του εισάγοντας σκοπίμως σε ένα κείμενο ασυμφωνίες που ανταποκρίνονται κρυπτογραφικά σε εκείνες τις οποίες επιβάλλει η λογοκρισία.

[...]

Αυτό που λέει το υποκείμενο που μιλάει, όσο κενός κι αν είναι ο λόγος του [discours], έλκει το επιτέλεσμά του από την πραγματοποιούμενη

μέσω αυτού προσέγγιση της ομιλίας [parole], στην οποία προσπαθεί να μετατρέψει πλήρως την αλήθεια που εκφράζουν τα συμπτώματά του [...].

[...] επιστρατεύσαμε την εικόνα ότι η ομιλία του υποκειμένου γέρνει αιφνίδια προς την παρουσία του ακροατή.

Η παρουσία αυτή, που είναι η πλέον αμιγής σχέση για την οποία είναι ικανό το υποκείμενο απέναντι σε ένα ον, και που είναι τόσο πιο έντονα αισθητή ως τέτοια όσο λιγότερο προσδιορισμένο είναι για το υποκείμενο το ον αυτό, αυτή η παρουσία, στιγμιαία απελευθερωμένη εις το έπακρο από τα πέπλα που την καλύπτουν [...] μέσα στον κοινό λόγο στο μέτρο που αυτός συγκροτείται ως λόγος των πολλών [discours de l'«on»] γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό, αυτή λοιπόν η παρουσία σημαδεύεται μέσα στον λόγο από μian εκκρεμή διάστιξη που τη συνδηλώνει συχνά μια στιγμή αγωνίας, όπως σας το έδειξα σε ένα παράδειγμα από την εμπειρία μου. («Introduction au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» [1956 (1954)], *É*, 372-373)

Η «πλέον αμιγής σχέση», η «παρουσία», είναι η σχέση με ένα «ον», η οποία γίνεται τόσο πιο «έντονα» αισθητή όσο «λιγότερο προσδιορισμένο», και άρα όσο πιο απροσδιόριστο, είναι το «ον» αυτό. Η παρουσία τού όντος είναι τόσο πιο αμιγής όσο μικρότερος είναι ο οντικός καθορισμός ή προσδιορισμός. Αυτό δεν λαμβάνει χώρα παρά μόνο «στιγμιαία», πέραν του «λόγου των πολλών» (discours de l'«on»),²⁶ και μέσα στην «αγωνία». Η απροσδιοριστία τού όντος (εδώ του όντος-υποκείμενο-ψυχαναλυτής) εκκαλύπτει το τίποτε (το καθ' ολοκληρία μη ον) ως αλήθεια της παρουσίας. Τι μας λέει λοιπόν ο Derrida; Ότι, στην πραγματικότητα, αυτό που «μας λέει ο Freud» διά στόματος του Lacan, αυτό που ο Lacan κάνει τον Freud να λέει, είναι κυριολεκτικά *Τι είναι μεταφυσική*; (*Was ist Metaphysik?*, 1929).²⁷

III.4. Η Αυτού Εξοχότης ο Φαλλός

α / Η υπερβατολογική θέση του φαλλού

Όπως δείχνει ο Derrida στο κείμενο του Lacan, οι αξίες της (αυτοπρόσωπης) παρουσίας, της εγγύτητας και της πληρότητας απαρτίζουν το σύστημα της αυθεντικότητας στον ψυχαναλυτικό διά-λογο, κατά την αντίθεσή του με τον «κοινό λόγο», ήτοι τον «λόγο των πολλών». Και μόνον η ομιλία, με τα επαγόμενα επιτελέσματά της, μπορεί να δια-φυλάξει, να τηρήσει τον «όρκο πίστεως» ο οποίος συνδέει με την επιθυμία του άλλου. Επανερχόμενος στην προβληματική του φαλλού, ο Derrida διαβλέπει ότι, αν, όπως ορίζει ο Lacan, «ο φαλλός είναι το προνομιακό σημαίνον αυτού του σημαδέματος όπου η παράμετρος του λόγου [logos] συνάπτεται με τον ερχομό της επιθυμίας» («La signification du phallus» [1958], *É*, 692 / ΣΦ, 13), ο προνομιακός τύπος του προνομιακού αυτού σημαίνοντος, το γράμμα του επομένως, είναι η φωνή: το φωνο-δοτημένο, φερέ-φωνο γράμμα. Διότι μόνον αυτό επιφέρει – από τη στιγμή που το «σημείο διαρραφής» (point de capiton) του σημαινομένου διασφαλίζει την επαναλήψιμη ταυτότητά του–, την ιδεατότητα ή τη δύναμη ιδεοποίησης που είναι αναγκαίες για να διαφυλαχθεί η αδιαίρετη, μοναδική-παράδοξη, ζώσα, άτμητη ακεραιότητα του φαλλού, ήτοι του προνομιακού σημαίνοντος στο οποίο δίνει τόπο.

Ιχνογραφώντας τις αρθρώσεις της έννοιας του φαλλού στον Lacan, ο Derrida διαγιγνώσκει ότι ο Lacan αναγνωρίζει στον φαλλό μια θέση τυπικά υπερβατολογική: ο φαλλός ανήκει στην αλυσίδα των σημαινόντων, ενώ ταυτοχρόνως την καθιστά δυνατή, συνιστώντας τον υπερβατολογικό όρο δυνατότητάς της. Πρόκειται, επισημαίνει ο Derrida, για «τον αυστηρό ορισμό της υπερβατολογικής θέσης [position transcendante]»:

Προνομοποίηση ενός όρου στο εσωτερικό μιας σειράς όρων την οποία καθιστά δυνατή και η οποία τον προϋποθέτει. Έτσι μια κατηγορία [catégorie] λέγεται υπερβατολογική (υπερκατηγοριακή), όταν «υπερβαίνει κάθε γένος» (*transcendit omne genus*), τουτέστιν τον κατάλογο των κατηγοριών στον οποίο ωστόσο συγκαταλέγεται [...]. Αυτός είναι ο ρόλος του φαλλού στη λογική του σημαίνοντος. (FV, 505)

Αυτή η πανταχού παρουσία ενός υπερβατολογικού όρου δυνατότητας, αυτή η μόνιμη εμπλοκή, μέσα σε κάθε σημαίνον, του «σημαίνοντος των σημαινόντων», του «απαράμιλλου σημαίνοντος» ή του «σημαίνοντος που δεν έχει όμοιό του» («La direction de la cure et les principes de son pouvoir» [1961 (1958)], *É*, 630, 642), διατείνεται ο Derrida, δεν μπορεί παρά να έχει ως στοιχείο παρουσίας ένα μέσο ιδεατότητας. Εξ ου και η εξέχουσα σημασία της υπερβατολογικής υπεροχής του φαλλού, η οποία έχει ως αποτέλεσμα, ισχυρίζεται ο Derrida, τη διαφύλαξη της παρουσίας, ήτοι της *φωνής* (*phonè*):

Αυτό ήταν που καθιστούσε δυνατή και αναγκαία, μέσω ορισμένων τροποποιήσεων, την ενσωμάτωση του φροϋδικού φαλλοκεντρισμού σε μια θεμελιωδώς φωνοκεντρική σωσσυριανή σημειο-γλωσσολογία. (*FV*, 506)

Ο Derrida εκφέρει εδώ την ετυμολογία του: η λακανική λογική του σημαίνοντος, και το οικείο καθεστώς του φαλλού, δεν είναι παρά το προϊόν της ανάπλασης και της ανανέωσης του «φροϋδικού φαλλοκεντρισμού» με όρους της «σωσσυριανής σημειο-γλωσσολογίας», η οποία μεταδίδει και μεταβιβάζει στη λογική αυτήν τον «θεμελιωδώς φωνοκεντρικό» χαρακτήρα της. Και η επωνυμία του προϊόντος αυτού: «φαλλογοκεντρικός υπερβατολογισμός» (*transcendantalisme phallogocentrique*: *FV*, 506) – άλλως, ένα επιπλέον κεφάλαιο στη φιλοσοφική ιστορία του Δυτικού λογοκεντρισμού.

Οι «τροποποιήσεις» στις οποίες προβαίνει ο Lacan –ο «αλγοριθμικός» μετασχηματισμός του σωσσυριανού σημείου, η κατάφαση της υπεροχής του σημαίνοντος επί του σημαινομένου–, όχι μόνο δεν καταλύουν τον δεσμό αυτόν, αντιθέτως τον καθιστούν «δυνατό και αναγκαίο». Και οι όποιες αντιυπερβατολογικές κορώνες του Lacan (βλ. π.χ. «*D'un dessein*», *É*, 365), δεν έχουν παρά χαρακτήρα και «αξία άρνησης» (*FV*, 506), ενώπιον για παράδειγμα του ακόλουθου –τέλειου– ορισμού του (υπερβατολογικού) φαλλού:

Διότι ο φαλλός είναι ένα σημαίνον, ένα σημαίνον που η λειτουργία του στην ενδοϋποκειμενική οικονομία της ψυχανάλυσης ανασηκώνει ίσως το πέπλο της λειτουργίας που ασκούσε κατά τα μυστήρια. Διότι είναι το σημαίνον που προορίζεται να υποδηλώνει στο σύνολό τους τα σημαινόμενα επιτελέσματα, τα οποία προσδιορίζει το σημαίνον με την παρουσία του ως σημαίνον. (*É*, 690 / *ΣΦ*, 12)

Έτσι, κατά τον Derrida, ο προσίδιος τόπος του υπερβατολογικού φαλλού –με λακανικούς όρους, το γράμμα του που υφαιρείται κάθε μερισμού– θα εντοπιζόταν στη φωνηματική δομή της γλώσσας:

Αν, ο μη γένοιτο, ο φαλλός ήταν διαιρετός ή συρρικνωμένος σε καθεστώς μερικού αντικειμένου, όλο το οικοδόμημα θα κατέρρεε, και αυτό είναι που πρέπει να αποφευχθεί με κάθε τίμημα. (FV, 506)

Αυτό, λέει ο Derrida, μπορεί πάντα να συμβεί, και θα συνέβαινε, αν ο Lacan δεν είχε την πρόνοια να προικίσει τον φαλλό με την ιδεατότητα ενός φωνηματικού γράμματος, αυτού που το «Σεμινάριο» αποκαλεί «υλικότητα του σημαίνοντος», τόσο παράδοξη μέσα στην αδιαιρετότητά της. Το σημαίνον (και πρωτίστως το «προνομιακό», «απαράμιλλο» σημαίνον: ο φαλλός) δεν πρέπει να «επιδέχεται τον μερισμό». Ωσαύτως, δεν πρέπει να ανάγεται, ήτοι να συρρικνώνεται, σε μερικό αντικείμενο, ήτοι υποκείμενο, όπως οποιοδήποτε άλλο, στην αλυσίδα των υποκατάστατων: «Πρόκειται για το αξονικό αίτημα, για την πλέον έμμονη απαίτηση [...] της σεξουαλικής θεωρίας του Lacan» (FV, 506). Και έχει σημασία ότι η απαίτηση αυτή είναι που εμπνέει τη λακανική αντίρρηση στον Jones (*É*, 687-688 / *ΣΦ*, 10-11), στο πλαίσιο της «διαμάχης» περί του φαλλού και της γυναικείας σεξουαλικότητας.²⁸

β / Η *Bedeutung* του φαλλού και η *Aufhebung* του σημάνσιμου

Στόχος του Derrida είναι να καταδείξει πως ό,τι ο Lacan ονομάζει «σημασία» (signification / *Bedeutung*) του φαλλού προϋποθέτει τον συστηματικό και ιστορικό δεσμό ανάμεσα στην ιδεοποίηση, στην κίνηση της «αναίρεσης» (*relève*), όπως ο Derrida μεταφράζει την εγγελιανή *Aufhebung*, και στη φωνή. Η εξύψωση στη λειτουργία του σημαίνοντος είναι μια *Aufhebung* του «σημάνσιμου» (signifiable): πράγμα που ισχύει προνομιακά για το «προνομιακό σημαίνον» (τον φαλλό) και για την κατ' εξοχήν γραμματολογική του τοπικότητα (τη φωνή). Εξ ου, επισημαίνει ο Derrida, και «η δομική συνέργεια ανάμεσα στο μοτίβο του πέπλου [*voile*] και το μοτίβο της φωνής, ανάμεσα στην αλήθεια και τον φωνοκεντρισμό, στον φαλλοκεντρισμό και τον λογοκεντρισμό» (FV, 507). Συνέργεια που, στη «σημασία του φαλλού», εκτίθεται ως εξής:

Το μόνο που πετυχαίνουν όλες αυτές οι κουβέντες είναι να συγκαλύπτουν [voiler] το γεγονός ότι [ο φαλλός] δεν μπορεί να παίξει το ρόλο του παρά μόνο καλυμμένος [voilé], δηλαδή σαν σημείο αυτός ο ίδιος της λανθάνουσας κατάστασης [latence] από την οποία πλήττεται κάθε σημάνσιμο [signifiable], από τη στιγμή που εξυψώνεται [élevé / *aufgehoben*: ο Lacan διατηρεί σε παρένθεση τον γερμανικό όρο, υποδηλώνοντας τις εγγειανές καταβολές του] στη λειτουργία του σημαίνοντος.

Ο φαλλός είναι το σημαίνον αυτής της ίδιας της *Aufhebung* που εγκαινιάζει (μυσταγωγεί) με την εξαφάνισή του. (*É*, 692 / *ΣΦ*, 13)

Η εγγειανή κίνηση της *Aufhebung* φαίνεται να αντιστρέφεται εν προκειμένω, αφού η εγγειανή *Aufhebung* «αναιρεί» (*relève*) το αισθητό σημαίνον εντός του ιδεατού σημειομένου. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Derrida, καθώς ο Lacan έχει αναγνωρίσει τη *λεκτική* γλώσσα ως την καλύτερη τοπική φύλαξη του φαλλού (του «προνομιακού σημαίνοντος»), η υπεροχή της φωνής ακυρώνει στην πραγματικότητα την αντιστροφή αυτή. Η προεξάρχουσα θέση που αποδίδεται στη φωνή, καταλήγει ο Derrida, είναι κοινή τόσο στην εγγειανή όσο και στη λακανική διαλεκτική, και έχει ως αποτέλεσμα την ιδεοποίηση του σημαίνοντος.

γ / Ο φαλλογοκεντρισμός ως ανδροκεντρισμός

Σύμφωνα με τον Derrida, η συνέργεια ανάμεσα στον φαλλοκεντρισμό και τον λογοκεντρισμό καταλήγει σε ένα συγκεκριμένο μόρφωμα που ακούει στο όνομα «φαλλογοκεντρισμός», στον οποίο θα μπορούσαν κανονικά να υπόκεινται τόσο ο επονομαζόμενος «άνδρας» όσο και η επονομαζόμενη «γυναίκα»: πόσο μάλλον που, όπως υπογραμμίζει ο Lacan, ο φαλλός δεν είναι ούτε μια «φαντασίωση» (ένα «φαντασιακό επιτέλεσμα»), ούτε ένα «αντικείμενο» («μερικό, εσωτερικό, καλό, κακό κλπ...»), «ακόμη λιγότερο το όργανο, πέος ή κλειτορίδα, που συμβολίζει» (*É*, 690 / *ΣΦ*, 12). Ως τέτοιος λοιπόν, ο φαλλογοκεντρισμός θα έπρεπε να είναι κάτι διαφορετικό από τον «ανδροκεντρισμό» (*androcentrisme*). Τι συμβαίνει όμως;

Όλος ο φαλλογοκεντρισμός, επισημαίνει ο Derrida, αρθρώνεται επί τη βάση μιας καθορισμένης *κατάστασης* κατά την οποία ο φαλλός *είναι* η επιθυμία της μητέρας στο μέτρο που αυτή δεν τον έχει. Όπως γράφει ο Lacan:

[H] σημασία του ευνουχισμού δεν αποκτά ουσιαστικά (*κλινικά έκδηλη*: ο Derrida υπογραμμίζει) τη γενεσιουργό της εμβέλεια ως προς το σχηματισμό των συμπτωμάτων, παρά από τότε που ανακαλύπτεται ο ευνουχισμός ως ευνουχισμός της μητέρας. (*É*, 686 / *ΣΦ*, 10)

Και πιο κάτω:

Το ότι ο φαλλός είναι ένα σημαίνον, επιβάλλει στο υποκείμενο να έχει πρόσβαση σε αυτόν στη θέση του Άλλου. Επειδή όμως τούτο το σημαίνον βρίσκεται εκεί μόνο καλυμμένο [*voilé*] και σαν λόγος [*raison*] της επιθυμίας του Άλλου, αυτό που επιβάλλεται στο υποκείμενο να αναγνωρίσει είναι την επιθυμία του Άλλου ως τέτοια [...].

[...]

[...] Αν η επιθυμία της μητέρας *είναι* [ο Lacan υπογραμμίζει] ο φαλλός, το παιδί θέλει να είναι ο φαλλός για να την ικανοποιήσει [...].

Η κλινική μάς δείχνει [ο Derrida υπογραμμίζει] ότι αυτή η δοκιμασία της επιθυμίας του Άλλου αποκτά αποφασιστικό χαρακτήρα όχι επειδή το υποκείμενο μαθαίνει εάν το ίδιο έχει ή όχι έναν πραγματικό φαλλό, αλλά επειδή μαθαίνει ότι η μητέρα δεν έχει [...].

[...]

[...] ο άνδρας βρίσκει όντως τρόπο να ικανοποιήσει το αίτημά του για αγάπη μέσα από τη σχέση με τη γυναίκα, αφού το σημαίνον του φαλλού τη θεσμοθετεί ως εκείνη που στον έρωτα δίνει ό,τι δεν έχει [...]. (*É*, 693-695 / *ΣΦ*, 14-15)

«*Κλινικά έκδηλη*», «*η κλινική μάς δείχνει*», οι φράσεις αυτές υπογραμμίζονται από τον Derrida ο οποίος κάνει κάτι πρωτοφανές, που ουδείς είχε διανοηθεί να κάνει πριν από αυτόν: ουδείς είχε διανοηθεί να ανιχνεύσει τις εξαρτήσεις της λακανικής κλινικής από την ιστορία και την κληρονομιά της μεταφυσικής, να εξετάσει πώς η λακανική κλινική αποφασίστηκε μεταφυσικά. Όπως ουδείς είχε διανοηθεί να εξετάσει επίσης πώς το «ζήτημα» ή το «ερώτημα» του κειμένου αποφασίστηκε μεταφυσικά, πώς η μεταφυσικά στοιχειοθετημένη κλινική συμβάλλεται με το ζήτημα και την ερμηνεία του κειμένου. «Δίνει ό,τι δεν έχει», «κληροδοτεί ό,τι ουδέποτε είχε», πρόκειται, για μία ακόμη φορά, για «τη Γυναίκα» και για τη Βασίλισσα: για

τον προσίδιο τόπο που προσανατολίζει την *προσίδα* διαδρομή του γράμματος, τον «προορισμό» του, αυτό που «θέλει-να-πει» και που αποκρυπτογραφείται, θα πει ο Derrida, επί τη βάσει μιας κατάστασης η οποία θεωρητικοποιεί αυτό που «η κλινική μάς δείχνει».

Η *κατάσταση* αυτή (ένας θεωρητικός και θεσμικός λόγος οικοδομημένος πάνω σε μια *φάση* της εμπειρίας του αρσενικού παιδιού και στην αντίστοιχη σεξουαλική θεωρία) στηρίζει, κατά τον Derrida, τόσο στην περίπτωση της Bonaparte όσο και του Lacan, την ερμηνεία του «Κλεμμένου γράμματος». Και ανταποκρίνεται, αυστηρά και πιστά, στις επίμαχες θέσεις του Freud που επανήλθαν στο προσκήνιο κατά την αναβίωση της προαναφερθείσας «διαμάχης» του φαλλού. Ιδού η περιγραφή της κατάστασης που δίνει ο Freud στην εργασία του *Η παιδική γενετήσια οργάνωση* (*Die infantile Genitalorganisation*, 1923):

Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της «παιδικής γενετήσιας οργάνωσης» αποτελεί συνάμα και τη διαφορά της από την οριστική γενετήσια οργάνωση των ενηλίκων. Έγκειται στο ότι, και για τα δύο φύλα, μόνο ένα *γεννητικό όργανο* παίζει ρόλο, το ανδρικό. Δεν υφίσταται άρα γεννητική πρωτοκαθεδρία, αλλά πρωτοκαθεδρία του *φαλλού*.

Δυστυχώς, μπορούμε να περιγράψουμε αυτές τις σχέσεις μόνο για το αρσενικό παιδί· δεν διαθέτουμε γνώση για τις αντίστοιχες διαδικασίες στο μικρό κορίτσι [...].

[... Τα μικρά αγόρια] αρνούνται αυτή την έλλειψη [πέους στο κορίτσι] και πιστεύουν πως παρ' όλα αυτά βλέπουν ένα μέλος· ωραιοποιούν την αντίφαση μεταξύ παρατήρησης και προκατάληψης μέσω της πληροφορίας ότι είναι ακόμη μικρό και σε λίγο θα μεγαλώσει, και σιγά σιγά καταλήγουν στο συμπέρασμα, που είναι μεγάλης συναισθηματικής εμβέλειας, ότι πρωτύτερα το μέλος ήταν εκεί και κατόπιν αφαιρέθηκε. Η έλλειψη πέους γίνεται αντιληπτή σαν το αποτέλεσμα ενός ευνουχισμού και το παιδί βρίσκεται τώρα μπροστά στο καθήκον να αντιπαρατεθεί στη σχέση του ευνουχισμού ως προς το ίδιο του το πρόσωπο. Οι περαιτέρω εξελίξεις είναι τόσο γνωστές ώστε περιττεύει να τις επαναλάβουμε εδώ. Μου φαίνεται απλώς ότι *τη σημασία του συμπλέγματος ευνουχισμού μπορούμε να την αξιολογήσουμε σωστά μόνο εάν συνυπολογίσουμε την επέλευσή του κατά τη φάση της πρωτοκαθεδρίας του φαλλού*.

[...]

[...] Στο [...] στάδιο της παιδικής γενετήσιας οργάνωσης, υπάρχει μεν *αρσενικό* αλλά κανένα θηλυκό· η αντίθεση εδώ είναι: *ανδρικό γεννητικό όργανο* ή *ευνουχισμένο*.²⁹

Πώς έχει λοιπόν η *κατάσταση*; Ο φαλλός δεν είναι το όργανο, πέος ή κλειτορίδα, που συμβολίζει, αλλά συμβαίνει –φευ!– να συμβολίζει κατά κύριο λόγο και πρωτίστως το πέος. Η συνέχεια, κατά τον Derrida, είναι γνωστή: «ο φαλλοκεντρισμός ως ανδροκεντρισμός, μαζί με όλη την παράδοξη λογική και τις αντιστροφές που αυτό γεννά» (FV, 510). Όπως γνωστό είναι και το τέλος της «Σημασίας του φαλλού»:

Σε συσχετισμό με τα προηγούμενα διαφαίνεται ο λόγος [raison] εκείνου του χαρακτηριστικού που ουδέποτε διαφωτίστηκε, και όπου γι' άλλη μια φορά σταθμίζει κανείς το βάθος της διαίσθησης του Freud: γιατί δηλαδή υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει παρά μία μόνο *libido*, που το κείμενό του δείχνει πως την εννοεί φύσεως αρσενικής. Η λειτουργία του φαλλικού σημαίνοντος καταλήγει εδώ στη βαθύτερη σχέση της: εκείνη στην οποία οι Αρχαίοι έβλεπαν να ενσαρκώνεται ο *Νους* και ο *Λόγος* [οι δύο λέξεις αρχαιοελληνιστί στο πρωτότυπο]. (É, 695 / ΣΦ, 15)

Όσο για τον συστημικό δεσμό ανάμεσα στη λογική του σημαίνοντος και τον φαλλοκεντρισμό, καταλήγει ο Derrida, όλα, στον λόγο (discours) του Lacan, απαντούν εν προκειμένω στο ερώτημα που ο ίδιος θέτει:

Είναι λοιπόν το προνόμιο του σημαίνοντος αυτό στο οποίο στοχεύει ο Freud όταν υποδεικνύει ότι δεν υπάρχει ενδεχομένως παρά μία μόνο λίμπιντο και ότι είναι σημαδεμένη με το σημείο του άρρενος; («Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine» [1962 (1958-1960), É, 735]

Και απαντούν καταφατικά.

IV. Η σκηνή της γραφής

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος του κειμένου του, ο Derrida επιστρέφει στο «Κλεμμένο γράμμα» για να ανοίξει την *άλλη* σκηνή –πριν από το γράμμα– στην οποία εγγράφεται το αφήγημα: τη σκηνή της γραφής. Η σκηνή αυτή δεν εξαντλείται, όπως θα το ήθελε η ψυχαναλυτική ερμηνεία (σημασιολογική ή/και φορμαλιστική), εντός του επιμελώς ουδετεροποιημένου *πλαισίου* μιας «αφήγησης», ενός «διηγήματος», μιας «ιστορίας», ενός «πραγματικού δράματος» ή δύο τριγωνικών «σκηνών». Τα όριά της είναι επισφαλή, ασαφή, απροσδιόριστα. Έτσι, ήδη από την *κατ' επίφασιν* «αρχή», από την *κατ' επίφασιν* «πρώτη» λέξη, ο (αφηγούμενος-εαυτόν) αφηγητής παρασύρει με την αφήγησή του την ενότητα του «διηγήματος» σε μian ατέρμονη παρέκκλιση: «κειμενική παρέκκλιση την οποία το Σεμινάριο δεν λαμβάνει υπ' όψιν εις το παραμικρό» (FV, 511). Συγκεκριμένα:

1. Όλα αρχίζουν «μέσα» σε μια βιβλιοθήκη: μέσα σε βιβλία, γραφές, παραπομπές. Επομένως, τίποτε δεν «αρχίζει» στην πραγματικότητα. Υπάρχει μόνο μια παρέκκλιση από την οποία δεν βγαίνει κανείς.
2. Επιπρόσθετα, γίνεται μια ρητή παραπομπή σε δύο άλλες «υποθέσεις» (αφηγήσεις) στις οποίες *ενοφθαλμίζεται* η «υπόθεση» (αφήγηση) του κλεμμένου γράμματος. Η αναλογία ή η «σύμπτωση» μεταξύ των τριών «υποθέσεων» (αφηγήσεων) είναι το περιβάλλον του «Κλεμμένου γράμματος». Επομένως, σημειώνει ο Derrida, η υποτιθέμενη (από το «Σεμινάριο») ανεξαρτησία του διηγήματος αυτού δεν είναι παρά το αποτέλεσμα μιας αποκοπής, ακόμα κι αν το εκλαμβάναμε στην ολότητά του.

Η αποκοπή αυτή είναι άκρως απερίσκεπτη (ή άκρως περισκεμμένη), πόσο μάλλον που στη «σύμπτωση» αυτήν γίνεται μνεία από την πρώτη κιόλας παράγραφο. Μόνο που το ερμηνευτικό έργο του «Σεμιναρίου» δεν αρχίζει παρά από την είσοδο και μετά του Διευθυντή της Αστυνομίας των Παρισίων. Πριν απ' αυτήν ωστόσο, έχουν ήδη προηγηθεί πολλά, και διόλου αμελητέα, ήτοι ο τίτλος, το έξεργο και ολόκληρη η πρώτη παράγραφος:

ΤΟ ΚΛΕΜΜΕΝΟ ΓΡΑΜΜΑ

Nil sapientiae odiosius acumine nimio.

[«Η σοφία δεν απεχθάνεται τίποτε περισσότερο από την υπερβολική οξύνοια.»]

Seneca

Στο Παρίσι, ένα βράδυ με ανεμοζάλη, φθινόπωρο του 18–, μόλις είχε σκοτεινιάσει, απολάμβανα τη διπλή πολυτέλεια [twofold luxury] της περισυλλογής και της πίπας μου, συντροφιά με τον φίλο μου Σ. Ωγκύστ Ντυπέν, στο μικρό καμαράκι που αποτελούσε τη βιβλιοθήκη του [in his little back library, or book-closet], *au troisième, No. 33, Rue Dunôt*, Faubourg St. Germain [στον τρίτο όροφο της πολυκατοικίας της οδού Ντυνό, αρ. 33, στο Φωμπούρ Σαιν Ζερμαίν· γαλλιστί στο πρωτότυπο]. Για μία τουλάχιστον ώρα είχαμε βυθιστεί σε βαθιά σιωπή [we had maintained a profound silence]· ένας τυχαίος παρατηρητής [any casual observer] θα μας θεωρούσε, βλέποντάς μας, αποκλειστικά και απόλυτα προσηλωμένους στους σπειροειδείς στροβίλους του καπνού που έπνιγαν την ατμόσφαιρα του δωματίου. Εγώ, ωστόσο, εξέταζα νοερά ορισμένα θέματα [certain topics] που αποτέλεσαν αντικείμενο συζητήσεώς μας ενωρίτερα εκείνο το βράδυ· εννοώ την υπόθεση [affair] της Οδού Μοργκ και το μυστήριο της δολοφονίας της Μαρί Ροζέ. Έπεινα να τα θεωρήσω συμπτωματικά [something of a coincidence], όταν η πόρτα του διαμερίσματός μας άνοιξε και εμφανίστηκε ο παλαιός μας γνώριμος, ο κ. Γκ., Διευθυντής της Αστυνομίας των Παρισίων.

[...] Καθόμασταν στο σκοτάδι [in the dark] και, ως εκ τούτου, ο Ντυπέν σηκώθηκε για να ανάψει μια λάμπα, κάθισε όμως ξανά, άπρακτος [...]. (PL, 6-7 / KI, 7-8)

Όλα λοιπόν «αρχίζουν» συσκοτίζοντας την αρχή αυτή μέσα στη «σιωπή», τον «καπνό» και το «σκοτάδι» μιας βιβλιοθήκης. Ο «τυχαίος παρατηρητής» δεν βλέπει παρά μόνο τους «σπειροειδείς στροβίλους του καπνού που έπνιγαν την ατμόσφαιρα του δωματίου»: κοντολογίς, ένας λογοτεχνικός διάκοσμος, το διακοσμητικό πλαίσιο μιας αφήγησης. Ωστόσο, όπως διαβλέπει ο Derrida, στον διάκοσμο αυτόν, στο πλαίσιο αυτό –που είναι αμελητέο για τον ερμηνευτή εκείνον που ενδιαφέρεται μόνο για το κέντρο του πίνακα και το εσωτερικό της παράστασης–, μπορούσαμε ήδη να διαβάσουμε –καίτοι «σιωπηρά»– κάτι διόλου αμελητέο: ότι δηλαδή όλα αυτά ήταν

μια «υπόθεση» γραφής, και δη παρεκκλίνουσας γραφής, μέσα σε έναν τόπο γραφής ατελείωτα ανοιχτό στον ενοφθαλμισμό του σε άλλες γραφές· ότι αυτή η «υπόθεση» γραφής είναι η τρίτη κατά σειρά, σε μια σειρά «υποθέσεων» όπου η «σύμπτωση» μεταξύ των δύο άλλων συμβαίνει να επισημαίνεται από τις πρώτες κιάλας γραμμές.

Η επισήμανση της «σύμπτωσης» αυτής, τη στιγμή ακριβώς που γίνεται αναφορά στις δύο άλλες «υποθέσεις», μόνο συμπτωματική δεν είναι: επισημαίνει το γεγονός ότι το ίδιο το «Κλεμμένο γράμμα» παρουσιάζεται ως μέρος μιας σειράς «συμπτώσεων», που το δίκτυό τους γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας πριν από την τρίτη αυτή μυθοπλασία. Μια «λεπτομέρεια», μεταξύ πολυάριθμων άλλων τέτοιων «λεπτομερειών», που αποκτά αξία ίχνους αναλυόμενη από τον Derrida σε μian ανοιχτή ανάγνωση της τριλογίας, όπου η επιμονή της λέξης «σύμπτωση» δεν μπορεί πλέον να διαλάβει της προσοχής μας. Έτσι, ήδη το έργο του «Μυστηρίου της Μαρί Ροζέ» –ένα χωρίο από τις *Ηθικές απόψεις* (*Morale Ansichten*) του Novalis, παρατιθέμενο στα γερμανικά αλλά και στην αγγλική του μετάφραση–, αρχίζει ως εξής:

Es giebt eine Reihe idealischer Begebenheiten, die der Wirklichkeit parallel läuft. Selten fallen sie zusammen.

[«Υπάρχουν ιδανικές σειρές συμβάντων που εξελίσσονται παράλληλα με τις πραγματικές. Σπάνια *συμπίπτουν* (They rarely coincide· δική μου η υπογράμμιση).»] (*MMR*, 169 / *MMP*, 107· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Η λέξη «συμπτώσεις» (coincidences) εμφανίζεται εν συνεχεία τρεις φορές μέσα σε δύο σελίδες, τις δύο φορές υπογραμμισμένη (*MMR*, 169-170 / *MMP*, 107-108). Την τελευταία φορά αναφορικά με τη σύνδεση των δύο πρώτων υποθέσεων:

Οι εξαιρετικά ασυνήθιστες λεπτομέρειες που προσκομίζω τώρα ενώπιον του κοινού, μοιάζουν να διαμορφώνουν –από την άποψη της χρονικής διαδοχής– τον πρώτο κλάδο μιας σειράς μόλις κατανοητών *συμπτώσεων*, που τον δεύτερο ή τελευταίο κλάδο τους οι αναγνώστες θα τον αναγνωρίσουν εξάπαντος στον πρόσφατο φόνο της ΜΑΙΡΥ ΣΕΣΙΛΙΑ ΡΟΤΖΕΡΣ, στη Νέα Υόρκη. (*MMR*, 170 / *MMP*, 108· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Ο δε υπότιτλος του «Μυστηρίου της Μαρί Ροζέ»:

A SEQUEL TO “THE MURDERS IN THE RUE MORGUE”

ΜΙΑ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΩΝ «ΦΟΝΩΝ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΜΟΡΓΚ»

Οι «λεπτομέρειες» που προσκομίζει ο Derrida ενώπιον του αναγνώστη, σκοπό έχουν να επιστήσουν την προσοχή μας στα επιτελέσματα του «πλαίσιου» και τα παράδοξα αυτού που ονομάζει «λογική του πάρεργου» (*logique parergonale*). Το ζητούμενο, για τον Derrida, δεν είναι να αποδείξει απλώς ότι το «Κλεμμένο γράμμα» λειτουργεί μέσα σε ένα «πλαίσιο» (που παραλείπεται πάντως από το «Σεμινάριο»), αλλά ότι η δομή των επιτελεσμάτων πλαισίωσης είναι τέτοια ώστε δεν μπορεί ποτέ να σημειωθεί καμία ολοποίηση του «πλαίσιου». «Τα πλαίσια είναι πάντοτε πλαισιωμένα» (*FV*, 513): από το τάδε ή το δείνα κομμάτι του περιεχομένου τους. Έτσι, αυτό που μας απομένει στα χέρια –ως υπόλοιπο πάντα– είναι κομμάτια δίχως όλο, «μερισμοί» χωρίς σύνολο, οι οποίοι ματαιώνουν και περιπαίζουν το όνειρο ενός γράμματος «αλλεργικού στον μερισμό» (*FV*, 514).

Όπως δείχνει λοιπόν ο Derrida, το ίδιο το κείμενο μάς καλεί να αναχθούμε πέρα και πριν από το «Κλεμμένο γράμμα», οπότε και εξακριβώνουμε την αξιοσημείωτη επιμονή της σκηνής της γραφής, με τις βιβλιοθήκες της, τα τυχαία γεγονότα και τις συμπτώσεις της. Έτσι, ανατρέχοντας στην αρχή των «Φόνων της οδού Μοργκ», διαπιστώνουμε ότι ο «τόπος συνάντησης», όπως τον ονομάζει ο Derrida, ανάμεσα στον (αφηγούμενο-εαυτόν) αφηγητή και τον Ντυπέν είναι *ήδη* μια «σκοτεινή βιβλιοθήκη» (*obscure library*), το «τυχαίο γεγονός» (*accident*) της αναζήτησης του ίδιου κειμένου (*MRM*, 143 / *ΦΟΜ*, 38).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η περιγραφή της «συνάντησης» του αφηγητή με τον Ντυπέν δεν σηματοδοτεί την αρχή του κειμένου, αλλά τρόπον τινά διασχίζει, διακόπτει την αφήγηση. Πριν από την εμφάνιση του Ντυπέν, προηγείται, εν είδει προλόγου (*MRM*, 141-143 / *ΦΟΜ*, 31-38), ένα είδος σύντομης ψευδο-πραγματείας περί της πνευματικής «ικανότητας της ανάλυσης» (*faculty of analysis*: *MRM*, 142 / *ΦΟΜ*, 34):

Εν πάση περιπτώσει, δεν προτίθεται να συντάξω πραγματεία [*treatise*] επί του θέματος, απλά προλογίζω [*prefacing*] ένα κάπως παράξενο αφήγημα [*narrative*], διατυπώνοντας ορισμένες παρατηρήσεις, που θα μπορούσαν να

χαρακτηρισθούν τυχαίες [at random]. (*MRM*, 141 / *ΦΟΜ*, 32· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Όχι μια «πραγματεία» λοιπόν, αλλά ένας «πρόλογος» όπου διατυπώνονται ορισμένες «τυχαίες» παρατηρήσεις περί της αναλυτικής ικανότητας, η «τύχη» και το καθεστώς των οποίων δεν μπορεί παρά να μας προβληματίζει: επιτρέπεται άραγε να τις προσπεράσουμε –όπως προσπερνάμε κατά τα ειωθότα έναν πρόλογο–, για να περάσουμε στο «καθαυτό» αφήγημα, ή μήπως θα πρέπει να τις εξάρουμε θεωρώντας ότι συνιστούν το καθαρά διδακτικό θεωρητικό και μεταγλωσσικό «πλαίσιο» του αφηγήματος (την «αλήθεια» του διηγήματος); Αυτό άραγε δεν μας προκαλεί να κάνουμε ο λεγόμενος «γενικός αφηγητής», όταν, στο τέλος του προλόγου (*MRM*, 143 / *ΦΟΜ*, 38), λέει ότι το «αφήγημα» ή η «ιστορία» που ακολουθεί θα πρέπει να διαβαστεί «υπό το φως» των προλογικών θεωρητικών «προτάσεων», ότι αποτελεί ένα είδος «σχολίου» στις «προτάσεις» αυτές; Θα υπήρχαν άραγε δύο διακριτά μέρη: ένας «πρόλογος», δίκην θεωρητικού «πλαισίου», και μια «ιστορία», δίκην «σχολίου» που τον επεξηγεί ή «παραδείγματος» που «απεικονίζει» την «αλήθεια» του – για να ανατρέξουμε στο επίμαχο λακανικό λεξιλόγιο; Και τι συμβαίνει όταν, όπως ισχύει στην προκειμένη περίπτωση, «πρόλογος» και «ιστορία», «πλαίσιο» και «σχόλιο» ή «παραδείγμα», εγγράφονται στο ίδιο κείμενο, στην ίδια λογοτεχνική μυθοπλασία ονόματι «Οι φόννοι της οδού Μοργκ»; Τι συμβαίνει όταν η θεωρητική μεταγλώσσα εκφέρεται στην και από την ίδια τη γλώσσα της λογοτεχνικής μυθοπλασίας; Όταν η παγίδα της μεταγλώσσας καθίσταται μια παγίδα την οποία στήνει το παιχνίδι της ίδιας της λογοτεχνικής γραφής;

Η ακόλουθη ιστορία [the narrative which follows] θα φανεί στον αναγνώστη υπό το φως ενός είδους σχολίου [in the light of a commentary] στις προτάσεις [propositions] που μόλις προανέφερα.

Την άνοιξη και εν μέρει το καλοκαίρι του 18– βρισκόμουν στο Παρίσι, όπου γνωρίστηκα με τον μεσιέ Σ. Αύγουστο Ντυπέν. Ο νεαρός αυτός ευγενής καταγόταν από πραγματικά εξαιρετη και ένδοξη οικογένεια, αλλά ήταν τόσο η φτώχεια στην οποία τον έριξε μια σειρά ατυχών γεγονότων [untoward events], ώστε η ενεργητικότητα του χαρακτήρα του λύγισε, και έπαψε πια να δραστηριοποιείται ως άνθρωπος του καλού κόσμου ή να ενδιαφέρεται για την ανάκτηση της περιουσίας του [the retrieval of his

fortunes]. Με την ευγενική άδεια των πιστωτών του, παρέμεινε στην κατοχή του ένα μικρό υπόλοιπο της πατρικής του περιουσίας [By courtesy of his creditors, there still remained in his possession a small remnant of his patrimony]· με το εισόδημα που έπαιρνε, και με αυστηρή οικονομία, κατόρθωνε να εξασφαλίζει τα προς το ζην, χωρίς να σκοτίζεται για τα περιττά. Μόνη πολυτέλεια την οποίαν επέτρεπε στον εαυτό του [his sole luxuries] ήσαν τα βιβλία, και στο Παρίσι τα βιβλία αποκτούνται πολύ εύκολα. (MRM, 143 / ΦΟΜ, 38· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Χάρη σε ένα «υπόλοιπο» (remnant) της πατρικής του κληρονομιάς λοιπόν, ο Ντυπέν μπορεί και επιτρέπει στον εαυτό του μία και μόνη πολυτέλεια. Αυτή η «μόνη πολυτέλεια» (sole luxuries: η ίδια λέξη απαντά για δεύτερη φορά στη δεύτερη γραμμή του «Κλεμμένου γράμματος», αλλά τη φορά αυτήν ως «διπλή πολυτέλεια [της περισυλλογής και μιας πίπας]» [twofold luxury· PL, 6 / ΚΓ, 7]), όπως επισημαίνει ο Derrida, είναι η γραφή: τα βιβλία που θα οργανώσουν τον τόπο συνάντησης και τη *mise en abîme*³⁰ όλης της λεγόμενης «γενικής αφήγησης». Η συνάντηση ανάμεσα στον αφηγητή και τον Ντυπέν οφείλεται στη συνάντηση του ενδιαφέροντός τους για το ίδιο βιβλίο, που δεν μαθαίνουμε ποτέ αν τελικά το βρήκαν. Αυτό είναι το βιβλιακό, γραμματολογικό «τυχαίο γεγονός»:

Συναντηθήκαμε για πρώτη φορά [our first meeting] σε μια σκοτεινή βιβλιοθήκη [obscure library] της οδού Μονμάρτρ, όπου το τυχαίο γεγονός [accident] ότι και οι δύο αναζητούσαμε τον ίδιο πολύ σπάνιο και πολύ αξιόλογο τόμο [in search of the same very rare and very remarkable volume], μας έφερε κοντά [brought us into closer communion]. Από τότε ξαναβρεθήκαμε πολλές φορές [We saw each other again and again]. Ενδιαφέρθηκα πολύ για τη μικρή οικογενειακή ιστορία [I was deeply interested in the little family history], την οποία μου διηγήθηκε λεπτομερώς, με όλη εκείνη την ειλικρίνεια στην οποία ενδίδει ένας Γάλλος, όποτε το μόνο θέμα είναι ο εαυτός του [which a Frenchman indulges whenever mere self is the theme]. (MRM, 143 / ΦΟΜ, 38-39· μτφ. τροποποιημένη)

Ο αφηγητής λοιπόν επιτρέπει στον εαυτό του να αφηγηθεί: ότι ενδιαφέρεται για την «οικογενειακή ιστορία» του Ντυπέν, την ιστορία εκείνη λόγω της οποίας απομένει στον Ντυπέν ένα υπόλοιπο εισοδήματος με το οποίο επιτρέπει στον εαυτό του την πολυτέλεια των βιβλίων· κατόπιν, όπως διαβάζουμε αμέσως πιο κάτω, ότι αυτό που

τον εκπλήσσει προπάντων είναι η «απέραντη έκταση των αναγνώσεων» του Ντυπέν (the vast extent of his reading), και επομένως ότι η «συναναστροφή» (society) με έναν τέτοιον άνθρωπο είναι για αυτόν ανεκτίμητη: «θησαυρός ανεκτίμητος» (a treasure beyond price· *MRM*, 143 / *ΦΟΜ*, 39). Επομένως, με τη σειρά του, ο αφηγητής θα επιτρέψει στον εαυτό του (να πληρώσει για) τον «ανεκτίμητο θησαυρό» που είναι η «συναναστροφή» με τον Ντυπέν, ο οποίος επιτρέπει στον εαυτό του (να πληρώνει για) τη «μόνη» και ανεκτίμητη «πολυτέλεια» που είναι η γραφή, και ο οποίος Ντυπέν είναι ανεκτίμητος για αυτόν ακριβώς τον λόγο: αυτή είναι η γραμματολογική «οικονομία», η «οικονομία» της σκηνης της γραφής, όπως ανασυσταίνεται με άκρα οξυδέρκεια από τον Derrida.

Ο αφηγητής, για να «εκμυστηρευθεί», όπως λέει (*MRM*, 143-144 / *ΦΟΜ*, 39), «το συναίσθημά [τ]ου αυτό» στον Ντυπέν, οφείλει να πληρώσει: «Οφείλει να ενοικιάσει το γραφείο του αναλυτή. Και να καταβάλει το οικονομικό ισοδύναμο του ανεκτίμητου» (*FV*, 516). Πράγμα που ο αναλυτής τού επιτρέπει να κάνει: «μου επέτρεψε να αναλάβω τα έξοδα της ενοικίασης...» (*MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 39). Ο αφηγητής είναι λοιπόν ο πρώτος που πληρώνει τον Ντυπέν για τις υπηρεσίες του, για να εξασφαλίσει για τον εαυτό του τη διαθεσιμότητα των γραμμάτων, για να μπορέσει να γράψει ή να μιλήσει, αλλά και για να κάνει τον Ντυπέν να μιλήσει. Όπως επισημαίνει ο Derrida, αυτό για το οποίο πληρώνει, είναι ο ίδιος ο τύπος της αφήγησης, η γραφή μέσα στην οποία όλη η ιστορία θα εξιστορηθεί και θα προσφερθεί στις ερμηνείες. Στην οικονομία του «γραφείου» αυτού, παρατηρεί ο Derrida, καμία ουδετεροποίηση δεν είναι δυνατή, καμία γενική οπτική γωνία, καμία «ακύρωση» της σημασίας μέσω του χρήματος. «Άμεσα εμπλεκόμενος» δεν είναι μόνον ο Ντυπέν αλλά και ο αφηγητής, ο οποίος ουδέποτε καταλαμβάνει τη θέση ενός παθητικού και αμέτοχου δέκτη, ενός ουδέτερου και διάφανου στοιχείου της αφήγησης:

Εξεπλάγην επίσης από την απέραντη έκταση των αναγνώσεών του [the vast extent of his reading]· και, προπάντων, ένιωσα να εξάπτουν την ψυχή μου η άγρια θερμότητα και η ικμάδα της φαντασίας του. Γυρεύοντας στο Παρίσι τα πράγματα που τότε επιζητούσα [Seeking in Paris the objects I then sought], αισθάνθηκα πως η συναναστροφή [society] με έναν τέτοιον άνθρωπο, θα ήταν για μένα θησαυρός ανεκτίμητος [a treasure beyond price]· και το

συναίσθημά μου αυτό του το εκμυστηρεύθηκα με κάθε ειλικρίνεια [I frankly confided to him]. Τέλος, αποφασίσαμε να συγκατοικήσουμε, για όσο διάστημα θα έμενα στο Παρίσι· και καθώς οι οικονομικές μου δυνατότητες ήσαν κάπως καλύτερες από τις δικές του, μου επέτρεψε να αναλάβω τα έξοδα της ενοικίασης [I was permitted to be at the expense of renting], και της επίπλωσης σε ένα στυλ που ταίριαζε στη μάλλον παράξενη μελαγχολία της ιδιοσυγκρασίας και των δυο μας [in a style which suited the rather fantastic gloom of our common temper], ενός φαγωμένου από τον χρόνο και γκροτέσκου μεγάρου, από καιρό εγκαταλελειμμένου λόγω δεισιδαιμονιών στις οποίες εμείς δεν δίνουμε σημασία, και ετοιμόρροπου, σε μιαν απόμερη και ερημική γωνιά του Φωμπούρ Σαιν Ζερμαίν. (MRM, 143-144 / ΦΟΜ, 39· μτφ. τροποποιημένη)

Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με δύο παράξενους (μελαγχολικούς) τύπους, εκ των οποίων ο ένας δεν μας λέει τι ακριβώς γύρευε στο Παρίσι, ούτε ποιες είναι οι «προηγούμενες συναναστροφές» του (former associates), από τις οποίες πρόκειται τώρα να κρατήσει «μυστικό» (secret) τον «τόπο» (locality) της νέας κατοικίας, να αποκρύψει το «μυστικό» του «τόπου» αυτού:

Αν έβλεπε ο κόσμος πώς ζούσαμε, θα μας θεωρούσε τρελούς [madmen] – ακίνδυνους, ίσως, αλλά πάντως τρελούς. Η απομόνωσή μας [seclusion] ήταν απόλυτη. Δεν δεχόμασταν ποτέ επισκέψεις [We admitted no visitors]. Κρατήσαμε επιμελώς μυστικό τον τόπο του αναχωρητηρίου μας από τις προηγούμενες συναναστροφές μου [Indeed the locality of our retirement had been carefully kept a secret from my own former associates]· και ο Ντυπέν είχε πάψει από καιρό να κάνει ή να διαθέτει γνωριμίες στο Παρίσι. Υπήρχαμε μόνο ο ένας για τον άλλον. (MRM, 144 / ΦΟΜ, 39-40· μτφ. τροποποιημένη)

Από το σημείο αυτό και μετά, σημειώνει ο Derrida, ο αφηγητής αρχίζει να αφηγείται την προοδευτική του ταύτιση με τον Ντυπέν· αρχής γενομένης από την αγάπη τους για τη νύχτα, τη «σκοτεινή θεότητα», που την «παρουσία» της «παραχαράσσουν» όταν δεν είναι πλέον εκεί:

Ο φίλος μου είχε τη λόξα [a freak of fancy] (διότι πώς αλλιώς να την ονομάσω;) να είναι ερωτευμένος με τη νύχτα για τη νύχτα· και σ' αυτήν του την *bizarrierie* [παραξενιά· γαλλιστί στο πρωτότυπο], όπως και σ' όλες τις

υπόλοιπες, αφέθηκα ήσυχα-ήσυχα· ενδίδοντας στα εξωφρενικά καπρίτσια του με μια τέλεια *abandon* [παραίτηση, εγκατάλειψη· γαλλιστί στο πρωτότυπο]. Η σκοτεινή θεότητα [the sable divinity] δεν έμενε πάντα μαζί μας· αλλά εμείς ξέραμε πώς να παραχαράσσουμε την παρουσία της [but we could counterfeit her presence]. (*MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 40· μτφ. τροποποιημένη)

Διπλός ο ίδιος ως εκ της θέσεώς του, ο (αφηγούμενος-εαυτόν) αφηγητής *ταυτίζεται* επομένως με τον Ντυπέν, του οποίου την «ξεχωριστή αναλυτική ικανότητα» δεν μπορεί παρά να «παρατηρεί και να θαυμάζει», και ο οποίος Ντυπέν συνηθίζει να του την αποδεικνύει δίνοντας του εκπληκτικά δείγματα της «βαθιάς γνώσης» (*intimate knowledge*) που διαθέτει για αυτόν, τον αφηγητή (*MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 41· μτφ. τροποποιημένη). Ωστόσο, όπως δεν παραλείπει να επισημάνει ο Derrida, και ο ίδιος ο Ντυπέν, εκείνες ακριβώς τις στιγμές, εμφανίζεται διπλός. Μόνο που, αυτήν τη φορά, ο «διπλός Ντυπέν» είναι μια «αλλόκοτη ιδέα» (*fancy*) του αφηγητή:

Τότε, η συμπεριφορά του γινόταν ψυχρή και αφηρημένη [*frigid and abstract*]· τα μάτια του άδειαζαν από κάθε έκφραση [...]. Παρατηρώντας τον σ' αυτές τις διαθέσεις, στεκόμουν συχνά αναλογιζόμενος την παλαιά φιλοσοφική διδασκαλία για τη Διπλή Ψυχή [*Bi-Part Soul*], και διασκέδαζα με την αλλόκοτη ιδέα ενός διπλού Ντυπέν [*the fancy of a double Dupin*] – του δημιουργικού και του αναλυτικού [*resolvent*]. (*MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 41-42· μτφ. τροποποιημένη)

Το αλλόκοτο μιας ταύτισης μεταξύ δύο διπλασιασμένων διπλών· η μείζων επένδυση της σχέσης που εγγράφει τον Ντυπέν *εκτός* των «διυποκειμενικών τριάδων» του λεγόμενου «πραγματικού δράματος», και τον αφηγητή *εντός* αυτού που αφηγείται· η κυκλοφορία των επιθυμιών και του κεφαλαίου, των σημαινόντων και των γραμμάτων, πριν και πέρα από τις δύο «τριγωνικές» σκηνές· η αλυσιδωτή σχάση των υποκειμενικών θέσεων, αρχής γενομένης από τη θέση του Ντυπέν, ο οποίος, όπως όλα τα πρόσωπα του δράματος, καταλαμβάνει διαδοχικά και δομικά όλες τις θέσεις (τη θέση του τυφλού Βασιλιά –και αυτομάτως του Διευθυντή της Αστυνομίας–, έπειτα τις θέσεις της Βασίλισσας και του Υπουργού· κάθε θέση ταυτίζεται με την άλλη και διχάζεται· πράγμα που θέτει σε κίνδυνο την, προτεινόμενη από το «Σεμινάριο», διάκριση των τριών βλεμμάτων): ιδού συνοπτικά τι φέρνει, κατά τον Derrida, την τριγωνική λογική που διέπει το «Σεμινάριο» αντιμέτωπη με τα όριά της·

αλλά και τι κλονίζει την αντίθεση μεταξύ φαντασιακού και συμβολικού, και προπάντων τη μεταξύ τους ιεραρχία. Διότι αν, όπως θεωρεί ο Derrida, η δυαδική σχέση ανάμεσα σε δύο διπλά (την οποία ο Lacan θα ανήγε και θα περιόριζε στο φαντασιακό) ακατάπαυστα καταλαμβάνει και περιλαμβάνει, υπερχειλίζει και προσομοιώνει, αποσταθεροποιεί και αποδιοργανώνει, όλο τον χώρο του επονομαζόμενου «συμβολικού», τότε η εν λόγω αντίθεση αποδεικνύεται πολύ περιορισμένης ισχύος, ειδικά σε σύγκριση με την έκταση και το εύρος της σκηνης της γραφής.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Derrida, τα φαινόμενα του διπλού, με άλλα λόγια της *Unheimlichkeit*, δεν ανήκουν αποκλειστικά και μόνο στο «συγκείμενο» (contexte) του «Κλεμμένου γράμματος», όπως το συγκροτούν οι «Φόνοι της οδού Μοργκ» και το «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ». Ήδη στο «Κλεμμένο γράμμα» τίθεται το ερώτημα, ανάμεσα στον αφηγητή και τον Ντυπέν, αν ο Υπουργός είναι ο ίδιος ή ο αδελφός του:

«Μα είναι πράγματι *αυτός* ο ποιητής;» ρώτησα. «Ξέρω ότι υπάρχουν δύο αδελφοί. Και οι δύο έχουν όνομα στα γράμματα [and both have attained reputation in letters]. Αν δεν κάνω λάθος, ο Υπουργός έχει συγγράψει περισπούδαστη μελέτη για τον Διαφορικό Λογισμό. Μαθηματικός είναι, όχι ποιητής.» (PL, 17 / KT, 35)

Ο Ντυπέν διαβεβαιώνει τον αφηγητή ότι ο Υπουργός είναι «και τα δύο», «ποιητής και μαθηματικός». Οι δύο ιδιότητες, οι δύο αδελφοί είναι σχεδόν α ξεχώριστοι μέσα του· ανταγωνιζόμενοι ο ένας τον άλλον, παίζοντας και περιπαίζοντας ο ένας τον άλλον:

«Κάνεις λάθος. Τον γνωρίζω καλά. Είναι και τα δύο [he is both]. Ως ποιητής και μαθηματικός [poet and mathematician] θα πρέπει να σκέφτεται μετά λόγου [he would reason well]. Ως μαθηματικός και μόνο δεν θα μπορούσε να σκεφθεί καθόλου και θα ήταν στο έλεος του Διευθυντή.» (PL, 17 / KT, 35)

Όμως, στον Υπουργό που «ξέρει πολύ καλά τον γραφικό [τ]ου χαρακτήρα» (PL, 23 / KT, 52), ο Ντυπέν καταφέρει επίσης ένα χτύπημα που φέρει την υπογραφή ενός αδελφού ή συναδέλφου, ενός δίδυμου, μικρότερου ή μεγαλύτερου αδελφού (Ατρέας/Θυέστης). Αυτή η ανταγωνιστική και διπλοπρόσωπη ταύτιση των δύο αδελφών, υποστηρίζει ο Derrida, πόρρω απέχοντας από το να εισέρχεται στον

συμβολικό χώρο του οικογενειακού τριγώνου, παρασύρει ατέρμονα το τρίγωνο (όπως και *κάθε* τρίγωνο) μέσα σε έναν «λαβύρινθο» (FV, 521) διπλών, «πανομοιότυπων» (*fac-simile*· PL, 22 / KI, 49· ο Poe υπογραμμίζει), απομιμήσεων, όπου το πρωτότυπο έχει χαθεί.

Το κείμενο που φέρει τον τίτλο «Το κλεμμένο γράμμα» αποτυπώνει (και αποτυπώνεται) (σ)τον «λαβύρινθο» αυτόν, που οι διάδρομοί του δυσχεραίνουν ανεπανόρθωτα την «προσίδα διαδρομή» του γράμματος. Τον χάρτη (και τον οδηγό ανάγνωσης) του κειμενικού αυτού λαβύρινθου καταρτίζει ο Derrida με ακρίβεια τοπογράφου: το παιχνίδι των διπλών, η ατέρμονη διαιρετότητα των θέσεων και των γραμμάτων, οι κειμενικές παραπομπές από *πανομοιότυπο* σε *πανομοιότυπο*, η συνεχής (ανα)πλαισίωση των πλαισίων, η ένθεση του «Κλεμμένου γράμματος» σε ένα κλεμμένο γράμμα που αρχίζει πριν από αυτό –με τους «Φόνους της οδού Μοργκ» και τη «συνέχειά» τους (*sequel*), το «Μυστήριο της Μαρί Ροζέ»–, το πρόβλημα της υπογραφής, το παιχνίδι των εισαγωγικών.

«Ποιος υπογράφει;» (FV, 522) ρωτάει ο Derrida. Ο Ντυπέν θέλει εξάπαντος να υπογράψει. Και πράγματι ο αφηγητής, αφού τον έχει κάνει ή αφήσει να μιλήσει, αφήνει στον Ντυπέν την τελευταία λέξη, και δη την τελευταία λέξη της τελευταίας από τις τρεις ιστορίες· ή, τουλάχιστον, έτσι φαίνεται, σπεύδει να παρατηρήσει ο Derrida. Ο Ντυπέν θέλει λοιπόν να υπογράψει την τελευταία λέξη του τελευταίου μηνύματος του κλεμμένου γράμματος. Δεν μπορεί να αντισταθεί στον πειρασμό να αφήσει την ιδιόχειρη υπογραφή του στο *πανομοιότυπο* που αφήνει στον Υπουργό. Φοβάται το *πανομοιότυπο* και, καθώς νοιάζεται πολύ για τη (συν)αδελφική εκδίκησή του, θέλει απαραιτήτως να «μάθει [ο Υπουργός] την ταυτότητα του ανθρώπου που του την έφερε» (PL, 23 / KI, 52). Για τον λόγο αυτόν, επισημαίνει ο Derrida, περιορίζει το *πανομοιότυπο*, την απομίμηση, στην όψη, στο *εξωτερικό* του γράμματος, ενώ το *εσωτερικό* παραμένει αυθεντικό και ταυτοποιήσιμο. Έτσι, τι κάνει αυτός ο εραστής της αλήθειας και της αυθεντικότητας, όπως τον χαρακτηρίζει ο Derrida; Προσθέτει μια «ένδειξη» (*clue*· PL, 23 / KI, 52), μια σημείωση. Τοποθετεί το πλαστό, το ψεύτικο γράμμα, το γράμμα δηλαδή που αληθινά τον ενδιαφέρει καθόσον εξυπηρετεί τους σκοπούς του, το *αληθινό* εν τέλει γράμμα, που είναι ένα γράμμα *ερζάτς* μόνο κατά την όψη:

Τότε πλησίασα στην καρτοθήκη, πήρα το γράμμα, το έβαλα στην τσέπη μου, και το αντικατέστησα με ένα πανομοιότυπο [*fac-simile*: η υπογράμμιση στο πρωτότυπο], κατά την όψη [*so far as regards externals*], που είχα φιλοτεχνήσει στο σπίτι μου, με ακριβή απομίμηση του μονογράμματος του Ντ. [*imitating the D- cipher*], την οποία επέτυχα χρησιμοποιώντας μια σφραγίδα [*seal*] που κατασκεύασα από ψωμί. (*PL*, 22 / *KI*, 49)

Έτσι, ο Ντ. θα πρέπει να «αποκρυπτογραφήσει» (*decipher*, «D- cipher»), εκ των ένδον, αυτό που ο «αποκρυπτογράφος» εννοεί, αυτό που ο «αποκρυπτογράφος» θα έχει θελήσει να πει, καθώς και πόθεν και προς τι, εν όψει και εν ονόματι τίνος, αποδύθηκε στο έργο της αποκρυπτογράφησης. Και έτσι, το αρχικό –που είναι το ίδιο, Ντ., τόσο για τον Υπουργό όσο και για τον Ντυπέν– καθίσταται, σημειώνει ο Derrida, *πανομοιότυπο εξωτερικά, αλλά ίδιον εσωτερικά*.

Τι είναι όμως αυτό το ίδιον, αυτή η υπογραφή, αυτή η «τελευταία λέξη» ενός διπλά (συν)αδελφικού πολέμου; Είναι ένα *παράθεμα* (*PL*, 23 / *KI*, 52):

“ [...] He is well acquainted with my MS., and I just copied into the middle of the blank sheet the words—

—*Un dessein si funeste,*

S'il n'est digne d'Atrée, est digne de Thyeste.

They are to be found in Crébillon's 'Atrée.' ”

Ο Derrida θα σταθεί στο «παιχνίδι των εισαγωγικών» (*FV*, 523) που παίζεται εδώ. Όπως παρατηρεί, στη γαλλική μετάφραση, δεν υπάρχουν εισαγωγικά – το κείμενο του Crébillon είναι απλώς με μικρότερους χαρακτήρες:

– [...] Il connaît fort bien mon écriture, et j'ai copié tout au beau milieu de la page blanche ces mots:

..... Un dessein si funeste,

S'il n'est digne d'Atrée, est digne de Thyeste.

Vous trouverez cela dans l'*Atrée* de Crébillon.³¹

Επομένως, η φράση που έπεται του παραθέματος του Crébillon, η ακροτελεύτια φράση του διηγήματος, θα μπορούσε κάλλιστα να αποδοθεί εξίσου στον συγγραφέα του «Κλεμμένου γράμματος», στον αφηγητή ή στον συντάκτη του εκδικητικού γράμματος (τον Ντυπέν). Όμως, όπως βλέπουμε παραπάνω, το πρωτότυπο διασκεδάζει κάθε αμφιβολία: προκύπτει σαφώς ότι η τελευταία αυτή φράση είναι του Ντυπέν· του Ντυπέν ο οποίος λέει στον Υπουργό: ο υπογεγραμμένος Ντυπέν σάς πληροφορώ για την τύχη του γράμματος, για το τι θέλει να πει, με ποιο σκοπό υπεξαίρω από εσάς ένα γράμμα για να το επαναποδώσω στην παραλήπτριά του, καθώς και γιατί το αντικαθιστώ με το συγκεκριμένο.

Όμως, την τελευταία αυτή λέξη ο Ντυπέν είναι υποχρεωμένος να την παραθέσει εντός εισαγωγικών, να αφηγηθεί τρόπον τινά την υπογραφή του: ιδού τι του έγραψα και πώς υπέγραψα. «Τι είναι μια υπογραφή εντός εισαγωγικών;» (FV, 524) ρωτάει ο Derrida. Έπειτα, εντός των εισαγωγικών αυτών, αυτή τούτη η ιδιόχειρη υπογραφή, το ιδιόγραφο κείμενο είναι ένα *λογοτεχνικό* παράθεμα (και μάλιστα, σε ορισμένες εκδόσεις του «Κλεμμένου γράμματος», επίσης εντός εισαγωγικών). Οπότε η απάντηση στο ερώτημα: «Ποιος υπογράφει;» είναι: (και πάλι) η λογοτεχνία. Η υπογεγραμμένη λογοτεχνία...

Σημειώσεις

¹ Βλ. Sigmund Freud: α) «Jokes and their Relation to the Unconscious» (1905), στο *S.E.*, τόμ. VIII, σσ. 62, 205· «Το ευφρολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο», μτφ. Α. Σιπητάνου, στο Freud, *Το ευφρολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο / Το χιούμορ*, μτφ. Α. Σιπητάνου, Γ. Σαγκριώτης, επίμετρο Μ. Χρυσανθόπουλος, Αθήνα, Πλέθρον, 2009, σσ. 81, 266-267· β) «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. IV, σσ. 119-120· *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, ²1995, σσ. 126-127. Στο *Περί γραμματολογίας* (*De la grammatologie*, 1967) και στο «Πλάτωνος φαρμακεία» («La pharmacie de Platon», 1968), ο Derrida έχει δείξει πώς με βάση αυτό ακριβώς το «επιχείρημα» ή τον «συλλογισμό» προσαγόταν σε δίκη παραδοσιακά η γραφή. Βλ. Derrida: α) *DG*, 348-349 / *III*, 417-418· β) *D*, 126 / *ΠΦ*, 138. Βλ. σχετικά Rodolphe Gasché, *The Tain of the Mirror. Derrida and the Philosophy of Reflection*, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη και Λονδίνο, Αγγλία, Harvard University Press, 1986, σ. 132.

² Βλ. Lacan, *Mon enseignement*, Παρίσι, Seuil, σειρά «Paradoxes de Lacan», 2005, σ. 110· *Η διδασκαλία μου*, εισαγωγή για την ελληνική έκδοση Ζακ-Αλέν Μιέρ, μτφ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ – Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, σειρά «Λακανικός προσανατολισμός», 2009, σ. 129.

³ Βλ. ενδεικτικά *DG*, 18 / *III*, 23, όπου ο Derrida, χωρίς να κατονομάζει τον Lacan, καταφέρεται εναντίον μιας «δήθεν πλήρους ομιλίας».

⁴ Βλ. ενδεικτικά: α) «Propos sur la causalité psychique» (1950 [1946]), *É*, σ. 166, όπου ο Lacan μιλάει για το περί αληθείας ερώτημα «όπου εγγράφεται όλη η ιστορία της φιλοσοφίας, από τις πλατωνικές απορίες περί της ουσίας έως τις πασκαλικές αβύσσους της ύπαρξης – και μέχρι τη ριζική αμφισημία που επισημαίνεται από τον Heidegger καθόσον αλήθεια σημαίνει αποκάλυψη»· β) *αυτόθι*, σ. 193: «Με ακούσατε [...] να αναφέρομαι με αγάπη στον Descartes και στον Hegel. Στις μέρες μας είναι της μόδας να “ξεπερνάμε” τους κλασικούς φιλοσόφους. [...] Ούτε ο Σωκράτης, ούτε ο Descartes, ούτε ο Marx, ούτε ο Freud, μπορούν να “ξεπεραστούν” στο μέτρο που διεξήγαγαν την έρευνά τους με αυτό το πάθος της εκκάλυψης που έχει ένα αντικείμενο: την αλήθεια».

⁵ Βλ. χαρακτηριστικά την παράδοση της 19ης Δεκεμβρίου 1972, όπου ο Lacan, αναφερόμενος στη φωνολογία η οποία προάγει το φώνημα ως ενσάρκωση του σημαίνοντος, αποφαινεται: «Αλλά το σημαίνον δεν μπορεί κατά κανέναν τρόπο να περιορισθεί σε αυτόν τον φωνηματικό φορέα» (*SXX*, 22).

⁶ Βλ. τον πρόλογο του Lacan στην επανέκδοση των *Écrits* στη σειρά «Points» των εκδόσεων Seuil, «Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» (1970), *ΑΕ*, 390: «αυτό που ονομάζω βαθμίδα του γράμματος πριν από κάθε γραμματολογία...».

⁷ Βλ. *PAL*, 79-80 / *GAL*, 106 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη):

Ο λόγος του Lacan, πάντα πολύ ευαίσθητος ως προς όλες τις κινήσεις της θεωρητικής σκηνής –και ποιος θα τον κατηγορούσε γι' αυτό;–, δεν σταμάτησε από τότε να αναπροσαρμόζει, να αναμορφώνει μάλιστα, συχνά να ανασκευάζει τα αξιώματα για τα οποία μίλησα προηγουμένως. Μετά το 1968, η έμφαση στη γραφή γινόταν διαρκώς μεγαλύτερη, μέχρι που αντέστρεψε, με πολύ «γραμματολογικό τρόπο», τη διατύπωση [...] σχετικά με την «πάντα [...] φωνηματική, και στην πραγματικότητα φωνητική» γραφή [*É*, 470], αφού ο Lacan γράφει στο Σεμινάριο *Encore*: «Αλλά το σημαίνον δεν μπορεί κατά κανέναν τρόπο να περιορισθεί σε αυτόν τον φωνηματικό φορέα» [*SXX*, 22· παράδοση 19ης Δεκεμβρίου 1972].

Ούτε λίγο ούτε πολύ, ο Derrida ισχυρίζεται ότι η «γραμματολογία» του υπήρξε ο όρος δυνατότητας «μιας *Kehre*, μιας “στροφής” του Lacan μετά τα *Γραπτά*, δηλαδή, και για την ακρίβεια, από το 1966-1967 και μετά» (PAL, 57 / GAL, 73).

⁸ Το προοίμιο, ή μάλλον τα προοίμια, στον Derrida –εδώ, οι σελίδες με τον δυσμετάφραστο τίτλο «*Prétextes dérobés*» (FV, 441-448), το «Εκτός βιβλίου» («Hors livre») στη *Διασπορά* (*La dissémination*, 1972· D, 9-67), το «Τύμπανο» («Tympan») στα *Περιθώρια – (περί) της φιλοσοφίας* (*Marges – de la philosophie*, 1972· MP, i-xxv) κ.λπ.– επιτελεί μια πολύ ιδιαίτερη λειτουργία. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Παντελής Μπασάκος: «Ο Ντερριντά θεματοποιεί το προοίμιο ως στοιχείο της μεταγλώσσας που αρμόζει για το κείμενό του, ως στοιχείο της ίδιας του ρητορικής», και μάλιστα «επιμένει στο προοίμιο διότι θέλει το επιχείρημα του συνομιλητή του να έχει αναιρεθεί *εκ προοιμίου*, σχεδόν προτού καν αυτός αρχίσει να μιλάει». Βλ. Μπασάκος, «Ο καιρός του τρόπου», επίμετρο στο Ζακ Ντερριντά, *Η λευκή μυθολογία. Η μεταφορά μέσα στο φιλοσοφικό κείμενο*, μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2004, σσ. 126, 127. Για την τοπολογία και την πολιτική του προοιμίου στον Derrida βλ. Δημήτρης Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», στο *αληθεια*, τχ. 1, άνοιξη 2007, σσ. 172-182. Όπως επισημαίνει ο Βεργέτης: «Ο ντερρινταϊκός προοιμιακός τόπος στοιχειώνεται από μια βούληση πρωθύστερης δικαίωσης. Μεταξύ άλλων λειτουργιών, το προοίμιο ορθώνεται στις παρυφές του κυρίως κειμένου ως μνημείο που δηλώνει το θρίαμβο αυτής της βούλησης. [...] Ο Ντερριντά θέλει να έχει δίκιο, εκ των προτέρων. Πριν καλά ανοίξει η αυλαία [...]» «χάρη στη μήτιδα του προοιμίου η αυλαία πέφτει πριν αρχίσει το έργο της αποδόμησης [...]». Βλ. *αυτόθι*, σσ. 177, 184.

⁹ Βλ. Sigmund Freud, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο S.E., τόμ. IV, σ. 264· *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 239 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁰ *Αυτόθι*· μτφ. σσ. 239-240 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη).

¹¹ *Αυτόθι*, σ. 242· μτφ. σ. 222.

¹² *Αυτόθι*, σ. 243· μτφ. σ. 222.

¹³ *Αυτόθι*· μτφ. σ. 222 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁴ *Αυτόθι*· μτφ. σσ. 222-223 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁵ *Αυτόθι*, σ. 244· μτφ. σ. 223 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁶ Θυμίζω τη λατινική προέλευση της λέξης *texte*, το ουσιαστικό *textus*, που σημαίνει κυριολεκτικά «ύφανση», «συνυφή» και παράγεται –όπως και το *textum* («ύφασμα», «υφή», «ύφος»)- από το ρήμα *texo* («υφαίνω»).

¹⁷ Βλ. σχετικά: α) «La Double séance» (1970), D, 279-280 σημ. 44, 300 σημ. 56· β) Paul-Laurent Assoun, *Littérature et psychanalyse. Freud et la création littéraire*, Παρίσι, ellipses, 1996, σσ. 101-108· γ) Mario Lavagetto, *Freud à l'épreuve de la littérature*, μτφ. Adrien Pasquali, Παρίσι, Seuil, 2002, σσ. 79-80. [1η έκδοση *Freud, la letteratura e altro*, Τορίνο, Giulio Einaudi, 1985].

¹⁸ Η Barbara Johnson έχει σχολιάσει πολύ έξυπνα το εν λόγω χωρίο, δείχνοντας πώς, με αυτήν του τη χειρονομία, ο Derrida καταλήγει να επικυρώσει τα γνωρίσματα και τον νόμο του σημαίνοντος κατά την ίδια την πράξη της αντίθεσής του προς αυτόν. Βλ. «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida» (1977), στο *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1980, σ. 139· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν,

Ντεριντά», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σ. 233 (μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη):

Ασκώντας κατ' αυτόν τον τρόπο κριτική στην υπόσταση μιας έλλειψης –το γράμμα ως ουσία μιας απουσίας (κάτι που δεν λέει ο Lacan)–, ο Derrida απεικονίζει παραδειγματικά αυτό που *όντως* λέει ο Lacan τόσο για την υλικότητα όσο και για την εντοπισσιμότητα του σημαίνοντος ως σημαδιού της διαφοράς, χειριζόμενος το γράμμα ως υλικό τόπο της διαφοροποίησης: αφαιρώντας το μικρό σημαίνον «'», ένα σημείο τονισμού το οποίο δεν έχει, καθ' εαυτό, κανένα νόημα.

«Ίσως δεν είναι τυχαίο», παρατηρεί η Johnson (βλ. *αυτόθι*, σ. 153· μτφ. σσ. 246-247),

ότι εδώ τίθεται θέμα τονισμού ή μη τονισμού του γράμματος *a*. Το γράμμα *a* είναι ίσως το *par excellence* [κατ' εξοχήν] κλεμμένο γράμμα στα γραπτά και των τριών συγγραφέων: το «αντικείμενο *a*» του Lacan, η «différance» του Derrida και το αρχικό του πατρώνυμου του Edgar Poe, A, που το δανείστηκε από τον θετό πατέρα του, John Allan.

¹⁹ Για την ντεριντιανή σύνδεση του *πλαίσιου*, της *υπογραφής* και του *πάρεργου*, βλ. το έργο του Derrida *Η αλήθεια στη-ως ζωγραφική* (*La Vérité en peinture*, 1978), και ιδιαίτερα το πρώτο μέρος του, με τίτλο «Πάρεργο» («Parergon», VP, 21-168), όπου ο Derrida επερωτά τον παραδοσιακό φιλοσοφικό λόγο περί ζωγραφικής (Kant, Hegel, Heidegger). Μέσα από μια λεπτομερή ανάγνωση της καντιανής *Κριτικής της κριτικής δύναμης* (*Kritik der Urteilstkraft*, 1790), ο Derrida στοχεύει στην αποδόμηση των παραδοσιακών εννοιολογικών αντιθέσεων οι οποίες προσανατολίζουν τα φιλοσοφικά κείμενα που εξουσιοδοτούνται να μιλήσουν για την τέχνη και τη ζωγραφική. Έτσι, γίνεται λόγος για τις δυσκολίες που συναντούν οι κυρίαρχοι φιλοσοφικοί λόγοι περί ζωγραφικής, οι οποίοι επιμένουν να αναπαράγουν το όριο που τους συνιστά, να αντιπαραθέτουν δηλαδή ένα εντός και ένα εκτός του έργου:

Οι λόγοι [discours] περί ζωγραφικής είναι ενδεχομένως προορισμένοι να αναπαράγουν το όριο που τους συνιστά, ό,τι κι αν κάνουν, ό,τι κι αν λένε: υπάρχει για αυτούς ένα εντός και ένα εκτός του έργου από τη στιγμή που υπάρχει έργο. (VP, 16)

Με αφετηρία ή με βάση το όριο αυτό, θεσπίζεται μια ολόκληρη σειρά αντιθέσεων (π.χ. ύλη και φόρμα, σχέδιο και χρώμα, πίνακας και πραγματικότητα κ.λπ.), οι οποίες ωστόσο δεν επαρκούν για να εξηγήσουν την πολυπλοκότητα των σχέσεων ανάμεσα στο εντός και στο εκτός, όπως τις συγκροτεί το έργο τέχνης.

Ο Derrida αναλύει σε όλη του την πολυπλοκότητα αυτό που ο Kant, στην παράγραφο 14 της «Αναλυτικής του ωραίου» με τίτλο «Διασάφηση με παραδείγματα» («Erläuterung durch Beispiele»), διείδε υπό το όνομα *πάρεργο* (VP, 44-94). Βλ. Immanuel Kant, *Κριτική της κριτικής δύναμης*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα, Ιδεόγραμμα, 2002, σ. 139:

Ακόμη και όσα ονομάζονται *διακοσμήσεις* (πάρεργα) [Zieraten (Parerga)], εκείνα δηλαδή που δεν αποτελούν εσωτερικό συστατικό στοιχείο όλης της παράστασης του αντικειμένου, παρά μόνο εξωτερική προσθήκη [was nicht in die ganze Vorstellung des Gegenstandes als Bestandteil innerlich, sondern nur äusserlich als Zuthat gehört] και απλώς αυξάνουν την αρέσκεια της καλαισθησίας, το πραγματοποιούν τούτο ασφαλώς μόνο με τη μορφή τους, όπως τα πλαίσια [Einfassungen] των πινάκων ή τα ενδύματα των αγαλμάτων ή οι κιονοστοιχίες γύρω από λαμπρά κτίρια. Αν όμως η ίδια η διακόσμηση δεν συνίσταται σε μια ωραία μορφή, αν δεν έχει άλλη λειτουργία, όπως το χρυσό πλαίσιο [goldene Rahmen], παρά να προκαλέσει την επιδοκιμασία με το θέλητρό του, τότε ονομάζεται *κόσμημα* [Schmuck] και παραβλάπτει την αυθεντική ομορφιά.

Για τον Derrida το *πάρεργο* δηλώνει αυτό που δεν ανήκει ποτέ απλώς στο έργο ή στο εκτός του, αυτό που δεν είναι ούτε εντός ούτε εκτός (το πλαίσιο, για παράδειγμα, αλλά και ο τίτλος, η υπογραφή, ορισμένες «διακοσμήσεις»), και το οποίο πολλαπλασιάζει τα «επιτελέσματα χείλους» που ο

φιλοσοφικός λόγος δεν είναι σε θέση να ελέγξει. Έτσι, στον παραδοσιακό φιλοσοφικό λόγο περί ζωγραφικής, ο Derrida αντιτείνει

την έμμονη αποπική του πάρεργου [parergon]: ούτε έργο (ergon), ούτε εκτός έργου, ούτε εντός ούτε εκτός, ούτε άνωθεν ούτε κάτωθεν, το πάρεργο διαταράσσει κάθε αντίθεση, αλλά δεν παραμένει απροσδιόριστο και δίνει τόπο-ένανσμα [donne lieu] στο έργο. (VP, 14)

Το *πάρεργο* και οι βαθμίδες του –το πλαίσιο, ο τίτλος, η υπογραφή κ.λπ.– παρενοχλούν

την εσωτερική τάξη του λόγου περί ζωγραφικής, τα έργα του, τις αξιολογήσεις του, τις υπεραξίες του, την εικονολογία-κερδοσκοπία του [spéculation], το δίκαιο και τις ιεραρχήσεις του. (VP, 14)

Εννοείται πως ό,τι λέει ο Derrida για τον παραδοσιακό φιλοσοφικό λόγο περί ζωγραφικής και για τη σχέση του *πάρεργου* με το (ζωγραφικό) έργο τέχνης ισχύει και για τον θεωρητικό (φιλοσοφικό ή/και ψυχαναλυτικό) λόγο για τη λογοτεχνία και το λογοτεχνικό έργο τέχνης.

Αναφορικά με το *πλαίσιο* ειδικότερα, ο Derrida επισημαίνει ότι μέλημα της αποδόμησης δεν είναι «ούτε να αναπλασιώνει ούτε να ονειρεύεται την καθαρή και απλή απουσία πλαισίου. Αυτές οι δύο φαινομενικά αντιφατικές, και συστηματικά αδιαχώριστες, χειρονομίες είναι ακριβώς οι χειρονομίες αυτού που αποδομείται εδώ» (VP, 85). Και τι είναι αυτό που αποδομείται στο «Πάρεργο»;

Αυτή η μόνιμη απαίτηση –της διάκρισης ανάμεσα στο εσωτερικό ή προσίδιο νόημα και στην περίπτωση του αντικειμένου για το οποίο γίνεται λόγος– [που] οργανώνει όλους τους φιλοσοφικούς λόγους περί τέχνης, περί του νοήματος της τέχνης και περί του νοήματος ορθόκοφτά, από τον Πλάτωνα έως τον Hegel, τον Husserl και τον Heidegger. Προϋποθέτει έναν λόγο περί του ορίου ανάμεσα στο εντός και στο εκτός του καλλιτεχνικού αντικειμένου, εδώ έναν λόγο περί του πλαισίου. (VP, 53)

Για την οιονεί έννοια του *πλαισίου* στον Derrida, βλ. Ulrike Oudée Dünkelsbühler, *Reframing the Frame of Reason*, μτφ. Max Statkiewicz, Αμχερστ, Νέα Υόρκη, Humanity Books, 2002, και ιδιαίτερα σσ. 59-79 για την ντερριντιανή ανάγνωση του *πάρεργου* στον Kant.

²⁰ Βλ. ενδεικτικά «Hors livre», D, 32.

²¹ Στις *Θέσεις* (Positions, 1972) βρίσκουμε ορισμένες άκρως περιεκτικές διατυπώσεις για το πώς «τοποθετείται» η διασπορά σε σχέση με την έλλειψη, τον ευνουχισμό, το συμβολικό:

Η έννοια του ευνουχισμού συνδέεται άρρηκτα [...] με την έννοια της διασποράς. Αλλά η έννοια της διασποράς θέτει το *περισσότερο και λιγότερο* που ανθίσταται επ' αόριστον [...] στην υποκειμενικότητα ως επιτέλεσμα, στην υποκειμενοποίηση, στην ιδιοποίηση (αναίρεση, μετουσίωση, ιδεοποίηση, επανεσωτερίκευση [Erinnerung], σημασία, σημασιολόγηση, αυτονομία, νόμος κ.λπ.), σε ό,τι δηλαδή ο Lacan [...] ονομάζει τάξη του «συμβολικού». Της διαφεύγει και την αποδιοργανώνει, την κάνει να εξοκέλλει, τη στίζει με τη γραφή της, με όλους τους κινδύνους που κάτι τέτοιο μπορεί να ενέχει, την ίδια στιγμή που δεν αφήνει περιθώρια να υπαχθεί στις κατηγορίες του «φαντασιακού» ή του «πραγματικού» [...].

Δεν ισχυρίζομαι ότι το «συμβολικό» [...] στην *πραγματικότητα* δεν συγκροτείται, ότι δεν συγκροτεί τη σταθερότητα μιας *τάξης* (που είναι επίσης η τάξη της φιλοσοφίας) και ότι δομικά δεν καλείται να συγκροτείται και να ανασυγκροτείται ατελεύτητα (γλώσσα, νόμος, «διυποκειμενική τριάδα», «διυποκειμενική διαλεκτική», ομιλούσα αλήθεια κ.λπ.). Η διασπορά υποδηλώνει όμως εν προκειμένω εκείνο ακριβώς το στοιχείο που δεν αφήνει περιθώρια πλέον ούτε να ενσωματωθεί στο συμβολικό, ούτε να αποτελέσει την *απλή* εξωτερικότητα του συμβολικού με τη μορφή της αποτυχίας του ή της (φαντασιακής ή πραγματικής) αδυνατότητάς του [...].

Επιγραμματικά: η διασπορά απεικονίζει αυτό που δεν επανέρχεται-αναλογεί [*ne revient pas*] στον πατέρα [...] ούτε στον ευνουχισμό [...].

Γράφω –η/τη διασπορά–, δεν σημαίνει άραγε λαμβάνω υπ’ όψιν τον ευνουχισμό [...] ξαναβάζοντας στο παιχνίδι τη θέση του ως σημειομένου ή ως υπερβατολογικού σημαίνοντος (διότι μπορεί να υπάρχει και ένα υπερβατολογικό σημαίνον, όπως λόγου χάρι ο φαλλός ως σύστοιχο ενός πρωτεύοντος σημειομένου, του ευνουχισμού και της επιθυμίας της μητέρας), ως ύστατου καταφύγιου κάθε κειμενικότητας, ως κεντρικής αλήθειας [...], ως σημασιολογικά πλήρους και μη υποκαταστήσιμου ορισμού αυτού του γενεσιουργού (διασπείροντος) κενού απ’ όπου εφορμά το κείμενο; Η διασπορά *επιβεβαιώνει-καταφάσκει* (δεν λέω παράγει ή συγκροτεί-συνιστά) την ατελεύτητη υποκατάσταση, δεν σταματά ούτε επιτρέπει το παιχνίδι [...]. Η διασπορά «είναι» εκείνη η *γωνία* του παιχνιδιού του ευνουχισμού που δεν σημαίνεται, που δεν αφήνεται να συγκροτηθεί ούτε σε σημεινόμενο ούτε σε σημαίνον, [...] που δεν επιδεικνύεται-εμφανίζεται ούτε/όσο κρύπτεται. Δεν εν-έχει λοιπόν καθ’ εαυτή ούτε αλήθεια (αντιστοιχία ή εκκάλυψη) ούτε πέπλο [...] δεν μπορεί πλέον να σταθμιστεί με βάση την αντίθεση πέπλο/μη πέπλο. (P, 112-121 / Θ, 129-140· μτφ. τροποποιημένη)

²² Θυμίζω ότι με το σύνταγμα *vouloir-dire* ο Derrida μεταφράζει τη χουσερλιανή *Bedeutung*. Όπως γράφει στη *Φωνή και το φαινόμενο* (*La voix et le phénomène*, 1967):

Για τον Husserl, η εκφραστικότητα της έκφρασης –που προϋποθέτει πάντα την ιδεατότητα μιας *Bedeutung*– έχει έναν απαραμείωτο δεσμό με τη δυνατότητα της ομιλίας (*Rede*). [...] Μολονότι η ομιλία είναι μια πολύ περίπλοκη δομή [...], ο Husserl τής παραχωρεί την αποκλειστικότητα του δικαιώματος στην έκφραση. Και συνεπώς της καθαρής λογικότητας. Άρα, ίσως θα μπορούσαμε, χωρίς να εκβιάσουμε την πρόθεση του Husserl, να ορίσουμε, αν όχι να μεταφράσουμε, το ρήμα *bedeuten* με το *θέλω-να-πω* [*vouloir-dire*], με τη σημασία που έχει ταυτοχρόνως αυτός ο όρος όταν ένα υποκείμενο που μιλάει, που «εκφράζεται», όπως λέει ο Husserl, «περί ενός πράγματος», *θέλει να πει*, και όταν μια έκφραση *θέλει να πει* και να είμαστε βέβαιοι ότι η *Bedeutung* είναι πάντα *αυτό που* κάποιος άνθρωπος ή κάποιος λόγος *θέλουν να πουν* [...]. (VPh, 18 / ΦΦ, 34-35· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Βλ. επίσης: α) P, 42-46 / Θ, 48-53· β) τη σχετική σημείωση του Χ. Γ. Λάζου στο ΠΦ, 241-242.

²³ Ως γνωστόν, ο Derrida υπήρξε ο φιλόσοφος που ανήγαγε τη φωνή σε επιφανές αντικείμενο φιλοσοφικής διερώτησης και φιλοσοφικού ελέγχου, αποδεικνύοντας την ένοχη συνέργειά της με προαιώνιες αντιλήψεις και προκαταλήψεις της μεταφυσικής. Αν αυτό που διακρίνει τη μεταφυσική, όπως διατείνεται ο Derrida, είναι η διάκλειση της ετερότητας, του ίχνους του άλλου, η εμμονή της σε υπερβατολογικά σημεινόμενα που θα ήταν σε θέση να ανακόψουν το ατέρμονο παιχνίδι των διαφορών, η διατήρηση και περιφρούρηση της καθαρότητας των απαρχών έναντι της αναπληρωματικότητας, τότε είναι απαραίτητος όρος η προνομιοποίηση της φωνής ως πηγής μιας απαρκτηρίας παρουσίας εις εαυτόν. Η αντίθεση ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, η μήτρα κατά τον Derrida όλων των άλλων μεταφυσικών αντιθέσεων ή διακρίσεων, απορρέει από αυτό ακριβώς:

Η φωνή *ακούγεται-εννοείται* [*s'entend*] –αναμφίβολα αυτό αποκαλούμε συνείδηση– όσο το δυνατόν πιο κοντά στον εαυτό της ως απόλυτη εξάλειψη του σημαίνοντος: καθαρή αυτοπάθεια που αναγκαστικά έχει τη μορφή του χρόνου και δεν δανείζεται έξω από τον εαυτό της, μέσα στον κόσμο ή μέσα στην «πραγματικότητα», κανένα πρόσθετο σημαίνον, κανένα υλικό έκφρασης ξένο προς την προσίδια αυτενέργειά της. Είναι η μοναδική εμπειρία του σημεινόμενου που παράγεται αυτενεργώς, από το εσωτερικό του εαυτού του [...]. (DG, 33 / ΠΓ, 42· μτφ. τροποποιημένη)

Κατά τον Derrida, αυτή η *κατ’ εξοχήν* αυταπάτη είναι συστατική της υποκειμενικότητας και των ψευδαισθήσεων περί αυτονομίας της συνείδησης και του εαυτού. Η αμφισημία του γαλλικού ρήματος

entendre (ακούω-εννοώ) υποδεικνύει την αμεσότητα του δεσμού μεταξύ ακοής (της φωνής) και εννόησης ή εννοιακότητας, μεταξύ φωνητικότητας και ιδεατότητας. Το *ακούω-εαυτόν-να-μιλά* (*s'entendre parler*) καθίσταται επομένως, για τον Derrida, ο ελάχιστος ορισμός της συνείδησης:

Όταν μιλώ, ανήκει στη φαινομενολογική ουσία αυτής της πράξης να *ακούω τον εαυτό μου κατά τον χρόνο που μιλώ*. Το σημαίνουν, εμπνυχωμένο από την πνοή μου και από τη σημασιακή πρόθεση (στη γλώσσα του Husserl, η έκφραση εμπνυχωμένη από την *Bedeutungsintention*), είναι απολύτως πλησίον μου [...].

[...] Η ίδια η δομή της ομιλίας συνεπάγεται ότι ο ομιλών *ακούει-εννοεί εαυτόν* [*s'entende*]: ότι ταυτόχρονα αντιλαμβάνεται την αισθητή μορφή των φωνημάτων και εννοεί την προσίδια εκφραστική του πρόθεση. (VPh, 87 / ΦΦ, 122-123· μτφ. τροποποιημένη)

Γι' αυτό και η εμπειρία του *s'entendre parler*

βιώνεται ως απολύτως καθαρή αυτοπάθεια, μέσα σε μιαν εγγύτητα προς εαυτόν που δεν θα ήταν παρά η απόλυτη αναγωγή του εν γένει χώρου. Αυτή ακριβώς η καθαρότητα είναι που την καθιστά ικανή για την καθολικότητα. Καθώς δεν απαιτεί την παρέμβαση καμίας καθορισμένης επιφάνειας μέσα στον κόσμο, *παραγόμενη μέσα στον κόσμο ως καθαρή αυτοπάθεια*, είναι μια σημαίνουσα υπόσταση απολύτως διαθέσιμη. Διότι η φωνή δεν συναντά κανένα εμπόδιο κατά την εκπομπή της μέσα στον κόσμο ακριβώς επειδή παράγεται εκεί *ως καθαρή αυτοπάθεια*. Η αυτοπάθεια αυτή είναι αναμφίβολα η δυνατότητα αυτού που αποκαλούμε *υποκειμενικότητα* [...].

Εξαιτίας αυτής ακριβώς της καθολικότητας, δομικώς και αυτοδικαίως, καμία συνείδηση δεν είναι δυνατή χωρίς τη φωνή. [...] Η φωνή *είναι* η συνείδηση. (VPh, 89 / ΦΦ, 125-126· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Αυτά, πολύ γενικά, σε ό,τι αφορά τη μεταφυσική της φωνής και το καθεστώς υπό το οποίο η φωνή εγκλείεται από την ντερριντιανή αποδόμηση. Διότι το ερώτημα σχετικά με το ιδιαίτερο καθεστώς της φωνής στη λακανική ψυχανάλυση, τον φωνοκεντρισμό του ασυνειδήτου και το κατά πόσον η προνομοιοποίηση της φωνής (ακόμη και στον κλασικό Lacan) είναι αυστηρά λογοκεντρική, με την ντερριντιανή έννοια, είναι ένα ερώτημα εξαιρετικά περίπλοκο και εξαιρετικά δύσκολο, το οποίο απέφυγα σκοπίμως και συστηματικά σε όλη την έκταση της εργασίας. Ασφαλώς, οι αιτιάσεις του Derrida είναι αδιάσειστα τεκμηριωμένες και επαληθεύονται στο πεδίο όπου επιλέγει να τοποθετηθεί. Τι θα απέμενε ωστόσο όρθιο από το *s'entendre parler* εάν το φέρναμε αντιμέτωπο με τη φωνή στην ψύχωση; Ή τι θα απέμενε όρθιο από την εν γένει κριτική του Derrida εάν, πέραν της σχέσης της φωνής με το λακανικό συμβολικό, ανοιγόμασταν στην προβληματική της φωνής στη σχέση της με το πραγματικό (η φωνή ως αντικείμενο *a*); Για μια τέτοια οπτική παραπέμπω στα κείμενα του Δημήτρι Βεργέτη: α) «Το αντικείμενο *a* και οι ονομαστικές νεοπλασίες», στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σσ. 100-109· β) «Λακανική φωνή βοῶσα εν ντερριντιανῇ ερήμῳ», στο *αλήθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 198-202. Επίσης, για μια διαφορετική μεταφυσική ιστορία της φωνής, όπου η φωνή (και όχι μόνον η γραφή), πόρρω απέχοντας από το να περιφρουρεί την παρουσία, την απειλεί και τη διαταράσσει, βλ. την εξαιρετική μελέτη του Mladen Dolar, *A Voice and Nothing More*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, The MIT Press, 2006, κεφ. 2: «The Metaphysics of the Voice», σσ. 35-55, και ιδ. 42 κ.ε..

²⁴ Ένα μείζον γραμματολογικό κατάστιχο όπου μαρτυρείται ο λογοκεντρισμός του Heidegger και η θέληση για κυριαρχία της φιλοσοφίας, ή μάλλον της φιλοσοφικής «αλήθειας», επί της τέχνης, είναι το κείμενο της διάλεξης «Η προέλευση του έργου τέχνης» («Der Ursprung des Kunstwerkes», 1950 [1935/6]). Σταχυολογώντας:

Η αλήθεια ως φωτισμός και απόκρυψη των όντων συμβαίνει, κατά το μέτρο που ποιείται. *Κάθε τέχνη*, μια και επιτρέπει να συμβεί η έλευση της αλήθειας των όντων σαν τέτοιων, *είναι*

κατ' ουσίαν Ποίηση [Dichtung]. Η ουσία της τέχνης, όπου θεμελιώνεται το έργο τέχνης και συνάμα ο καλλιτέχνης, είναι το εν-έργω-τίθεσθαι της αλήθειας·

ή:

Η Ποίηση λέει τη μη-κρυπτότητα των όντων [die Dichtung ist die Sage der Unverborgenheit]·

ή:

Η τέχνη ως το εν-έργω-τίθεσθαι της αλήθειας είναι Ποίηση.

Βλ. Μάρτιν Χάιντεγγερ, *Η προέλευση του έργου τέχνης*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη, 1986, σσ. 120, 124, 125 αντιστοίχως. Όπως διευκρινίζει ο Τζαβάρας (βλ. *αυτόθι*, σ. 120 σχόλ. 178): «θα πρέπει ευθύς εξαρχής να αποφευχθεί η εξής παρερμηνεία: μιλώντας για ποίηση ο Χάιντεγγερ δεν έχει κατανοού το καλλιτεχνικό είδος που προκύπτει από τη συγγραφή ποιημάτων· ο όρος νοεί κάτι πολύ ευρύτερο, στο οποίο υπάγονται όλα τα καλλιτεχνικά είδη: ζωγραφική, μουσική, γλυπτική, λογοτεχνία κλπ.». Βλ. *αυτόθι*, σ. 124:

Η Ποίηση έχει νοηθεί εδώ με ένα τόσο ευρύ νόημα και συνάμα μέσα σε τόσο ενδόμυχη ενότητα της ουσίας της με τη γλώσσα και με το λέγειν, ώστε πρέπει να παραμείνει ανοιχτό το ερώτημα, εάν η τέχνη και μάλιστα μέσα σε όλους τους τρόπους ύπαρξής της, από την αρχιτεκτονική έως την ποιητική τέχνη, εξαντλεί την ουσία της Ποίησης.

Στον «Επίλογο» (1943) του *Τι είναι μεταφυσική*; (*Was ist Metaphysik?*, 1949 [1929]), ο Heidegger αποφαίνεται: «Ο στοχαστής λέγει το Είναι. Ο ποιητής ονομάζει το Ιερό» («Der Denker sagt das Sein. Der Dichter nennt das Heilige»). Βλ. Martin Heidegger, *Τι είναι μεταφυσική*;, προλεγόμενα-μετάφραση-σχόλια Π. Κ. Θανασάς, Αθήνα, Πατάκης, ³2004, σ. 98. Θυμίζω ότι ο Paul de Man, ασκώντας κριτική στον γερμανό φιλόσοφο για την προσπάθειά του να ηρωοποιήσει-ιεροποιήσει τον Hölderlin, αναγορεύοντάς τον έτσι σε εθνικό Ποιητή, γράφει ότι:

Για τον Heidegger, ο Hölderlin είναι ο μέγιστος των ποιητών («ο ποιητής των ποιητών») επειδή λέγει την ουσία (Wesen) της ποίησης. Η ουσία της ποίησης συνίσταται στο ότι λέγει την Παρουσία [parousia], το απόλυτο παρόν του Είναι.

Βλ. «Heidegger's Exegeses of Hölderlin», μτφ. Wlad Godzich, στο Paul de Man, *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, β' έκδοση, αναθεωρημένη, Μινεάπολις, University of Minnesota Press, 1983, σ. 250. [1η δημοσίευση, στα γαλλικά: «Les Exégèses de Hölderlin par Martin Heidegger», στο *Critique*, τχ. 100-101, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1955]· «Ο Heidegger εξηγεί τον Hölderlin», μτφ. Γιώργος Ι. Βάρσος, στο *λόγου χάριν*, τχ. 3, φθινόπωρο 1992, σσ. 52-53.

Η γνήσια και αυθεντική «Ποίηση» (Dichtung) διαφέρει λοιπόν από την «ποίηση» (Poesie) – και τη «λογοτεχνία» (Literatur)– όχι τόσο (και όχι μόνον) κατά το ότι η πρώτη είναι «τραγούδι» (Gesang) και *μύθος* ενώ η δεύτερη εκπραγματισμένη απλώς γλώσσα μέσω της «τεχνολογίας» της *γραφής*, αλλά κατά το ότι η Ποίηση δεν χειραγωγεί το Είναι των πραγμάτων ή των όντων, ούτε εκείνο της γλώσσας, αλλά επιτρέπει, μέσω των Ρημάτων της, τη φανέρωση/παρουσία του Είναι τους. Έτσι εξηγείται γιατί ο Heidegger μπορεί να θεωρεί Ποίηση το έργο του Ομήρου και του Πινδάρου, όπως και εκείνο του Hölderlin και του Trakl, ενώ την ίδια στιγμή απορρίπτει με αποτροπιασμό τη λυρική ποίηση του Benn ως απλή «μεταφορά» του Είναι των πραγμάτων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο μνημειώδες έργο του *Συστήματα καταγραφής 1800/1900* (*Aufschreibesysteme 1800/1900*, 1985), ο Friedrich A. Kittler αντιστρέφει και μετατοπίζει τη χαιντεγγεριανή αξιολογική ιεράρχηση, παρουσιάζοντας το κλασικο-ρομαντικό «σύστημα καταγραφής» του 1800 ως εποχή κυριαρχίας της ιδεαλιστικής «Ποίησης», και αναδεικνύοντας (στα

πρότυπα του Foucault) το «σύστημα καταγραφής» του 1900 σε εποχή της μοντέρνας «λογοτεχνίας» κατά την οποία λαμβάνει χώρα η «επιστροφή της γλώσσας» (*retour du langage*) στην υλικότητα των σημείων της. Βλ. Foucault, *Les mots et les choses* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «*tel*», 1990, σσ. 314-318· *Οι λέξεις και τα πράγματα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1986, σσ. 417-423.

²⁵ Η Barbara Johnson έχει κάνει επ' αυτού μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση:

Για να δείξει ότι η ψυχανάλυση *αποωθεί* κατά λογοκεντρικό τρόπο τη «γραφή», ο Derrida παραθέτει τη δήλωση του Lacan κατά των μαγνητοφώνων [...]. Αυτό ο Derrida το εκλαμβάνει ως *καταδίκη* του «ομοιώματος», ως «απορριπτικό αποκλεισμό της εγγραφής ή της επανάληψης στο όνομα του ζώντος και παρόντος λόγου». Αλλά τι *λέει* στην πραγματικότητα ο Lacan; Απλώς ότι μια μαγνητοφώνηση *δεν έχει τα ίδια επιτεύγματα* με την ψυχαναλυτική συνομιλία. Άραγε το γεγονός ότι η ψυχανάλυση είναι μια τεχνική που βασίζεται στη λεκτική συνομιλία την ανάγει αυτομάτως σε λογοκεντρική πλάνη; Δεν είναι εξίσου δυνατόν να θεωρήσουμε αυτό που ο Lacan ονομάζει «πλήρη λόγο» ως *πλήρες* από αυτό ακριβώς που ο Derrida ονομάζει «*γραφή*»;

Βλ. Johnson, «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», *ό.π.*, σ. 153· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν, Ντεριντά», *ό.π.*, σ. 246 (μτφ. τροποποιημένη).

²⁶ Ο λακανικός «λόγος των πολλών» (*discours de l'on*) μεταφράζει τον λόγο του χαϊντεγκεριανού *Man*, το οποίο συνιστά τη μη αυθεντική διάσταση του *Dasein*, όπως αυτό απαντά στις καθημερινές του ασχολίες και μέριμνες, σε εκείνες δηλαδή τις στιγμές όπου το υποκείμενο στρέφεται προς τα «πρόχειρα» και «πρόσχερα» πράγματα, ή προς τους «Άλλους», λησμονώντας ή απωθώντας το Είναι τους. Στο ερώτημα «ποιος» (*Wer*) είναι αυτός που συναντούμε καθημερινά, ο Heidegger απαντά:

Το ποιος δεν είναι αυτός ή εκείνος, όχι ο ίδιος ο εαυτός ούτε κάποιοι άλλοι, ούτε όμως και το άθροισμα όλων των άλλων. Το «ποιος» είναι το ουδέτερο [*Neutrum*], *οι πολλοί* [*das Man*].

Βλ. Martin Heidegger, *Être et Temps* (1927), μτφ. François Vezin, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Bibliothèque de Philosophie», 1986, § 27, σ. 169· *Είναι και Χρόνος*, τόμος πρώτος, μτφ.-σχόλ. Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα – Γιάννινα, Δωδώνη, 1985, σ. 213 (μτφ. τροποποιημένη).

Το *Man* προγραμματίζει, «προδιαγράφει» (*schreibt vor*) με δικτατορικό τρόπο την καθημερινότητα, «ισοπεδώνοντας» όλες τις άλλες δυνατότητες του Είναι. Βλ. *αυτόθι*, σ. 170· μτφ. σ. 214 (τροποποιημένη). Κυρίαρχη γλώσσα του *Man* είναι η «φλυαρία» ή η «κενολογία» (*Gerede*) (βλ. *αυτόθι*, § 35, σσ. 214-217· μτφ. σσ. 275-279), επιτεύγματα/συμπτώματα της οποίας είναι η «παράλειψη» (*Unterlassung*), η «καταστολή» (*Niederhaltung*) και η «αναβολή» (*Retardierung*) κάθε αυθεντικού ερωτήματος για το Είναι του ανθρώπου (βλ. *αυτόθι*, σ. 216· μτφ. σ. 278).

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Heidegger διόλου δεν υποβαθμίζει το *Man*, αφού οι άνθρωποι είναι κατ' αρχάς και ως επί το πλείστον «διασκορπισμένοι» μέσα στην ανωνυμία, τη μετριότητα και την αντικειμενικότητα του *Man*. Βλ. *αυτόθι*, § 27, σ. 172· μτφ. σ. 217. Εν τέλει, όπως αναγκάζεται να ομολογήσει ο Heidegger (βλ. *αυτόθι*), «οι πολλοί», το *Man*, είναι

ένα υπαρκτικό χαρακτηριστικό [Existenzial] και ανήκει ως αρχέγονο φαινόμενο στη θετική σύσταση του Dasein.

Μόνον μια ριζική αποδόμηση, μια απομάκρυνση των «επικαλύψεων και επισκοτίσεων», μια «διάλυση των προσποιήσεων» (βλ. *αυτόθι*, σ. 173· μτφ. σ. 218), θα φέρει και πάλι το *Dasein* στο «ξέφωτο» του Είναι. Κάτι που απαιτεί και μιαν άλλη γλώσσα η οποία δεν θα διακατέχεται πλέον από τη λήθη ή την απόληξη του Είναι.

²⁷ Βλ. ενδεικτικά Martin Heidegger, *Τι είναι μεταφυσική;* (1949 [1929]), *ό.π.*, σ. 75.

²⁸ Η λεγόμενη «διαμάχη του φαλλού» είχε διχάσει την ψυχαναλυτική κοινότητα στις αρχές της δεκαετίας του '30. Στη «Σημασία του φαλλού» η επισκόπηση που κάνει ο Lacan είναι απλώς ενδεικτική, εστιάζοντας περισσότερο στις θέσεις του Jones. Για μια αναλυτικότερη πραγμάτευση της σχετικής προβληματικής και των θέσεων των Melani Klein, Karen Horney, Helen Deutsch και Ernest Jones, βλ. SV, 269-301.

²⁹ Βλ. Freud, «The Infantile Genital Organization: An Interpolation into the Theory of Sexuality» (1923), στο S.E., τόμ. XIX, σσ. 142-145· «Η παιδική γενετήσια οργάνωση», μτφ. Βλάχης Σκολίδης, στο *Fort-Da*, τεύχος πρώτο, Α' εξάμηνο 2011, σσ. 10-12.

³⁰ Η *mise en abîme* ή *abyrne* αποτελεί όρο της θεωρίας της τέχνης, αλλά και της θεωρίας της λογοτεχνίας, δηλώνοντας το αυτοαναφορικό (αναστοχαστικό, ανακλαστικό, κατοπτρικό) εκείνο σχήμα όπου το σύνολο μιας εικόνας, μιας παράστασης ή ενός έργου εμφανίζεται, απεικονίζεται (εγκιβωτισμένο) σε ένα της/του μέρος, κάτι που συνεπάγεται τη (δυνάμει) άπειρη αυτοαπεικόνιση. Πρόκειται για όρο άκρως προβληματικό στη μετάφρασή του, για τον οποίο έχουν προταθεί αποδόσεις όπως: «ενδόμηση», «αβύσσωση» (Γκότσης), «αβυσοποίηση» (Φαράκλας). Βλ. αντιστοίχως: α) Ρενέ Ζιράρ, *Κεκρυμμένα από καταβολή*, μτφ. Κωνσταντίνος Ι. Γκότσης, Αθήνα, Γ. Α. Κουρής Α.Ε., 1994, σσ. 623-626· β) EYN, 32-33 υποσημ. 15. Θα προσέθετα την απόδοση: «επ' άπειρον (ή άπειρος) εγκιβωτισμός».

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος (στον ρηματικό του τύπο, ως *mettre en abyme*) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον André Gide το 1893. Το σχετικό κείμενο περιλαμβάνεται στο *Ημερολόγιο 1889-1939*:

Μου αρέσει πολύ σε ένα έργο τέχνης να ξαναβρίσκω έτσι μετατεθειμένο, στην κλίμακα των προσώπων, το ίδιο το θέμα του έργου αυτού. Τίποτε δεν φωτίζει καλύτερα και τίποτε δεν αναδεικνύει ασφαλέστερα όλες τις διαστάσεις του συνόλου. Όπως σε ορισμένους πίνακες του Memling ή του Quentin Metzys, όπου ένας μικρός καθρέφτης, κυρτός και σκοτεινός, αντικατοπτρίζει, με τη σειρά του, το εσωτερικό του χώρου όπου διαδραματίζεται η ζωγραφισμένη σκηνή. Όπως στον πίνακα *Οι ακόλουθοι* του Velasquez (αλλά κάπως διαφορετικά). Στη λογοτεχνία, τέλος, η σκηνή της κωμωδίας στον *Αμλετ*, αλλά και σε πολλά άλλα έργα. Στον *Βίλχελμ Μάστερ*, οι σκηνές με τις μαριονέτες ή η γιορτή στον πύργο. Στην *Πτώση του Οίκου των Ψερ*, η ανάγνωση στον Ρόντερικ κ.λπ. Κανένα από τα παραδείγματα αυτά δεν είναι απολύτως σωστό. Εκείνο που θα ήταν πολύ σωστότερο, εκείνο που θα έδειχνε καλύτερα τι θέλησα να κάνω στα *Τετράδιά* μου, στον *Νάρκισσό* μου και στην *Απόπειρα*, είναι η σύγκριση με τη διαδικασία εκείνη του θυρεού η οποία συνίσταται στο να θέτει [*mettre*] κανείς εντός ενός πρώτου σχήματος ένα δεύτερο σχήμα «εν αβύσσω» [*en abyme*].

Βλ. André Gide, *Journal 1889-1939*, Παρίσι, Gallimard, «Pléiade», 1948, σ. 41. Παρατίθεται στο Lucien Dällenbach, *Le récit spéculaire. Essai sur la mise en abyme*, Παρίσι, Seuil, 1977, σ. 15. Σε αυτό το έργο αναφοράς για τη *mise en abyme* στη λογοτεχνία, ο Dällenbach αναλύει σε όλη του την πολυπλοκότητα το –παραπλανητικά απλό– κείμενο του Gide, αναδεικνύοντας τις δυσχέρειες που προκύπτουν βάσει αυτού σε ό,τι αφορά τον επακριβή ορισμό της *mise en abyme*. Βλ. *αυτόθι*, «Les blasons d'André Gide», σσ. 15-31.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Derrida είναι ένας μεγάλος συγγραφέας της *mise en abîme*, ανάγοντάς την πολλές φορές σε κατασκευαστική αρχή των ιδίων των έργων του. Αυτήν ακριβώς τη λειτουργία επιτελούν τα προοίμιά του, όπως στον «Ταχυδρόμο της αλήθειας», όπου το σύνολο της προβληματικής βρίσκεται εν μικρογραφία ενθεματισμένο στις λίγες σελίδες του προοιμίου.

Στη *Διασπορά* (*La dissémination*, 1972), η (μαλλαρμεική) πρακτική της «εν αβύσσω γραφής» (*écriture en abîme*) ισοδυναμεί με το «τετράγωνο της γραφής», με άλλα λόγια με μια γραφή εις το

τετράγωνο, με μια γραφή αυτοαναφορικά υψωμένη, διά της ανακλαστικότητας και της αυτοαπεικόνισης, εις τη δευτέρα (D, 297).

Στη «Λευκή μυθολογία» πάλι («La mythologie blanche», 1972 [1971]), ο όρος υποδηλώνει ένα κλασικό παράδοξο της λογικής και της ρητορικής, όπου το οριζόμενο εμπλέκεται στον ορισμό. Βλ. MP, 302 / AM, 91: «Αυτή η εμπλοκή του οριζομένου στον ορισμό, αυτή η άβυσσος [abîme] της μεταφοράς...». Πρόκειται για ό,τι ο Derrida ονομάζει «τροπική αναπληρωματικότητα» (supplémentarité tropique) ή «νόμο της αναπληρωματικότητας» (loi de supplémentarité) μεταξύ εννοίας και πεδίου, τον οποίο και αναγνωρίζει ως *όρο αδυνατότητας* κάθε γενικής φιλοσοφικής μεταφορολογίας. Βλ. MP, 261, 273 / AM, 35-36, 52.

Τέλος, θυμίζω ότι η *Φωνή και το φαινόμενο* (La voix et le phénomène, 1967), μέσω του έργου του Husserl, τίθεται υπό το έμβλημα της *mise en abîme*:

Όταν προφέρουν ένα όνομα εις επήκοόν μας, αυτό μας κάνει να αναλογιστούμε την πινακοθήκη της Δρέσδης και την τελευταία μας επίσκεψη εκεί: περνάμε από τη μια αίθουσα στην άλλη και σταματάμε μπροστά σε έναν πίνακα του Τένιερ που παριστά μια πινακοθήκη. Ας υποθέσουμε εξάλλου ότι οι πίνακες αυτοί παριστούν με τη σειρά τους πίνακες που από την πλευρά τους θα μας πρόσφεραν επιγραφές προς αποκρυπτογράφηση κτλ.

Ιδέες... I

Βλ. VPh, 116-117 / ΦΦ, 161:

Αναμφίβολα όλα άρχισαν έτσι: «Όταν προφέρουν ένα όνομα εις επήκοόν μας, αυτό μας κάνει να αναλογιστούμε την πινακοθήκη της Δρέσδης... Περνάμε από τη μια αίθουσα στην άλλη... Ένας πίνακας του Τένιερ... παριστά μια πινακοθήκη... Οι πίνακες αυτής της πινακοθήκης παριστούν με τη σειρά τους πίνακες που από την πλευρά τους θα μας πρόσφεραν επιγραφές προς αποκρυπτογράφηση κτλ.».

Δεν χωράει αμφιβολία ότι τίποτα δεν προηγήθηκε από αυτή την κατάσταση. Ασφαλώς τίποτα δεν θα την αναστείλει. Δεν *περιλαμβάνεται*, όπως θα ήθελε ο Χούσερλ, ανάμεσα στις εποπτείες ή τις παραστάσεις. Στο άπλετο φως της παρουσίας, έξω από την πινακοθήκη, δεν μας δόθηκε καμιά αντίληψη ούτε μας την υποσχέθηκαν. Η πινακοθήκη είναι ο λαβύρινθος που ενέχει τις διεξόδους του: ποτέ δεν παγιδευτήκαμε εκεί όπως σε μια ιδιαίτερη *περίπτωση* της εμπειρίας, εκείνη που πιστεύει ο Χούσερλ ότι περιγράφει.

Του απομένει τότε να *μυλήσει*, να κάνει τη φωνή να *αντηχήσει* μέσα στους διαδρόμους για να αναπληρώσει τη λάμψη της παρουσίας. Το φώνημα, το άκουσμα είναι το *φαινόμενο του λαβύρινθου* [...].

³¹ Βλ. τη γαλλική μετάφραση του Baudelaire: «La lettre volée», στο Edgar Poe, *Histoires extraordinaires*, Παρίσι, Le Livre de Poche, ³⁷2008 (1972), σ. 63.

Κεφάλαιο 4

Ανεπίδοτα

Στο κεφάλαιο αυτό εκτίθενται λακανικά «γράμματα» –ή όψεις του λακανικού «γράμματος»– που –για να ανατρέξω στο οικείο ταχυδρομικό λεξιλόγιο– παρέμειναν *ανεπίδοτα* (*en souffrance*) στον ντερριντιανό «Ταχυδρόμο» και που άλλοι επωμίσθηκαν την περισυλλογή και την επίδοσή τους. Συγκεκριμένα:

α) Μία θεωρητικός της λογοτεχνίας, προερχόμενη από τον χώρο της αποδόμησης, που ανέλαβε να απαντήσει στη λογοτεχνική αιχμή της κριτικής του Derrida, δείχνοντας με τυπικά αποδομητικό τρόπο πώς η ντερριντιανή ανάγνωση αναπαράγει σε όλη της την έκταση τα τυφλά σημεία που εντοπίζει στη λακανική ανάγνωση του Poe, και αποδεικνύοντας έτσι έμπρακτα τον ατέρμονο και αβυσσαλέο χαρακτήρα του έργου της αποδόμησης.

β) Ένας λακανικός ψυχαναλυτής που απαντά στην κλινική αιχμή της ντερριντιανής κριτικής, αναψηλαφώντας τη δίκη για το κεντρικό αναφορικό της και την ετυμολογία της: τον φαλλό και τον λακανικό «φαλλογοκεντρισμό» αντιστοίχως.

γ) Ένας ιστορικός και θεωρητικός των μέσων που κατέθεσε τη μόνη ριζικά και *παραδειγματικά* εναλλακτική ανάγνωση του Lacan, τη μόνη ανάγνωση του κλασικού λακανισμού που είναι σε θέση να ανταγωνιστεί εκείνην του Derrida, αντιπροσωπεύοντας και ορίζοντας έτσι ένα πέραν της αποδόμησης.

Τρεις λοιπόν αναγνώσεις της διαμάχης, έτσι επιλεγμένες ώστε από τη σύνθεσή τους να προκύπτει μια *οιονεί* ολιστική αντικριτική στην κριτική του Derrida.

I. Αποδομώντας την αποδόμηση (Johnson)

Η διαμάχη Lacan-Derrida για το «Κλεμμένο γράμμα» του Poe έχει αποτελέσει αντικείμενο αστάθμητου αριθμού κριτικών αναγνώσεων (ειδικά από τον χώρο της λογοτεχνικής θεωρίας), σε σημείο ώστε όποιος αποπειράται να εποπτεύσει τη σχετική γραμματεία να καταλαμβάνεται παραχρήμα από ένα είδος μετακειμενικού ιλίγγου.¹ Μεταξύ των εν λόγω αναγνώσεων, η πιο λαμπρή είναι αναμφίβολα εκείνη της Barbara Johnson με τίτλο «Το πλαίσιο αναφοράς: Poe, Lacan, Derrida» («The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», 1977).²

I.1. Εντός του γράμματος, εκτός κειμένου

Η Johnson θεωρεί ότι ο Lacan διαβάζει το «Κλεμμένο γράμμα» σαν ένα είδος «αλληγορίας του σημαίνοντος».³ Και επισημαίνει ότι η ντερριντιανή κριτική της λακανικής ανάγνωσης του Poe δεν αμφισβητεί τόσο την εγκυρότητα αυτής καθαυτής της αλληγορικής ερμηνείας, όσο επερωτά τις άρρητες προϋποθέσεις της και τον τρόπο λειτουργίας της. Για την Johnson, δύο είναι οι στόχοι των ενστάσεων του Derrida:⁴

1. *Αυτό που θέτει εντός του γράμματος ο Lacan.* Ενώ διατείνεται ότι λείπει το νόημα του γράμματος, ο Lacan, σύμφωνα με τον Derrida, ανάγει την έλλειψη αυτήν σε κατεξοχήν νόημα του γράμματος. Μάλιστα, ο Derrida αποφαινεται ότι αυτό που ο Lacan εννοεί με αυτήν την έλλειψη είναι η αλήθεια της έλλειψης-ως-ευνουχισμού-ως-αλήθειας (FV, 467). Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Johnson, ο Lacan ουδέποτε χρησιμοποιεί τη λέξη *ευνουχισμός* στο κείμενο του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”». Μπορεί να την υπονοεί, αλλά δεν παύει να αποτελεί μian ερμηνεία του Derrida, ο οποίος έτσι, πληρώνοντας αυτό που ο Lacan άφησε κενό, επαναλαμβάνει, κατά την Johnson, την ίδια χειρονομία πλήρωσης ενός κενού για την οποία επικρίνει τον Lacan.
2. *Αυτό που αφήνει εκτός κειμένου ο Lacan.* Ένσταση, η ίδια, διπλή: αφενός, ο Derrida ασκεί κριτική στον Lacan επειδή δεν εξετάζει το «Κλεμμένο γράμμα»

σε σχέση με τα άλλα δύο διηγήματα της τριλογίας του Poe με ήρωα τον Ντυπέν· αφετέρου, κατά τον Derrida, τη στιγμή ακριβώς που ο Lacan διαβάζει την ιστορία σαν αλληγορία του σημαίνοντος, παραμένει τυφλός ως προς τη δύναμη *διασποράς* που έχει το σημαίνον μέσα στο *κείμενο* της αλληγορίας, μέσα σε ό,τι ο Derrida ονομάζει «σκηνή της γραφής». Με άλλα λόγια: αποκοπή μέρους του πλαισίου αναφοράς ενός κειμένου και αναγωγή ή συρρίκνωση της πολύπλοκης κειμενικής λειτουργίας του σε ένα και μοναδικό νόημα. Ωστόσο, κατά την Johnson, είναι αξιοσημείωτο ότι, και σ' αυτήν την περίπτωση, ο Derrida επαναλαμβάνει ακριβώς τα αδικήματα για τα οποία κατηγορεί τον Lacan: αφενός, ο Derrida αποκόπτει από το «Σεμινάριο» ολόκληρο το δεύτερο μέρος του, όπου ο Lacan αναπτύσσει εκτενώς τη σχέση μεταξύ συμβολικού καθορισμού και τυχαίων σειρών· αφετέρου, ξεμπερδεύει με το λακανικό «στυλ», αντιμετωπίζοντάς το ως απλό διακοσμητικό στοιχείο που συγκαλύπτει ένα μονοσήμαντο μήνυμα ή νόημα.

Σύμφωνα με την Johnson, η επανάληψη από μέρους του Derrida των ίδιων ακριβώς χειρονομιών τις οποίες επικρίνει, δεν ακυρώνει μεν την κριτική που ασκεί στα επιτελέσματά τους, πλην όμως καθιστά προβληματική την απόφαση διά της οποίας ο Derrida καταδικάζει την ύπαρξή τους.

1.2. *Υστερον πρότερον*: η δομή της επανόρθωσης-ως-επανάληψης-του-εγκλήματος

Κεντρικό –και τυπικά αποδομητικό– μοτίβο της κριτικής της Johnson είναι ότι ο Derrida, στην προσπάθειά του να επανορθώσει τα λάθη του Lacan, δεν μπορεί παρά να τα επαναλάβει και να τα επαναγράψει, ως έναν βαθμό. Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι, ωστόσο, ότι η Johnson δείχνει πώς η επανόρθωση μιας πρότερης αδικίας υπαγορεύει κατά κάποιον τρόπο ακατανίκητα την πλήρωση ενός κενού, η οποία καθίσταται τότε η νέα αδικία, και πώς η χειρονομία αυτή υπακούει στις προδιαγραφές του ίδιου του διηγήματος του Poe.

Ο Ντυπέν δηλώνει απρόθυμος να «αφήσ[ει] κενό το εσωτερικό» (PL, 23 / ΚΓ, 52: «leave the interior blank»· μτφ. τροποποιημένη) του πανομοιότυπου που αφήνει για τον Υπουργό στη θέση του κλεμμένου γράμματος το οποίο ο ίδιος έχει μόλις επανακτήσει επαναλαμβάνοντας ακριβώς την πράξη της κλοπής. Και τι κάνει; Πληροί το κενό με μια ένδειξη, αντιγράφει, δίκην υπογραφής, το γνωστό παράθεμα από τον *Ατρέα* του Crébillon, το οποίο αποκαλύπτει την εκδίκηση του Ντυπέν ως συμμετρική επανάληψη του αρχικού εγκλήματος, περιγράφοντας ακριβώς τη δομή της επανόρθωσης-ως-επανάληψης-του-εγκλήματος. Έτσι, εκείνος ο οποίος «ήρξατο χειρών αδίκων» δεν λαμβάνει τίποτε άλλο από «το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73), σύμφωνα με τον λακανικό τύπο της διυποκειμενικής επικοινωνίας.

Αλλά η Johnson δεν σταματά εδώ. Δείχνει επιπλέον πως η δομή της επανόρθωσης-ως-επανάληψης-του-εγκλήματος, που περιγράφεται στο και από το διήγημα του Poe, περιγράφει επακριβώς την άσπονδη σχέση του Derrida με τον Lacan. Σύμφωνα με τη λογική της δομής αυτής, «η διόρθωση πρέπει επομένως να προϋποθέσει ένα προηγούμενο προσχηματικό [pretextual], προ-κειμενικό [pre-textual] αδίκημα το οποίο θα δικαιολογήσει τις υπερβολές της».⁵ Μια τέτοιου τύπου προγενέστερη εχθροπραξία ή αδικοπραγία, μια τέτοιου τύπου πρότερη «επίθεση», από μέρους του Lacan, επικαλείται ο Derrida στη μακροσκελή υποσημείωση του βιβλίου του *Θέσεις* (Positions, 1972), η οποία προοιωνίζεται τον «Ταχυδρόμο της αλήθειας»:

Στα κείμενα που δημοσίευσα μέχρι τώρα, η απουσία αναφοράς στον Λακάν είναι πραγματικά σχεδόν ολοκληρωτική. Αυτό δεν δικαιολογείται [se justifie] μόνο από τις επιθέσεις [agressions] με μορφή ή πρόθεση επανιδιοποίησης τις οποίες, από την εμφάνιση του *Περί γραμματολογίας* στο Critique (1965) (και μάλιστα ακόμη νωρίτερα, απ' ό,τι μαθαίνω), πολλαπλασίασε ο Λακάν, άμεσα ή έμμεσα, ιδιωτικώς ή δημοσίως, στα σεμινάρια του και, από εκείνη τη στιγμή, όπως αναγκάστηκα να το διαπιστώσω εγώ ο ίδιος διαβάζοντας αυτά που γράφει, σχεδόν σε κάθε γραπτό του. (P, 112-113 / Θ, 130· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη)

Προτεραιότητα της επίθεσης που, όπως γράφει χαρακτηριστικά η Johnson, υποκινείται από την επιθετικότητα της (θεωρητικής) προτεραιότητας που διεκδικούν,

ο καθένας για λογαριασμό του, ο Derrida και ο Lacan: «Την εποχή των πρώτων μου δημοσιεύσεων, τα *Écrits* του Λακάν δεν είχαν συγκεντρωθεί και δημοσιευθεί. Όταν έγραψα το *Περί γραμματολογίας* και το “Ο Φρόντ και η σκηνή της γραφής”, είχα διαβάσει μόνο το “Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση” και το “Η βαθμίδα του γράμματος στο ασυνείδητο ή ο Λόγος μετά τον Φρόντ”» (P, 113 / Θ, 130)· και ο Lacan, με τη σειρά του, αναφέρει στον πρόλογό του στην επανέκδοση των *Écrits* στη σειρά «Points» των εκδόσεων Seuil: «αυτό που ονομάζω βαθμίδα του γράμματος πριν από κάθε γραμματολογία» («Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» [1970], AÉ, 390).

Η επιθετικότητα που εκδηλώνεται για μια προτεραιότητα που κανείς από τους δύο δεν στέργει να αναγνωρίσει στον άλλον, ει μη μόνον ως προτεραιότητα της επίθεσης, κινείται σπειροειδώς, προχωρώντας και παλινδρομώντας, σύμφωνα με ένα ατέρμονο σχήμα του τύπου *ύστερον πρότερον*, το οποίο τελικά καθιστά αδύνατον να εξακριβώσουμε ποιος έχει το προβάδισμα απέναντι στον άλλον, ποιος επιτέθηκε πρώτος ή ποιος έχει σειρά να επιτεθεί. Και αυτό ακριβώς, θα πει η Johnson με τη λεπτότητα ενός ευφυούς λογοπαίγνιου, είναι που «κάνει την υπόθεση της ανταπόδοσης των ίσων [getting even] τόσο περιττή [odd]». ⁶

1.3. Αριθμολογικά

α / Αριθμοί της ψυχανάλυσης

Στο κείμενό της η Johnson παίζει επανειλημμένα με την πολυσημία των επιθέτων *even* και *odd*. Οι λόγοι είναι προφανείς: η ιστορία, που παρεμβάλλεται στο διήγημα του Poe, με το παιδί-θαύμα που κέρδιζε όλους τους αντιπάλους του στο παιχνίδι «μονά-ζυγά» (the game of “even and odd”), η πρωτότυπη αξιοποίησή της από τον Lacan για την επεξεργασία της έννοιας της διυποκειμενικότητας, αλλά και αυτό που η Johnson αποκαλεί «αριθμητική» (numerical) αιχμή της κριτικής του Derrida.⁷ Πολύ σωστά λοιπόν η Johnson οδηγεί τη συζήτηση στο ιδιαίτερο καθεστώς που έχουν ορισμένοι αριθμοί στην ψυχανάλυση, όπως ο αριθμός 2 ή ο αριθμός 3.

Με λακανικούς όρους, θα λέγαμε ότι το 2 είναι ο αριθμός του *φαντασιακού*. Όπως παρατηρεί η Johnson, ως κατοπτρική ψευδαίσθηση (ή μεταφορά της) συμμετρίας, μπορεί να είναι είτε ναρκισσιστικά καθησυχαστική (η εικόνα του άλλου ως ενίσχυση της ταυτότητάς μου) είτε απολύτως συντριπτική (ο άλλος που η ύπαρξή του μπορεί να με ακυρώσει πλήρως). Είναι αμφότερα επιτελέσματα της *φαντασιακής δυαδικότητας*, η οποία χαρακτηρίζεται από την απολυτότητά της, την ανεξαρτησία της από κάθε συμβεβηκός ή ενδεχομενικότητα που θα μπορούσε να ανατρέψει την ενότητα των εμπλεκόμενων όρων, είτε κατά την αντίθεσή τους είτε κατά τη συγχώνευσή τους.

Στη φαντασιακή δυαδικότητα ο Lacan αντιπαραθέτει τη *συμβολική τριαδικότητα*, τον αριθμό 3 του *συμβολικού*, το οποίο σηματοδοτεί την είσοδο της διαφοράς (ή της ετερότητας, ή της χρονικότητας) στην ιδέα της ταυτότητας – δεν είναι κάτι που επισυμβαίνει στη φαντασιακή δυαδικότητα, αλλά κάτι που ενοικούσε πάντοτε-ήδη σε αυτήν, κάτι που ανατρέπει όχι τη συμμετρία του φαντασιακού ζεύγους αλλά τη δυνατότητα της ανεξάρτητης ενότητας οποιουδήποτε από τους δύο όρους. Όπως γράφει χαρακτηριστικά η Johnson:

Η αδυνατότητα όχι του αριθμού 2 αλλά του αριθμού 1 – είναι αυτό που, κατά αρκετά παράδοξο τρόπο, αποδεικνύεται ότι οδηγεί στον αριθμό 3.⁸

Αν όμως «το 3 είναι αυτό που ανάγει το 2 σε αδυνατότητα του 1»,⁹ διερωτάται η Johnson, σημειώνεται άραγε κάποια εγγενής αύξηση σε διαύγεια ή σε ενάργεια κατά τη μετάβαση από ένα ζεύγος σε ένα τρίγωνο; Προς τι η μετάβαση από το ένα στο άλλο; Είναι άραγε ένα τρίγωνο, τρόπον τινά, πιο «αληθινό» από ένα ζεύγος;

β / Η «αριθμητική» (κριτική) του Derrida

Η μορφή του Derrida είναι ότι η ψυχανάλυση δίνει θετική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα. Το τρίγωνο καθίσταται για την ψυχανάλυση το μαγικό, οιδιπόδειο σχήμα το οποίο εξηγεί τη λειτουργία της ανθρώπινης επιθυμίας. Η πρωταρχική φαντασιακή δυαδική ενότητα του παιδιού με τη μητέρα ανατρέπεται από τον νόμο του πατέρα, από αυτό δηλαδή που απαγορεύει την αιμομιξία υπό την απειλή του ευνουχισμού. Το παιδί πρέπει «απλώς» να «αποδεχθεί τον ευνουχισμό» ως αναγκαιότητα

υποκατάστασης του αντικειμένου της επιθυμίας του, οπότε η επιθυμία του παιδιού «ομαλοποιείται». Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίον η Johnson συνοψίζει αυτόν τον πολύ γνωστό ψυχαναλυτικό μύθο, τον οποίον ο Derrida θεωρεί ότι απηχεί η χρήση της τριγωνικότητας στη λακανική ανάγνωση του Poe. Ποια είναι όμως, κατά την Johnson, η –διπλή– «αριθμητική» αιχμή της ντερριντιανής κριτικής στα «τρίγωνα» ή τις «τριάδες» του Lacan;

1. Η δομή του «Κλεμμένου γράμματος» δεν μπορεί να αναχθεί σε τρίγωνο χωρίς να αποκλεισθεί ο αφηγητής. Κατά τον Derrida, ο αποκλεισμός του αφηγητή είναι κατάφωρο αποτέλεσμα, και δη άκρως αποκαλυπτικό, του τρόπου με τον οποίον η ψυχανάλυση ασκεί βία στη λογοτεχνία για να βρει σε αυτήν τα δικά της, ψυχαναλυτικά, σχήματα. Ωστόσο, όπως δείχνει ο Derrida, αυτό που η ψυχανάλυση βλέπει σαν τρίγωνο είναι στην πραγματικότητα ένα τετράγωνο ή ένα τετράπλευρο. Επομένως, σύμφωνα με την ντερριντιανή αριθμητική: $3 = 4$.
2. Κατά τον Derrida, η δυαδικότητα ως τέτοια δεν μπορεί να απορριφθεί ή να απορροφηθεί απλώς μέσα σε μια τριγωνική δομή. Όπως δείχνει, το «Κλεμμένο γράμμα» διασχίζεται από μια ανοίκεια τάση για (ανα)διπλασιασμό και υποδιαίρεση. Ο αφηγητής και ο Ντυπέν είναι διπλά ο ένας του άλλου, και ο ίδιος ο Ντυπέν εισάγεται για πρώτη φορά στην τριλογία (*MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 41-42) ως «Διπλή Ψυχή» (Bi-Part Soul), ως ένα είδος «διπλού Ντυπέν» (a double Dupin). Από την άλλη, ο Υπουργός, Ντ–, έχει έναν αδελφό με τον οποίο μπορεί να τον μπερδέψει κανείς, και από τον οποίο τον διακρίνει η διπλή ιδιότητά του (ως ποιητή και μαθηματικού). Έτσι, ο Υπουργός και ο Ντυπέν καθίστανται διπλά ο ένας του άλλου, όντας και οι δύο ήδη διπλοί, πέραν των άλλων ομοειδών χαρακτηριστικών τους, συμπεριλαμβανομένων των ονομάτων τους.

Συνεπώς, γράφει εύστοχα η Johnson,

οι γωνίες του τριγώνου είναι πάντοτε ήδη διχοτομημένες, και το $3 =$ (ένας παράγοντας του) 2 .

Στο παιχνίδι των μονών [odd] έναντι των ζυγών [even], επομένως, ο Derrida φαίνεται να παίζει ζυγά (4 ή 2) έναντι των μονών (3) του Lacan. Αλλά με κάποιον τρόπο οι αριθμοί 2 και 4 έχουν γίνει ανοίκεια παράταιροι

[odd], ενώ ο αριθμός 3 έχει εξομαλυνθεί [evened off] σε μια καθησυχαστική συμμετρία.¹⁰

Στην «αριθμητική» κριτική του Derrida η Johnson αντιτείνει ορισμένες άκρως οξυδερκείς παρατηρήσεις:¹¹

1. Αν ο αφηγητής και ο Ντυπέν είναι ένα αυστηρά δυαδικό ζεύγος, του οποίου η σχέση δεν διαμεσολαβείται κατά κανέναν τρόπο από έναν τρίτο όρο, τότε πώς εξηγείται το γεγονός ότι, όπως διαβάζουμε, αυτό που οδήγησε στην πρώτη τους συνάντηση ήταν η ενδεχόμενη «αντιπαλότητά» τους για το ίδιο αντικείμενο: «το τυχαίο γεγονός ότι και οι δύο αναζητούσαμε τον ίδιο πολύ σπάνιο και πολύ αξιόλογο τόμο» (*MRM*, 143 / *ΦΟΜ*, 38-39· μτφ. τροποποιημένη); Είναι ή δεν είναι αυτό μια τριγωνική σχέση;
2. Αν και η λακανική ανάγνωση του «Κλεμμένου γράμματος» διαιρεί το διήγημα σε τριαδικές δομές, το λακανικό μοντέλο της διυποκειμενικής διαλεκτικής, το επονομαζόμενο «σχήμα L» (*SLV*, 53 / *ΣΚΓ*, 98), το οποίο αναπτύσσεται σε εκείνο το μέρος του «Σεμιναρίου» που ο Derrida παρασιωπά, είναι αδιαμφισβήτητα τετραγωνικό. Επομένως, ο Derrida, για να διαβάσει τις επαναλαμβανόμενες τριάδες του Lacan όχι ως απλή δομή επανάληψης αλλά ως ένα τριγωνικό, οιδιπόδειο μοντέλο για την υποκειμενικότητα, τι κάνει; Αποκόπτει μία γωνία από το σχήμα L, διαπράττοντας έτσι αυτό ακριβώς για το οποίο κατηγορεί τον Lacan, ότι δηλαδή απέκοψε μια γωνία από το κείμενο του Poe – και ο Derrida το κάνει αυτό αποκόπτοντας εκείνη ακριβώς τη γωνία του λακανικού κειμένου όπου αναπτύσσεται το τετραγωνικό σχήμα L.
3. Ποια η σχέση μεταξύ μιας διαιρεμένης ενότητας και μιας δυαδικότητας; Είναι συνώνυμα τα δύο 2; Είναι, για παράδειγμα, μια «Διπλή Ψυχή» πράγματι σύνθεση δύο όλων; Ή μήπως είναι δυνατόν να συλλάβουμε μια διαίρεση η οποία δεν θα οδηγούσε σε δύο χωριστά μέρη αλλά στην προβληματοποίηση της ιδέας της ενότητας; Σε αυτήν την περίπτωση, παρατηρεί η Johnson, ότι ο Derrida ονομάζει «δυαδική σχέση» δεν θα κατατασσόταν στο λακανικό «φαντασιακό» αλλά στο λακανικό «συμβολικό».

4. Αν τα διπλά αναδιαιρούνται ή πολλαπλασιάζονται επ' άπειρον, έχει πράγματι ισχύ ο αριθμός 2; Αν $1 = 2$, τότε πώς μπορεί το $2 = 1 + 1$; Αν το ανοίκειο με τα διπλά είναι ότι δεν σταματούν ποτέ να αναδιπλασιάζονται, θα εξακολουθούσε να είναι ανοίκειος ο αριθμός 2 αν όντως σταματούσε σε μια αληθινά δυαδική συμμετρία; Άρα, διευκρινίζει η Johnson, αυτό που απασχολεί τον Derrida δεν είναι τόσο η ύπαρξη της οιασδήποτε δυαδικότητας, όσο η απεριόριστη διασπορά της ενότητας.

Με τις παρατηρήσεις και τα ερωτήματά της η Johnson επιθυμεί να καταστήσει σαφές ότι η «αριθμητική» κριτική του Derrida, με τα συνοδά επιχειρήματά της, δεν μπορεί να αναγνωσθεί κυριολεκτικά, και ότι αυτό που διακυβεύεται εν προκειμένω δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα απλό παιχνίδι αριθμών. Όπως γράφει χαριτολογώντας: «Αν ο Derrida αντιτείνει στα τρίγωνα του Lacan διπλασιασμένα τετράγωνα, δεν είναι γιατί θέλει να μετατρέψει τον Οιδίποδα [Oedipus] σε οκτάποδα [octopus]». ¹² Σε τι λοιπόν αναφέρεται η ντερριντιανή κριτική της τριγωνικότητας;

I.4. *Séminaire* vs *Disséminaire*

Η Johnson εντοπίζει πολύ σωστά ότι, για τον Derrida, το πρόβλημα με την ψυχαναλυτική τριγωνικότητα είναι ότι προϋποθέτει τη δυνατότητα μιας επιτυχούς διαλεκτικής μεσολάβησης και αρμονικής ομαλοποίησης ή κανονικοποίησης της επιθυμίας. Οι τρεις όροι της οιδιπόδειας τριάδας εισέρχονται σε μίαν αντίθεση η λύση της οποίας προσομοιάζει προς τη συνθετική στιγμή μιας εγελιανού τύπου διαλεκτικής. Η διαδικασία επικεντρώνεται στον φαλλό ως τόπο της σεξουαλικής διαφοράς· όταν η παρατήρηση της μητρικής έλλειψης πέους συνδεθεί με την πατρική απειλή του ευνουχισμού ως τιμωρίας για την αιμομιξία, το παιδί μεταβαίνει από τη θέση-αντίθεση (παρουσία-απουσία πέους) στη σύνθεση (ο φαλλός ως σημείο του γεγονότος ότι το παιδί μπορεί να εισέλθει στο κύκλωμα της επιθυμίας μόνον εάν αποδεχθεί τον ευνουχισμό ως ταυτόχρονη παρουσία και απουσία του φαλλού· ήτοι μόνον εάν αποδεχθεί το γεγονός ότι τόσο το υποκείμενο όσο και το αντικείμενο της επιθυμίας θα είναι πάντοτε υποκατάστατα για κάτι που ποτέ δεν ήταν πραγματικά

παρόν). Και πράγματι, όπως είδαμε, η λακανική «Σημασία του φαλλού» διατυπώνεται με σαφώς εγελιανούς όρους, γεγονός που ο Derrida δεν παραλείπει να επισημάνει και να αναδείξει τις συνέπειές του, επαναφέροντάς τις εντεύθεν των ορίων εκείνου του τύπου «λογοκεντρισμού» στον οποίο εστιάζει ολόκληρο το αποδομητικό του εγχείρημα. Αλλά τι σχέση έχουν όλα αυτά με το «Κλεμμένο γράμμα»;

α / Η εξίσωση «γράμμα = φαλλός»

Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να εξετάσουμε πώς ο Derrida συνάγει από το λακανικό κείμενο ότι, για τον Lacan, το γράμμα είναι ένα σύμβολο του (μητρικού) φαλλού. Δεδομένου ότι ο Lacan, στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ουδέποτε χρησιμοποιεί τη λέξη *φαλλός* –όπως ουδέποτε χρησιμοποιεί τη λέξη *ευνουχισμός*–, πρόκειται, και σ’ αυτήν την περίπτωση, για μία ακόμη ερμηνεία από μέρους του Derrida. Ερμηνεία οξυδερκέστατη το δίχως άλλο, και μάλιστα εκ των υστέρων επικυρωμένη από τον ίδιο τον Lacan: έμμεσα σε πρώτο χρόνο, όταν ο Lacan, σχολιάζοντας το «Σεμινάριό» του, θα εισαγάγει τη λέξη «ευνουχισμένος» (*châtré*) –η οποία επίσης απουσίαζε από το αρχικό κείμενο– στον πρόλογο της επανέκδοσης των *Écrits* («Préface à l’édition des *Écrits* en livre de poche» [1970], *ΑΕ*, 387)· άμεσα σε δεύτερο χρόνο, όταν, στη σεμιναριακή παράδοση της 10ης Μαρτίου 1971, και πάντοτε αναφορικά με το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», θα πει χωρίς περιστροφές: «Αυτό για το οποίο μιλώ είναι ο φαλλός» (*SXVIII*, 94). Επομένως, όπως ορθά επισημαίνει η Johnson, η διαφωνία μεταξύ Derrida και Lacan δεν αφορά στην *εγκυρότητα* της εξίσωσης «γράμμα = φαλλός», αλλά στη *σημασία* της. Πώς λοιπόν συνάγει ο Derrida την εξίσωση αυτήν από το κείμενο του Lacan; Η Johnson συνοψίζει τον παραγωγικό συλλογισμό του Derrida στα εξής τέσσερα σημεία:¹³

1. Το γράμμα «ανήκει» στη Βασίλισσα ως υποκατάστατο του φαλλού που δεν έχει. Εκθηλύνει (ευνουχίζει) καθέναν από τους διαδοχικούς προσωρινούς κατόχους του και τελικά επαναποδίδεται στη Βασίλισσα ως νόμιμη κάτοχός του.

2. Η περιγραφή από τον Poe της θέσης του γράμματος στο γραφείο του Υπουργού, και η μεταφορική ανάπλαση και ανάπτυξή της από τον Lacan στο «Σεμινάριο», υποδηλώνουν μιαν αναλογία μεταξύ του σχήματος του τζακιού από την κορνίζα του οποίου κρέμεται το γράμμα και εκείνου του σημείου της γυναικείας ανατομίας από το οποίο λείπει ο φαλλός.
3. Το γράμμα, αποφαινεται ο Lacan, «δεν επιδέχεται διόλου τον μερισμό» (SLV, 24 / ΣΚΓ, 37). Αυτή η αδιαιρετότητα, αποφαινεται με τη σειρά του ο Derrida, είναι πράγματι παράδοξη, γίνεται όμως κατανοητή αν θεωρηθεί ως *ιδεοποίηση* του φαλλού, η ακεραιότητα του οποίου είναι αναγκαία για την οικοδόμηση ολόκληρου του ψυχαναλυτικού συστήματος.
4. Τέλος, αν το διήγημα του Poe «απεικονίζει παραδειγματικά» την «αλήθεια», οι τελευταίες λέξεις του «Σεμιναρίου» φαίνεται να επανεπιβεβαιώνουν την αλήθεια αυτήν με όρους διόλου αβέβαιους: «Έτσι λοιπόν, αυτό που θέλει να πει “το κλεμμένο γράμμα”, και δη “το ανεπίδοτο γράμμα”, είναι ότι ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73). Κατά τον Derrida, αυτό που ο Lacan επιβεβαιώνει είναι η μονοσημαντικότητα ως *τέλος* της διαδρομής και προορισμός του γράμματος, η τελική επανιδιοποίηση του μηνύματος, η πλήρης ισοδυναμία του με τον εαυτό του. Και καθώς η «αλήθεια» την οποία απεικονίζει παραδειγματικά το διήγημα του Poe είναι, για τον Derrida, η αλήθεια του κεκαλυμμένου/αποκεκαλυμμένου ευνουχισμού και της υπερβατολογικής ταυτότητας του φαλλού ως έλλειψης η οποία εγγυάται τη λειτουργία του συστήματος, αυτή η ακροτελεύτια πρόταση του λακανικού «Σεμιναρίου» φαίνεται να επιβεβαιώνει τόσο την απόλυτη αλήθεια των ψυχαναλυτικών θεωριών όσο και την απόλυτη δυνατότητα αποκρυπτογράφησης του λογοτεχνικού κειμένου. Το μήνυμα του Poe θα έχει πλήρως, μονοσήμαντα κατανοηθεί και εξηγηθεί από τον ψυχαναλυτικό μύθο.

Επομένως, για τον Derrida, ο νόμος του φαλλού φαίνεται να υπονοεί μιαν επανιδιοποιητική επιστροφή στον τόπο της αληθινής κυριότητας, μιαν αδιαίρετη ταυτότητα που λειτουργεί πέραν της δυνατότητας διάσπασης ή μη ανακτήσιμης απώλειας, καθώς και μιαν εξολοκλήρου παρούσα στον εαυτό της, μονοσήμαντη αλήθεια.

β / Τυφλά σημεία

Το πρόβλημα με αυτόν τον τύπο συστήματος, αντιλέγει ο Derrida, είναι ότι αδυνατεί να λάβει υπ' όψιν τη δυνατότητα του καθαρού ατυχήματος, της ανέκκλητης απώλειας, των μη επανιδιοποιήσιμων υπολειμμάτων και της επ' άπειρον διαιρετότητας, αναγκαίων και αναπόφευκτων στοιχείων του ίδιου του συστήματος (για να μπορέσει το κύκλωμα του γράμματος να επιβεβαιώσει τελικά τον νόμο του φαλλού, πρέπει να αρχίσει με την παραβίασή του· το γράμμα είναι ένα σημάδι σκανδάλου και εσχάτης προδοσίας). Επιγραμματικά: αδυνατεί να λάβει υπ' όψιν τη δυνατότητα *διασποράς*. Ο «φαλλογοκεντρισμός» απωθεί ανηλεώς την ανεξέλεγκτη πολλαπλότητα ή διασπορά των αμφισημιών, το παιχνίδι της διασποράς που παίζει η και παίζεται στη *γραφή*, και το οποίο παραβιάζει απαραμείωτα κάθε μονοσήμαντο νόημα:

Όχι ότι το γράμμα δεν φθάνει ποτέ στον προορισμό του, αλλά μέρος της δομής του είναι να μπορεί, πάντα, να μην φθάσει σε αυτόν. Και χωρίς αυτήν την απειλή [...], το κύκλωμα του γράμματος δεν θα είχε καν αρχίσει. [...] Εδώ, η διασπορά απειλεί τον νόμο του σημαίνοντος και του ευνουχισμού ως συμβολαίου αληθείας. *Εντέμνει* [*entame*: ο Derrida υπογραμμίζει] την ενότητα του σημαίνοντος, δηλαδή του φαλλού. (FV, 472)

Στον νόμο και την «περιορισμένη οικονομία» του σημαίνοντος (ή του ευνουχισμού, ή του φαλλού) ο Derrida αντιτείνει λοιπόν την ανοικονόμητη διασπορά. Ωστόσο, όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η Johnson, όταν ο Derrida επικρίνει τον Lacan ότι ανάγει-συρρικνώνει το λογοτεχνικό κείμενο σε ένα μονοσήμαντο μήνυμα ή νόημα, η κριτική του εξαρτά την εγκυρότητά της από την προϋπόθεση ότι η αμφισημία είναι απύσχα στο κείμενο του Lacan. Και πράγματι, διατυπώσεις ή αποφάνσεις όπως ότι «ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» φαντάζουν αρκετά κατηγορηματικές. Όποιος όμως έχει αποπειραθεί να διαβάσει το λακανικό κείμενο γνωρίζει από πρώτο χέρι ότι δεν υπάρχει ούτε μία πρόταση του Lacan (ακόμη και οι πλέον μη αμφίσημες, φαινομενικά, όπως η παραπάνω) η οποία, επανεντασσόμενη στα συμφραζόμενά της, να μην καθίσταται ριζικά αμφίσημη, ούτε μία πρόταση που το νόημα ή η σημασία της να μην προβληματοποιούνται όχι τόσο από την ίδια την αμφισημία της όσο από μια σειρά ανατροπών ή αντιστροφών στις προτάσεις που προηγούνται ή που έπονται.¹⁴ όπως επίσης γνωρίζει ότι δεν υπάρχει κανένα περιεχόμενο ή νόημα που να μην είναι

έρμαιο του ατελεύτητου παιχνιδιού του σημαίνοντος, σε ένα κείμενο όπου κάθε σημαινόμενο υποκλέπτεται-εκτρέπεται αδιάλειπτα δυνάμει του σημαίνοντος και των τροπών του· ότι κάθε –φαινομενική– μονοσημαντότητα υπονομεύεται, πλήττεται ανήκεστα από την ίδια τη λακανική *γραφή*, γεγονός άλλωστε που παραδέχεται και ο ίδιος ο Derrida όταν γράφει ότι το «στυλ» του Lacan είναι έτσι σμιλευμένο ώστε να ματαιώνει και να περιπαίζει «κάθε πρόσβαση σε ένα απομονώσιμο περιεχόμενο, σε ένα μονοσήμαντο νόημα, καθορίσιμο πέραν της γραφής» (FV, 449).

Η ίδια η γραφή του Lacan αρκεί για να προβληματοποιήσει, αν όχι να ανατρέψει, την προϋπόθεση της μονοσημαντότητας επί της οποίας οικοδομεί την κριτική του ο Derrida. Έτσι, ο Derrida υποπίπτει στο (λογοκεντρικό) σφάλμα για το οποίο κατηγορεί τον Lacan: για να θεμελιώσει την κριτική του, είναι αναγκασμένος να παραγνωρίσει το (λογοτεχνικό) κείμενο, τη γραφή του Lacan. Εν τέλει, το στυλ, το (λογοτεχνικό) κείμενο, η γραφή του Lacan παραμένουν το κατ' εξοχήν *τυφλό σημείο* της κριτικής του Derrida.

1.5. Το πλαίσιο αναφοράς

α / Το πλαίσιο ως απο-οριοθέτηση

Ένα από τα σοβαρότερα αδικήματα για τα οποία ο Derrida κατηγορεί τον Lacan είναι ότι η ψυχαναλυτική ανάγνωση εξαλείφει ή, με όρους του Derrida, «ουδετεροποιεί» το «πλαίσιο» (cadre) του λογοτεχνικού κειμένου. Εν προκειμένω, το πλαίσιο αυτό δεν συνίσταται μόνο από τα δύο διηγήματα που προηγούνται του «Κλεμμένου γράμματος», αλλά και από την ίδια την πράξη της αφήγησης και, πέραν αυτής, από την όλη λειτουργία του κειμένου ως *γραφής* (FV, 459-461, 487). Για τον Derrida, ο Lacan είναι ένοχος πολλών παραλείψεων: παράλειψη του αφηγητή, των μη διαλογικών μερών του διηγήματος, των άλλων διηγημάτων της τριλογίας. Ο Lacan, λέει ο Derrida, παραγνωρίζει την ειδοποιό λογοτεχνική διάσταση του κειμένου του Poe, αντιμετωπίζοντάς το σαν «πραγματικό δράμα», σαν μία από εκείνες τις ιστορίες που ο ψυχαναλυτής ακούει καθημερινά από τους αναλυόμενούς του. Κοντολογίς, κατά τον Derrida, αυτό που ο Lacan παραλείπει είναι η ίδια η λογοτεχνία.

Τι εννοεί όμως ο Derrida με τον όρο *πλαίσιο*; Αυτός ο μέγιστος θεωρητικός του ανοριοθέτητου της κειμενικότητας, που αφιέρωσε μεγάλο μέρος του έργου του στο να καταγγείλει ως αδύνατη και επίπλαστη την κλειστή οριοθέτηση και πλαισιοθέτηση κάθε κειμενικού τόπου, θα μπορούσε άραγε να εννοεί ότι το πλαίσιο είναι αυτό που καθιστά ένα κείμενο λογοτεχνικό, με την έννοια ότι ένα κείμενο είναι λογοτεχνικό επειδή παραμένει εντός ορισμένων και καθορισμένων ορίων; Ασφαλώς και όχι, όπως προκύπτει σαφώς από την προσεκτική ανάγνωση των επιχειρημάτων και των παρατηρήσεών του (FV, 511, 513-514).

Στην πραγματικότητα, όταν ο Derrida κατηγορεί τον Lacan ότι έχει εξαλείψει το πλαίσιο του λογοτεχνικού κειμένου, τον κατηγορεί ότι έχει εξαλείψει την αδυνατότητα πλαισίωσης ή πλαισιοθέτησης του λογοτεχνικού κειμένου. Πώς συμβιβάζονται όμως αυτά τα δύο φαινομενικά ασύμβατα επιχειρήματα; Συμβιβάζονται αν λάβουμε υπ' όψιν τα «επιτελέσματα του πλαισίου» (*effets de cadre*) και τη δομή τους (FV, 513: «Τα πλαίσια [*cadres*] είναι πάντοτε πλαισιωμένα [*encadrés*]»), και σύμφωνα με αυτό που ο Derrida ονομάζει «λογική του πάρεργου» (*logique parergonale*: FV, 513), η οποία είναι «παράδοξη» ακριβώς επειδή, εντός της, αυτά τα (φαινομενικά) ασύμβατα και αντιφατικά επιχειρήματα διατηρούν εις το ακέραιο την ισχύ τους.

Η οριοθέτηση του πλαισίου είναι ταυτόχρονα απαιτητέα και αδύνατη. Για τον Derrida, το πλαίσιο είναι η αδυνατότητα πλαισίωσης ή πλαισιοθέτησης (οριοθέτησης, ολοποίησης) του λογοτεχνικού κειμένου. Όπως γράφει η Johnson: «Το πλαίσιο καθίσταται έτσι όχι η συνοριακή γραμμή μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού, αλλά αυτό ακριβώς που ανατρέπει τη δυνατότητα εφαρμογής της πολικότητας εντός/εκτός στην πράξη της ερμηνείας».¹⁵ Και, όπως πολύ σωστά επισημαίνει, θα πρέπει να συγκαταλεχθεί σε εκείνες τις παράδοξες οιονεί «έννοιες» –όπως το «τύμπανο» («*Tympan*», *MP*, i-xv) ή ο «υμένας» (*hymen*: «*La double séance*», *D*, 240 κ.ε.)– μέσω των οποίων ο Derrida, τη δεκαετία του '70, αποδομούσε μια σειρά από παραδεδομένες μεταφυσικές αντιθέσεις (καλό/κακό, νοητό/αισθητό, υψηλό/χαμηλό, πνεύμα/ύλη, ζωή/θάνατος, εντός/εκτός, ομιλία/γραφή κ.λπ.).

β / Η αναγωγή της σκηνής της γραφής σε σημαινόμενο: η «λογοτεχνία» ως σημαινόμενο του «Κλεμμένου γράμματος»

Όπως είδαμε, αυτό που επιτρέπει στον Derrida να προβληματοποιήσει το πλαίσιο του λογοτεχνικού κειμένου είναι αυτό που ονομάζει «σκηνή της γραφής» (*scène d'écriture*). Τι εννοεί με αυτήν; Κατά την Johnson, εννοεί δύο πράγματα:¹⁶

1. *Την αντίσταση του κειμενικού σημαίνοντος στην πλήρη μετατροπή του σε σημαινόμενο.* Παρά την προσοχή του Lacan στη διαδρομή του γράμματος ως παραδειγματικής απεικόνισης της λειτουργίας ενός σημαίνοντος, λέει ο Derrida, η ψυχαναλυτική ανάγνωση παραμένει τυφλή σε ό,τι αφορά τη λειτουργία του σημαίνοντος μέσα στην ίδια την αφήγηση. Διαβάζοντας το «Κλεμμένο γράμμα» ως αλληγορία του σημαίνοντος, ο Lacan, σύμφωνα με τον Derrida, μετατρέπει το «σημαίνον» σε σημαινόμενο του διηγήματος (FV, 455), ενώ, αντιτείνει ο Derrida, το ίδιο ακριβώς το κειμενικό σημαίνον ανθίσταται σε μια τέτοια ολοκληρωτική μετατροπή του σε νόημα, αφήνοντας ένα μη αναγώγιμο ή απαραμείωτο υπόλοιπο: το ίδιο το κείμενο που φέρει τον τίτλο «Το κλεμμένο γράμμα» (FV, 471).
2. *Τα πραγματικά γραπτά* –βιβλία, βιβλιοθήκες, παραθέματα, έξεργα, προηγούμενα διηγήματα– τα οποία περιβάλλουν το «Κλεμμένο γράμμα» με ένα πλαίσιο (λογοτεχνικών) αναφορών. Η ιστορία αρχίζει σε μια βιβλιοθήκη, όπου ο αφηγητής αναλογίζεται μια προηγούμενη συζήτηση σχετικά με τις δύο προηγούμενες διαλευκάνσεις εγκλημάτων από τον Ντυπέν όπως εξιστορούνται στα δύο προηγούμενα διηγήματα του Poe, το πρώτο εκ των οποίων εξιστορούσε την πρώτη συνάντηση του Ντυπέν με τον αφηγητή –πού αλλού;– σε μια βιβλιοθήκη, όπου και οι δύο αναζητούσαν το ίδιο βιβλίο. Η ιστορία αρχίζει λοιπόν με μian αναδρομική αναφορά σε προηγούμενα γραπτά, και, υπ' αυτήν την έννοια, όπως λέει ο Derrida, «τίποτε δεν αρχίζει» (FV, 511). Η «σκηνή της γραφής» υπονομεύει τη μεταφυσική αξία της *αρχής* – αλλά και του *τέλους*. Ο ίδιος ο Ντυπέν περιγράφεται σαν μια κινητή βιβλιοθήκη, μόνη του πολυτέλεια είναι τα βιβλία και η απέραντη έκταση των γνώσεων και αναγνώσεών του προκαλεί την έκπληξη και τον θαυμασμό του αφηγητή. Ακόμη και οι τελευταίες, και πιο προσωπικές υποτίθεται, λέξεις του

Ντυπέν –και τελευταίες λέξεις του διηγήματος– είναι παρμένες από τη λογοτεχνία (το παράθεμα από τον *Ατρέα* του Crébillon).

Η λογοτεχνία είναι λοιπόν η αρχή, η μέση και το τέλος –ακόμη και το εσωτερικό– του κλεμμένου γράμματος. Πώς το δείχνει όμως αυτό ο Derrida; Το δείχνει, σε μεγάλο βαθμό, συντάσσοντας τον κατάλογο των βιβλίων, των βιβλιοθηκών και των λοιπών γραπτών που αναφέρονται στο διήγημα, ήτοι, επισημαίνει η Johnson, παρακολουθώντας το *θέμα* –και όχι τη λειτουργία– της «γραφής» μέσα «στο περιεχόμενο μιας αναπαράστασης» (FV, 460). Αυτό άραγε δεν υποδεικνύει ότι, στη θεματική ανάγνωση του Derrida, η «λογοτεχνία» έχει αναχθεί σε σημαινόμενο του «Κλεμμένου γράμματος»; Διότι αν το ζητούμενο είναι να παρακολουθήσουμε το παιχνίδι του σημαίνοντος, το παιχνίδι αυτό δεν υπερβαίνει άραγε την εμβέλεια του σημείου «γραφής»; Η αντίρρηση που διατυπώνει εν προκειμένω η Johnson είναι ότι, ενώ ο Derrida κατηγορεί τον Lacan ότι μετατρέπει το «σημαίνον» σε σημαινόμενο του διηγήματος, ο ίδιος, παρά τις ρητορικές προφυλάξεις και τις προφυλακτικές απαρνήσεις του, μετατρέπει τη «γραφή» σε σημαινόμενο με τον ίδιο εν πολλοίς τρόπο. Επομένως, αυτό που ο Derrida ονομάζει «αναδόμηση της σκηνής του σημαίνοντος σε σημαινόμενο» (FV, 460) φαίνεται πράγματι να είναι μια «διαδικασία πάντοτε αναπόφευκτη εντός της λογικής του σημείου» (FV, 460), και εντός της λογικής της ανάγνωσης του κλεμμένου γράμματος.

Όπως επισημαίνει η Johnson, το ζήτημα της φαινομενικά αναπόφευκτης διολίσθησης από το σημαίνον στο σημαινόμενο υφίσταται όχι ως ένσταση στη λογική του πλαισίου αλλά ως το θεμελιώδες ζήτημά της. Διότι αν τα «παράδοξα της λογικής του πάρεργου» είναι τέτοια ώστε το πλαίσιο να πλαισιώνεται πάντοτε από μέρος του περιεχομένου του, αυτή ακριβώς η διολίσθηση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου, η οποία σημειώνεται τόσο στον Derrida όσο και στον Lacan, παρά τις προθέσεις τους, απεικονίζει με τον πλέον παραδειγματικό τρόπο τα εν λόγω παράδοξα.

Ο ίδιος ο τρόπος με τον οποίο ο Derrida κατασκευάζει ή ορίζει το δικό του πλαίσιο ανάγνωσης του «Lacan», λέγοντας ότι η ανάγνωσή του ούτε θα περιοριστεί στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ούτε όμως και θα συμπεριλάβει το ύστερο έργο του Lacan, υπακούει παραδειγματικά στην αντιφατική λογική του

πλαίσιου: αφενός, ο Derrida δηλώνει ότι προτίθεται να εξετάσει εκείνο το μέρος του λακανικού έργου το οποίο φαίνεται να εμπεριέχει ένα «σύστημα της αλήθειας», έστω και αν το εν λόγω σύστημα φαίνεται να τίθεται υπό αμφισβήτηση υπό το φως άλλων, μεταγενέστερων γραπτών του Lacan· αφετέρου, παρατηρεί ότι το ίδιο αυτό μέρος του λακανικού έργου πιθανόν να ονομασθεί κάποτε έργο του «νεαρού Lacan» από ακαδημαϊκούς που θα σπεύσουν να μερίσουν, όπως λέει χαρακτηριστικά, *ό,τι δεν επιδέχεται τον μερισμό* (FV, 490-491). Όπως γράφει η Johnson: «Ό,τι κι αν νομίζει στην πραγματικότητα ότι κάνει εδώ ο Derrida, ο αντιφατικός τρόπος με τον οποίο το επεξηγεί υπακούει στα παράδοξα της λογικής του πάρεργου τόσο τέλεια ώστε αυτή η αυτοϋπονόμηση θα μπορούσε να είναι ακόμη και σκόπιμη».¹⁷

Αν το πρόβλημα του πλαισίου προβληματοποιεί επομένως το αντικείμενο κάθε ερμηνείας πτυχώνοντάς το στον εαυτό του, τότε, όπως υποστηρίζει η Johnson, η ανάλυση του Derrida δεν σφάλλει κατά το ότι αντιπαραθέτει στην αλληγορική ανάγνωση του Lacan την παράδοξη λογική και λειτουργία του πλαισίου, αλλά κατά το ότι δεν παρακολουθεί αρκετά μακριά τις συνέπειές της. Για παράδειγμα, αν το πλαίσιο είναι αυτό που καθιστά αδύνατον για εμάς να ξέρουμε από πού να αρχίσουμε και πότε να σταματήσουμε, γιατί ο Derrida σταματά εντός των ορίων της τριλογίας με ήρωα τον Ντυπέν; Και αν σκοπός της μελέτης της «γραφής» είναι να ενσπείρει μιαν ανοίκεια αβεβαιότητα σχετικά με τη θέση μας στην άβυσσό της, δεν είναι ακόμη και η «βιβλιοθήκη» του Derrida κάπως υπερβολικά αναπαυτική;¹⁸

I.6. Αναφορικά – με τον φαλλό: αναφορικότητα και ερμηνεία

Η κλοπή του γράμματος φαίνεται να μην έχει τέλος. Η ίδια η οιδιπόδεια ανάγνωση την οποία ο Derrida χρεώνει στον Lacan είναι, κατά τον Derrida, ένα κλεμμένο γράμμα – κλεμμένο από τον Lacan από την ψυχοβιογραφική μελέτη της Marie Bonaparte με θέμα τη ζωή και το έργο του Edgar Allan Poe (FV, 472). Όπως είδαμε, στην ανάλυσή της, η Bonaparte ερμηνεύει την επαναπόδοση του γράμματος στη Βασίλισσα ως επιστροφή του ελλείποντος μητρικού πέους στη μητέρα. Επιπλέον, σημειώνει ότι η κρυψώνα του γράμματος στο γραφείο του Υπουργού είναι σχεδόν

σαν ένας «ανατομικός χάρτης» του γυναικείου σώματος – αναλογία που οδηγεί την Bonaparte στη γνωστή υποσημείωση όπου καταγγέλλει τη μεταφραστική αστοχία του Baudelaire (όπως γράφει εύστοχα η Johnson: «Το πλαίσιο αναφοράς της Bonaparte – το γυναικείο σώμα– δεν μπορεί να ανεχθεί αυτό το μεταφραστικό λάθος»¹⁹). Η υποσημείωση της Bonaparte επάγει το καυστικό σχόλιο και τη γνωστή υποσημείωση του Lacan (SLV, 36 / ΣΚΓ, 63), η οποία επιτρέπει στον Derrida να κατηγορήσει τον Lacan ότι παραλείπει να αναφέρει τις πηγές του (FV, 474).

Η ίδια η ερμηνεία του γράμματος (ως φαλλού ο οποίος πρέπει να επιστραφεί στη μητέρα) πρέπει λοιπόν να επιστραφεί στη «μητέρα» από την οποία εκλάπη – στη Marie Bonaparte. Έτσι, παρατηρεί η Johnson, ο Derrida ακολουθεί εκείνην ακριβώς τη λογική την οποία καταγγέλλει στην περίπτωση του Lacan: τη λογική της επαναφοράς του γράμματος στον ορθό δρόμο, στη σωστή του διεύθυνση, διά της διόρθωσης μιας παρέκκλισης, διά της επανόρθωσης μιας εκτροπής (FV, 471).

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Johnson, το ίδιο το γεγονός ότι η κριτική του Derrida επαναλαμβάνει τη λογική που καταγγέλλει είναι λιγότερο ενδιαφέρον από το γεγονός ότι η επανόρθωση αυτή προϋποθέτει μιαν άλλη, η οποία θέτει τα ίδια της τα θεμέλια υπό αμφισβήτηση. Η δήλωση του Lacan ότι το ερώτημα σχετικά με την ακριβή θέση του γράμματος «μπορεί να εγκαταλειφθεί χωρίς κόστος» (SLV, 36 / ΣΚΓ, 63) προκαλεί την έντονη διαμαρτυρία του Derrida, ο οποίος σπεύδει να αποκαταστήσει τα πράγματα, να βάλει τα πράγματα (το γράμμα) στη θέση του(ς) (FV, 474). Όπως γράφει η Johnson:

Ο Derrida πρέπει επομένως να διορθώσει το κείμενο του Lacan, να εξαλείψει τη φαινομενική αντίφασή του, για να επιστρέψει το γράμμα της ερμηνείας στη νόμιμη κατοχή του. Και όλα αυτά για να ασκήσει κριτική στο εγχείρημα του Lacan ως εγχείρημα επανόρθωσης και κυκλικής επιστροφής. Αν θα πρέπει να ασκηθεί κριτική στην «επανόρθωση» ως τέτοια, είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε πού αρχίζει και πού τελειώνει. Επανορθώνοντας το κείμενο του Lacan για να το κάνει να χωρέσει στη λογική της επανόρθωσης, ο Derrida προβληματοποιεί το ίδιο το καθεστώς του αντικειμένου της κριτικής του.²⁰

Το ερώτημα ωστόσο παραμένει: πώς *θα πρέπει* να ερμηνεύσουμε την αντίφαση μεταξύ της λακανικής περιγραφής του κλεμμένου γράμματος, στον χώρο του

γραφείου του Υπουργού, σαν ένα «πελώριο γυναικείο σώμα» (SLV, 36 / ΣΚΓ, 62) και της δήλωσης του Lacan ότι η ακριβής θέση του γράμματος δεν έχει σημασία; Κατά την άποψη της Johnson, αυτό είναι το εστιακό σημείο της διάστασης μεταξύ των ερμηνειών του Derrida και του Lacan αναφορικά με τη σημασία της εξίσωσης «γράμμα = φαλλός».

Όπως επισημαίνει, για την Bonaparte, αυτό που οδηγεί στη φαλλική λειτουργία του γράμματος είναι ακριβώς η αναλογία ανάμεσα στο τζάκι και το γυναικείο σώμα. Ο φαλλός θεωρείται ως ένα πραγματικό, ανατομικό αναφορικό το οποίο χρησιμεύει ως μοντέλο για μια μεταφορική παράσταση: «Το πλαίσιο αναφοράς της Bonaparte ήταν επομένως η ίδια η αναφορά».²¹ Για τον Derrida, από την άλλη, το πλαίσιο αναφοράς του φαλλού είναι ο τρόπος της «ψυχαναλυτικής θεωρίας» να διατηρεί το αναφορικό καθεστώς του φαλλού ενώ/με το να το (απ)αρνείται. Η ίδια η μη αναφορικότητα του φαλλού, ισχυρίζεται ο Derrida, διασφαλίζει, σε τελική ανάλυση, ότι το πέος είναι το αναφορικό του (FV, 508-510).

Αντιλαμβανόμαστε ότι, για την Johnson, αυτό που διακυβεύεται εν προκειμένω είναι το ερώτημα ή το ζήτημα της σχέσης μεταξύ αναφορικότητας και ερμηνείας, ως προς το οποίο εντοπίζει μιαν ενδιαφέρουσα συστροφή στο κείμενο του Derrida: ενώ επικρίνει τη λακανική έννοια του φαλλού ως υπερβολικά αναφορική, ο Derrida εμφανίζεται να καταφέρεται εναντίον της χρησιμοποιώντας ακριβώς αναφορική λογική. Αυτό προκύπτει σε σχέση με την περίφημη «υλικότητα» του γράμματος και την τόσο παράδοξη δυσανεξία του στον μερισμό: η επονομαζόμενη υλικότητα του σημαίνοντος, αποφαίνεται ο Derrida, δεν είναι παρά μια *ιδεοποίηση*.

Τι θα συνέβαινε όμως, ρωτάει η Johnson, αν δείχναμε ότι το σημαίνον είναι αυτό ακριβώς το οποίο θέτει υπό αμφισβήτηση την πολικότητα «υλικότητα/ιδεατότητα»; Το γράμμα, υποστηρίζει Johnson, λειτουργεί ως σημαίνον *όχι* επειδή λείπει το περιεχόμενό του, αλλά επειδή ακριβώς η λειτουργία του δεν εξαρτάται από τη γνώση ή τη μη γνώση του περιεχομένου αυτού: «Επομένως, όταν ο Lacan λέει ότι το γράμμα δεν μπορεί να διαιρεθεί, δεν εννοεί ότι ο φαλλός πρέπει να παραμείνει άθικτος, αλλά ότι ο φαλλός, το γράμμα και το σημαίνον *δεν είναι ουσίες*».²² Το γράμμα δεν μπορεί να διαιρεθεί επειδή λειτουργεί *μόνον ως* διαίρεση. Δεν πρόκειται για κάτι προικισμένο με μια «ταυτότητα προς εαυτόν απροσπέλαστη

στον κατακερματισμό» (FV, 494), όπως το ερμηνεύει ο Derrida, αλλά, κατά την Johnson, για μια *διαφορά*. Το συλλαμβάνουμε μόνο μέσα από τα επιτελέσματά του. Το σημαίνον είναι άρθρωση σε μια αλυσίδα, όχι ταυτοποιήσιμη μονάδα. Δεν μπορούμε να το συλλάβουμε καθ' εαυτό, επειδή, όπως γράφει ο Lacan, «δεν διατηρείται παρά εντός μιας μετάθεσης» (SLV, 29 / ΣΚΓ, 49). Είναι εντοπισμένο, αλλά μόνον ως μη γενικεύσιμος τόπος μιας διαφορικής σχέσης.

I.7. Ο «ευνουχισμός» ως ερμηνεία μιας διαφοράς· ερμηνευτικά τραύματα

Ωστόσο, όπως παραδέχεται η Johnson, ενώ είναι σχετικά εύκολο να δείξουμε ότι το σημαίνον λειτουργεί μάλλον ως «διαφορά» παρά ως υποστασιοποίηση μιας «έλλειψης» (FV, 453), το πράγμα περιπλέκεται σε σχέση με τον φαλλό. Όταν, για παράδειγμα, ο Lacan αποφαινεται ότι «η κλινική μάς δείχνει ότι αυτή η δοκιμασία της επιθυμίας του Άλλου αποκτά αποφασιστικό χαρακτήρα όχι επειδή το υποκείμενο μαθαίνει εάν το ίδιο έχει ή όχι έναν πραγματικό φαλλό, αλλά επειδή μαθαίνει ότι η μητέρα δεν έχει» («La signification du phallus» [1958], *É*, 693 / ΣΦ, 14), στην απόφασή αυτή, σημειώνει η Johnson, δεν φαίνεται να υπάρχει καμία αμφισημία. Η ψυχαναλυτική θεωρία φαίνεται να υποστηρίζει ότι, σε κάποιο σημείο της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, μια αναφορική στιγμή είναι απαραίκαμπτη: η παρατήρηση ότι η μητέρα δεν έχει πέος είναι αναγκαία. Κατά συνέπεια, φαίνεται ότι η «έλλειψη» είναι εντοπίσιμη ως ουσία μιας απουσίας, ή μιας οπής. Επ' αυτού, οι παρατηρήσεις της Johnson είναι άκρως οξυδερκείς:

Ακόμη και σ' αυτό το αναφορικό επίπεδο, είναι άραγε το αντικείμενο της παρατήρησης πράγματι μια έλλειψη; Δεν είναι μάλλον μια ερμηνεία – μια ερμηνεία («ευνουχισμός») όχι μιας έλλειψης αλλά μιας *διαφοράς*; Αν το παρατηρούμενο είναι μη αναγώγιμο ανατομικό, τι άλλο είναι εδώ η ανατομία αν όχι η μη αναγωγιμότητα της διαφοράς; Ακόμη και στο στοιχειωδέστερο επίπεδο, ο φαλλός είναι ένα σημείο της σεξουαλικότητας ως διαφορά, και όχι ως παρουσία ή απουσία του τάδε ή του δείνα οργάνου.

[...]

Συνεπώς, το γράμμα ως σημαίνον δεν είναι ένα πράγμα ή η απουσία ενός πράγματος, δεν είναι μια λέξη ή η απουσία μιας λέξης, ούτε ένα όργανο ή η απουσία ενός οργάνου, αλλά ένας *κόμβος* σε μια δομή όπου λέξεις, πράγματα και όργανα ούτε να χωρισθούν ευδιάκριτα μπορούν, ούτε να συνδυασθούν συμβατά.²³

Έτσι, η Johnson απαντά στο ερώτημα που είχε προηγουμένως θέσει σχετικά με τον λόγο για τον οποίο η ακριβής θέση του γράμματος, στο γραφείο του Υπουργού, έχει και δεν έχει σημασία συνάμα: έχει σημασία στο μέτρο που η σεξουαλική ανατομική διαφορά δημιουργεί μια μη αναγώγιμη ασυμμετρία η οποία σημαδεύει κάθε ανθρώπινο υποκείμενο· αλλά δεν έχει σημασία στο μέτρο που το γράμμα δεν είναι κρυμμένο στον γεωμετρικό χώρο, όπου το αναζητά η Αστυνομία, ούτε στον ανατομικό χώρο, όπου θα μπορούσε ενδεχομένως να το αναζητήσει μια πραγματιστικά σκεπτόμενη ψυχανάλυση. Εντοπίζεται «μέσα» σε μια *συμβολική* δομή, μια δομή η οποία, όπως γράφει ο Lacan, μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο μέσα από τα επιτελέσματά της, και της οποίας τα επιτελέσματα γίνονται αντιληπτά ως *επανάληψη*. Όπως υπογραμμίζει η Johnson: «Ο Ντυπέν βρίσκει το γράμμα “μέσα” στη συμβολική τάξη όχι επειδή ξέρει πού να ψάξει, αλλά επειδή ξέρει *τι να επαναλάβει*».²⁴ Η «ανάλυση» του Ντυπέν είναι η επανάληψη της σκηνής που οδήγησε στην αναγκαιότητα της ανάλυσης. Δεν είναι μια ερμηνεία ή μια ενόραση, αλλά μια πράξη – μια πράξη διά της οποίας «λύεται», «ξεδένεται» (η ετυμολογική σημασία της λέξης *αναλύω*) ο κόμβος στη δομή όταν επαναλαμβάνεται η πράξη διά της οποίας είχε δεθεί.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Johnson, αν η πράξη της (ψυχ-)ανάλυσης δεν έχει άλλη ταυτότητα πέρα από το καθεστώς της ως επανάληψης της δομής την οποία επιδιώκει να ανα-λύσει, τότε οι παρατηρήσεις του Derrida ότι η ψυχανάλυση είναι πάντοτε-ήδη *τεθειμένη ή ερριμμένη εν τη αβύσσω* (*mise en abyme*) του κειμένου το οποίο μελετά, και ότι είναι μόνο ικανή να βρίσκει *τον εαυτό της*, δεν είναι τόσο αντιρρήσεις ή ενστάσεις στην ψυχανάλυση όσο μια βαθιά ενορατική διείσδυση στην ίδια την ουσία της:

Πράγματι, η ίδια η ψυχανάλυση είναι η πρωταρχική σκηνή την οποία αναζητά: είναι το πρώτο συμβάν εκείνου το οποίο διαρκώς επαναλαμβάνεται μέσα στον ασθενή χωρίς να έχει συμβεί ποτέ. Η ψυχανάλυση δεν είναι η

ερμηνεία της επανάληψης· είναι η επανάληψη ενός *ερμηνευτικού τραύματος* – ονόματι «ευνουχισμός», ή «γονική συνουσία», ή «οιδιπόδειο σύμπλεγμα», ακόμη και «σεξουαλικότητα»–, η τραυματική αναβεβλημένη ερμηνεία όχι ενός γεγονότος, αλλά ως ένα γεγονός το οποίο ουδέποτε έλαβε χώρα ως τέτοιο. Η «πρωταρχική σκηνή» δεν είναι μια σκηνή αλλά μια ερμηνευτική αστοχία, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να τεθεί ο ερμηνευτής σε μian ανυπόφορη θέση. Και η ψυχανάλυση είναι η ανακατασκευή της ερμηνευτικής εκείνης αστοχίας όχι ως ερμηνεία της, αλλά ως πρώτη και τελευταία πράξη της.²⁵

I.8. «... ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του»

Η Johnson αφιερώνει το τέλος του κειμένου της στις αινιγματικές «τελευταίες λέξεις» του λακανικού «Σεμιναρίου» και στο ερώτημα του προορισμού του γράμματος:

Ο πομπός λαμβάνει από το δέκτη το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή. Έτσι λοιπόν, αυτό που θέλει να πει «το κλεμμένο γράμμα», και δη «το ανεπίδοτο γράμμα», είναι ότι ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του. (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73)

Κατά την Johnson, η αντιστρεψιμότητα των θέσεων πομπού και δέκτη είναι αντιπροσωπευτική του γεγονότος, το οποίο υπογραμμίζεται από τον Derrida ως οιοονεί *αντίρρηση* ή *ένσταση* στον Lacan, ότι δεν υφίσταται καμία θέση, καμία γενική οπτική γωνία από την οποία το μήνυμα του γράμματος μπορεί να αναγνωσθεί ως αντικείμενο:

Όλοι όσοι πήραν στα χέρια τους το γράμμα [...] κατέληξαν να το απευθύνουν στον εαυτό τους, θεωρώντας εαυτόν/ούς ως προορισμό του γράμματος. Ο αναγνώστης καταλαμβάνεται από-περιλαμβάνεται στο γράμμα· δεν υπάρχει θέση από την οποία μπορεί, αποσυρόμενος, να το παρατηρήσει. Όχι επειδή το νόημα του γράμματος είναι μάλλον υποκειμενικό παρά αντικειμενικό, αλλά επειδή το γράμμα είναι αυτό ακριβώς που ανατρέπει την πολικότητα «υποκειμενικό/αντικειμενικό», αυτό που μετατρέπει την υποκειμενικότητα σε κάτι του οποίου η θέση μέσα σε μια

δομή ορίζεται από τη διέλευση ενός αντικειμένου διαμέσου της δομής αυτής. Συνεπώς, προορισμός του γράμματος είναι *οπουδήποτε αυτό διαβάζεται* [...].²⁶

Προορισμός του γράμματος δεν είναι ένας αντικειμενικός τόπος, προαποφασισμένος από τον πομπό, ακριβώς επειδή, σύμφωνα με τον παραπάνω τύπο της διωποκειμενικής επικοινωνίας, ο δέκτης είναι ο πομπός, και δέκτης είναι οποιοσδήποτε λαμβάνει το γράμμα. Συνεπώς, επισημαίνει η Johnson, όταν ο Derrida αντιτείνει ότι ένα γράμμα μπορεί να χάσει τον προορισμό του και να διασπαρεί, ερμηνεύει τον «προορισμό» ως έναν τόπο που προϋπάρχει της κίνησης του γράμματος. Αν όμως, όπως δείχνει ο Lacan, προορισμός του γράμματος δεν είναι ο κατά κυριολεξία παραλήπτης του, ούτε καν όποιος το έχει στην κατοχή του, αλλά όποιος κατέχεται από το γράμμα, τότε η ίδια η διαφωνία σχετικά με το τι θέλει να πει «φθάνω στον προορισμό» καθίσταται, όπως παρατηρεί εύστοχα η Johnson, «μια *παραδειγματική απεικόνιση* της μη αντικειμενικής φύσης του “προορισμού” αυτού».²⁷

Ωστόσο, όπως υπογραμμίζει η Johnson, αυτή τούτη η αυτοπάθεια μεταξύ δέκτη και πομπού δεν συνιστά μιαν έκφραση συμμετρίας, αλλά μόνο μιαν υπόμνηση της αλληλεξάρτησης των δύο όρων, μιαν υπόμνηση του *ζητήματος* της συμμετρίας ως *προβλήματος* στη μεταβιβαστική δομή κάθε ανάγνωσης. Διότι μόλις το ατύχημα, ή η εξωτερικότητα, ή ο χρόνος, ή η επανάληψη υπεισέλθουν στην αυτοπάθεια αυτήν –και υπεισέρχονται από την πρώτη κιόλας στιγμή–, πομπός του γράμματος καθίσταται κατά κάποιον τρόπο η «Ετερότητα». Το μήνυμα που διαβάζω μπορεί να είναι είτε το ίδιο μου το (ναρκισσιστικό) μήνυμα αντεστραμμένο, είτε ο τρόπος κατά τον οποίο το μήνυμα αυτό διασχίζεται πάντοτε από την ίδια του την ετερότητα προς εαυτόν ή από το ναρκισσιστικό μήνυμα του άλλου. Σε κάθε περίπτωση, δεδομένων των ποικίλων αυτών δυνατοτήτων, καμιά τους δεν μπορεί να λειτουργήσει μεμονωμένα, και το ερώτημα περί της προέλευσης και του προορισμού του γράμματος δεν μπορεί πλέον να τεθεί ως τέτοιο:

Η πρόταση «ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» μπορεί συνεπώς να είναι είτε απλώς πλεοναστική ή ποικιλοτρόπως παράδοξη· μπορεί να σημαίνει «το μόνο μήνυμα που μπορώ να διαβάσω είναι το μήνυμα που στέλνω», «οπουδήποτε βρίσκεται το γράμμα, εκεί είναι και ο προορισμός του», «όταν ένα γράμμα διαβάζεται, διαβάζει αυτόν που το διαβάζει», «το

απωθημένο πάντα επιστρέφει», «υπάρχω μόνον ως αναγνώστης του άλλου», «το γράμμα δεν έχει προορισμό» και «όλοι πεθαίνουμε». [...] Πόρρω απέχοντας από το να μας αποδίδουν την τελική αλήθεια του «Σεμιναρίου», αυτές οι τελευταίες λέξεις παριστούν την αδυνατότητα οιασδήποτε τελικής αναλυτικής μεταγλώσσας.

[...] Η φαινομενικά μονοσήμαντη καταληκτική πρόταση του Lacan λέγει μόνο την ίδια της τη διασπορά, ενώ η «διασπορά» [του Derrida] έχει υψωθεί σε ένα είδος «τελευταίας λέξης». Αλλά αυτές τούτες οι αντιθέσεις είναι παραναγνώσεις της δυναμικής λειτουργίας αυτού που διακυβεύεται εδώ. Γιατί αν το γράμμα είναι αυτό που υπαγορεύει τη ρητορική ακαθοριστία οποιουδήποτε θεωρητικού λόγου περί αυτού, τότε η αμφιταλάντευση μεταξύ μονοσήμαντων δηλώσεων μη αποφασισιμότητας και αμφίσημων αποφάνσεων αποφασισιμότητας είναι ένα από τα αναπόφευκτα επιτελέσματα του γράμματος. [...] Το «μη αποφασίσιμο», όσο και ο «προορισμός», δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως τελευταία λέξη. [...] Το «ακαθόριστο» δεν αντιτίθεται στο καθορίσιμο [...]. Αν μπορούσαμε να είμαστε βέβαιοι για τη διαφορά μεταξύ καθορίσιμου και ακαθόριστου, το ακαθόριστο θα εμπεριέχετο στο καθορίσιμο. Αυτό που είναι μη αποφασίσιμο είναι αν ένα πράγμα είναι αποφασίσιμο ή όχι.²⁸

II. Ξανανοίγοντας τον φάκελο του «Κλεμμένου γράμματος» (Βεργέτης)

Μέχρι πρόσφατα, η ελληνόγλωσση βιβλιογραφία για τη σχέση Derrida-Lacan και την κορυφαία στιγμή της, την ιστορική διαμάχη τους για το «Κλεμμένο γράμμα», ήταν μια σχεδόν άγραφη σελίδα.²⁹ Το κενό ήρθε να καλύψει ένας λακανικός ψυχαναλυτής, ο Δημήτρης Βεργέτης, μέσα από μια συστηματική και ολοένα διευρυνόμενη αρθρογραφία.³⁰

Ας είμαστε δίκαιοι: τα κείμενα του Βεργέτη είναι τα σημαντικότερα που έχει στη διάθεσή του σχετικά ο έλληνας αναγνώστης. Πρώτον, γιατί ο Βεργέτης διαθέτει μια βαθιά γνώση του Lacan. Δεύτερον, γιατί αυτή συνδυάζεται με μια εξίσου βαθιά γνώση του Derrida και μια ευρύτερη στέρεα φιλοσοφική παιδεία, που του επιτρέπει να παρεμβαίνει ως «επαρκής αναγνώστης». Πρόκειται λοιπόν για έναν ψυχαναλυτή εγκρατή περί τη φιλοσοφία: σπάνιο είδος μεταξύ των λακανικών και της κοινότητας των «ψυ» εν γένει. Τρίτον, γιατί, σε πείσμα του χρόνιου κλίματος αμοιβαίας καχυποψίας –αν όχι απόρριψης– μεταξύ ντερριντιανών και λακανικών, οι παρεμβάσεις του Βεργέτη συμβάλλουν στην ομολογουμένως δύσκολη καλλιέργεια μιας αμοιβαίας δεκτικότητας, χωρίς ποτέ να εξοκέλλουν σε ένα κλίμα πνιγηρού συναινετισμού. Επομένως, εγγράφονται στη διεθνώς αρχόμενη συστηματική συζήτηση γύρω από τη δύσκολη σχέση της αποδόμησης με τη λακανική θεωρία, για την οποία θέτουν τις βάσεις και στα καθ' ημάς, συζήτηση η οποία εδώ και δεκαετίες εξελίσσεται με διαλείποντα και ελαττωματικό τρόπο. Τέταρτον, γιατί το οιστρήλατο και αντιακαδημαϊκό ύφος του Βεργέτη τιμά τη βαθιά πρωτοτυπία του απολύτως ακατάτακτου, απaráμιλλου ύφους τόσο του Lacan όσο και του Derrida.

II.1. «Ας είμαστε δίκαιοι...» – με τον Derrida

Ο Βεργέτης δεν είναι φειδωλός στους επαίνους του. Αναγνωρίζει χωρίς περιστροφές ότι η ανάλυση του Derrida είναι «εμπνευσμένη»,³¹ ότι ο Derrida «εξυφαίνει ένα εμπνευσμένο κατηγορητήριο»³² και ότι, μάλιστα, «θα ήταν φαιδρό να

αμφισβητήσουμε τη λεπτή και εμπνευσμένη ακοή του», η οποία «εντόπισε στο λακανικό κείμενο συχνότητες που κανένα αυτί δεν είχε πιάσει».³³ επιπλέον, ότι οι κριτικές ενστάσεις του Derrida «κινούνται σαν το ψάρι στο νερό»³⁴ και «είναι στην πλειοψηφία τους τεκμηριωμένες».³⁵ Χαρακτηρίζει το ντερριντιανό κείμενο ως «ένα από τα σημαντικότερα κείμενα που μας έφερε ο Ταχυδρόμος της Αλήθειας τα τελευταία πενήντα χρόνια»,³⁶ λέγοντας ότι ο Derrida μάς προσέφερε «την πιο διεισδυτική και περιεκτική αρχαιολογία του λακανισμού».³⁷ Εξαίρει την «αναγνωστική δεινότητα» του Derrida, η οποία έδωσε στις αιτιάσεις περί «φαλλοκεντρικού πριαπισμού της λακανικής θεωρίας» την «πιο ολοκληρωμένη, ή μάλλον ολοκληρωτική τεκμηρίωση, την πιο εμπνευσμένη διατύπωση, την πιο κομψή εριστική εκδοχή».³⁸

Σε ό,τι αφορά την κομβική ντερριντιανή μομφή περί φωνοκεντρισμού της λακανικής λογικής του σημαίνοντος, παραδέχεται ότι, αναμφίβολα, ο Derrida «δεν έχει ψαρέψει στα θολά νερά», καθώς «δείγματα φωνοκεντρικού υπερτροφισμού του σημαίνοντος εντοπίζονται στον αφρό του λακανικού κειμένου», και δη «εκείνου του λακανικού κειμένου που εκτείνεται ως τη βιβλιοδεσία του κλασικού Λακάν, σχηματικά ως το 1966».³⁹ Θεωρεί δε ότι η «λογοκεντρική φωνοδότηση της αλήθειας», ο «φωνοκεντρισμός [ως] ύστατο έρεισμα του λόγου της», συνιστά «την πιο πειστική και πιο συναρπαστική όψη της ντερρινταϊκής αποδεικτικής».⁴⁰ Παραδέχεται ότι, όταν ο Derrida «προσάπτει στον Λακάν την ένοχη προσχώρησή του στον “λόγο ως φωνή”», αυτό «ορισμένα κείμενα του πρώτου Λακάν το πιστοποιούν».⁴¹ ότι «η εγγύηση της πορείας του γράμματος, προς ένα προορισμό που δεν εκπίπτει στο εκτός της προσίδιας διαδρομής, έχει την υπογραφή του φωνοκεντρισμού».⁴² και ότι «ορισμένες διατυπώσεις του Λακάν συνηγορούν ανεπιφύλακτα υπέρ της φωνητικής στοιχείωσης αυτής της βαθμίδας [του γράμματος ως εντοπισμένης βαθμίδας του σημαίνοντος]».⁴³ «Επ’ αυτού», λέει με παρρησία, «η κριτική του Ντερριντά είναι ανεπίληπτα τεκμηριωμένη. Και θα ήταν ανόητο να συγκαλύψουμε με μασημένα λόγια την ιριδίζουσα αναγνωστική ευφυΐα που τη διατρέχει».⁴⁴

Ο Βεργέτης δεν μασάει λοιπόν τα λόγια του. Εμπορούμενος από ένα αταλάντευτο αίτημα για δικαιοσύνη («Ας είμαστε δίκαιοι...»),⁴⁵ αποτίνει φόρο τιμής στον Derrida και σε όσα πρώτος ή μόνον ο Derrida είπε, άκουσε και είδε. Ωστόσο, το

ίδιο ακριβώς αίτημα είναι που εμψυχώνει τη βούλησή του να φέρει στο φως και όσα ο Derrida δεν είπε, δεν άκουσε και δεν είδε. Για τον λόγο αυτό, αναψηλαφεί τα δεδομένα της δίκης, στήνει μια παλινδικία, προσκομίζοντας αντενστάσεις και αντιπειστήρια, ιχνηλατώντας μετέωρες διαδρομές του «Ταχυδρόμου της αλήθειας», εντοπίζοντας γράμματα που παρέπεσαν από τον ταχυδρομικό του σάκο, ξανανοίγοντας κοντολογίς τον φάκελο του «Κλεμμένου γράμματος».

II.2. Ένας Άλλος αναγνώστης

α / Αποδόμηση της «εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης»: το έργο τέχνης δεν είναι δομημένο σαν ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου

Κατά πρώτον, ο Βεργέτης αποτίνει φόρο τιμής σε μια, όπως την αξιολογεί, «ιστορική συμβολή» του Derrida:⁴⁶ την κριτική και την αποδόμηση αυτού που συγκροτήθηκε, από τους μαθητές του Freud και τους μεταφροϋδικούς, υπό την επωνυμία «εφηρμοσμένη ψυχανάλυση», και που ταυτίστηκε ιστορικά με την ψυχαναλυτική αισθητική του έργου τέχνης (εικαστικού, μουσικού και ιδιαίτερα λογοτεχνικού).

Ο Derrida απέδειξε πως ό,τι αξίωσε να λειτουργήσει ως ψυχαναλυτική αισθητική δεν είναι παρά μια ιστορική παραφυάδα της ερμηνευτικής, μια θεμελιωδώς λογοκεντρική ψυχαναλυτική ερμηνευτική η οποία έχει ως βασικό της μέλημα να ανασύρει από το έργο τέχνης ένα συγκεκριμένο υπερβατολογικό σημαίνόμενο που διέπει τη σημαίνουσα οικονομία του. Ο αξιωματικός πυλώνας της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης θα μπορούσε να διατυπωθεί συνοπτικά ως εξής: το έργο τέχνης είναι δομημένο σαν ένας σχηματισμός του ασυνειδήτου. Όπως γράφει ο Βεργέτης:

Οι μεταφροϋδικοί προσέγγιζαν το έργο τέχνης ως έργο λογο-τεχνίας, καθελώνοντας την ανάγνωσή του σε λογοκεντρικές συντεταγμένες. Συγκεκριμένα, το προσέγγιζαν ως απόθεμα σημασιών προς ερμηνεία και ως καλλιγραφία φαντασιώσεων. Το έργο τέχνης ήταν για αυτούς μια επιφάνεια κρυπτικής προβολής προδιαμορφωμένων και κατά κανόνα αναλλοίωτων σημασιών και φαντασιώσεων που εξαντικειμενίζε η χειρονομία του καλλιτέχνη, καθοδηγούμενη από το ασυνείδητο. Κάτω από μια τέτοια οπτική

γωνία, το έργο τέχνης εμφανίζεται σαν παραμορφωτικός αισθητικός καθρέφτης του ασυνειδήτου. [...] Με άλλα λόγια, [...] ο ψυχαναλυτής έχει ήδη έτοιμη μια παλέτα σημασιών και φαντασιώσεων, με βάση τις οποίες θα φιλοτεχνήσει την ερμηνεία του έργου, όποια κι αν είναι η σημαίνουσα οικονομία του και η αποσημασιολογημένη υλικότητά του.⁴⁷

Ο Derrida έδειξε επίσης πως ο ίδιος ο Freud μετέχει ιστορικά αυτού του αμαρτήματος. Αυτό κάνει και στο προοίμιο του «Ταχυδρόμου της αλήθειας», όταν επανεξετάζει τη φροϋδική ερμηνεία των τυπικών ονείρων γύμνιας για να εκθέσει την εργαλειοποιημένη, αναγωγιστική χρήση της λογοτεχνικής μυθοπλασίας του Andersen και τη συρρίκνωσή της σε υπόδειγμα της σκηνής του ασυνειδήτου. Η λογοτεχνική «μαρτυρία», το λογοτεχνικό «παράδειγμα», η σκηνή της γραφής ως υπόδειγμα της Άλλης σκηνής: ο Derrida αποδομεί τον αξιωματικό ισομορφισμό της λογοτεχνικής μυθοπλασίας και των σχηματισμών του ασυνειδήτου, επί του οποίου θεμελιώθηκε η επονομαζόμενη «εφηρμοσμένη ψυχανάλυση». Όπως επισημαίνει ο Βεργέτης: «Η ενοχοποίηση αυτού του ισομορφισμού αποτελεί διαχρονική σταθερά του ντερρινταϊκού κατηγορητηρίου κατά της ψυχανάλυσης και η τεκμηρίωσή της στοιχειοθετείται κατά τρόπο αδιάβλητο».⁴⁸

β / «Επιστροφή στον Freud» (ως) «Επιστροφή στη Μεταφυσική»: το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν τη σκηνή της α-λήθειας

Κατά δεύτερον, ο Βεργέτης αποτίνει τον επιβεβλημένο φόρο τιμής σε «μία από τις πιο πρωτότυπες αναγνωστικές χειρονομίες του Ντερριντά»: την «απόσπαση της λακανικής αξιωματικής από το στρουκτουραλιστικό υπόδειγμα».⁴⁹ Εξαίρει τη «λεπτότητα του ντερρινταϊκού ακούσματος»⁵⁰ και τη ρηξικέλευθη αυτή «αναγνωστική πρόταση»⁵¹ του Derrida για τον Lacan: «[...] επιτέλους εμφανίστηκε ένας Άλλος αναγνώστης. Ο πρώτος ίσως αναγνώστης του Λακάν. Ένας έπηλυσ του ψυχαναλυτικού λόγου. Που χάραξε μια άλλη αναγνωστική τροχιά στο σεμινάριο. Τροχιά ρήξης».⁵² Τι ακριβώς άκουσε και διάβασε πρώτος αυτός ο «έπηλυσ του ψυχαναλυτικού λόγου»;

Άκουσε και διάβασε ότι αυτό που προσανατόλισε την εμβληματική λακανική «Επιστροφή στον Freud» δεν υπήρξε η σωσσυριανή σημειο-γλωσσολογία και ο

γιακομπσιανός και λεβι-στρωσσικός δομισμός, που, πριν από τον Derrida, αποτελούσαν τα καθιερωμένα και αποκλειστικά σχήματα πρόσληψης του Lacan, εντάσσοντάς τον απροβλημάτιστα στο στερεότυπο του στρουκτουραλισμού· ότι η λακανική «Επιστροφή στον Freud» είναι (δομημένη σαν μια) «Επιστροφή στη Μεταφυσική», υπό τον αστερισμό της αξίας της αλήθειας και της μεταφυσικής της, της μεταφυσικής διπλής αξιοδότησής της ως: *ομοιώσεως* ή *αντιστοιχίας* αφενός, *κάλυψης/εκκάλυψης* αφετέρου.

Ο Derrida αποκάλυψε με την ανάγνωσή του ότι η πρωτοτυπία του λακανικού διαβήματος δεν συνίσταται στην ανακάλυψη μιας ρητορικής του ασυνειδήτου, αλλά στην υπαγωγή των σχηματισμών του στη διπλή κίνηση της αλήθειας: κάλυψη/εκκάλυψη· ότι ο Lacan συλλαμβάνει την εργασία του ασυνειδήτου ως εργασία *α-λήθειας*, *εκ-κάλυψης* (*Un-verborgenheit*). Με τα λόγια του Βεργέτη:

Συμφράζοντας τον Λακάν με τον Ηράκλειτο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τον Λακάν [...] το Ασυνείδητο εκκαλύπτεσθαι φιλεί. Το ασυνείδητο, όπως το οριοθετεί ο Λακάν με την περίπλοκη τροχιά Επιστροφής στον Φρόντ, αποδεικνύεται γι' αυτόν ως ένα πεδίο όπου ενδημεί μια βούληση για είναι. Η επαναλαμβανόμενη μυσταγωγική ρήση του Φρόντ που κανένα ψυχαναλυτικό αυτί δεν συνέλαβε μέχρι τον Λακάν, είναι ο ορισμός του ασυνειδήτου ως βούληση για α-λήθεια. [...] Και ο Ντερριντά είναι αναμφίβολα ο πρώτος που άκουσε αυτή την ανεκμυστήρευτη εύνοια του Λακάν για την α-λήθεια μέσα στους εκκωφαντικούς διθυράμβους που ανέπεμπαν τα αλαλάζοντα κύμβαλα της στρουκτουραλιστικής έκστασης.⁵³

Πράγμα ανήκουστο για τα δεδομένα μιας εποχής η οποία είχε συνταυτίσει τον Lacan με τη δομική επαναθεμελίωση του ασυνειδήτου και το μνημειώδες αξίωμα για το ασυνείδητο ως «δομημένο σαν μια γλώσσα». Εκεί που οι πάντες λοιπόν έβλεπαν ένα ασυνείδητο «δομημένο σαν μια γλώσσα» και άκουγαν τη ρητορική του, ο «έπηλυς» Derrida θα δει ένα ασυνείδητο «δομημένο σαν τη σκηνή της Αλήθειας»⁵⁴ και θα ακούσει τη λογοκεντρική φωνοδότησή του, εκεί ακριβώς όπου η αλήθεια μιλά με τη φωνή της μεταφυσικής μέσα από τη ρητορική του ασυνειδήτου: «Η λογική του σημαίνοντος θα ήταν μια μετα-φυσική ακουστική του θροΐσματος της αλήθειας»,⁵⁵ σύμφωνα με μια ευτυχή διατύπωση του Βεργέτη.

Όλα αυτά λοιπόν ο Derrida τα λέει, τα ακούει, τα βλέπει. Και ο Βεργέτης τα τιμά και τα προσυπογράφει ανεπιφύλακτα. Ας πούμε όμως τώρα και όσα, σύμφωνα με τον Βεργέτη, ο Derrida αποσιωπά, ας ακούσουμε τις συχνότητες στις οποίες «εκώφευσε»,⁵⁶ ας δούμε τις «ζώνες εθελotuφλίας»⁵⁷ που καλλιεργεί στον ορίζοντα της ανάλυσής του. Οι αντενστάσεις του Βεργέτη στις κριτικές ενστάσεις του Derrida θα μπορούσαν να συνοψιστούν σε δύο κομβικής σημασίας όρους: *μεροληψία* και *διάκλειση*. Ας εκθέσουμε το ακριβές περιεχόμενό τους.

II.3. Μεροληψία

Κατά τον Βεργέτη, ο Derrida είναι υπόλογος μιας «αναγνωστικής μερο-ληψίας»:⁵⁸ αποκόπτει, όπως λέει, «από το Σεμινάριο»⁵⁹ ένα μέρος του, το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», και το προάγει σε πολιορκητικό κριό εκπόρθησης του όλου του κλασικού λακανισμού. Σταχυολογώντας: «*Το Κλεμμένο γράμμα* θα ήταν ο φάκελος του λακανικού Σεμιναρίου. Ανοίγοντάς τον, ο Ντερριντά φιλοδοξούσε να αρχειοθετήσει όλο το έργο του Λακάν».⁶⁰ «[...] η προαγωγή του σε κεντρικό στόχο της ντερρινταϊκής κριτικής δεν είναι διόλου τυχαία ή αυθαίρετη, είναι απόρροια στρατηγικής στάθμισης. Η αξιωματική οριοθεσία που χαράσσεται σε αυτό, εγχαράσσεται σε “όλο το Σεμινάριο” – εγκλωβίζει στον ιστό της “όλο το Σεμινάριο”, αποφαίνεται με σπουδή ο Ντερριντά. Δηλαδή, όλον τον λακανισμό».⁶¹ «Φωτίζεται εδώ ο βαθύτερος λόγος για τον οποίο ο Ντερριντά αναρριπίζει επίμονα στο γραπτό του το σημαίνον “Le Séminaire”. Με τον ιστό της επανάληψής του επιδιώκει να ενθυλακώσει το έργο του Λακάν σε μια ολιστική σήμανση».⁶² «Στην ανάγνωση του Ντερριντά το σεμινάριο με σίγμα κεφαλαίο γίνεται το τσουβάλι μέσα στο οποίο καταχωνιάζεται, ή τσουβαλιάζεται, όλο το έργο του Λακάν ως αδιαφοροποίητη προβληματική, χωρίς εσωτερικές ασυνέχειες».⁶³

Εδώ, μια παρατήρηση. Μπορεί πράγματι η επαναληπτική χρήση του σημαίνοντος «το Σεμινάριο», με σίγμα κεφαλαίο και εκτός εισαγωγικών, να γίνεται εκ του πονηρού, υποδηλώνοντας τεχνηέντως «όλο το έργο του Λακάν», ωστόσο θα πρέπει να επισημανθεί ότι, στο κείμενο του Derrida, το εν λόγω σημαίνον, όπως και

το σύνταγμα «όλο το Σεμινάριο», δηλώνει συντομογραφικά το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», και ουδέποτε χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του «έργου του Λακάν» ή «όλου του έργου του Λακάν». Αντίθετα, αν κάποιος «αναρριπίζει επίμονα» στα κείμενά του το σημαίνον «το Σεμινάριο» με αυτήν ακριβώς τη σημασία, αυτός είναι ο ίδιος ο Βεργέτης, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, τα οποία θα μπορούσα να πολλαπλασιάσω: «Ένα κείμενο του Λακάν, για την ακρίβεια το ήμισυ αυτού, αντιμετωπίζεται ως η σκηνή της αλήθειας του Σεμιναρίου».⁶⁴ ή «[Ο Derrida] δεν περιορίστηκε να θεωρήσει λήξασα την περιπέτεια του λακανισμού το 1966 – σχηματικά, με την έκδοση των *Écrits*. Υπέβαλε επιπλέον τα κείμενα του λεγόμενου κλασικού Λακάν, της δεκαετίας του '50, σε μια μονοδρομημένη ερωτηματοθεσία που οδηγούσε μοιραία σε μια προκατασκευασμένη ομολογία. Εφ' όλης της ύλης. Με δύο λόγια, μονοφωνική εκφορά όλου του Σεμιναρίου. Ή άλλως, φωνοκεντρική αρχειοθέτηση όλης της ύλης του. Προκρούστεια μεροληψία, κατά την άποψή μου».⁶⁵

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Derrida –ο οποίος ανάγει σε κομβικό σημείο της κριτικής του στον Lacan το πρόβλημα του «πλαίσιου» (*cadre*) και των επιτελεσμάτων του–, είναι πολύ προσεκτικός ο ίδιος όταν οριοθετεί το δικό του «πλαίσιο» αναφοράς (*FV*, 490-491). Αφού χαρακτηρίσει ως αμφίβολη την ύπαρξη μίας λακανικής θεωρίας περί της αλήθειας –για λόγους που άπτονται εν γένει της δομικής αδυνατότητας μιας καθαρά ομοιογενούς συστηματοποίησης, και ειδικότερα της κινητικότητας του ίδιου του λακανικού λόγου (γραφτού και προφορικού), ο οποίος, μετά το 1966, εμφανίζεται (όπως ομολογεί) αισθητά μετατοπισμένος ως προς τα μοτίβα της κλασικής περιόδου–, λέει πως το «πλαίσιο» αναφοράς του οριοθετείται από τα κείμενα που τοποθετούνται χρονολογικά ανάμεσα στο 1953 και το 1960 (ήτοι, ποσοτικά, 17 από τα 28 κείμενα των *Écrits*, χωρίς να υπολογίζονται ο πρόλογος, οι προσθήκες και τα παραρτήματα της έκδοσης του 1966), και τα οποία εισέφεραν έναν ορισμένο τύπο αποφάνσεων περί της αλήθειας που εκφράστηκε, τη συγκεκριμένη περίοδο, με τη μορφή ενός συστήματος. Και διατυπώνει την υπόθεση ότι το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», που υπάγεται χρονολογικά στην εν λόγω περίοδο, ανήκει σε αυτό το «σύστημα της αλήθειας», το οποίο επομένως θα πρέπει να εκτεθεί –και μάλιστα όχι στην ολότητά του, αλλά στα χαρακτηριστικά του εκείνα που είναι παρόντα στο «Σεμινάριο»–, αν τουλάχιστον το ζητούμενο είναι να

κατανοήσουμε την ιδιαιτερότητα της λακανικής ανάγνωσης του Ροε. Όπως, στο ίδιο αυτό σύστημα, συγκαταλέγει και έναν ορισμένο αριθμό άλλων γραπτών, στα οποία δηλώνει ότι θα αναφερθεί, για να μην «ενθυλακώσει», όπως λέει, «τα *Γραπτά* στο Σεμινάριο» (FV, 490).

Για τον Βεργέτη, ωστόσο, όλα αυτά δεν είναι παρά «ρητορικές συστολές» και «προφυλακτικές απαρνήσεις»⁶⁶ στις οποίες σοβεί μια «επιλεκτική και μονομερώς προσανατολισμένη μερο-ληψία επί του όλου [που] συνδυάζεται κατά σημεία με μια ιλιγγιώδη γενίκευση που σαρώνει και συμπαρασύρει στη χοάνη μιας βουλιμικής σχηματοποίησης εμφανείς ανομοιογένειες, προσχηματικά ανασυνταγμένες σε σύστημα του Σεμιναρίου».⁶⁷ μια «βούληση συστηματοποίησης, εκ προοιμίου και εφ' όλης της ύλης δικαιωμένη».⁶⁸ Σε αυτήν τη μεροληπτική εστίαση στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», ο Βεργέτης εγείρει αξιολογες αντιρρήσεις:

1. Το «Σεμινάριο» συνιστά, ως γνωστόν, το μείζον γραμματολογικό πρωτόκολλο της λεγόμενης πρωτοκαθεδρίας του συμβολικού επί του φαντασιακού, η οποία δυναστεύει την επονομαζόμενη «Επιστροφή στον Freud» και έχει ως επίπτωση την προβληματική περιθωριοποίηση του πραγματικού. Με άλλα λόγια, η κριτική του Derrida «επιλέγει να εγκατασταθεί σε μια οριοθετημένη ζώνη του Σεμιναρίου, όπου ενδημεί η απουσία του αντικειμένου *a* και έχουν ανασταλεί τα συναφή αξιώματα του πραγματικού».⁶⁹
2. Παρά τη στρατηγική του τοποθέτηση στην εμπροσθοφυλακή των *Γραπτών*, το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» δεν αντιπροσωπεύει, κατά τον Βεργέτη, το «κύστατο σημείο διαρραφής (point de capiton) της προβληματικής τους».⁷⁰ Όπως επισημαίνει, σε ένα από τα τελευταία κείμενα των *Γραπτών* – και τελευταίο της περιόδου που υφίσταται την κριτική βάσανο του Derrida –, στο κείμενο δηλαδή με τίτλο «Θέση του ασυνειδήτου» («Position de l'inconscient», 1966 [1960]), ο Lacan εισάγει ένα άλλο εννοιολογικό «σημείο διαρραφής», υπό την ονομασία «αντικείμενο *a*» (*É*, 850 / *ΘΑ*, 26), που «ανατρέπει όλες τις θεωρητικές και κλινικές ισορροπίες που είχαν βρει στο *Κλεμμένο γράμμα* το συντακτικό τους πρωτόκολλο».⁷¹
3. Ήδη στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», εντοπίζονται σημεία που αντιστρατεύονται και καταστρατηγούν την πρωτοκαθεδρία του συμβολικού:

α) η προσφυγή στη χαϊντεγκεριανή έννοια του *Dasein* (SLV, 40 / ΣΚΓ, 72), με την οποία, κατά τον Βεργέτη, ο Lacan «επιχειρεί να αναδείξει μία όψη του υποκειμένου που δεν είναι οριοθετήσιμη στην τοπική των επιπτώσεων του σημαίνοντος».⁷² β) στο δεύτερο μέρος του «Σεμιναρίου», η μεταφορά του «*caput mortuum* του σημαίνοντος» (SLV, 50, 56 / ΣΚΓ, 92, 104) ως, όπως είδαμε, όψης του πραγματικού στον κλασικό Lacan και προδρομικής εκδοχής του αντικειμένου *a*, που ο Derrida δεν ανιχνεύει –ή μάλλον αποσιωπά και παρακάμπτει–, αφού αποφασίζει μεροληπτικά να καρατομήσει, να ακρωτηριάσει το «Σεμινάριο» από τον μακροσκελή αυτό κωδিকেλλο όπου το *caput mortuum* ενδημεί· γ) τέλος, η αναφορά στην εμπνευσμένη τζουϊσική ομοφωνία *a letter, a litter*, «ένα γράμμα, ένα σκουπίδι» (SLV, 25 / ΣΚΓ, 41), με την οποία ο Lacan εκθέτει «την ενδόμυχη διαφορά που διχάζει το καθεστώς του γράμματος»,⁷³ τον διχασμό του γράμματος σε «εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος» (*letter*) και αποβαλλόμενη φύρα (*litter*) του συμβολικού, της συμβολικής σύνταξης της διαδρομής του. Ο Derrida διακλείει τη «διαφορά» (*différance*) αυτήν εστιάζοντας στο αποδομήσιμο μοτίβο του γράμματος ως «εντοπισμένης δομής του σημαίνοντος» και παραγνωρίζοντας ή παρακάμπτοντας το γράμμα ως *litter*, το οποίο, όπως πολύ ορθά επισημαίνει ο Βεργέτης, δεν «τροchioδρομείται εν παραλλήλω προς τις διαδρομές του ταχυδρόμου της αλήθειας», δεν «αντιγράφει [...] την τροχιά του γράμματος ως ταχυδρόμου της αλήθειας του ευνουχισμού» και δεν «επανενοματώνεται στο σώμα της βασίλισσας ακολουθώντας την πεπατημένη της προσίδιας τροχιάς».⁷⁴

Οι παραπάνω αντιρρήσεις βρίσκουν την ολοκληρωμένη διατύπωσή τους στην ακόλουθη διαπίστωση:

Ο Ντερριντά αθετεί τους κανόνες που έχει θεσπίσει η ίδια η αξιωματική της αποδόμησης, γιατί διαβάζει ένα κείμενο διακλείοντας εκ προοιμίου τη διαφορά! Το κείμενο του Λακάν δεν θα ήταν άραγε εξίσου μοιραία με οποιοδήποτε άλλο ομοτάξιο κείμενο υποκείμενο στην εργασία της διαφοράς; Δηλαδή μιας αναπότερης εσωτερικής διακύμανσης της προβληματικής του, διαφοροποιούμενο από διατύπωση σε διατύπωση και από απορία σε απορία; Οι απορητικές εκκρεμότητες που κυτταρώνονται πάνω στον αναπτυσσόμενο ιστό της κειμενικότητάς του, δεν θα υπονόμευαν την

ενότητα του συστήματος; Κατά τρόπον απρόσμενο και ανακόλουθο ο Ντερριντά προβαίνει εκ προοιμίου στη διάκλειση της διαφοράς παρενείροντας από το χάσμα του προοιμίου μια αρχή ισότροπου κονστρουκτιβισμού που του επιτρέπει να αλώσει εκ του ασφαλούς, με βήμα περιπάτου, όλη την επικράτεια του σεμιναρίου.⁷⁵

Θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι κριτικές αντενστάσεις του Βεργέτη είναι νόμιμες και γόνιμες. Αποδεικνύονται δε ιδιαίτερα ανατρεπτικές στα σημεία εκείνα όπου μετέρχονται έννοιες της ίδιας της αποδόμησης, όπου ο Βεργέτης στρέφει την αποδόμηση εναντίον του εαυτού της, καταλογίζοντας, για παράδειγμα, στον Derrida ότι, όταν αντιμετωπίζει το κείμενο του Lacan ως σκηνή όπου διαδραματίζεται η αλήθεια του κλασικού λακανισμού, στην πραγματικότητα αυτό που κάνει είναι να «εμπιστεύεται ένα πρωτόκολλο ανάγνωσης του οποίου έχει καταγγείλει τον συρρικνωτισμό»⁷⁶ – συγκεκριμένα, «τον καθορισμό του κειμένου ως πέπλου στον χώρο της αλήθειας, την αναγωγή-συρρίκνωση του κειμένου σε μια κίνηση της αληθείας [*aletheia*]» (FV, 446).

Θα έλεγα, ωστόσο, ότι αποδεικνύονται και εν μέρει αυτοαναιρούμενες. Όπως αναγνωρίζει ο Βεργέτης, η αναγνωστική μεροληψία του Derrida, όλα όσα ο Derrida λέει και κάνει, είναι «απόρροια στρατηγικής στάθμισης».⁷⁷ Στα κείμενά του ο Βεργέτης εγκαλεί «τη στρατηγική της μεροληψίας του Ντερριντά».⁷⁸ Ωστόσο, μια στρατηγική κρίνεται και δικαιώνεται πάντοτε εκ του αποτελέσματος, από την πρακτική της αποτελεσματικότητας, από το αν ή όχι πετυχαίνει τους στόχους που η ίδια θέτει στον εαυτό της. Και, από την άποψη αυτή, η στρατηγική του Derrida δικαιώνεται, αφού πετυχαίνει έναν διπλό φιλοσοφικο-λογοτεχνικό στόχο: και να ενσωματώσει τον Lacan στη φιλοσοφική Ιστορία του δυτικού λογοκεντρισμού, αλλά και να τον εγγράψει στην αλυσίδα της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης. Άλλωστε, αυτό δεν το παραδέχεται άραγε, παρά ή μέσα από τις «ρητορικές συστολές» και συστροφές του, και ο ίδιος ο Βεργέτης; Όταν γράφει, για παράδειγμα:

Ο Ντερριντά επιχείρησε [...] να επεκτείνει την ενοχοποιητική δικαιοδοσία αυτής της υποτροπής έως τον Λακάν, εντοπίζοντάς την ως αναγνωστική αρχή του *Κλεμμένου Γράμματος* στο πλαίσιο του Σεμιναρίου. Σαν ένας επί πλέον, καίτοι πρωτότυπος, κρίκος στην αλυσίδα του φρουϊδικού προπατορικού αμαρτήματος, ο λακανικός λόγος θα συνελάμβανε τη

λογοτεχνική μυθοπλασία ως επιδερμικό ιστό ενός μορφώματος του ασυνειδήτου, ως προ-κείμενο ενός υπερβατικού παρασκηνιακού σημαινομένου πάνω στη σκηνή του Λόγου. Ας είμαστε δίκαιοι: η ανάλυση του Ντερριντά είναι εμπνευσμένη. Επί πλέον αποδεικνύεται τεκμηριωμένη και εν πολλοίς εύστοχη.⁷⁹

ή:

Τι οδήγησε λοιπόν τον Ντερριντά σε μία χειρονομία αφομοίωσης του Λακάν στην εφηρμοσμένη ψυχανάλυση; Πώς τεκμηριώνει το υπονοούμενο που αφήνει να πλανάται μέσα σ' όλη την έκταση του λακανικού Σεμιναρίου, σύμφωνα με το οποίο ο Λακάν θα αντιπροσώπευε το ύστατο και τελευταίο στάδιο της εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης; Την ύστατη και βελτιστοποιημένη μετουσίωση του προπατορικού αμαρτήματός της; Η τεκμηρίωση συρρικνώνεται σε μία αναγνωστική μερο-ληψία.⁸⁰

ή ακόμη:

Ως γνωστόν, ο «Ταχυδρόμος της αλήθειας» αντλεί τα ευρήματά του στο αναγνωστικό πεδίο που διαμόρφωσε η λακανική ερμηνευτική στην συνάντησή της με το *Κλεμμένο γράμμα* του Πόε. Από τη σκοπιά του Ντερριντά ο όρος «λακανική ερμηνευτική» δεν θα φάνταζε αυθαίρετος, από τη στιγμή που πιστεύει ότι ανιχνεύει και αποδεικνύει την έλξη που ασκεί στην αναγνωστική πυξίδα του Λακάν η σαγήνη ενός υπερβατολογικού σημαινομένου. Αυτή η έλξη οδηγεί μοιραία τη λακανική ερμηνευτική του *Κλεμμένου γράμματος* στο τέλμα της «εφηρμοσμένης ψυχανάλυσης». [...] *Το Κλεμμένο γράμμα* θα περιείχε το κείμενο της απόδειξης όλων αυτών. Όμως ο ίσκιος αυτής της απόδειξης θα εκτεινόταν πολύ πιο πέρα από τα όρια του *Κλεμμένου γράμματος* [...].⁸¹

Τι λέει ο Βεργέτης, αν όχι ότι εντός των ορίων του *Κλεμμένου γράμματος*, τουτέστιν εντός των ορίων που η μεροληπτική αναγνωστική στρατηγική του Derrida θέτει προκειμένου να πετύχει τον στόχο της, τον πετυχαίνει. Η κριτική του Derrida, υιοθετώντας τη «στρατηγική της μεροληψίας», αποδεικνύεται λοιπόν επιτυχημένη ως προς τους στόχους που θέτει. Όλους τους στόχους; Αυτό είναι ένα άλλο ερώτημα. Όπως θα δούμε, ο Βεργέτης αποδεικνύει πολύ πειστικά ότι ξαστοχεί τουλάχιστον σε

ό,τι αφορά την κλινική αιχμή της. Είναι όμως στόχος του Derrida αυτή τούτη η λακανική κλινική, ή μήπως οι εξαρτήσεις της από την παράδοση της μεταφυσικής;

Τελικά, θα έλεγα ότι ο Βεργέτης δεν ενίσταται τόσο στη μετωνυμική προσέγγιση του Derrida, δεν του καταλογίζει ότι εκλαμβάνει το μέρος αντί του όλου, αλλά ότι βάζει εναντίον ενός όλου που, για τον Βεργέτη, δεν υπάρχει:

Κατά την ταπεινή μου άποψη, ο Λακάν δεν υπάρχει. Όπως ακριβώς και «Η» γυναίκα. Και ο μιν και η δε είναι της τάξης του μη-όλου. Για [...] τον Ντερριντά «Ο» Λακάν υπάρχει.⁸²

II.4. Διάκλειση – του πραγματικού

«Το τυφλό σημείο που αναπαράγει σ' όλη της την έκταση η ντερρινταϊκή αλυσίδα ενστάσεων στον λακανικό φαλλοκεντρισμό παράγεται από την εκ προοιμίου διάκλειση του ενορμητικού σώματος. Με δύο λέξεις των οποίων το ειδικό βάρος γίνεται ακόμη πιο αισθητό στην δική του γλώσσα: *forclusion du pulsionnel* [διάκλειση του ενορμητικού]. Πιο λιτά: *forclusion du réel*, διάκλειση του πραγματικού που η ενορμητική τοπολογία του εξ-ίσταται της *Bedeutung* του Φαλλού»: αυτή είναι, πυκνά διατυπωμένη, η ετυμολογία του Βεργέτη.⁸³ Ας ιχνηλατήσουμε τις οδούς μέσα από τις οποίες την τεκμηριώνει.

α / Η παλινδικία του φαλλού

Η βαθμίδα του γράμματος στο «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» συνυφαίνεται με τη διαμάχη για το καθεστώς του φαλλού στην οικονομία της επιθυμίας, της έλλειψης και του ευνουχισμού. Στην οικονομία αυτή ασκεί δριμεία κριτική ο Derrida, όλες οι ενστάσεις του οποίου συγκλίνουν στην υπονόμευση του υπερβατολογικού καθεστώτος του φαλλού και των επιτελεσμάτων του. Ωστόσο, για τον Βεργέτη, η διαμάχη για το καθεστώς του φαλλού «δεν είναι ούτε κατά διάνοια συρρικνώσιμη» σε αυτό που ο Derrida τεκμαίρει ως λακανικό «φαλλογοκεντρισμό» και που για τον Βεργέτη συνιστά ένα «κορεσμένο στερεότυπο».⁸⁴ Ειδικότερα πάνω στη θεματική του

φαλλού, θα επισημάνει, η λακανική σκέψη προχώρησε μέσα από έναν «απορητικό διάλογο με τον εαυτό της, συχνά στα όρια της εσωτερικής κρίσης».⁸⁵ Τι ακριβώς αντιτείνει όμως ο Derrida στον Lacan εκεί όπου εγείρεται το ερώτημα του φαλλού; Και πού εγείρεται;

Σχηματικά, εγείρεται σε δύο επίπεδα: κατά πρώτον, στο επίπεδο του μητρικού σώματος, όπου, όπως γράφει ο Βεργέτης, «ο φαλλός σπεύδει στο φετιχιστικό ραντεβού με την έλλειψη»⁸⁶ κατά δεύτερον, στο επίπεδο της σύμπραξης του σημαίνοντος και του σημαινομένου, όπου ο φαλλός εγείρεται, υπό την ιδιότητα αυτού που ο Derrida ονομάζει «υπερβατολογικό σημαινόμενο», ως ύστατος εγγυητής της μεταξύ τους διαφοράς.⁸⁷

Ο Derrida αντιτείνει λοιπόν στον Lacan ότι, μπορεί ο συμβολικός (του) φαλλός να φαντάζει, πίσω από το πέπλο της αλήθειας, υπερβατολογικός και άτμητος, παρ' όλα αυτά δεν δύναται να λειτουργήσει *πληρωτικά* στο κενό που αφήνει η έλλειψη και ο ευνουχισμός, αλλά μόνον *αναπληρωτικά*, απειλούμενος ανά πάσα στιγμή να εκπέσει από την υπερβατολογική του τοπική και εκπίπτοντας να συντριβεί, εξοκέλλοντας έτσι στο πεπρωμένο της κατάτμησης και της διασποράς. Θέση την οποία ο Βεργέτης συνοψίζει επιτυχημένα με τα ακόλουθα: «ο φαλλός που περιφέρεται στο *Κλεμμένο γράμμα* και πέραν αυτού στις σημαίνουσες αλυσίδες του Σεμιναρίου, κυκλοφορεί εφοδιασμένος με πλαστογραφημένους τίτλους υπερβατολογικότητας που συγκαλύπτουν την αναπληρωτική υπαλληλία του».⁸⁸

Το υπερβατολογικό καθεστώς του φαλλού στον Lacan είναι λοιπόν το μείζον εύρημα που προσκόμισε ο ντερριντιανός «Ταχυδρόμος». Και για να το τεκμηριώσει, έπρεπε να προσκομίσει και ένα αδιάσειστο, μη ανασκευάσιμο πειστήριο. Για λόγους στρατηγικής σκοπιμότητας και αποτελεσματικότητας, το πειστήριο αυτό, ο Derrida το αναζήτησε ιδιοφυώς στη μαρτυρία της λακανικής κλινικής. Σε τι ακριβώς συνίσταται όμως αυτό που ο Βεργέτης ονομάζει «κλινική αιχμή»⁸⁹ της ντερριντιανής κριτικής στον Lacan;

Ο Derrida καταλογίζει στον Lacan ότι εκχωρεί στον φαλλό ένα προνομιακό υπερβατολογικό καθεστώς, μια «ζώνη υπερβατολογικής ανισοτροπίας μέσα στο σύμπαν της σεξουαλικότητας που συνθέτουν οι ενορμητικές συνδεσμολογικές του μερικού αντικειμένου».⁹⁰ Ο φαλλός δεν πρέπει «να αντιμετωπιστεί ως μερικό

αντικείμενο υποταγμένο όπως οποιοδήποτε άλλο στην αλυσίδα των υποκατάστατων» (FV, 506). Αυτό θα ήταν, κατά τον Derrida, «το αξονικό αίτημα, η πλέον έμμονη απαίτηση [...] της σεξουαλικής θεωρίας του Lacan» (FV, 506), και αυτό εμπνέει τη λακανική αντίρρηση στον Ernest Jones, πίσω από τον οποίο μπαίνει στο στόχαστρο του Lacan η θεωρία της Melanie Klein για τον φαλλό ως μερικό αντικείμενο εσωτερικευμένο στο αρχέγονο μητρικό σώμα (FV, 506-507).

Η συζήτηση λοιπόν οδηγείται μοιραία στην ιστορική «“διαμάχη” για τον φαλλό και τη γυναικεία σεξουαλικότητα» (FV, 506), στην οποία ο Lacan παρενέβη με την ιστορική διάλεξη του 1958 «Η σημασία του φαλλού». Εκεί, πράγματι, αποδίδει στη «σημασία» (*Bedeutung*) αυτή ένα υπερβατολογικό καθεστώς εξαίρεσης, το οποίο προφυλάσσει από την εξομοίωση του φαλλού με μερικό αντικείμενο, συμβατό με τις επονομαζόμενες «αντικειμενότητες σχέσεις» (*relations d'objet*). Ως γνωστόν, η εξομοίωση αυτή καθόρισε τις κλινικές επεξεργασίες των μεταφροϋδικών και οδήγησε, προϊόντος του χρόνου, στην «αποθέωση ενός βιολογίζοντα εξελικτικισμού, εκτρωματικά παγιωμένου στην ιδεοληπτική θεωρία των σταδίων της λίμπιντο»,⁹¹ σύμφωνα με την οποία κάθε στάδιο οργανώνεται γύρω από ένα ενορμητικό αντικείμενο και στο πλαίσιο της οποίας ο φαλλός θεωρείται ως το αντικείμενο που αντιστοιχεί στο φαλλικό στάδιο. Αξίζει να απολαύσουμε τις εξόχως, και έξοχα, καυστικές παρατηρήσεις του Βεργέτη επ' αυτού:

Η ευπώλητη θεωρία των σταδίων της λίμπιντο, που γνώρισε μια ιλιγγιώδη διάδοση στον δυτικό λόγο, είναι μια τυπικά ιδεοληπτική κατασκευή. Η σεκάνς της εξελικτικής ωρίμανσης είναι δομημένη σαν ένα ψυχαναγκαστικό λειτουργικό: πρώτα τρώμε, μετά χέζουμε και εν συνεχεία συνουσιαζόμαστε υπό τις ευλογίες του φαλλού. Είναι το πλέον διαδεδομένο πορτρέτο του *homo psychologicus* στον δυτικό κόσμο, φιλοτεχνημένο από ένα άκρατο και αγοραίο ψυχολογισμό που κυριάρχησε στη Δύση, χάρη στα πανεπιστημιακά τμήματα ψυχολογίας και έναν εκφυλισμένο ψυχαναλυτικό λόγο, ελλείψει ιστορικού αντιπάλου.⁹²

Ο Βεργέτης υπογραμμίζει την προφητική καταγγελία από τον Lacan, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, του κινδύνου του *homo psychologicus* και την ιστορική του συμβολή στην αποδόμησή του. Παίρνει τον λόγο ως κλινικός –με οξεία επίγνωση του γεγονότος ότι η κλινική δεν είναι μια επιστήμη, δηλαδή μια γνώση που

αποδεικνύεται, αλλά μια εμπειρική γνώση, αδιαχώριστη από το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγεται—, και καταλογίζει με τη σειρά του στον Derrida ότι «αποσυνδέει σιωπηλά το λακανικό καθεστώς της *Bedeutung* του Φαλλού από το ιστορικό και κλινικό πλαίσιο με το οποίο συμ-φράζεται ως αντίλογος και ανασκευαστικό επιχείρημα».⁹³

Ο Βεργέτης αποδεικνύεται ιδιαίτερα ευφυής: πρώτον, γιατί, με την παραπάνω παρατήρηση, επιστρέφει στον Derrida την κατηγορία της «ουδετεροποίησης» του «πλαισίου» (εν προκειμένω, του ιστορικο-κλινικού)· δεύτερον, γιατί υπενθυμίζει ότι ο ίδιος ο Derrida συγκαταλέγεται, μαζί με τον Foucault, σε εκείνους που, μετά τον Lacan, συνέβαλαν καταλυτικά στην αποδόμηση του επιστημολογικού ανοσιουργήματος που αντιπροσωπεύει η φιγούρα του *homo psychologicus*, γεγονός που εκθέτει ακόμη περισσότερο την αναγνωστική μεροληψία του Derrida.

Ο Βεργέτης αναγνωρίζει ότι, από φιλοσοφική άποψη, «η υπερβατολογική ένθεση [του φαλλού] στη σημαίνουσα αλυσίδα είναι αποδομήσιμο μοτίβο».⁹⁴ Αντιτείνει ωστόσο τη διαπίστωση ότι η ιδιαιτερότητα του καθεστώτος του εδράζεται σε ένα ιδιόμορφο αντικείμενο που δεν είναι ούτε βρώσιμο ούτε αφοδεύσιμο, ένα αντικείμενο που δεν ισοστοιχίζεται με τα συμβεβλημένα με το σώμα ενορμητικά αντικείμενα, που η τοπική του δεν είναι συνεκτατή με τα όρια του σώματος. Ποιο είναι το αντικείμενο αυτό; Το σημαίνουν. Όπως γράφει ο Βεργέτης, αυτή η διαπίστωση είναι που «τροchioδρόμησε τη λακανική επινόηση ενός Άλλου τόπου που αναπληρώνει τη σωματική ουτοπία του σημαίνοντος».⁹⁵ Έτσι, κατ' αυτόν, όταν ο Lacan προάγει τον φαλλό σε γενικό ισοδύναμο της συμβολικής τάξης, «αναμφίβολα πατά με το ένα πόδι στο γεωσύγκλινο της μεταφυσικής όπου εδράζεται το εννοιολογικό δάπεδο της σκέψης του», το άλλο όμως πόδι «πατά στο στέρεο έδαφος της εξωσωματικής ου-τοπίας του Άλλου».⁹⁶

Η «εξωσωματική ου-τοπία του Άλλου», η ανακάλυψη του τόπου του Άλλου, είναι η μείζων ανακάλυψη του κλασικού Lacan. Και ο Βεργέτης την αναπτύσσει και τη μεταφράζει με μια σειρά από διατυπώσεις, η μία πιο εμπνευσμένη από την άλλη: «ο άνθρωπος ως ύπαρξη δεν είναι σκωλικοειδής απόφυση ενός στόματος ή ενός πρωκτού καλλωπισμένη με τον κότινο των μετουσιώσεων».⁹⁷ η υποκειμενικότητα δεν μορφοποιείται «στη μήτρα των σταδίων σύμφωνα με τη χρόνια ομηρία σ' αυτές υπό

το κράτος των καθηλώσεων»,⁹⁸ αλλά στη συνάντηση του ανθρώπου με αυτό το παράξενο αντικείμενο ονόματι «σημαίνον», που δεν ισοστοιχίζεται με τους «ενορμητικούς θριάμβους» του *homo psychologicus* στο πεδίο του (κλαϊνικού) μητρικού και του ιδίου σώματος, που δεν «εκκρίνεται» ούτε από το ένα ούτε από το άλλο, και που επομένως ο άνθρωπος δεν το «θηλάζει» από τον (κλαϊνικό) μητρικό μαστό αποδεύοντας τη «μεταβολιζόμενη λεία του», αλλά στον «τόπο του Άλλου», στην «ανιδιοποίητη τοπική του Άλλου», στην εξωσωματική «ετεροτοπία» ή «ουτοπία της γλώσσας».⁹⁹ «Ο άνθρωπος μπορεί να δηλώσει με τον τρόπο του “εγώ θηλάζω”, “εγώ αποδεύω” και εν ανάγκη να το αποδείξει. Το “εγώ μιλώ” είναι ασύγκριτα πιο προβληματικό, πιο ανθιστάμενο στην ενσώματη, ή εν σώματι, οικειοποίησή του, γιατί είναι ο Δούρειος Ίππος του μεγάλου Άλλου».¹⁰⁰ το «Cogito του ομιλούντος υποκειμένου» είναι: «μιλώ, άρα υπάρχει ο Άλλος»· «Κάθε φορά που παίρνω το λόγο, προφορικά ή νοητά, τον παίρνω από τον Άλλο. “Σκέφτομαι, άρα ο Άλλος μιλά στη σκέψη μου”».¹⁰¹

Όταν λοιπόν ο Lacan προήγε το υπερβατολογικό καθεστώς της *Bedeutung* του φαλλού, υπενθυμίζει ο Βεργέτης, «η ψυχαναλυτική κλινική κλυδωνιζόταν ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη του εξελικτικισμού των σταδίων και της φαντασματικής αποθέωσης του μητρικού σώματος», οι οποίες, όπως γράφει χαρακτηριστικά, «έχουν καταπιεί και αποδεύσει την ετεροτοπία του Άλλου και έχουν κάνει γαργάρα τη ρητορική του Ασυνειδήτου».¹⁰² Και προσάπτει στον Derrida ότι «είναι ακατανόητα διακριτικός απέναντί τους», ότι «βάλλει κατ’ αποκλειστικότητα εναντίον του Λακάν που έχει ταυτοποιήσει ως στόχο του –κάτι που είναι κατανοητό ως τακτική– και ενοχοποιεί τους τόπους συναλλαγής με τη μεταφυσική –δικαίως– αποσυνδέοντας τις διατυπώσεις από τη συγκυρία με την οποία συμ-φράζονται ως αντι-ρήσεις».¹⁰³

Ο Βεργέτης τονίζει ότι εκείνη την εποχή ο Lacan έδωσε μια «ιστορική επιστημολογική μάχη, κλινική, φιλοσοφική, “ηθική” (éthique) και επιπλέον πολιτική»¹⁰⁴ με σκοπό να επιβάλει θέσεις κυριολεκτικά αδιανόητες για τα δεδομένα της δεκαετίας του ’50, όπως: ότι το ασυνείδητο είναι ο «λόγος του Άλλου»· ότι το υποκείμενο είναι «επιτέλεσμα του σημαίνοντος»· ότι εν αρχή ην το σημαίνον, η γλώσσα, η γλώσσα του Άλλου· ότι υπάρχει ένα απαράκαμπτο *factum linguae* ή, όπως το αποκαλεί ο Βεργέτης, ένα άτυπο ή ιδιότυπο «“γλωσσικό” στάδιο του οποίου μπορούμε να ανιχνεύσουμε την ανοριοθέτητη παρουσία πριν, μετά και κατά τη

διάρκεια των διαδοχικών σταδίων», και το οποίο «διαταράσσει με την πανταχού παρουσία του την εξελικτική σχηματοποίησή τους».¹⁰⁵ ότι η γλώσσα, το «γεγονός» της γλώσσας ή το «στάδιό» της, δεν είναι ομότοπα με την ενορμητική συγκρότηση του σώματος, ότι η γλώσσα δεν ανήκει στο σώμα, ίδιον ή μητρικό.

Κατά τον Βεργέτη, αυτή η ανιδιοποίητη ετεροτοπία της γλώσσας είναι που οδήγησε τον Lacan να εκχωρήσει στον φαλλό «μια ζώνη υπερβατολογικής ανισοτροπίας μέσα στο σύμπαν της σεξουαλικότητας»: όπως ακριβώς η γλώσσα δεν είναι εξομοιώσιμη με εξελικτικό στάδιο της λίμπιντο, έτσι και ο φαλλός δεν είναι εξομοιώσιμος με το μερικό αντικείμενο του ομώνυμου σταδίου. Για τον Lacan, ο φαλλός είναι ένα σημαίνον: το «φαλλικό σημαίνον», και όχι ένα αντικείμενο γύρω από το οποίο συντάσσονται η λιμπιντική και ψυχική οικονομία ενός σταδίου. Επικαθορίζοντας το καθεστώς του φαλλού, ο κλασικός Lacan φιλοδοξούσε να αναδείξει τη σημαίνουσα ετερογένειά του, καθιστώντας το κυριολεκτικά ξένο σώμα στην ενορμητική τοπολογία του σώματος.

Ο Βεργέτης ανασυσταίνει με έξοχο και γλαφυρό τρόπο το θεωρητικο-κλινικό πλαίσιο, την ιστορικο-πολιτική συγκυρία της εποχής, και αξίζει να τον παραθέσουμε *in extenso*:

Είναι αλήθεια ότι την εποχή που ο Λακάν εισάγει την *Bedeutung* του Φαλλού, η ψυχαναλυτική κοινότητα υποσχόταν στους αναλόμενους ότι θα τους οδηγήσει στην Εδέμ του *rapport sexuel*, όπου θα γεύονται τους περιπόθητους καρπούς της σεξουαλικής ωριμότητας. Η ψυχαναλυτική θεραπεία αποτελούσε θητεία σε θερμοκήπιο που υποσχόταν τη μεταοιδιπόδεια ωρίμανση του μερικού φαλλικού αντικειμένου σε εναρμονισμένη αμοιβαιότητα των δύο φύλων, μακριά από τα ναρκοθετημένα με καθηλώσεις προοιδιπόδεια στάδια. Η προσχώρηση σύμπασας σχεδόν της ψυχαναλυτικής κοινότητας σ' αυτόν τον σωτηριολογικό ευνουχισμό του ανθρώπινου ερωτισμού αντανakλούσε την ηγεμονική διάχυση στους κόλπους της των ιδεωδών του *American way of life* και την άλωση της φροϋδικής ηθικής από τον υποκριτικό κομφορμισμό τους. Ο Λακάν είχε το παράτολμο, ηρωικό ήθος να καταγγείλει αυτή τη φενάκη, με τίμημα τον ανηλεή διωγμό του που κατέληξε ως γνωστόν με τον τελετουργικό αφορισμό του από τους κόλπους της Ψυχαναλυτικής Διεθνούς.¹⁰⁶

Για όλα αυτά, ο Derrida «δεν λέει λέξη».¹⁰⁷ δηλαδή, κατά τον Βεργέτη, δεν λέει λέξη για το γεγονός ότι το διακύβευμα πίσω από την αντίρρηση του Lacan αναφορικά με την υποβάθμιση του φαλλού σε καθεστώς μερικού αντικειμένου και, αντιστρόφως, πίσω από τη λακανική θεωρητική βούληση αναβάθμισής του σε καθεστώς «σημασίας» (*Bedeutung*), υπήρξε κάτι ασύγκριτα πιο κρίσιμο από τα παραδοσιακά διακυβεύματα της μεταφυσικής, και πάντως όχι αποκλειστικά σταθμίσιμο με τα μέτρα της: ήτοι η εμπέδωση του διαφορετικού καθεστώτος της εγγραφής του φαλλού στην ανδρική και στη γυναικεία σεξουαλικότητα.

Με άλλα λόγια, άνδρες και γυναίκες –ως υποκειμενικές, εννοείται, στάσεις, πέραν του ανατομικού φύλου– δεν έχουν την ίδια σχέση με την *Bedeutung* του φαλλού και τη φαλλική απόλαυση. Ανάμεσα στον άνδρα και στη γυναίκα δεν υπάρχει «σχέση», γιατί υπάρχει ο φαλλός: ως σημαίνουν της διαφοράς τους και της ανυπαρξίας «έμφυλης σχέσης» (*rapport sexuel*)· ως «συνεπιβάτης του σημαίνοντος» και ιδιότυπη «σημασία». Γι' αυτό και μπορεί και «κολλάει παντού», γι' αυτό και μπορεί και «τρυπώνει παντού»: «Στο παράλυτο χέρι της υστερικής. Στο γοβάκι του φετιχιστή. Στην κλειδαρότρυπα του ηδονοβλεψία. Στο ηδυπαθώς κροταλίζον μαστίγιο του μαζοχιστή. Στις συρταρωτές κρύπτες των ιδεοληπτικών μυστικών του νευρωτικού...»,¹⁰⁸ σύμφωνα με την οιστρήλατη διατύπωση του Βεργέτη.

Για τον Βεργέτη, αυτή η διάκριση, αναφορικά με το καθεστώς του φαλλού στο σύμπαν της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, ανάμεσα σε «αντικείμενο» και «σημασία», πέραν της υπερβατολογικής θέσπισής της, «αντιστοιχεί σε μια απτή τοπολογική διαφοροποίηση».¹⁰⁹ Τι εννοεί; Όπως εξηγεί, η λειτουργικότητα του μερικού αντικειμένου είναι εξαρτημένη από ένα «τοπολογικό υπόστρωμα με δομή χείλους», από έναν «ενορμητικό υποδοχέα»: ως φορέας απόλαυσης, το μερικό αντικείμενο (όπως και τα υποκατάστατά του) αχρηστεύεται όσο δεν συμβάλλεται με ένα προνομιακό, εκλεκτικό και προσήκον ενορμητικό χείλος, με ένα ενορμητικό κύκλωμα. Γι' αυτό και, «σε αντίθεση με τον φαλλό ως *Bedeutung*», επανέρχεται με δριμύτερο οίστρο ο Βεργέτης, «το μερικό αντικείμενο δεν κολλάει παντού. Βιδώνει στους ενορμητικούς υποδοχείς. Δεν βιδώνει όμως στις καλτσοδέτες. Δεν κρύβεται στα συλλεκτικά κιλοτάκια του φετιχιστή. Δεν περιπτύσσεται με τους ηδυπαθείς συριγμούς του κροταλίζοντος μαστιγίου του μαζοχιστή. Δεν κρέμεται στα κοτσιδάκια των κορασίδων...».¹¹⁰ Ο φαλλός δεν έχει ανάγκη ενός ενορμητικού κυκλώματος για

να λειτουργήσει· το αντικείμενο έχει, και μάλιστα απόλυτη, αφού άνευ αυτού παραμένει αδρανές και ανενεργό.

Ο Derrida «δεν θέλει να ξέρει τίποτα για όλα αυτά», στο πλαίσιο της αντιδικίας του με τον Lacan και της κριτικής του στον επονομαζόμενο λακανικό «φαλλογοκεντρισμό», γράφει ο Βεργέτης,¹¹¹ σταθερή θέση του οποίου είναι ότι «οι επεξεργασίες του Λακάν πάνω στην έννοια του φαλλού είναι λαβυρινθώδεις, διόλου συνοψίσιμες στη σχηματοποίηση που προτείνει ο Ντερριντά»,¹¹² ότι το καθεστώς του φαλλού στον Lacan «υπεισέρχεται σε μία πληθυντική δέσμη εννοιολογικών χρήσεων, της οποίας η εσωτερική ετερογένεια δεν ομαλοποιείται σε μονοσήμαντη κατηγορία».¹¹³ Έτσι, προσκομίζει ένα κατάστιχο με γραμματολογικά «αντιπειστήρια» ή «ευρήματα», όπως λέει, τα οποία, χωρίς να ακυρώνουν συνολικά την ντερριντιανή κριτική, ανατρέπουν ή διαψεύδουν βασικά δεδομένα της:

1. Η αντοχή του αποδομητικού εγχειρήματος του Derrida και της ετυμολογίας του περί φαλλοκεντρικής περιφραξης του «Σεμιναρίου» δοκιμάζεται υπό το φως της περίφημης απόφασης του Lacan: «υπάρχει ένα πραγματικό που εξίσταται του φαλλού» (*il y a un réel qui ex-siste au phallus*). Μεθερμηνευόμενο: υπάρχει ένα πραγματικό που ο φαλλός, ως «υπερβατολογικό σημαινόμενο», αδυνατεί να σημασιοδοτήσει· υπάρχουν «συγκυρίες ενορμητικής ενεστωποίησης του αντικειμένου *α* με τις οποίες η *Bedeutung* του φαλλού δεν συμβάλλεται».¹¹⁴
2. Στο δέκατο σεμινάριο, με τίτλο *L'angoisse*, επί εννέα τουλάχιστον συνεδρίες (8 Μαΐου 1963 - 3 Ιουλίου 1963· *SX*, 247-390), ο Lacan αναπτύσσει τη λειτουργία του φαλλού ως αντικειμένου *α*: «το αντικείμενο *α* υπό τη μορφή του (– φ)» («l'objet *α* sous la forme (– φ)»· *SX*, 303). Όπως εξαγγέλλει: «Η θέση του *α* κατά τη στιγμή της διέλευσής του διαμέσου αυτού που συμβολίζω υπό τον τύπο του (– φ), ιδού τι συνιστά έναν από τους στόχους της εξήγησής μας αυτήν τη χρονιά» (*SX*, 300). Ο Βεργέτης σημειώνει ότι πρόκειται επίσης για το σεμινάριο όπου ο Lacan, στην παράδοση της 30ής Ιανουαρίου 1963, προάγει μια έλλειψη μη αναγώγιμη στο σημαίνον, «μια έλλειψη [*manque*] την οποία το σύμβολο αδυνατεί να αναπληρώσει [*ne supplée pas*]» (*SX*, 161). Και θεωρεί ότι όλες οι ενστάσεις του Derrida σχετικά με τη συμβολική του

φαλλού ως αρχή φετιχιστικής πλήρωσης και αναπλήρωσης της έλλειψης, και γενικότερα σχετικά με τον φαλλό ως υπερβατολογικό και φετιχιστικό αναπλήρωμα, χρήζουν επανεξέτασης υπό το φως αυτής της θέσης του Lacan.

3. Μια ορισμένη όψη του φαλλού λειτουργεί ως προδρομικό συνώνυμο του αντικειμένου *α*, ειδικότερα στο κείμενο για τον Schreber («D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose» [1959 (1957-1958)], *É*, 531-583, ιδ. 557 κ.ε.).
4. Όπως επισημαίνει ο Βεργέτης, η «σημασία του φαλλού» δεν εντυπώνεται αποκλειστικά μέσα στη «φωνηματική δομή της γλώσσας», αλλά εξίσου «πάνω στην φαντασμαγορική ορατότητα που αποδεσμεύει η δομή του πέπλου, δομή εκτός γλώσσας, μη αναγώγιμη στη φωνηματική τοπική και στη συντακτική της σπονδύλωση».¹¹⁵ Το σχετικό τεκμήριο ο Βεργέτης το εντοπίζει στο τέταρτο σεμινάριο, με τίτλο *La relation d'objet* (1956-1957), και συγκεκριμένα στην παράδοση της 30ής Ιανουαρίου 1957 (*SIV*, 151-164), όπου γίνεται αντιληπτό ότι «η σημασία του φαλλού σκιαγραφείται στο επίπεδο του πέπλου και ενθυλακώνεται στην φαντασιακή οικονομία του».¹¹⁶ Ο Βεργέτης προσάπτει στον Derrida ότι αναγνωρίζει μεροληπτικά μόνο τον ισομορφισμό της δομής του πέπλου με τη χαϊντεγκεριανή δομή της α-λήθειας ως εκ-κάλυψης, και ότι παραγνωρίζει τη φαντασιακή οικονομία του – στρατηγικής σημασίας στον κλασικό Lacan, της δεκαετίας του '50–, προκειμένου να παρακάμψει τη σημασία του φαλλού εκεί ακριβώς όπου στοιχειοθετείται πέραν της «φωνηματικής δομής της γλώσσας».

β / Η ενορμητική *Kehre* του Lacan

Θέση του Βεργέτη είναι ότι, στον κλασικό Lacan, το ασυνείδητο συγκροτείται ως μηχανισμός «διάκλεισης» (*forclusion*) της σεξουαλικότητας – ήτοι ως μηχανισμός διάκλεισης της λίμπιντο. Η αμιγώς συμβολική στοιχείωση του ασυνειδήτου έχει ως μείζονα συνέπεια τον εκτοπισμό της λίμπιντο από το πεδίο του και την απόρριψή της στο φαντασιακό. Τη θέση αυτήν ο Βεργέτης τη συνάγει και την ανασύρει από το τέλος του δεύτερου σεμιναρίου: «η συμβολική τάξη», αποφαίνεται ο Lacan στην

καταληκτική παράδοση της 29ης Ιουνίου 1955, «δεν είναι η λιμπιντική τάξη όπου εγγράφονται τόσο το εγώ όσο και όλες οι ενορμήσεις. [...] Η συμβολική τάξη διατηρεί σχέσεις απόρριψης [est rejeté] με τη λιμπιντική τάξη η οποία εγκλείει όλο τον τομέα του φαντασιακού, συμπεριλαμβανομένης της δομής του εγώ» (SII, 375)· και εντοπίζει τη μεταχρονολογημένη λεκτική μορφοποίησή της στο δέκατο έκτο σεμινάριο, με τον αποκαλυπτικό τίτλο *D'un Autre à l'autre* (1968-1969), και συγκεκριμένα στην παράδοση της 14ης Μαΐου 1969: «Ο φαλλός είναι το εκτός συστήματος σημαίνον, και, για να είναι σαφές, το σημαίνον που κατά σύμβαση δηλώνει ό,τι από τη σεξουαλική απόλαυση [jouissance sexuelle] έχει υποστεί ριζική διάκλειση [est radicalement forclos]» (SXVI, 321).

Αποσύνδεση λοιπόν του συμβολικού από το φαντασιακό και άρνηση του συμβολικά στοιχειοθετημένου ασυνειδήτου να πολιτογραφήσει τη λίμπιντο. Η διαπίστωση αυτή ανοίγει, κατά τον Βεργέτη, ένα λεπτό κλινικό ερώτημα: «[...] τι καθιστά δυνατή την απόλαυση του υποκειμένου του ασυνειδήτου; Τι επιτρέπει στο ασυνειδήτο να διασφαλίζει, στο υποκείμενο που εξυπακούει η δομή του, πρόσβαση σε εμπειρίες σεξουαλικής απόλαυσης; Γιατί δηλαδή αυτή η τάξη εμπειριών δεν βιώνεται αποκλειστικά από το σώμα, αλλά ο απόηχός της γίνεται αισθητός από το υποκείμενο; Γιατί άραγε δεν αποτελούν απλά ένα σωματοσυμβάν της δονούμενης έμβιας υπόστασής του, αλλά αφυπνίζουν, στις παρυφές μιας ενορμητικής εστίας, άδηλες ζώνες της υποκειμενικότητας;»¹¹⁷ (δεν έχουμε παρά να αναλογιστούμε, φέρ' ειπείν, την πυρετική σχέση του φετιχιστή με ένα κομμάτι υφάσματος, παντελώς άχρηστο κατά τα άλλα, αλλά που εκτινάσσει στα ύψη μυστηριωδώς την επιθυμία του).

Η απάντηση του Lacan μεταφέρεται με ενάργεια από τον Βεργέτη: η λίμπιντο καταφέρνει να μετέχει στο ασυνειδήτο μέσω της *Bedeutung* του φαλλού· η φαλλική σημασία είναι αυτή που διασφαλίζει την εκπροσώπηση της σεξουαλικότητας στο ασυνειδήτο. Αυτά ωστόσο ως προς τον κλασικό Lacan. Διότι, όπως υποστηρίζει ο Βεργέτης, η εκπροσώπηση, ή μάλλον ο τρόπος εκπροσώπησης της σεξουαλικότητας στο ασυνειδήτο, συνιστά το κριτήριο αναγνώρισης και διάκρισης αυτού που ο ίδιος ονομάζει «“ενορμητική” στροφή της λακανικής προβληματικής»,¹¹⁸ «ενορμητική Kehre του Σεμιναρίου».¹¹⁹ Ας δούμε πώς την ορίζει και την αναπτύσσει.

Πρόκειται για τη στροφή που εγκαινιάζει, από το ενδέκατο σεμινάριο και μετά (*Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, 1964), η εισαγωγή του αντικειμένου *α* ως πραγματικού και ως ενός άλλου δρόμου εκπροσώπησης της σεξουαλικότητας πάνω στην Άλλη σκηνή – «τον οποίο ο Ντεριντάρ», σημειώνει εν παρόδω ο Βεργέτης, «προσπέρασε με μάτια ερμητικά κλειστά».¹²⁰ Ο δρόμος αυτός δεν είναι φαλλικά σηματοδοτημένος, αλλά ακολουθεί την τροχιά της μερικής ενόρμησης.

Ο Lacan προσυπογράφει μια βασική –και διόλου αυτονόητη για το υποκείμενο του σημαίνοντος– φροϋδική θέση όταν, στη σεμιναριακή παράδοση της 29ης Απριλίου 1964, αποφαινεται ότι: «Η πραγματικότητα του ασυνειδήτου είναι [...] η σεξουαλική πραγματικότητα» (SXI, 138 / ΣΧΙ, 192)· όχι όμως χάρη στη διαμεσολάβηση του φαλλού ως υπερβατολογικού σημαινομένου και της σημασίας του, αλλά χάρη στη μερική ενόρμηση και το κύκλωμά της: «Η ενόρμηση είναι ακριβώς αυτή η συνδεσμολογία [montage] μέσω της οποίας η σεξουαλικότητα μετέχει στην ψυχική ζωή [...]» (SXI, 160 / ΣΧΙ, 225· μτφ. τροποποιημένη). Στην παράδοση της 27ης Μαΐου 1964, ο Lacan θα είναι κατηγορηματικός επ’ αυτού: «μόνο η μερική ενόρμηση αντιπροσωπεύει στον ψυχισμό τις συνέπειες της σεξουαλικότητας» (SXI, 186 / ΣΧΙ, 26· μτφ. τροποποιημένη).

Το αντικείμενο *α*, ως πυρήνας του ενορμητικού κυκλώματος, αναλαμβάνει αυτές τις αρμοδιότητες εκπροσώπησης. Είναι το στοιχείο που εγγυάται την παρουσία της σεξουαλικότητας στο ασυνείδητο όχι πλέον ως σημασία ή μέσω της σημασίας του αλλά με την πραγματική παρουσία του, και μάλιστα –όπως υπογραμμίζει ο Βεργέτης– χωρίς να διέρχεται μέσα από τον ευνουχισμό, ήτοι τη διαφορά. Πρόκειται για θεμελιώδη θέση του Lacan, την οποία ο Βεργέτης τακτικά και στρατηγικά υπερτονίζει: το αντικείμενο *α* δεν εμπίπτει στο πεδίο της έμφυλης διαφοράς – δεν υπάρχει αρσενικό και θηλυκό, ή έστω αρρενωπό και θηλυπρεπές, αντικείμενο *α*. Το αντικείμενο *α* είναι εκτός φύλου (SXI, 179-187 / ΣΧΙ, 250-263).

Συμπερασματικά, κατά τον Βεργέτη, η «ενορμητική στροφή» του Lacan σηματοδοτεί τη μεταβίβαση των εξουσιών εκπροσώπησης της σεξουαλικότητας, της λίμπιντο στο ασυνείδητο, από τον φαλλό ως υπερβατολογική σημασιακή βαθμίδα και

σημαίνουν της έμφυλης διαφοράς στο αντικείμενο α ως αντικείμενο, πρώτον, εκτός σημασίας, και δεύτερον, εκτός φύλου. Σχηματικά:¹²¹

Η ενορμητική εκπροσώπηση της λίμπιντο στο ασυνείδητο εναποτίθεται επομένως στη λειτουργικότητα ενός αντικειμένου που οι ιδιότητές του αναιρούν τη φρουδική θεωρία περί φαλλοκεντρικού μονοφυσιτισμού της λίμπιντο, και συνακόλουθα την ντερριντιανή κατηγορία περί του λακανικού «φαλλογοκεντρισμού ως ανδροκεντρισμού» (FV, 510). Μόνο που, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Βεργέτης, «ο Ταχυδρόμος δεν έχει προωθήσει», στον Derrida, αλλά και στον δημόσιο διάλογο για την αντιδικία του με τον Lacan, «ούτε μια λακανική επιστολή για το αντικείμενο α ».¹²² Θα έλεγα ότι, για τον Βεργέτη, το α είναι το κλεμμένο γράμμα του ντερριντιανού «Ταχυδρόμου της αλήθειας».

Επόμενο είναι λοιπόν να μην έχει προωθήσει ούτε μια επιστολή και για τη λακανική «λογική της φαντασίωσης» (logique du fantasme), στο πεδίο της οποίας καταρρέει άλλη μία κατηγορία του Derrida: η ένοχη συνέργεια, στον Lacan, του φορμαλισμού με τη σημασιολογία. Γιατί η επονομαζόμενη «λογική της φαντασίωσης» συναρθρώνει ακριβώς το διχασμένο υποκείμενο με το αντικείμενο α (στη γλώσσα και την οικονομία του *mathème*: $\$ \diamond \alpha$), που είναι αμετάβατο στη σημασία, και μάλιστα αξιοποιώντας τοπολογικές συνάφειες – χωρίς δηλαδή να προσφεύγει στις υπηρεσίες της σημαίνουσας αλυσίδας και του σημαινομένου. Το αντικείμενο α δεν εγγράφεται στη φαντασίωση ούτε ως σημαίνον ούτε ως σημαινόμενη οντότητα. Ο Derrida βάλλει κατ' αποκλειστικότητα εναντίον της λακανικής «λογικής του σημαίνοντος» και παρακάμπει, όπως γράφει ο Βεργέτης, το πεδίο όπου «ο λακανισμός ανασυντάσσεται ως λογική της φαντασίωσης»¹²³ – ήτοι το πεδίο όπου η λακανική κλινική ανασυντάσσεται υπό την πρόταξη και τις προσταγές του πραγματικού.

Υπό το φως όλων των παραπάνω, η, κατά Βεργέτη, «αχίλλειος πτέρνα της ντερρινταϊκής κριτικής, το τυφλό σημείο της»,¹²⁴ συνοψίζεται στην εξής ετυμηγορία: *διάκλειση* – της λογικής της φαντασίωσης, του αντικειμένου α , του ενορμητικού

(σώματος)· κοντολογίς, διάκλειση του πραγματικού. Η διάκλειση αυτή είναι απολύτως αναγκαία στον Derrida για την υπερβατολογική περιχαράκωση της θεματικής του φαλλού και για να μην υπερβαίνει, αυτή η θεματική, τις αντοχές και τα όρια του αποδομητικού εγχειρήματος. Πρόκειται αναμφίβολα για μια σώφρονα στρατηγική επιλογή, η οποία έχει ωστόσο ένα πολύ υψηλό τίμημα. Στρέφοντας ευφυώς για μία ακόμη φορά την αποδόμηση εναντίον του εαυτού της, ο Βεργέτης καταλογίζει στον Derrida ότι, με αυτόν τον τρόπο, «αναπαράγει την πιο κλασική χειρονομία της Μεταφυσικής»,¹²⁵ την πιο κλασική χειρονομία της φιλοσοφίας, η οποία συγκροτήθηκε ως Ιστορία απωθώντας και διακλείοντας το σώμα, το πραγματικό του σώματος, και την ενορμητική υπόστασή του. Η διάκλειση του ενορμητικού δεν είναι συμπτωματική, αλλά συμπτωμική. Είναι το σύμπτωμα της μεταφυσικής, αλλά και το σύμπτωμα του «Ταχυδρόμου της αλήθειας».

Το ελαφρυντικό που θα δικαιούμασταν να επικαλεστούμε για λογαριασμό του Derrida είναι η χρονολογία των λακανικών επεξεργασιών που επικαλείται ο Βεργέτης ως αντενστάσεις στις ντερριντιανές ενστάσεις περί του λακανικού φαλλογοκεντρισμού: ως επί το πλείστον μεταγενέστερες της περιόδου όπου κατανέμονται τα εναγόμενα γραπτά του Lacan (1953-1960), ή αποθησαυρισμένες σε σεμινάρια ανέκδοτα την εποχή που ο Derrida γράφει τον «Ταχυδρόμο της αλήθειας». Αν δεν παίζουμε ωστόσο το χαρτί των χρονολογιών –που πάντως ο Βεργέτης παίζει–, το οποίο κερδίζει μόνο σε μια λογική δίκης ή παλινδικίας –που πάντως ο Βεργέτης στήνει–, απομένει ότι η ανάγνωση της ντερριντιανής κριτικής υπό το φως των επεξεργασιών του ύστερου ή μετακλασικού Lacan συνιστά μια σημαντική προσωπική συμβολή του Βεργέτη, ακριβώς γιατί ξεκαθαρίζει και διευρύνει τον ορίζοντα της συζήτησης για τη σχέση αποδόμησης και λακανικής θεωρίας.

II.5. Διάκλειση – του λογοτεχνικού

Εξήρα εκ προοιμίου τις αρετές των κειμένων του Βεργέτη, τόσο στο επίπεδο της επιχειρηματολογίας όσο και στο επίπεδο της γραφής. Έχω ωστόσο την εντύπωση ότι η αντικριτική του Βεργέτη στην κριτική του Derrida αναπαράγει σε όλη της την

έκταση τις δύο στάσεις του Derrida που πυροδοτούν την πλημμυρίδα αντενστάσεων του Βεργέτη. Με δύο λέξεις: *μεροληψία* και *διάκλειση* – εκ νέου. Εξηγούμαι.

Όπως είδαμε, μεγάλο μέρος της ντερριντιανής κριτικής –και μάλιστα, από ποσοτική άποψη, το μεγαλύτερο– πραγματεύεται αυτό που ο Derrida ονομάζει «ερώτημα» ή «ζήτημα» του (λογοτεχνικού) κειμένου ως τυφλό σημείο της λακανικής ανάγνωσης του Poe. Ο ουδετεροποιών αποκλεισμός του αφηγητή, η ουδετεροποίηση του πλαισίου και των επιτελεσμάτων του, το πρόβλημα της υπογραφής, η παράδοξη λογική του πάρεργου, η εκχειλίζουσα και αβυσσαλέα σκηνή της γραφής, αποτελούν ισάριθμες όψεις του ζητήματος αυτού, τις οποίες, κατά τον Derrida, η λακανική ανάγνωση παραγνωρίζει, παραλείπει, παραβλέπει, παρακάμπτει και παρασιωπά.

Για όλα αυτά –για να χρησιμοποιήσω δικούς του όρους–, ο Βεργέτης, μέσα σε εκατό περίπου πυκνοτυπωμένες σελίδες, «δεν λέει λέξη». Εστιάζει μεροληπτικά –και δικαίως– στην προβληματική του φαλλού και στην ντερριντιανή κριτική του λακανικού «φαλλογοκεντρισμού» –κάτι που είναι απολύτως κατανοητό, και ομολογουμένως άκρως αποτελεσματικό, ως τακτική ή στρατηγική–, αποσυνδέοντάς την –αδίκως– από την προβληματική με την οποία συμφράζεται ιδιοφυώς ως αντίρρηση: την προβληματική του (λογοτεχνικού) κειμένου, το οποίο κατά τον Derrida, όπως ο ευνουχισμός ή η έλλειψη στην ψυχανάλυση, αποφασίστηκε, ερμηνεύτηκε μεταφυσικά, λογοκεντρικά· την προβληματική σχετικά με τη *διαφορά* – και την *οικονομία* αυτής της διαφοράς– μεταξύ θεωρητικού, επιστημονικού, διδακτικού (φιλοσοφικού ή/και ψυχαναλυτικού) λόγου και λογοτεχνίας ή μυθοπλασίας.

Έτσι, ο Βεργέτης αναπαράγει την πιο κλασική χειρονομία της ψυχανάλυσης, διακλείοντας με τυπικά λογοκεντρικό τρόπο τη λογοτεχνία. Η διάκλειση του λογοτεχνικού δεν είναι συμπτωματική, είναι συμπτωμική. Είναι το σύμπτωμα του (ψυχαναλυτή) Βεργέτη, ο οποίος παρεμβαίνει στη διαμάχη διακλείοντας ούτε λίγο ούτε πολύ το ίδιο το αντικείμενό της. Ως εάν η διαμάχη Lacan-Derrida να ήταν μια διαμάχη για τον φαλλό στην ψυχανάλυση, και όχι μια αναγνωστική διαμάχη για τον Poe, για το λογοτεχνικό κείμενο που φέρει τον τίτλο «Το κλεμμένο γράμμα». Ως εάν η λογοτεχνία του Poe να ήταν μία από εκείνες τις «αβαρίες» που ο Βεργέτης θεώρησε αναγκαίες για να προσδώσει στα γραπτά του έκταση άρθρου.¹²⁶

Φωτίζεται ίσως εδώ ο βαθύτερος λόγος για τον οποίο ο Βεργέτης χρησιμοποιεί επίμονα στα κείμενά του το σημαίνον «Το κλεμμένο γράμμα» αντί του σημαίνοντος «Το σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”». Για λόγους συνθηματικής οικονομίας άραγε; (Προφανώς.) Για να στίξει ότι το λακανικό «Σεμινάριο» είναι (και αυτό, εξίσου) λογοτεχνία; (Εκβιάζω την πρόθεσή του, αλλά είμαι βέβαιος ότι θα το προσυπέγραφε.) Ή μήπως επειδή, στα κείμενά του, το «Κλεμμένο γράμμα» (η λογοτεχνία) έχει αναχωνευθεί, έχει αφομοιωθεί από το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» (από την ψυχανάλυση), και όχι το αντίθετο, όπως θα το ήθελε ο Derrida; (Ας μη σπεύσουμε να το αποκλείσουμε.)

Έκανα λόγο για το σύμπτωμα του (ψυχαναλυτή) Βεργέτη. Θα έπρεπε να πω για το σύμπτωμα του Βεργέτη ως ψυχαναλυτή. Διότι –και το εννοώ όσο γίνεται πιο εγκωμιαστικά– το «σύμπτωμα» του συγγραφέα Βεργέτη, ή μάλλον του Βεργέτη ως συγγραφέα, είναι... η λογοτεχνία. Να φανταστούμε άρα τον Βεργέτη, όπως ο αφηγητής τον Ντυπέν (*MRM*, 144 / *ΦΟΜ*, 41-42), σαν μια «Διπλή Ψυχή» (*Bi-Part Soul*); Να φανταστούμε ένα είδος «διπλού Βεργέτη» – τον «δημιουργικό» και τον «αναλυτικό», τον «λογοτέχνη» και τον (ψυχ)αναλυτή; (Πάλι τα φαινόμενα του «διπλού» και τα ατίθασα επιτελέσματά τους.)

Για να επανέλθουμε όμως στην προβληματική του «κλεμμένου γράμματος», φαίνεται ότι ο Βεργέτης, όπως όλοι οι εμπλεκόμενοι στο συμβολικό κύκλωμα του γράμματος, είναι υποχρεωμένος να επαναλάβει στην αντικριτική του τη δομή η οποία προδιαγράφεται από το ίδιο το κείμενο του Ροε: τη δομή της επανόρθωσης-ως-επανάληψης ενός προηγούμενου αδικήματος. Αναλαμβάνοντας, για λογαριασμό του Lacan, να επαναφέρει το (λακανικό) «γράμμα» στον «σωστό» ή «ορθό» (*droit*) του «δρόμο» (*SLV*, 38 / *ΣΚΓ*, 66), καταλαμβάνοντας για τον σκοπό αυτόν τη θέση αυτού ο οποίος λέει, ακούει και βλέπει όλα όσα ο Derrida παρασιωπά, όλα αυτά στα οποία ο Derrida κωφεύει και εθελotuφλεί, ο Βεργέτης αναλαμβάνει και καταλαμβάνει έτσι τη θέση που ουδείς δύναται να επωμισθεί πραγματικά επειδή πρόκειται για μια θέση *αδύνατη*: για τη θέση του τρίτου (βλέμματος), του βλέμματος που βλέπει τα πάντα. Μόνο που, όπως δείχνει πειστικά ο Derrida, υφιστάμενος εξάλλου και ο ίδιος τις συνέπειες της απόδειξής του, στο κύκλωμα του «κλεμμένου γράμματος» δεν υπάρχει τελικά παρά μία μόνο θέση, και αυτή είναι σημαδεμένη από την τύφλωση.

III. Πέραν της αποδόμησης: ψυχανάλυση και μιντιο-τεχνολογία (Kittler)

Οι συνήθειες ιστορικο-φιλοσοφικές προσεγγίσεις σχετικά με την καταγωγή της ψυχανάλυσης τονίζουν την καθοριστική προδρομική επίδραση του υπερβατολογικού ιδεαλισμού (Schelling), της ρομαντικής φιλοσοφίας της φύσης (Novalis) και των βουλησιαρχικών φιλοσοφιών των Schopenhauer και Nietzsche.¹²⁷ Ενάντια σε μια τέτοια λογοκεντρική αφήγηση, υπάρχουν συγγραφείς οι οποίοι θέτουν στο κέντρο της προβληματικής τους τις μιντιο-τεχνολογικές, και όχι αποκλειστικά τις ρηματικές (discursives) προϋποθέσεις της ψυχανάλυσης. Είναι κατεξοχήν η περίπτωση του γερμανού ιστορικού και θεωρητικού των μέσων Friedrich A. Kittler και του προσίδιου ερευνητικού του προγράμματος: της «οντολογίας των μέσων», η οποία, ως μεταστοιχείωση της χαϊντεγκεριανής «Ιστορίας του Είναι» (Seinsgeschichte), μελετά τις εποχικές τομές στην ιστορία των μέσων, εξαιτίας των οποίων προκαλούνται ενικές μετατοπίσεις στον άξονα της γνώσης και της εξουσίας· μετατοπίσεις που είναι αδύνατον να αναγνωστούν και να αποκωδικοποιηθούν μέσω των λόγων περί αυτών και που ανήκουν στη «σιωπηρή τάξη» (ordre muet), στη «“διάμεση” περιοχή» (région «médiane»)¹²⁸ των τεχνικών μέσων.

Ο Kittler υπήρξε ο πρώτος που έθεσε το ζήτημα της διασύνδεσης της ψυχανάλυσης με τη μιντιο-τεχνολογία. Στο έργο του *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή* (Grammophon Film Typewriter, 1986), εξετάζει τόσο τη φροϋδική όσο και τη λακανική θεωρία σε σχέση με τα μοντέρνα τεχνικά μέσα και κατανοεί τη λακανική «μεθοδική διάκριση» («D'un syllabaire après coup», *É*, 720) μεταξύ πραγματικού, συμβολικού και φαντασιακού ως τη «θεωρία (ή απλώς το ιστορικό επακόλουθο)»¹²⁹ των διαφοροποιήσεων τις οποίες επέφεραν τα τεχνικά μέσα γύρω στις αρχές του 20ού αιώνα. Βασική θέση του Kittler είναι ότι οι διαφορές μεταξύ της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Freud και της επαναγραφής της από τον Lacan αντανακλούν τις διαφορές στις λειτουργικές προδιαγραφές των αντίστοιχων εποχικών τεχνικών μέσων.

III.1. Freud: Η γέννηση της «ψυχικής συσκευής» από το πνεύμα της τεχνικής

Μελετώντας το φροϋδικό έργο, διαπιστώνουμε ότι από τον Freud δεν είχε διαφύγει η στενή αντιστοιχία μεταξύ ψυχικών λειτουργιών και τεχνικών μέσων. Έτσι, λόγου χάριν, την «ψυχική συσκευή» ή τον «ψυχικό μηχανισμό» (seelischen Apparat) δεν τη/τον συλλαμβάνει απλώς και μόνο σύμφωνα με το παράδειγμα ενός «σύνθετου οργάνου» (zusammengesetztes Instrument),¹³⁰ αλλά εμπλουτίζει τη μετάβαση από την ψυχο-φυσιολογία στην ψυχαναλυτική έρευνα με ποικίλες τεχνολογικές αναφορές. Στο πρώιμο έργο του *Προσχέδιο για μια ψυχολογία* (Entwurf einer Psychologie, 1895), οι αρχές βάσει των οποίων εξηγείται η έννοια της ψυχικής συσκευής έλκουν την καταγωγή από τους νόμους της θερμοδυναμικής, από τη θεωρία του ηλεκτρισμού ή και από την τεχνολογία των κυκλωμάτων (π.χ. «αντίσταση» και «μεταβίβαση»). Έτσι, η συνάφεια μεταξύ αντίληψης, συνείδησης και μνήμης είναι συνάρτηση του τρόπου με τον οποίο ποσότητες διεγέρσεων προσλαμβάνονται, φιλτράρονται, μεταβιβάζονται και γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας από τους νευρώνες, διαδικασία η οποία συγχρόνως δεν γίνεται αντιληπτή από τη συνείδηση.

Αν στο *Προσχέδιο* διαγράφεται μια αναλογία μεταξύ της θεωρίας του ηλεκτρισμού και του νευρικού συστήματος, καθώς και η καταγωγή της ψυχικής συσκευής από το πνεύμα του ηλεκτρομαγνητισμού, τότε στην *Ερμηνεία των ονείρων* (Die Traumdeutung, 1900) παρατηρείται μια αλλαγή τόσο της προβληματικής όσο και του μοντέλου αναφοράς. Πλέον έχουμε να κάνουμε, αφενός, με τον «τοπικό προσδιορισμό του ψυχισμού»,¹³¹ δηλαδή με την τοπολογική διαφοροποίηση μεταξύ των ετερογενών συστημάτων ασυνείδητο, προσυνείδητο και συνείδηση· αφετέρου, η ίδια η ψυχική συσκευή χαρακτηρίζεται από μια σχέση μεταξύ υλικών φορέων και μη υλικών αποτελεσμάτων, πράγμα που σημαίνει από μια οιονεί χωρική διάταξη μεταξύ αντικειμενικών και δυνητικών επιμέρους συστατικών, τα οποία οργανώνονται σύμφωνα με το μοντέλο οπτικών συσκευών:

Θα παραμείνουμε στη βάση της ψυχολογίας και θα ακολουθήσουμε μόνο το παράγγελμα να φαντασθούμε το όργανο, που υπηρετεί τις ψυχικές λειτουργίες, περίπου σαν σύνθετο μικροσκόπιο, φωτογραφική μηχανή και άλλα παρόμοια. Ο ψυχικός τόπος αντιστοιχεί τότε σε ένα σημείο μέσα σε έναν μηχανισμό, όπου εντοπίζεται ένα από τα προστάδια της εικόνας. Στο

μικροσκόπιο και το τηλεσκόπιο πρόκειται, όπως γνωρίζουμε, για εν μέρει ιδεατούς τόπους, για περιοχές όπου δεν βρίσκεται κανένα από εξάρτημα του μηχανισμού.¹³²

Αν στην *Ερμηνεία των ονείρων* το εγώ παράγεται ακόμη σαν ένα οπτικό εφέ μέσω του συνδυασμού των φακών μιας τεχνικής συσκευής, τότε στη *Σημείωση για το «Μαγικό σημειωματάριο»* (Notiz über den «Wunderblock», 1925)¹³³ ο Freud αφήνει πίσω του την αναλογία με τις οπτικές μηχανές, για να δείξει ακριβέστερα –και με μια αναλογία που παραπέμπει αυτή τη φορά στο μέσο «γραφή»– μια έως τότε ανεξήγητη λειτουργία της ψυχικής συσκευής. Πρόκειται για το παιδικό παιχνίδι που αποτελείται από μια κέρινη μάζα, ένα διαφανές φύλλο και ένα κομμάτι διαφανούς ζελατίνας, των οποίων η συναρμογή επιτρέπει την απεριόριστη ικανότητα υποδοχής νέων διαρκώς δεδομένων και, συγχρόνως, την ικανότητα διατήρησης διαρκών μνημονικών ιχνών.

Ο σχηματισμός της θεωρίας του Freud προκύπτει τελικά από τη σύγκλιση τεχνικών και ψυχικών δεδομένων. Ηλεκτρομαγνητισμός στο *Προσχέδιο*, μηχανισμοί της αντίληψης στην *Ερμηνεία*, μέσο αποθήκευσης στη *Σημείωση*: απ' αυτόν τον προοδευτικό σχηματισμό μοντέλων δεν διαπιστώνουμε απλώς μια ορισμένη μετάβαση από την επεξεργασία σήματος στη γραφική αναπαράσταση, από τη χωρίς ίχνος γραφή στη μεταφορά της εγγραφής.¹³⁴ Διαπιστώνουμε μάλλον μια βασική διασταύρωση της μιντιο-τεχνολογίας και της ψυχανάλυσης, η οποία διανοίγει διαφορετικές –ιστορικές και συστηματικές– προοπτικές για μια μιντιο-επιστημονική ερωτηματοθεσία.

Αυτό αφορά πρωτίστως τις ιστορικές προϋποθέσεις της ίδιας της ψυχανάλυσης. Είτε πρόκειται για την τηλεγραφία και τη λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος, είτε για την τηλεφωνία και τη μέσω διαύλου μεταφορά της φωνής, είτε για τον φωνογράφο και την καταγραφή μνημονικών ιχνών, είτε τέλος για τον κινηματογράφο ως μηχανή παραγωγής ψευδαισθήσεων,¹³⁵ όλοι αυτοί οι συσχετισμοί φωτίζουν τις βασικές λειτουργίες της ψυχικής συσκευής, όπως τις ορίζει ο Freud στις μεταψυχολογικές του μελέτες: μετάδοση, αποθήκευση, αναπαραγωγή· και τούτο, σε άμεση συνήχηση με τις καινοτομίες των τεχνικών μέσων και των συνδυασμών τους κατά τη μετάβαση από τον 19ο στον 20ό αιώνα.

Το μείζον πρωτόκολλο αυτής της προβληματικής είναι το γραπτό του Kittler με τον αποκαλυπτικό –και δάνειο, σημειωτέον, από τον Lacan– τίτλο: «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής» («Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», 1989). Πρόκειται για γραπτό προγραμματικού χαρακτήρα, ένα είδος μανιφέστου για τη διασύνδεση μιντιο-τεχνολογίας και ψυχανάλυσης, όπου όλα τα παραπάνω βρίσκουν την περιεκτικότερη διατύπωσή τους:

Ο υλισμός του Freud στοχάστηκε μόνον όσο και οι μηχανές πληροφοριών της εποχής του – ούτε περισσότερο, ούτε λιγότερο. Αντί να συνεχίσει να ονειρεύεται την ψυχή ως απαρχή, περιέγραψε μια «ψυχική συσκευή» [«psychischen Apparat»] (σύμφωνα με την ωραία έκφραση του Freud), η οποία υλοποιούσε όλα τα διαθέσιμα μέσα μετάδοσης και αποθήκευσης εκτός από το τεχνικό μέσο καθολικού υπολογισμού, ήτοι τον υπολογιστή [Computer].¹³⁶

Σύμφωνα με τις τεχνο-επιστημονικές προσταγές στις οποίες ασμένως υπάκουσε ο Freud, οι άφατες εκπορεύσεις του πνεύματος και της ψυχής επέπρωτο να αντικατασταθούν από συστήματα νευρώνων που εκτελούν αυστηρά διαχωρισμένες λειτουργίες, όπως η εγγραφή-αποθήκευση (μνήμη) και η μετάδοση δεδομένων (αντιληπτική συνείδηση). Τον καιρό του Freud ωστόσο η λειτουργία της αποθήκευσης μπορούσε να συλληφθεί μόνο με βάση το μοντέλο του εγγράμματος, το οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο τις μεταφορές της εν-γραφής, από το *Προσχέδιο* (1895) έως τη *Σημείωση για το «Μαγικό σημειωματάριο»* (1925) –ήτοι τη φρουδική «σκηνή της γραφής» όπως την έφερε στο προσκήνιο, με το ομώνυμο μνημειώδες κείμενό του, ο Derrida–, αλλά και τα αυλάκια του φωνογράφου του Edison.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Freud, στις προεισαγωγικές παρατηρήσεις του στο ιστορικό ασθένειας της Ντόρας (*Bruchstück einer Hysterie-Analyse*, 1905), κάνει λόγο για «το τεχνικό πρόβλημα της καταγραφής» του συγκεκριμένου ιστορικού που το «κατέγραψ[ε] από μνήμης», με αποτέλεσμα η «καταγραφή» να μην είναι «απόλυτα –φωνογραφικά– πιστή» («nicht absolut –phonographisch– getreu»), καίτοι διαθέτει «υψηλό βαθμό αξιοπιστίας».¹³⁷ Αξιοπιστία που την εξασφάλιζε, παρ' όλα αυτά, το «χάρισμα μιας φωνογραφικής μνήμης» («die Gabe eines phonographischen Gedächtnisses»), για το οποίο επαίρεται ο Freud στον πρόλογό του στη *Νέα σειρά*

παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση (*Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1933).¹³⁸ Όπως γράφει ο Kittler:

Για να αποτίσει εν κατακλείδι τη δέουσα τιμή στον Edison, ο οποίος εφηύρε τόσο το κινητοσκόπιο όσο και τον φωνογράφο, ο Freud (όπως και όλοι οι φυσιολόγοι της εποχής του) σκέφτηκε ότι η ψυχαναλυτική αποθήκευση δεδομένων [Datenspeicherung] λειτουργούσε όπως τα αυλάκια που οι φωνογράφοι –όργανα τα οποία, σε αντίθεση με το μεταγενέστερο γραμμόφωνο του Berliner, μπορούσαν και να αναπαράγουν και να εγγράφουν– χαράσσουν πάνω σε κυλίνδρους από κερί ή από αλουμίνιο. Από το 1880 και μετά, έχοντας απαλλαγεί από το αρχαϊκό μοντέλο μνήμης του αλφαβήτου, οι Delboeuf και Guyau δίδασκαν ότι «η ψυχή είναι ένα τετράδιο φωνογραφικών εγγραφών». Αυτό δεν το υποστήριζαν μόνον οι «διανοίξεις διόδων» [«Bahnungen»] ή τα μνημονικά ίχνη [Gedächtnisspuren] στο *Προσχέδιο* του Freud, αλλά και η περιγραφή της ίδιας της *talking cure* [αγγλιστί στο πρωτότυπο]. Μπορεί τα ιστορικά ασθeneίας του Freud να μην ήταν «απολύτως –φωνογραφικά– πιστ[ά]», ωστόσο ισχυριζόταν ότι διέθεταν έναν εξαιρετικά «υψηλό βαθμό αξιοπιστίας». Επιπλέον, οι φρουδικές *Παραδόσεις για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση* ήταν «κατά λέξη» παρουσιάσεις, βασισμένες σε αυτοσχεδιασμούς, καθώς, όπως ο ίδιος ο Freud μαρτυρεί, εξήντα ετών «είχ[ε] ακόμη το χάρισμα μιας φωνογραφικής μνήμης».¹³⁹

Με μιντιακούς όρους, η ψυχανάλυση (ως *talking cure*) είναι στην πραγματικότητα μια μορφή «τηλεφωνίας», ένα επικοινωνιακό κύκλωμα μεταξύ αναλυόμενου και αναλυτή όπου ο δεύτερος συμπεριφέρεται προς τον πρώτο όπως ο τηλεφωνικός δέκτης προς τον πομπό. Ποιος τα λέει αυτά; Μα ο ίδιος ο Freud, στις *Συμβουλές του για τον γιατρό κατά την ψυχαναλυτική θεραπεία* (*Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung*, 1912):

Ο γιατρός πρέπει να στρέφει προς το ασυνείδητο του άρρωστου, που εκπέμπει, το δικό του ασυνείδητο, που θα δέχεται, να συμπεριφέρεται προς τον αναλυόμενο όπως ο δέκτης του τηλεφώνου προς τον πομπό. Όπως ο δέκτης μετατρέπει τις ηλεκτρικές ταλαντώσεις, που προκλήθηκαν από ηχητικά κύματα ξανά σε ηχητικά κύματα, έτσι το ασυνείδητο του γιατρού είναι σε θέση να ανασυνθέσει από τα προϊόντα του ασυνείδητου, που του

δηγήθηκε ο άρρωστος, αυτό το ασυνείδητο, το οποίο καθόρισε τις σκέψεις, που ήρθαν στο μυαλό του άρρωστου.¹⁴⁰

Όπως το θέτει ο Kittler στο μνημειώδες έργο του *Συστήματα καταγραφής 1800/1900* (*Aufschreibesysteme 1800/1900*, 1985):

Επειδή τα στόματα και τα αυτιά έχουν καταστεί ηλεκτροακουστικοί μετατροπείς, η [ψυχαναλυτική] συνεδρία παραμένει μια προσομοιωμένη υπεραστική τηλεφωνική κλήση μεταξύ δύο ψυχικών συσκευών.¹⁴¹

ή, σχολιάζοντας το παραπάνω φροϋδικό χωρίο:

Το μέσο μετάδοσης [Übertragungsmedien] στην ψυχαναλυτική θεραπεία ήταν μια τηλεφωνία [Telephonie], η οποία μετέτρεπε τον ήχο ή το ασυνείδητο του ασθενούς σε ηλεκτρισμό ή σε συνειδητή ομιλία, ώστε να μπορεί το ασυνείδητο να εκπεμφθεί και κατόπιν, μέσω της ομοιόμορφα κυμαινόμενης προσοχής [gleichschwebende Aufmerksamkeit] του αναλυτή, να μετατραπεί ξανά σε ήχο ή σε ασυνείδητο. Αυτά λέει σχεδόν επί λέξει ο Freud. Αυτό που δεν αποκαλύπτει, ωστόσο, είναι ότι στον αριθμό 19 της οδού Berggasse στη Βιέννη το τηλεφωνικό καλώδιο δεν είχε εγκατασταθεί (το 1895) στο γραφείο συνεδριών αλλά μόνο στην υπόλοιπη κατοικία, έτσι ώστε η θεραπεία ως τηλεφωνία ήταν ένα ασύρματο σύστημα ή, ακριβέστερα, ραδιόφωνο *avant la lettre* [γαλλιστί στο πρωτότυπο].¹⁴²

Ωστόσο, ο Freud δεν περιορίστηκε στη φωνογραφία, την τηλεφωνία ή τη ραδιοφωνία. Όπως δεν παραλείπει να επισημάνει ο Kittler:

Το μέσο μετάδοσης στην *Ερμηνεία των ονείρων* ήταν μια οπτική συσκευή τύπου κάμερας, η οποία μετέτρεπε τις λανθάνουσες ονειρικές σκέψεις σε ένα σύστημα συνειδητής αντίληψης – και ο Lacan μπορούσε εύκολα να αποκρυπτογραφήσει αυτές τις φανταστικές απεικονίσεις ως κινηματογράφο.¹⁴³

Επομένως, το φροϋδικό μοντέλο της «ψυχικής συσκευής» υλοποιούσε όλα τα τεχνικά μέσα αποθήκευσης και μετάδοσης που ήταν διαθέσιμα την εποχή του Freud: γραφομηχανή, φωνογράφος, τηλέφωνο, κινηματογράφος (αν και ο τελευταίος όρος δεν απαντά στα γραπτά του). Με τα λόγια του Kittler:

Σε τέτοιο απόλυτο βαθμό η θεμελίωση της ψυχανάλυσης βασίστηκε στο τέλος του μονοπωλίου της γραφής [Ende des Schriftmonopols] και στην ιστορική εντελή διαφοροποίηση των μέσων [historischer Ausdifferenzierung der Medien]. Το τηλέφωνο, ο κινηματογράφος, ο φωνογράφος και μια γραφή («χτυπημένη» στη γραφομηχανή στην κατοικία του Freud από την άνοιξη του 1913)¹⁴⁴ διαμόρφωσαν την ψυχική συσκευή.¹⁴⁵

III.2. Lacan: Η ψυχανάλυση στην εποχή της υψηλής τεχνολογίας

Κατά τον Kittler, μόνον ο Lacan το αντιλήφθηκε αυτό, όπως φαίνεται και από την καθαρά μιντιακή γλώσσα των τίτλων που επέλεξε να δώσει στα έργα του:

Ο πρώτος, και γι' αυτό τον λόγο και ο τελευταίος, γραφέας, του οποίου τα γραπτά ονομάζονταν απλώς *Γραπτά*, τα σεμινάρια του απλώς *Σεμινάρια*, η ραδιοφωνική συνέντευξή του απλώς *Ραδιοφωνία* και η τηλεοπτική εκπομπή του απλώς *Τηλεόραση*, έφερε την ψυχανάλυση στο επίπεδο της High Tech.¹⁴⁶

Μόνον ο Lacan αντιλήφθηκε τη σπουδαιότητα των νέων τεχνικών μέσων για τη διαμόρφωση της φρουδικής θεωρίας, καθώς και τον βαθμό στον οποίο η θεμελίωση της ψυχανάλυσης ανάγεται ιστορικά στις απαρχές μιας νέας εποχής, χαρακτηριζόμενης από το τέλος του μονοπωλίου της γραφής και την εντελή διαφοροποίηση των μέσων.

Έτσι, για τον Kittler, η λακανική διάκριση μεταξύ πραγματικού, φαντασιακού και συμβολικού αντιστοιχεί ακριβώς στον διαχωρισμό των τεχνικών μέσων, ήτοι στο γραμμόφωνο, τον κινηματογράφο και τη γραφομηχανή αντιστοίχως. Ωστόσο, όπως τονίζει ο Kittler, το λακανικό συμβολικό δεν αντιστοιχεί μόνο στο σύστημα των γλωσσικών σημαινόντων που εγγράφονται μηχανικά από τη γραφομηχανή, αλλά σε μια καινοφανή, τρίτη λειτουργία, που έρχεται να συμπληρώσει την τεχνική δυνάδα της αποθήκευσης και της μετάδοσης: στη λειτουργία του *υπολογισμού*. Όπως γράφει χαρακτηριστικά:

Τον Hegel και τον Freud χωρίζει (σύμφωνα με τον Lacan)¹⁴⁷ μια τεχνική επινόηση: ο φυγοκεντρικός ρυθμιστής ατμομηχανής του Watt, ο πρώτος αρνητικός βρόχος ανάδρασης, και ως εκ τούτου η αρχή διατήρησης της ενέργειας του Mayer, η αριθμητική βάση της γενικής οικονομίας της

επιθυμίας του Freud. Ομοίως, τον Freud και τον Lacan χωρίζει ο υπολογιστής, η Καθολική Μηχανή Διακριτών Καταστάσεων του 1936 του Alan Turing. Υπό high-tech [προηγμένες τεχνολογικά] συνθήκες, επομένως, η ψυχανάλυση δεν κατασκευάζει πλέον ψυχικές συσκευές (αν είναι ακόμη ψυχικές) απλώς και μόνον από μέσα αποθήκευσης και μετάδοσης, αλλά ενσωματώνει μάλλον ολόκληρη την τεχνική τριάδα της αποθήκευσης, της μετάδοσης και του υπολογισμού. Τίποτε άλλο δεν σημαίνει η «μεθοδική διάκριση» του Lacan μεταξύ φαντασιακού, πραγματικού και συμβολικού.¹⁴⁸

Εξ ου και, στο τελευταίο κεφάλαιο του *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, ο Kittler μεταβαίνει από τη γραφομηχανή στη γερμανική κρυπτομηχανή ENIGMA και τις προσπάθειες των Συμμάχων (υπό την καθοδήγηση του Alan Turing) να αποκρυπτογραφήσουν τις κωδικοποιημένες εντολές της προς τον γερμανικό στρατό, προσπάθειες που συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη του μοντέρνου υπολογιστή. Αυτός διαφέρει από μια απλή «παραλλαγή της ειδικής γραφομηχανής Remington με διάταξη αθροίσεως», ακριβώς επειδή υπακούει σε «εντολές άλματος υπό όρους»¹⁴⁹ (οι εντολές αυτές είναι εντολές του τύπου EAN-TOTE). Μέσω αυτών των βρόχων ανάδρασης, όπως και άλλων, ο ίδιος ο υπολογιστής γίνεται υποκείμενο:

Ένας και μόνο βρόχος ανάδρασης – και οι μηχανές πληροφορικής δραπετεύουν από τον άνθρωπο, τον λεγόμενο εφευρέτη τους. Οι ίδιοι οι υπολογιστές γίνονται υποκείμενα. EAN παραλείπεται κάποια προκαταρκτική συνθήκη προγραμματισμού, η επεξεργασία δεδομένων συνεχίζεται μεν σύμφωνα με τις συμβάσεις αριθμημένων εντολών, EAN όμως κάπου ένα ενδιάμεσο αποτέλεσμα ικανοποιεί τη συνθήκη, TOTE ορίζει τις ακόλουθες εντολές και επομένως το μέλλον του το ίδιο το πρόγραμμα.

[...]

[...] Συνεπώς υπολογιστές με εντολές του τύπου EAN-TOTE είναι μηχανικά υποκείμενα [...].

Δεν είναι τυχαίο ότι ο [Κόνραντ] Τσούζε για τα αλγοριθμικά του γκόλεμ [...] έλεγε: «Για να είμαι ειλικρινής, με τρομάζουν». Δεν είναι τυχαίο ότι η βιομηχανία Henschel ή μάλλον το Υπουργείο Αεροπορίας του Ράιχ ανέθεσε την ανάπτυξη τηλεκατευθυνόμενων βλημάτων σε αυτά τα γκόλεμ. Σε όλα τα μέτωπα, από το μέτωπο της top-secret κρυπτανάλυσης μέχρι

εκείνο της εντυπωσιακότερης επίθεσης του μέλλοντος, ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος μεταπήδησε από τους ανθρώπους ή τους στρατιώτες σε μηχανικά υποκείμενα.¹⁵⁰

Να σημαίνουν άραγε όλα αυτά ότι, για τον Kittler, η λακανική θεωρία είναι κατά βάση μια θεωρία του «μηχανικού υποκειμένου»; Ο Kittler δεν λέει κάτι τέτοιο *expressis verbis*, αν και ορισμένες διατυπώσεις και συσχετίσεις στις οποίες προβαίνει, μέσα στην αναγωγιστική ρητορική του «τεχνο-ντετερμινισμού» του, φαίνεται να το υπονοούν. Έχει επανειλημμένα ασκηθεί κριτική στον ακραίο «τεχνο-ντετερμινισμό» του Kittler, ο οποίος –όπως του καταλογίζουν τουλάχιστον– δεν διστάζει να εξισώσει τη μεταφορά της μηχανής με οργανικές διαδικασίες ή να υποστηρίξει την εξελισσόμενη αντικατάσταση του ανθρώπου από την Καθολική Μηχανή Διακριτών Καταστάσεων του Turing – ήτοι από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή.¹⁵¹ Απομένει ωστόσο ότι ο Kittler υπήρξε ο πρώτος που ανέδειξε τη δομική αναλογία του κόσμου του συμβολικού και του κόσμου της μηχανής στον Lacan της δεκαετίας του '50, καθώς και ο πρώτος που κατέστησε σαφές ότι, εκείνη την εποχή, πίσω από τη λακανική χρήση της λέξης «μηχανή», κρύβεται ο «υπολογιστής». Καθώς λοιπόν ο υπολογιστής, ή μάλλον ο εννοιολογικός του πρόδρομος, η Καθολική Μηχανή του Turing (1936), αποτελεί τη σημαντικότερη τεχνολογική επινόηση της περιόδου που χωρίζει τον Freud και τον Lacan, η λακανική επαναγραφή της φροϋδικής θεωρίας θα πρέπει να κατανοηθεί ως μια απόπειρα να οριστεί εκ νέου η ψυχική συσκευή με βάση τα νέα μιντιακά δεδομένα. Με μιντιακούς όρους, ο Lacan επεξεργάζεται ένα μοντέλο της ψυχικής συσκευής πληρέστερο λειτουργικά από εκείνο του Freud, αφού υλοποιεί τεχνικά τα πιο σύγχρονα και προηγμένα μέσα αποθήκευσης, μετάδοσης και υπολογισμού πληροφοριών. Εξετάζοντας πώς η λακανική αναδιαμόρφωση της ψυχικής συσκευής αντανάκλα τις σύγχρονες μιντιακές συνθήκες, συνθήκες που προϋποθέτουν μια θεωρία του υπολογισμού, ο Kittler επιτυγχάνει να αναδείξει, πέρα από τους ρηματικούς (software), τους τεχνικούς όρους δυνατότητας (hardware) του λόγου του Lacan.

Για την προοπτική μιας τέτοιας μιντιο-επιστημονικής ερωτηματοθεσίας η διδασκαλία του κλασικού ιδίως Lacan, της δεκαετίας του '50, είναι καθοριστικής, ιστορικής σημασίας. Επόμενο ήταν λοιπόν το δεύτερο σεμινάριο (1954-1955) – απaráκαμπτο γραμματολογικό κατάστιχο για όποιον επιθυμεί να μελετήσει τη

συνάφεια του φροϋδικού πεδίου με τη μιντιο-τεχνολογία–, να αποτελέσει, για τον Kittler, ένα είδος ευαγγελίου, αφού πρόκειται για το σεμινάριο στις σελίδες του οποίου ο Lacan είχε σμιλέψει ορισμένα κεντρικά –και πολύτιμα για το κιττλερικό διάβημα– μοτίβα, όπως ότι «ο συμβολικός κόσμος είναι ο κόσμος της μηχανής» (SII, 63), ή ότι «ο λόγος του άλλου [...] είναι ο λόγος του κυκλώματος» (SII, 112). Πρόκειται επίσης για το σεμινάριο στο οποίο ο Lacan στοχάζεται εκ νέου –όπως ανακοινώνει ο τίτλος του– το *Εγώ στη θεωρία του Freud και στην τεχνική της ψυχανάλυσης* (*Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*), όπου όμως το εγώ έχει πλέον αναιρεθεί αναγόμενο στους μιντιο-ιστορικούς του όρους.

Με την ανάδυση της κυβερνητικής, ήδη από τη δεκαετία του '40, δεν σχεδιάστηκε μόνο ένα κοινό εξηγητικό μοντέλο για τον έλεγχο στα βιολογικά, ψυχικά, κοινωνικά και τεχνικά συστήματα. Με την Καθολική Μηχανή του Turing, τη μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας του Shannon και τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, λαμβάνει παράλληλα χώρα μια αναθεώρηση των εννοιών της γραφής, της εγγραφής και έτσι της μετάδοσης και της επεξεργασίας μηνυμάτων. Ο κόσμος του συμβολικού, ενώ σύμφωνα με τον Lacan δομεί το ασυνείδητο και επιτρέπει στα υποκείμενα να επικοινωνούν μεταξύ τους, δεν έχει ούτε νόημα ούτε σημασία, αλλά εγγράφεται μάλλον υπό μορφήν αλγορίθμων, μεταβάλλοντας την ίδια την ψυχική συσκευή σε μηχανή πληροφοριών – δηλαδή σε μια μηχανή που υλοποιεί συμβολικές διαδικασίες με τεχνικό τρόπο, κι αυτό σημαίνει μέσω κυκλωμάτων. Έτσι, εκπληρώνοντας εκ των υστέρων μια φροϋδική επιθυμία, η μηχανή ενσωματώνει τις διαφορετικές λειτουργίες της αποθήκευσης, μετάδοσης και υπολογισμού-επεξεργασίας δεδομένων.

Ο Kittler επιδιώκει να διαβάσει τις τεχνικές δομές ως διακριτές τάξεις, και έτσι τον κόσμο του συμβολικού ως κόσμο της μηχανής. Για ένα τέτοιο εγχείρημα η λακανική διάκριση μεταξύ πραγματικού και συμβολικού –δηλαδή, με μιντιακούς όρους, μεταξύ ύλης και πληροφορίας–, είναι θεμελιώδης. Ειδικότερα δε, το «πρόγραμμα» του κλασικού Lacan, με αξιωματικό πυλώνα τον μνημειώδη ορισμό του ασυνείδητου ως «δομημένου σαν μια γλώσσα», αποτελεί *conditio sine qua non*. Και τούτο, χάρη στην αναγωγή των συμβολικών διαδικασιών σε αυτό που ο Lacan ονόμασε «διατεταγμένες αλυσίδες μιας τυπικής γλώσσας [langage formel]» (SLV, 42

/ ΣΚΓ, 76), για την επεξεργασία της οποίας μάλιστα δεν δίστασε να προσφύγει σε μοντέλα δάνεια από τη θεωρία πιθανοτήτων (αλυσίδες Markov):

Η επανάσταση των μέσων το 1880 έθεσε τα θεμέλια θεωριών και πρακτικών που δεν συγγέουν πλέον την πληροφορία με το πνεύμα. Τη θέση της σκέψης έχει πάρει η άλγεβρα της λογικής, τη θέση της συνείδησης ένα ασυνείδητο που μεταβάλλει (το αργότερο μετά την ανάγνωση του Lacan) το *Κλεμμένο γράμμα* του Poe σε μαρκοβιανή αλυσίδα. Και το γεγονός ότι το συμβολικό ονομάζεται «κόσμος της μηχανής», υπονομεύει την παράνοια του λεγόμενου Ανθρώπου ότι λόγω της «ιδιότητας» που λέγεται «συνείδηση» είναι διαφορετικός και καλύτερος από μια «υπολογιστική μηχανή». Διότι αμφότεροι, άνθρωπος και υπολογιστής, είναι «παραδομέν[οι] στο κάλεσμα του σημαίνοντος», αμφότεροι [...] λειτουργούν με βάση ένα πρόγραμμα.¹⁵²

Οι εικασίες του Lacan αποδεικνύονται μείζονος σημασίας για τον ιστορικό των μέσων Kittler: το συμβολικό ανάγεται στη γλώσσα, η γλώσσα στην αλυσίδα των σημαινόντων, η δε σημαίνουσα αλυσίδα σε τυποποιήσιμη σειρά σημείων, που μπορεί περαιτέρω να αναχθεί στην ψηφιακή τάξη της καθαρά συντακτικής εναλλαγής των συμβόλων 0 και 1 – ήτοι στην τυπική γλώσσα των υπολογιστών. Φαίνεται πως, για τον Kittler, δομική ψυχανάλυση και θεωρία της πληροφορίας συγκλίνουν και πως η λακανική θεώρηση της κυβερνητικής υπερβαίνει τα όρια των θετικών ή φυσικών επιστημών, ανακαλύπτοντας τον αποχρώντα λόγο της στη μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας και στις τεχνολογίες της πληροφορίας.

Ό,τι θα μπορούσε να σχηματιστεί ως «δομική ψυχανάλυση» παραπέμπει με την έννοια του «πραγματικού» στον στοχαστικό θόρυβο και με την έννοια του «συμβολικού» στις σημαίνουσες αλυσίδες, και έτσι στη θεωρία των πιθανοτήτων μετάβασης (από μια θέση σε μιαν άλλη). Η διαφορά επί της οποίας θεμελιώνονται αμφότερες, δομική ψυχανάλυση και πληροφορική, είναι εκείνη μεταξύ διαφορών (συμβολικού) αφενός, και «λευκού θορύβου» (πραγματικού) αφετέρου. Για παράδειγμα, στα ίχνη του Lacan, ο Kittler εξισώνει τη φυσικο-μαθηματική έννοια της «πληροφορίας» των Shannon και Weaver με το συμβολικό ως μια μορφή «σύνταξης», προγενέστερη κάθε σημασιολογίας.¹⁵³

Η ροή σημαινόντων, που ο Lacan τοποθετεί στο ασυνείδητο, επανεγγράφεται από τον Kittler ως «ροή δεδομένων», και η διαφορικότητα της συμβολικής τάξης ως

πιθανολογικός νόμος μαρκοβιανών αλυσίδων, οι οποίες μέσω στοχαστικών διαδικασιών επιλέγουν σειρές λέξεων μέσα από τυχαίες σειρές γραμμάτων. Σύμφωνα με αυτή τη λογική του σημαίνοντος, η ψυχανάλυση αναδεικνύεται σε τεχνική υποκλοπής, αντίστοιχη, φερ' ειπείν, με εκείνη της κρυπτογραφίας, η οποία επιχειρεί να υποκλέψει μέσα από τον επικοινωνιακό θόρυβο το κρυπτογραφημένο μήνυμα.

III.3. $R \rightarrow S$: Η Άλλη σκηνή του «Σεμιναρίου»

Έκρινα σκόπιμο να προτάξω αυτή την εισαγωγή για να καταστεί σαφές γιατί η κιττλερική ανάγνωση του Lacan είναι η μόνη που μπορεί να σταθεί ως το αντίπαλον δέος της ανάγνωσης του Derrida. Σύμφωνα με μια διατύπωση του Δημήτρι Βεργέτη εμπνευσμένη από τη μιντιο-τεχνολογική ρητορική του Kittler: «Η κιττλερική μηχανή διαβάζει το κείμενο του Λακάν σύμφωνα με ένα πρόγραμμα που λειτουργεί ταυτόχρονα ως ιός αποδόμησης του ντερρινταϊκού λογισμικού ανάγνωσης».¹⁵⁴

Ιστορικά, έχουμε να κάνουμε με δύο καθ' όλα ανταγωνιστικές χαρτογραφήσεις του κλασικού κυρίως λακανισμού, οι οποίες διανοίγουν εντός του τελείως διαφορετικές προοπτικές, και η απόκλιση των οποίων μεγιστοποιείται κατά σημεία αναφορικά με την πρόσληψη κρίσιμων λακανικών όρων. Για να παραφράσω έναν πολύ γνωστό λακανικό τίτλο, ο Derrida διαβάζει τον Lacan «με» (avec) τον Husserl και τον Heidegger. Ο Kittler τον διαβάζει «με» τον Turing, τον Wiener, τον Markov – δηλαδή μέσω του *mathème*. Η απόκλισή τους είναι ριζική, ακριβώς επειδή είναι *παραδειγματική*, με την έννοια ότι προϋποθέτει την αλλαγή επιστημονικού «παραδείγματος» (paradigm). Καθίσταται δε ακόμη πιο αξιοσημείωτη, αν αναλογιστεί κανείς ότι το πλαίσιο αναφοράς αμφοτέρων είναι κοινό: ο κλασικός λακανισμός, με ορόσημό του το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”».

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”», η κριτική του Kittler στον Derrida βρίσκεται εντοπισμένη στον «Κόσμο του συμβολικού» και συμπυκνωμένη σε ένα λογοπαίγνιο. Αναφερόμενος στις «πιθανότητες μετάβασης» που χρησιμοποίησε ο Shannon στη *Μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας*, γράφει:

Στην ανάλυση του Poe ο Lacan εργάζεται ακριβώς με τέτοιου είδους πιθανότητες μετάβασης, τη μείζονα μαθηματική ανακάλυψη των Markov και Post, ακόμη κι αν στην *Καρτ ποστάλ* [Postkarte] του Derrida το γράμμα των Markov-Post [Markov-Post-Post] φαίνεται να μην έχει φτάσει στον προορισμό του.¹⁵⁵

Τι θα μπορούσε όμως να έχει διαβάσει ο Derrida στο γράμμα του Markov, αν δεν είχε παραπέσει από τον σάκο του «Ταχυδρόμου της αλήθειας»;

Όπως είδαμε, η άκρως πρωτότυπη, εμπνευσμένη επιστημολογική χειρονομία του Lacan συνίσταται στην αξιοποίηση των μαρκοβιανών αλυσίδων ως μαθηματικού μοντέλου της εγγραφής του πραγματικού στο συμβολικό. Οι μαρκοβιανές αλυσίδες έλκουν το πραγματικό εντός του συμβολικού, διεκπεραιώνοντας τη συντεταγμένη μετάβασή του σε συμβολικά κυκλώματα. Βασική λειτουργία τους είναι η κωδικοποίηση του πραγματικού, η απορρόφηση της αταξίας και της τυχαιότητας του πραγματικού από τη συγκροτημένη, τυποποιήσιμη και προικισμένη με συντακτικούς και συνδυαστικούς νόμους τάξη του συμβολικού. Με τα λόγια του Kittler:

Τα εισερχόμενα δεδομένα στη συμβολική μηχανή είναι μια ζαριά στο επίπεδο του πραγματικού [...]. Και σύμφωνα με τον υπολογισμό πιθανοτήτων μετάβασης πιθανοτήτων μετάβασης κ.ο.κ., τα εξερχόμενα δεδομένα είναι αλυσίδες [...] που ανήκουν στην τάξη του συμβολικού [...]. Η απλή κωδικοποίηση μεταφέρει την απεριόριστη τύχη (το πραγματικό) σε μια σύνταξη με αναγκαιότητες και αποκλεισμούς, τουτέστιν με νόμους.¹⁵⁶

Έτσι, με γνώμονα τη μαρκοβιανή στοιχειοθέτηση της λακανικής σημαίνουσας αλυσίδας, ο Kittler προσάπτει στον Derrida πως παραγνωρίζει ότι ο κλασικός Lacan δεν κινήθηκε αποκλειστικά πάνω στον άξονα S – I. Και αποδεικνύει ότι η τυπική σχέση $R \rightarrow S$ αποτελεί την παραγνωρισμένη σκηνή του «Σεμιναρίου για το “Κλεμμένο γράμμα”» (και του κλασικού λακανισμού γενικότερα). Η οποία σκηνή επομένως, παρά το φαινομενικό συνεχές που απολαύει υπό τη σκέπη του τίτλου της, αποκαλύπτεται ασυνεχής, αν όχι χασματική. Στο «Σεμινάριο», η λογοτεχνική σκηνή του «γράμματος» (πρώτο μέρος) και η μαθηματική σκηνή του «προγράμματος» (δεύτερο μέρος: SLV, 42 / ΣΚΓ, 77: «Το πρόγραμμα που διαγράφεται εφεξής για εμάς είναι αυτό που αφορά στον τρόπο με τον οποίο μια τυπική γλώσσα καθορίζει το υποκείμενο»), όχι μόνο δεν συμπίπτουν, όχι μόνο δεν είναι δομικά ισόμορφες και

αμοιβαία μεταφράσιμες, αλλά αντίθετα στηρίζονται σε δισταμένους αξιωματικούς πυλώνες. Η σκηνή του «γράμματος» (όπως μας το υπενθυμίζει άλλωστε η πρώτη κιάλας σελίδα του «Σεμιναρίου») είναι αναμφίβολα ιδανικά συμβατή με τη σχέση $S - I$, που δηλώνει την πρωτοκαθεδρία του συμβολικού (S) επί του φαντασιακού (I). Η σκηνή όμως του «προγράμματος» συνάπτεται με τη σχέση $R \rightarrow S$, που αντλεί τη συνεκτικότητά της από τις μαρκοβιανές αλυσίδες και δηλώνει την εγγραφή-καταγραφή του πραγματικού (R) στο συμβολικό (S).

Όπως γίνεται αντιληπτό, η πρόσληψη του λακανικού όρου «σημαίνουσα αλυσίδα» είναι ένα από εκείνα τα σημεία όπου η απόκλιση μεταξύ Kittler και Derrida μεγιστοποιείται. Ο Derrida παρακάμπτει –για να μην πούμε ότι περιφρονεί– το μαθηματικό της υπόστρωμα ως φορμαλιστικό άλλοθι ή πρόσχημα της, κατ’ αυτόν, θεμελιωδώς φωνοκεντρικής σύστασής της. Η θέση του; Ένοχη συνέργεια, συνενοχή ανάμεσα στον φορμαλισμό (ακόμη και τον μαθηματικό) και τη σημασιολογία. Γι’ αυτό και η αναγνωστική του μηχανή κυριολεκτικά σταματά στο πρόβλημα του δεύτερου μέρους του «Σεμιναρίου». Η μηχανή όμως του Kittler προχωρά εκεί που ο Derrida σταματά, ήτοι στα μαθηματικά δίκτυα αυτού ακριβώς του μέρους.

Ανακεφαλαιώνοντας: εγγραφή του πραγματικού στο συμβολικό ($R \rightarrow S$) αντί της πρωτοκαθεδρίας του συμβολικού επί του φαντασιακού ($S - I$): RSI αντί της φωνολογοκεντρικής σκηνής της αλήθειας: μιντιο-τεχνολογικοί (hardware) όροι δυνατότητας του λακανικού λόγου αντί των ρηματικών (software): τεχνική τριάδα της αποθήκευσης, της μετάδοσης και του υπολογισμού-επεξεργασίας δεδομένων αντί της μεταφυσικής δυάδας της εκ-κάλυψης και της ομοίωσης: τραχιές και βαριές μαθηματικές αλυσίδες αντί του μεταξωτού και αραχνούφαντου πέπλου της α-λήθειας, πίσω από το οποίο θάλλει ο φαλλός ως υπερβατολογικό σημαινόμενό της: ασυνείδητο δομημένο σαν μια μαρκοβιανή αλυσίδα¹⁵⁷ αντί του ασυνειδήτου δομημένου σαν τη σκηνή της α-λήθειας. Με τέτοιου είδους αντικαταστάσεις ο Kittler έκοψε τη φόρα στο λογισμικό ανάγνωσης που τρέχει στον «Ταχυδρόμο της αλήθειας», σαρώνοντας ανυποψίαστα δεδομένα του λακανικού κειμένου και επαναπρογραμματίζοντας έτσι τις διαδρομές του ντερριντιανού «Ταχυδρόμου».

Σημειώσεις

¹ Μια πολύ περιεκτική ανθολογία της σχετικής γραμματείας προσφέρει ο τόμος: John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1988.

² Το κείμενο της Johnson δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1977, στο διπλό τεύχος (55/56) του περιοδικού *Yale French Studies* με θέμα «Λογοτεχνία και ψυχανάλυση», ανατύπωση του οποίου αποτελεί ο τόμος: Shoshana Felman (επιμ.), *Literature and Psychoanalysis: The Question of Reading – Otherwise*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1982. Συμπεριλήφθηκε στο Barbara Johnson, *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1980, σσ. 110-146, 152-154 (όπου και οι παραπομπές), ενώ αναδημοσιεύθηκε στο John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, ό.π., σσ. 213-251. Μεταφράστηκε στα ελληνικά από τη Λένα Κασίμη και συμπεριλήφθηκε στον τόμο: Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σσ. 184-247.

³ Βλ. «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», στο *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, ό.π., σ. 115· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν, Ντεριντά», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 194 (η Johnson υπογραμμίζει).

⁴ *Αυτόθι*, σ. 116· μτφ. σσ. 194-195.

⁵ *Αυτόθι*, σ. 117· μτφ. σ. 197 (τροποποιημένη).

⁶ *Αυτόθι*, σ. 118· μτφ. σ. 198 (ελαφρώς τροποποιημένη).

⁷ *Αυτόθι*, σ. 120· μτφ. σ. 201.

⁸ *Αυτόθι*, σ. 119· μτφ. σ. 200 (τροποποιημένη).

⁹ *Αυτόθι* (μτφ. τροποποιημένη).

¹⁰ *Αυτόθι*, σ. 120· μτφ. σ. 202 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹¹ *Αυτόθι*, σ. 121· μτφ. σσ. 202-203.

¹² *Αυτόθι*· μτφ. σσ. 203-204 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹³ *Αυτόθι*, σσ. 123-124· μτφ. σσ. 205-207.

¹⁴ Αυτό η Johnson το δείχνει εξαιρετικά στην περίπτωση της περιλάλητης ακροτελεύτιας πρότασης του πρώτου μέρους του «Σεμιναρίου». Βλ. *αυτόθι*, σσ. 124-125· μτφ. σσ. 208-209.

¹⁵ *Αυτόθι*, σ. 128· μτφ. σ. 215 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁶ *Αυτόθι*, σ. 130· μτφ. σσ. 217-218.

¹⁷ *Αυτόθι*, σ. 131· μτφ. σ. 220 (ελαφρώς τροποποιημένη).

¹⁸ Για να αποφύγει την αναγωγή ή τη συρρίκνωση της «βιβλιοθήκης» στη θεματική παρουσία της ως σημείου της γραφής, η Johnson κάνει κάτι που δεν έκαναν ούτε ο Derrida ούτε ο Lacan. Ανασύρει από τα ράφια της άγνωστα ή παραγνωρισμένα βιβλία, τα ανοίγει και εξετάζει τι περιέχουν, διευρύνοντας έτσι έτι περαιτέρω το «πλαίσιο αναφοράς» και αναδεικνύοντας τις αβυσσολογικές πτυχώσεις του κειμένου του Ροε όπου εντυλίσσονται τόσο η λακανική όσο και η ντερριντιανή ανάγνωση. Βλ. *αυτόθι*, σσ. 132-134· μτφ. σσ. 220-224.

¹⁹ *Αυτόθι*, σ. 134· μτφ. σ. 225 (ελαφρώς τροποποιημένη).

²⁰ *Αυτόθι*, σ. 135· μτφ. σ. 226 (τροποποιημένη).

²¹ *Αυτόθι*, σ. 136· μτφ. σ. 227 (ελαφρώς τροποποιημένη).

²² *Αυτόθι*, σ. 139· μτφ. σ. 232 (τροποποιημένη).

²³ *Αυτόθι*, σσ. 140-141· μτφ. σσ. 234-236 (ελαφρώς τροποποιημένη), όπου η Johnson ιχνογραφεί εξάίρετα τις αρθρώσεις της «σημασίας του φαλλού», ή μάλλον τις αρθρώσεις του φαλλού με τη σημασία του, στο ομώνυμο γραπτό του Lacan.

²⁴ *Αυτόθι*, σσ. 141-142· μτφ. σ. 237 (ελαφρώς τροποποιημένη).

²⁵ *Αυτόθι*, σ. 142· μτφ. σσ. 237-238 (ελαφρώς τροποποιημένη).

²⁶ *Αυτόθι*, σ. 144· μτφ. σσ. 241-242 (ελαφρώς τροποποιημένη).

²⁷ *Αυτόθι*, σ. 145· μτφ. σ. 242 (ελαφρώς τροποποιημένη).

²⁸ *Αυτόθι*, σσ. 145-146· μτφ. σσ. 243-245 (τροποποιημένη).

²⁹ Το «σχεδόν» αναφέρεται στα: α) Ελένη Τζαβάρα, «Ο J. Derrida και η σκηνή της ψυχανάλυσης», επίμετρο στο Jacques Derrida, *Αντιστάσεις της ψυχανάλυσης*, μτφ. Ε. Κοντονάσιου-Β. Νασούλη, επιμ. Γ. Λεκάκης, Β. Νασούλη, Μ. Παυλός, Ε. Τζαβάρα, Αθήνα, Πλέθρον, 1999, σσ. 201-217· β) Θάνος Λίποβατς, «Μερικές κριτικές των θέσεων του Λακάν αναφορικά με την ψυχανάλυση, την φιλοσοφία και την πολιτική θεωρία και μία αντικριτική τους», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 73, αφιέρωμα «Lacan και κοινωνικές επιστήμες», επιμ. Θάνος Λίποβατς - Γιάννης Σταυρακάκης, Ιούνιος 2000, σσ. 73-75· γ) Νίκος Παπαχριστόπουλος, *Ψυχανάλυση και γραφή. Η μετουσίωση στον Φρόντ και τον Λακάν*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σσ. 263-284.

³⁰ Βλ. Δημήτρης Βεργέτης: α) «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», επίμετρο στο Νίκος Παπαχριστόπουλος, *Ψυχανάλυση και γραφή. Η μετουσίωση στον Φρόντ και τον Λακάν*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σσ. 293-304· β) «Ντεριντά και Λακάν: Η επιστροφή του Κλεμμέντου γράμματος», στο *αληθεια*, τχ. 1, άνοιξη 2007, σσ. 163-206· γ) «Κίττλερ – Ντεριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 172-197· δ) «Λακανική φωνή βοώσα εν ντερρινταϊκή ερήμω», στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 198-202.

³¹ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 294.

³² *Αυτόθι*, σ. 300.

³³ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντεριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 181.

³⁴ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 298.

-
- ³⁵ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 166.
- ³⁶ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 302.
- ³⁷ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 167.
- ³⁸ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 190.
- ³⁹ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 166.
- ⁴⁰ *Αυτόθι*, σ. 187.
- ⁴¹ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 179.
- ⁴² Βλ. Βεργέτης, «Λακανική φωνή βοώσα εν ντερρινταϊκή ερήμω», *ό.π.*, σ. 199.
- ⁴³ *Αυτόθι*.
- ⁴⁴ *Αυτόθι*.
- ⁴⁵ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 294.
- ⁴⁶ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 173.
- ⁴⁷ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σσ. 295-296.
- ⁴⁸ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 173.
- ⁴⁹ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 181.
- ⁵⁰ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 170.
- ⁵¹ *Αυτόθι*, σ. 169.
- ⁵² *Αυτόθι*, σ. 172.
- ⁵³ *Αυτόθι*, σ. 170.
- ⁵⁴ *Αυτόθι*, σ. 172.
- ⁵⁵ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 181.
- ⁵⁶ *Αυτόθι*.
- ⁵⁷ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 294.
- ⁵⁸ *Αυτόθι*, σ. 297.
- ⁵⁹ *Αυτόθι*.
- ⁶⁰ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 167.
- ⁶¹ *Αυτόθι*, σ. 168.
- ⁶² *Αυτόθι*, σ. 185.

-
- ⁶³ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 193.
- ⁶⁴ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 184.
- ⁶⁵ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 181.
- ⁶⁶ *Αυτόθι*, σ. 173.
- ⁶⁷ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 183.
- ⁶⁸ *Αυτόθι*.
- ⁶⁹ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντερριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 298.
- ⁷⁰ *Αυτόθι*, σσ. 298-299.
- ⁷¹ *Αυτόθι*, σ. 299.
- ⁷² *Αυτόθι*. Βλ. επ' αυτού Δημήτρης Βεργέτης, «Η ερμηνεία και το όριό της. Επιθυμία αναγνώρισης και επιθυμία θανάτου», στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σσ. 46-49.
- ⁷³ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 184.
- ⁷⁴ *Αυτόθι*, σ. 185.
- ⁷⁵ *Αυτόθι*, σσ. 183-184.
- ⁷⁶ *Αυτόθι*, σ. 184.
- ⁷⁷ *Αυτόθι*, σ. 168.
- ⁷⁸ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντερριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 299.
- ⁷⁹ *Αυτόθι*, σ. 294.
- ⁸⁰ *Αυτόθι*, σ. 297.
- ⁸¹ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 167.
- ⁸² Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 173.
- ⁸³ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 200.
- ⁸⁴ *Αυτόθι*, σ. 188.
- ⁸⁵ *Αυτόθι*, σ. 189.
- ⁸⁶ *Αυτόθι*, σ. 204.
- ⁸⁷ *Αυτόθι*.
- ⁸⁸ *Αυτόθι*, σ. 189.
- ⁸⁹ *Αυτόθι*, σ. 164.

⁹⁰ *Αυτόθι*, σ. 191.

⁹¹ *Αυτόθι*.

⁹² *Αυτόθι*, σ. 192.

⁹³ *Αυτόθι*, σ. 193.

⁹⁴ *Αυτόθι*.

⁹⁵ *Αυτόθι*.

⁹⁶ *Αυτόθι*.

⁹⁷ *Αυτόθι*, σ. 195.

⁹⁸ *Αυτόθι*.

⁹⁹ *Αυτόθι*, σ. 194.

¹⁰⁰ *Αυτόθι*.

¹⁰¹ *Αυτόθι*.

¹⁰² *Αυτόθι*, σ. 195.

¹⁰³ *Αυτόθι*.

¹⁰⁴ *Αυτόθι*.

¹⁰⁵ *Αυτόθι*.

¹⁰⁶ *Αυτόθι*, σ. 197.

¹⁰⁷ *Αυτόθι*.

¹⁰⁸ *Αυτόθι*, σσ. 197-198.

¹⁰⁹ *Αυτόθι*.

¹¹⁰ *Αυτόθι*.

¹¹¹ *Αυτόθι*, σ. 199.

¹¹² *Αυτόθι*, σ. 196.

¹¹³ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 300.

¹¹⁴ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 199.

¹¹⁵ Βλ. Βεργέτης, «Λακάν, Ντεριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», *ό.π.*, σ. 301.

¹¹⁶ *Αυτόθι*.

¹¹⁷ Βλ. Βεργέτης, «Κίτλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 186.

¹¹⁸ *Αυτόθι*, σ. 190.

¹¹⁹ *Αυτόθι*, σ. 191.

¹²⁰ *Αυτόθι*, σ. 189.

¹²¹ *Αυτόθι*, σ. 192.

¹²² *Αυτόθι*, σ. 190.

¹²³ *Αυτόθι*, σ. 175.

¹²⁴ Βλ. Βεργέτης, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», *ό.π.*, σ. 200.

¹²⁵ *Αυτόθι*.

¹²⁶ *Αυτόθι*, σ. 165.

¹²⁷ Τμήματα του παρόντος υποκεφαλαίου έχουν αντληθεί από το: Διονύσης Καββαθάς και Χάρης Ε. Ράπτης, «Αρματώσεις της ψυχής», εισαγωγή στο αφιέρωμα «Ψυχανάλυση και θεωρίες των μέσων» του περιοδικού *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 15-42.

¹²⁸ Βλ. Michel Foucault, *Les mots et les choses* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «*tel*», 1990, σ. 12· *Οι λέξεις και τα πράγματα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1986, σ. 18. Σύμφωνα με τη Sybille Krämer, μέσω αυτής της «“διάμεσης” περιοχής» εισέρχεται στην τάξη του λόγου η διάσταση του αποκλεισμένου Άλλου, κάτι που μπορεί να ιδωθεί και ως εισβολή του «μη ερμηνευτικού» ως όρου δυνατότητας όχι μόνο του νοήματος αλλά και της μετατόπισης ή της ανατροπής του. Βλ. Sybille Krämer, «Das Medium als Spur und als Apparat», στο Sybille Krämer (επιμ.), *Medien, Computer, Realität. Wirklichkeitsvorstellungen und Neue Medien*, Φρανκφούρτη/M., Suhrkamp, 1998, σ. 90.

¹²⁹ Βλ. Friedrich Kittler, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, μτφ. Τούλα Σιετή, επιμ. Διονύσης Καββαθάς, Αθήνα, Νήσος, 2005, σ. 28. [1η έκδοση *Grammophon Film Typewriter*, Βερολίνο, Brinkmann & Bose, 1986]. Για μια εξαιρετικά κατατοπιστική εισαγωγή στη σχετική προβληματική βλ. το επίμετρο του επιστημονικού επιμελητή της έκδοσης, ειδήμονος στη σκέψη του Kittler και περάτη του έργου του στην Ελλάδα, Διονύση Καββαθά: «“Η υλικότητα της επικοινωνίας” ή Η τεχνολογική τάξη των πραγμάτων», *αυτόθι*, σσ. 357-366.

¹³⁰ Βλ. Sigmund Freud, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. V, σ. 536· *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, ²1995, σ. 467.

¹³¹ *Αυτόθι*· μτφ. σ. 466 (ο Freud υπογραμμίζει).

¹³² *Αυτόθι*.

¹³³ Βλ. Sigmund Freud, «A Note Upon the “Mystic Writing-Pad» (1925 [1924]), στο *S.E.*, τόμ. XIX, σσ. 227-232· «Σημείωση για το “Μαγικό σημειωματάριο”», μτφ. Δημήτρης Γκιννοσάτης - Διονύσης Καββαθάς, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 43-48.

¹³⁴ Βλ. Jacques Derrida, «Freud et la scène de l’écriture», *ÉD*, 293-340· «Ο Φρόντ και η σκηνή της γραφής», *ΓΔ*, 297-351. Βέβαια, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Derrida, όπως αργότερα –και οξύτερα– ο Kittler, προσάπτει στον Freud ότι, αν και ανακαλύπτει τη μνήμη ως σύστημα εγγραφής, δεν εξαντλεί τις συνέπειες της ανακάλυψης αυτής, συρρικνώνοντάς τη στο επίπεδο της απλής αναλογίας και καταλήγοντας έτσι στην παλινόρθωση της μεταφυσικής αντίθεσης μεταξύ οργανικής

και τεχνικής μνήμης, στα πλαίσια της οποίας η δεύτερη υποβαθμίζεται σε απλό «αναπλήρωμα» (supplément) της πρώτης. Για την ντερριντιανή αποδόμηση της εν λόγω αντίθεσης βλ. *ÉD*, 335-337 / *ΓΔ*, 345-347.

¹³⁵ Μια μηχανή η οποία, ήδη από την εποχή του Münsterberg, μεταφράζει λανθάνουσες ονειρικές ιδέες σε εικόνες της αντίληψης. Βλ. Kittler, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, ό.π., κεφ. II, «Κινηματογράφος», σσ. 133-201.

¹³⁶ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», στο *Draculas Vermächtnis. Technische Schriften*, Λειψία, Reclam Verlag, 1993, σ. 63. [1η δημοσίευση στο Götz Grobklau, Eberhart Lämmert (επιμ.), *Literatur in einer industriellen Kultur*, Στουτγάρδη, Klett-Cotta, 1989, σσ. 521-536]. «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», μτφ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Χάρης Ε. Ράπτης – Διονύσης Καββαθάς, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σ. 83.

¹³⁷ Βλ. Sigmund Freud, «Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria» (1905), στο *S.E.*, τόμ. VII, σσ. 9-10. *Ντόρα. Η ανάλυση μιας υστερίας*, μτφ. Κατερίνα Λιάπτη, Αθήνα, Επίκουρος, 1991, σ. 10 (μτφ. τροποποιημένη).

¹³⁸ Βλ. Sigmund Freud, «New Introductory Lectures on Psycho-Analysis» (1933), στο *S.E.*, τόμ. XXII, σ. 5. *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφ. Κλαίρη Τρικεριώτη, Αθήνα, Επίκουρος, 1977, σ. 7 (μτφ. τροποποιημένη).

¹³⁹ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», ό.π., σσ. 63-64. «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», ό.π., σσ. 83-84.

¹⁴⁰ Βλ. Sigmund Freud, «Recommendations to Physicians Practicing Psycho-Analysis» (1912), στο *S.E.*, τόμ. XII, σσ. 115-116. «Συμβουλές για τον γιατρό κατά την ψυχαναλυτική θεραπεία», στο *Η τεχνική της ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιώργος Τσαμπουράκης, Αθήνα, Επίκουρος, 1985, σ. 13.

¹⁴¹ Βλ. Friedrich A. Kittler, *Discourse Networks 1800/1900*, μτφ. Michael Metteer - Chris Cullens, πρόλογος David E. Wellbery, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, Stanford University Press, 1990, σ. 284. [1η έκδοση *Aufschreibesysteme 1800/1900*, Μόναχο, Wilhelm Fink Verlag, 1985]. *Συστήματα καταγραφής 1800/1900*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, επιμ. Διονύσης Καββαθάς - Δημήτρης Γκινοςάτης, Αθήνα, Σμίλη, υπό έκδοση.

¹⁴² Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», ό.π., σ. 63. «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», ό.π., σ. 83.

¹⁴³ *Αυτόθι*.

¹⁴⁴ Όπως μας πληροφορεί ο βιογράφος του, την άνοιξη του 1913 ο Freud απέκτησε στην κατοικία του μια γραφομηχανή. Βλ. Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud*, τόμ. II, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1955, σ. 98.

¹⁴⁵ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», ό.π., σ. 64. «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», ό.π., σ. 84.

¹⁴⁶ *Αυτόθι*.

¹⁴⁷ Βλ. *SII*, 94-95. Επ' αυτού ο Lacan είναι ξεκάθαρος: «Ανάμεσα στον Hegel και τον Freud, υπάρχει η επέλευση ενός κόσμου της μηχανής» (*SII*, 95).

¹⁴⁸ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», *ό.π.*, σ. 65· «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», *ό.π.*, σ. 84.

¹⁴⁹ Βλ. Kittler, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, *ό.π.*, σ. 284.

¹⁵⁰ *Αυτόθι*, σσ. 284-285. Ο Kittler τολμά μάλιστα την ακόλουθη αναλογία (*αυτόθι*, σ. 285· μτφ. τροποποιημένη) με την έννοια της γλώσσας, της υποκειμενικότητας και του λόγου του άλλου στον Lacan, αναφερόμενος σε πολύ γνωστές σελίδες του «Λόγου της Ρώμης» (*É*, 297-298 / *ΛΠΟΓΨ*, 161-162):

Με τον ίδιο τρόπο όρισε ο Λακάν, διακρίνοντας από τους κώδικες των ζώων, τη γλώσσα και την υποκειμενικότητα, με άλλα λόγια τα διακριτικά γνωρίσματα του ανθρώπου. Ο χορός των μελισσών, λόγου χάρη, τον οποίο μελέτησε ο Καρλ φον Φρις [Karl von Frisch], «διαχωρίζεται από μια γλώσσα [langage] από τον σταθερό συσχετισμό των σημείων του με την πραγματικότητα». Βέβαια τα μηνύματα μιας μέλισσας ελέγχουν το πέταγμα μιας άλλης σε ένα συγκεκριμένο άνθος αλλά δίχως η δεύτερη μέλισσα να αποκωδικοποιεί και να μεταδίδει αυτά τα μηνύματα. Αντίθετα, «η μορφή υπό την οποία η γλώσσα εκφράζεται ορίζει από μόνη της την υποκειμενικότητα. Λέει: “Θα πας από εδώ και, όταν θα δεις αυτό, θα στρίψεις προς τα εκεί”. Με άλλα λόγια, αναφέρεται στον λόγο του άλλου [discours de l’autre]».

Και πάλι με άλλα λόγια: οι μέλισσες είναι βλήματα και οι άνθρωποι τηλεκατευθυνόμενα όπλα. Στις μεν ένας χορός δίνει αντικειμενικά δεδομένα που αφορούν γωνίες και αποστάσεις, στους δε μια εντολή επιτρέπει την ελεύθερη υπακοή.

¹⁵¹ Βλ. σχετικά Διονύσης Καββαθάς - Χάρης Ε. Ράπτης, «Αρματώσεις της ψυχής», *ό.π.*, σσ. 33-36.

¹⁵² Βλ. Kittler, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, *ό.π.*, σσ. 29-30.

¹⁵³ Βλ. Kittler, *Optische Medien*, Βερολίνο, Merve, 2002, σ. 38.

¹⁵⁴ Βλ. Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σ. 179. Σε ό,τι αφορά την τυπική σχέση $R \rightarrow S$ ως παραγνωρισμένη σκηνή του «Σεμιναρίου», παρακολουθώ στενά την επιχειρηματολογία του Βεργέτη στο εν λόγω κείμενο.

¹⁵⁵ Βλ. Kittler, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», *ό.π.*, σ. 73· «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», *ό.π.*, σ. 90.

¹⁵⁶ *Αυτόθι*, σσ. 73-74· μτφ. σ. 90.

¹⁵⁷ Παρότι προσυπογράφει την κιττλερική κριτική στον Derrida, ο Βεργέτης θέτει δύο κρίσιμα ερωτήματα που σχετίζονται με τις απορίες μιας τέτοιας σύλληψης του ασυνειδήτου, όπως και με τις απορίες της επιλογής του Lacan να αξιοποιήσει τις μαρκοβιανές αλυσίδες για να προσδώσει εγχειρηματική ευκαμψία στην έννοια της τυπικής γλώσσας: α) ποια η σχέση των μαρκοβιανών αλυσίδων με τον λόγο του Άλλου; β) πώς εισάγεται το νόημα στις μαρκοβιανές αλυσίδες; Βλ. σχετικά Βεργέτης, «Κίττλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», *ό.π.*, σσ. 194, 196-197.

Επίλογος

Αφιερώνω αυτές τις τελευταίες –και αρκετά ιδιω(μα)τικές– σελίδες στον Γιώργο Βέλτσο. Θέλησα έτσι τον τελευταίο λόγο να έχει η λογοτεχνία και αυτός που μου ενέπνευσε την αγάπη για τον Lacan και τον Derrida και που υπήρξε για εμένα, όλα αυτά τα χρόνια, δάσκαλος και φίλος.

Σε μια εργασία με έγνοιες όπως αυτές που εργάζονται την παρούσα, είναι στα μάτια μου επιβεβλημένη η από μέρους μου απότιση τιμής σε έναν συγγραφέα όπως ο Βέλτσος, στα έργα του οποίου (στα «έργα του ιδίου») όλα όσα ο Derrida μάς δίδαξε σχετικά με την «απο-οριοθέτηση» (dé-limitation) μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας και την αμοιβαία «επιμόλυνσή» (contamination) τους (ό,τι ο Habermas ονόμαζε, φρικιώντας, και κάπως παραπειστικά, «άρση της ειδολογικής διάκρισης μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας»),¹ δεν είναι μόνο *θεματικά* –και διαχρονικά– παρόντα μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, αλλά –το σπουδαιότερο– *επιτελεστικά* επί το έργον μέσω της ίδιας του της γραφής,² η ιδιαίτερη ροπή και τροπή της οποίας είναι ειδοποιώς λογοτεχνική.

Για την ακρίβεια, θα έλεγα ότι η γραφή του Βέλτσου ήταν *πάντοτε-ήδη* λογοτεχνική, με το ενωτικό να στίζει την απο-οριοθέτηση μεταξύ (θεωρητικής) τεχνικότητας και λογοτεχνικότητας που λαμβάνει χώρα στα (κατά σύμβαση καλούμενα «μη λογοτεχνικά») κείμενά του, δυνάμει της λογοτεχνικής, και δη ποιητικής, χρήσης που επιφυλάσσει στη γλώσσα με την οποία σκέπτεται και εκφράζει τη σκέψη του.

Με αυτό, βέβαια, δεν εννοώ ότι ένα πανεπιστημιακό, επιστημονικό σύγγραμμα του Βέλτσου, ένα δοκίμιο κοινωνιολογίας, της εποχής του «Παπαζήση», ή «μη-κοινωνιολογίας»,³ ένα άρθρο του στα «Νέα» ή εσχάτως στο «Βήμα», δεν διακρίνεται ή δεν διαφέρει από ένα ποίημά του. Εννοώ πως, στην περίπτωση του Βέλτσου, ό,τι ο Γιώργος Χειμωνάς ονόμαζε «Κινητική Λειτουργία της Έκφρασης, στην όση δυνατή της εγερσιμότητα, στην όση πραγματική αποτελεσματικότητά της»,⁴ εμψυχώνεται από ένα πάθος ποιητικής χρήσης του σημαίνοντος, που υπερχειλίζει, διασχίζει και τελικά ενοποιεί (το Εν της ποίησης) όλα τα «έργα του ιδίου», ανεξάρτητα από τις συμβατικές ειδολογικές κατηγοριοποιήσεις τους σε δοκίμιο, άρθρα, θέατρο ή ποίηση.

Υπ' αυτήν την έννοια, η ποιητική *Kehre* του Βέλτσου, η ανακοινωμένη από τον ίδιο (μετα)στροφή του από την κοινωνιολογία στην ποίηση,⁵ ουδέποτε έλαβε χώρα, πολύ απλά διότι είχε *πάντοτε-ήδη* συμβεί. Και μπορεί το *άγαλμα* (SVIII, 167, 174) του σημαίνοντός του να καταυγάζει με τη λάμψη του όλα τα «έργα του ιδίου», ο τόπος εκπομπής της ωστόσο θα πρέπει να αναζητηθεί στον τόμο όπου συγκεντρώθηκαν, τότε, δώδεκα χρόνια ποιητικής δραστηριότητας.⁶

Πέραν όλων αυτών, ο Βέλτσος έχει αντικειμενικά μια πολύ ειδική θέση στην παρούσα εργασία. Τη θέση αυτήν τού την εξασφαλίζει το τελευταίο του «θεατρικό»,⁷ *Θάλαμος*,⁸ με το οποίο ο Βέλτσος στοχάστηκε με τον τρόπο του τι είναι ένα «γράμμα».

Ο *Θάλαμος* είναι ένα κείμενο εξαιρετικά πλούσιας υφής. Θα έλεγα μάλιστα ότι είναι ένα κείμενο που δείχνει με παραδειγματικό τρόπο τι είναι, για τον Βέλτσο, κείμενο. Το θέατρο γίνεται για τον Βέλτσο το πρόσχημα για το προκείμενο (που είναι το) κείμενο. Έργο πολλών γραφών και υπογραφών, αβυσσαλέας διακειμενικότητας και παρακειμενικότητας, ποίηση και θέατρο αδιάκριτα, το *κείμενο-ύφασμα* (*texte-textum*) του Βέλτσου δεν προϋποθέτει τόσο τη σκηνή του θεάτρου όσο τη σκηνή της γραφής. Θέτει επί σκηνής και επί το έργον μια, με όρους του Derrida, εκχειλίζουσα «σκηνή γραφής» (*scène d'écriture*), η οποία δεν είναι συνεκτατή ή ομοεκτατή με τα όρια της σκηνής του θεάτρου. Η σκηνή της γραφής παίζει πέρα από –και περιπαίζει– το είδος και το σημείο «θέατρο».

Στον *Θάλαμο* μπορεί φαινομενικά η δεσπόζουσα προβληματική να είναι η ψυχαναλυτική προβληματική του «πατέρα», ωστόσο αληθινός πρωταγωνιστής είναι ένα «γράμμα». Ένα «γράμμα» είναι αυτό που βάζει σε λειτουργία τη μηχανή της γραφής και γίνεται η αφορμή για να εξυφανθεί η ίντριγκα της γραφής. Ένα «γράμμα» που, άμα τη αναγνώσει του, επιφέρει κατά αδιευκρίνιστο τρόπο την κατάρρευση του Πατέρα στο έργο/του έργου (το γαρ γράμμα αποκτένει...).

Για το ιδιαίτερο καθεστώς του «γράμματος» αυτού, καθώς και για τις συνθήκες και τους όρους του «αδιάκριτου ενοφθαλμισμού»⁹ του στο έργο, ειδοποιούμαστε από τις πρώτες κιόλας σελίδες,¹⁰ όπου υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι ο συγγραφέας (αν πρόκειται για τον Βέλτσο ή τον Συγγραφέα ως ένα από τα πρόσωπα του δράματος είναι ανεπίκριτο) επιλέγει το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» ως «γλώσσα» ή «μεταγλώσσα» του εγχειρήματός του.¹¹ Ένα απόσπασμα από το «Σεμινάριο» σε θέση επιμέτρου –και όχι το οποιοδήποτε– διασκεδάσει κάθε αμφιβολία περί αυτού.¹² Σε κάθε περίπτωση, όλα μας ειδοποιούν ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με μια υπόθεση ή με ένα «ζήτημα ταχυδρομείου»: *question de poste*, θα έλεγε ο Derrida.

Λακανικού «ταχυδρομείου» το δίχως άλλο, αν και όχι αποκλειστικά. Διότι στην πιο κρίσιμη στιγμή του έργου, αμέσως πριν από την ανάγνωση του «γράμματος», μια σκηνική οδηγία μάς υποδεικνύει ότι ο συγγραφέας εμπιστεύεται εξίσου ή ταυτοχρόνως (το «γράμμα») (σ)το ντερριντιανό «ταχυδρομείο».¹³ Πράγμα που μας φέρνει αναπόδραστα αντιμέτωπους με ένα ορισμένο παράδοξο, δεδομένου ότι τα δύο επώνυμα «ταχυδρομεία», δεν προσφέρουν τις ίδιες υπηρεσίες, δεν παραδίδουν τα «γράμματα» με τον ίδιο τρόπο (ή, τουλάχιστον, έτσι φαίνεται).

Η εν λόγω ένδειξη είναι ένα παράθεμα (ένα παράθεμα, σημειωτέον, που επεξηγεί ή προεξαγγέλλει ένα άλλο παράθεμα, αφού το «γράμμα» δεν είναι παρά ένα εκτενές παράθεμα ή δάνειο). Ένα παράθεμα που παραπέμπει στις αριστουργηματικές «Αποστολές» («Envois») του Derrida, το πρώτο και κυρίως μέρος της *Kart postale* (La Carte postale, 1980· CP, 11-273), του βιβλίου δηλαδή όπου συμπεριλήφθηκε ο «Ταχυδρόμος της αλήθειας».

Οι «Αποστολές» συνιστούν μια μακρά φανταστική (ερωτική) αλληλογραφία, που οι φιλόσοφοι της εποχής (ακόμη και οι αναγνώστες του Derrida) είχαν και έχουν

την τάση να μην διαβάζουν. Ως μέρος της *Καρτ ποστάλ*, κρίθηκε υπέρ το δέον «λογοτεχνικό» ή ξένο προς τα παραδεδομένα φιλοσοφικά είδη (δοκιμιακό, επιχειρηματολογικό, αποδεικτικό κ.λπ.) και παραμελήθηκε λόγω του απολύτως αντισυμβατικού και ακατάτακτου χαρακτήρα του. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε πως, με τις «Αποστολές» –ακόμη περισσότερο απ’ ό,τι με το *Glas* (1974)–, ο Derrida επινόησε ένα νέο είδος λόγου που μέχρι σήμερα δεν έχει επινοηθεί ο αναγνώστης του.¹⁴

Να όμως που αυτό το οποίο ο Derrida ονομάζει «επιχείρημα» (argument) του «Ταχυδρόμου της αλήθειας» δεν διατυπώνεται στον «Ταχυδρόμο της αλήθειας», αλλά –οποία ειρωνεία ή παραδοξότης!– στο πλέον μη επιχειρηματολογικό μέρος του βιβλίου του:

[Τ]ο *επιχείρημα* [δική μου η υπογράμμιση] του *Ταχυδρόμου της αλήθειας* δεν αφήνεται να περιχαρακωθεί στο πλαίσιο του κειμένου που φέρει αυτόν τον τίτλο, παίζεται, περιφέρεται στην *Καρτ ποστάλ*, στο βιβλίο που φέρει αυτόν τον τίτλο και που εγγράφει τον *Ταχυδρόμο της αλήθειας* ως ένα κομμάτι σε μια μυθοπλασία χωρίς όρια, ούτε δημόσια ούτε ιδιωτική, με και χωρίς γενικό αφηγητή, και πρωτίστως στις *Αποστολές* [...]. (PAL, 82 / GAL, 109-110· μτφ. τροποποιημένη)

Περί τίνος πρόκειται;

Ανέφερα ότι το λακανικό και το ντερριντιανό «ταχυδρομείο» δεν παραδίδουν τα «γράμματα» με τον ίδιο τρόπο. Το λακανικό «ταχυδρομείο» εμφανίζεται πιο αξιόπιστο, έχοντας ως έμβλημά του την πολυσυζητημένη θέση: «ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του» (SLV, 41 / ΣΚΓ, 73). Ας την ονομάσουμε θέση του «προορισμού» (destination).

Για τον Derrida, ωστόσο, τόσο ο *προορισμός* όσο και η *άφιξη* συνιστούν *απορητικές* δομές, που τον κάνουν να ισχυρίζεται «όχι ότι το γράμμα δεν φθάνει ποτέ στον προορισμό του, αλλά [ότι] μέρος της δομής του είναι να μπορεί, πάντα, να μην φθάσει σε αυτόν» (FV, 472). Στον λακανικό λοιπόν «προορισμό» ο Derrida αντιτείνει τη θέση, ή μάλλον την «αθεσία» (athèse) του «απροορισμού» (adestination· CP, 35, 79) ή της «μοιροπλάνησης» (destinerrance),¹⁵ της περιπλάνησης δηλαδή ως μοίρας του προορισμού. Η *μοιροπλάνηση* είναι αυτή που «[ε]πιβάλλει στον προορισμό του

γράμματος μια εσωτερική παρέκκλιση, απ' όπου το γράμμα μπορεί πάντα να μην επιστρέψει ποτέ» (PAL, 61 / GAL, 79· μτφ. ελαφρώς τροποποιημένη). Και υπ' αυτήν την έννοια, το ντερριντιανό «ταχυδρομείο» (poste) είναι οργανωμένο ή δομημένο σαν ένα μη ταχυδρομείο, ένα «αθεσιακό αταχυδρομείο» (aposte): *oui, m'athèse ce sera l'aposte* (CP, 252), σύμφωνα με την αριστοτεχνικά σμιλευμένη (τζουστικής κοπής) *athèse* της 9ης Αυγούστου 1979.

Εκ πρώτης όψεως, έχουμε επομένως να κάνουμε με δύο εκ διαμέτρου αντίθετες προοπτικές. Ή μήπως όχι;

Είδαμε, λόγου χάριν, πώς η ακροτελεύτια πρόταση του πρώτου μέρους του λακανικού «Σεμιναρίου», παρά τη φαινομενική μονοσημαντότητα ή κατηγορηματικότητά της, μπορεί να συμπεκνώνει μια ολόκληρη αλυσίδα ή «οικογένεια» προτάσεων, και πώς μπορεί να σημαίνει (μεταξύ άλλων): «ένα γράμμα φθάνει πάντα στον προορισμό του, διότι προορισμός του είναι οπουδήποτε αυτό φθάνει», «οπουδήποτε βρίσκεται το γράμμα, εκεί είναι και ο προορισμός του», ακόμη και ότι «το γράμμα δεν έχει προορισμό». Αυτή είναι η άποψη της Barbara Johnson,¹⁶ αλλά και του Slavoj Žižek.¹⁷ Μήπως όμως η άποψη του Derrida δεν είναι και τόσο διαφορετική;

Κατ' αρχάς, για να αντιληφθούμε το φιλοσοφικό διακύβευμα ή «επιχείρημα» πίσω από το ντερριντιανό *aposte* και το ανοίκειο λεξιλόγιό του (*adestination, destinerrance*), αυτό που θα μας διευκολύνει είναι να αντικαταστήσουμε τη λέξη «γράμμα» με τη λέξη «νόημα» ή «αλήθεια»: αυτό που απασχολεί τον ντερριντιανό «Ταχυδρόμο» είναι η ταχυδρόμηση της αλήθειας, η *destinerrance* του νοήματος ή της αλήθειας ως επιτέλεσμα της «διασποράς» (*dissémination*), πάντα επί το έργον στο παιχνίδι της γραφής. Αυτό που παρακολουθεί είναι η «διασπορεία» (*dichemination*: CP, 154) του γράμματος (του νοήματος, της αλήθειας), καθ' οδόν προς τον προορισμό του.

Πέραν τούτου, όμως, η *destinerrance* απηχεί την ντερριντιανή προβληματική σύμφωνα με την οποία, όπως γράφει ο Βαγγέλης Μπιτσώρης,

καθετί που αποστέλλεται, κάθε στάλσιμο, κάθε αποστολή, κάθε γράμμα-επιστολή (lettre) του αποστολέα δεν φτάνει ουσιαστικά ποτέ στον αληθινό προορισμό του, στον παραλήπτη για τον οποίο προορίζεται, γιατί

απλούστατα ο αληθινός, ο εκ των προτέρων προσδιορισμένος παραλήπτης δεν μπορεί να υπάρξει. Κάθε γραπτό, σαν την επιστολή, υπόκειται στη *μοιροπλάνηση*, στην *destinerrance*, η μοίρα του είναι να πλανάται, να περιπλανιέται και να πέφτει στα χέρια εκείνων για τους οποίους δεν προοριζόταν. Η πραγματική του μοίρα είναι να το μοιράζονται μη προσδιορισμένοι παραλήπτες.¹⁸

Οπότε και η *destinerrance* φαίνεται να συμπεκνώνει μια ολόκληρη αλυσίδα ή «οικογένεια» προτάσεων, όπως: «δεν υπάρχει αληθινός παραλήπτης ή προορισμός», «κάθε παραλήπτης είναι ο αληθινός παραλήπτης ή προορισμός», «η απουσία αληθινού παραλήπτη είναι ο όρος δυνατότητας της αναγνωσιμότητας του γράμματος», «κάθε γράμμα είναι “δημόσιο”», «ο παραλήπτης του γράμματος είναι αυτός που καθορίζει και υπαγορεύει το νόημά του» ή «κάθε αποστολή κατευθύνεται από τον παραλήπτη προς τον αποστολέα» (η αυτοπάθεια δηλαδή πομπού και δέκτη της λακανικής διυποκειμενικής επικοινωνίας).

Αναρωτιέμαι πόσο μακριά βρισκόμαστε από τον Lacan. Και, προς τέρψιν ή εις επήκοον του συγγραφέα του *Θαλάμου*, αυτός ο σύντομος φιλοσοφικός διάλογος από την αποστολή της 18ης Αυγούστου 1979 (CP, 261-262):

« - Τι είναι ο προορισμός; - Εκεί όπου αυτό φθάνει. - Τότε, παντού όπου αυτό φθάνει υπήρχε προορισμός; - Ναι. - Αλλά όχι πριν; - Όχι. - Είναι βολικό, εφόσον φθάνει εκεί, αυτό σημαίνει ότι ήταν προορισμένο να φθάσει εκεί. Αλλά τότε δεν μπορεί να το πει κανείς παρά μόνον εκ των υστέρων; - Όταν έχει φθάσει, αυτή είναι ασφαλώς η απόδειξη ότι όφειλε να φθάσει, και μάλιστα να φθάσει εκεί, στον προορισμό του. - Αλλά πριν φθάσει, δεν προορίζεται, παραδείγματος χάριν δεν επιθυμεί ούτε αιτείται καμία διεύθυνση; Υπάρχει καθετί που φθάνει εκεί όπου όφειλε να φθάσει, αλλά δεν υπάρχει προορισμός πριν την άφιξη; - Ασφαλώς και υπάρχει, αλλά ήθελα να πω κάτι άλλο. - Βεβαίως, αυτό έλεγα κι εγώ. - Ιδού λοιπόν. »

Αυτό που έχει σημασία να αντιληφθούμε είναι ότι *προορισμός* και *μοιροπλάνηση* δεν συνιστούν μια διαλεκτικώς επιλύσιμη αντίθεση, η οποία, μέσα στη διαπάλη των ανταγωνιζόμενων όρων της, καθίσταται κινητήρας της ίδιας της υπέρβασής της, αλλά μιαν ανυπέρβλητη «τραγωδία», αενάως ανανεούμενη από

γραφτό σε γραπτό, από γράμμα σε γράμμα, από επιστολή σε επιστολή, από αποστολή σε αποστολή. Ο λόγος στον Derrida:

Προφανώς, είναι τραγικό, το πεπρωμένο, όπως και ο προορισμός είναι τραγικός. Ο προορισμός, είναι ο θάνατος. Ο θάνατος μετέχει αναλυτικά της έννοιας του προορισμού. Κι έπειτα, προφανώς [...], η μη άφιξη στον προορισμό είναι επίσης εξίσου τραγική. Η τραγωδία της τραγωδίας βρίσκεται μεταξύ των δύο. Ούτως ή άλλως, είτε κάτι φθάνει είτε δεν φθάνει, είναι τραγικό. Γι' αυτό και δεν υπάρχει, θαρρώ, απλώς ένα πέραν του προορισμού που θα δύνατο να *αντιτεθεί*, με την αυστηρή έννοια της αντίθεσης, στον προορισμό. Η δυνατότητα-μη-άφιξης στον προορισμό, δεν είναι μια απόλυτη περιπλάνηση, μια άλλη δομή είναι αυτό που με ενδιέφερε, ας το αποκαλέσουμε ένα βήμα-όχι-πέραν-του-προορισμού [pas-au-delà-de-la-destination]. Η δομή ενός «βήματος-όχι» [«pas»] και ενός «πέραν» είναι τέτοια ώστε «βήμα-όχι-πέραν-του-προορισμού» δεν σημαίνει την εγκατάλειψη ή τη λήθη της επιθυμίας για προορισμό. Δεν μεταβαίνουμε σε κάτι άλλο. Η μοιροπλάνηση, ας πούμε, ή ο απροορισμός δεν αντιτίθενται στον προορισμό, η σχέση είναι άλλη, και η τραγωδία λαμβάνει ενδεχομένως χώρα μεταξύ προορισμού και μοιροπλάνησης.¹⁹

Κάπου μεταξύ προορισμού και μοιροπλάνησης θαρρώ πως για τον συγγραφέα μας

ΞΑΦΝΙΚΑ Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΕΓΙΝΕ ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΔΥΝΑΤΗ.

¹ Βλ. Jürgen Habermas, *Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας. Δώδεκα παραδόσεις*, μτφ. Λ. Αναγνώστου - Α. Καραστάθη, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σσ. 232-262. [1η έκδοση *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*, Φρανκφούρτη/M., Suhrkamp, 1985]. Λέω «παραπαιστικά», διότι, εξ όσων γνωρίζω τουλάχιστον, ο Derrida ουδέποτε και πουθενά δεν υποστήριξε την «άρση της ειδολογικής διάκρισης μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας», ούτε και οιασδήποτε άλλης διάκρισης. Πώς θα μπορούσε άλλωστε, αυτός που, στη φιλοσοφία του, έκανε τα πάντα για να δείξει πως δεν υπάρχουν παρά μόνο διακρίσεις; Διότι είναι άλλο να αίρεις τη διάκριση, και τελείως άλλο να ελέγχεις και να επερωτάς τη λογική, την πολιτική και τη σκοπιμότητά της (η περίπτωση Derrida).

² Μιας γραφής η οποία, στα πρότυπα του Derrida, γίνεται, προϊόντος του χρόνου, ολοένα πιο ειρωνιστική, «ιδιωματική» και ιδιοματική, αυτοβιογραφική, εξομολογητική.

³ Βλ. Γιώργος Βέλτσος, *Η μη-κοινωνιολογία. Αναλυτική του μετα-μοντερνισμού*, Αθήνα, Νεφέλη, 1988. Το πρόθεμα «μη-» δεν είναι αυτάρεσκη εκζήτηση. Δηλώνει τον χώρο που επέλεξε για λογαριασμό της σκέψης του ο Βέλτσος, ο οποίος δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ παρά μόνο για τη σχέση της φιλοσοφίας με τη μη φιλοσοφία (λογοτεχνία, τέχνες, ψυχανάλυση κ.λπ.), ή μάλλον για εκείνη τη φιλοσοφία που φιλόξενη και εγκλείει διαρκώς το μη φιλοσοφικό, το «εκτός» της.

⁴ Βλ. το κείμενο του Γιώργου Χειμωνά (1982) για το μοναδικό πεζογράφημα του Βέλτσου *Το έργο ανεβάζεται σ' ολοκληρω την πόλη* (Αθήνα, Ίκαρος, 1979), στο Γιώργος Βέλτσος, *outré tombe. «Αλληγογραφία» με τον Γιώργο Χειμωνά*, Αθήνα, Πατάκης, 2008, σ. 20.

⁵ Βλ. Γιώργος Βέλτσος, «Ο Κοινωνιολόγος και η Σκιά του: Το παράδειγμα μιας μεταστροφής», στο *αληθεια*, τχ. 1, άνοιξη 2007, σσ. 145-154. [Εισήγηση στο συνέδριο «Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα», Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη, 31 Μαρτίου - 2 Απριλίου 2006].

⁶ Βλ. Γιώργος Βέλτσος, *Ποιήματα [1993 - 2005]*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2006.

⁷ Για το βελτισκό «θέατρο της γλώσσας» παραπέμπω στον πρόλογο με τον οποίο ο Jacques Derrida ευλόγησε τη γαλλική μετάφραση των θεατρικών έργων του Βέλτσου *Camera degli sposi* (Αθήνα, Πλέθρον, 1993) και *Τα χρώματα. Μια αλληγορία πένθους* (Αθήνα, Πλέθρον, 1993). Βλ. Jacques Derrida, «Mais qu'est-ce donc qui arrive, d'un coup, à une langue d'arrivée?», πρόλογος στο Georges Veltsos, *Humus suivi de Camera degli sposi*, μτφ. Blanche Molfessis και Catherine Collet, Αθήνα, Institut Français d'Athènes, 2000, σσ. i-x' «Μα τι ακριβώς δέχεται, ξαφνικά, μια γλώσσα υποδοχής;», μτφ. Κατερίνα Κολλέτ, στο *Ποίηση*, τχ. 18, φθινόπωρο-χειμώνας 2001, σσ. 43-49.

⁸ Βλ. Γιώργος Βέλτσος, *Θάλαμος. Μια πορνοσοφική φιλοθεολογία*, Αθήνα, Άγρα, 2010.

⁹ *Αυτόθι*, σ. 15.

¹⁰ *Αυτόθι*, σσ. 15-17.

¹¹ Τίθεται, για παράδειγμα, το ζήτημα της *κυριότητας* που θα είχε επί του «γράμματος» ο αποστολέας ή ο παραλήπτης του, το ζήτημα του «πραγματικού παραλήπτη» του «γράμματος», ενός «γράμματος» που «εκτράπηκε από την πορεία του για να καταλήξει σε ένα θεατρικό έργο» και που θα έχει βρει εκεί τη θέση του «διά της προεκτάσεως της διαδρομής του», ενώ γίνεται λόγος για τα «υποκείμενα αυτής της ταχυδρομείας [που] θα συγκροτούν το ίδιο τους το είναι με βάση, όπως λέγεται [στο «Σεμινάριο»], το καθοριστικό στοιχείο της σημαίνουσας αλυσίδας που τα διαπερνά». Βλ. *αυτόθι*, σ. 16.

¹² *Αυτόθι*, σσ. 88-90. Λόγοι λεπτότητας δεν μου επιτρέπουν να αναπτύξω τι θα μπορούσε να μας πει το «Σεμινάριο για το “Κλεμμένο γράμμα”» ως (μετα)γλώσσα του *Θαλάμου*, σχετικά με ζητήματα όπως το ζήτημα του προορισμού ή της κυριότητας επί του γράμματος, όπως το ζήτημα της υπογραφής ή της φετιχιστικής ιδιοποίησης του γυναικείου σώματος.

¹³ *Αυτόθι*, σ. 63.

¹⁴ Για το «Envois» βλ. τον ύμνο του Richard Rorty στο *Τυχαιότητα, ειρωνεία, αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002, κεφ. 6: «Από την ειρωνιστική θεωρία στις ιδιωτικές νύξεις: Ντερριντά», σσ. 198-210. [1η έκδοση *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, 1989].

¹⁵ Υιοθετώ την απόδοση του Βαγγέλη Μπιτσώρη. Βλ. *Ζακ Ντερριντά. Ζωή, θάνατος, επιβίωση*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006, σ. 132.

¹⁶ Βλ. «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», στο Barbara Johnson, *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1980, σσ. 144-145· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν, Ντερριντά», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σσ. 241-244.

¹⁷ Βλ. Slavoj Žižek, *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge, ²2001, κεφ. 1: «Why Does a Letter Always Arrive at Its Destination?», σσ. 9-10.

¹⁸ Βλ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, *Ζακ Ντερριντά. Ζωή, θάνατος, επιβίωση*, ό.π., σσ. 131-132.

¹⁹ Βλ. René Major (επιμ.), *Affranchissement – du transfert et de la lettre* (colloque autour de *La Carte postale* de Jacques Derrida, 4 et 5 avril 1981), Παρίσι, Confrontation, 1982, σ. 111.

Βιβλιογραφία

Adam, Rodolphe, *Lacan et Kierkegaard*, Παρίσι, PUF, 2005.

Allouch, Jean, «La “conjecture de Lacan” sur l’origine de l’écriture», στο *Littoral*, τχ. 7/8, «L’instance de la lettre», Φεβρουάριος 1983, σσ. 5-26.

----, «Où l’écrit divise un “interdit de la représentation” en deux impossibilités», στο Adélie et Jean-Jacques Rassial (επιμ.), *L’Interdit de la représentation. Colloque de Montpellier, 1981*, Παρίσι, Seuil, 1984, σσ. 141-154.

----, *Lettre pour lettre. Transcrire, traduire, translittérer*, Τουλούζη, Erès, σειρά «Littoral», 1984.

Αριστοτέλης, *Περί Φύσεως. Το δεύτερο βιβλίο των Φυσικών*, εισαγωγή – μετάφραση – σχολιασμός Βασίλης Κάλφας, Αθήνα, Πόλις, ²2000.

Assoun, Paul-Laurent, *Littérature et psychanalyse. Freud et la création littéraire*, Παρίσι, ellipses, 1996.

Aubert, Jacques (επιμ.), *Joyce avec Lacan*, Παρίσι, Navarin, 1987.

----, «D’un Joyce à l’autre», στο Aubert κ.ά., *Lacan, l’Écrit, l’Image*, Παρίσι, Flammarion, 2000, σσ. 55-77· «Από τον έναν Τζόις στον άλλο», στο *Ο Λακάν, το Γραπτό, η Εικόνα*, μτφ. Διονυσία Πτερουντίου, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογιός, 2003, σσ. 69-90.

Balibar, Étienne, «Le structuralisme: une destitution du sujet?», στο *Revue de Métaphysique et de Morale* 2005/1, n° 45, σσ. 5-22.

Balmès, François, *Ce que Lacan dit de l'être*, Παρίσι, PUF, 1999.

Baudry, Jean-Louis, «Freud et la “création littéraire”», στο Tel Quel, *Théorie d'ensemble*, Παρίσι, Seuil, 1968, σσ. 148-174· «Ο Φρόντ και η “λογοτεχνική δημιουργία”», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σσ. 54-90.

Beckett, Samuel κ.ά., *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*, Λονδίνο, Faber and Faber, 1936. [1η έκδοση Παρίσι, Shakespeare and Company, 1929].

Βέλτσος, Γιώργος, *Η μη-κοινωνιολογία. Αναλυτική του μετα-μοντερνισμού*, Αθήνα, Νεφέλη, 1988.

----, *Ποιήματα [1993 - 2005]*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2006.

----, «Ο Κοινωνιολόγος και η Σκιά του: Το παράδειγμα μιας μεταστροφής», στο *αληθεια*, τχ. 1, άνοιξη 2007, σσ. 145-154.

----, *outré tombe. «Αλληλογραφία» με τον Γιώργο Χειμωνά*, Αθήνα, Πατάκης, 2008.

----, *Θάλαμος. Μια πορνοσοφική φιλοθεολογία*, Αθήνα, Άγρα, 2010.

Bénabou, Marcel, Laurent Cornaz, Dominique de Liège, Yan Pélissier (επιμ.), *789 néologismes de Jacques Lacan*, Παρίσι, EPEL, 2002.

Benveniste, Émile, «Communication animale et langage humain», στο *Problèmes de linguistique générale, I* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1976, σσ. 56-62. [1η δημοσίευση στο *Diogène*, I, 1952].

Βεργέτης, Δημήτρης, *Για το στυλ του Λακάν, τη λακανική ορολογία και τη μεταφραστική απάτη του ΙΙου Σεμιναρίου*, Αθήνα, χ.ε., 1985.

----, «Η “Επιστροφή στον Φρόντ” του Λακάν», στο *Ψυχαναλυτικός λόγος*, τχ. 1, φθινόπωρο '92, σσ. 69-88.

----, «Το *mathème* και η μετάδοση στον Λακάν (Το γράμμα και το πραγματικό)», στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 1, άνοιξη '95, σσ. 59-72.

----, «L'inconscient est structuré comme un langage: Το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα», στο *Δελτίο των Ελληνικών Κύκλων της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης*, τχ. 10, άνοιξη '97, σσ. 37-40.

----, «Μεταφράζοντας τον Λακάν: Κανόνες και παραδείγματα», στο *Δελτίο των Ελληνικών Κύκλων της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης*, τχ. 13, χειμώνας '98-'99, σσ. 56-59.

----, «Η ερμηνεία και το όριό της. Επιθυμία αναγνώρισης και επιθυμία θανάτου», στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σσ. 46-49.

----, «Το αντικείμενο *a* και οι ανοπτικές νεοπλασίες», στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σσ. 100-109.

----, «Λακάν, Ντερριντά, Φρόντ. Το ασυνείδητο και η λογοτεχνία», επίμετρο στο Νίκος Παπαχριστόπουλος, *Ψυχανάλυση και γραφή. Η μετουσίωση στον Φρόντ και τον Λακάν*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σσ. 293-304.

----, «Ντερριντά και Λακάν: Η επιστροφή του *Κλεμμένου γράμματος*», στο *αληθεια*, τχ. 1, άνοιξη 2007, σσ. 163-206.

----, «Ετερολογία επί του ενός στον Λακάν», στο *αληθεια*, τχ. 2, φθινόπωρο 2007, σσ. 93-107.

----, «Κίτλερ – Ντερριντά: η αναγνωστική διαμάχη για τον Λακάν», στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 172-197.

----, «Λακανική φωνή βοώσα εν ντερρινταϊκή ερήμω», στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 198-202.

----, «Μαλλαρμέ - Λακάν: ο μυστικός φάκελος του γράμματος», στο *αληθεια*, τχ. 6, υπό έκδοση.

Bonaparte, Marie, *Edgar Poe. Sa Vie – Son Œuvre. Étude analytique*, 3 τόμ. (I-III), Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1958. [1η έκδοση Παρίσι, Denoël et Steel, 1933].

Boons, Marie-Claire, «Du littoral au littéral», στο *Littoral*, τχ. 25, Απρίλιος 1988, σσ. 87-95.

Borges, Jorge Luis: Χόρχε Λουίς Μπόρχες, «Ο θάνατος και η πυξίδα», στο *Απαντα Πεζά*, μτφ.-επιμ.-σχόλια Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σσ. 188-199.

----, «Ο Αμπενχακάν ελ Μποχαρί, νεκρός στο λαβύρινθό του», στο *Απαντα Πεζά*, μτφ.-επιμ.-σχόλια Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σσ. 313-321.

----, «Το Άλεφ», στο *Απαντα Πεζά*, μτφ.-επιμ.-σχόλια Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σσ. 333-347.

----, «Η αναλυτική γλώσσα του Τζον Ουίλκινς», στο *Δοκίμια*, μτφ.-επιμ.-σχόλια Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 281-284.

Brient, Pierrick, «Nullibiété», στο *Essaim – REVUE DE PSYCHANALYSE* 2007 / 1, τχ. 18, σσ. 129-132.

Brossart, Raphaël, «La prise “en passant” de *La Lettre volée*», στο *Littoral*, τχ. 23/24, Οκτώβριος 1987, σσ. 133-152.

Cartier, Pierre και Nathalie Charraud (επιμ.), *Le réel en mathématiques – Psychanalyse et mathématiques*, Agalma - Diffusion Le Seuil, 2004.

Chaitin, Gilbert D., *Rhetoric and Culture in Lacan*, Cambridge University Press, 1996.

Charraud, Nathalie, *Lacan et les Mathématiques*, Παρίσι, Anthropos - Economica, 1997.

----, «Mathématiques lacaniennes», στο Jacques-Alain Miller et 84 amis, *Qui sont vos psychanalystes?*, Παρίσι, Seuil, 2002, σσ. 385-394· «Λακανικά μαθηματικά», μτφ. Ιουλία Καράλη, στο J.-A. Miller, H. Etchegoyen, É. Laurent, J.-C. Milner και άλλοι, *Γνωριμία με τον Λακάν*, μτφ. Ιουλία Καράλη – Νινέττα Δυοβουνιώτου, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογίος, 2007, σσ. 127-128.

Chomsky, Noam, *Συντακτικές Δομές*, μτφ. Φώτης Καβουκόπουλος, Αθήνα, Νεφέλη, 1991. [1η έκδοση Χάγη, Mouton, 1957].

Corneille, *Le Cid* (1637), Παρίσι, Gallimard, σειρά «Folio classique», 1993.

Crébillon, Prosper Jolyot de, *Atrée et Thyeste* (1707), στην ιστοσελίδα www.psychanalyse-paris.com/-Atree-et-Thyeste-.html

Dällenbach, Lucien, *Le récit spéculaire. Essai sur la mise en abyme*, Παρίσι, Seuil, 1977.

Davis, Martin, *Μηχανές της λογικής. Η συνεισφορά των μαθηματικών στην ανάπτυξη των υπολογιστών*, μτφ. Στάθης Ζάχος, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007. [1η έκδοση *Engines of Logic*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company, 2001].

Deleuze, Gilles, «A quoi reconnaît-on le structuralisme?», στο Gilles Deleuze, *L'Île déserte et autres textes. Textes et entretiens 1953-1974*, επιμ. David Lapoujade, Παρίσι, Minuit, 2002, σσ. 238-269. [1η δημοσίευση στο François Châtelet (επιμ.), *Histoire de la philosophie, t. VIII: le XXe siècle*, Παρίσι, Hachette, 1972, σσ. 299-335]: «Πώς αναγνωρίζουμε τον στρουκτουραλισμό;», μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, στο Φρανσουά Σατελέ (επιμ.), *Η Φιλοσοφία, τόμος Δ': ο Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα, Γνώση, ²1990 (¹1985), σσ. 323-361.

----, *Foucault*, Παρίσι, Minuit, 1986· *Φουκώ*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2005.

Deleuze, Gilles και Félix Guattari, *L'Anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie 1*, Παρίσι, Minuit, 1972/1973· *Ο Αντι-Οιδίπους. Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου - Ιουλιέτα Ράλλη, θεώρηση μετάφρασης Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Ράππας, 1981.

----, *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie 2*, Παρίσι, Minuit, 1980.

De Man, Paul, «Heidegger's Exegeses of Hölderlin», μτφ. Wlad Godzich, στο *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, β' έκδοση, αναθεωρημένη, Μινεάπολις, University of Minnesota Press, 1983, σσ. 246-266. [1η δημοσίευση, στα γαλλικά: «Les Exégèses de Hölderlin par Martin Heidegger», στο *Critique*, τχ. 100-101, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1955]· «Ο Heidegger εξηγεί τον Hölderlin», μτφ. Γιώργος Ι. Βάρσος, στο *λόγου χάριν*, τχ. 3, φθινόπωρο 1992, σσ. 49-67.

----, *Allegories of Reading*, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο, Yale University Press, 1979.

Depelsenaire, Yves, «Causes ou effets d’une intrigue: retour sur “la lettre volée”», στο *Quarto*, τχ. 50, «L’écrit», Φεβρουάριος 1992, σσ. 29-33. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l’ECF), 2007].

Derrida, Jacques: Ζακ Ντερριντά, *De la grammatologie*, Παρίσι, Minuit, 1967· *Περί γραμματολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1990.

----, *L’écriture et la différence* (1967), Παρίσι, Seuil, σειρά «Points Essais», 1979· *Η γραφή και η διαφορά*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003.

----, *La Voix et le phénomène* (1967), Παρίσι, PUF, «Quadrige», ³2007· *Η φωνή και το φαινόμενο*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Ολκός / Μικρή Άρκτος, 1997.

----, *La dissémination*, Παρίσι, Seuil, 1972.

----, *Πλάτωνος φαρμακεία*, εισαγ.-μτφ.-σημ. Χ. Γ. Λάζος, Αθήνα, Άγρα, 1990. [1η δημοσίευση «La pharmacie de Platon», στο *Tel Quel*, τχ. 32-33, 1968· περιλαμβάνεται στο *La dissémination*, Παρίσι, Seuil, 1972, σσ. 69-197].

----, *Marges – de la philosophie*, Παρίσι, Minuit, 1972.

----, *Η λευκή μυθολογία. Η μεταφορά μέσα στο φιλοσοφικό κείμενο*, μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2004. [1η δημοσίευση «La mythologie blanche. La métaphore dans le texte philosophique», στο *Poétique* 5, 1971· περιλαμβάνεται στο *Marges – de la philosophie*, Παρίσι, Minuit, 1972, σσ. 247-324].

----, *Positions*, Παρίσι, Minuit, 1972· *Θέσεις*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2006.

----, *Έμβολα. Τα ύφη του Νίτσε*, μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2002. [1η έκδοση *Éperons. Les styles de Nietzsche*, Παρίσι, Flammarion, 1978].

----, *La Vérité en peinture*, Παρίσι, Flammarion, συλλ. «Champs», 1978.

----, *La Carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*, Παρίσι, Flammarion, 1980.

----, *Otobiographies. L'enseignement de Nietzsche et la politique du nom propre*, Παρίσι, Galilée, 1984.

----, *Parages*, Παρίσι, Galilée, ²2003 (¹1986).

----, *Schibboleth – pour Paul Celan*, Παρίσι, Galilée, 1986.

----, *De l'esprit. Heidegger et la question*, Παρίσι, Galilée, 1987.

----, *Ulysse gramophone. Deux mots pour Joyce*, Παρίσι, Galilée, 1987.

----, *Limited Inc.*, Παρίσι, Galilée, 1990.

----, *Spectres de Marx*, Παρίσι, Galilée, 1993· *Φαντάσματα του Μαρξ*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Εκκρεμές, ²2000.

----, *Résistances – de la psychanalyse*, Παρίσι, Galilée, 1996· *Αντιστάσεις της ψυχανάλυσης*, μτφ. Ε. Κοντονάσιου-Β. Νασούλη, επιμ. Γ. Λεκάκης, Β. Νασούλη, Μ. Παυλής, Ε. Τζαβάρα, Αθήνα, Πλέθρον, 1999.

----, «Mais qu'est-ce donc qui arrive, d'un coup, à une langue d'arrivée?», πρόλογος στο Georges Veltsos, *Humus suivi de Camera degli sposi*, μτφ. Blanche Molfessis και Catherine Collet, Αθήνα, Institut Français d'Athènes, 2000, σσ. i-x· «Μα τι ακριβώς δέχεται, ξαφνικά, μια γλώσσα υποδοχής;», μτφ. Κατερίνα Κολλέτ, στο *Ποίηση*, τχ. 18, φθινόπωρο-χειμώνας 2001, σσ. 43-49.

----, «La vérité blessante», στο *europa*, n° 901, Μάιος 2004, σσ. 8-28.

Δημηρούλης, Δημήτρης, *Παραλλάξ. Σύμμεικτα για τη λογοτεχνία και τη γλώσσα*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2002.

----, *Φάκελος «Διονύσιος Σολωμός»*. *Ανατομία ενός εθνικού θρίλερ*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003.

----, «Λογοτεχνία και διαδίκτυο (σημειώσεις ενός ερασιτέχνη)», *Poeticanet*, τχ. 3, Δεκέμβριος 2006, στο www.poeticanet.com.

Dolar, Mladen, *A Voice and Nothing More*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, The MIT Press, 2006.

Dravers, Philip, «In the Wake of Interpretation: “The Letter! The Litter!” or “Where in the Waste is the Wisdom”», στο Luke Thurston (επιμ.), *Re-inventing the Symptom. Essays on the Final Lacan*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2002, σσ. 141-175.

----, «To Poe, Logically Speaking: From “The Purloined Letter” to the *Sinthome*», στο Ellie Ragland και Dragan Milovanovic (επιμ.), *Lacan: Topologically Speaking*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2004, σσ. 205-246.

Dreyfuss, Jean-Pierre, Jean-Marie Jadin και Marcel Ritter, *Ecritures de l'inconscient. De la lettre à la topologie*, Στρασβούργο, Arcanes, 2001.

Dünkelsbühler, Ulrike Oudée, *Reframing the Frame of Reason*, μτφ. Max Statkiewicz, Άμχερστ, Νέα Υόρκη, Humanity Books, 2002.

Dupont, Jean-Pierre, «Un peu d'erre de b.a.B.A», στο *Quarto*, τχ. 50, «L'écrit», Φεβρουάριος 1992, σσ. 39-45. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007].

Ellmann, Richard, *Τζέημς Τζόυς*, μτφ. Αθηνά Δημητριάδου, επιμ. Άρης Μπερλής, Αθήνα, Scripta, 2005.

Felman, Shoshana (επιμ.), *Literature and Psychoanalysis. The Question of Reading: Otherwise*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1982. [1η δημοσίευση ως διπλό τεύχος, 55-56 (1977), του *Yale French Studies*].

----, «On Reading Poetry: Reflections on the Limits and Possibilities of Psychoanalytical Approaches», στο John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1988, σσ. 133-156. [1η δημοσίευση στο Joseph H. Smith (επιμ.), *The Literary Freud*, Νιου Χέιβεν, Yale University Press, 1980· αναδημοσίευση στο Shoshana Felman, *Jacques Lacan and the Adventure of Insight*, Κέιμπριτζ-Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1987].

Figala, Karin, «Der alchemische Begriff des *Caput Mortuum* in der symbolischen Terminologie Hegels», στο H. G. Gadamer (επιμ.), *Stuttgarter Hegel-Tage 1970*, Βόννη, Bouvier, 1974.

Fink, Bruce, *The Lacanian Subject. Between Language and Jouissance*, Πρίνστον, Νιού Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1995.

----, «The Nature of Unconscious Thought or Why No One Ever Reads Lacan's Postface to the "Seminar on «The Purloined Letter»"», στο Richard Feldstein, Bruce Fink, Maire Jaanus (επιμ.), *Reading Seminars I and II. Lacan's Return to Freud*, Αλμπανι, Νέα Υόρκη, SUNY, 1996, σσ. 173-191.

Foucault, Michel, *Les mots et les choses* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1990· *Οι λέξεις και τα πράγματα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Γνώση, 1986.

Freud, Sigmund: Σίγκμουντ Φρόυντ, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (S.E.)*, 24 τόμοι (I-XXIV), μτφ. James Strachey (σε συνεργασία με την Anna Freud και με τη βοήθεια των Alix Strachey και Alan Tyson), Λονδίνο, Vintage, 2001. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1953-1974].

----, και Josef Breuer, «Studies on Hysteria» (1893-1895), στο *S.E.*, τόμ. II, Λονδίνο, Vintage, 2001. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· *Μελέτες για την υστερία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 2002.

----, «The Interpretation of Dreams» (1900), στο *S.E.*, τόμ. IV-V, Λονδίνο, Vintage, 2001. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1953]· *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, ²1995.

----, «Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria» (1905), στο *S.E.*, τόμ. VII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 7-122. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1953]· *Ντόρα. Η ανάλυση μιας υστερίας*, μτφ. Κατερίνα Λιάπτη, Αθήνα, Επίκουρος, 1991.

----, «Jokes and their Relation to the Unconscious» (1905), στο *S.E.*, τόμ. VIII, Λονδίνο, Vintage, 2001. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1960]· «Το ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο», μτφ. Α. Σιπητάνου, στο Freud, *Το ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο / Το χιούμορ*, μτφ. Α. Σιπητάνου, Γ. Σαγκριώτης, επίμετρο Μ. Χρυσανθόπουλος, Αθήνα, Πλέθρον, 2009, σσ. 9-306.

----, «Notes upon a Case of Obsessional Neurosis» (1909), στο *S.E.*, τόμ. X, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 155-318. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]·

«Παρατηρήσεις για μια περίπτωση ψυχαναγκαστικής νεύρωσης («Ο Ράπτενμαν»)), στο *Τρία ιστορικά ασθενείας*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 1995, σσ. 25-131.

----, «Recommendations to Physicians Practicing Psycho-Analysis» (1912), στο S.E., τόμ. XII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 111-120. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1958]· «Συμβουλές για τον γιατρό κατά την ψυχαναλυτική θεραπεία», στο *Η τεχνική της ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιώργος Τσαμπουράκης, Αθήνα, Επίκουρος, 1985, σσ. 7-18.

----, «The Claims of Psycho-Analysis to Scientific Interest» (1913), στο S.E., τόμ. XIII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 165-190. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· «Το ενδιαφέρον της ψυχανάλυσης», στο *Μελέτες για την ψυχανάλυση*, μτφ. Γιώργος Τσαμπουράκης, Αθήνα, Επίκουρος, 1979, σσ. 116-148.

----, «The Moses of Michelangelo» (1914), στο S.E., τόμ. XIII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 211-238. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· *Ο Μωσής του Μιχαήλ Αγγέλου*, μτφ. Μάριου Μαρκίδη, Αθήνα, Έρασμος, ²2010.

----, «From the History of an Infantile Neurosis» (1918 [1914]), στο S.E., τόμ. XVII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 7-122. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· «Από την ιστορία μιας παιδικής νεύρωσης («Ο Βόλφσμαν»)), στο *Τρία ιστορικά ασθενείας*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 1995, σσ. 237-392.

----, «The “Uncanny”» (1919), στο S.E., τόμ. XVII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 219-252. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· *Το Ανοίκειο*, μτφ. Έμη Βαϊκούση, επίμετρο Κύρκος Δοξιάδης, Αθήνα, Πλέθρον, 2009.

----, «Beyond the Pleasure Principle» (1920), στο S.E., τόμ. XVIII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 1-64. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· *Πέραν της αρχής της ηδονής*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 2001.

----, «Group Psychology and the Analysis of the Ego» (1921), στο S.E., τόμ. XVIII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 69-143. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1955]· *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, μτφ. Κλαίρη Τρικεριώτη, επιμ. Θάνος Λίποβατς, Αθήνα, Επίκουρος, ²1994.

----, «The Infantile Genital Organization: An Interpolation into the Theory of Sexuality» (1923), στο *S.E.*, τόμ. XIX, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 139-145. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1961]· «Η παιδική γενετήσια οργάνωση», μτφ. Βλάσης Σκολίδης, στο *Fort-Da*, τεύχος πρώτο, Α' εξάμηνο 2011, σσ. 9-12.

----, «A Note Upon the “Mystic Writing-Pad» (1925 [1924]), στο *S.E.*, τόμ. XIX, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 227-232. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1961]· «Σημείωση για το “Μαγικό σημειωματάριο”», μτφ. Δημήτρης Γκινοςάτης - Διονύσης Καββαθάς, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 43-48.

----, «New Introductory Lectures on Psycho-Analysis» (1933), στο *S.E.*, τόμ. XXII, Λονδίνο, Vintage, 2001, σσ. 5-182. [1η έκδοση Λονδίνο, The Hogarth Press, 1960]· *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφ. Κλαίρη Τρικεριώτη, Αθήνα, Επίκουρος, 1977.

Gaffiot, Félix, *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire Latin-Français* (1934), Παρίσι, Hachette, 2005.

Gasché, Rodolphe, *The Tain of the Mirror. Derrida and the Philosophy of Reflection*, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη και Λονδίνο, Αγγλία, Harvard University Press, 1986.

Ginzburg, Carlo, «Σημάδια. Ρίζες ενός ενδεικτικού παραδείγματος», μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Έλλη Δρούλια και Παναγιώτης Πούλος, στο Παναγιώτης Πούλος (επιμ.), *τοπικά β'*, «Περί κατασκευής», Αθήνα, Νήσος, 1996, σσ. 55-88. [1η δημοσίευση: «Spie. Radici di un paradigma indiziario», στο A. Gargani (επιμ.), *Crisi della ragione*, Τορίνο, 1979, σσ. 59-106 (= C. Ginzburg, *Miti Emblemi Spie. Morfologia e storia*, Τορίνο, 1992, σσ. 158-209)].

Girard, René: Ρενέ Ζιράρ, *Κεκρυμμένα από καταβολής*, μτφ. Κωνσταντίνος Ι. Γκότσης, Αθήνα, Γ. Α. Κουρής Α.Ε., 1994.

Giusti, Bernard, «Atrée et Thyeste dans la “la lettre volée”», στο *Confluents. Bulletin régional de la coordination ACF-IDF*, τχ. 15, 1995, σσ. 21-24.

Gutbrodt, Fritz, «Poedelaire: Translation and the Volatility of the Letter», στο *Diacritics*, τόμ. 22, τχ. 3/4, 1992, σσ. 49-68.

Habermas, Jürgen, *Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας. Δώδεκα παραδόσεις*, μτφ. Λ. Αναγνώστου - Α. Καραστάθη, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993. [1η έκδοση *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*, Φρανκφούρτη/Μ., Suhrkamp, 1985].

Halpern, Richard, «An impure history of ghosts: Derrida, Marx, Shakespeare», στο Jean E. Howard και Scott Cutler Shershow (επιμ.), *Marxist Shakespeares*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 2001, σσ. 31-52.

Hamacher, Werner, *Pleroma – dialecture de Hegel*, μτφ. Marc Froment-Meurice και Tilman Küchler, Παρίσι, Galilée, 1996.

Harari, Roberto, *Les noms de Joyce. Sur une lecture de Lacan*, μτφ. Gabriela Yankelevich και Lucila Yankelevich, Παρίσι, L'Harmattan, 1999.

Harrowitz, Nancy, «The Body of the Detective Model: Charles S. Peirce and Edgar Allan Poe», στο Umberto Eco και Thomas A. Sebeok (επιμ.), *The Sign of Three. Dupin, Holmes, Peirce*, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1983, σσ. 179-197.

Hegel, Georg: Γκέοργκ Χέγκελ ή Έγκελος, *Φαινομενολογία του νου* (1807), πρόλογος, μετάφραση, σχόλια Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2007.

----, *Η επιστήμη της Λογικής* (1830), εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Γιάννης Τζαβάρας, Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη, 1991.

Heidegger, Martin: Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Être et Temps* (1927), μτφ. François Vezin, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Bibliothèque de Philosophie», 1986· *Είναι και Χρόνος*, δύο τόμοι, πρόλ.-μτφ.-σχόλ. Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα – Γιάννινα, Δωδώνη, 1978-1985.

----, *Τι είναι μεταφυσική;* (1949 [1929]), προλεγόμενα-μετάφραση-σχόλια Π. Κ. Θανασάς, Αθήνα, Πατάκης, ³2004.

----, *Η προέλευση του έργου τέχνης* (1950 [1935/6]), εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη, 1986.

----, *Τι είναι η φιλοσοφία; / Was ist das – die Philosophie?* (1956 [1955]), διγλωσση έκδοση, εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια Βαγγέλης Μπιτσώρης, Αθήνα, Άγρα, 1986.

----, *Qu'est-ce qu'une chose?* (1962), μτφ. Jean Reboul και Jacques Taminiaux, Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1988 (¹1971).

Hurst, Andrea, *Derrida Vis-à-vis Lacan. Interweaving Deconstruction and Psychoanalysis*, Νέα Υόρκη, Fordham University Press, 2008.

Irwin, John T., *The Mystery to a Solution. Poe, Borges, and the Analytic Detective Story*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1994.

Jakobson, Roman, «Les embrayeurs, les catégories verbales et le verbe russe», στο *Essais de linguistique générale I. Les fondations du langage*, μτφ. Nicolas Ruwet, Παρίσι, Minuit, σειρά «Arguments», 1963, σσ. 176-196. [1η δημοσίευση *Shifters, verbal categories, and the Russian verb*, Russian Language Project, Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University, 1957].

Johnson, Barbara, «The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida», στο *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1980, σσ. 110-146, 152-154. [1η δημοσίευση στο *Yale French Studies*, τχ. 55/56, 1977, σσ. 457-505]· «Το πλαίσιο αναφοράς: Πόε, Λακάν, Ντεριντά», μτφ. Λένα Κασίμη, στο Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα, Εξάντας, 1990, σσ. 184-247.

Johnston, John, *The Allure of Machinic Life: Cybernetics, Artificial Life, and the New AI*, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 2008.

Jones, Ernest, *The Life and Work of Sigmund Freud*, τόμ. II, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1955.

Joyce, James, *Finnegans Wake* (1939), Λονδίνο, Faber and Faber, ⁴1975.

Julien, Philippe, «Le nom propre et la lettre», στο *Littoral*, τχ. 7/8, «L'instance de la lettre», Φεβρουάριος 1983, σσ. 33-45.

Καββαθάς, Διονύσης, «“Η υλικότητα της επικοινωνίας” ή Η τεχνολογική τάξη των πραγμάτων», επίμετρο στο Friedrich Kittler, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, μτφ. Τούλα Σιετή, επιστημονική επιμέλεια Διονύσης Καββαθάς, Αθήνα, Νήσος, 2005, σσ. 357-366.

Καββαθάς, Διονύσης και Χάρης Ε. Ράπτης, «Αρματώσεις της ψυχής», εισαγωγή στο αφιέρωμα «Ψυχανάλυση και θεωρίες των μέσων» του περιοδικού *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 15-42.

Κακολύρης, Γεράσιμος, *Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση*, Αθήνα, Εκκρεμές, 2004.

Κακριδής, Ιωάννης Θ. (γενική εποπτεία), *Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. 3: *Οι Ήρωες*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986.

Kant, Immanuel, *Κριτική της κριτικής δύναμης*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα, Ιδεόγραμμα, 2002.

Kerényi, Karl: Καρλ Κερένυϊ, *Η μυθολογία των Ελλήνων*, μτφ. Δημήτρης Σταθόπουλος, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ¹³2009/¹1974. [1η έκδοση *Die Mythologie der Griechen*, Στουτγάρδη, Klett-Cotta, 1951].

Kittler, Friedrich A., *Discourse Networks 1800/1900*, μτφ. Michael Metteer - Chris Cullens, πρόλογος David E. Wellbery, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, Stanford University Press, 1990. [1η έκδοση *Aufschreibesysteme 1800/1900*, Μόναχο, Wilhelm Fink Verlag, 1985]· *Συστήματα καταγραφής 1800/1900*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, επιμ. Διονύσης Καββαθάς - Δημήτρης Γκινοςάτης, Αθήνα, Σμίλη, υπό έκδοση.

----, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, μτφ. Τούλα Σιετή, επιστημονική επιμέλεια και επίμετρο Διονύσης Καββαθάς, Αθήνα, Νήσος, 2005. [1η έκδοση *Grammophon Film Typewriter*, Βερολίνο, Brinkmann & Bose, 1986].

----, «Die Welt des Symbolischen – eine Welt der Maschine», στο *Draculas Vermächtnis. Technische Schriften*, Λειψία, Reclam Verlag, 1993, σσ. 58-80. [1η δημοσίευση στο Götz Großklaus, Eberhart Lämmert (επιμ.), *Literatur in einer industriellen Kultur*, Στουτγάρδη, Klett-Cotta, 1989, σσ. 521-536]· «Ο κόσμος του συμβολικού – ένας κόσμος της μηχανής», μτφ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Χάρης Ε. Ράπτης – Διονύσης Καββαθάς, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 79-102.

----, «Bewegliche Lettern», στο N. Bolz, F. Kittler, R. Zons (επιμ.), *Weltbürgertum und Globalisierung*, Μόναχο, Fink, 2000.

----, *Optische Medien*, Βερολίνο, Merve, 2002.

Kojève, Alexandre, *Introduction à la lecture de Hegel. Leçons sur la Phénoménologie de l'Esprit* professées de 1933 à 1939 à l'École des Hautes Études réunies et publiées par Raymond Queneau, Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1979 (¹1947).

Κουμανούδης, Στέφανος, *Λεξικόν Λατινοελληνικόν* (1843-1884), Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2006.

Koyré, Alexandre, «Galilée et Platon», μτφ. Georgette P. Vignaux, στο *Études d'histoire de la pensée scientifique* (1966), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 1985, σσ. 166-195. [1η δημοσίευση στο *Journal of the History of Ideas*, τόμ. IV, τχ. 4, Νέα Υόρκη, Οκτώβριος 1943, σσ. 400-428].

Krämer, Sybille, «Das Medium als Spur und als Apparat», στο Sybille Krämer (επιμ.), *Medien, Computer, Realität. Wirklichkeitsvorstellungen und Neue Medien*, Φρανκφούρτη/Μ., Suhrkamp, 1998.

Lacan, Jacques: Ζακ Λακάν, *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966.

----, «Ouverture de ce recueil», στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 9-10.

----, «Le séminaire sur “La Lettre volée”» (1957), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 11-61· *Το σεμινάριο για το «Κλεμμένο γράμμα»*, μτφ. Δημήτρης Βεργέτης, Ειρήνη Μαρκίδη, Αθήνα, Πατάκης, 2010.

----, «L'agressivité en psychanalyse» (1948), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 101-124.

----, «Propos sur la causalité psychique» (1950 [1946]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 151-193.

----, «Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse» (1956 [1953]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 237-322· *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, μτφ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ – Ρεζινάλντ Μπλανσέ, εισαγωγή Ζακ-Αλέν Μιέρ, επίμετρο Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, σειρά «Ευμενείς έλεγχου», 2005.

----, «Variantes de la cure-type» (1955), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 323-362.

- , «D'un dessein», στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 363-367.
- , «Introduction au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» (1956 [1954]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 369-380.
- , «Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud» (1956 [1954]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 381-399.
- , «La chose freudienne ou Sens du retour à Freud en psychanalyse» (1956 [1955]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 401-436.
- , «La psychanalyse et son enseignement» (1957), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 437-458· «Η ψυχανάλυση και η διδασκαλία της», μτφ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 5, άνοιξη '02, σσ. 13-31.
- , «Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956» (1956), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 459-491.
- , «L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud» (1957), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 493-528.
- , «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose» (1959 [1957-1958]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 531-583.
- , «La direction de la cure et les principes de son pouvoir» (1961 [1958]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 585-645.
- , «La signification du phallus» (1958), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 685-695· «Η σημασία του φαλλού», μτφ. Βλάσης Σκολίδης, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 4, φθινόπωρο '99, σσ. 9-17.
- , «D'un syllabaire après coup», στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 717-724.
- , «Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine» (1962 [1958-1960]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 725-736.
- , «Jeunesse de Gide ou la lettre et le désir» (1958), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 739-764.

----, «Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien» (1960), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 793-827.

----, «Position de l'inconscient» (1966 [1960]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 829-850· «Θέση του ασυνειδήτου», μτφ. Επαμεινώνδας Θεοδωρίδης, Νασία Λινάρδου, Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Ναυσικά Παπανικολάου-Θεοδωρίδου, επιμ. Ρεζινάλντ Μπλανσέ, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 6, άνοιξη 2009, σσ. 8-27.

----, «La science et la vérité» (1966 [1965]), στο *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σσ. 855-877.

----, *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001.

----, «Lituraterre» (1971), στο *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σσ. 11-20.

----, «La psychanalyse. Raison d'un échec» (1968), στο *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σσ. 341-349.

----, «Préface à l'édition des *Écrits* en livre de poche» (1970), στο *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σσ. 387-391.

----, «L'étourdit» (1973), στο *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σσ. 449-495.

----, «Télévision» (1974), στο *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σσ. 509-545.

----, «La Troisième» (1974), στο *Lettres de l'École freudienne*, τχ. 16, 1975, σσ. 177-203.

----, «Conférences et entretiens dans des universités nord-américaines», στο *Scilicet*, τχ. 6/7, Παρίσι, Seuil, 1976, σσ. 7-63.

----, *Mon enseignement*, Παρίσι, Seuil, σειρά «Paradoxes de Lacan», 2005· *Η διδασκαλία μου*, εισαγωγή για την ελληνική έκδοση Ζακ-Αλέν Μιλέρ, μτφ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ – Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, σειρά «Λακανικός προσανατολισμός», 2009.

----, *Le Séminaire. Livre I. – Les écrits techniques de Freud* (1953-1954), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1975.

----, *Le Séminaire. Livre II. – Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse* (1954-1955), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1978.

----, *Le Séminaire. Livre III. – Les Psychoses* (1955-1956), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1981· *Σεμινάριο τρίτο. Οι ψυχώσεις*, μτφ. Ρούλη Χριστοπούλου, Βλάσης Σκολίδης, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογιός, 2005.

----, *Le Séminaire. Livre IV. – La relation d'objet* (1956-1957), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1994.

----, *Le Séminaire. Livre V. – Les formations de l'inconscient* (1957-1958), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1998.

----, *Le Séminaire. Livre VII. – L'éthique de la psychanalyse* (1959-1960), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1986.

----, *Le Séminaire. Livre VIII. – Le transfert* (1960-1961), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, ¹1991/²2001.

----, *L'identification. Séminaire 1961-1962*, Παρίσι, Éditions de l'Association Freudienne Internationale, 2000. [Έκδοση εκτός εμπορίου].

----, *Le Séminaire. Livre X. – L'angoisse* (1962-1963), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2004.

----, *Le Séminaire. Livre XI. – Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1964), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1973· *Το Σεμινάριο. Βιβλίο XI. – Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης* (1964), μτφ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου, Αθήνα, Κέδρος, 1982.

----, *La Logique du fantasme. Séminaire 1966-1967*, Παρίσι, Éditions de l'Association Lacanienne Internationale, 2004. [Έκδοση εκτός εμπορίου].

----, *Le Séminaire. Livre XVI. – D'un Autre à l'autre* (1968-1969), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2006.

----, *Le Séminaire. Livre XVII. – L'envers de la psychanalyse* (1969-1970), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1991.

----, *Le Séminaire. Livre XVIII. – D'un discours qui ne serait pas du semblant* (1971), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2006.

----, ... *ou pire. Séminaire 1971-1972*, Παρίσι, Éditions de l'Association Freudienne Internationale, 2000. [Έκδοση εκτός εμπορίου].

----, *Le Séminaire. Livre XX. – Encore* (1972-1973), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 1975.

----, *R.S.I. Séminaire 1974-1975*, Παρίσι, Éditions de l'Association Freudienne Internationale, 2002. [Έκδοση εκτός εμπορίου].

----, *Le Séminaire. Livre XXIII. – Le sinthome* (1975-1976), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2005.

----, «Το όνειρο με την ένεση της Ίρμας», μτφ. Χρύσα Λάγιου, επιμ. Βλάχης Σκολίδης, στο περιοδικό *Τειρεσίας*, τχ. 2, άνοιξη 2001, σσ. 3-24.

----, «Ψυχανάλυση και κυβερνητική, ή περί της φύσεως της γλώσσας», μτφ.-σημ. Χάρης Ε. Ράπτης, επιμ. Δ. Βεργέτης – Χ. Ε. Ράπτης, στο *αληθεια*, τχ. 4-5, άνοιξη 2010, σσ. 49-71.

----, «Η παρουσία του Φρόυντ στον αιώνα μας», μτφ. Νασία Λινάρδου, επιμ. - ανάλυση κειμένου Δημήτρης Βεργέτης, στο *Ψυχαναλυτικός λόγος*, τχ. 1, φθινόπωρο '92, σσ. 16-46.

Lacoue-Labarthe, Philippe και Jean-Luc Nancy, *Le titre de la lettre. Une lecture de Lacan* (1973), Παρίσι, Galilée, ³1990.

Lafontaine, Céline, *L'Empire cybernétique. Des machines à penser à la pensée machine*, Παρίσι, Seuil, 2004.

Laplanche, J. και J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse* (1967), Παρίσι, PUF, ¹⁴2003· *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, Αθήνα, Κέδρος, ²1996.

Laurent, Éric, «La lettre volée et le vol sur la lettre», στο *La Cause freudienne*, τχ. 43, «Les paradigmes de la jouissance», Οκτώβριος 1999, σσ. 22-33. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-55, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007].

Lavagetto, Mario, *Freud à l'épreuve de la littérature*, μτφ. Adrien Pasquali, Παρίσι, Seuil, 2002. [1η έκδοση *Freud, la letteratura e altro*, Τορίνο, Giulio Einaudi, 1985].

Lecercle, Jean-Jacques, *Deleuze and Language*, Χάουντμιλς, Μπέιζινγκστοουκ, Χάμσαϊρ και Νέα Υόρκη, Palgrave MacMillan, 2002.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Discours de métaphysique suivi de Monadologie et autres textes*, édition établie, présentée et annotée par Michel Fichant, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Folio / Essais», 2004· *Μεταφυσική πραγματεία*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Παύλος Καϊμάκης, δίγλωσση έκδοση, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, χ.χ· *Η Μοναδολογία*, μτφ. Στέφανος Λαζαρίδης, εισαγωγή-επιμέλεια Διονύσιος Αναπολιτάνος, δίγλωσση έκδοση, Αθήνα, Εκκρεμές, σειρά «Ευμενείς έλεγχοι», 2006.

Leiris, Michel, «Le “caput mortuum” ou La femme de l'alchimiste», στο *Zébrage*, Παρίσι, Gallimard, σειρά «Folio / Essais», 1992, σσ. 35-41. [1η δημοσίευση στο περιοδικό *Documents*, 2ος χρόνος, τχ. 8, Απρίλιος 1931, σσ. 31-36].

Lévi-Strauss, Claude, *Les Structures Élémentaires de la Parenté* (1947), Βερολίνο και Νέα Υόρκη, Mouton de Gruyter, 2002.

----, «Εισαγωγή στο έργο του Marcel Mauss», στο Marcel Mauss, *Κοινωνιολογία και ανθρωπολογία*, μτφ.-επιμ. Θεόδωρος Παραδέλλης, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004, σσ. 11-61. [1η έκδοση Παρίσι, PUF, 1950].

Lewis, C. T. και C. Short, *A Latin Dictionary* (1879), Οξφόρδη, Oxford University Press, 1963.

Lewis, Michael, *Derrida and Lacan. Another Writing*, Εδιμβούργο, Edinburgh University Press, 2008.

Λίποβατς, Θάνος, «Μερικές κριτικές των θέσεων του Λακάν αναφορικά με την ψυχανάλυση, την φιλοσοφία και την πολιτική θεωρία και μία αντικριτική τους», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 73, αφιέρωμα «Lacan και κοινωνικές επιστήμες», επιμ. Θάνος Λίποβατς - Γιάννης Σταυρακάκης, Ιούνιος 2000, σσ. 70-79.

Magee, Glenn Alexander, *Hegel and the Hermetic Tradition*, Ίθακα και Λονδίνο, Cornell University Press, 2001.

Major, René (επιμ.), *Affranchissement – du transfert et de la lettre* (colloque autour de *La Carte postale* de Jacques Derrida, 4 et 5 avril 1981), Παρίσι, Confrontation, 1982.

Mallarmé, Stéphane, *Œuvres complètes*, επιμ. Henri Mondor και G. Jean-Aubry, Παρίσι, Gallimard, «Bibliothèque de la Pléiade», 1945.

----, *Œuvres complètes*, τόμ. I, επιμ. Bertrand Marchal, Παρίσι, Gallimard, «Bibliothèque de la Pléiade», 1998.

----, *Τγκιτουρ ή Η Τρέλα του Ελμπενόν / Μια ζαριά ποτέ δεν θα καταργήσει το τυχαίο*, μτφ.-επίμετρο Μαρία Ευσταθιάδη, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2010.

Matherat, Philippe, «Des doubles parenthèses de Jacques Lacan et des triples d'Alain Didier-Weill», Ιούλιος-Αύγουστος 2007, στην ιστοσελίδα <http://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00171176/fr/>

Miller, Jacques-Alain: Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «La suture. *Éléments de la logique du signifiant*», στο *Un début dans la vie*, Παρίσι, Le Promeneur, 2002, σσ. 94-115. [1η δημοσίευση στο *Cahiers pour l'analyse*, τχ. 1, 1966].

----, «Algorithmes de la psychanalyse», στο *Ornicar?*, τχ. 16, φθινόπωρο 1978, σσ. 15-24· «Αλγόριθμοι της ψυχανάλυσης», μτφ. Δημήτρης Βεργέτης, στο *αληθεια*, τχ. 6, υπό έκδοση.

----, 1, 2, 3, 4, L'orientation lacanienne, Département de psychanalyse, Paris VIII, Saint-Denis, ανέκδοτο σεμινάριο 1984-1985.

----, «S'truc dure», μτφ. Βλάσης Σκολίδης, στο *Τειρεσίας*, τχ. 3, καλοκαίρι 2003, σσ. 52-65. [1η δημοσίευση στο *Pas tant*, τχ. 8-9, Τουλούζη, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985, σσ. 4-11].

----, «Préface», στο Jacques Aubert (επιμ.), *Joyce avec Lacan*, Παρίσι, Navarin, 1987, σσ. 9-12· «Ο Τζόυς με τον Λακάν», μτφ. Ναυσικά Παπανικολάου-Θεοδωρίδου, στο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, *Θεωρία της ψυχαναλυτικής θεραπείας*, επιμ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ – Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007, σσ. 145-149.

----, «Elements of epistemology», μτφ. Leonardo S. Rodríguez, στο Jason Glynos και Yannis Stavrakakis (επιμ.), *Lacan & Science*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Karnac, 2002, σσ. 147-165. [Αναδημοσίευση από το *Analysis*, 1, 1989].

----, «Ασυνείδητο μη αναγνώσιμο», μτφ. Γεωργία Χατζηαντωνίου-Φουντουλάκη, Επαμεινώνδας Θεοδωρίδης, Βλάσης Σκολίδης, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 3, άνοιξη '98, σσ. 29-40.

----, «Τι σημαίνει να είναι κάποιος λακανικός;», μτφ. Ντόρα Περτέση – Επαμεινώνδας Θεοδωρίδης, στο *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 5, άνοιξη '02, σσ. 33-42.

----, «Prologue», στο Lacan, *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001.

----, «Lacan qui enseigne», στο Jacques-Alain Miller et 84 amis, *Qui sont vos psychanalystes?*, Παρίσι, Seuil, 2002, σσ. 565-574· «Ο Λακάν που διδάσκει», μτφ. Ιουλία Καράλη, στο J.-A. Miller, H. Etchegoyen, É. Laurent, J.-C. Milner και άλλοι, *Γνωριμία με τον Λακάν*, μτφ. Ιουλία Καράλη – Νινέττα Δυοβουνιώτου, επιμ. Βλάσης Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογιός, 2007, σσ. 79-89.

----, «Λακάν και ψύχωση», μτφ. Ελένη Μόλαρη, στο Ζακ-Αλέν Μιέρ, *Ο Λακάν και η ψυχανάλυση*, επιμ. Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ, Αθήνα, Εκκρεμές, 2003, σσ. 59-78.

----, «Un rêve de Lacan», στο Pierre Cartier και Nathalie Charraud (επιμ.), *Le réel en mathématiques – Psychanalyse et mathématiques*, Agalma - Diffusion Le Seuil, 2004, σσ. 107-133.

----, «Notice de fil en aiguille», στο Lacan, *Le Séminaire. Livre XXIII. – Le sinthome* (1975-1976), μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Seuil, 2005, σσ. 199-247.

Milner, Jean-Claude, «Retour à la Lettre volée», στο *Détections fictives*, Παρίσι, Seuil, 1985, σσ. 9-44. [1η δημοσίευση στο *Cahiers de poétique comparée*, τχ. 5, 1982, σσ. 61-88].

----, *L'Œuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, Παρίσι, Seuil, 1995· *Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η επιστήμη, η φιλοσοφία*, μτφ. Γιάννης Οικονόμου, Αθήνα, Κέδρος, 2005.

----, *Le Périple structural. Figures et paradigme*, Παρίσι, Seuil, 2002.

Μπασάκος, Παντελής, «Ο καιρός του τρόπου», επίμετρο στο Ζακ Ντερριντά, *Η λευκή μυθολογία. Η μεταφορά μέσα στο φιλοσοφικό κείμενο*, μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2004, σσ. 125-134.

Μπιτσώρης, Βαγγέλης, *Ζακ Ντερριντά. Ζωή, θάνατος, επιβίωση*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006.

Muller, John P. και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1988.

Nobus, Dany, «Illiterature», στο Luke Thurston (επιμ.), *Re-inventing the Symptom. Essays on the Final Lacan*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2002, σσ. 19-43.

Παπαχριστόπουλος, Νίκος, *Ψυχανάλυση και γραφή. Η μετουσίωση στον Φρόντ και τον Λακάν*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005.

Peirce, Charles Sanders, «A Letter to F. A. Woods» (1913), στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 8, επιμ. Arthur W. Burks, Κέιμπριτζ – Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1958, σσ. 384-388.

----, «An Essay toward Improving our Reasoning in Security and in Uberty» (1913), στο *The Essential Peirce. Selected Philosophical Writings*, τόμ. 2 (1893-1913), επιμ. The Peirce Edition Project, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1998, σσ. 463-474.

Πλάτων, *Μένων*, εισαγωγή - μτφ. - ερμ. σχόλια Ιωάννης Πετράκης, Αθήνα, Πόλις, 2008.

Poe, Edgar Allan, «The Murders in the Rue Morgue», στο *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe*, Λονδίνο, Penguin, 1982, σσ. 141-168· «Οι φόνοι της οδού Μοργκ», στο Έντγκαρ Άλλαν Πόε, *Τρία αστυνομικά προβλήματα για τον Αύγουστο Ντυπέν – Οι φόνοι της οδού Μοργκ, Το μυστήριο της Μαρί Ροζέ, Το κλεμμένο γράμμα*, μτφ. Γιώργος Μπλάνας, Αθήνα, Ερατώ, 2005, σσ. 29-104.

----, «The Mystery of Marie Roget», στο *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe*, Λονδίνο, Penguin, 1982, σσ. 169-207· «Το μυστήριο της Μαρί Ροζέ», στο Έντγκαρ Άλλαν Πόε, *Τρία αστυνομικά προβλήματα για τον Αύγουστο Ντυπέν – Οι φόντοι της οδού Μοργκ, Το μυστήριο της Μαρί Ροζέ, Το κλεμμένο γράμμα*, μτφ. Γιώργος Μπλάνας, Αθήνα, Ερατώ, 2005, σσ. 105-219.

----, «The Purloined Letter», στο John P. Muller και William J. Richardson (επιμ.), *The Purloined Poe. Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, The Johns Hopkins University Press, 1988, σσ. 6-23· *Το κλεμμένο γράμμα*, μτφ. Άρης Μπερλής, Αθήνα, Ολκός, ²2001, σσ. 7-52· «La lettre volée», μτφ. Charles Baudelaire, στο Edgar Poe, *Histoires extraordinaires*, Παρίσι, Le Livre de Poche, ³⁷2008 (¹1972), σσ. 42-63.

----, «William Wilson», στο *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe*, Λονδίνο, Penguin, 1982, σσ. 626-641· «Ουίλλιαμ Ουίλσον», μτφ. Ν. Σκουλάς [= Κοσμάς Πολίτης], στο Στέφανος Μπεκατώρος (επιμ.), *Πόε*, τόμ. Β': *Ιστορίες*, Αθήνα, Πλέθρον, 1991, σσ. 9-28.

----, *Marginalia*, μτφ.-επιμ.-επίμετρο Κ. Κατσικιάς, Β. Ρέντμπρεχτ, Γ. Καρύτσας, Ν. Μπήτνικ, Αθήνα, Τυφλόμυγα, 2009.

Queneau, Raymond, «Poe et l'“Analyse”», στο *Bords*, Παρίσι, Hermann, 1963, σσ. 69-80. [1η δημοσίευση ως επίμετρο σε συλλογή έργων του Poe, Παρίσι, Mazenod, 1957].

Rabaté, Jean-Michel, *Jacques Lacan. Psychoanalysis and the Subject of Literature*, Χάουντμιλς, Μπέιζινγκστοουκ, Χάμσαϊρ και Νέα Υόρκη, Palgrave, σειρά «transitions», 2001.

Raffoul, François και David Pettigrew, «Translators' Preface», στο Jean-Luc Nancy και Philippe Lacoue-Labarthe, *The Title of the Letter. A Reading of Lacan*, Άλμπανι, SUNY, 1992, σσ. vii-xxv.

Ράπτης, Χάρης Ε., «Ορεία Κρύσταλλος - Σύνορα της Φιλοσοφίας / Φιλοσοφία των Συνόρων», στο Κώστας Ζώρας - Φιλήμων Μπαντιμαρούδης (επιμ.), *Οι Κοινωνικές*

Επιστήμες σήμερα, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλας, 2007, σσ. 309-321. [1ο Συνέδριο Σχολής Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2006].

Roget, Peter Mark, *Thesaurus of English Words and Phrases*, 150th Anniversary Edition, Λονδίνο, Penguin, 2002.

Rorty, Richard, *Τυχαιότητα, ειρωνεία, αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002. [1η έκδοση *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, 1989].

Sartre, Jean-Paul, *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique* (1943), Παρίσι, Gallimard, σειρά «tel», 2010 (¹1976). *Το είναι και το μηδέν. Δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Παπαζήσης, 2007.

Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale* (1916), publié par Charles Bally et Albert Séchehayé avec la collaboration de Albert Riedlinger, édition critique préparée par Tullio de Mauro, postface de Louis-Jean Calvet, Παρίσι, Payot, ⁵2005. *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μετάφραση - σχόλια - προλογικό σημείωμα Φ. Δ. Αποστολόπουλος, Αθήνα, Παπαζήσης, 1979.

Sebeok, Thomas A., «One, Two, Three Spells U B E R T Y», στο Umberto Eco και Thomas A. Sebeok (επιμ.), *The Sign of Three. Dupin, Holmes, Peirce*, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1983, σσ. 1-10.

----, και Jean Umiker-Sebeok, «“You Know My Method”: A Juxtaposition of Charles S. Peirce and Sherlock Holmes», στο Umberto Eco και Thomas A. Sebeok (επιμ.), *The Sign of Three. Dupin, Holmes, Peirce*, Μπλούμινγκτον και Ινδιανάπολις, Indiana University Press, 1983, σσ. 11-54.

Shakespeare, William, «Macbeth», στο *The Unabridged William Shakespeare*, επιμ. William George Clark και William Aldis Wright, Φιλαδέλφεια και Λονδίνο, Courage Books – Running Press, 1989/1997, σσ. 979-1006. *Μακμπέθ*, μτφ.-επίμετρο Δημήτρης Δημητριάδης, Θεσσαλονίκη, Σαιξπηρικών, 2007.

----, «Hamlet», στο *The Unabridged William Shakespeare*, επιμ. William George Clark και William Aldis Wright, Φιλαδέλφεια και Λονδίνο, Courage Books – Running Press, 1989/1997, σσ. 1007-1052.

Shannon, Claude E. και Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication* (1949), Οόρμπανα και Σικάγο, University of Illinois Press, 1998.

Simonelli, Thierry, «La magie de Lacan. Une récréation mathématique», στο Angèle Kremer Marietti (επιμ.), *Éthique et épistémologie. Autour du livre Impostures intellectuelles de Sokal et Bricmont*, Παρίσι, L'Harmattan, 2001, σσ. 227-241.

----, «L'Esquisse d'une psychologie scientifique»: α) <http://www.psychanalyse.lu/articles/SimonelliEsquisse01.htm> (μέρος 1)· β) <http://www.psychanalyse.lu/articles/SimonelliEsquisse02.htm> (μέρος 2)· γ) <http://www.psychanalyse.lu/articles/SimonelliEsquisse03.htm> (μέρος 3).

Skriabine, Pierre, «L'encre et le pinceau», στο *Quarto*, τχ. 50, «L'écrit», Φεβρουάριος 1992, σσ. 36-39. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007].

Σκολίδης, Βλάσης, «Η έννοια του langage και η δόμηση του ασυνειδήτου», στο *Δελτίο των Ελληνικών Κύκλων της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης*, τχ. 12, καλοκαίρι '98, σσ. 28-38.

Soler, Colette: Κολέτ Σολέρ, *Η λογοτεχνική περιπέτεια ή Η εμπνευσμένη ψύχωση (Ρουσσώ, Τζόυς, Πεσσόα)*, μτφ. Μαβίνα Πανταζάρα, επιμ. Χρύσα Λάγιου, Αθήνα, Ερατώ, 2003, σσ. 101-172. [1η έκδοση *L'aventure littéraire ou la psychose inspirée*, Παρίσι, Éditions du Champ lacanien, 2001].

Spencer-Brown, George, *Laws of Form*, Λειψία, Bohmeier Verlag, 2008. [1η έκδοση Λονδίνο, Allen and Unwin, 1969].

Starobinski, Jean, *Les mots sous les mots. Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*, Παρίσι, Gallimard, 1971.

Stavrakakis, Yannis: Γιάννης Σταυρακάκης, *Lacan & the Political*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 1999· *Ο Λακάν και το πολιτικό*, μτφ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Αθήνα, Ψυχογιός, 2008.

Stoppard, Tom, *Rosencrantz & Guildenstern Are Dead*, Νέα Υόρκη, Grove Press, 1967.

Strawson, P. F., *Introduction to Logical Theory*, Λονδίνο, Methuen, 1952.

Τζαβάρα, Ελένη, «Ο J. Derrida και η σκηνή της ψυχανάλυσης», επίμετρο στο Jacques Derrida, *Αντιστάσεις της ψυχανάλυσης*, μτφ. Ε. Κοντονάσιου-Β. Νασούλη, επιμ. Γ. Λεκάκης, Β. Νασούλη, Μ. Παυλής, Ε. Τζαβάρα, Αθήνα, Πλέθρον, 1999, σσ. 201-217.

Thurston, Luke (επιμ.), *Re-inventing the Symptom. Essays on the Final Lacan*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2002.

Turing, Alan M., *Για τους υπολογίσιμους αριθμούς, με εφαρμογή στο Entscheidungsproblem*, μτφ. Μ. Κωνσταντινίδης, Αθήνα, Τροχαλία, 1998. [1η δημοσίευση «On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem», στο *Proceedings of the London Mathematical Society*, 2nd ser., 42 (1936): 230-265].

Vappereau, Jean-Michel, «Making Rings: The Hole of the *Sinthome* in the Embedding of the Topology of the Subject», μτφ. Ellie Ragland και Jane Ruiz-Lamb, στο Ellie Ragland και Dragan Milovanovic (επιμ.), *Lacan: Topologically Speaking*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2004, σσ. 328-360.

Vereecken, Christian, «Faire litière de la lettre», στο *Quarto*, τχ. 50, «L'écrit», Φεβρουάριος 1992, σσ. 33-36. [Η σελιδαρίθμηση αντιστοιχεί στη συγκεντρωτική έκδοση σε CD-ROM των τευχών 1-80/81, Eurl-Huysmans (éditions de l'ECF), 2007].

Vernus, Pascal, «Ecriture du rêve et écriture hiéroglyphique», στο *Littoral*, τχ. 7/8, «L'instance de la lettre», Φεβρουάριος 1983, σσ. 27-32.

Viltard, Mayette, «Le trait de la lettre dans les figures du rêve», στο *Littoral*, τχ. 2, «La main du rêve», Οκτώβριος 1981, σσ. 33-51.

Voruz, Véronique, «Acephallic Litter as a Phallic Letter», στο Luke Thurston (επιμ.), *Re-inventing the Symptom. Essays on the Final Lacan*, Νέα Υόρκη, Other Press, 2002, σσ. 111-140.

Weber, Samuel, *Return to Freud: Jacques Lacan's dislocation of psychoanalysis*, μτφ. Michael Levine, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1991. [1η έκδοση *Rückkehr zu Freud: Jacques Lacans Entstellung der Psychoanalyse*, Βερολίνο, Verlag Ullstein GmbH, 1978· Βιέννη, Passagen Verlag, ²1990].

Wegener, Mai, «L'Entwurf de Freud – une lettre volée», μτφ. Brigitte Aubenas, στο *Essaim* 2004/1 (n° 12), σσ. 175-195.

Wiener, Norbert, *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine* (1948/²1961), Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη, The MIT Press, 1965· *Κυβερνητική: ή Έλεγχος και επικοινωνία στα ζώα και στις μηχανές*, μτφ. Ι. Σιατίτσας και Π. Παπαχρήστου, επιμ. Γ. Παπαγεωργίου και Lorenzo de Giorgio, Αθήνα, Καστανιώτης, συλλογή «Θεαίτητος», χ.χ.

Wright, Elizabeth, *Psychoanalytic Criticism. A Reappraisal*, Νέα Υόρκη, Routledge, Second Edition. [1η έκδοση Polity Press, 1998].

Zafiroopoulos, Markos: Μάρκος Ζαφειρόπουλος, *Λακάν και Λεβί-Στρώς ή Η Επιστροφή στον Φρόυντ (1951-1957)*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2007. [1η έκδοση *Lacan et Lévi-Strauss ou le retour à Freud (1951-1957)*, Παρίσι, PUF, 2003].

Žižek, Slavoj, *Το υψηλό αντικείμενο της ιδεολογίας*, μτφ. Βίκυ Ιακώβου, επιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, Αθήνα, Scripta, 2006. [1η έκδοση *The Sublime Object of Ideology*, Verso, 1989].

----, *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge, ²2001.